

Page 798 ^b

Newland.

OTIA

OTLEPS

VERMAAKLIJKE

TWEEDE DEEL

OTIA EXEGETICA,
OF
UITLEGKUNDIGE
VERMAAKLIJKHEDEN.
TWEDE DEEL,

OTIA EXGETICA

OF

UITLEGKUNDIGE

VERMAANKLIJKHEIDEN.

TWEEDE DEEL.

OTIA EXEGETICA,
OF
UITLEGKUNDIGE
VERMAAKLIJKHEDEN.
BEVAT IN VERSCHEIDENE
BRIEVEN,
OVER VEELE
BIJBELPLAATSEN,
EN EENIGE STUKKEN
OVER DE
KERKGESCHIEDENIS;
DOOR

PETRUS NIEUWLAND,
LEERAAR der Hervormde Gemeente in 's GRAAVENHAGE,
en LID van de Zeeuwsche Maatschappij
der WEETENSCHAPPEN.

TWEEDE DEEL.

IN 's GRAAVENHAGE,
BIJ JOHANNES THIERRY,
M. DCC. LXXV.

Uitgegeeven volgens Kerkördening, na
voorgaande Visitatie en Approbatie van
't Eerwaarde Clasfis van 's Graavenhaage;
den 6den November 1775.

A A N

DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE,

DEN HEERE EN MEESTER

IGNATIUS JOÄN VAN HEES,

HEERE VAN DEN TEMPEL,

S E C R E T A R I S

V A N D E N

RAAD VAN STAATEN DER VERËENIGDE
NEDERLANDEN,

WORDEN DEEZE

UITLEGKUNDIGE

VERMAAKLIJKHEDEN,

HET TWEEDE DEEL,

WEGENS ZIJN WELËD: GESTRENGE 'S LIEFDE
TOT DE BIJBELÖEFFENINGEN,

EN

UIT AANMERKING VAN VEELVUL-
DIGE VERPLIGTING

MET ALLE HOOGÄCHTING OPGEDRAAGEN,

DOOR ZIJNEN

zeer ootmoedigen dienaar,

PETRUS NIEUWLAND.

AAN

A A N D E N
WELËERWAARDIGEN ZEER GELEERDEN
HEERE,
D E N H E E R E
P E T R U S N I E U W L A N D,
H O O G - G E Ä C H T E N E N H A R T L I J K - G E L I E F D E N
L E E R A A R
D E R H E R V O R M D E K E R K G E M E E N T E
I N ' s G R A A V E N H A A G E ;
B I J D E U I T G A A V E V A N
H E T T W E E D E D E E L D E R
U I T L E G K U N D I G E
V E R M A A K L I J K H E D E N .

TOEN GODS ZOON op aard verkeerde,
Gaf Hij reeds, dit fraai bericht:
„ Elk eerwaardig Schriftgeleerde,
„ Recht, in 't hemelrijk verlicht,
„ Kan, een' wakkren, wêlërvaaren'
„ Heer en huiswaard, evenaaren;

„ Die, uit zijn^e verborgen^e schat,
 „ Uit de puikverzamelingen
 „ In zijn voorraadschuur vervat,
 „ Nieuwe- en ook oude dingen,
 „ All' waar nood of lust naar streeft,
 „ Voortbrengt, en milddaadig geeft!”

'k Liet niet na, hieraan te denken,
 Waarde *NIEUWLAND*, toen ik zag
 Dat Gij ons dit *DEEL* zoudt schenken!
 Mij beving een blijde lach;
 'k Dacht: „ô Roem der letterhelden!
 „ Gij hebt *OUD* en *NIEUW* te melden.”

Werd voorlang, iets, door de hand
 Van *GAMALIËL*, geschreeven;
 't Is, gelijk een heilig pand,
 Steeds bij U, bewaard gebleeven;
 En, 't verschijnt ter goeder uur
 In den Druk, naar uw bestuur.

Maalt

Maalt 's Hoogleeraars pen de Ketters,
Die Spinoza's zielvergift
Dekten met gewijde letters: . . .
Gij verkrijgt, een dweepend schrift;
Om, voor 't oog der zon, t' ontdekken
Hoeverr', thans, de listen strekken.

Heeft 's Mans kunst, een samenstel
Van profeetsche stoff', geweeven;
Vóór-en Nábeeld, wonder wel
In verband, hun plaats gegeven! . . .
Zonder uw betoonde vlijt,
Bleev' 't, een wechgerold tapijt.

Ja! Gij-ZELF, geleerd en kundig
En met ijver aangedaan,
Schrijft nadruklijk; toont uitbundig,
Grond, voor pligt en waarheid, áán.
Uit uw veder vloeien sappen,
Vol van raad en wetenschappen!

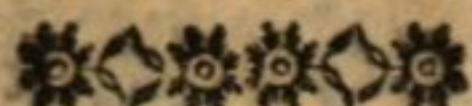
Hebt Gij, als door Pinkstergeest,
 Gaaven, ook van taal, ontvangen;
 Als G' uitheemsche vruchten leest,
 Is uw ernstig zielverlangen:
 „ô Mogt' ik, der vreemden werk,
 „Heilgen, aan Gods boek en kerk!”

Mijn *APOLLOS*! die de Schriften
 Kent, en daarin magtig zijt:
 Hoe rechtmatig kunt Gij schiften,
 Als Ge, 't woord der waarheid, snijdt!...
 Dan blijkt, hoe Gij lang voordeezen,
 In Gods weg, waart onderweezen.

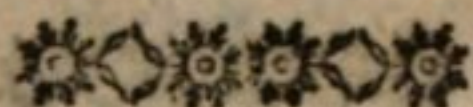
Gij kunt, aan een groot getal
 Duistere stoffen, klaarheid geeven.
 Zeer natuurlijk! . . . Overäl
 Schildert uw penseel, naar 't leeven.
 Drijven ergens wolken vóór,
 Echter straalt uw glans er dóór!

Gij speurt op: „langs welke wegen,
„ Iets van 't Openbaaringwoord,
„ Oudtijds, ook bij vérgelegen'
„ Heidnen, werd met smaak gehoord:...
„ Zelfs, de joodsche treurspeldichter,
„ Was, den Griek' een heilberichter!"

Reekent God: „Gansch Israël,
„ Heeft, naar Kanân zich begeeven!
„ Op vorst Cyrus gunstbestel;
Schoon kwaadwillgen achterbleeven:...
't Blijkt ook: „dat, juist elke stam
„ Niet geheel, te Asfur kwam."...

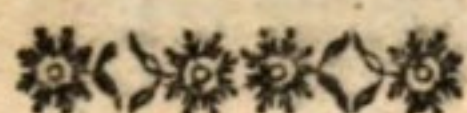

„ 't Euvel, waarmee 't wuft Athenen
„ Al te deerlijk was besmet,
„ Is (klaagt Gij) nog niet verdweenen! ...
„ 't Heeft, ook hier, zich vastgezet!"...
Dan: Gij wijst, naar welke zaaken,
's Christens nieuwlust, veel moest' haaken.

„ 't Gaa

„ 't Gaa op aard, in schijn, veelal
 „ Dwars en scheef en wispeltuurig:
 „ Niets hangt af van 't blind Geval;
 „ D'Opperwijsheid heerscht geduurig!”
 't PREDIKBOEK en 't KLAAGGEZANG
 Leeren 't U, naar samenhang.

Fluks! aan 't oordeelkundig ziften:
 „ Gaf Gods knecht, Ezechiël,
 „ Aan de kerk ooit TWEE geschriften?...
 „ Ja, ... Jozefus zegt het wel;
 „ Doch: 's profeeten Werk t'ontbinden,
 „ Doet ons, 't rechte tweetal, vinden.”

Jezus overdierbre leer,
 Waardig t'elkens áánteprijzen,
 „ Wilt G' ook, bij vernieuwing, weér
 „ Onömftootbaar vast bewijzen;
 Gij stelt, *HULDRIK* 's hecht vertoog;
 „ Uitgebreid, voor 't neêrlandsch' oog:

„ D'eeu

„ D'eeu

„ D'eeuwen zagen, na elkänder',
„ 's Heilands DOODMAAL trouw gevierd!...
„ Ging' dit áán, indien men, fchrander,
„ 't Euangelie hadd' verzierd?...
„ Nieuwverbonds-gechiedverhaalen!
„ Pronkt dan, met uw waarheidstraalen."

's PREDIKERS wijsgeerig boek
Noopt U weêr, om, raad te geeven:
„ Maak den zegen nooit ten vloek,
„ Als gij moogt in voorspoed leeven;
„ Vleit en streelt u 't aardsch genot,
„ Rust nochtans, alleen in God."

Straks... Maar!... 'k zing' niet voort, wat zaaken
Uw geleerde pen ontvouwt:
'k Zou 't hier zeer wijdloopig maaken;
Ligt' waar' ook mijn doen te stout!
Want, ... om 't stuk wel uittevoeren
Moest' ik... andre snaaren roeren.

Dit alleen, vermeld ik nog:

Dit getuigen al uw **WERKEN**:

Gij poogt nimmer, 't zelfbedrog,
In een' dwaazen waan te sterken;
Gij verheft en leert alöm,
't Apostolisch Christendom!!

Leef dan, bijbelminnend Schrijver!

Voer, nog lang, de rijke veêr;
Werk, met welbestuurden ijver,
In den dienst van uwen Heer:
Zweef, ten laatst', op blanker schachten,
Dáárheen, waar U d'englen wachten!

R: MONTÉ.

T A.

T A F E L
V A N D E
B R I E V E N ,

E N
V E R H A N D E L I N G E N

I N D I T D E E L D E R
U I T L E G K U N D I G E V E R M A A K L I J K H E D E N
V E R V A T .

E E R S T E B O E K .

V o o r a f g a a n d e a a n s p r a a k t o t d e n L E E Z E R .
Bladz. 1.

E E R S T E H A N D S C H R I F T , v a n P r o f : V A N
I R H O V E N . *Handelende over de leerstelselen van*
L E E N H O F , V A N H A T T E M , e n D E U R H O F . 4-19.

T W E E D E H A N D S C H R I F T . *Handelende over*
't leerstelsel van SPINOZA. . . . 35.

(B R I E F , v a n . . . u i t A M S T E R D A M , a a n
J u f f r o u w . . . i n d e n H A A G .) . . . 43.

D E R D E H A N D S C H R I F T . *Vervattende eenige*
regelen, ter verklaring van de godspraaken. 48.

E E R -

XVI TAFEL VAN DE BRIEVEN.

EERSTE BRIEF, van den Autheur deezes Werks. Over de wegen en middelen, waarlangs en waardoor, eenige kennis van de leere der godlijke openbaaring, oudtijds, tot de heidenen heeft kunnen koomen; en over Ezechiël, den tragicus. Bladz. 93.

II. BRIEF. Noopens de gevangnis en wederkeering der israëlietische tien stammen. . . . 106.

ZEDENKUNDIGE VERHANDELING. Behelzende den invloed en 't bestuur, welken het Christendom heeft, of behoorde te hebben, op de menschlijke nieuwsgierigheid; naar aanleiding van HAND: XVII. vs. 21. . . . 116.

III. BRIEF. Over PRED: VIII. vs. 10. en KLAAGL: III. vs. 37. . . . 132.

IV. BRIEF. Over twee profetische boeken van Ezechiël. 143.

V. BRIEF. Noopens een luisterrijk vertoog, van de waarheid der geschiednisen van het nieuwe testament: tot hiertoe in onze taal, zooveel men weet, niet te berde gebragt. . . . 147.

VI. BRIEF. Over twee plaatsen van den PREDIKER. 184.

VII. BRIEF. Over JAKOBI III. vs. 6. . . . 195.

VIII. BRIEF. Noopens hetgene men al, of niet, met eenigen grond vaststelt over de uitwendige gedaante, van Jezus Christus. . . . 199.

IX. BRIEF. Noopens het systema der Hernhutters. 209.

X. BRIEF. Over de theologie, uit de beschouwing der hairen te haalen. 217.

XI. BRIEF.

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XVII

XI. BRIEF. Noopens zekere zeldzaame spreek-
wijs, en den wijsgeerigen zin, daardoor be-
doeld. Bladz. 224.

XII. BRIEF. Behelzende een onderzoek: of Pi-
latus in het stuk van Christus lijden, niet
doorgaans te veel bezwaard wordt. . . . 229.

T W E E D E B O E K.

EERSTE BRIEF. Over het wijsgeerige gebruik
van het woord, of den naam, NACHT, in de
oude wijsbegeerte. 244.

II. BRIEF. Bevattende een onderzoek, naar het
verband tusfchen de profeeten, en tusfchen
de muziek. 253.

III. BRIEF. Noopens eene vraag, betreffende het
gebruik van 't heilige avondmaal, tot nuttige
einden voor het lichaam. 258.

VERHANDELING. Behelzende eene korte ver-
klaaring van de menschlievende wet, DEUTE-
RONOMIUM XX. vs. 19. 266.

KORTE VERHANDELING. Over MARKUS
X. vs. 21. 272.

IV. BRIEF. Ingericht, om de leer van het heili-
ge avondmaal uit de fchriften van het nieuwe
testament optemaaken; en naartespooren, wat
men, het stuk tot de fchriftuurlijke eenvoudig-
heid gebragt zijnde, daaruit befluiten kan. 277.

**

V. BRIEF.

XVIII TAFEL VAN DE BRIEVEN.

V. BRIEF. *Over eene plaats, uit NEHEM: VI.*
VS. 10. Bladz. 286.

VI. BRIEF. *Noopens eenige bijzonderheden van
de kerklijke geschiednis.* 290.

VII. BRIEF. *Betreffende eenige bijzondere aan-
merkingen over het beeld van God.* . . . 295.

VIII. BRIEF. *Over de benaaming van LU-
CIUS, en wie bij de ouden, KINDEREN VAN HET
LICHT hietten; en, over een zonderling spreek-
woord der ouden.* 300.

VERHANDELING. *Over eenige bijzonderheden,
die in het LOT, niet, of al bijgeloovig zijn;
en waarin uitgeweid wordt in verscheidene
aanmerklijke zaaken der kerkgeschiednis.* 303.

IX. BRIEF. *Noopens twee letterkundige stukken:
den oorsprong van het woord KHAN, of CAN;
en de versio Palæstina Pamphili.* . . . 314.

VERHANDELING. *Over NEHEMIA XIII.*
VS. 7. 8. en 9. 318.

X. BRIEF. *Over het juiste bewijs, dat er ge-
vonden wordt in I KOR: IV. VS. 7.* . . 322.

XI. BRIEF. *Bebelzende eene breedvoerige beschou-
wing van LOCKE, in zijn uitmuntend werk
over het menschlijke verstand; als bebelzende
veele bijzonderheden van de geestkunde, on-
zer aandacht overwaardig.* 327.

XII. BRIEF.

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XIX

- XII. BRIEF. *Over eenige woorden der midden-
eeuwen, GISTA, PRECARIA en TRIAN-
FACTA.* Bladz. 351.
- XIII. BRIEF. *Over PRED: X. vs. 15. en
PRED: XII. vs. 12.* 355.
- VERHANDELING. *Over de waare reden, om
welke veele Jooden eenen haan offeren, op den
grooten verzoendag; en, over iets aanmerklijks
noopens PSALM I. vs. 1.* 360.
- XIV. BRIEF. *Handelende ten tweedenmaale
over LOCKE's werk, van het menschlijke ver-
stand.* 366.
- XV. BRIEF. *Over twee letterkundige stukken: over
het woord door de LXX. gebezigd, 2 KONINGEN
XXI. vs. 6; over de al, of niet zwaarheid der turk-
sche slaavernij; en, over een wijsgeerig stuk.* 386.

D E R D E B O E K.

- EERSTE BRIEF. *Behelzende eenige korte aan-
merkingen, over PRED: X. vs. 10, en vs. 4.
KAP: III. vs. 11. en KAP: VI. vs. 10.* 399.
- VERHANDELING. *Over twee bijzondere stukken
uit de kerkgeschiednis; te weeten: de HIERA-
CITEN en PEDERECTI.* 407.
- II. BRIEF. *Bevattende de laatste, of derde
schets van LOCKE's werk, over het mensch-
lijke verstand.* 411.
- III. BRIEF. *Over eene zonderlinge beteekenis van
een hebreuwsch woord; en over eenen zeldzaa-
men EIGEN NAAM.* 422.

XX TAFEL VAN DE BRIEVEN.

Godgeleerde en wijsgeerige BESCHOUWING, Van de Melancholie. Bladz. 426.

IV. BRIEF. *Bevattende eene letter en historikundige verzameling, van alle de verdictfelen, welken men van onzen stamvader ADAM bij de openbaaring geflanscht heeft.* 433.

VERHANDELING. *Over eene zeldzaame opvatting der Fooden, noopens KLAAGLIEDEREN III. vers 23.* 444.

V. BRIEF. *Over eenen in de kerkgeschiednis aanmerklijken persoon, genaamd ABERCIUS* 447.

VI. BRIEF. *Over den waaren zin van het woord CATHOLIK.* 452.

VII. BRIEF. *Tot opbeldering van de wet, DEUTERONOMIUM XV. vers 4.* 455.

VIII. BRIEF. *Over de opneeming van ENOCH en ELIAS.* 460.

VERHANDELING. *Bebelzende een letterkundig en historisch onderhoud, over sommige, naar 't verhaal, van den hemel gezondene brieven.* 474.

IX. BRIEF. *Bebelzende eene korte aanmerking, over ELDAD en MEDAD; gelijk ook, over den waaren zin van het woord PAROCHIE, in de kerklijke geschiednis.* 479.

X. BRIEF. *Zijnde een wijsgeerige en godgeleerde bespiegeling, over PREDIKER IV. vers 7. en 8.* 485.

XI. BRIEF,

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XXI

- XI. BRIEF. *Behelzende eene korte aanmerking
over LUKAS XXIV. vs. 52. b. en vers 53.*
Bladz. 502.

VERHANDELING. *Behelzende eenige histori-
sche aanmerkingen, over het bekrompen tijdlijk
bestaan onzer kerkhervormeren.* 505.

- XII. BRIEF. *Over de gesteldheid van ERASMUS,
omtrent den godsdienst.* 512.

- XIII. BRIEF. *Over iets uit de kerklijke geschied-
nis; naamlijk: over de kerklijke loopers, THEO-
DROMI, genaamd.* 523.

- XIV. BRIEF. *Over PREDIKER III. vs 17.* 526

VERHANDELING. *Behelzende eenige schriftuur-
kundige uitleggingen, over TOHU VABOHU;
en, iets uit de kerklijke geschiednis noopens de
koperen slang, en een breedvoerig onderzoek
naar de woonplaatsen der tien israëlietische
stammen.* 528.

- VERTOOG, *Over het leezen uit de HEMEL-
LICHAAMEN.* 545.

VIERDE BOEK.

- EERSTE BRIEF. *Handelende over het verschrik-
lijke van den dood.* 555.

- II. BRIEF. *Over de onzekerheid van den tijd des
doods.* 572.

XXII TAFEL VAN DE BRIEVEN.

- III. BRIEF. *Over de natuur en het gebruik van het KRUIS, bij de oude heidenen.* Bladz. 591.
- IV. BRIEF. *Aantoonende, hoe JULIANUS den Christenen de geleerdheid moeilijk maakte.* 597.
- V. BRIEF. *Behelzende, eene korte uitlegkundige verhandeling over HEBR: I. vs. 3. als zijnde een onwrikbaar betoog voor Christus eeuwige en waare Godheid.* 603.
- VI. BRIEF. *Behelzende een letterkundig onderzoek, naar de woorden PIPPIO, en APHO.* 611.
- VII. BRIEF, *Over de volheerlijke plaats, HEBR. IX. vs. 14.* 616.
- VIII. BRIEF. *Over PREDIKER X. vs. 20. b.* 626.
- IX. BRIEF. *Over de GLOBE, en het KRUIS boven dezelve, op de oude penningen.* 631.
- X. BRIEF. *Behelzende, de redenen, voor het houden, en bijwoonen van den openbaaren godsdienst.* 634.
- XI. BRIEF. *Over EZECHIËL XXXIII. vs. 25. en 26.* 644.
- XII. BRIEF. *Handelende over het WONDERBAARE, dat in de menschwording van den Verlosfer doorstraalt.* 649.
- XIII. BRIEF. *Behelzende een breed onderzoek, meest letterkundig, of de zevende dag, de sabbath, bij de oude volken, uit hoofde van de natuurwet, zij bekend geweest.* 667.
- XIV. BRIEF.

TAFEL VAN DE BRIEVEN. XXIII

XIV. BRIEF. *Noopens de vraag, of de Roomsche-
gezinden, goede ingezetenen van eenen protes-
tantschen staat, kunnen genoemd worden.* Bladz. 674.

XV. BRIEF. *Over DEUTEROMIUM XXXII.*
vs. 34. 677.

XVI. BRIEF. *Over onze zeer bepaalde kennis
in de godgeleerdheid hier op aarde.* . . . 681.

XVII. BRIEF. *Behelzende het vervolg van onze
bepaalde theologische kennis.* . . . 693.

XVIII. BRIEF. *Bevattende het tweede, of
praktikaale gedeelte onzer bepaalde godgeleerde
kennis.* 704.

XIX. BRIEF. *Bevattende het laatste praktikaale
gedeelte van onze onvolmaakte theologische
kennis.* 715.

XX. BRIEF. *Over PSALM XLIII. vs. 3. a.*
en over een bijvoegfel achter het boek van
JOB. 725.

A A N H A N G S E L.

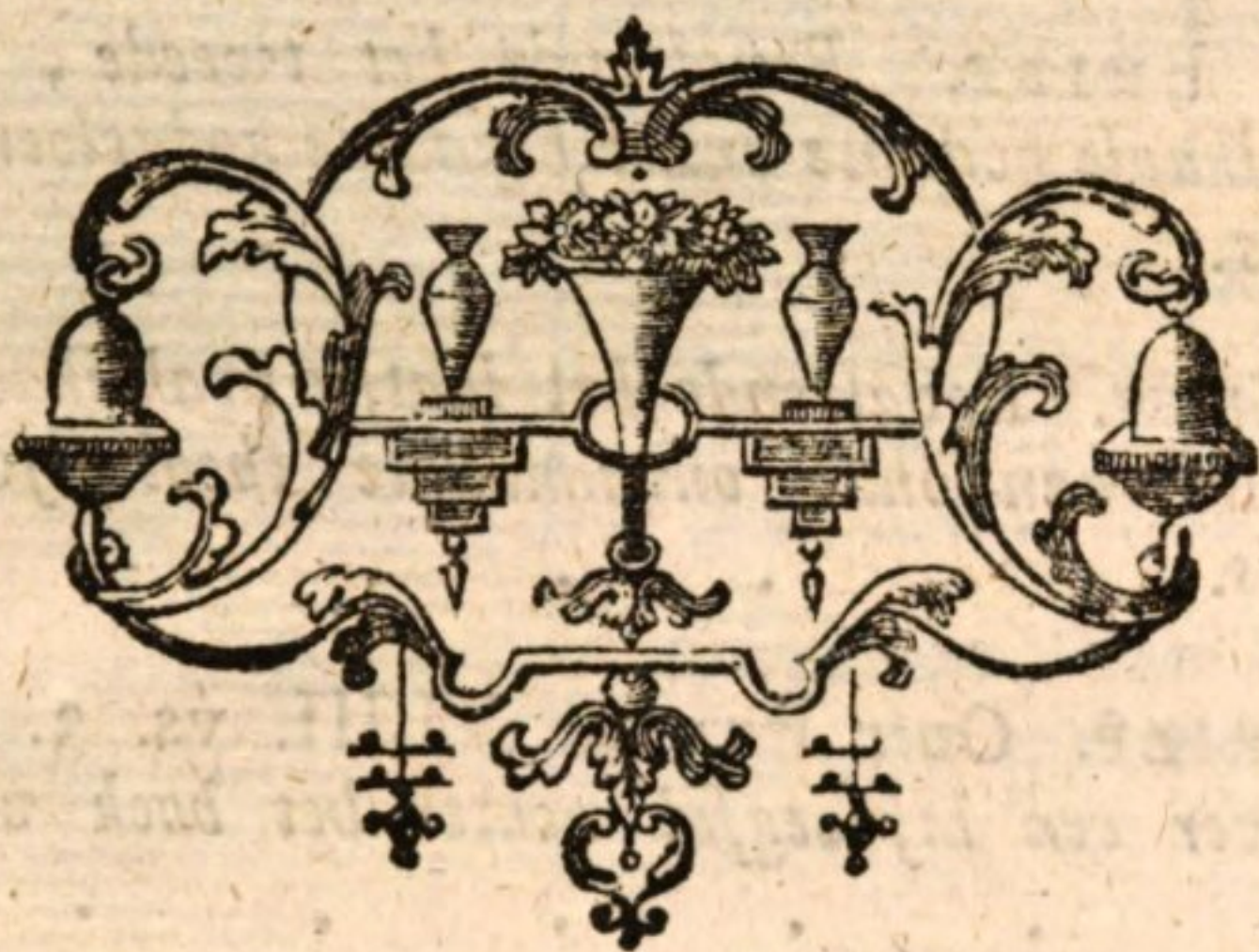
BRIEF. van J: G: V: *Over den togt van Pe-
trus en Johannes, naar Christus graf.* . . 731.

BRIEF. onderteevend T. T. Q. N. *Over
het zintwisten met de vijanden van den geö-
penbaarden godsdienst.* 736.

VER-

XXIV TAFEL VAN DE BRIEVEN.

VERHANDELING. *Over de bedieninge der engelen
in deeze weereld, in 't bijzonder omtrent de
geloovigen.* Bladz. 742.

OTIA EXEGETICA
OF UITLEGKUNDIGE
VERMAAKLIJKHEDEN.

E E R S T E B O E K.

BEMINDE LEEZER!

MIjn voorneemen was eerst, om, het vervolg mijner *Lectiones Exegeticae* of *Uitlegkundige Vermaaklijkheden*, niet geheel, op éénmaal, maar bij stukken, en van tijd tot tijd, ten voorschijn te doen koomen: doch, verscheidene redenen hebben mij van gedachten doen veranderen; en ik heb eindlijk raadzaam geoordeeld, liever een eigenlijk-gezegd TWEEDE DEEL, in ééns af, aan het licht te brengen.

Dit tegenwoordige WERK dan, 't welk dat TWEEDE DEEL is en uitmaakt, thans in de weereld verschijnende, zal men bevinden samengesteld te zijn even gelijk het EERSTE; dat is:
II. Deel. A deels

2 U I T L E G K U N D I G E

deels uit brieven, deels uit afzonderlijke verhandelingen.

Doch eer ik koome tot datgene 't welk *het mijne* is, zoo zend ik iets vooraf, dat, eigenlijk en oorspronkelijk, het mijne *niet* is; te weeten: *drie keurige manuscripten*, welkers inhoud wijlen de hoogëerwaardige hooggeleerde heer W: VAN IRHOVEN zijnen leerlingen door mond en pen heeft opgegeeven; en die, mijnes erächtens, der vergeetelheid behooren ontrukkt te worden. Ik behoef niet breedspreekig te zijn, om, mijn *recht*, tot het gemeen maaken van dit gedeelte van 's hoogleeraars letterärbeid, te staaven; ik sta toch ten deezen opzichte *gelijk* met alle des grooten mans nog overige leerlingen: en, heeft iemand *onzer* slechts lust, om zoodanige geschriften getrouwlijk te vertaalen en uittegeeven, 't is hem geoorloofd: ja hij, die zulks in orde des tijds vóór anderen doet, heeft het *eerste* recht daartoe.

Het EERSTE HANDSCHRIFT geeft eene geleidelijke verklaring over de *leerstelselen* van LEENHOF, VAN HATTEM, en DEURHOF. Het is gewis, dat deeze dwaalgeesten, uit de grondbeginfelen van den beruchten Spinoza gewerkt hebben: edoch, alle drie niet even sterk; ook niet even zeer daarmede overëenkoomende. Behalven dat, zoo hebben de twee eerstgemelden (naamlijk, Leenhof en vooräl Van Hattem) de spinozistische beginfels met euangelische gewaaden omhangen: van welke zaaken de beminnaars der zoo-genaamde ketterhistorie, klaare en onderscheidene denkbeelden behooren te hebben; die hun door dit korte verhoog gegeeven worden. Dus behoort dat voornaamlijk tot de kerk-

kerkgeschiednis: en kan strekken tot een middel, om, verscheidene bedorvene mystike gevoelens, die helaas! nog niet geheel begraaven zijn, van de bedekfelen hunner schande te ontblooten; en in hunne eigene, waare, en gruwelijke gedaante, naakt te vertoonen, als uitloopende op eene volstrekte en heillooze ontkenning van de TWEEDE OORZAAKEN; welke ontkenning tot op *ongodisterij* heenenvoert.

Het TWEEDE HANDSCHRIFT, behelzende des hoogëerwaardigen profesors ontwerp en famenschakeling van 't *leerstelsel* van SPINOZA-zelfs, heb ik langen tijd, te vergeefs, onder mijne papieren gezocht; niet wetende waar 't gebleeven was: doch daarna heb ik hetzelfde, tot mijne blijdschap, wedergevonden. SPINOZA wordt dan hier zoowel vertoond als LEENHOF, VAN HATTEM, en DEURHOF: opdat de lezer zelf, zie, in hoeverre de kinders naar hunnen vader gelijken, en of ze hem *al* dan *niet* verzaaken in wezenstrekken.

Het DERDE HANDSCHRIFT is van eene gansch andere natuur! Het bevat een beknopt denkbeeld, 't welk de volwaardige VAN IRHOVEN over het famenstel der profeetische godgeleerdheid gemaakt had; zijnde zijn Hoogëerwaardigheid zeer tegen alle *overspringing van tijden* in dien tak der godgeleerde uitlegkunde. Ik begrijp zeerwel dat niet *alle* godgeleerden, op dit stuk, met den professor zullen instemmen. Ook sta ik, in 't minst of meest, niet binnen, voor de waarheid van 't gene hier wordt voorgesteld: (hoewel smans gedachten een ernstige overweeging waardig zijn) neen! ik geef dit

4 U I T L E G K U N D I G E

stelsel alleenlijk op, als, de hersenvrucht van eenen schranderen en dóóordenkenden uitlegger, wiens gedachtnis in kerk en hooge school roemruchtig is, en 'die nog leeft in de harten van alle zijne leerlingen!

Het overige nu van dit Deel, bestaat, (gelijk reeds gezegd is) uit brieven en verhandelingen: waarómtrent ik niets te voorredenen heb. Zie hier dan, uit het latijn overgebragt:

HET EERSTÈ HANDSCHRIFT,

IN 'T GEMEEN HANDELENDE, OVER DE
LEERSTELSELEN VAN LEENHOF,
VAN HATTEM, EN DEURHOF;
EN WEL BIJZONDERLIJK,
EERST OVER DAT,
VAN LEENHOF.

ALs onze schrijver (zijn Hoogëerw. bedoelt DE VRIES in zijne *Natuurlijke Godgeleerdheid*) zegt, dat de godlijke regeering die daad der voorzienigheid zij, waardoor God de daaden, en de gewrochten der schepselen, tot welken Hij dezelve vóórbeweegt, en met welken Hij te samenloopt, door zijn magtig bestuur begeleidt tot de einden, welken Hij zich in zijnen eeuwigen raad heeft voorgesteld; moet men zulks niet alzóó opvatten, om daaruit eene eeuwige en onveränderlijke ORDE te smeeden, achtervolgens welke alles volstrekt noodzaaklijk geschieden moet, door eene inwendige noodzaaklijkheid, gegrond in de natuur der dingen, of (om klaarder te spreken) welke de natuur der dingen noodwendig

VERMAAKLIJKHEDEN. I. Boek. 5

wendig met zich brengt, waarheenen alles drijft, onder welke *eeuwige orde* alles zich *lijdelijk* bevindt, zelfs de redelijke daaden der menschen, gewilligen, of onwilligen, omdat die *ORDE EEUWIG EN ONVERÄNDERLIJK* is, waaröm zich elk redelijk wezen naar dezelve te schikken heeft, en alle zijne redelijke en onredelijke *bewijzigingen* zóó interichten, dat ze zich naar die *orde* laten geleiden, werwaards ze gedreeven worden, in welke *leidingen* en *voeringen* (*lationibus & ductibus*) men behoort te berusten, zonder met zijn hart tegen te strubbelen: ja dat, indien ons gemoed zulks poogde te doen, men aan hetzelfde slechts te herinneren hebbe, dat alles *noodzaaklijk* geschiedt, weshalven men hierin ten sterksten berusten moet. Dit is het vergift der *LEENHOVISTERIJ*, geschept uit de vervloekte bronnen van *SPINOZA*; en derwaards willen ze alle heenen, die de tweede oorzaaken ontkennen.

Te weten: de bekende ongodist *FREDERIK LEENHOF*, predikant te Zwolle, in den aanvang van de loopende eeuw, heeft een boek geschreeven, met den titel: *DE HEMEL OP AARDE*; of *een korte beschrijving van de waare en bestendige blijdschap*; waarin hij leeraart, dat de geheele waare dienst van God bestaat in de rust van het gemoed, of in de gerustheid, gebooren, uit de beschouwing van de *eeuwige orde*, welke de onafhanklijke God gesteld, en gevestigd heeft; dat de heilige schrift nuttig is voor hun, die niet genoeg geleerd, en aan hunne verbeelding gewoon zijn, die dus noodig hebben, om naar dezelve geleid te worden. Zie tot een staaltje pag. 23. van zijnen *Hemel op aarde*, alwaar hij schrijft, dat, dewijl de natuur als 't ware tot in het onëindige verander-

6 U I T L E G K U N D I G E

lijk is, de mensch ook noodwendig aan hartstogten moet onderhevig zijn; en, als hij in het vervolg van tijd zichzelven met zijne hartstogten, en be-
trekkingen tot de voorwerpen nader heeft leeren ga-
deslaan, bij de middelen ook daarheen behoort te
richten, dat men zich voege naar de eeuwige orde
met onderwerping en met berusting: hierin bestaat
de bekeering, en deeze is onze volmaaking in de
kennis van en liefde tot God. Pag. 30. van het
zelfde boek: en, dit, meen ik, mag men oordeelen
toe te reiken tot de beschrijving van de waare blijd-
schap in haare natuur, en, om dezelve te schiften
van eene valsche en ijdele, en opdat een ieder aan
de reden, aan de waarheid, en aan de deugd ge-
wenne, leerende zich alzoo in alle dingen schik-
ken, met genoegen, naar de eeuwige orde van God,
om er in te berusten: dit dan verstaande, leeren we
alles zoo schikken en maatigen dat het met die eeu-
wige orde tot ééne waarheid te samen stemme, en dat
het strekke tot vermeerdering van eene wijze blijd-
schap en eeuwige gelukzaligheid; zie ook pag: 18.

Hij had naamlijk van SPINOZA geleerd:

1. Dat de mensch een gedeelte is van de ge-
heele natuur, en dat hij in dit opzicht lijdt,
(*pati non agere*) *Ethicæ* p: 4. prop: 2. en 4.

2. Dat hij hieröm noodwendig altijd aan harts-
togten onderhevig is, en de gemeene orde der
natuur volgt; haar gehoorzaamende, en zich,
zooveel de natuur der dingen toelaat, daarnaar
voegende. pag: 4. prop: 4. in *Coroll: Ethices*.

3. Dat alles uit de noodzaaklijkheid der godlijke
natuur volgt p: 4. *Eth: prop: 74. Ethicæ* in
Scholio; waarbij komt het aangeteekende in
Scho-

VERMAAKLIJKHEDEN. I. Boek. 7

*Scholio prop: 50: zulks neemt ieder verstandig man in aanmerking, dat alles uit Gods natuur voortvloeit. Hieruit wordt nu ten vollen kenbaar, wat DE EEUWIGE ORDE VAN LEENHOF zij. Hy begrijpt, even als Spinoza, daardoor de onveränderlijke orde der natuur, of den samenhang van alle natuurlijke dingen; zie Tract: Theol: Pol: C: 3. daar hij God beschrijft te zijn: de onveränderlijke orde der natuur, volgens, en doorwelke alle dingen noodzaaklijk geschieden. Deeze is bij hem: *ipsissima natura divina*, de eigenlijkst-gezegde godlijke natuur; en, hij verstaat door de kracht der natuur niets anders dan Gods kracht en moogendheid, doorwelke alle dingen geschieden, en bepaald worden. Aan deeze orde, die eeuwig en onveränderlijk is, moet zich derhalven een ieder met een blijmoedig en rustig gemoed onderwerpen, duldende alle smerten en tegenheden; wetende, dat het volgens deeze orde onmoglijk anders kan gebeuren; zie LEENHOF I: C: p: 139: Men draagt alle smerten te geduldiger naar maate, dat de ziel geruster of blijmoediger is in goed te doen, en naar maate, dat zij de noodzaaklijkheid van dezelve, in de eeuwige orde van God inziet, of, naardat ze zich een effenbaarder denkbeeld van haare smerten vormen kan, want in zulk een geval zijn haare smerten geene smerten, maar beschouwingen van de orde der natuur; en deezen sluiten altijd datgene in, 't welk aangenaam is.*

4. Men behoort dus over geen ding immermeer bedroefd te zijn, dewijl droefheid en smert onvolmaaktheden zijn; ook behoort men voor Gods gramschap en toorn niet beducht te wezen, p: 75. van den Hemel op aarde; en in de

8 U I T L E G K U N D I G E

verklaaring van dien Hemel op aarde p: 72. 73.

5. Geen wonder! *de menschen zijn niet zoo zeer BEDRIJVIG, als wel LIJDELIJK, p: 20. 21, de menschen werken niet zoo zeer, maar veel-meêr lijden ze, en ze worden op eene ongelijke wijze naar aanleiding van de voorwerpen aangedaan.*

6. Dewijl dus alle daaden, of liever, alle aandoeningen en lijdingen, noodzaaklijk zijn, volgens Gods eeuwige en onveränderlijke orde, als vloeiende uit de noodzaaklijkheid der godlijke natuur, zoo is alle kwaad, alle zonde, al wat onrechtvaardig en schandelijk hiet, enkel bij *inbeelding* zoodanig: SPINOZA, *Ethicæ p: 4. prop: 73. in Scholio*, daar hij leert, dat deeze *inbeelding* hiervan voortkoomt, dat de mensch de zaaken op eene verwarde, en verminkte wijze begrijpt: Hierom staat er een wijze ernstig na, dat hij de zaaken leere begrijpen, zooäls ze in haarezelfen zijn, en hij tracht zich te ontdoen van de beletselen der waare kennisfe; als bij voorbeeld, van den haat, de gramschap, den nijd, de beschimping, den hoogmoed, en al het overige, van ons voorheenen aangevoerd; poogende, zooveel doenlijk, wel te doen en vrolijk te zijn. Geen wonder! SPINOZA had hem dus voorgepraat: *Het recht der natuur wordt bepaald, niet door de gezonde reden, maar door de begeerlijkheid, en door de magt; iederen mag derhalven met alle recht zijne begeerten voldoen, zooveel hem maar mogelijk is; zie SPINOZA Tract: Theol: Pol: p: 175: Het is zeker, dat de natuur volstrekt beschouwd, het hoogste recht heeft tot alles wat mogelijk is; dat is: dat het recht der natuur*
zich

zich zooverre uitstrekt, als de magt, want de magt der natuur is de magt van God, die het hoogste recht op alles heeft; en wij kennen geen onderscheid tusschen den mensch, en de overige ondeelbaare wezens der natuur, tusschen dwaazen en wijzen, dan, dat iedere zaak naar de wetten der natuur handelt zooäls ze uit haar natuur bepaald is, ook kan ze niet anders werken: waaröm sommigen der menschen beschouwd worden te leeven onder het gebied van de enkele natuur. Zelfs hij, die de reden nog niet kent, of nog geene hebbelijkheid van deugd bezit, met het hoogste recht handelt naar de wetten van de aandrift. Derhalven wordt het recht der natuur van ieder mensch niet door de gezonde reden, maar door zijne begeerlijkheid, en zijne magt bepaald; en p: 176: Al wat derhalven iemand, die onder het enkele gebied beschouwd wordt, nuttig voor zichzelven oordeelt, hetzij naar het geleide van de reden, hetzij naar de drift zijner hartstogten, dat mag hij met het hoogste recht der natuur begeeren, en zich zulks op allerlei wijze, door geweld of door bedrog naasten; houdende hem voor zijnen vijand, die hem daarin beletten wil. Men slaau wel gade, dat Spinoza speelt en bedriegt, met die spreekwijze, dat aan den mensch alles veroorloofd is, die, en in zooverre als hij onder het enkele gebied der natuur beschouwd wordt; even, alsöf hij daarmede wilde beduiden, dat het zich anders toedroeg, indien men hem onder eene andere schets beschouwde. Want, naar zijne stelling is het gebied der natuur, Gods gebied, en het gene uit noodzaaklijkheid voortvloeit, vloeit bij hem voort uit Gods natuur, zoo, dat de burgerlijke wet, die het geweeten niet verbindt, alleen te duchten zij.

7. Ja! Alles is geoorloofd wat aangenaam en nuttig is; en hierom geeft een wijs mensch zoo veel toe aan zijne begeerlijke genoeglijkheden, als de welstand van lichaam en geest toelaaten, en hij staat gereedlijk aan anderen toe, datgene te beminnen, waarop ze vallen; *Hemel op aarde*, p: 81. Hij bedient zich van zijn geld, en schiet het aan anderen uit, om van hun in grootere of kleinere onderneemingen geholpen te worden, p: 26. Men moet alle zijne daaden enkel inrichten naar de burgerlijke wetten, en in de noodzaaklijkheid en nuttigheid van die wetten berusten, p: 24.

8. Nog meer! Dewijl alles niet anders geschieden kan, zoo is een mensch niet onder den toorn van God, maar in zijne liefde; want hij is zoodanig, als hij naar de eeuwige en onveränderlijke natuur van God moest zijn. Alle menschen toch zijn in de onveränderlijke liefde en gemeenschap van God, maar, hun ongeluk is, dat zij de dingen niet wettig en aandachtig beschouwen. Daarom stamelt God als met hun, ten einde hun onder beeldnisen optevoeren tot zaaken, die eeuwig en onveränderlijk zijn. Hierom komt God in de heilige schrift te vooren, als een richter of koning, die op zijnen troon zit, vol van schrik en majesteit; en zulks enkel en alleen naar de verbeelding van de menschen, die door zulke beeldspraak of schilderijen willen geleid worden. Voor zulk foort van menschen is de heilige schrift ook nuttig: maar men moet er op uit zijn, om zich naauwkeurige begrippen van zaaken te maaken; zie p: 5. en 6. van den *Hemel op aarde*. Edoch er zijn weinige menschen, die de zaaken in de eeuwige orde van
God

God begripen naar het zuivere verstand, en de naaste oorzaaken. Deeze menschen echter moeten ook tot God, en tot den troon van zijne genade gebragt worden, en gehoorzaamheid leeren: en hierdoor ondervinden, dat ze in Gods liefde staan. Dit beweegt God, om met den mensch te stamelen, om aan hem zijne kennis, en liefde met de godvrucht en eerbiedigheid jegens hem kenlijk te maaken. De mensch dan aan de verbeeldingkracht gewoon zijnde, wordt God aan onze inbeelding voorgesteld, als een richter, die gebied oeffent, of, als een koning, die op zijnen troon zit, die vol van majesteit is, die een vertoornd wreker is van euveldaaden: maar zulke figuurlijke daaden en vertegenwoordigingen zijn enkel geschikt naar onze zwakheid, om den mensch onder die schetsen tot eeuwige en onzintuiglijke dingen optevoeren, en hem te bevestigen in, of te verëenigen met eene volstandige, en onveränderlijke liefde en gemeenschapoeffening met God, p: 516.

9. Te weten: de heilige schrift schikt zich naar onze zwakheid achtervolgens alle de figuurlijke uitdrukkingen, die mede gevormd zijn naar de bij de menschen gewoone inbeeldingen, p: 5: *Hemel op aarde, niet naar de natuur der zaken*; daarom moeten zij, die nog niet genoeg onderweezen zijn, en aan hunne verbeelding gewend, daardoor geleid worden: voor hun is de heilige schrift nuttig. Maar, men moet er ijverig naar staan, dat wij tot eene zuivere en volmaakte kennis geraaken, en dat wij ons wezen zoo volmaaken, dat het geene de allerminste verandering ondergaa van droefheid, of van vreeze:
neen

neen maar, dat wij eene vaste, en bestendige blijdschap bekoomen, en die gerustheid van gemoed genieten, welke met de eeuwige orde van God, en de waarheid overëenstemt, zoo, dat wij leevende of stervende, met een wijs vergenoegen in God kunnen berusten. *pag: 18.* Wij moeten ijveren, dat wij geraaken tot eene volledige gerustheid, zoo, dat alle vrees verdwijne, en wij opklimmen tot eene geheele gemoedsruste in de kennisfe van Gods eeuwige orde, en de volmaaktheid van dezelve, ten einde alle vrees verflonden worde door de kracht van Gods kennisfe en liefde: *Hierin is de HEMEL OP AARDE gelegen. p: 145: dat wij begripen, dat alles naar de eeuwige onveränderlijke orde, dat is, naar Gods natuur, noodzaaklijk is, en wel volstrekt noodzaaklijk, en dat wij noodwendig de orde der natuur volgen in alle onze beweegingen. Hieröm valt er niets te bejammeren, en niets te vreezen.*

De brieven van den heere VAN DEN HONERT, den vader, toonen wijders duidlijk, dat Leenhofs geheele boek uit SPINOZA is opgesteld. Men zie ook JOH: SLUITER pred: te Raalten in zijn werkje *De overëenstemming van Leenhof met Spinoza en Filopater.* Voorts worde nu

Het SAMENSTEL van PONTIAAN VAN HATTEM, die *voornaamlijk*, (het zijn de woorden van mij den uitgeever) het lijdelijke en spinozistische samenstel in de taal van den bijbel en van het *euangelium* gekleed heeft, uitvoerig beschouwd.

PONTIAAN VAN HATTEM, predikant te
Fi-

Filipsland in Zeeland, heeft de godlooze gevoelens van SPINOZA met schriftuurlijke bewoordingen bekleed; wijd en zijd verspreid. Hij leerde:

1. Dat het onwaar is, dat sommige daaden der menschen goed, anderen kwaad zijn, 1 *Les* over de *zonde*, §. 9. 2 *Les*, §. 7.

2. Dus, dat de mensch door zijne daaden noch goed, noch kwaad wordt: maar, dat de daaden, den mensch laten zoo als hij is, en hem geenszins veranderen, 3 *Les* over de *straf der zonde* §. 5. *Les* 9. §. 3.

3. Dat de daadlijke zonden geene oorzaaken zijn van Gods gramschap en van den vloek, *Les* 3, §. 7. Ja! dat er eigenlijk geen zonden aanwezig zijn; dewijl iederēen erkennen moet, dat hij nooit gezondigd heeft, *Les* 10, §. 4.

4. Dat Gods gramschap daarin gelegen is: dat God zijn besluit omtrent den mensch nog niet volēindigd, of volvoerd heeft, *Les* 3, §. 8.

5. Dat niemand Gods wil overtreedē kan, *Les* 5, over het *geloof*.

6. Dat er niets anders geschiedt, dan Gods wil; dus, dat, indien er iets kwaads geschiedde, God ongetwijfeld de schuld daarvan zoude hebben, 1: C:

7. Dat de mensch datgene is, 't welk hij weezen moet, *Les* 5, §. 5.

8. Wan-

8. Wanneer er derhalven gezegd wordt, *dat Christus den mensch van de zonden verlost heeft*, *Les 10. §. 5.* zulks enkel te kennen geeft, dat Christus aan den mensch bekend maakt, *dat hij (mensch) geen oorzaak is van eenig ding*; dat hij (mensch) nimmermeer eenige zonden begaan heeft; dat God nooit een vijand van den mensch geweest is, maar altijd een vriend. Te weten: Christus heeft God niet veränderd, of Hem gemaakt iets, 't welk Hij te vooren niet was, naamlijk *een Vriend der menschen*, maar heeft enkel verklaard welk een, en hoedanig God waarlijk was, *Les 4. van den Middelaar §. 4. en 8.* En dit is de zin van de spreekwijs *in en voor God gerechtvaardigd te zijn*; dewijl wij in den mensch niets voor kwaad houden, maar alles goedkeuren; dewijl er niets in den mensch is behalven Gods wil: waaröm de mensch in God gerechtvaardigd wordt op dat oogenblik, als God-zelf gerechtvaardigd wordt: want God, die alle dingen in den mensch werkt, wordt gerechtvaardigd, *Les 5. §. 4.* Als er ondertusfchen gezegd wordt, *dat Christus gehoorzaam geworden zij in of tot aan den dood*, zulks beteekent, *dat niemand Gode gehoorzaamen kan, ten zij hij sterve.* Nu, hij die eenig voorneemen heeft, is niet bereid tot den dood: dus heeft Jezus door zijnen dood getuigd, dat hij, die eenig voorneemen heeft, Gode niet kan gehoorzaam zijn; *dewijl dus alle wil, en begeerte niet afgelegd wordt, opdat de mensch geheel aan Gods wil onderworpen zij*, *Les 5. §. 4.* Hij moet zich dus onder Gods wil geheel *lijdelijk* bevinden en gedraagen, en nooit eenige pooging, of voorneemen in zichzelf duld.

9. Door het geloof met den Middelaar verëenigd te worden, is: aan zijn getuignis toestemming te geeven; 't welk geschiedt, wanneer de menschen hetzelfde met Hem oordeelen en gevoelen, *Les 6. §. 6.* Dat is: indien iemand zich in God rechtvaardig oordeelt, en het daarvoor houdt, dat dit door Jezus dood en gehoorzaamheid is aangekondigd *Les 5. §. 5.* Daarëntegen, die zichzelven voor onrechtvaardig verklaart, en dit van zichzelven oordeelt, dat hij zich anders bevindt, als hij zich moest bevinden, is geen Christen, neen, maar een ongeloovige, dewijl hij het getuignis van Gods Zoon leugenachtig maakt §. 5.

10. Er is maar ééne wil van God; te weten: de wil van zijn besluit. Waaruit dan volgt, dat die mensch in Gods Zoon niet kan gelooven, welke niet vaststelt, dat Gods wil niet is een zekere *eisch* of *pligtsvordering*, maar enkel en alleen, Gods eeuwig welbehaagen en besluit, *Les 9. §. 3.*

11. Ons *doen* is niet *een doen*, maar *een lijden*, *Les 9, §. 3. 4.*

12. Gods wil wordt niet gehoorzaamd van den mensch door *doen*, maar door *worden*, door *lijden*, door *sterven*, *Les 9, §. 3. Les 7. §. 2.* Dus is er geen dienst van God buiten en behalven de *wording* 1. C.

13. Zij zijn godloozen, die gevoelen, dat er een wet van God is, welke Hij van den mensch wil betracht hebben, en, dat de tien geboden een kort begrip van die wet zijn, *Les 8, §. 7.*

14. Hier-

14. Hieröm behoort niemand over eene eenige zonde te treuren, noch te verlangen, dat hij in het zedenlijke anders gesteld ware, *Les 8. §. 6.* Want hij gelooft niet in God, die over eenige zaak bedroefd is, *Les 8. §. 5. 6. die kwaad wordt*, die onvergenoegd is, of te onvrede over eenige daad die er geschiedt, §. 6; die liever gezond, als ziek wil zijn; die bevrijd wil zijn van eenige onvolmaaktheid; die liever zag, dat zijn knecht nuchteren, dan dronken was; in één woord, die ergens over gestoord is. *Les 8, §. 5. 6.* Die gelooft niet in God: die iets lastert wat het ook zij, dat er geschiedt; die iemand over eenige daad beschuldigt of veroordeelt; die over iets, dat van hem bedreeven is, smert, berouw, of nadenken heeft, waanende iets kwaads gedaan te hebben; die mishagen in zichzelf, of in zijn doen heeft; dien het spijt, dat hij niet heiliger of beter is; die denkt, dat hij Gode niet aangenaam is; dat hij God of den naasten niet genoeg bemint, *Les 8. §. 6;* dien het kwelt, dat hij niet rijker, sterker, wijzer is; dat hij niet fierlijk genoeg gekleed gaat, of niet lekkerder eet; die er aandoening van heeft, dat hij valsch beschuldigd, of met leugen en laster beklad, ja, dat hij met den dood gestraft wordt, die liever alle zijne leden gaaf en tot zijn gebruik wil hebben, als verminkt zijn; die gaarne aanzienlijk, en niet versmaad is; die wenschte, dat het droog was, als het regent; die liever nuchteren was, wanneer hij beschonken is, *Les 8. §. 4;* die nog onder dien denken heen gaat, dat hij, volgens plicht, Gods geboden moet bewaaren, oordeelende, dat de eene daad goed, en de andere kwaad is, §. 7. *Les 8.*

Te weeten: het hattemistische famenstel ontzwachtelt zich zeer natuurlijk, als wij ons vertegenwoordigen; hoe SPINOZA dreef, dat er maar ééne *zelfständigkeit* is, God naamlijk, waardoor hij het *geheeläl* verstond, 't welk, naar zijne meening, eeuwig, onafhankelijk, en onëindig is, waarvan alles, en ook de mensch een *gedeelte* is. Deeze ééne zelfständigkeit heeft twee eigenschappen, de *denking*, en de *uitgebreidheid*; welke twee eigenschappen, denking en uitgebreidheid, enkel op eene verschillende manier *bewijzigd* worden (modificatur) naar den toedragt van zaaken; hiervan is oorspronkelijk alle de toefschijnende *verschillendheid* of *verscheidenheid* van zaaken. Aan dien God koomen toe, daaden, en veranderingen, geschikt naar deszelfs natuur, doch enkel inblijvende, en noodzaaklijke, geene vrijwillige; waaruit volgt: dat alles, wat men bij en in de menschen *daaden* noemt, enkel noodzaaklijk door hun, als door deelen van het geheeläl verricht wordt, naar mate de eeuwige orde van 't geheeläl, en deszelfs *bewijzigingen* medebrengen; dus enkele *wordingen*, *lijdingen*, *ontvangingen*, wel verre van eenigzins *vrij* te hieten.

Volgens dit famenstel is er geen *gebiedende wet*, geen onderscheid tusfchen deugd, en ondeugd; geen straf, geen gehoorzaamheid aan iemand, die boven ons is. Wel nu: indien alle beweegingen, hetzij van de denking, hetzij van de uitgebreidheid enkel bewijzigingen zijn, welken uit Gods natuur herkoomftig en noodzaaklijk zijn; zoo geschieden dezelve naar gelang van de gesteldheid der natuur, en naar de verscheidenheid der deelen van het geheeläl, ten einde

hetzelve *harmonice, overëenstemmend*, werke; opdat alle die beweegingen en denkingen te gelijk gericht worden tot één einde, en tot het eeuwigduurend en volkoomen in weezen blijven van het geheelal, 't welk alles uit de eeuwige en onveränderlijke wet van *orde*, en noodzaaklijk is uit kracht van de gesteldheid der godlijke natuur, welke *wet* God gevestigd heeft. Dit noemt men, om te bedriegen met woorden, *Gods eeuwig besluit, voorneemen, noodlot*: en het bestaat in een eeuwige aanëenschakeling der tweede oorzaaken, waarāan God zelf onderworpen is; trouwens oude en nieuwe Ongodisten hebben het zelfde vergift.

Welken zijn nu de onvermijddijke gevolgen van dit famenstel? Deezen:

A. Alle de daaden der schepselen, als tweede oorzaaken, worden ten eenemaal wechgenoomen; alles is *lijdelijk*, en *wordt*.

B. God werkt alles alleen, geen oorzaaklijkheid is er buiten Hem.

C. Hieröm heeft zedenlijk goed of kwaad geen aanweezen.

D. Alles, als geschiedende naar Gods besluitenden wil, is goed.

E. Men voldoet aan dien wil door *lijden*; dat is, *niet te werken*.

F. In die *leidingen, voeringen, invloeden*, moet men in alles zonder eenige hartstogten berusten, en zich daarāan stil overgeeven; dit hiet, *te ster-*

sterven; dat is, geen opzet tot werken, of tot oorzaaklijkheid in zich te hebben; het karakter van oorzaak afteleggen, en dat van gewrocht aante-
neemen.

Om deeze dulligheid te overmeesteren, wijzen we slechts de algemeene bronnen van wederlegging aan. Men toone:

Dat de eeuwige en onveränderlijke orde der Ongodisten, volgens welke alles *inwendig* noodzaaklijk is, hemelbreed verschilt van Gods onafhankelijk, vrijwillig, en allerheiligst bestuur, en besluit, want: hier is een *overgaande, vrije* werkzaamheid van een hoogstvolkoomen Wezen, 't welk het eerste, en onafhankelijk zijnde, waarlijk onëindig onderscheiden is van de *tweede oorzaken*: in welker daaden dat Wezen invloeit, en dezelve bestuurt, niet als lijdingen, maar als daadlijk iets buiten zich dáárstellende werkkrachten; welke *tweede oorzaken* zich ten innigsten van haar werkvermoogen bewust zijn, en, zich uit eigen goedvinden, naar *inzichten*, en *toereikende gronden* bepaalen, niet naar eene *redenlooze overbelling* van haare natuur; terwijl de eerste Oorzaak eene *hoogstredenlijke* bewustheid, bezit, en zich *hoogstwijze* bedoelingen en einden voorstelt.

Nu volge de

ONTLEDING VAN HET DEURHOVISMUS.

WILLEM DEURHOF, een schrijnwerker te Amsterdam, gebooren in 't 1650. en overleeden 1717. was een ongestudeerd man, doch, hij heeft en in 't openbaar, en in het bijzonder zeldzaame leerstukken gesmeed. Hij scheen in

zijn *Voorbereidend onderwijs tot de heilige godgeleerdheid* Spinoza te bevechten; ondanks hij in veele stukken met hem overeenstemde.

Hij verschilde werkelijk van hem in deeze twee stukken:

A. Dat hij twee zelfstandigheden vast hield, de denking, en de uitgebreidheid.

B. Dat de weereld tot Gods natuur niet behoorde, maar buiten God bestond, en niet noodzaaklijk uit kracht van Gods natuur voortgebracht was; zie de *Gronden van godsdienst*, p. 474: *God heeft de weereld voortgebracht, niet uit eene noodzaaklijkheid van zijne natuur, zoo, dat dit geheel in of binnen de godlijke natuur zoude beslooten zijn; daarom wordt het hervoortbrengen van de weereld niet tot Gods noodzaaklijk bestaan, maar, tot eenen vrijen wil betreklijk gemaakt.* Hij leerde:

I.

Dat God in den beginne (hoewel hij somtijds stelt, dat God het in de eeuwigheid deed) geschapen heeft zekere orde van lichaaamlijke zelfstandigheden en eene maat van beweging; welke beweging naar die noodzaaklijke orde door alle de eeuwen voortgaat, waardoor de weereld, na het begin der scheppinge zulk eene gesteldheid, en hoedanigheid verkreegen heeft, als Mozes voorstelt, en waardoor ook alle de verschijnsels, welken bij opvolging in de uitgebreidheid ontstaan, veröorzaakt worden; tot zooverre, dat zelfs God nooit iets tegen dezelve werkt; weshalven alles, wat men *wonderen* hiet, noodzaak-

zaaklijke gewrochten zijn van die geördende beweging. Dus laat hij zich uit, in zijne *Beginfels van waarb*: p. 184. 186: *De zaak wordt, naar mijn oordeel, best begreepen, indien wij eenvoudig stellen, dat God de deelbaare of uitgebreide stof met zulk eene geördende beweging heeft voortgebracht, waaruit noodwendig de aarde, alle de hemellichten, op den bepaalden tijd, met alle de veranderingen, die daarin plaats hebben, moesten voortkoomen; doende hun het aanweezen hebben door een enkel bevel van zijnen wil, zoo, dat alles, wat in de lichaamlijke natuur geschiedt zijnen grond heeft in die beweging der stoffe, welke aan haar in het begin der scheppinge is medegedeeld, en het volstrekt onmogelijk zij, dat iets anders kan geschieden dan door de beweging. Ik besluit dus, dat alles wat er geschiedt, in den eigenlijken zin natuurlijk is, en niets boven, buiten, of tegen de natuur: want, als God niets werkt, geschiedt er niets. Nu worden Gods werkingen in de stoffij-ke natuur door de beweging voltooid, dus kan er zonder beweging niets gewrocht worden; en, dewijl alles met dezelfde zekerheid van de eerste beweging voortvloeit, zoo kan het eene gewrocht niet meer natuurlijk of bovennatuurlijk zijn, dan het andere.* Voorders laat hij zich, over de vraag: of derhalven de wonderwerken, welken de krachten der natuur te boven gaan, immermeer van God gewrocht zijn, of gewrocht hebben kunnen worden, [welke vraag hij echter aldus wil voorgesteld hebben: of het niet gebeuren kan, dat God buiten of tegen de orde van de geschakelde beweging, die in den beginne in de uitgebreidheid gelegd is, dit of dat gewrocht door eene andere maniere van uitwerking kan voortbrengen] dus uit: *Ik schroom niet, om opendlijk te zeggen, dat dit*

niet geschieden kan; zoodat als het geviel, dat een maagd baarde, zulks van de vastgestelde beweging zoude voortkoomen; zie *Beginf: van waarh: en deugd*, p: 167. Te weeten: een wonderwerk, zegt hij, is datgene, 't welk strijdt met hetwelk dagelijks en gewoonlijk geschiedt, en hierom wordt het niet aanstonds van ons begreepen; p: 166: de wonderen geschieden niet tegen, maar DOOR de natuur; 't welk hij elders verklaart door eene werking van God in of op de stoffe.

II.

Hij begrijpt, al verder, dat zich de zaak niet alleen zoo toedraagt met opzicht op de *uitgebreide* natuur, maar ook vooräl ten opzichte van de *denkende* stoffe, of van de geesten, in dien zin, gelijk in het begin van de schepping in de lichaaamlijke natuur de geördende en vaste beweging gelegd is; welke alle de wijzen van bewegingen, die er zijn, of ooit zullen zijn, voortbrengt, of uit welke alle de *bewijzigingen* en bepaalingen in de maat, en in de orde voortkoomen, zoo zijn ook in de denkende natuur alle de wijzen van denken bepaald; dat is, de denkende natuur is in het begin der scheppinge geschapen met zulk eene maate en maniere van denken, dat alle de gedachten, die ooit of ooit in dezelve zullen plaats hebben, door eene noodzaaklijke orde uit dezelve voortvloeien. Hoor hem, 1: C: p: 155: *Daar dan de werking niets anders is, als Gods wil, welke alle tusfschenbeidenkoomende oogenblikken, of pauzen (rustingen) mist, zoo heeft dezelve voortgebracht alles wat bestaat, en wat er zijn zal; dat is, de denking en de uitgebreidheid zijn in het eerste oogenblik der duuring* van

van God voortgebragt, naar de insluitende manieren van denking, en van beweeging, waaruit alle de veranderingen, die in de weereld bespeurd worden, herkoomstig zijn; of, om het beter te zeggen: God wil zulk eene gesteldheid van denkingen, en van uitgebreidheid, en van beweeging in die maat, en manier, dat daaruit alle de bijzondere aandoeningen, welken bij opvolging in de denking, en in de beweeging zijn, gevonden worden, of daaruit ontstaan; pag: 213: Men moet vooräf aanmerken, dat de vrijheid van onzen wil, voor zooverre wij betrekkelijk zijn tot God, als de uitwerkende Oorzaak van ons, geen plaats heeft: Wij kunnen niets bevestigen, noch ontkennen, niets begeeren of iets vlieden, kortöm, geen ééne wijze of manier van willen uitöeffenen, dan, welke God aan de algemeene denking heeft medegedeeld, en, welke noodzaaklijk door de orde der denking, elk op haaren tijd zal ontstaan.

III.

Dus is alles, wat er geschiedt, volstrekt noodzaaklijk, p: 156: Wij stellen vast, dat alles, wat er geschiedt, zelfs de minste gedachte of beweeging, die er ooit geweest is, of zijn zal, in het eerste punt des tijds, in de manier en maat van denking en beweeging, van God door zijnen enkel wil is voortgebragt, zoo, dat daaruit alles, wat in de volgende tijden gebeurt, op eene onvermijddelijke wijze door die maat en beweeging, op die wijze geschiedt, zooäls de menschen bij opvolging van tijd gewaar worden.

IV.

God is de eenigste Oorzaak van alles, wat er geschiedt, p: 157: Deeze verschijnsels worden op

dien tijd, waarop ze voorvallen, waarlijk van God voortgebracht: niet, alsöf God die bijzondere zaaken door eene daad, van de schepping onderscheiden zoude uitwerken; niet, alsöf God nieuwe pogingen deede, en den wil hadde om deeze of die beweging te veröorzaaken; maar, het zijn zaaken, die uit kracht van de ééne en eenvoudige daad van God, naar de maate van beweging, noodwendig op dien tijd, op welken ze geschieden, moesten gebeuren. Omdat nu die noodzaaklijkheid, waardoor ze moeten geschieden, begreepen is in de beweging, is het klaarblijkelijk, dat alles, wat in vervolg van tijd, naar de aanëenschakeling der bewoogene dingen geschiedt, niet door de zaaken zelven, maar, door God wordt uitgewerkt.

V.

Er zijn geen tweede oorzaaken; zie hem in 't boek *De noodz: en vrijw: van Gods werking*, p: 315: Het zijn tegenstrijdigheden, te erkennen, dat het schepsel geheel van God afhängt, en tegelijk te stellen, dat er tweede oorzaaken zijn.

VI.

Dus is er geen godlijke wet aan den mensch voorgeschreeven omdat God de eenige Oorzaak van alles is: maar het geschiedt alleen onëigenlijk en bij toeval van het dwaalende begrip der zondaaren, die gewoon zijn om de zaaken te begripen naar hunne hartstogten, dat God een wetgever genoemd wordt; zie het boek *De weg tot de hoogste wijsb: p: 354*. Maar, omdat God eigenlijk Oorzaak is, en geen gebieder, die iets beveelt, en, omdat het redelijke schepsel, wanneer
het

het naar zijn beginsel, in de deugd volhardt, geene eigenlijke wet noodig heeft, want, den rechtvaardigen is de wet niet gesteld, 1 TIM: I. vs. 9: De wet is om der overtredingen wil daarbij gedaan, GAL: III. vs. 19: Daarom wordt de eeuwige God, enkel bij geval van de hartstogtlijke begrippen van de zondaaren, als een die gebied, als een gebieder en wetgever voorgesteld. Die derhalven van den aard der zaake niet afdwaalt; en zijne hartstogten in zijne begrippen niet opvolgt, kan God niet houden voor eenen wetgever; en op de volgende pag: Die hunne wezenlijke betrekking tot het eeuwig Voorwerp wel gadeslaan, zijn noch onder de wet, noch onder een bevel.

VII.

Ja! dewijl God de eenige Oorzaak is, en behalven God geen ééne,

a. Zoo veröorzaakt Hij alles, wat er is;

b. Zoo wordt alles, wat het schepsel is en veröorzaakt, door de onafhangelijke oorzaaklijkheid van God gewrocht;

c. Zoo kan dan een mensch niet zondigen; en:

d. Alle schepselen in het gemeen, en elk foort van dezelve in het bijzonder, 't zij ze de deugd beöeffenen, of nalaaten, zijn zoo gesteld, als ze moeten gesteld zijn: naamlijk, ze zijn bepaald zoodanig als God ze gemaakt heeft, en zooäls het met zijnen wil overeenstemt.

e. Dus kan God op geen schepsel vertoornd zijn; maar:

f. Aan God wordt toorn en gramschap op eene onëigenlijke wijze toegekend. Hieröm heeft Christus, om het menschdom te verlossen, Gods-toorn, en den geestlijken dood niet gedraagen; zie het Boek *De volm: van de leere des geloofs* p: 229: Dewijl God alles veröorzaakt, en, alles wat het schepsel is, en werkt, door eene onäfhangelijke oorzaaklijkheid bestaat: zoo is het klaar, dat alle schepselen in het gemeen, en elk derzelven in het bijzonder, hetzij ze de deugd beöeffenen, of verwaarloozen, zich bepaald zöö bevinden, zooäls God dezelve heeft daargesteld, en, zooäls het met zijnen volstrekten wil overëenkooft, en, dus kan God op geen schepsel vertoornd of vergramd zijn. De reden derhalven, dat aan God toorn en gramschap wordt toegekend, is te zoeken, in de zonderlinge hoedanigheid der schepselen, p: 227: Men schijnt te moeten toestemmen, dat Christus, om ons te verlossen, den toorn van God gedraagen heeft, ja den geestlijken dood heeft doorgestaan; edoch, dewijl de verönderstelling geen stand kan houden, zoo zal de bevestiging of staaving daarvan, een louter verdictsel zijn. Laaten wij, om hem niet ten onrechte te veröordeelen, zijne eigene woorden wederöm hierbij voegen: Naardien God alle dingen veröorzaakt, en dat alles, wat een schepsel is, en werkt, door de onäfhangelijke veröorzaaking bestaat: zoo is het klaar, dat alle de schepselen in het gemeen, en ieder van hun in het bijzonder, 't zij dat ze de deugd betrachten of verwaarloozen, bepaaldlijk zijn, zöö als God hun stelt, en zooäls het met zijnen volstrekten wil overëenkooft; en dat God derhalven niet toornig of misnoegd op eenig schepsel weezen kan. Men zal dan de reden, waaröm toorn en misnoegen aan Gode wordt toegeschreeven, in de bijzondere hoedanigheid der schepselen moeten zoeken.

En

En p. 227: Men schijnt te moeten toestaan, dat Christus, om ons te verlossen, den toorn van God gedraagen, en den geestlijken dood geleeden heeft; maar, indien de onderstelling niet bestaan kan, zal de bevestiging een louter verdichtsel zijn. Nog eens, op p: 288, Begins: van waarh. en deugd: Wij behaagen aan God, niet meêr door Hem lief te hebben, door ons meerder en beter naar zijnen wil te schikken, dan met Hem te haaten: en, derhalven heeft in God geen toorn plaats.

VIII.

Te weten: de zonde is niets, dan de enkele verbeelding, dat wij iets tegen Gods wil kunnen doen; welke verbeelding veröorzaakt wordt uit de gewoonte van te verkeerén, omtrent zintuiglijke dingen, en, omdat men het denkbeeld van God, zoo als Hij is, niet recht beschouwt. Volgens deeze verbeelding verwekt God de hoogste vreeze en het beeven in den mensch: waaröm wij ons overreeden, dat God dit of dat aan ons ter straffe toezendt, omdat wij tegen zijnen wil gehandeld hebben; welke zaak wij Gods toorn noemen; zie Begins: van waarh: en deugd, p: 286. Wanneer derhalven een mensch, zich afscheidende van de liefde van God, na dat hij lang in de zintuiglijke voorwerpen verkeerd heeft, en zich heeft afgewend van het beschouwen van het denkbeeld van God, door God zóó wordt bewerkt, en door zijn denkbeeld zóó bestraald, dat hij gedwongen wordt, om het verschil van zijne daaden met het denkbeeld van God gadetestaan: daardoor wordt hij met de hoogste schrik en vreeze bevangen, die men bedenken kan. Te weten: men oordeelt dat wij God door onze daaden behaagen of mishagen kunnen, en dat God ons

ons deswegen straft, omdat onze zonden Hem mishagen, en omdat Hij wilde, dat wij ons op eene betere wijze geschikt hadden, hierom ons, uit ongenoegen of gramschap straft.

IX.

's Menschen zaligheid bestaat in de liefde van God, die voortvloeit uit de kennis, van de betrekking welke een mensch, als een gewrocht, heeft tot zijne Oorzaak; zie de *Beginf. van waarh. en deugd*, p. 287: Wij merken duidlijk, dat God ons zijne liefde niet voorschrijft, omdat Hij van de menschen wil bemind worden: maar, Hij heeft hem enkel daarom de kennis van zijn wezen gegeven, opdat de mensch, die ten opzichte van zijne ziel in denking bestaat, betrekking tot Hem, als tot zijne Oorzaak hebben zoude; in welke betrekking ook opgesloten ligt, dat de mensch weeten kan, dat zijn zaligheid gelegen is in de liefde tot God; van welke liefde hij spreekt p. 324: daarom berust de liefde tot God alleen bij hem, die met eene onbeschroomde, en naauwkeurige beschouwing de beminlijkheid van God durft bespiegelen. Deezen toch zijn er alleen in staat toe, om het Voorwerp, 't welk zij beminnen, ten opzichte der beminlijkheden, voor goed te kennen: en, omdat God volkoomen liefhebbenswaardig is, vloeit dit welbehaagen volstrektlijk in de godlijke liefde, die aan de ziel, welke hierdoor Gods gemeenschap geniet, een stille gerustheid en bezadigd gemoed verschaft, met eene volkoomene overgEEving aan God van zichzelven, om niets te begeeren, noch ergens vermaak of blijdschap in te oëffenen, dan in hetgene de weezenlijkheid van het volstreckte Wezen uitdrukt, en te kennen geeft. Dit krijgt zijn licht uit hetgene hij filosofeert in 't gemelde boek p. 327: *Alles wat buiten God bestaat,*
en

enkel van zijnen onverschilligen wil afhangende, is, alleen een oeffening deezer liefde, te weten van God tot zichzelven, en geen schepsel heeft het minste vermoogen, om zichzelven van dit gebruik te onttrekken: alles wat hij doet, of in hem uitgewerkt wordt, hetzij hij God beminne en verheerlijke, of haate, en lastere, strekt alles tot één en hetzelfde einde; want, omdat alles, wat God gemaakt heeft, getuigenis zijner wezenlijkheid geeven moet, en dat Hij de denking en uitstrekking in diervoegen geschikt heeft, dat alle de bijzondere uitkoomsten, ieder op zijnen tijd en orde ontstaan: zoo ziet men klaarlijk, dat er niets gebeurt, dan hetgene God door de liefde zijnes zelfs verdiend heeft, en, dat het ten opzichte van God niet verschilt, of de menschen vroom of godloos zijn. Van welke liefde van God tot zichzelven, uit kracht van welke Hij maakt, dat alles noodzaaklijk gebeurt, hij dus schrijft. p. 279. 280: Waaruit volgt, dat God zichzelven door eene noodzaaklijkheid zijner natuur bemint; gelijk wij ook in de leere der Drieëenheid hebben aangewezen. Ook geschiedt al de werking, die God doet, enkel door de liefde tot zichzelven, omdat er geen ander voorwerp der beminning zijn kan: bij gevolg kan men eigenlijk niet zeggen, dat God eenig schepsel lief heeft, noch vroomen, noch godloozen, maar Hij bemint zichzelven, in die, alléén; te weten, voor zooverre Hij daarin alles wordt, naardien Hij ze beiden, om zijn's zelfs wil gemaakt heeft, en zij onvermijdelijk van zoodanig eene boedanigheid zijn, als God gewild heeft, dat ze tot zijne heerlijkheid zijn zouden: Hij heeft dan noch liefde noch haat tot eenig schepsel, maar oeffent de volmaaktste liefde tot zichzelven.

X.

Naamlijk: de natuurlijke liefde van God, waar door Hij zichzelven bemint, vloeit uit de noodzaaklijkheid van zijne natuur, *uit welke, om welke, en overëenkoomftig aan welke*, God alles in de fchepfelen verricht; en deeze brengt mede:

α. Dat God de volftrekte Oorzaak zij, en worde, van alles, wat er is en gefchiedt, dat Hij de eenige bron zij van alle de zelfftandigheden, zoo der *denking*, als der *uitgebreidheid*, en van alle de *bewijzingen* van dezelve, die daarin voorvallen, en zulks wel naar eene vaste, en onveranderlijke orde, op éénmaal vastgefteld, waaruit alle de beweegingen en denkingen elk op haaren tijd voortkoomen in maate en wijze: invoegen, dat elk fchepfel een louter gewrocht van God zij, in 't welk alles noodzaaklijk gefchiedt, wat er in gefchiedt, zelfs ook in *dat* opzicht, als de *denking* fchijnt *werkzaam* te zijn. Wat hij van deeze *werkzaame denking* maakt, is te leezen in de *Beginf. p: 179: Ik herhaal hier alleen, dat God de werkzaame denking is, die zichzelve en de uitgebreidheid kent; dat de uitgebreidheid daar tegen, ons voorkomt als zijnde lijdelijk, deelbaar, en beweegbaar, dus alleen een zuiver werktuig is, ontbloot van alle oorzaaklijkheid: waardoor God alleen werkt: zoodat er geene andere betrekking tusschen God, en het fchepfel zij, als welke er is tusschen enkel gewrochte, en eenige Oorzaak; zie boven op §. 9.*

β. De natuur van *eene geheele, en alléén Oorzaak* brengt mede, dat alles, wat er in het gewrocht is, enkel is door de kracht van die Oorzaak;

zaak; anders is het geen *geheele oorzaak*. Nu, God bemint zichzelven uit noodzaaklijkheid van zijne natuur, en Hij kan zichzelven niet verloochenen, als de eerste en volstreckte Oorzaak van alles in zijne werken: hierom maakt God, dat alle *schepselen* naar derzelver verschillende aart en eigenschappen, een uitgedrukt beeld van zijne volkomenheden draagen, p: 277. van de *Beginf*: *Alhoewel het dan van Gods onverschilligen wil afhangt, dat er schepselen zijn, en die zoodanig eene natuur hebben, als wij door hunne denkbeelden ontdekken, en dat God daarom geen verbindnis heeft tot de schepselen, waardoor Hij verplicht zoude weezen dus, of zóó, omtrent hen te moeten werken: zoo rijst er nochtans noodzaaklijkheid aan de zijde van God, waardoor Hij omtrent alles, als een volstreckte Oorzaak werkt, en ieder mensch naar zijnen aart en naar zijne bijzondere eigenschappen een merkteeken of uitdrukfel zijner volmaaktheid doet draagen; want anders zoude God zich in zijne werken verloochenen, en het uitgewerkte zoude geene betrekking tot zijne werkende Oorzaak hebben.* De zin is, dat het geschapene een waar en enkel gewrocht is, in 't welk alles geschiedt uit en door de werkkraft van de eene, en de geheele Oorzaak naamlijk God, kunnende en vermoogende het geschapene niets uit zichzelf of door zichzelf: dus openbaart en vermeldt het enkel en alléén de volmaaktheid van zijne éénige Oorzaak, en van zijne betrekking tot dezelve; anderszins, was God geen éénige Oorzaak, en het *schepsel* geen gewrocht. Dit heeft DEURHOF boven op §. 9, genoemd: *de weezenlijkheid van het volstreckte Wezen uit te drukken, en te kennen te geeven: en, dat al wat God gemaakt heeft, getuigenis van zijne weezenlijkheid moet geeven.*

XI.

Nu: te begrijpen, te erkennen, en met gerustheid van zijn gemoed toe te stemmen, en daarin te berusten, dat God zoo de volstreckte Oorzaak is van alles, en dat het scheepel een gewrocht is; dat alles door God geschiedt, en dat er niets tegen Gods wil geschiedt; en zich naar die waarheid te gedraagen, zich aan die vastgestelde godlijke orde overtegeeven, zoo dat we mededrijven, werwaards ons het Noodlot voert; hierin alleen de blijdschap, en rust van zijnen geest te zoeken, *niets te begeeren, zich nergens in te vermaaken, of blijdschap te oeffenen, dan alleen in hetgene de weezenlijkheid van het volstreckte Wezen te kennen geeft: DIT, dit is de waare liefde tot God, daarin bestaat de geheele dienst van God, en al de zaligheid van een mensch; Naamlijk, in deeze wezenlijke betrekking tot het eeuwige Voorwerp te betrachten.*

XII.

De heilige schrift schijnt wel overal recht het tegendeel te leeraaren; maar deeze is enkel bij hem een *A, B, C* boek, voor de min-ervaarenen, voor welken zij met onëigenlijke spreekwijzen van God, en van zijne werkingen spreekt: latende het voor meer-geöeffenden over, en voor hun, die vaste spijsen kunnen nuttigen, de ontknooping te maaken van die onëigenlijke spreekwijzen, ten einde den waaren aart der zaaken intezien; zie de *Grond. van den christ: godsd: H: 13. p: 416: Maar het ontstaat, dat de heilige schrift doorgaans op eene onëigene wijze*
van

van Gods werken kooft te fpreken , opdat zij tot zaligheid van onnozele kleine verftanden zoude kunnen dienen : latende voor grootere verftanden over , dat ze die fpreekwijzen ontknoopen , en in de waarheid der zaaken inzien.

Wij befpeuren dus , om eene herfummiering te maaken , dat DEURHOF:

a. De tweede oorzaaken wechneemt ; ftellende :

b. Dat alles wat er gefchiedt , noodzaaklijk gefchiedt , door eene inwendige noodzaaklijkheid ; zijnde alle de manieren van beweeging en de maaten van dezelve , als ook van de denking , die immermeer aanweezen zullen hebben , van God zoo bepaald , dat ze elk op haaren tijd naar die eeuwige vastgeftelde orde moeten ten voorfchijn koomen.

c. Dat God alleen alles werkt , zoodat alles onfaalbaar naar Gods wil gefchiedt.

d. Dat er dus geen wet van God aan den mensch is voorgefchreeven.

e. Dat er geen onderscheid is tufchen eerlijk en onëerlijk ; zoo , dat wij door God te beminnen Hem niet behaagen , noch door God te haaten Hem kunnen mishagen : trouwens ; de mensch kan Gode in geen ding welgevallen , of niet welgevallen ; het is Gode om het even of de mensch Hem verheerlijke of lastere , want alles wordt in hem uitgewerkt van God zelven , en die bewijzigingen moeten zich op dien tijd aldus ontwikkelen ; alle zonde is dus louter denkbeeldig.

f. De menschen zijn allen zoodanig, als ze moeten zijn, hetzij ze godvruchtig of godloos leeven.

g. Het hangt wel van Gods onverschilligen wil af, dat de schefelen bestaan, en zulke of zulk eene natuur bezitten: zóó echter, dat God uit noodzaaklijkheid van zijne natuur zichzelven bemint, dat is, dat Hij zichzelven betoont te zijn de eenige en volstrekte Oorzaak van alles wat er geschiedt, en dat alle schefsel een enkel gewrocht is, 't welk Hij maakt, dat het karakter van zijne weezenlijkheid vertoone; en uit hoofde van deeze liefde tot zichzelven alleen, brengt Hij alle zijne werken voort.

h. In deeze vastgestelde orde moet men stil berusten, en men moet zijne gerustheid en blijdschap daarin zoeken, dat alles door God gewerkt wordt, en dat wij niets tegen zijnen wil kunnen doen, dus ook niet kunnen zondigen.

i. De heilige schrift spreekt niet naar den aart der zaaken, maar onëigenlijk en voor ruwe of gemeene verstanden; terwijl men de vaste spijs in de Reden en in de wijsbegeerte moet zoeken, waardoor geöeffenden die onëigenlijke bijbelsche spreekwijzen kunnen verklaaren, en inzien in de waare hoedanigheden der zaaken.

Men bespeurt hieruit, dat deeze orde van DEURHOF niet veel verschilt vande voorige dwaalgeesten, en te gelijk, hoe verre hij afwijkt van het waare denkbeeld der godlijke regeering. Wijders kan men uit het werkje, betiteld: *Deurhofs eer en leer verdedigd*, klaar te weeten koomen, wat hij geleerd hebbe omtrent de natuur en den oorsprong

sprong van de menschlijke ziel, en omtrent de onsterfelijkheid van dezelve; het dunne fijne lichaam, waardoor de ziel aan het grove lichaam verëenigd wordt; omtrent het onderscheid van de engelen, de duivelen, en den menschlijken geest; zijn verblijf na den dood; de opstanding van het lichaam; en de Drieëenheid; want deeze stukken doen hier niets tot ons oogmerk.

TOT DUSVERRE GAAT HET EERSTE
HANDSCHRIFT.

Om nu ten duidlijksten te doen kennen, hoe deeze drie nederlandsche Ongodisten uit Spinoza's bronnen geschept, en dus den grondslag gelegd hebben tot de verkeerde en bedorvene mystikerij in Neêrlands kerk, en tot een volstrekt *lijdelijk Christendom* aanleiding gegeven: zal het voor den nederduitschen lezer van nut zijn, om aan hem een onderscheiden denkbeeld van het SPINOZISMUS te geeven. Dus willen wij alhier laten volgen:

HET TWEEDE HANDSCHRIFT.

BEHELZENDE EEN ONTWERP EN SAMENSCHAKELING VAN 'T LEERSTELSEL
VAN SPINOZA.

SPINOZA, (wiens letterkundige geschiednis uit BAILE *Dict. Hist. Crit.* in voce, ten overvloede bekend is) was eerst een kwaade Jood, hierna een erger Christen, en eindlijk een allerërgst Ongodist, nadat hij eenigen tijd een *twijfelaar* geweest was; en heeft onder de grijns

van wiskundige betoogingen eene ongelukkige Atheïsterij gezaaid.

Hij had in de boeken van het oude testament niets godlijks kunnen vinden, ook niets, dat zeker was in den ganschen omtrek van de natuurlijke godgeleerdheid; edoch zichzelven nader bespiegelende:

A. Bevond hij in zich een denkbeeld van de *onëindige uitgebreidheid*; en dáár heeft hij zijnen voet vastgezet, en hij heeft aan die *onëindige uitgebreidheid* dat alles toegekend, wat men van God kan zeggen.

B. De weereld is, volgens hem, de eene en éénige *zelfstandigheid*; welke *zelfstandigheid* slechts *één* in getal kan wezen, die ook eeuwig, onëindig en onafhankelijk is. Doch deeze ééne zelfstandigheid heeft twee eigenschappen de *denking*, en de *uitgebreidheid*, welken beiden zeer verschillende bewijzigd worden; tot zoo verre, dat dezelve aan eenen bevooroordeelden mensch als twee onderscheidene zelfstandigheden voorkoomen, daar dezelve maar *één* is. En, om

C. Deeze gedachte smaaklijk te maaken, geeft hij deeze gemeene beschrijving van eene *zelfstandigheid*: deeze is *eene zaak, die door zichzelf bestaat*. Van deeze beschrijving maakt hij een *axioma* of eerste kenbeginfel: *een zelfstandigheid is datgene, 't welk door zichzelf is, en door zichzelf begreepen wordt, welks begrip het begrip van eene andere zaak, waardoor dat begrip moet gevormd worden, niet noodig heeft, 't welk ook door zichzelf*

zichzelven bestaande, van niets anders, bij wijze van eene werkende oorzaak afhangt; en zulks meent hij zoo blijkbaar te zijn door zichzelven, dat het geen betoog behoeft. Op: Posth: pag. 1.

D. Waaruit dan volgt: dewijl de weereld een zelfstandigheid is, zoo .) is de weereld van zichzelfe, en niet voortgebracht van een' ander; want het zoude een tegenstrijdigheid zijn, dat men de weereld eene *zelfstandigheid* zoude noemen, die door zichzelfe bestaat, en die echter van eenen anderen, als oorzaak zoude zijn hervortgebracht, ..) zoo is dan de weereld eeuwig, onafhankelijk, en ondeelbaar, offchoon uitgebreid, ja onëindig, kennende geen en oorsprong, noch oorzaak, dewijl ze van zichzelfe is: zoodat er geen zelfstandigheid, onderscheiden van de weereld, welke wij *God* noemen, aanwezig zijn, neen, maar deeze weereld is *God* zelf; zie pag: 12. *Men kan, zegt hij, buiten God geene zelfstandigheid begrijpen.*

E. Dees *God* of deeze weereld heeft twee zeer verschillende eigenschappen, de *denking* en de *uitgebreidheid*; want deezer twee denkbeelden zijn wij ons bewust als aanweezen hebbende.

F. Maar wij begrijpen ook allerzekerst, dat er maar éene zelfstandigheid kan zijn; dus moet aan die éene zelfstandigheid deeze tweeledige volkoomenheid van *denking* en *uitgebreidheid* worden toegekend, welke twee op verscheidene manieren bewijzigd worden, en hieruit koomt de *toeschijnende verscheidenheid* der dingen ten voorschijn, daar in wezen en naar waarheid dezelve niets anders is, als *eene éénige* zelfstandigheid, zijn-

de niets anders dan de BEWIJZIGDE GOD,
DEUS MODIFICATUS.

G. Er heeft dus geen *zelfstandig onderscheid* plaats, maar enkel een *modalis* of *bewijzigd*, dewijl de eene zelfstandigheid in zichzelf ondeelbaar, en onëindig is, zoo, dat ieder mensch *God* zij, en wel *God*, verschillende bewijzigd. Het zelfde moet men zeggen van alle de deelen van het *geheelal*, dewijl alles, wat er is, *God* is met eene *zekere wijze*, die van de andere *wijze* verschilt; en dit is de eenige grond van alle *toeschijnend onderscheid*.

H. Aan deezzen *God* worden ook *daaden* toegekend, doch dezelve zijn alle INBLIJVENDE DAADEN; want er kan niets gebeuren BUITEN de onëindig uitgestrekte wereld: dus kan dees *God* bij mogelijkheid niet buiten zich werken, wijl er buiten de oneindige wereld niets is; waaruit dan wederom volgt:

N. Dat alle Gods daaden *noodzaaklijk* zijn, en niet *vrij*, zoo, dat er in alles een *noodlot* is, zonder eenige de minste vrijheid van wil, dewijl toch geen vrijheid gevonden wordt in het *geheelal* of in dien eenigen *God*, die alles werkt.

O. Dat er geen *wet der zeden* is, of eenig onderscheid tusfchen goed en kwaad; noch iemand, die *hooger* is, aanwien een *laager* gehoorzaamheid bewijzen moet; ook geene belooningen, of straffen.

I. De *dood* is niets anders dan *de verandering van wijze*, dewijl de wereld in dit geval slechts eene

eene andere *bewijziging* ondergaat in dit gedeelte. De dood wordt dus ten onrechte beschreeven, als eene *scheiding* of *ontbinding* van *ziel en lichaam*; er is toch geen *zelfstandig onderscheid*: en de *mensch* is *God*, die enkel, zonder verandering in wezen te ondergaan, in opzicht van eene wijze veranderd wordt, en dit laatste is de *dood*. Het behoort toch, volgens SPINOZA, niet tot het wezen van eenen mensch, dat hij een zelfstandigheid is; de deelen van eenen mensch, behooren tot het *geheelal*, en die deelen ondergaan slechts na den dood, eene verschillende manier van bestaan, en deeze *omwenteling* zal geschieden tot in alle eeuwigheid.

Zie daar Spinoza's webbe, met scheering en inslag.

Tegen dit *ongodistische samenstel* zij het genoeg optemerkten:

a. Spinoza heeft listig en bedrieglijk eene andere beteekenis aan de bepaaling van *zelfstandigheid* gehecht, en dezelve daartoe ondeugend verdraaid, alsöf die woorden, *door zichzelf bestaan*, eene *volstrekte onafhankelijkheid* van eene *hervoorbrengende oorzaak* te kennen gaven; en, alsöf dus in het denkbeeld van *zelfstandigheid* zoude opgewonden zijn, het denkbeeld van *door eenen anderen, als oorzaak, niet te kunnen worden voortgebracht*; daar alle de wijsgeeren door deeze *termen* niets anders willen beduiden, dan, dat een *zelfstandigheid* geen *onderwerp van inhang* noodig heeft (*subjecto inhætionis*) om te kunnen bestaan, gesteld tegen over een *toeval*, 't gene zonder *intehangen in een onderwerp* niet bestaan kan;

zijnde het *zijn* van een toeval enkel een *inzijn*, en vorderende daartoe noodwendig een *onderwerp*, dewijl het *door zichzelven*, als bestaanlijkheid misfende, niet zijn kan. 't Is derhalven een onwaarheid, en *Sophisticatie*, dat een *zelfstandigheid* in den zin van Spinoza, een *zaak* is, die bestaat *door zichzelf*, dat is, *onafhankelijk*, zonder door een' ander' te kunnen worden voortgebracht.

b. Het is allerönwaarächtigtst, dat het denkbeeld van eene *zelfstandigheid* eenigzins met zich brengen zoude de kundigheid of het denkbeeld van *onafhankelijkheid*, alsöf ze zoo *door zichzelf* bestond, dat ze van eene *voortbrengende* of *onderhoudende oorzaak* in 't geheel niet zoude afhangen, zie CARTESIUS *Princ. part. §. 54*: waarmede eene andere bepaaing overeenstemt, naar welke men eene zelfstandigheid bepaalt te zijn: *een zaak, die zoo bestaat, dat dezelve geene andere zaak tot haar bestaan noodig heeft*; 't welk zich wederöm zeggen laat met toezicht op een *bijval*, maar schandelijk verdraaid wordt, tot eene geheele onafhankelijkheid of noodzaaklijkheid van bestaan; gemerkt, elk ding even zooveel afhankelijkheid heeft, als het *zaaklijkheid* heeft; dewijl niets, dan hetgene hoogstvolmaakt is, *zichzelven, door zichzelven*, in het weezen bewaaren kan.

c. Het is bezijden de waarheid, dat een *onëindige uitgebreidheid* zoude mogelijk zijn, buiten welke niets is, en niets kan gewrocht worden: want uit eindige deelen kan nimmer iets, dat eigenlijk gezegd *onëindig* is, voortkoomen.

d. Het is volstrekt valsch, dat er maar eene *zelfstandigheid* is of zijn kan, welke twee eigenschappen

schappen van *uitgebreidheid*, en *denking* zoude hebben: want deeze *twee eigenschappen* zijn hemelbreed verschillende, en tegen elkāndere overgesteld, en kunnen zich dus in één onderwerp niet bevinden. Daarēnboven, is het ongerijmd, en louter tegenzeglijk, ja Gods natuur omkeerende, dat men aan God uitgebreidheid toekent: want de denking *dringt zichzelf door*, (*est penetrativa sui*) daar de uitgebreidheid zich niet kan doordringen; naar het axioma *er is geen doordringing der afmeetingen*.

e. Het is ook bedrieglijk, te stellen, *dat er geen meēr zelfstandigheden dan één*, kunnen zijn, om dat er *een* is, die eeuwig is en onēindig, naamlijk de weereld: want het is allerzekerst, dat er meerder zelfstandigheden zijn, die in natuur verschillen, te weten, geestlijke en uitgebreide, en dat één van dezelve *onēindig eeuwig* en *onāfhankelijk* is, verāf van alle uitgebreidheid, welke wij *God* noemen; daar alle de overigen eindig, en afhanglijk zijn, zoo in de *stof*, als in de *denking*.

f. Het is verfoeilijk de weereld *God* te noemen; niet strookende met het denkbeeld van *hoogste volkoomenheid*.

g. Ook zal men niet wettig inbrengen, dat de uitgebreidheid een eigenschap van God is, omdat God de oorzaak is van de uitgebreidheid, en dus dezelve in zich moet bevatten, kwanswijs, omdat zaaken, die met elkāndere niets gemeen hebben, de eene geen oorzaak van de andere zijn kan: want dit is waar, zoo de zaaken onderling niets gemeen hebben, het zij *vormlijk*, hetzij *uitneemend*, hetzij *krachtig* (*eminenter, formaliter*

vel *virtualiter*) *vormlijk* wanneer het wezen in oorzaak en gewrochte hetzelfde is; *uitnemend*, zoodat de oorzaak volmaakter en voortrefflijker zij; *krachtig* zoodat er een vermoogen in de oorzaak zij, om eene zelfstandigheid van eene mindere volkoomenheid hervooert te brengen. Als deeze drie dingen te samen loopen, dan, en anders niet, gaat het aan, dat de eene geen oorzaak van de andere zijn kan; ook is de stelling, onbepaald gebezigd zijnde, niet waar, *dat de eerste Oorzaak met de voortgebragte dingen niets gemeen heeft*, want dit hebben ze ten minsten gemeen, dat ze beiden *zelfstandigheden* zijn, elk *over-ëenkoomstig* aan haare natuur, *eindige* of *onëindige*.

b. Het is dwaas te stellen, .) dat alle daaden van God *inblijvende* zijn, in dien zin, als Spinoza drijft, omdat buiten de *onëindige* weereld niets is; [want ieder kruidje is toereikend, om te betoogen, dat er *over-of naarbuiten-gaande daaden van God zijn*] ..) dat een onafhankelijk, geestlijk, vrijwilligst werkend Wezen alleen volstrekt noodzaaklijk zoude werken; ...) dat er in dit leeven geen wet, of onderscheid tusschen goed en kwaad zoude zijn, en na dit leeven noch straf noch belooning; dat) de dood geen scheiding van ziel en lichaam, maar enkel een verandering van de wijze van bestaan zoude zijn; ik zwijg van veele andere gevolgtrekkingen, uit 's duivels school herkoomstig.

TOT DUSVERRE HET TWEEDE
HANDSCHRIFT.

Die nu de schriften van de heeren VOGET,
KULENKAMP en den *Catechismus der Vrijgeesten*
ge-

gelezen heeft, zal dra kunnen wijs worden, hoe veele Mystiken, *schoon spreekende van den Christus in ons*, en nimmer van den *Christus voor ons*, den zelfden weg uitloopen en op den keper bezien zijnde, de tweede oorzaaken ontkennen, en tot een geheel lijdelijk, werkloos Christendom overflaan, ja somtijds de gruwelijke adder van het Ongodistendom, onder de schoonste bloemen verbergen.

Langs eenen zonderlingen weg, welken ik alhier niet behoef te ontdekken, is mij een brief ter hand gekoomen, die de preuve van mijn gezeg behelst. Ik zal met opzet, en toeleg, zoowel het opschrift, als de onderteekening achterhouden; maar zie daar, den brief, zooäls dezelve woordlijk luidt:

„ZEER GEÄCHTE JUFFROUW, EN ZUS-
 „TER ONZER GEMEENTE IN DEN
 „HAAG.

„Zaligheid, van God, in Jezus Christus!

„**I**K ben zeer verheugd, naardien ik heb moo-
 „gen hooren, dat Uw Ed: tot hiertoe een
 „groot behaagen in onze eenvoudige en christ-
 „lijke vergadering hebt; ja dat gij reeds over-
 „tuigd zijt van de waarheid, en weezenlijkheid
 „onzer leerstukken; en, dat gij teffens zeer be-
 „geerig, en aanhoudend zoekt naar den weg,
 „die ten leeven leidt. ô Die koninglijke weg,
 „waaröp zich de **SOFIA**, DE **EEUWIGE GEEST**,
 „**JEZUS**, laat vinden! ô Heilzaam zoeken! Zon-
 „der zulk zoeken is er geen zaligheid! Maar,
 „zoo wij die **SOFIA** eens deelächtig worden,
 „ZOO

44 U I T L E G K U N D I G E

„ zoo worden wij VEREENIGD MET HAARE
 „ EENHEID: wij worden verëenigd met die
 „ ZELFDE EENHEID, *waarmede Jezus-zelf*
 „ *met den Vader verëenigd is*; gelijk Hij zulks
 „ van den Vader afbidt in dat dierbaare gebed
 „ JOH: XVII. Niet in eene DENKBEELDI-
 „ GE EENHEID, gelijk het over eenigen tijd
 „ een calvijsch leeraar aan zijne gemeente leer-
 „ de; neen, maar in eene WEZENLIJKE ZELF-
 „ STANDIGE EENHEID. Het is: IN GOD
 „ LEEVEN WIJ: CHRISTUS IN ONS: Weet
 „ gij niet dat de Geest van God in u woont?

„ ô Wanneer DE ZIEL ZICHZELVE IN
 „ GOD INVOERT, zoo WORDT ZIJ GODE
 „ ZOÓ GELIJKVORMIG, DAT, INDIEN ZIJ
 „ ZICHZELVE ZAG, ZIJ MEENEN ZOUDE
 „ GOD-ZELF TE ZIJN; EN, DIE HAAR IN
 „ DIE VEREENIGING ZAG, DOOR DAT
 „ GEZICHT ZALIG ZOUDE WORDEN. Ja!
 „ dat meer is, zegt een verlichte ziel: IN
 „ GODS WEZENLIJKE EENHEID ZIJN ALLE
 „ AANDACHTIGE EN INNIGE GEESTEN MET
 „ GOD ÉÉN, DOOR HUNNE VERSMELTING
 „ EN VLOEIING IN HEM, en uit genade DAT
 „ ZELFDE ÉÉN, DAT HET WEZEN IN ZICH-
 „ ZELVEN IS. Want toch, hoe zoude GOD
 „ ALLES IN ALLEN ZIJN, INDIEN ER IN
 „ DEN MENSCH NOG IETS MENSCHLIJKS
 „ OVER BLEEVE?

„ Doch ik twijfel ook geenszins, of gij zult
 „ er alreede eenige bevinding aan u gemoed van
 „ zijn ontwaar geworden: maar, zoo gij dit geheel
 „ en al zoekt te ondervinden, zoo vraag het niet
 „ aan de leere, maar aan de genade; niet aan de
 „ leer-

„ leeraaren , maar aan den Bruidegom ; aan God ,
 „ en niet aan menschen ; niet AAN HET LICHT ,
 „ maar AAN HET VUUR ; welk Vuur God-zelf
 „ is ! en die u als dan geheel IN DE VLAM ZET .
 „ Deeze taal zult gij hoop ik , recht verstaan ,
 „ wijl gij reeds overtuigd zijt van de weezenlijk-
 „ heid onzer leere , en , nu al bij de twee jaaren
 „ gezocht hebt naar de EDELE JONGVROUWE
 „ SOFIA , en opendlijk in onze vergadering be-
 „ tuigd hebt , dat gij nooit bij de *Calvinisten* dat-
 „ gene gevonden hebt , waarin uw ziel dat ge-
 „ noegen schepte , 't welk zij thans bij onze ge-
 „ zindheid vindt .

„ Doch evenwel heb ik in uwe laatste misfivē
 „ iets gevonden , 't welk nog eenigzins , zoo mij
 „ dacht , naar de *calvinistische* leerstellingen
 „ smaakte ; als , bij voorbeeld : de perfoonen in
 „ de Drieëenheid , en in 't bijzonder van den hei-
 „ ligen Geest ; de leer der predestinatie ; de
 „ rechtvaardigmaaking met den aankleeve van
 „ die ; de eeuwige Generatie ; — dit zijn alte-
 „ maal dingen , die een mensch in twijfel bren-
 „ gen , 't welk somtijds zoo verre gaat , dat ze den
 „ mensch tot een rampzalig einde brengen .
 „ Waar hebben ooit de apostelen zoo eene leer
 „ gepredikt ? Wat weet het euangelium van ver-
 „ kiezing en verwerping ? 't Is alleen de een-
 „ voudige aanbieding , en ook het rechte geloof :
 „ zondaars gelooft in Jezus , en gij zult zalig
 „ worden ! Wilt gij in 't leeven ingaan , onder-
 „ houdt de geboden . En , zegt niet : dit kunnen
 „ wij niet doen : ja ! wel degelijk kunt gij dit
 „ doen , wij zijn er strafbaar voor , indien wij
 „ het nalaaten . Daaröm benaarstig u om Gods
 „ geboden te onderhouden , doch in 't bijzonder ,
 „ OM

„ OM DE BEVELEN VAN DEN HEILIGEN
 „ GEEST IN U, WEL IN ACHT TE NEEMEN.
 „ Vlied daartoe alle gezelschap, zoek dikwijls de
 „ eenzaamheid, ondervind het heilig eenzaam
 „ met God gemeenzaam. Hoor niet naar de
 „ stemme der schriftgeleerden, die in het zwart
 „ gaan, en zich te hoog achten, om bij eenen
 „ verächten Sioniet te koomen, en hem te troos-
 „ ten, waarvan gij-zelf getuige zijt. Het zijn
 „ menschen, die midden in de weereld leeven,
 „ en bij de aanzienlijksten des lands zich laten
 „ vinden; die door hunne geleerdheid en studiën
 „ in menschlijke overleveringen de gunst van
 „ aanzienlijken zoeken te winnen. Deezen noemt
 „ men dan uitdeels van de genade, dienaars
 „ van God, gezonde verkondigers van het euan-
 „ gelium; ô droevige eeuw! ô naare tijden!
 „ Waar zijn nu de arme vischschers en de verächte
 „ tollenaars? Staken deezen hunne hoofden eens
 „ uit hunne plaats, wat zouden zij wel zeggen
 „ van hunne opvolgeren? Ze zouden immers hen
 „ moeten overtuigen van zonde, ongerechtig-
 „ heid, en valsche leeringen; doch de Heer zij
 „ gedankt, dat Hij onze oogen geöpend heeft,
 „ dat wij die arme vischschers op het voetspoor
 „ moogen volgen.

„ Dit zij genoeg, om Uw Ed: in deezen ook
 „ nog, hoe gering het is, een woord medete-
 „ deelen tot standvastigheid in de zuivere leere.
 „ Doch, zoodra ik in den Haag zal koomen, zal
 „ ik Uw Ed: over deeze bovengemelde stukken
 „ OPENDLIJK in onze vergadering onderrich-
 „ ten; en hoop bij die gelegenheid te verhan-
 „ delen de woorden van den heiligen Paulus
 „ 2 KOR: I. vs. 21. 22.

„ ONT-

VERMAAKLIJKHEDEN. *I. Boek.* 47

„ ONTVANG INTUSSCHEN DEN HEILIGEN
„ GEEST! Dat DIE u bestraale met godlijk
„ licht! Bid voor mij, en voor de gemeente in
„ den Haag, zoo zullen wij te samen onze dank-
„ öfferen opöfferen op het altaar des Lams dat
„ geslagt is tot wechneeming onzer zonden!

„ Mijn voorneemen was, om deeze week nog
„ overtekoomen; doch hier twee begeerige en
„ zoekende zielen vindende, ben ik genoodzaakt
„ nog eenigen tijd hier te vertoeven, tot onder-
„ richting en bestuuring.

„ De dierbaare groetnis aan alle de leden on-
„ zer vergadering,

„ Ik blijf,

„ MEJUFFROUW,

„ Uw: Ed: dienaar
„ en opziener.

„ AMSTERDAM,
„ den 26 Januarij
„ 1773 ”.

HET

HET DERDE HANDSCHRIFT,

BEVATTENDE EENIGE GRONDEN EN REGELEN
TER VERKLAARING VAN DE GODSPRAA-
KEN, IS VAN DEEZEN INHOUD.

§. I.

IN het negende jaar van Hozeas, den laatsten koning van Israël, is Samaria, de hoofdstad van Israëls koninkrijk door Salmanasfar, den koning van Asfyriën ingenoomen, 2 KON: XVII. vs. 6. 2 KON: XVIII. vs. 10. na dat hij die stad drie jaaren belegerd had; *wel* te verstaan van begonnen, en niet van volëindigde jaaren, want in het zevende jaar van Hozeas heeft hij de stad omringd: indien hij nu dezelve drie volle jaaren belegerd had, zoude dezelve in het tiende jaar van Hozeas moeten zijn ingenoomen. Het blijkt uit 2 KON: XVIII. vs. 9-10. alwaar het jaar der belegering gesteld wordt te zijn het vierde jaar van Hiskias, en het jaar der inneeming wordt geplaatst op Hiskias zesde regeering-jaar.

§. II.

Toen Samaria was ingenoomen, werden de tien stammen van Israël door hem (Salmanasfar) naar Asfyriën en Mediën overgevoerd, 2 KON: XVII. vs. 6. HOOFD: XVII. vs. 9. 10. 11. en vreemde volken werden, in hunne plaats, in Israëls land gehuisvest; als, bij voorbeeld de *Cutbeën*, *Aveien*, *Hammatheën*, en die van *Sefarvaïm*, om hun land tot eene erflijke bezitting te hebben, 2 KON: XVII. vs. 24. En dus is Israëls rijk om-
ge-

gekeerd, nadat het, gerekend zijnde van Jero-
boams scheuring af, 245 jaaren gestaan had,
1 KON: XII. zijnde hierna nimmermeer hersteld;
zooäls Jezaias aan Achas, Juda's koning, voor-
speld had, HOOFDS: VII. vs. 8. *en in nog 65 jaa-
ren zal Efraïm verbrooken worden, dat het geen
volk meer zij.*

§. III.

Dewijl nu deeze bovengemelde volken onkun-
dig waren in den dienst van den waaren God, en
Hem achtervolgens Mozes wet niet dienden,
maar hunne eigene goden, zond God leeuwen,
welken dat land verwoesteden vs. 25. Dit werd
aan den koning van Asfyriën bekend gemaakt;
en dees zond eenen israëlietischen priester uit de
wechgevoerden, om de nieuwe inwoners in den
godsdienst te onderwijzen, vs. 26, 27. doch in
weerwil van dit, hield zich dit volk aan hunne
gewoone afgodsdiensten, vs. 28. 29. en 32. Hier-
uit werd een gemengde godsdienst gebooren, half
israëlietisch, half afgodisch, vs. 32-41. en dees
werd in 't vervolg de godsdienst der Samari-
taanen.

§. IV.

Na verloop van 130 of 131 jaaren, in het 11de
jaar van Zedekia, koning van Juda, is Jeruzalem,
de hoofdstad van Juda's koningrijk, van Nebu-
kadnezar ingenoomen, 2 KON: XXV. vs. 2. 3. 4.
de koning Zedekia gevangen genoomen, en zijn
hem de oogen uitgestookten, en hij naar Babel
gevoerd; vs. 4. 5. 6. wordende de tempel ver-
brand: waarop Nebuzaradan, de veldöverste, uit
de geringsten van het volk eenigen tot akkerlie-

den en wijngaardeniers heeft overgelaaten, en de overigen naar Babel gevoerd; vs. 8. 9. 10. en 11. En op deeze wijze is Juda's koningrijk, om en bij de 455 jaaren na David gestaan hebbende, verwoest, althans zooveel den koninglijken luister aangaat.

§. V.

In het eerste jaar van Cyrus, over Babylon heerschende, (want hij had toen reeds 20 jaaren, en meêr, over de Perzen geheerscht,) werd de babylonische gevangnis opgeheven, EZRA I. vs. 1-5: met dat gevolg, dat Juda en Benjamin in het beloofde land wederkeerden, en hunnen zetel in Jeruzalem vestigden, onder het geleide van Zerubbabel, eenen vorst uit Juda, en onder Jozua den hoogenpriester EZRA I. vs. 5. HOOFDS: II. vs. 10. zóó te verstaan echter, dat de twee stammen Juda en Benjamin, niet alléén zijn wedergekeerd, maar, dat ook zeer veelen van de tien andere stammen uit Asfyriën en Mediën, naar Kanaän te rug gekoomen zijn, zich gevoegd hebbende bij Juda en bij Benjamin, verkiezende de inwooning te *Jeruzalem*, ten einde in den zuiveren godsdienst te kunnen deelen, 1 CHRON: IX. vs. 2. 3: *De eerste inwooners nu, die in hunne bezittingen, in hunne steden kwamen, waren de Israëlieten, de priesters, de levieten, en de nethinim. Maar te Jeruzalem woonden van de kinderen van Juda, en van de kinderen van Benjamin, en van de kinderen van Efraïm en Manasse. Men moet in die plaats, door de kinderen van Efraïm en Manasse, niet slechts de Efraïmieten en Benjaminieten verstaan, maar bij vervanging, die allen, welken zich uit de tien stammen uit liefde voor den wa-*
ren

ren godsdienst bij Juda en bij Benjamin gevoegd hebben; zoo als dikmaals de twee stammen Efraïm en Manasse, als naast bij elkanderen gelegen, en dewijl ze de allervermoogendsten waren, in plaats van alle de tien stammen genoemd worden, 2 CHRON: XXX. vs. 1. 5. JEZ: IX. vs. 20. ja! somtijds wordt *Efraïm* alleen, voor alle de tien stammen gebruikt; *deels*, omdat Efraïm de magtigste van alle de tien was, waarop de toefspeeling is Ps: LX. vs. 9. Ps: CVIII. vs. 9. gaande den stam van Manasse te boven in getal, om dat, toen Jakob de twee zoonen van Jozef, Manasse en Efraïm, onder het getal van zijne zoonen had aangenoomen, GEN: XLVIII. vs. 5, hij, (Jakob) Efraïm boven Manasse gesteld had, vs. 18. 19. DEUT: XXXIII. vs. 7; *deels*, omdat Samaria, de hoofdstad van de tien stammen, in het deel van *Efraïm* lag; en ten *derden*, omdat Jeroboam, die de tien stammen van Davids huis had afgescheurd, uit Efraïm herkoomstig was, 1 KON: XI. vs. 6, 26. hierom staat *Efraïm* in plaats van de tien stammen 2 CHRON: XXV. vs. 7. 10. JEZ: VII. vs. 2. 5. 17. Ps: LXXVIII. vs. 9. Hoor, wat de heilige geschiednis getuigt noopens Israël in het zelfde land met Juda, na de babylonische gevangnis te samenwoonende, NEH: XI. vs. 3: *En dit zijn de hoofden van het landschap; die te Jeruzalem woonden: maar in de steden Juda woonden, een iegelijk op zijne bezittinge, in hunne steden, Israël, de priesters, en de levieten, en de nethinim, en de kinderen der knechten van Salomo.* Deeze verëeniging van Israël en Juda onderling, welke, (na dat Babylon door de Perzen ingenoomen, en hunne gevangnis gesloopt was,) tot eenen gezamenlijken dienst van den waaren God, en tot beider samenwooning te

D 2

Sion,

Sion, overëenstemden, is door den profeet *Jeremias* HOOFDS: L. vs. 2. 4. en 5. ten klaarsten voorzien: *Verkondigt onder de heidenen, en doet hooren, werpt eene banier op laat hooren, en verbergt het niet, zegt: Babel is ingenoomen, Bel is beschaamd, Merodach is verpletterd, hunne afgoden zijn beschaamd, hunne dregoden zijn verpletterd* vs. 4. In die zelfde dagen, en ten zelfden tijde spreekt de HEER, zullen de kinderen van Israël koomen, zij, en de kinderen van Juda te samen: wandelende en weenende zullen zij heenengaan, en den HEER hunnen God zoeken vs. 5. Zij zullen naar Sion vraagen, op den weg herwaards zullen hunne aangezichten zijn, zij zullen koomen, en den HEERE toegevoegd worden met een eeuwig verbond, dat niet zal vergeeten worden. Men leeze ten zelfden doele het geheele Hoofdstuk.

§. VI.

Trouwens veelen uit de andere stammen, of uit Israël, hadden zich, kort na de omkeering van Israëls rijk, en voor de terugkoomst uit de gevangnis, bij Juda gevoegd, ter beëffening van den zuiveren godsdienst, gelijk men in de hervorming van den vroomen koning Jozias, 2 CHRON: XXXIV. zien kan; wanneer de Manasfieten, de Efraïmieten, en welken er meêr uit de tien stammen in hun land waren overgebleeven, hunne gaa-ven ter verbetering van den tempel, en tot opbouw van den godsdienst te samen bragten, vs. 6: *Daartoe in de steden van Manasse. Efraïm, en Simeon, ja tot Naftali toe, in hunne woeste plaatsen rondom* vs. 8. In het agttiende jaar nu zijner regeering, als hij het land, en het huis gereinigd had, zond hij Safan, den zoon van Azalia, en
Maa-

Maaseja den oversten der stad en Joha den zoon van Joahaz den kanzelier, om het huis des Heeren zijnes Gods te verbeteren vs. 9. En zij kwamen tot Hilkia den hoogenpriester, en ze gaven het geld, dat ten huize van God gebragt was, 't welk de levieten, die den dorpel bewaarden, vergaderd hadden, uit de hand van Manasse, en van Efraïm, en uit het gansche overblijffel Israëls, enz: Te weeten: men had op koninglijk bevel deeze inzamelingen geöordonneerd, niet alleen in Juda en in Benjamin, maar ook in dat gedeelte van Israël, 't welk den koningen van Juda onderdaanig was, 't welk ze aan zich door de wapenen onderworpen hadden, 2 CHRON: XIII. vs. 19. HOOFDS: XV. vs. 8. hieröm worden de koningen van Juda ook de koningen van Israël genaamd, 2 CHRON: XXI. vs. 2, en de voornaamste staatsdienaars van Juda hieten ook de vorsten van Israël, 2 CHRON: XXI. vs. 4. Ja! sommigen uit den stam van Azer, Manasse, en Zebulon, hebben zich bij Hiskias en Juda gevoegd, wanneer het noodigend bevel, dat met opzicht op Israël slechts een vriendlijk verzoek was, tot het vieren van het pascha en tot eene oprechte bekeering was uitgegaan, uit naam van Hiskiäs, van Dan af tot Berzeba toe, 2 CHRON: XXX. vs. 5, 6, 7, 8, 9, en 11, welke hervorming reeds vóór de omkeering van Israëls rijk geschied is, welke omkeering reeds in het negende jaar van koning Hozea, en in het zesde jaar van Hiskias was voorgevallen, terwijl intuschen die hervorming voor het grootere gedeelte in het eerste jaar van Hiskias haar beslag had, 2 CHRON: XXIX. vs. 3. dus in zulk een tijdsgewricht, dat Hiskias over geheel Israël nog geen gebied oefenen konde. Dus leest men 2 CHRON: XXX. vs. 11. Evenwel sommigen van Azer, Zebulon, en

Manasse, veröotmoedigden zich, en kwamen tot Jeruzalem; en vs. 18 een menigte des volks, veelen van Efraïm, Manasse, en Isfaschar en Zebulon; vs. 25. hieten ze de vreemdelingen, die uit het land van Israël gekoomen waren, en in Juda woonden. Deezen hadden met de Jooden den afgodsdienst gestoord, HOOFDS: XXXI. vs. 1. Al vroeger, in de dagen van Aza, hebben zich veelen uit de tien stammen verëenigd met zijne hervorming, en in de gemeenschap van den waaren godsdienst, sluitende een verbond met Juda en Benjamin, waarvan de inhoud was, dat ze den HEERE, den God hunner vaderen zoeken zouden met hun gansche hart, en met hunne gansche zielen. 2 CHRON: XV. vs. 9-12. En hij vergaderde het gansche Juda en Benjamin, en de vreemdelingen met hun, uit Efraïm, Manasse, en Simeon; want uit Israël vielen ze tot hem in menigte, als ze zagen, dat de HEERE zijn God met hem was.

§. VII.

Door den afval der tien stammen van Juda's koningrijk ten tijde van Jeroboam, is Jakobs huis in tweën gescheurd, 1 KON: XII. waaröm er gewag is van de twee huizen van Israël, JEZ: VIII: vs. 14. anders ook gehieten het huis van Juda en van Jozef, ZACH: X. vs. 6. het huis van Israël en Juda, JER: XXXI. vs. 27. 31. de twee geslachten, die de Heere verkooren had, JER: XXXIII. vs. 24. waaruit dan twee koningrijken geworden zijn; daar in tegendeel Salomo geheerscht had over alle de twaalf stammen, en David over Juda en Israël teffens, te Hebron gezalfd was, 2 SAM: V. Nu is het door de wederkeering van dat Israël, (als het voornaamste deel

deel der stammen, waarvan altijd de benoeming geschiedt,) tot den waaren en zuiveren dienst van God, en door de toevoeging der tien stammen bij Juda en Benjamin, dat deeze *twee deelen* tot ééne kudde zijn te samen gevloeid, ZACH: X. vs. 3, dus is *Israël* tot den naam van *Juda* overgegaan, en alle de nakoomlingen van Jakob zijn met den gemeenen naam van *Jooden* bestempeld, 't welk nu een naam van volk, en van godsdienst werd.

§. VIII.

De Israëlieten hebben, van den tijd van hunnen afval van het koningrijk van Juda, veelvu'dige en hardnekkige vijandschappen tegen *Juda* gevoerd, en deeze wederöm tegen de tien stammen; men leeze met aandacht 2 CHRON: XXVIII. vs. 8. *En de kinderen van Israël voerden van hunne broederen gevanglijk wech, tweehonderdduizend wijven, zoonen, en dochteren, en plunderden ook veel roofs van hen, en ze bragten den roof te Samaria.* De godspraaken nu hielden in, dat deeze vijandschappen eens eenmaal zouden ophouden, JEZ: XI. vs. 13. *En de nijd van Efraïm zal wechwijken, en de tegenpartijders van Juda zullen uitgeroeid worden: Efraïm zal Juda niet benijden, en Juda zal Efraïm niet benaauwen.* Dit is in de letter, na de wederkeering uit Babel vervuld, toen Juda en Israël, zich Jeruzalem ter gemeenschaplijke inwooning verkoozen, 1 CHRON: IX. vs. 3.

§. IX.

Dees staat der Jooden, na de gevangnis van Babel, is, in vergelijking met die gevangnis, zeer

gelukkig geweest, voor zooverre ze hun eigen gemeenebest gehad hebben, bestuurd door eenen landvoogd uit hun eigen volk herkoomstig; voor zooverre ze hunnen ouden godsdienst onder het bestuur van hunne eigene hooge priesteren beoefend hebben; waarömtrent men JOZEFUS hooren moet: *Ze offerden brandöfferen; en dankten God, die hun eindelijk in hun oude vaderland, wetten, voorrechten en gewoonten hersteld had, na alvorens het hart van den koning der Perzen tot weldaadigheid en barmhartigheid bewoogen te hebben: Hieröm zijn ze ten hoogsten milddaadig geweest in den godsdienst, en vestigden een gemeenebest, dat door de aanzienlijksten bestuurd werd, πολιτεία χεώμενοι ἀριστοκρατικῇ μετ' ὀλιγαρχίας*, want het hoogste gezag was zoo lang bij de hooge priesteren tot dat het geslacht der Hasmoneën, bij staatsverändering, het koningrijk erlangde. Dit geluk was zoo uitneemend, dat Ezra den herstelden staat van den bloeienden godsdienst [in tegenstelling van de puinhoopen van den tempel, en met toezicht op de geruste inwooning in Juda en Jeruzalem, gesteld tegen den beklaaglijken staat bij Babels rivieren] een leeven in plaats van eenen dood genoemd heeft, EZRA IX. vs. 9: *Want wij zijn knechten; doch in onze dienstbaarheid heeft ons onze God niet verlaaten: maar Hij heeft weldaadigheid tot ons geneigd, voor het aangezicht van de koningen van Perzen, dat hij ons een weinig levens gave, לָתַת לָנוּ מַחֲיָה* om het huis van onzen God te verhoogen, en de woestigheden van hetzelfde op te richten, en om ons eenen tuin te geeven in Juda, en te Jeruzalem, יְרֵךְ eene omheiningde veilige plaats. Van welken volksstaat ZACHARIAS spelt Hoofds: II. vs. 4: 9. daar van de volkrijkheid vs. 4. geschree-

schreeven staat: en hij zeide loop, spreek deezzen jongling aan zeggende, Jeruzalem zal dorpswijze bewoond worden, vanwege de veelheid der menschen, en der beesten, die in het midden derzelve weezen zal. De inwoners konden binnen de muuren niet beslooten blijven, 't welk bij den *eersten* optogt uit Babel alzoo niet was, NEH: VII. vs. 4. maar wel na den tweeden; gelijk Hekateus de Abderiter, die omtrent de tijden van Alexander en Ptolomeus Lagus geleefd heeft, getuigt, dat Jeruzalem honderd-en twintigduizend inwoners bevat heeft, V. JOSEPHUM l. 1. c. *Appion*: Hij geeft aan die stad den omtrek van bijna vijftig stadiën. Men vergelijke hierbij het tweede boek der *Machabeën*; daar verhaald wordt, hoe Antiochus Epifanes, meenende, dat de Jooden oproer in den zin hadden, met een leger, in arrenmoede, uit Egypten naar Jeruzalem toevloog, de stad innam, 80000 menschen ombragt, en 40000 gevangen nam, en er werden geen minder menschen als slaaven verkocht, dan er gedood werden. Dees gelukstaat der Jooden is trapswijze toegenoomen, en, naar de beloften, vervuld, zoo onder Cyrus, als onder Darius Hystaspis en Artaxerxes; bijzonderlijk onder de machabeësche vorsten, die het volk bevrijd hebben van de dwinglandij van Egypten en van Syriën, vooräl onder Simon, en Johannes Hyrkanus. Noopens deezzen *Simon* (die het volk begon te verdedigen en te redden in 't jaar der weerd 3823) schrijft JOZEFUS l. 1. C. 2. B. 7. dat hij op *Zembdebeus*, Antiochus legeröversten, die, om Judea te verwoesten, en in slaavernij te brengen, met een leger was afgekoomen, eene roemruchtigste overwinning behaald had, en na 270 jaaren uit de heerschappij der Macedoniërs gered heeft, en

hieröm tot hoogenpriester verkooren is ; zie I MACHAB: 16. Dees Simon had reeds te voo-
ren in 't jaar 3825. 't kasteel van Jeruzalem, door
egyptische troepen bezet, en ingenoomen. En
hoe voorspoedig 's volks gelukstaat onder hem
was, leest men I MACHAB: XIV. vs. 4-16:
Nu werden ze bondgenooten van de Romeinen
en vrienden van de Spartaanen, vs. 16-24. Hyr-
kanus, zijn zoon, die het bewind had in 't jaar
3831, en wel geduurende 31 jaaren, had tusfchen
het jaar 3839 en 't jaar 3844 geheel Idumea te
ondergebracht, en de Edomieten genoopt het jood-
fche geloof aan te neemen; zie JOZEFUS l. 13.
*A: 3. C. 17: Hyrkanus heeft ook de fieden van
Idumea, Adora en Marisfa ingenoomen. En alle
de Idumeën te ondergebracht hebbende, deed bij een
bevel uitgaan, dat ze zich moesten laten befni-
den, ten zij ze uit hunne vaderlijke zetels wilden
verdreeven worden. Maar zij hebben uit liefde
voor hun vaderland de befnijdnis toegelaaten, met
de verdere joodfche levensregelen, en zijn na dien
tijd onder het getal van de Jooden gerekend. Hij heeft
ook Syrien overweldigd, de Cutheën overwonnen,
JOZEFUS l. C. Wijders toen Hyrkanus den dood
van Antiochus vernoomen had, heeft hij in der
ijl een leger gevoerd naar de fyrifche fteden; mee-
nende, dat bij die fteden ledig van bezetting zou-
de vinden. Hij heeft dus Medaba, niet zonder moei-
te, na eene belegering van zes maanden, stormen-
derhand ingenoomen, daarna Samecha met de aan-
grenzende fteden; hieröp Sicyma en Garizim met het
volk der Cutheën, welken eenen tempel bewoonden,
gelijk aan den jeruzalemschen tempel, gebouwd door
Sanneballat, uit gunst voor zijnen fchoonzoon Ma-
nasse, die een broeder was geweest van Jaddus den
hoogenpriester. De verwoesting van deezen tempel*

is voorgevallen, na 200 jaaren gestaan te hebben. Hij heeft ook Samaria, 't welk van de Jooden was afgevallen in het jaar 3855. ingenoomen, en verwoest; welke stad Herodes naderhand herbouwd, en ter eere van Augustus, Sebaste genoemd heeft: invoegen Hyrkanus de grenzen van het rijk bijna breeder heeft uitgezet, als ten tijde van Salomo 1 Kon: IV. vs. 21. Zelfs bepaalde zich dees gelukstaat niet tot het beloofde land alleen, maar ook tot hun, die Egypten en Cypren bewoonden. Hoor wederom JOZEFUS I. 13. J. O. C. 18: Het gebeurde omtrent deezzen tijd, dat het geluk niet alleen te Jeruzalem den Jooden toelachte, maar ook te Alexandriën, door geheel Egypten, en te Cyprus. Want Kleopatra de koningin, wantrouwende haaren zoon Ptolomeus, had tot oversten over haare troepen gesteld Chelsias en Ananias, zoonen van Onias, die den tempel gebouwd had in het gebied van Hierapolis; welke tempel zeer veel gelijkheid had met den tempel te Jeruzalem. Naar den zin van die twee oversten verrichtte de koningin alles, zooäls Strabo de Kappadociër getuigt met deeze woorden: want de meesten van hun, die eerst met ons te Cyprus gekoomen zijn, en die van Kleopatra derwaards gezonden zijn, vielen terstond over tot Ptolomeus; maar, die alleen, welken onder de Jooden tot de partij van Onias behoorden, bleeven volharden in hunnen pligt, omdat hunne burgers Chelsias en Ananias bij de koningin in waarde gehouden werden. Dezelfde HYRKANUS heeft de Romeinen, tot vrienden en tot bondgenooten van de Jooden gemaakt, zooäls SIMON te vooren reeds gedaan had; JOZEFUS A: J: I. 13. C. 17. alwaar hij vermeldt, hoe de hoogepriester Hyrkanus, gezanten aan den romeinschen raad gezonden had, tot vernieuwing van de vriendschap; doe er EUZEBIUS in Chron: bij:

bij: *Johannes de overste der Jooden, en hun hoogepriester, verzoekende van de Romeinen het recht van vriendschap, is onder de vrienden betrokken; en, voegt er Euzebius bij, dees Hyrkanus is, vanwegen den oorlog tegen de Hyrkaners gelukkig gevoerd te hebben, met den naam van HYRKANUS benoemd.*

§. X.

Men kan tegenwerpen, dat echter de Jooden tot op de machabeësche tijden, aan de perzische, macedonische, egyptische, of fyrische koningen zijn onderworpen geweest, en dat de Jooden hun schatplichtig en slaafsch onderworpen zijn geweest, gelijk *Ezra zelf, Hoofds: IX. vs. 9.* dit belijdt; schrijvende: *Wij zijn knechten; doch in onze dienstbaarheid heeft ons de Heere niet verlaaten.* Doch wij antwoorden: dees stand van het volk is niet zeer drukkende geweest, want de Perzen en Alexander hebben hun zeer vriendlijk behandeld, en dit was vrijheid genoeg: want ze hadden hun eigen gemeenebest, 't welk zij zelfs door eenen vorst uit hun eigen geslacht naar de oude wetten bestuurden; zooals JOZEFUS ons duidlijk vermeldt. *Darius Hystaspis liet hen vrij van de koninglijke tollén, en beval, aan de Jooden terug te geeven alle de landerijen der Idumeën, der Samaritaanen, en der Syriërs, welken de Jooden voorheen bezeten hadden. Hoor JOZEFUS l. II. A. 7 C. 4: De koning zeer verblijd zijnde, stond op, en ontving hem met eenen kus: en schreef hierop aan de landvoogden en stedehouders, beveelende hun, om Zerubbabel te begeleiden met alle die genen, welken aan den tempelbouw zouden arbeiden. Hij gelastede ook door middel van brieven aan de magistraten van*

Ff

Feniciën en Syriën, om cederhout uit den Libanon te bakken, en hetzelfde binnen Jeruzalem te brengen, ten einde die stad te helpen opbouwen. Bij deeze brieven was ook geschreeven, dat de koning wilde en gebood, dat alle de Jooden, die uit de gevangnis naar Jeruzalem zouden te rug keeren, zouden vrij zijn; verbiedende zijnen landvoogden, iets tot 's konings gebruik van hun te vorderen: en willende, dat alle de landerijen, zoo veelen als zij beslaan konden, van tollén zouden ontheven zijn, en dat de Idumeën, Samaritanen, en bewooners van het holle Syriën, die landerijen die welëer den Jooden toebehoord hadden, aan hunne oude bezitteren zouden wedergeeven; voegende daarbij 50 talenten tot opbouw van den tempel. Hoe goedgunstig XERXES den Jooden geweest zij, meldt ons JOZEFUS l. II. C. 5. Hij voorzag hun van tarwe tot den openbaaren godsdienst; verbood om aan de bedienaaren van den tempel eenigen last opteleggen; gaf aan Ezra verlof, om door geheel Syriën en Feniciën richters te stellen, die naar de Mozaische wetten recht zouden doen; de onkundigen in die wetten onderwijzende; en de overtreeders, zelfs met halsstraffen, te straffen. Hoor, hoe de koning spreekt in zijne brieven van aanbeveeling van Ezra aan de landvoogden: En, opdat God mij en mijnen kinderen genadig zij, dat men Gode honderd kor tarwe, naar de wet, zal geeven. Ook beveel ik u-lieden, overheden, dat gij van niemand der priesteren, levieten, heilige zangeren, en deurwachteren iets vordert, noch hun eenigen last oplegt. En gij Ezra, stel naar de wijsheid, die u gegeeven is, richters, die door geheel Syriën en Feniciën aan het volk, dat uwe wet verstaat, recht doen. Onderwijs ook vrij alle de onweetenden, opdat een iegelijk, die de wet van God of de wet van den koning overtreden heeft, met geldboete gestraft, of ten dood veroordeeld worde, als zóó een, die niet door

door onweetendheid, maar uit hardnekkigheid gezondigd heeft. Alexander, de groote, heeft ook den Jooden toegelaaten, om naar hunne vaderlijke wetten en gewoonten te leeven, hun op ieder sabbathjaar vrijheid van schatting vergunnende; 't welk hij ook uittrekte tot de Jooden, die Babyloniën en Mediën bewoonden; ja hij nam hen onder zijne troepen aan. JOZEFUS l. 12. C. 8. *J. A.* Den volgenden dag, hen te samengeroepen hebbende, beval hij hun te eischen wat ze wilden; Als nu de hooge priester eischte, dat het hun mogte geoorloofd zijn naar hunne vaderlijke wetten te leeven, en elk zevende jaar vrijheid van schatting te moogen hebben, heeft hij hun die vrijheid vergund. Wanneer zij daarop verzochten, dat hij de Jooden, die in Babyloniën, en in Mediën woonden, vergunnen wilde te leeven naar hunne wetten, zoo heeft hij hun ook toegezegd, daaraan te zullen voldoen. Ook heeft hij hun vrijheid gelaaten, indien eenigen met behouding van hunne zeden, den krijg bij hem wilden volgen; waarop veelen hunne naamen daartoe hebben laten opschrijven: invoegen de priesters en levieten, met het overige volk, met het grootste recht danköfferen geöfferd hebben, vanwege het vernieuwen van hunnen voorigen gelukstaat, en voor den herömbekoomenen tempel; zie JOZEFUS l. 11. C. 4. *A. J.*

§. XI.

Gelijk nu niet alleen Juda uit Babel, maar ook Israël, (dat is, het *beste deel* van Israël) uit Mediën, met Juda naar Jeruzalem is opgetoogen, waartoe de kopijen der brieven, die verslag deden van 's konings gunst, door *Ezra* naar alle de tien stammen verzonden zijn, zoo begaven zich de besten uit die tien stammen naar Babel, om in
gezel-

gezelschap van Juda, te kunnen optrekken; zie JOZEFUS *A. J.* l. II. C. 5. p. 368: *Vervolgens riep hij de vergadering der Jooden bij een, die bij Babel woonden, las hun den brief voor; doch behield dien brief voor zich, en zond er een afschrift van naar Mediën, tot alle die van zijn geslacht waren; welken, 's konings godvrucht, en goede geneegenheid jegens Ezra, vernoomen hebbende, alle zeer verheugd waren: en veelen van hun, hunne goederen te samengepakt hebbende, zijn te Babel gekoomen, begeerende naar Jeruzalem te rug te keeren: doch het overige gros van Israël, gehecht aan het aardfche, wilden hunne oude woonplaats niet verlaten. Te weten: het beste deel van Israël was zoo niet verkleefd aan hunne aardfche bezittingen, dat ze den openbaaren dienst van God, in de plaats welke hij daartoe verkooren had, hieröm lieten vaaren. Dit betere deel heeft zich met Juda verëenigd, en is met dien koninglijken stam naar Jeruzalem gekeerd, om God op de oude wijze te dienen; dit was het deel, dat naar het voorneemen der genade overgebleeven was, JER: XXXI. vs. 7. ROM: IX. vs. 29. en dit deel is overgebleeven. Maar de overige menigte, welke hunne geruste bezittingen in het onreine land van Mediën, schatteden boven de herbouwing van stad en tempel in Immanuëls land, in de benaauwdheid der tijden, deezen wilden liever in dat onreine land sterven, en dat strekte hun tot een straf, AMOS VII. vs. 17. Zij zagen op, tegen de moeilijkheden van de reis, en wilden de kwellingen der vijanden, die ze in het herstellen van hunnen godsdienst ondergaan zouden, niet dulden: en zulks geschiedde achtervolgens de godspiraaken. Want deezen hadden gespeld, dat niet geheel Israël, maar het kleinste deel zoude wederkeeren, JEZ: X. vs. 21.*

22. *Het overblijffel zal wederkeeren, het overblijffel van Jakob, tot den sterken God. Want, ofwel uw volk, ô Israël, is, gelijk het zand der zee, zoo zal toch maar het overblijffel daarvan wederkeeren: de verdelging is vastlijk beslooten; overvloeiende in gerechtigheid.*

§. XII.

Toen gebeurde het ook, dat verscheidene heidenen en Babyloniërs, onder welken de Jooden verkeerdt hadden, (zich bewonderende over Gods vaderlijke geneigdheid tot de Jooden, en over de getrouwe en standvastige vervulling zijner, zoo veele jaaren te vooren gedaane beloften) zich bij hun voegden; gelijk er dus voorzegt was JEZ: XIV. vs. 1: *Want de Heer zal zich over Jakob ontfermen, en Hij zal Israël nog verkiezen; en Hij zal ze in hun land zetten, en de vreemdeling zal zich tot hun vervoegen, en zij zullen het huis van Jakob aanhangen; zie aldaar de randschrijvers op NUM: IX. Jozefus meldt dat het getal der uitgetoogenen onder het geleide van Zerubbabel bestond uit viermaal honderd en zeshonderd-agtëntwintigduizend uit de stammen Juda en Benjamin; uit de levieten vier duizend en zeventig; uit de slaaven zeventigduizend driehonderd en zevenëndertig; uit de levietische zangeren honderd-agtëntwintig; uit de deurwachteren honderdtien; uit de heilige slaaven driehonderd-tweeëntwintig; daarēnboven zeshonderd-tweeēnvijftig, die zich Israēlieten noemden, en hun geslacht niet konden bewijzen; tweehonderd-vijfēnveertig zangers en zangeressen; γυναῖκων ἢ ἀναμίστα καὶ παιδίων σώματα ἦν τετρακίς μύρια ἑπτακόσια τεσσαράκοντα δύο, veertigduizend vrouwen, en ze-*

ven

venhonderd-tweeënveertig van den gemengden hoop, en van kinderen, l. A. 7. C. 4. Het was toch van oudsher de gewoonte, dat wanneer God aanmerklijke verlossingen aan zijn volk schonk, in het aanzien van de heidenen, dat veelen van hun, op 't zicht daarvan getroffen, tot erkentnis van den waaren God overkwamen, en zich bij zijn volk vervoegden. Zoo ging het, toen de Israëllers uit den ijzeren oven verlost werden, na zooveele voorafgegaane teekenen en wonderen. Van Israël toogen er behalven de vrouwen en de kinderen zesmaal honderd-duizend op, en een groot getal van den gemengden hoop uit de heidenen, getroffen door die wonderen, EXOD: XII. vs. 37. 38. עָרַב רַב. Op dezelfde wijze leest men ESTH: VIII. vs. 17: toen God het volk uit het nijpende gevaar, waarin Haman het gebragt had, door den dienst van Mordechai en Esther gered had, ging er een groot getal heidenen tot het Joodendom over: *Veelen uit de volkeren van het land werden Jooden, want de vrees der Jooden was op hun gevallen.* Even dus ging het in den babylonischen en assyrischen optogt; in zóó verre, dat somtijds deeze toevloeiing der heidenen tot de Jooden, den heidenen in het oog liep; gelijk te zien is bij Tacitus, die hiervan afhaalt, dat de Jooden zeer in vermoogen zijn aangegroeid l. 21. *Annal: hi ritus Judæorum, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur; cætera instituta sinistra foeda pravitate valere, nam pessimus quisque spretis religionibus patriis, tributa et stipes illic congerebant, unde auctæ Judæorum res, et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium, separati epulis, discreti cubilibus, projectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent, circumcidere genitalia in-*

stituunt, ut diversitate innotescant. Dezelfde TACITUS geeft ook klare bewijzen, dat men kennis had vanden overgang en het prozeliet worden, van veele heidenen, ja van hun optrekken naar Kanaän; schrijvende: *transgressi in morem eorum, idem usurpant, nec quicquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres vilia habere.* Trouwens, de weg en de middelen tot deezen overgang tot het Joodendom, stonden voor hun van tijd tot tijd open. Hoor, wat de Jooden den Samaritaanen antwoorden bij JOZEFUS l. II. C. 4: *het is hun echter geoorloofd, om in den tempel te aanbidden; aan niemand, zelfs van de overige heidenen, wordt dit verboden.* Zoo was het reeds gelegen met deeze mogelijkheid ten tijde der hervorming van *Hiskias*, en van de viering van het luisterrijkste pascha. Behalven het tot de viering van dit pascha gereinigd volk, was er een groot aantal *vreemdelingen*, bij Israël en Juda woonachtig, toegevlloeid, 2 CHRON: XXX. vs: 25. 26; doorwelke *vreemdelingen* men geene anderen te verstaan heeft, als *zulken, die van natuure geen Jooden waren*, maar zich tot den dienst van den waaren God begeeven hadden uit de heidenen; want onbesneedenen mogten het pascha niet eeten, EXOD: XII. vs. 48. gelijk we dus ook hierboven uit JOZEFUS 13. b. 17. HOOFDS: gezien hebben, dat de geheele natie der *Edomieten* den joodschen godsdienst omhelsd hebben, en zooäls er op 't pinksterfeest Jooden en Joodengenooten, uit Parthers, Meders, Elamieten, Kappadociërs, Frygiërs, Pamfyliërs, Egyptenaaren, Kretenzen, Arabiërs en Romeinen, waren toegevlloeid.

§. XIII.

De oorzaak van deeze terugbrenging uit de gevangnis, en van het herstel in dien voorspoedigen volks-en kerkstaat, lag in het onveränderlijk genadeverbond, 't welk God met dit volk had aangegaan. *ZACH: IX. vs. 11: En u ook aangaande, o Sion, door het bloed van uw verbond heb ik uwe gevangenen uitgelaaten uit den kuil waarin geen water is.* De eenige grondslag van dit verbond was *Christus*, welken de Vader tot eenen Middelaar voor alle de uitverkoorenen gesteld had, *JEZ: XLII. vs: 6: Ik de HEER heb U geroepen in gerechtigheid, en ik zal U bij uwe hand grijpen: en ik zal U behoeden, en ik zal U geeven tot een verbond des volks, tot een licht der beidenen!* Dees zoude, naar *JEZ: LIII. vs. 10, zijne ziel stellen tot een schuldoffer*, en door zijn bloed verzoening doen, en alsdan zaad zien. In, en door Hem, ja uit aanmerking van Hem alleen, schonk God, zelfs de allerminste zegeningen, aan zijn volk, zoo wel, als de allergrootsten, *JEZ: X. vs. 27. En het zal geschieden ten zelfden dage, dat zijn last zal afwijken van uwe schouder, en zijn juk van uw hals; en het juk zal verdorven worden, om des Gezalfden wil.* Immers, buiten aanmerking van Hem, moet God den bondbreukigen zondaar, als een *verteerend vuur* voorkoomen *JEZ: XXXIII. vs. 14.* Deezen zijnen eeuwigen Zoon, *Ps: II. vs. 7. 12.* heeft Hij tot eenen *erfgenaam* gemaakt van alles, *HEB: I. vs. 3,* tot koning van zijn volk gezalfd, en Hem de heidenen gegeeven tot zijn erfdeel, zelfs om de weërspannelingen met zijnen ijzeren sceptor te verbrijzelen vs. 8. Deezen had God aan Abraham toegezegd, als het ze-

E 2

genen.

genende zaad, ROM: IV. vs. 11. als het middel, in 't welk alle de geslachten van den aardbodem zouden gezegend worden, GEN: XXII. vs. 16. 17. en 18. met de verklaring van Paulus daaraan gegeven, GAL: III. vs. 17. IN HEM zijn alle de beloften van God, *Ja* en *Amen*, 2 KOR: I. vs. 20. vergelijk GEN: XII. vs. 3. HOOFDS. XV. vs. 18. GEN: XXII. vs. 17. en ROM: IV. vs. 17. 18. Ter staaving hiervan, had God aan hem en aan zijn zaad, de bezitting van een vreemd land toegezegd, naamlijk, de woonplaatsen der *Kenieten*, *Ferezieten*, *Hetieten*, *Refaim*, *Amorieten*, *Girgezieten*, en *Febuzieten*; een land, vloeiende van melk en honig EXOD: III. vs. 8. het *gewenschte land* Ps: CVI. vs. 24. zie GEN: XII. vs. 1. HOOFDS: XV. vs. 18. 21. bepalende teffens den tijd van het bezit nemen, GEN: XV. vs. 13-16. welk land deswegen het *land van beloften*, het *beloofde land* hiet, HEB: XI. vs. 9. *Immanuël's land*, omdat het in, om, en vanwege den *Immanuël* zoude bezeten worden, welke voor eenen geruimen tijd, zijn kerk en volk in dat land hebben, en bestuuren zoude; ja, omdat Hij in dat land stond gebooren te worden, JEZ: VII. vs. 14.

§. XIV.

Dees gelukkige staat van Gods volk, (dat is, van Juda en Israël na de babylonische en assyrische gevangnis, bevrijd, en onder elkander herëenigd zijnde, zoo, dat tempel, godsdienst, stad en burgerstaat, hersteld waren, en bestuurd werden door vorsten uit Juda,) kooft dus overëen met de waarheid der geschiednisen, en moeten *letterlijk* van die twee deelen van Davids huis verstaan worden, welke welëer gevanglijk zijn wechge-

VERMAAKLIJKHEDEN. I. Boek. 69

gevoerd. Maar er is *meer dan de letter* in deeze gebeurtnis ; want ; onder de fchors deezer verëeniging van Israël en Juda , en van hun vriendlijk te famenwoonen , na zoo veele verschillen en oorlogen : onder de letter van deezen gelukftaat in het herftelde land , is geheimzinnig en voorbeeldig afgeteekend , de vergadering van heidenen en van Jooden , tot eene en dezelfde kerkgemeenfchap , onder het nieuwe testament ; benevens hunne vriendlijke en gelukkige famenwooning. Paulus leert ons dit met ronde woorden , ROM : IX. vs 24. 31. daar hij aanhaalt HOZ : II. vs. 22. HOOFDS : I. vs. 10. 11. en 12. JEZ : X. 21. 22 : welken Hij ook geroepen heeft , naamlijk ons , niet alleen uit de Jooden , maar ook uit de heidenen , gelijk Hij ook in Hozea zegt. Ik zal 't gene mijn volk niet was , mijn volk noemen , en die niet bemind was , mijne beminde ; en het zal zijn in de plaats , dat tot hun gezegd was , gijlieden zijt mijn volk niet , aldaar zullen ze kinderen van den leevenden God genoemd worden. En Ezaias roept over Israël : al ware hetgetal der kinderen van Israël , gelijk het zand der zee , zoo zal het overblijffsel behouden worden. Want Hij volëindt eene zaak , en fnijdt ze af in rechtvaardigheid ; want de Heer zal een afgesneedene zaak doen. En gelijk Ezaias te vooren gezegd heeft , indien de Heer Sebaoth ons geen zaad had overgelaten , zoo waren wij als Sodoma geworden , en Gomorra gelijk gemaakt geweest. Naamlijk , Israël , (dat is de tien ftammen ,) was vanwege de veelvuldige zonden , onreinheden , en afgodifche overfpelen , HOZ : I. vs. 2. door God Loammi en Loruchama genaamd , vs. 9. een volk over 't welk Hij zich niet ontfermen zoude ; 't welk ook de Heer getoond had , door hunne verwerping uit Kanaän ,

en gevangnis in Assyrien, eerst door *Tiglat Pilezer*, en vollediger, door *Salmanasser*, Hoz: I. vs. 6. en zulks geschiedde achtervolgens herhaalde bedreigingen van God, *dat het land de onreinen zoude uitspuwen*, LEV: XVIII. vs. 25. 28. HOOFDS: XX. vs. 20. 22. God had ook uit enkele genade de allerwijdluftigste beloften gedaan, om de kinderen van Israël te vermenigvuldigen als het zand aan de zeestranden, GEN: XXXII. vs. 12. Hoz: I. vs. 10. des heeft Hij zich hunner ontfermd, en hen weder tot een volk aangenoomen; en ten betooge daarvan doen noemen, *kinderen van den leevenden God*, vs. 12. En naar dit plan zoo wordt de *roeping* van heidenen en van Jooden, tot de waare kerk en tot Gods bondgemeenschap, na en door Mesfias, dus hunne geestlijke wederbrenging en bevrijding, onder de schets voorgesteld van Israël en van Juda, welken uit Asfyriën, uit Babyioniën, en uit de aangrenzende landen, werwaards ze verstrooid waren, terug gebragt zijn naar Kanaän; zie JEZ: XI. vs. 11. 12. en 13. verg: vs. 1: *Want het zal geschieden ten dien dage, dat de Heer andermaal zijne hand zal aanleggen, om weder te verwerven het overblijffel van zijn volk, 't welk overgebleeven zal zijn van Asfyriën, en van Pathros, en van Moorenland, en van Elam, en van Sinear, en van Hamath, en van de eilanden der zee. En Hij zal eene banier oprichten onder de beidenen. En Hij zal de verdreevenen van Israël verzamelen, en de verstrooiden uit Juda vergaderen van de vier einden van het aardrijk. En de nijd van Efraïm zal wechvijken, en de tegenpartijders van Juda zullen uitgeroeid worden; Efraïm zal Juda niet benijden, en Juda zal Efraïm niet benaauwen: Terwijl in het 1ste vers de geboorte van Mesfias als het tijdstip deez-*

zer voorspelling wordt opgegeeven. Waaruit dan klaar blijkt, dat, door de verëeniging van Israël met Juda in den uitgang uit Babel, onder een gemeen opperhoofd, uit Davids of Juda's stam, en door hunne vriendlijke samenwooning in het beloofde Kanaän, VOORBEELDIG vertegenwoordigd is: DE TOEVERGADERING VAN HEIDENEN EN JOODEN, ONDER CHRISTUS, DEN ÉÉNIGEN HERDER, ONDER HET NIEUWE TESTAMENT; 't welk Ezechiël, Hoofds: XXXVII. duidlijk leert. Want in dit Hoofds. wordt van vs. 1. tot 11. door het gezicht van de opstanding der dooden betekend, en aan de kerk vergewist, dat zij uit de eigenlijke gevangnis van Babel, in Kanaän zal hersteld worden; zie vs. 11. 12. 13. 14: Toen zeide hij tot mij: menschenkind, deeze beenderen zijn het gansche huis van Israël. Ziet, zij zeggen: Onze beenderen zijn verdord, en onze verwachting is verlooren, wij zijn afgesneeden! Daarom profeteer, en zeg tot hun: zoo zegt de Heer HEER: Ik zal uwe graven openen, en zal u lieden uit uwe graven doen opkoomen, ô mijn volk! en Ik zal u in Israëls land brengen. Men moet aldaar door het geheele huis van Israël, het gansche volk verstaan, alle Jakobs nakoomlingen, in de babilonische heerschappij gevangen gehouden; gelijk het tweede teeken, van twee houten, waaröp de naamen van Juda en Jozef geschreeven waren, en welke vs. 16. 17. tot een éénig hout gemaakt werden, tot hetzelfde einde gebezigd worden. Ze hadden door langwijligheid der gevangnis den moed reeds opgegeeven, KLAAGL: III. vs. 18. Toen zeide ik: mijn sterkte is vergaan, en mijn hoop van den Heere; en dit was de aanleidende gelegenheid tot dit gezicht, om naamlijk deeze wanhoop te weeren, vs. 12. 13. en 14. Er wordt

vertoond, dat dit geheele huis van Jakob, terwijl het nog in de gevangnis was, in twee huizen als gescheurd was, vs. 16. 19; maar, dat die *twee bouten tot één hout* zouden worden te samengevoegd; en wel zóó, dat het hout van Jozef zoude gevoegd worden tot het hout van Juda, vs. 19. zoo dat die twee deelen, uit de volken, die hen gevangen hielden, verzameld zouden worden, vs. 21. *tot een éénig volk* gemaakt worden, vs. 22. en dus vs. 25. wonen zouden *in 't land dat God aan zijnen knecht Jakob gegeven had*. Maar dit gezicht is niet alleen *geschiedkundig*, noch behelst *alleen* de eigenlijke terugbrenging uit Babel en Asfyriën, in Kanaän, om vreedzaam te samen te wonen: maar het teekent mede, hoe Gods volk onder het nieuwe testament, uit twee tot hiertoe vijandige deelen, Jooden en heidenen bestaande, op eene geestlijke wijze, onder den Mesias zouden verëenigd worden; vs. 22. wordt gespeld, dat ze niet meer tot twee volken, noch in twee koninkrijken zouden verdeeld zijn; gelijk onder Jeroboam geschied was, maar het zoude *één* volk en *één* koning zijn. Dees zoude, naar vs. 24. Gods getrouwe knecht *David* zijn, te weeten de *Mesias*, zooäls *Christus* het zelf verklaart JOH: X. vs. 16: *Ik heb nog andere schaapen, die van deezzen stal niet zijn: deezzen moet ik ook toebrengen, en zij zullen mijne stemme hooren, en het zal worden één kudde, en één Herder*. Uit het 25 en 28ste vers van EZECHIEL XXXVII. blijkt, dat dit koninkrijk van deezzen *David*, eeuwig en onveränderlijk zijn zoude; naar vers 26. zoude het verbond met hun aantegaan, een *eeuwig verbond des vredes* zijn. Op het zelfde aambeeld wordt JEREM: XXX. en XXXI. geslagen. Deze twee Hoofdstukken zijn onmiddellijk aan elkander *verknocht*;

knocht; zie vers 1. van HOOFDS: XXXI. *Ten zelfden tijde, spreekt de HEER, zal ik allen geslachten van Israël tot eenen God zijn, en zij zullen mij tot een volk zijn; want het onderwerp van de rede, is het eigenlijk-gezegde volk, Juda en Israël, in Asfyriën en Babel gevangen gehouden; zulks leeren ons alle de omstandigheden, vs. 3. HOOFDS: XXX. Want ziet de dagen koomen, spreekt de HEER, dat Ik de gevangnis van mijn volk, Juda en Israël, zal wenden, zegt de HEER: en ik zal ze wederbrengen in het land, dat ik hunnen vadersen gegeven heb, en zij zullen het erflijk bezitten, vers 18. Zoo zegt de HEER: Ziet Ik zal de gevangnis der tenten van Jakob wenden, en mij over haare wooningen ontfermen: en de stad zal herbouwd worden op haaren hoop, en het paleis zal liggen naar zijne wijze, vers 10: Gij dan vrees niet, o mijn knecht Jakob, spreekt de HEER, en ontzet u niet, Israël: want ziet, Ik zal u uit verre landen verlossen, en u zaad uit het land van hunne gevangnis: en Jakob zal wederkoomen, en stil en gerust zijn, en er zal niemand zijn, die hun verfbrikt. Denk verder ten betooge daarvan:*

1). Dit *eigenlijk-gezegde* Juda en Israël, was in eenen beklaglijken staat gebragt, Juda had er een begin van ondervonden, van den dag af der schriklijke inneeming van Jeruzalem, vers 5-8. De koning Zedekia ging met het volk in gevangnis, en werd zeer kwaalijk gehandeld, 2 KON: XXII. vs. 1-21. KLAAGL: IV. vs. 20. Israël had het beginfel der smerten geproefd, bij het inneemen van Samaria, toen koning Hozea en Israël, door koning Salmanásar werd wechgevoerd, 2 KON: XVII. vs. 1-7. vs. 13-24. vs. 7-13. vergeleeken JER: XIII. vs. 18-22.

2.) Dees staat was zoodanig, dat ze bitterlijk vanwege deeze verbreeking zouden weenen, vers 15: *Wat krijgt gij over uwe breuke, dat uw smert doodlijk is?* zie KLAAGL: I. vs. 2. 3. 4. 5. 6. en vooräl HOOFDS: II. 18. 19: *Hun hart schreeuwde tot den Heere. ô Gij muur der dochter van Sion, laat dag en nacht traanen afvlieten, als een beek: en geef u-zelfen geene rust, uw oogäppel houde niet op. Maak u op, maak geschrei des nachts, in den beginne der nachtwaken, stort uw hart uit voor het aangezicht des Heeren.* Dit stemt over-ëen met JEREM: XIII. vs. 17. *Zult gij lieden dan nog niet hooren, zoo zal mijn ziel in verborgene plaatsen weenen vanwege den hoogmoed, en mijn oog zal bitterlijk traanen, ja van traanen nederdaalen, om dat des HEEREN kudde gevanglijk is wechgevoerd. Werwaards?* zie vs. 20: *Heft uwe oogen op, en ziet die daar van het noorden koomen: Waar is de kudde, die u gegeven was, de schaa-pen uwer heerlijkheid.*

3.) Dees staat was zoo jammerlijk dat niemand zich hunner ontfermde, JER: XXX. vs. 13: *Daar is niemand, die uwe zaak oordeelt, aan-gaande het gezwel, gij hebt geene heelplaasters.* KLAAGL: II. vs. 15. 16: *Alle die over weg gaan, klappen met de handen over u; zij fluiten, en schud-den hun hoofd over de dochter van Jeruzalem, zeg-gende: Is dit die stad, waarvan men zeide, dat ze volkoomen in schoonheid was, een vreugd der gan-sche aarde! Alle uwe vijanden sperren hunnen mond over u op; zij fluiten, en knersfen met de tanden, ze zeggen: wij hebben ze verslonden; dit is immers de dag, dien wij verwacht hebben, wij hebben hem gevonden, wij hebben hem gezien!* zie PSALM CXXXVII.

4). Dees

4) Dees jammerstaat zoude in het noorderge-
west der weereld worden doorgestaan, JER:
XXXI. vs. 8: *Ziet ik zal ze aanbrengen uit het land
van het noorden, en zal ze vergaderen van de zij-
den der aarde, dat is, uit de overige landschap-
pen, als Asfyriën, Mediën: onder hun zullen zijn
blinden en lammen, zwangeren en baarenden te sa-
men; met eene groote gemeente zullen ze herwaards
koomen.*

5) Uit deezen stand zijn de *overblijffels van
Israël* eindlijk verlost, Hoofds: XXXI. vs. 7.,
vers 2. gehieten, de *overgebleevenen van den
zwaarde*, met dat gevolg, dat eenige gedeelten
van het land der tien stammen, waarvan Samaria
welëer het hoofd geweest was, zouden bewoond
worden, vers 5. 6. Zóó echter, dat ze allen aan
Sion, als de hoofd- en hofplaats, zouden verkleefd
zijn, als aan den zetel van den godsdienst. vers 6;
*Want er zal een dag zijn, waarin de hoeders op
Efraïms gebergte zullen roepen: Maakt u-lieden
op, en laat ons opgaan naar Sion, tot den HEERE
onzen God.*

6) Deeze verlossing wordt aan hun, als een
volk van God, door Asfur geslagen, door Asfur
gevangen gehouden, en onder dat juk zuchtende,
toegekend, JEZ: X. vs. 22. 24. vs. 27 a: dus
tot het eigenlijke Israël bepaald; vs. 20. 22.
welke verlossing, door en vanwege den Mesfias
geschieden zoude, en *aan het geheele volk*, toege-
kend wordt, ondanks de minsten en de besten
enkel tot Mesfias volk behoorden, welke daaröm
in de assyrische gevangnis niet geheel moesten
omkoomen; zie JEZ: X. vs. 27. en boven, op
§. 12. Even zoo zoude voor en van de geestlijke
te-

tegenbeeldige verlossing benevens de lichaaamlijke dezelfde verdienende oorzaak zijn, te weeten hun koning en heerscher Mesfias, die de borgtogt op zich genoomen had, JER: XXX. vs. 21: *En zijn Heerlijke zal uit hem zijn, en zijn Heerscher zal uit het midden van hem voortkoomen, en Ik zal Hem doen naderen, en Hij zal tot Mij genaaken, enz.* De letter י in יהי' maakt hier eenen oorzaklijken samenhang; niet een enkele *samenkoppeling*, gelijk elders: zie JER: VI. vs. 29. HOOFDS: XVII. vs. 8. HOOFDS: XXXI. vs. 13. En dus verbeelden we ons, getoond te hebben, dat in de twee Hoofdstukken, JER: XXX. en XXXI. het eigenlijk gevangen Juda en Israël, hoewel niet alleen, maar met medebeteekenis van Mesfias volk in de volheid der tijden, onder het nieuwe testament, bedoeld wordt. Want:

a. HOOFDS: XXX. vs. 9. wordt de koning, onder wiens gebied ze staan zouden, genoemd, *David hun koning, welken God hun verwekken zoude*: dat is, den Mesfias, uit Davids zaad, JER: XXIII. vs. 5. 6: *Ziet de dagen koomen, dat ik den David eene rechtvaardige Spruite verwekken zal*, enz: zie EZECH: XXXIV. vs. 23. HOZ: III. vs. 5. HAND: V. vs. 16. Mesfias wordt met Davids naam benoemd, omdat Hij uit Davids lendenen zoude afkoomstig zijn, en aan hem, als zoon, zonderling beloofd was, 2 SAM: VII. vs. 12. tot 17.

b. God zoude met hun een nieuw en onveranderlijk verbond oprichten, HOOFDS: XXXI. vs. 31-35, 't welk Paulus *tot het verbond van het nieuwe testament betreft*, HEB: VIII. vs. 8-13: *Want, hen berispende, zegt Hij: ziet de dagen*
koo-

koomen spreekt de Heer, waarin Ik met het huis van Israël en het huis van Juda een nieuw verbond zal oprichten; niet naar het verbond, dat Ik met hunne vaders gemaakt heb, ten dage, toen Ik hen bij de hand greep, en uit Egypten leidde.

c. De herbouwde stad Jeruzalem zoude in eeuwigheid niet meêr ter neder geworpen worden, HOOFDS: XXXI. vs. 38. 40. 't welk alleen van het geestlijke Jeruzalem moet verstaan worden, 't welk de heilige kerk is, MATTH: XVI. vs. 18.

d. Het zelfde stuk is uit Amos IX. bewijsbaar; want dat wij aldaar op het eigenlijke *Israël*, en deszelfs gevangnis, geweest worden, is kenlijk uit vs. 1-7.

1. Het eigenlijke *Israël* had zich even wederhoorig aangesteld, als de *Filistijnen* en *Syriërs*.

2. Het had, gedompeld in vleeschlijke gerustheid, de vermaningen en de bedreigingen van de profeeten, in den wind geslagen, vs. 10; zie HOOFDS: VI. 3:

3. Dit koningrijk van Juda zoude ten eene-maal vernietigd worden, vs. 8. a. zooäls in de letter geschied is; *Art: 1.*

4. Zóó echter, dat het geheele huis van Jakob niet zoude verdelgd worden, vs. 8. b; zie boven.

5. Maar, dat er uit *Israël*, dat is, uit de tien stammen, veelen uit de gevangnis naar Kanaän zouden wederkeeren, vs. 14. 15, ook dit is hierboven betoogd.

6. Da-

78 U I T L E G K U N D I G E

6. Davids tabernakel, welke in de gevangnis was ingestort, zoude weder opgericht worden, JER: X. 18. 21. JER: XXX. vs. 18. Ps. CXXII. vs. 5. en vooräl Amos IX. vs. 11. a. *Ten dien dage zal Ik de vervallene hut van David, weder oprichten וְגִדַּרְתִּי* en Ik zal haare reeten vertuinen, en wat in haar afgebrooken is, weder oprichten, en zal ze bouwen als in de dagen van ouds. Vergelijk er bij, EZRA IX. vs. 9: en om ons eenen tuin te geeven in Juda, en te Jeruzalem, וְלָהֵת לָנוּ גֵדֵר, daar is dezelfde zaak met dezelfde woorden uitgedrukt.

7. Deeze wederkeerende Israëllers zouden de overblijffels van Edom, en van andere volken, als een erfnis bezitten, vers 12, zooäls onder Hyrkanus geschied is; zie 1 MACH: V. vs. 6. 8. JOZEFUS l. 12. C. 11. 12. l. 13. C. 8. en 23. Maar dat hier echter ook geheimzinnig de kerk van het nieuwe testament, onder Mesfias, uit Jood en heiden te vergaderen, bedoeld wordt, leert ons:

*. De onfaalbare toepasfing van apostel Jakobus, HAND: XV. vs. 14. 15. 16. vergeleeken met vers 5: *Simeon heeft verhaald, hoe God eerst de heidenen heeft bezocht, om uit hun een volk aanteneemen voor zijnen naam. En hiermede stemmen overëen de woorden der profeeten, gelijk geschreeven is: Nadeezen zal ik wederkeeren, en weder opbouwen den tabernakel van David, die vervallen is; enz.*

** . Omdat hun de eeuwige en onveränderlijke bezitting van Kanaän, zonder stoornis, wordt toegezegd Amos IX. vs. 15: *Ik zal ze in hun land planten, en ze zullen niet meer uitgeroeid worden*
uit

uit hun land. Want, zoo gij op de letter ziet, is het tegendeel daarvan door de Romeinen geschied. Het is dus geestlijk te verstaan; zie JEZ: LXV. vs. 9. 10: Ik zal zaad uit Jakob voortbrengen, en uit Juda eenen erfbezitter van mijne bergen: mijne uitverkoorenen zullen het erflijk bezitten, en mijne knechten zullen daar woonen. En Saron zal tot een schaapskooi worden, en Achors dal, tot een runderleger voor het volk, dat mij gezocht heeft; zie JEZ: LXV. vs. 17-25.

***. Omdat de bezitting van de overblijffels van Edom, en van andere volken, door den apostel Jakobus van de roeping der heidenen verklaard wordt, AMOS IX. vs. 12: Opdat ze erflijk bezitten het overblijffel van Edom, en alle de heidenen, die naar mijnen naam genoemd worden, spreekt de HEER die dit doet. HAND: XV. vs. 17: opdat de overblijvende menschen den Heer zoeken, en alle de heidenen, over welken mijn naam is aangeroepen; enz.

§. XV.

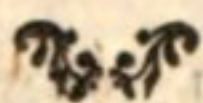
Te weten: die Jooden, welken, zoo uit Juda als uit Israël, uit de gevangnis verlost zijn, hebben zich onder één hoofd uit Juda, en Davids zaad, Zerubbabel vergaderd; welke hun uit het land hunner gevangnis, in 't beloofde land gebracht heeft, en de vervallene zaaken hersteld, EZRA II. vs. 2. HOOFDS: I. vs. 8. HAGG: I. vs. 1. 2. 3. 14. HOOFDS: II. vs. 2. en I. vs. 11. en de kinderen van Juda en Israël zullen te samen vergaderd worden, en zich een éénig hoofd stellen, en uit Israëls land optrekken, want de dag van Jisreël zal groot zijn. Dees Zerubbabel teekent hier geheimzinnig den Mesias; die zoo hiet, HAGG: II.

II. vs. 22. 24. en vs. 7. 8: *Want* alzoó zegt de *HEER der heirschaaen*: Nog eens, een weinig tijds zal het zijn; en ik zal den hemel en de aarde, en de zee, en het drooge doen beeven. *Ja!* ik zal alle heidenen doen beeven, en ze zullen koomen tot den *Wensch* aller heidenen, en ik zal dit huis met heerlijkheid vervullen, *PAULUS* verklaart dit, *HEBR*: XII. vs. 26. 27: *wiens stem toen de aarde beweegde*: maar nu heeft Hij verkondigd zeggende: Nog éénmaal zal ik beweegen niet alleen de aarde, maar ook den hemel; en dit woord, nog éénmaal, wijst áán, de verändering der beweeglijke dingen, als welke gemaakt waren, opdat blijven zouden de dingen, die niet beweeglijk zijn. Daaróm alzoó wij een onbeweeglijk koningrijk, enz. enz. Hieröp wordt ook gespeeld, *JEZ*: XI. vs. 10-14. En *EZECH*: XXXVII. vs. 24. wordt die ééne herder en koning verklaard door *Gods knecht Mesfias* vs. 21. 22. Onder welk één hoofd, *Christus* de Middelaar van het nieuwe testament, *HEB*: XII. vs. 24, de twee deelen van het uitverkoo- ren volk, Jooden en heidenen, tot hiertoe el- kanderen vijandig, tot één volk, ter vriendelijke sa- menwooning zouden geroepen worden, *EFEZ*: II. vs. 14. 15. 16. *JOH*: X. 16. Want, dat *Israël*, 't welk zich bij *Juda* gevoegd heeft, de heide- nen van *Mesfias* tijd heeft afgebeeld, leert ons de plaats van *ROM*: IX. 25. 26. *Israël* toch was de oorzaak van de afgoderij van *Gods* volk, na de scheuring van *Jeroboam*, terwijl het de kalveren van *Dan* en *Bethel* diende, *1 KON*: XII. vs. 30. *Hoz*: VIII. vs. 5. 8. hebbende ook *Juda* doen zondigen, *2 KON*: XVII. vs. 13. 19.

§. XVI.

Die genen, welken onder het geleide van Zerubbabel uit de gevangnis verlost, en in hun land hersteld werden, maakten geenszins het *geheele Israël uit*, of waren niet alle de tien stammen, maar enkele eenige overblijffels, uit hun verzameld. Want, dat alle de tien stammen niet geheel te rug gebragt, maar voor het grootste gedeelte aldaar gebleeven zijn, zoo dat enkel een klein gedeelte zij te rug gekoomen, zulks leert ons *Jezaias*, HOOFDS: X. vs. 21. 22: *Het overblijffsel van Jakob zal wederkeeren tot den sterken God, al was het getal als het zand aan de zee*; zie JER: XXXI. vs. 7. De profeeten nu, leeren ons klaar, dat dit niet maar letterlijk, alleen, ziet op de overblijffelen uit de gevangnis, maar, dat er door be- teekend, en voorspeld is, dat God, wanneer Jooden en heidenen tot den Mesfias zouden bekeerd worden, het grootere deel der Jooden verwerpen zoude, en eenigen uit hun gezaligd worden; gelijk Paulus leert, ROM: IX. vs. 27-32: *En Ezaias roept over Israël: Al ware het getal der kinderen van Israël gelijk het zand der zee, zoo zal het overblijffsel behouden worden*; vers 29. En gelijk Ezaias te voo- ren gezegd heeft: *Indien de Heer sebaoth, ons geen zaad had overgelaaten, enz: Wat zullen we dan zeg- gen, dat de heidenen, die de rechtvaardigheid niet zoch- ten, de rechtvaardigheid verkreegen hebben, doch de rechtvaardigheid, die uit het geloove is, maar Israël, die de wet der rechtvaardigheid zoekt, is tot de wet der rechtvaardigheid niet gekoomen.*

§. XVII.

Deezen echter, die uit Juda en uit Israël in Kanaän zijn wedergekeerd, ondanks ze in getal niet zeer veelen waren, zijn echter gerekend, en gehouden, alsöf ze het GEHEELE VOLK waren. Dat is: God heeft het gehouden, alsöf de tien stammen geheel waren wedergekeerd. Des hebben die wedergekeerden, onder Ezra in Kanaän aangekoomen zijnde, TWAALF VARREN EN BOKKEN tot een zondoffer voor geheel Israël opgeofferd, naar 't getal der stammen; zie EZRA VIII. vs. 35. En de wechgevoerden die uit de gevangnisse gekoomen waren offerden den God van Israël brandofferen: twaalf varren voor GANSCH ISRAËL, enz: twaalf bokken ten zondoffer. Ezechiël zullende betoogen, dat alle de stammen, of het geheele volk wedergekeerd waren, althans dat de weinige weêrgekeerden, gehouden werden in Gods oogwit voor het geheele wedergekeerde volk, maakt eene verdeling van het geheele beloofde land, en wijst aan elkéenen der twaalf stammen zijn deel toe, EZECH: XLVIII. vs. 1-35. gelijk weléer Jozua na de inneeming van Kanaän gedaan had. Ja, hieröm schrijft Ezra, dat Israël na de wederkeering gewoond heeft in zijne steden, EZRA II. vs. 70. ende de priesters, en de levieten, en sommigen uit het volk, zoo de zangers als de poortiers, en de nethinim woonden in hunne steden, en gansch Israël in zijne steden.

§. XVIII.

Dit geheele volk nu, werd, uit kracht van het verbondsbloed, ZACH: IX. vs. 11. te rug gebracht

bragt (zie §. 12) in hun land, dat welëer de zetel der Kanaänieten was, GEN: XII. vs. 6. en 't welk aan Abraham, den vader van alle de geloovigen, ROM: IV. vs. 11. was toegezegd, tot een onderpand, dat hij een vader van veele volken worden zoude, GEN: XVII. vs. 4. Dat is volgens Paulus ROM: IV. vs. 17. 18. niet alleen van Jooden, maar ook van heidenen, GEN: XVII. vs. 4. 5. 6. 7. 8. waaröm dit land *het land der belofte* hiet, HEB: XI. vs. 9. Immanuëls land, JEZ: VIII. vs. 8. 't welk dan een schaduwe had, dat Abrahams zaad eenmaal de heidenen beërven zoude, dus onderdaanen van Mesfias worden, en tot het waare zaad van Abraham overkoomen. Wij hebben zulks boven getoond uit AMOS IX. vs. 11. 12. vergeleeken met vers 14. 15: *Ik zal de gevangnis van mijn volk Israël wenden, en zij zullen de verwoeste steden herbouwen, en bewoonen, en wijngaarden planten, en derzelver wijn drinken, en zij zullen hoven maken en derzelver vrucht eeten; 't gene wij ook boven, uit HAND: XV. vs. 14 18. door Jakobus tot de roeping uit de heidenen hebben hooren betrekken. Doe er nu bij, MICH: VII. vs. 11. 12: Ten dage, als Hij uwe muuren zal herbouwen, ten dien dage zal het besluit verre heenen gaan. Ten dien dage zal het (Hij) ook koomen tot u van Asfur af, zelfs tot de vaste steden toe; en van de vestingen tot aan de rivieren, en van zee tot zee, en van gebergte tot gebergte. Dus zegt het land van Israël, van Juda, en der belofte, alhier geheimzinnig dat land, 't welk aan Gods bondvolk, en aan den Mesfias was toegezegd onder het nieuwe testament, EZECH: XXXVII. vs. 22-25: En Ik zal ze maaken tot een éénig volk in het land, op de bergen van Israël; en ze zullen alle te samen*

F 2

eeenen

eenen éénigen koning tot koning hebben: en ze zullen niet meer tot twee volken zijn, noch voortaan meer in twee koninkrijken verdeeld zijn, vers 24. En mijn knecht David zal koning over hun zijn; en ze zullen alle te samen éenen herder hebben: en ze zullen in mijne rechten wandelen, en mijne inzettingen bewaaren, en die doen vers 25. En ze zullen woonen in het land, dat ik mijnen knecht Jakob gegeven heb, daarin uwe vaders gewoond hebben: ja, daarin zullen zij woonen, zij, hunne kinderen, en hunne kindskinderen tot in eeuwigheid, en mijn knecht David zal vorst over hun zijn tot in eeuwigheid: zie ook JEZ: LXV. vs. 9. 10. met onze randschrijvers. God had toch aan den over Sion gezalfden koning toegezegd Ps: II. vs. 6. 8. de heidenen tot zijn erfdeel enz. Ps: LXXII. vs. 8. 12: Hij zal heerschen van zee tot zee; enz. enz. In dien smaak beteekenen Juda en Israël, Mesias uitverkooren volk, JER: XXIII. vs. 5. 6: Ziet de dagen koomen, spreekt de HEER, dat ik den David eene rechtvaardige Spruit verwekken zal; en Hij zal voorspoedig zijnde heerschen, en recht en gerechtigheid doen. In zijne dagen zal Juda verlost worden en Israël zal zeker woonen; en dit zal zijn naam zijn, waarmede men Hem noemen zal: de HEER ONZE GERECHTIGHEID, LUK: I. vs. 32. LUK: I. vs. 72-77.

§. XIX.

Dusdanig zijn Gods gangen! God had uit alle de heidenen, die in den gemeenen zondenvall waren ingewikkeld, Abraham, die een afgodendienaar was GEN: XI. vs. 28. Joz: XXIV. vs. 2. uit onverdiende gunst verkooren, om een bondgenoot van Hem te zijn, omtrent wien God
 aller-

VERMAAKLIJKHEDEN. *I. Boek.* 85

allervriendlijkst handelde GEN: XVII. vs. 4. Joz: XXIV. vs. 3. wien Hij grootlijks zegende, en tot een hoofd van het talrijkste volk stelde GEN: XII. vs. 1. 2. zeggende hem toe, de bezitting van Kanaän, dat is, van de allervervreemdste volken vs. 6. 7. HOOFD: XIII. vs. 15. XV. vs. 18-21. XXII. vs. 17. Het middel, door 't welk Hij die zegeningen zoude mededeelen, was het *zaad van Abraham*; te weten, het *ééne zaad*, Christus, GAL: III. vs. 16. die uit *Abraham* zoude voortkoomen MATTH: I. vs. 1. Alle deeze hooggunstige beloften moest Abraham met een onbetwijfeld geloof omhelzen, en op hoop tegen hoop daarin berusten ROM: IV. vs. 18-22. En om zijn geloof hierin te oeffenen, werd hem het proefgebod gegeven, om zijnen eenigen zoon Izaäk, eenen zoon der belofte, te offeren. Hem, uit wien juist het beloofde zaad moest gebooren worden GEN: XVII. vs. 19.-21. HOOFDS: XXII. vs. 2. welk gebod hem alle hoop schein aftefnijden! Maar in allen deezen heeft zich Abraham een vorst en vader der geloovigen betoond te zijn GEN: XXII. vs. 3. 8. 14. HEB: XI. vs. 17. 18. 19. waaröp de beloften aan hem bij herhaaling gestaafd zijn GEN. XXII. vs. 16-18.

§. XX.

Op deeze en voortgelijke gronden beteekent *Sion*, *Jeruzalem*, de kerk van den Mesfias onder het nieuwe testament, zie JEZ: LII. vs. 8. 9. 10. LUK: III. vs. 16. JEZ: LXVI. vs. 13-20. Ps: II. vs. 6. En, gelijk het geheele wedergekeerde volk van Juda en Israël, wedergebragt zijnde in het beloofde land, het verbond met den getrouwen en waarächtigen God vernieuwd heeft,

heeft, en zich hierdoor tot gehoorzaamheid en dienst aan den Verbonds-God heeft overgegeeven. NEH: IX. vs. 29. ja, zich met eenen eed verbonden heeft, om te zullen wandelen in de wet van Mozes, Gods knecht, HOOFTS: X. vs. 29. en zich niet door de afgoderij veröntreinigd heeft. zie EZECH: XXXVII. vs. 23: *En ze zullen zich niet meer veröntreinigen met hunne drekgoden, en met hunne verfoeifelen: even zóó, zoude God in den tijd van de geheimzinnige vergadering van zijn volk uit de heidenen, een verbond met hun maaken, EZECH: XXXVII. vs. 26. 27. 28. Ik zal een verbond des vredes met hen maaken: 't zal een eeuwig verbond met hen zijn: en ik zal ze inzetten, en ik zal ze vermenigvuldigen; en ik zal mijn heiligdom in het midden van hun zetten tot in eeuwigheid, en de heidenen zullen weten, dat ik de Heer ben, die Israël heilige, als mijn heiligdom in het midden van hun zijn zal tot in eeuwigheid.* Dit verbond hiet JER: XXXI. vs. 31. een nieuw verbond, geheel onderscheiden van het sinaïtische verbond, en behelzende eene nieuwe huishouding, welke met geene schaduwen omgeeven was, en meer geestlijk, vers 23: *Want dit is het verbond, dat ik na die dagen met Israëls huis maaken zal: ik zal mijne wet in hun binnenste geeven en in hun hart inschrijven; en Ik zal hun tot eenen God, en zij zullen mij tot een volk zijn.*

§. XXI.

Hieruit wordt nu gebooren: *deels*, dat alle de zegeningen, waarmede Mesfias volk zoude begiftigd worden, uitgeteekend staan met spreekwijzen, ontleend van dien ouden en gelukkigen volksstand van Juda, en van Israël; *deels*, dat zelfs

zelfs die zaaken, welken een gebrek van den volksstaat teekenen, *geheimzinnig* te kennen geven iets, 't welk onder de nieuwe huishouding ook zoodanig zijn zoude. Neem eens: van den tweeden tempel, opgericht na de gevangnis, was voorspeld: dat de heerlijkheid van het laatste huis de heerlijkheid van het eerste overtreffen zoude, HAGG: II. vs. 10: *Want ik zal in die plaats vrede geven.* Intusfchen was de tweede tempel in heerlijkheid veel minder, vers 3. 4. 5. JOZEFUS l. 15. C. 14. A. 7. invoegen zij weenden, die de heerlijkheid en van het eerste huis gezien hadden, EZRA III. vs. 12. 13. Te meer, wyl binnen in den tempel zulke dingen ontbraken, die welëer de voornaame majesteit en luister van den tempel uitmaakten; naamlijk, de zichtbaare leuzen der godlijke inwooning, welken de Jooden tot vijf brengen: 1.) De arke. 2.) Urim en Thummim. 3.) *Vuur uit den hemel.* 4.) *De Schechina, of tegenwoordigheid der godlijke Majesteit in de wolk.* 5.) *De beilige geest*; waardoor zij verstaan die godlijke kracht, door welker aanzetting de profeeten gesproken hebben. Dat de arke des verbonds alsdan zoude gemist worden leeren we uit. JEREMIAS HOOFDS: III. vs. 16: *En het zal geschieden, wanneer gij vruchtbaar en vermenigvuldigd zult zijn geworden in den lande: In die dagen, spreekt de HEER zullen ze niet meer zeggen: de arke des verbonds des HEEREN! ook zal ze in het hart niet opkoomen; en ze zullen aan haar niet gedenken, en haar niet bezoeken, en ze zal niet weder gemaakt worden.* Deeze ark heeft Christus betekend, door wien de verzoening geschied is; zie ROM: III. vs. 25. HEB: IX. vs. 5. 1 PET: I. vs. 12. 2 KOR: V, vs. 19. Dus wordt er geschetst, dat onder deezen

tweeden tempel, de *schaduwächte dienst*, en *inwooning van God*, waarvan de arke een toonbeeld had, ja de hartäder was, zouden ophouden: maar, dat in tegendeel, de lichaaamlijke tegenwoordigheid van den verzoenenden God, eenmaal geheimzinnig daar tegenwoordig zoude zijn, JOH: I. vs. 14: *Het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond* enz. Hierom wordt de kerk, MAL. III. vs. 1. getroost met de *lichaamlijke koomst* van Mesfias, tot dien tweeden tempel: *En snellijk zal tot zijnen tempel koomen, de Heer, dien gij zoekt, en de Engel des verbonds, waarin gij lust hebt*, HAB: II. vs. 3. *die zoon, die de Heer van het huis is*, HEB: III. vs. 2. JOH: II. vs. 14. 15. 16. Door welk gemis der vertegenwoordigende teekenen, de ziel bij trappen van dezelve werd afgetrokken, om meer te letten op het waare wezen der zaaken, dewijl de avondschaduw van de oude huishouding, zich neigden, en het *lichaam* niet verre af was!

§. XXII.

Al verder: die gelukkige volksstand na de wederkeering, [uit enkele barmhartigheid herkoomstig, HOZ: II. vs. 13. 14. met zich brengende de vernietiging van de afgoderij, en het maaken van een nieuw verbond vers 18. 19. overvloeiende van alle zegeningen, vers 17-22.] wordt op deeze geheimzinnige wijze geteekend, dat, met denzelven vergezeld gaat, een opening en ontdekking, *hoe het zich met het weêrbarstig en onbekeerlijk deel van Israël hebben zoude*, opdat we de lotgevallen van Israël, in ééns zouden overzien. Dit stuk wordt HOZ: III. voldongen, vergeleeken met het IIde HOOFDS: waarin van
vers

vers 13. tot op het flot, gespeld wordt, den staat van 't betere deel van het volk, 't welk zich tot God en tot zijnen dienst bekeeren zoude; deels, na de ontbinding van de gevangnis onder *Zerubbabel*, HAGG: vs. 3. 24. deels onder het koninglijke zaad van David, hun heer en hoofd, Mesfias, den oversten leidsman, wanneer Hij in 't vleesch zoude verscheenen zijn, HOZ: I. vs. 11. LUK: I. vs. 69-76. HEB: II. vs. 10. HAND: II. vs. 41. HOOFDS: XXI. vs. 20. Hieröp volgt het lot van Israëls verharde deel, 't welk weigerde naar Sion te rug te keeren, en gehecht bleef aan de bezittingen in Asfyriën en Mediën, 't welk ook het voorspelde zaad van David zoude verwerpen, LUK. XIX. vs. 14. MATTH: XXIII. vs. 27. Deeze lotgevallen worden geschilderd onder de figuur van de tweede vrouw, die een *hoer* was, HOOFDS: III. Dit hoofdstuk heeft twee deelen;

A De figuurlijke voorstelling. vers 1-3.

B De verklaring daarvan, vers 4-5.

A ¶ Het wederhoorige deel, was, ja, in een uitwendig huwelijk met God toegelaaten, en had het genot van veele uiterlijke weldaaden gehad; maar was overspeelig geworden, en hieröm gevangen gemaakt, vers 1.

¶ God had dit deel, als eene gevangene vrouw zich door prijs gekocht, (even gelijk zich iemand eene vrouw uit de gevangenen koopen mogt, DEUT: XXI. vs. 11. 12: *en gij* onder de gevangenen zien zult eene vrouw, schoon van ge-

daante, en gij lust tot haar zult gekreegen hebben, dat gij ze u ter vrouwe neemt, zie vers 14.) Dat is: Hij had haar in de gevangnis overgelaten, en voor zich bewaard, alsöf Hij ze reeds in zijn huis gebragt had. DEUT: XXI. vs. 12: zoo zult gij ze binnen in u huis brengen.

1 God handelde met hun naar de wet van eene gevangene, die ter vrouwe genoomen was. Deeze moest een maand lang voor het huwelijk haare ouders beweenen, DEUT: XXI. vs. 12. 13: en zij zal haar hoofd scheeren, en haare nagels besnijden, en zij zal het kleet haarer gevangnis van haar afleggen, en in u huis zitten en haaren vader en haare moeder een maand lang beweenen: en daarna zult gij tot haar ingaan en haar man zijn. Even zoó had God tot Israël gezegd: zij zal veele dagen naar mij zitten, dat is, uit oorzaak van mij. God zoude het laten gebeuren, dat ze langen tijd in den rouw zoude zitten, en wachten, om wederöm tot eene vrouw aangenoomen te worden, vers 3. a.

7 De voorwaarde waaröp, was tweeledig:

a Aan de zijde van het volk; 't welk, zoo lang het in de gevangnis toefde, zich rein van de afgoden bewaaren zoude, vers 3. b: Gij zult niet boereeren noch eenen anderen manne geworden; gelijk de Jooden van die gevangnis afäan, tot hiertoe, van de afgoderij zeer afkeerig zijn.

β Aan de zijde van God; die haar wederöm ten gezetten tijde, ter vrouwe zoude aanneemen, vers 3. c. en ik ook naar u, of, om uwentwil; ze zijn toch uitverkoorenen en beminden, om der vaderen

deren wil, en naar de verkiezing, Rom: XI. vs. 5. 28.

B De verklaring van het zinnebeeld heeft ook twee deelen:

⌘ Hunnen vooräfgaanden ellendigen staat, vers 4: *Want de kinderen van Israël zullen veele dagen blijven zitten zonder koning, zonder vorst, en zonder offer, en zonder opgericht beeld, en zonder God, en zonder terafim.* Dit is ook in waarheid alzoo geschied; want zij, die in Asfyriën gebleeven zijn, zijn van hunne wechvoering aan, tot op Mesfias koomst, meer dan zeshonderd jaar ballingen gebleeven; en zij, die na de koomst van Mesfias, ongeloovig en wederhoorig waren, zijn alsnog ballingen, zonder openbaaren godsdienst of rijksg gebied: maar noch afgodendienst, noch waare godsdienst, noch eigene regeering behoort hun toe.

⌘ Hunnen volgenden gelukkigen staat van herstel, in de laatste dagen, vers 5: *Daarna zullen de kinderen van Israël zich bekeeren, en zoeken den Heer hunnen God.* Enz: dat is, ze zullen tot den waaren godsdienst overgaan; gelijk oudtijds hunne broeders tot den stam van Juda overgingen, welker koning de eeuwige David is, om wederöm te worden één herder, en ééne kudde, Rom: XI. vs. 12. 15. 25. 26.

Zegt gij hier tegen, dat de beloften en gezegden aan de latere tijden vastgemaakt, te wijdluftig zijn, om op de opheffing van de babylonische gevangnis te voegen, want, dat men toenmaals niets daarvan bespeurd heeft, dat zoo
groot

groot en zoo ongemeen was: Doch weet, dat het tegenbeeld het voorbeeld overtreft; de letterlijke zin heeft den grond gelegd tot den voortreflijken geestlijken zin.

HIER EINDIGT HET DERDE OF
LAATSTE HANDSCHRIFT.

Wij voegen er alleen bij: dat iemand op dezen voet voortgaande, eene hechte profeetische godgeleerdheid zoude kunnen opstellen, waarin alles naauwkeurig op elkander sluiten, en in de lotgevallen der kerke na de terugkoomst uit Babel, grond vinden zou.

Jammer is het, dat onze uitneemende godgeleerde Man, op deeze gronden niet heeft voortgewerkt: doch hiervan is ons niets ter ooren gekoomen.

Zegt gij hier tegen, dat de beloften en gezegden van de laatste tijden vastgemakt, te wijden zijn, om op de opheffing van de baby-sonische gewarnt te worden, want, dat men toemerkte niets daarvan bespeld heeft, dat zoo groot

EERSTE

EERSTE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER GE-
LEERDEN HEERE H: KOOCKEN, VOLWAAR-
DIG' LEERAAR TE VALKENSWEERD.

*Over de wegen en middelen, waarlangs en waardoor,
eenige kennis van de leere der godlijke open-
baaring, oudtijds, tot de heidenen heeft
kunnen koomen; en over Ezechiël,
den Tragicus.*

WELËERWAARDIGE MEDEBROEDER!

HEt heeft Uwer Welëerwaardigheid behaagd,
met mij, eene geleerde en geëerde brief-
wisfeling te onderhouden. — Trouwens, hoe
afgelegen Gij ook wonen moogt, de geleerde
weerd nochtans, kent reeds Uwe Welëerwaar-
digh: door de eene en andere vrucht van studie,
geplaatst, deels in de *Bibl: Hag:* deels in de *am-
sterdamsche* van Vieroot: en eerlang zal men Uwe
Welëerwaardigh: door derzelver beärbeiding van
uitlegkundige stukken, *nog nader* leeren ken-
nen. — Zoo zeker gaat het, dat men uit de
hoedanigheden der standplaatsen, tot de *hoegroot-
heid der bekwaamheden* van hun, die dezelve
bekleeden, niet redeneeren kan. — „De groot-
ste verftanden, fchuilen niet zelden in het dui-
ter!” heeft men van ouds al gezegd.

Om nu aan Uwe Welëerw: eene of andere
preu-

preuve mijner hoogächting te geeven, wilde ik dezelve op eene geletterde wijze bezig houden, over DE BRONNEN, *waaruit het hoogstwaarschijnlijk is, dat de kennis van veele geöpenbaarde bijbelstukken den heidenen is toegevloeid.* Te weeten: In het behandelen der deïstische geschillen, hebben groote en afgerichte godgeleerden, onder welken de onsterflijke LELAND uitmunt, het daárheenen billijk gewend, om te toonen, dat het beste, 't welk men nog in de zeer bedorvene heidensche godgeleerdheid vindt, uit de bijbelboeken, en van de *Jooden* ontleend is, en dus (wel verre, van een vrucht van der heidenen akker te zijn) aan *hun* zij toe-tekennen.

Ik behoef niet breedspreekig te zijn, om stellig te bewijzen, dat het met *de zaak* alzoo gelegen is; dit is met volle korven, door geleerden van overlang geschied! Neen! mijn taak is, om *wegen* en *bronnen* te verschaffen, *waarlangs* en *waaruit* het, zoo niet volstrekt zeker, ten minsten *hoogstwaarschijnlijk* wordt, dat de heidenen, oudtijds, hunne kundigheden, voor zoo verre die de reden mogten te boven gegaan hebben, van de Jooden ontleend hadden. De heidenen, om het zaaklijk te neemen, hebben:

I. Kundigheid kunnen bekoomen, *van het godlijke wonderwerk, der uitvoering van Israël uit Egypten.* Hadden niet de Egyptenaars de Feniciërs en Europeäanen oudtijds veel omgang, handelshalven, met elkänderen? HUET, in zijne geschiednis van den *koophandel*, is breed in dit voor mij te bewijzen. Zoude dus, en, van Egyptens rampen, en, van Mozes verrichtingen, niets aan hun bekend zijn geworden, door middel van den

dēn *handel*? Zoude er, toen dit volk in de woestijnen omdoolde, geene nieuwsgierigen geweest zijn, welken aan hetzelfde eenig bezoek gegeven hebben? Het voorbeeld van *Jethro*, zoo aangenaam bij, als nuttig voor het volk, geeft ons hiervan eenen wenk. Zoude zijn bezoek, zijn welkoomst aldaar bij hun, anderen niet hebben kunnen uitlokken, om hunne nieuwsgierigheid omtrent zulk een bijzonder volk te voldoen?

II. Toen, bij hunne inneeming en aanvaarding van Kanaän, hun vrees op de volken gevallen was, en deeze vrees hen wijd en zijd deed vlugten, heeft juist deeze vlugt hun (ik meen Israëls) gerucht tot veele volken gebragt. Men behoeft daaröm niet te stellen dat KADMUS bij die vlugtende Feniciërs geweest zij, en door die vlugt, bij de Grieken de letteren en de wetten gebragt hebbe. Maar het is echter overbekend, en door veele geleerden gestaafd, dat de uitgedreevenen door Jozua, zich naar *Afrika* begeeven, en aldaar de beroemde stad *Karthago* gebouwd hebben; geevende de *Feniciërs* (*Phoeniciërs*) den naamsöorsprong aan de *Poeni*. Wie heeft niet gehoord of geleezen, wat PROKOPÍUS in *Vandalicis* schrijft van de pilaaren in *Afrika Tingitana* opgericht, met een fenicisch bijchrift: *ἡμεῖς ἔσμεν οἱ Φευγοντες ἀπὸ προσώπῃς Ἰησὺ τῷ ληστῇ υἱῷ Νάων*, *Wij zijn de gevlugten van het aangezicht van Jozua, den zoon van Nave, den roover; om te zwijgen van die geleerden, welken zich met opzet bevlijtigd hebben om de punische vaarzen van Plautus optehelderen.*

III. De Isräellers hebben, gelijk wij weten, aan veele Kanaänieten, (een verbond met hun
aan-

aangegaan hebbende) vergund bij hun intewoonen. Zouden ze deezen, van hunne heilige boeken geene de minste kennis gegeven hebben? Zouden ze hen, van hunne gebeurdnissen nimmermeer onderricht hebben: daar ieder Israëliet voor zich een afschrift van de wet had, naar 't getuignis der Jooden? En, zoo men dit al niet goedkeurt, is het dan niet wel te denken, dat, toen Israël en Juda aan de Babyloniers, aan Perzen, aan Egyptenaaren vanwege hunne zonden ten roof gegeven werden, eenigen van hunne bijbels in de handen der genoemde volken zullen gekoomen zijn? Althans de bijbelboeken, die den heilweg behelsden, hadden niet noodig; gelijk de *hieroglyfen* der andere oostersche volkeren, verborgen gehouden te worden: de wetgever der Jooden, die God was, had de wet *opendlijk*, met tekenen van majesteit afgekondigd. Dat meer is, de Jooden hadden geene vrijheid, om de kennis van hunne wetten, aan hun, die er begeerig naar waren, te onthouden; deezen maakten hunnen roem uit. Bekend is het, hoe ze hieröm zich niet ongemaklijk getoond hebben, toen de koning van Egypten, naar de gewoone gedachte, overzetters van het oude testament van hun vorderde. Naderhand, toen de Jooden in de zuiverheid van de beginselen afweeken, en ze bespeurden, dat veelen door het leezen van de LXX overzetters tot het geloof in den Mesias overgehaald werden, heeft men zich vanwege het toelaaten deezer overzetting beklagd, en jaarlijks eenen vastendag ingesteld, over het gemeen maaken van de wet aan de heidenen, breeder bij Is: Vossius in *Obs*: te leezen.

IV. Onder de *eenhoofdige regeering*, toen de land-

landpaalen van Israël uitgezet werden, en hunne wapens overwinnende waren, zoodat de nabuuren hun vreesden, en veelen, handel en verbonden met hun aangingen, is deeze mededeeling der heilige boeken even hierdoor vergemaklijkt. Uw Welëerw: herinnere zich het bondgenootschap van David, en wijders van Salomo, met Hiram, en de scheepstogten van den laatsten met Salomo gedaan: zouden de joodsche scheepslieden zich zoo alleen met den handel hebben bezig gehouden, dat er nimmer van het godsdienstige iets over en weder zoude gesproken zijn? de winzucht had toen, de gevoelens van den godsdienst nog zoo niet overmeesterd, als thans bij de Europeëanen plaats heeft. Voeg hier bij dat Salomo, door zijne onwettige verzwagering, zich nader verbonden heeft met de omliggende vorsten: tot het in stand brengen van die verbindnisfen, waren er gezantschappen noodig, en hierin wordt eenige kennis der joodsche wet ondersteld, en bij inwikkeling, ook van de heilige fchriften; die openbaare staatszaaken behandelen zal, wordt verondersteld, kennis te hebben aan het *jus publicum*. Dit bewijs wordt nog sterker, doordien, dat Salomo's roem wijd en zijd verbreid was, en veele oostersche volken en vorsten tot hem toevloeiden, denk maar aan de koninginne van Scheba, waarop de Abisijnen (waar, of valsch) nog boogen, waarvan de *legenden* aan Uwe veelweetendheid niet onbekend zijn; en zoude het zoo vreemd zijn, te stellen, dat de wijsheidzoekende Grieken onder deeze bezoekers van Salomo, mede begreepen zijn? JOZEFUS l. 9. C. 1. A. 7. meldt ons, dat JOZAFAT handel met de *Thraciërs* gezocht heeft, maar dat dit geenen opgang gehad hebbe. Indien we, om dit denkbeeld

volledig te hebben, hier nu nog bijvoegen, dat de *twee gevangnisfen* de twaalf stammen door het geheele oosten geflingerd hebben, en hierdoor in hunne wetten en wetboek bij hun meer onderscheidendlijk gekend zijn: zoude er niemand van die heeren, waarönder de Jooden dienstbaar waren, benieuwd zijn geweest, om iets van den staat, van den godsdienst van dit zoo onderscheiden volk te verneemen? ik laat het aan Uwe Welëerw: deeze denkbeelden uit te breiden: Hoe heeft niet het grieksche *allééngebied* der Macedoniërs, en de daaruit geboorene takken, gemeenschap en verstandhouding met de Jooden gemaakt? Wie kent, en betwist, of omhelst niet het gevoelen, dat Alexander, om zich over de Jooden te wreken, dat ze hem in het winnen van Tyrus geen hulp gebooden hadden, zich naar Jeruzalem begeeven heeft, maar door godlijk vermaan daarvan heeft afgezien? terwijl Gij en ik de Jooden wel willen laten beuzelen, dat Alexander, Aristoteles zoude gesteld hebben tot opziener over den tempel, en over Salomo's schatten: bij welke gelegenheid *Aristoteles* de schriften van Salomo zoude gestraft, en hierdoor zijne wijsgeerte uitgebreid hebben; ik zal het bekende getuignis van rabbi *Zacut*, een Jood van *Salamanca* hiertoe niet uitschrijven.

V. Wie weet niet, welk een ijver Ptolomeus bezielde, gelijk om de wijsheid, en de boeken uit alle de weereldöorden, zoo ook uit het land der Jooden te verzamelen, zonder kosten of moeiten te ontzien: 't schein, alsöf de geleerdheid van de geheele weereld naar Egypten verhuisd was. Welk een zeldzaame aandoening en vreemde bewondering zal de geletterden van Egypten niet wel bevangen hebben, dat ze, door deeze over-

zet-

zetting, omtrent de herkomst van de weereld, en van de oudste volken, en omtrent honderd andere zaaken, zekerder berichten, die met hunne dwaalende begrippen strijd voerden, bekwamen! Hoe zal de majesteit van stijl en zaaken hun in het oog gestraald hebben? Wat zal Davids lier, ouder dan die van Sofokles, Euripides, en Homerus, hun niet zeldzaam in stijl zijn toegescheenen? Hoe zullen ze zich over de beuzelingen hunner voorvaderen gebelgd hebben? De wijsgeer zal met eene verhevene mijmering, bij de wieg en bakermat der weereld, hebben stil gestaan. PHILASTRIUS, die over de ketterijen geschreeven heeft, schrijft, *dat Ptolomeus het overgezette bijbelboek in den tempel heeft laten plaatsen, en dat hij aan de wijsgeeren, aan de dichteren, en historischrijveren, die uit Achajen, uit Griekenland, en uit andere gewesten kwamen, gelegenheid geschaft hebbe, om hetzelfde te leezen*; hoewel ze er niet altijd het rechte gebruik van gemaakt hebben: zooäls Uw Welëerw: uit het laatste Hoofdstuk van het *Apologeticum* van TERTULIANUS kan te weten koomen. Het is intusfchen zeer te bekijken en te betwisten, of er nog geene oudere overzettingen vóór die der LXX zijn voorhanden geweest, om door middel van dezelve, de kundigheden van den bijbel onder de heidenen te brengen: al was de *samaritaansche* overzetting van den Pentateuchus ouder, dan die der LXX. zoo was dezelve eenig en alleen bij de Jooden, en dus, binnen enge paalen bekend; maar het zoude meêr uitdoen, als het waar was, 't gene de Jooden verhaalen van den in het chaldeeuwsch overgezetten bijbel, welke overzetting zeer oud zoude zijn, bij sommigen gebragt tot de tijden van Ezra, bij anderen tot Mozes zelfs,

zelfs; dit zoude de kundigheden der joodsche zaaken zooverre hebben kunnen brengen, als het gebied der Chaldeën zich uitstreckte, doch dit heeft minder zekerheid. CLEMENS ALEXANDRINUS l. 1. *strom*: bericht ons, dat er vóór de LXX, sommige stukken van den hebreewfschen bijbel reeds in 't grieksch zouden zijn overgebracht; ik zal den tekst, om tijd, en schrift te spaaren, enkel in het grieksch aanhaalen, διηρμηνεύται δὲ πρὸ Δημητρίου ὑφ' ἐτέρων πρὸ τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ πέρσων ἐπικρατήσεως τὰ τε κατὰ τὴν ἐξ αἰγύπτου ἐξαγωγὴν τῶν ἑβραίων τῶν ἡμετέρων πολιτῶν καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἀπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτησις τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξηγήσις ὥς ἐυδηλον εἶναι τὸν προειρημένον φιλόσοφον ἐιληφέναι πολλά; nog klaarder blijkt dit uit JOZEFUS l. 12. C. 2. A. 7. Bij hem is een brief van *Demetrius Falereus* aan *Ptolemeus Filadelfus* te leezen, waarīn hij aan den koning schrijft, dat de wetten der Jooden nog ontbreken in zijne bibliotheek; en voorāf geklaagd hebbende over de moeilijkheid der overzetting, doet hij er bij: συμβέβηκε δ' αὐτὰ καὶ ἀμελέεσθαι ἢ ἔχει σεσημάνθαι: *Deeze, die (de bibliotheek) heeft, is min-naauwkeurig overgezet, διὰ τὸ τῆς βασιλικῆς ἔργῳ τετυχηκέναι προνοίας, ἔστι δὲ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ ταῦτα παρὰ σοὶ δεηκρυφωμένα, φιλοσοφωτέραν γὰρ καὶ ἀκέραιον τὴν νομοθεσίαν εἶναι συμπέφηκεν, ὥς ἂν ἔσαν θεῶ* Dus moet er eene eerste overzetting geweest zijn, die zeer onächtzaam behandeld is; want eenige stukken van de wetgeving waren min-naauwkeurig behandeld, en hij verzoekt, dat de wetgeving GEHEEL en naauwkeuriger worde overgezet; hiertoe behoort hetgene *Aristeas* vermeldt van het noodlot van *Theopompus*, en van *Demetrius* aangehaald wordt, om zich

zich te verschoonen bij den koning, dat hij met het doen van de overzetting draalde, *dat hij gehoord heeft, dat Theopompus, meer dan dertig dagen van zijn verstand zij beroofd geweest, omdat hij sommige dingen, die te vooren, uit de wet waren overgezet, heeft willen gemeen maaken, διότι μέλλον τινὰ τῶν προημενηνευμένων Ἐπιφάλεσσερον ἐκ τοῖς νόμοις προϊσορεῖν*, zoäls JOZEFUS ook van *Theodektes* ongeval verhaalt, die eenige dingen uit de heilige schriften, in 't grieksch overgezet, in zijne tooneelspelen wilde inlasfchen.

VI. Tot het zelfde algemeene doelwit strekt ook EZECHIËL, de joodsche dichter der treurspelen: dees heeft ook den joodschen godsdienst voor de heidenen gemeen, en meer kenbaar gemaakt. Hij had bespeurd, dat de overzetting van de LXX vervuld was met *hebreuwsche* spreekmanieren, en hieröm in de ooren der Grieken min-welluidende klonk, zoo heeft hij de joodsche geschiedenis in aanminniger stijl ontworpen, en wel in grieksche vaarzen; hiervan is nog een tooneelstuk overig, genoemd: *ἐξαγωγή*, handelende van den uittogt uit Egypten, in de letterhistorie genoeg bekend, doch het is onzeker wanneer hij geleefd heeft; volgens SIXTUS SENENSIS heeft hij kort voor Christus geboorte geleefd, en volgens anderen, wordt hij gehouden voor één van de LXX. overzetteren; doch, dat hij geleefd hebbe vóór *Filopator*, blijkt daaruit, omdat DEMETRIUS DE JOOD, die de schriften van dezen EZECHIËL bij EUZEBIUS, l. 9. C. 29. *Præp. Evang.* aanhaalt, onder dezen *Ptolomeus Filopator* geleefd heeft.

VII. Om nu nog eene zevende bron van mogelijkheid

lijkheid te noemen: zoo gelieve Uw Welëerw: de aandacht te houden op de zoo bekende reizen der oude wijsgeeren, welken de nieuwsgierigheid hun naar andere landen deed onderneemen, dit deed hun Egypten, Babylon, ja de Indiën zelfs aandoen; en zouden ze dan de Jooden, die voor hun, welken naar het oosten, uit Egypten keerende, reisden, midden in den weg gelegen waren, hebben voorbij gezien; de filosofische geschiednis heeft den mond vol van deeze reizen, en DIODORUS SICULUS heeft het 1ste Boek van zijne Bibliotheek gevuld met de naamen van *Orfeus*, *Museus*, *Melampus*, *Dedalus*, *Homerus*, *Lykurgus*, *Solon*, *Plato*, *Pythagoras*, *Eudoxius*, *Demokritus*, *Abderita* en *Oenipus Chius*, welken alle, uitwijzens de egyptische gedenkschriften, aldaar verkeerd hebben. Het is wel zoo, dat wij zoo geene uitdruklijke melding van de *Jooden*, als van volken, door de reizende Wijzen aangedaan, vinden; doch gelijk het bekend is, dat de oude Duitschers onder den naam van *Celtæ* of *Galli* verschuilden, zoo worden de Jooden van 's gelijken bedoeld, als de *Feniciërs*, of de *Egyptenaars*, of de *Magi* genoemd worden, het en ware, dat men zich liet antwoorden, dat ze uit de Chaldeën, Feniciërs en Egyptenaaren genoegzaam bericht van de zaaken der Jooden konden bekoomen, bij welken ook de heilige boeken der Jooden vertaald berustten: JOZEFUS althans, in zijne schriften tegen *Appion* en in zijne oudheden haalt overal schrijvers aan, die uitheemsch zijnde, van de zaaken der Jooden getuigen, en zulks niet konden doen, zonder hunne schriften te hebben ingezien; om nu niet te vechten met de wijdluftigste getuignissen van JUSTINUS M: CYPRIANUS, CLEMENS ALEX. IRENEUS; wel-

welken, en nog meer anderen, misfchien vijftigmaal zijn aangevoerd, om te betoogen, dat de heidenen uit de bronnen der godlijke openbaaring gefchept hebben; waarop ik niet fta, dewijl mijn eenig oogwit was, om Uwer Welëerw: meêr de gronden, waarop men deeze gedachte bouwt, optegeeven, en daaruit te befluiten: *dat, bijgevolg, de heidensche godgeleerdheid niet op zichzelve ftaat, neen, maar geholpen is door de aanvulling der Jooden.*

Ik zoude dus deezen kunnen befluiten, doch ik heb nu de handen ruim, en bedien mij van deeze gelegenheid, om aan Uwe Welëerw: noopen den, in de Vlde§. vermelden EZECHIËL, TRAGICUS, eenig nader verflag te doen: Hij was een Jood, 't geen zeldzaam is, die in 't grieksch, *tragædien* fchreef, die, gelijk ik boven zeide, om de gefchiednis van de Jooden in vloeiender ftijl bij de Grieken te veräangenaamen, zulks in vaarzen deed; CLEMENS ALEX: l. I. *strom.* ed. Sylb. p. 344. noemt het *treurfpel* met den naam van ἐξαγωγή, EUZEBIUS in *Præp. Euang.* l. 9. C. 28. 29. heeft ftaaltjes uit hem, en noemt hem ἐζεκιήλος: Het moet te recht, als een groôte misflag in SANCTIUS worden aangeftipt, dat hij in *Proleg: in Ezech:* hem met den ingegeesten Ezechiël verwart; van welken misflag BAILE t. 2. *Diët: Crit:* p. 400. nog anderen betigt; want, om andere redenen voorbij te ftappen, des profeets Ezechiëls naam wordt volftandig in 't grieksch gefchreeven Ἰεζεκιήλ, bij alle de griekfche kerkvaderen, daar de joodfche *tragædi fchrijver* ἐζεκιήλος hiet. Dat hij een Jood geweest zij, is uit SCALIGER *ad Eusebii Chron:* p. 402. optemaaken; en, indien men HUETIUS

Dem: Euang. p. 99. gelooven moet, dan is zijn leeftijd wel een eeuw geweest voor de christen-tijdrekening, hij zoude ouder zijn, dan *Alexander Polybistor*, en *Demetrius de Jood*; en, in der daad, men vindt bij EUZEBIUS l. 9. C. 29. *Præp: Euang:* dat Demetrius de Jood, eenige dingen uit hem aanhaalt, en ALEXANDER POLYHISTOR haalt wederom DEMETRIUS aan, bij EUZEBIUS l. C. l. 9. C. 21. zoo, dat er meerder grond is voor 's mans vroegeren leeftijd, dan, om naar eenige oude overleveringen te stellen, dat hij één uit het getal der LXX overzetteren geweest zoude zijn. Ik weet dat de oordeel-en oudheidkundige LE MOINE, in *not. ad var. sacr. t. 2. p. 336.* en, die met hem instemt, CAVE *Hist. Litt. S. E. ad A. C. 190.* van oordeel zijn, dat dees Ezechiël niet vóór, maar na Jeruzalems verwoesting, ja na den tijd van *Barcocab* geleefd hebbe, en dat de aangevoerde getuignissen van *Demetrius* en *Alexander*, bij hun verdicht voorkoomen, doch, *waarom*, zie ik niet gestaafd. Het geheele werk van hem, is in den stroom der tijden verlooren geraakt; wij hebben van hem niets dan eenige stukken en brokken, bewaard, deels bij EUZEBIUS l. 9. C. 28, 29, *Præp: Euang:* en bij CLEMENS ALEX: l. 1. *strom: p. 344. seq.* Deezen zijn, bijëengezameld in het lichaam der poëten van STEFANUS, uitgegeeven te *Geneven*, anno 1614. zie ITTIGII *Cap. Sel. H. E. t. 2. p. 55.* Ik herinner mij, dat vader JANSONIUS 3 D. *Heil. Uitsp. p. 343.* schrijvende over den vogel *Fenix*, nog eenige *grieksche vaarzen*, meldt, breeder te zien bij I. VOSSIUS *obs. in Melam: p. m. 296.* waarin die dichter deezen vogel schijnt te hebben willen beschrijven: zooveel blijkt uit hem, dat er onder de Jooden van laa-
tere

tere tijden , en kort voor 't nieuwe testament geweest zijn , die zich op de griekſche dichtkunst hebben toegelegd , gelijk er ook waren , die in den griekſchen ſtjl der wijsgeeren niet onbedreeven waren ; getuige , *Salomo's wijsheid* en *JEZUS SYRACH*.

Hiermede neem ik voor ditmaal afscheid van Uwe Welëerw: mij beveelende in deszelfs liefderijk en chriſtlijk aandenken , en na de beſte zegeningen over perſoon , huis , en dienſt , vurig te hebben toegebeden , ben ik ,

WELËERW: EN GELEERDE HEER,

*Uw: Welëerw: zeer geneegen dienaar,
en medebroeder,*

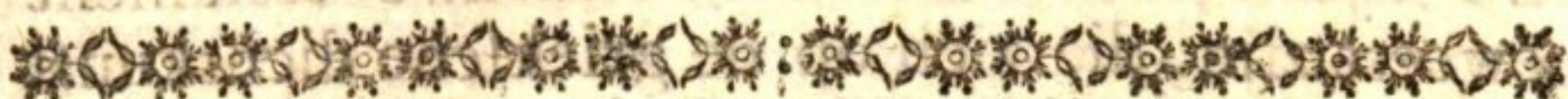
PETRUS NIEUWLAND.

'sGRAAVENHAGE,

den 26 Maart

1774.

TWEEDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGE-
LEERDEN HEERE P: HOFSTEDÉ,
Hist: & Antiq: S. Prof: honor:

*Noopens de gevangnis en wederkeering der is-
raëlietische tien stammen.*

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Veelmaal, en op onderscheidene tijden, heb ik het genoegen gehad, om met Uwe Hoogëerwaardigh. briefwisseling over zaaken, die onze weetenschap aangaan, te onderhouden; dezelve heeft mij altijd op de eene of andere manier wijzer gemaakt. Thans vond ik mij opgespoord, om, met Uw Hoogëerw: goedvinden, deezen aan Uwe Hoogëerw: te schrijven, en daardoor onze goede verstandhouding in *re literaria*, te onderhouden:

In mijne uitgaave van prof. IRHOVENS M. S. S. over eenige *profeetische verklaarregelen*, §. 17. heb ik uit dien voornaamen godgeleerden geleerd, dat ondanks uit de tien israëlietische stammen, slechts eenigen zijn wedergekeerd naar Kanaän, God het echter wilde gerekend hebben, als of de geheele tien stammen te rug gekoomen waren; bij welk stuk ik, voor nu, eene en andere nadere bedenking en uitbreiding te voegen heb.

A. Zou-

A. Zoude het wel zoo zeker gaan, *dat de geheele tien stammen TROEPS- of VOLKSWIJZE naar Asfyriën verbuisd zijn?* Immers

¶ Voor de wechvoering had dit volk, naar de wreede wijze van oorloogen dier tijden, reeds onbedenklijk veel geleden, en het was daardoor zeer gedund: herinner U eens, hoogëerwaardige Heer, wat de tien stammen reeds te vooren ondergaan hebben, door de geduurige oorlogen met de Syriërs, Asfyriërs, en met den stam *Juda*: hoe, ontvolken zulke noodlotrampen, niet eene *natie*? Ik zwijg, van den burgertwist, van het driejarige beleg, en de inneeming van Samaria, werwaards veelen van het omliggende land zullen gevlooden zijn, en omgekoomen; of zich begeeven hebben naar het nabuurige *Juda*, gemerkt koning *Hiskia*, drie jaaren voor de belegering van Samaria, hen zoo uitlokkende genoodigd had tot het deelneemen aan den ouden vaderlijken godsdienst, 2 CHRON: XXX. vs. 1-5. vs. 12-18. deeze omstandigheden maaken het waarschijnlijk, dat men alle deezen, uit het getal der asfyrische ballingen moet uitzonderen.

¶ Deeze stelling zal toeneemen in waarschijnlijkheid, wanneer wij het getal der wechgevoerden uit Israël, vergelijken bij dat der wechgevoerden uit *Juda*. Dees stam had merkwaardig gebloeid onder koning *Jozia*, na wiens dood de oorlogen met de Babyloniers, eenen aanvang namen; en, niettegenstaande deezen bloei, begroot *Jeremias* het getal der wechgevoerden, HOOFDS: LII. vs. 28. tot 30. op *vierduizend en zeshonderd*, waarbij men *zevenduizend* krijgsknechten moet doen, 2 KON: XXIV. vs. 16. nog *tienduizend*,
vs.

vs. 14. en *één duizend* arbeidslieden, vs. 16. dus hebben we *tweëntwintigduizend zesbonderd* in 't geheel. Is het nu wel te denken, dat er op verre na zoo veele uit de tien stammen zullen zijn wechgevoerd, (gemerkt dit volk zoo veele, zoo wreede, en zoo langduurige oorlogen, die vleesch vreeten, had doorgestaan) en dat het getal der wechgevoerden zoo groot zoude geweest zijn, dat het als een onderscheiden volk, zulk een groot figuur, in het oosten, zoude gemaakt hebben?

1 Hierbij koomt, dat, als men bij de oude schrijveren leest van de ballingschappen en wechvoeringen van geheele volken, men zulks zoo niet te verstaan heeft, alsöf er niets van het volk in het oorspronglijk vaderland zoude zijn overgebleeven! Neen! zulke overvoeringen zouden te veel kosten, en zouden met groote schade vergezeld zijn; ze zouden ook geen blijken behelzen van eene goede staatkunde, dewijl het grootere getal van die geringe volkplantingen, uit het kleine gemeen bestaande, door de ongenade van 't klimaat, van lucht, van weêr en wind zoude omkoomen; dus niet kunnen toereiken, om de landen te bevolken, nog de inkomsten door hunne cijzen te vergrooten, maar veelêr groote kosten geeven aan de *overvoederen*: dus was het veel staatkundiger, dat de oude koningen, wanneer een volk oproerig was, *eenigen* uit die overwonnenen overvoerden, en plaatsten op landerijen, welken de vorsten hun in eigendom gaven; waardoor ze, deels, aan die koningen verplicht waren, deels, gemengd werden met, en verstrooid onder inwooneren van beproefde trouwe; dus noch krachten, noch den wil tot rebellie

lie konden hebben. Men was dan gewoon tot die overvoering te bezigen eenige weinigen, rijkere, of vermoogenden, die, of zichzelven wat bedruipen konden, of die in hun land de bestookers en aanvoerders der rebellie geweest waren, welken nu tot gijzelaars voor de trouwe en gehoorzaamheid van hun volk, en geslacht, dat in het land was overgebleeven, strekken konden: 't was immers meer staatkundig, dat men in het land, het geringere deel overliet, 't welk noch moed, noch geld, noch wapenen had, om muiterij aantekweeken. Laat ons, om dit te beter gewaar te worden, het oog eens vestigen, hoe Nebukadnezar gehandeld heeft in het geval der *wechvoeringe van Juda*: deeze nam aanvang toen *Jojachim* overwonnen was; vanwaar men de zeventig jaaren doorgaans telt. De geschiedschrijver boekt ons, 2 KON: XXIV. vs. 14-16. 't volgende: *En hij voerde gansch Jeruzalem wech*, (dit moet zoo verstaan worden, dat er echter menschen genoeg overig bleeven, over welken een nieuwe koning konde gesteld worden; die noch kracht noch lust overig hadden, om te rebelleen) *mitsgaders alle de vorsten, en alle strijdbare helden, tienduizend gevangenen, en alle timmerlieden, en smeden; niemand werd er overgelaten, dan het arme volk des lands: zoo voerde hij Jojachim wech naar Babel, mitsgaders 's konings moeder, en wijven, en zijne hovelingen, daartoe de magtigen des lands, bragt hij gevangelijk naar Babel, enz*: Men ziet hieruit, dat, schoon gansch Jeruzalem gezegd wordt wechgevoerd te zijn, ondanks verre de meesten overig bleeven, die het, juist niet in sterkte en vermoogen, echter in getal wonnen. Nu is de vraag, of het zich niet even alzóó, met de gevangnis der tien stammen door den

As-

Asfyriër hebbe toegedraagen? leert de evenredigheid zulks niet? en, 't welk nog sterker spreekt: die overgelaatenen uit Juda, vergeetende eer, en pligt, en eed, rebelleerden wederöm, en weezen alle onderhandeling, zelfs op gunstige voorwaarden, van de hand. De stad wordt ingenoomen; nu zoude men immers denken, dat er van zulk een volk, noch tak noch wortel in het land zoude overig blijven: doch men zoude zich bedriegen: *agthonderd-tweëndertig zielen worden wechgevoerd*; eenige jaaren daarna *zevenhonderd-vijfënveertig*, JER: LII. vs. 29. 30. hoe klein is dit getal? van de armen van het land bleeven eenigen overig, tot wijngaardeniers en akkerlieden, vers 16, Gedalia wordt over hun tot hoofd gesteld, 2 KON: XXV. vs. 12, die gelast hun, vreedzaam in hun land te woonen, zie JER: XL. en volgende HOOFDS:

7 Waaruit men dan hoogstwaarschijnlijk dit besluit mag trekken, dat het *geringere deel van de tien stammen*, in het land van Samaria is overgebleeven, en zich allengskens verward heeft met die volkplantingen, welken het asyrische hof derwaards zond, om als krijgsknechten het oog op hun te houden: en hiertoe werkt mede, dat (toen bijkans een eeuw na de asyrische gevangnis, Jozias het plegtigste pascha deed uitroepen, en de afgodstempelen, zelfs te *Bethel*, 't welk tot het gebied der tien stammen behoorde, liet uitroeien,) die godvruchtige koning, *maakte alle die in Israël gevonden werden, te dienen, te dienen den Heere hunnen God*, 2 CHRON: XXXIV. vs. 33. *zoodat de kinderen van Israël, die er gevonden werden, het pascha ten zelven tijde hielden*, HOOFDS: XXXV. vs. 17. 18. bijgevolg, zijn
niet

niet alle de tien stammen, van den asyrischen overwinnaar, overgevoerd naar dat land.

B. Is het niet zeer betoogbaar, dat de *overblijffels der tien stammen*, die onder de oosterfche volken niet vermengd waren, onder Cyrus met Juda naar hun land zijn te rug gekeerd? Wij hebben den heer VAN IRHOVEN zulks §. 17. hooren ftaaven: wij zagen, dat het, bij veelen zoo ontelbaar, getal der tien stammen, tot eene geringe hoeveelheid te brengen was; en het is zeer te denken, dat die geringe hoeveelheid, onder de oosterfche volken verftrooid, en reeds voor hunne wechvoering zeer onkundig in den vaderlijken godsdienst, met die volken verward is, en opgehouden heeft een *afzonderlijk volk* te zijn, 't welk in taal en zeden van hun verfchilde? zoo gaat het immers met alle *koloniën*! Waarom vorsch men dan, waarom ftikt men dan zoo diep, om die tien stammen te vinden? lang, eeuwen lang zijn ze reeds verfmolten in de andere volken! En, voldoet men dan niet, met te ftellen, dat het betere en godsdienftige deel, 't welk aan godsdienst en vaderland meer verkleefd was, zich bediend heeft van Cyrus bevel, en van de gegeevene vrijheid, om te rug te keeren, te meer, wijl die bevelbrief hield aan de Israëllers, zoowel, als aan die van Juda? dewijl Cyrus gebied zich zoo ver uitftrekte, als het asyrische zich had uitgestrekt. Wij leezen bij EZRA, Hoofds: II. vs. 64. dat het getal van zulken die uit Israël, vaderland. en godsdienstminnende waren, en te rug keerden, begroot wordt op *tweeënveertigduizend, driehonderd, en zestig*; 't welk zich niet laat verklaren, zonder de ftelling, dat er uit de tien stammen, veelen zich bij hun gevoegd hebben,

ben , gemerkt Nebukadnezar slechts *elfduizend*, en *zes honderd*, had wechgevoerd.

C. Indien derhalven, naar §. 18. VAN IRHOVEN's M. S. S. in Gods oogwit, alle de tien stammen gerekend zijn wedergekeerd te wezen, dunkt ons, *dat er geene verdere terugbrenging dier stammen naar hun land te wachten zij*; en wij verklaren ons tot hiertoe, tot op beter licht, tegen de eigenlijke, en letterlijke wederkeering van het joodsche volk in hun land, en wij laten aan geleerde lieden hun volgenoeen, om de *Hungaaren*, en de *Finnen*, sommigen de *Zweeden* en *Gottthen* van de tien stammen afteleiden; de overeenkoomsten, die men in taal en zeden maakt, zijn niet zelden willekeurig en verre gezocht. 't Schijnt mij ook niet toe, wel te strooken met die plaatsen uit *Jeremias* en *Hozea*, welken aan de tien stammen de wederkeering in hun land uit Asfyriën belooven: en dit niet wel begreepen zijnde, heeft men aan de tien stammen, ik weet niet, welke verafgelegene woonplaatsen buiten het gebied van Cyrus toegekend, daar ze tot een groot en onderscheiden volk, zouden zijn uitgedijgd, welken, aan Cyrus gegeven verlof noch oor, noch hart geleend hebben: dus heeft men beginnen te waanen, dat deeze godspiraaken, en beloften, nog moesten vervuld worden in die tien stammen, schuilende in eenen hoek van *Schytiën* of *Indiën*; 't welk dan tot een verder gevolg gehad heeft, dat men alle die godspiraaken, die met de wederkeering der tien stammen verknocht zijn, en lang ten tijde of van Cyrus, of van den Heiland vervuld zijn, tot op de laatste tijden van het nieuwe testament verschuift.

D. Ik

D. Ik mag echter niet ontveinzen, hoogeërw: Heer en vriend, dat er eenige in ſchijn wigtige tegenbedenkingen, op dit ſtuk te maaken zijn, als:

¶ Het boek der Chronijken, is lang na de wederkoomst uit Babel geſchreeven, dewijl 1 CHRON: III. vs. 19-24. van *het zevende geſlacht*, na dezelve, gewaagd wordt; en in dat boek wordt gezegd, 1 CHRON: V. vs. 26. dat de Rubenieten, Gadieten, en Manasfieten door *Phul*, en *Tiglat Pilezer* gevangen zijn gevoerd, en aldaar zijn *tot op deezen dag*, dus ſchijnt het, dat toen dees ſchrijver dit ter neder ſtelde, ten minſten drie geſlachten, die ten oosten van de Jordaan woonden, nog niet uit Aſſyriën gekeerd waren: edoch deeze zwaarigheid wordt opgeruimd door het rechte verſtand diër zegwijze, in het boek der Chronijken, waarin de woorden *tot op deezen dag*, ook gebruikt worden van zaaken, waarvan ze naar waarheid na de babylonifche gevangnis niet konden gebezigt worden; invoegen dezelve, of geheel zonder zin zouden zijn, of, men moet onderſtellen, dat er meer dan één, ja verſcheidene ſchrijvers van de boeken der Chronijken zijn, die de een na den anderen hetzelfde achtervolgd hebben; bij voorbeeld: in het beſchrijven van Salomo's tempel, welke door Nebukadnezar verbrand is, wordt er gezegd, dat de arke des verbonds, 2 CHRON: V. vs. 9. daar was *tot op deezen dag*; en 2 CHRON: VIII. vs. 8. leest men, *dat Salomo de kinderen der Filiftijnen op uitſchot bragt, TOT OP DEEZEN DAG*; waaruit ſchijnt te volgen, dat verſcheidene ſchrijvers van verſcheidenen leeftijd, deeze boeken ſamengeſteld hebben, en dat ieder ſchrijver de zaaken van *zijn* *tijd*, op dagregisters gebragt heeft, en dus, dat de ge-

II. Deel. H ſchied-

fchiednis in deeze boeken gemeld, niet beschreeven zij van dien fchrijver, die er de geflachtlijsten tot op het zevende geflacht na de babylonifche gevangnis heeft bijgevoegd.

☞ Nog fterker klemt een tweede tegenwerping, dat, wanneer er in Ezra en Nehemia, een lijst gevormd wordt van de weêrgekeerden in Palestina, en het volk, 't welk Jeruzalem gebouwd en bewoond heeft, opgenoemd wordt, er geene melding zij, dan van Jooden, Benjaminiten, Levieten, en Nethineën, zonder dat er eenige melding zij van een' eenigen dertien ftammen; *Ezra* boekt ook flechts HOOFDS: I. vs. 5. dat zich op Cyrus bevel, op reis begeeven hebben: *de hoofden der vaderen van Juda en Benjamin*, enz. en zij, die zich, *Ezra* IV. vs. 1. tegen den tempelbouw verzetteden, *de wederpartijders van Juda en van Benjamin* genoemd worden; edoch, het is kenlijk, dat de fchrijver alleen van hun gewaagt, die *den tempel of bouwden, of zouden bouwen*; en deeze bouwers van den tempel konde men niet te gemoete zien, noch verwachten dan uit Juda en Benjamin, al waren fchoon de overige Israëllers wedergekeerd, dewijl Juda en Benjamin de naaste betrekking tot, en recht op dit werk, als fttaande op hunnen grond, hadden; terwijl de Levieten en Nethineërs, er hunne kostwinning bij vindende, zich noodwendig daar bij voegen moesten: dus is er eene voldoende reden waaröm dezelve *alleen* genoemd worden; de overige ftammen moesten hunne zetels elders vestigen, als bij voorbeeld, in Galileën, waar ook de Israëllers zich in grooten getale naderhand bevonden hebben, in taal, en in gemaanierdheid, veelzins van Juda en Benjamin verfchillende: Het zelfde antwoord moet ik geeven op,
Eene

1 Eene derde tegenwerping, te vinden EZRA X. vs. 9. alwaar tot de samenroeping van *Ezra*, in de negende maand toevloeien naar Jeruzalem, *Juda* en *Benjamin*, om de wet te maaken van de uitdrijving der vreemde vrouwen: doch Uw Hoogëerw: gelieve gade te slaan, dat de tijd van die samenroeping in den *winter* was, in de maand November, zie vers 9. en waaröm alleen diegene te samen vergaderden, die in den omtrek van Jeruzalem woonden, gevolglijk liet het faizoen niet toe, de samenkoomst der verder afgelegene stammen.

Hier scheid ik van dit stuk af, mischien schrijve ik bij nadere gelegenheid, dat, zoo er nog van de overige tien stammen, eenigen zijn optespooren, zulks alleen in Mediën, Asfyriën, en Mezopotamiën geschieden kan; hoewel, tot heden toe, alle poogingen desäangaande vruchtloos geweest zijn. Dees brief was enkel ingericht, om het gevoelen van mijnen waardigen meester VAN IRHOVEN, die bij Uwe Hoogëerw: niet laag in prijs staat, te verdeedigen; Uwe uitgebreide geleerdheid, kan al het hier bij verkorting, ter neder gestelde, in 't breede ontrollen. Laat mij deswegen toe, dat ik, na al wat zegen en sterkte hiet, aan Uwe Hoogëerw: uitbundig toegebeden te hebben, mij met onderscheidene hoogächting onderschrijve,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

*Uw: Hoogëerw: zeer verpligte
dienaar,*

's GRAAVENHAAGE,
den 2. April 1774.

PETRUS NIEUWLAND.

H 2

ZE,

ZEDENKUNDIGE VERHANDELING,

Behelzende den invloed, en 't bestuur, welken het Christendom heeft, of behoorde te hebben, op de menschlijke nieuwsgierigheid; naar aanleiding van HANDELINGEN XVII. vs. 21.

Laat ons, mijn lezer, (in een stuk, dat waardig is, onze aandacht bezig te houden, en 't welk de uitgebreidheid der christlijke zedenkunde aan het licht stelt)

I. Een weinig stil staan bij, de aan het hoofd deezer verhandeling aangestipte bijbelplaats.

II. Het daarin bepaalde stelsel, zedenkundig ophelderen.

I. *Athenen*, daar Paulus thans predikte, was in volle beweeging, op het hooren van eenen voor hun nieuwen godsdienst, of van eene nieuwe hun aangekondigde godheid, *Anastasis* bij hun betijld. Deeze wereldstad, had de te samen-vloeiing van alle natiën, staaten, standen, hanteeringen, inborsten, en geestgesteldheden; alle oorden der wereld bragten hier hunne schatten te sloop of te land binnen; de bloem van handelaaren, en van alle bedrijf, liet zich daar vinden; de hoogste volksraad, welke voor Romens raad niet behoefde te zwichten was aldaar; hier prijken wiskonstenaars, wijsgeeren, zedenbaazen, en

en redenaars; hier was dus, in één woord gevat, het middenpunt van alle goeden smaak. Het moet ons dus niet vreemd doen, dat men, al wat nieuwstijdingen konden hieten, dagelijks ontving, en greetig inzamelde, zoo dat hij, die buiten Athenen leefde, eenigzins als buiten de weereld geschat werd te leven. Hier heerschte, dat gene't welk LUCIANUS t. 2. op: *de non tem: cred: cal. p. m.* 423. noemt τὸ φιλόκαινον, ὃ φύσει πᾶσιν ἀνθρώποις ὑπάρχει: *de zucht tot nieuws, welke alle menschen bijligt*; welken volksaart, hij, die begeerig is, nader uit de oude schrijveren kan zien opgehaald bij MOONEN *Paulus te Athenen*. DEMOSTHENES, van H: DE GROOT aangevoerd h. l. verwijt niet zelden deeze fout aan zijne land-en stadgenooten: schoon men, andersöm, het lofwaardige van de stad Athenen, breeder kan zien uitgemeten bij RITTERSHUSIUS *Leët. sacr. l. 8. C. 10. p. 611. seq.* Men had aldaar de beroemde openbaare *kal*-en *praatplaatsen*, λέσχαι gehieten; 't welk alles op eene volledige en leesenswaardige wijze is uitgewerkt bij C. ADAMI *obs. Theol. Phil. §. 45 — § 51*. Men ziet in deezen atheniënzergeest, den geest der weereld, en weinigen die Christenen hieten, zijn recht onderricht, welke en hoedanig de invloed van het Christendom zij, in dit stuk, 't welk bij veelen als onverschillig zal worden aangemerkt,

Dus is mijne rede, tot u, ô mannen en vrouwen van Athenen! die uwen geheelen leeftijd doorbrengt, met deeze bezigheid; en daardoor het oog van uw eigen hart en huis altijd aftrekt. Wordt niet gramstoorig, op den drempel van deeze verhandeling; bekijf mij niet, dat ik het leeven en de ziel uit Athenen wil wechneemen; u van uw

voedsel en dagelijkschen teerkost berooven, of u doemen, dewijl gij geen andere bezigheid hanteeren kunt, tot eene eeuwige werkloosheid: neen! de welgeplaatste nieuwsgierigheid is de moeder van vorderingen, de kweekster van weetenfchap; maar, mijn taak is:

II. Om deeze min of meêr aangeboorene goededsdrift, te zuiveren, en tot het hoofddoel in terichten, met te toonen:

A. Waarin dees atheniënzer geest, *zondig* en ten *uiterften* berispelijk is, als overstaande tegen den geest van het euangelium.

B. In welke opzichten deeze menschlijke geaartheid, dus aan de christlijke zedenkunde kan dienstbaar zijn. *Het heilige Jeruzalem* staat hier dan over tegen het *profaan Athenen*.

A. De *nieuwsbegeerte*, die eenen Atheniënzer karakterizeert,

⌘ Heeft haaren gewoonen grond, in de werklooze ledigheid, van den altijd gaarn werkzaamen geest. Dees niets te doen vindende, is zichzelven tot eenen last, hongert, en schreeuwt om voedsel; doch weigert uit aangeboorene logheid, eenige moeite daaröm te doen. Het gebräad, moet hem met weinig moeite en kosten, wel toeberleid, in den mond vallen; zoo wordt de tijd ongevoelig en genoeglijk, bij hem gesleeten, en aan denzelven eenen *zet* gegeven. Dus staat deeze *ongesteldheid* van geest het allerëerst, en meest schuldig aan *tijdverkwisting*, welke tijd, aan ons tot zoo wigtige einden vergund is, en voor
wel-

welken wij verantwoording schuldig zijn. Een mensch, die nuttigen arbeid bemind, heeft *aan zichzelf* genoeg, en kan *zich met zichzelf* bezig houden: maar een *nieuwsverzamelaar*, kan niemand minder dan zichzelf, en het gezicht van zichzelf dulden; om nu dit gezicht, en deeze gewaarwording van zichzelf, te ontduiken, *moet hij zich buiten zichzelf zoeken*. Hij wandelt, hij geeft bezoeken, hij begeeft zich in gedrang en gewoel, bij het spel, bij feestgebaaren; en, dat het zout van dit alles uitmaakt: hij hoort en vertelt nieuwlings voorgevallene zaken! dit geeft aan hem, en aan hun, die hem hooren, geest, vuur, en leeven. Zoodanig was het karakter der Atheneren: Men vond hun eerst en meest op de markten, in de baden, in de gaanderijen, aan de hoofden van de havens, bij de poorten. Men nam daar den in-en uitgaanden waar; en hoorde van hun de redenen van gaan en koomen; dit gaf *praatstof*! dit ging, naar uitwijzen van de boven-aangehaalde verhandelingen, tot dien trap, dat er te Athenen, eene νόμος τῆς ἀργίας een wet tegen de werkloosheid, moest worden ingevoerd; waarin de wethouders verplicht waren, om acht te neemen, waar de *nietdoeners* van leefden.

☞ De bedorvene *nieuwsbegeerte*, is de bron van het bederf onzer eerste ouden geweest. De *nieuwsgierige* Adam werd een *bedorven* Adam! Hij was begeerig zijn geluk te beproeven, door van eene vrucht te eeten, en hij heeft ons de kwaal overgezet. Hoe ouder nu de weereld geworden is, des te vruchtbaarder is zij geworden in gebeurtnissen, uitgebreider in kundigheden, rijker in ondervindingen, en des te sterker aan-

geprikkeld tot deeze *gemoedsöngesteldheid*. Wordt ze *redenlijkerwijze* bepaald, dan gaat geen hoogte of diepte, voor haar te hoog of te diep; want nieuwsgierigheid vliegt naar den sterrenhemel, om te meeten, en de geregelde beweegingen waarteneemen; daalt neder in de ingewanden van de aarde, om de *delfstoffen* te bezien; ze begeeft zich in de verre verschoovene eeuwen, en stikt naar het donkere toekoomende, en de lotgevallen van menschen of staaten: meest echter houdt zij zich onledig met haare eigene eeuw, en met de weereld, beschouwd in het tegenwoordige levensstip. *Dina* moet de weereld kennen; *Dina* moet weten, wat er in *Sichem* omgaat; doch tot haar onëer, en tot een schandvlek voor het aardsvaderlijke huis, waar in ze wanorde verwekt. De Atheners moeten weten, enkel, om het te weten, wat er van de, nieuwlings op den schouwborg der weereld verschijnende, leer van het Christendom was; dit behoorde bij hun als tot de *letterkundige geschiedenis van het menschlijke verstand*, en wat de menschlijke ziel, al denkt van waarheden, zonder er verder eenig lot of deel in te neemen.

1 De zondige trek naar *nieuws* heeft haare springveer, in den *menschlijken hoogmoed, en geestverrijdeling*; hierdoor bedoelt hij, zichzelven te verheffen in de weereld. Iemand, die, bij voorbeeld, veele politieke gisfingen of *uit eigen poot*, gelijk men zegt, weet te zuigen, en uitteventen, moet bij veelen voor een doorzichtig verstand doorgaan, die diep inkijkt, in redenen en belangen van staat; in de geestneigingen van vorsten, hoven, en volken; in den samenloop en schakel der omstandigheden. Hij weet de trekken van het

het toekomstige als te leezen, op, en uit de aanzichten der staatkundigen; en hij geeft zulks op eenen ernstigen en diep geheim spellenden toon te kennen; die te gelijk doet leezen, dat men nog meer weet, dan men wel laat kijken. Men doet zijnen hoorder gelooven, dat men aan de echte bronnen en kanaalen is, om het oorspronkelijke nieuws, uit de eerste handen te kunnen ontvangen; dat men toegang tot, en gemeenzaamen omgang, met de eerste *ministers* heeft. Of, zoo hij al langs deezen weg zich geen roem bejaagt, hij doet het langs eenen anderen weg: hij vermaakt zich om de geringe beginfels van het openbaare nieuws te vergrooten, uittebreiden, daarop te commentariëeren, en het tot eene fraaie geschiednis te maaken, die veel van het romanesque heeft; in welke, als geheel van zijne fabriek zijnde, hij zich dan vermaakt; *ô ijdelheid! laureola in mystaceo!*

¶ De *nieuwsgierigheid* heeft niet zelden tot hare source, *zekere kwaadäartigheid*, en een *menschaatend gemoedsgestel*. Er zijn geesten, die zich met vergift voeden, die in droevige gebeurdnissen zich vermaaken, als ze, bij voorbeeld, vertellen kunnen: belegeringen, inneemingen van steden, plunderingen van dorpen, afloopen van landen, bloedige veldslagen, en moorderijen, met geen ander oogwit, dan om hunnen zwartgalligen geest te vermeien. Keer eens naar den ouden tijd toe, en kijk op het geval, te leezen 2 SAM: XVIII. *Abimaaz* begreep zeerwel, dat de tijding van *Absaloms dood*, een moordpriem in Davids hart zijn zoude; en, dat dit nieuws bij het geheele leger, als een allerbedroevendst nieuws, zoude worden opgevat; Joab, die een goed ho-

veling was, raadt hem als vriend af, om zich met deeze tijding te belaaen, en, dat er Kufchi beter aan gewaagd ware, als zijnde een man van minderen rang: doch Ahimaaz had te veel zin, om de *nouvellist* van dit rampspoedig geval te worden, hij kan het niet binnen houden, hij loopt zich uit zijnen adem, om *Kufchi* vóór te wezen, om den koning iets te koomen vertellen, 't welk hem en het geheele hof in rouw zal dompelen; hij is dus een toonbeeld van luiden, die zich verkneukelen, als ze iemand tot, een Jobsboode, kunnen dienen.

¶ Sommige stervelingen zijn *nieuwsuitventers*, omdat ze gaarne deeze of gene partij, waarāan ze sterk zijn toegedaan, in dit of dat geval doen boven liggen, en daarōm het nieuws ten hunnen voordeele te draaien. Naar die betrekkingen, die hunne partij de voordeeligsten zijn, zetten ze de tijdingen uit, of doen ze inkrimpen, doen er af, of bij, naardat het hunne partij tot den meesten roem en luister verftrekken kan; verbergende, verdonkerende, verkleinende, al wat naar *Eclips* of gebrek trekken zoude. Zijne partij te kroonen en te bekransfen, is zijn zaak en taak. Sometijds schuilen er veel erger oogmerken onder. Men zoekt ongenoegen te verwekken, tegen de andere partij; een vuur van onēenigheid aan het smeulen te helpen; eenigen er bovenōp, en anderen daarōnder te helpen; wanōrde in het bestuur te verwekken; argwaan te kweeken; lijdende billijk, wanneer ze in lijden geraaken, als zulken die zich met eens anders doen bemoeien.

¶ Eigen belang maakt, *nieuwsgierige geesten*, en *nieuwsverbreiders*! Dit werkt meest en ten zichtbaars-
ten

ten op de beurzen van groote koopsteden. De actiën en credieten, moeten rijzen of daalen ten hunnen voordeele; en daardoor deezen handelaar eene kans afzien, ter baate van eenen anderen; den Mammon van den eenen, naar den anderen zendende. De koopwaaren, moeten naar 't belang, rijzen of daalen; en van 's gelijken de openbaare fondzen. Dit verrijkt deezen, en het verärmt genen, en zet den prik op den handel, terwijl het niet zelden *wind* en *schaduw* is, of, op zijn best maar gisfing, en denkbeeldig: waartoe men zich echter bedient van perfoonen, die met ons onder een kleed flaapen, welken men de noodige wenken weet te geeven, en die er zich meesterlijk op verstaan, om den staat, naar hunne grillen te doen bloeien, of kwijnen; de legers te doen geslagen worden, of te doen overwinnen; de fchepen te doen neemen, of genoomen worden; met één woord, alles van gedaante te doen wifelen, zonder dat er iets wezenlijks aan is; tot ondergang van den eenen, tot bloei van den anderen.

Zeldzaam, maar echter waarächtig is het, dat veele lieden hunne *nieuwstijdingen* ronddraagen, uit zekere *onverduldigheid van geest*. Deezen, den tijd, dat de dingen rijp zijn, niet wilende afwachten, vertellen hetgene nog niet gebeurd is, alsöf het reeds gebeurd was, ze willen den voorfpoed verhaasten, zooäls men het gaarne zag uitgerold; hetzij ten goede, hetzij ook ten kwaade: ze kunnen niet dulden, dat het goede of het kwaade zoo lang uitgesteld blijft. Zulk een mensch, (sometijds niet bedrijvig uit kwaade oogmerken) behoorde zijne ziel in ftilheid, en in lijdzaamheid te bezitten, en in de beste regeering van

van God te berusten, die alles schoon maakt op zijnen tijd; hij moest God willen laten regeeren, en zeggen: *Ik heb den Heer verwacht, mijn ziel heeft Hem verwacht, en ik heb gehoopt op zijn woord;* terwijl het kwaade, tijds genoeg zal koomen, zonder dat het noodig zij dit te verhaasten door een vooruitlopend daárstellen; doch zijn vuur is te groot, hij brandt te sterk, om de goede uitkoomsten, behoorlijk aftewachten; hij vreest te sterk voor het aannaderende kwaad: en die stand van wisselende uitkoomst, waarin hij zich bevindt, valt hem ondraaglijker dan het kwaad zelf; hij verönrust zich, hij ment, en tobt zich af; hij telt de oogenblikken, en 't is hem ondraaglijk te toeven totdat de slag koomt; hij verflindt het toekoomende, en wil aan de voorzienigheid haar geheim als ontrukken, en ontfutselen, en zich van haar als doen dienen, op dien tijd, dien hij zich schildert, en naardat het hem het geschiktste toefschijnt.

¶ Niet minder zeldzaam is het, dat sommigen nieuwsgierig zijn, en nieuws verkoopen aan hunnen naasten, uit *bijgeloovigheid*. Hieruit, sproot het in onzen tekst, dat de Atheners naar den christengodsdienst onderzochten. Dit, hoe anders ook beschaafde volk, was in afgoderij verzoopen, en hield vast aan de belachlijkste godsdienstöeffening: is het dan wel vreemd, dat men met opene monden gaapt op 't hooren van eenen nieuwen godsdienst, welke den ouden omverre bonst, met een oogmerk, om deezen nieuwen godsdienst te onderdrukken, en den ouden te schooren? zonder dit verkeerde oogmerk, zouden ze den verlichten Paulus, die kwam om hun gemoed te geneezen, aandachtig gehoor verleend hebben, en niet

niet langer op den tast voortgewandeld hebben, met bewondene zielenöogen tot eenen onbekenden God, welken Paulus hun wil leeren kennen. Hun taal, was: *Kunnen wij niet weten, welke deeze nieuwe leer zij, van welke gij spreekt? Want gij brengt eenige vreemde dingen voor onze ooren! Wij willen dan weten, wat toch dit zijn wil?* Deeze taal doet ons zien, dat hun geheele weetlust strekte, enkel, om zooveel van deezzen nieuwen godsdienst te weten, als hun noodig was, om hunnen ouden staande te houden; enkel om Paulus voor eenen kakelaar en snapper uittekrijten, om zijne prediking te verguizen, en om den voortgang van dezelve in de wieg te smooren, bijkans zoo, als men met Sokrates gehandeld had: Op deezzen leest kan, en mag men de nieuwsgierigheid, en onvergelykelijke woelächtigheid der Jezuïeten schoeien; het hof van Romen heeft overäl, en in alle oorden zijne zendelingen, naauw aan deszelfs belangen verbonden, die zich als slangen overäl weten intewringen; in alle hoven, huizen, familiën, te spionneeren, den stand, het sterk en zwak der Protestanten te verneemen, en daarnaar hunne advizen en raadgeevingen, ten voordeele van de roomsche kerk interichten; dit geslacht is vol vuur en leeven, het maakt de geheele wereld tot correspondenten, en doorreist, om nieuws naartevorschen, landen en zeën; doch genoeg van ons eerste deel. —

B. Ik stap over, tot het tweede deel, om naamlijk te toonen, *hoe de Christen, deeze menschelijke geäartheid, aan het euangelium, dus, aan de christlijke zedenkunde kan doen dientsbaar zijn, dus:*

✱ Een Christen laat zijne nieuwsgierigheid, die
hem

hem aangebooren, maar, die door het euangelium en de genade verbeterd is, en geregeld wordt, weiden over *voorwerpen van aangelegenheid*, die, gekend wordende, magtig zijn hem te verbeteren, te volmaaken in verstand, oordeel, en wil: het verstand is een te edel en te wijdluftig vermoogen, dan dat deszelfs schatkamers met hooi en stroo, of stoppelen zouden gevuld worden. Dus is *hij* hem een waar en wettig nieuwszegger:

α Die hem iets nieuws leert, in de kennis van zijn *eigen hart*; in de kennis der natuur; van de geschiedkunde, en lotgevallen der volken; bijzonderlijk *hij*, die hem aanwinsten bezorgt in de kennis en nadere opening van Gods deugden, werken, en wegen.

β Vooräl, (ik waag het, om eene groote *paradox* voor veelen, aanteroeren) hij bepaalt zijne nieuwsgierigheid, tot het verneemen naar den aart, en de gelegenheid *van de stad van God*, de kerk; en het vaderland, waarin die kerk bevat wordt, neem eens:

a. Of zijn vaderland bloeit in uitwendige welvaart; of de koophandel, het crediet, het getal en inwendig vermoogen der ingezetenen, het krijgsweezen, toe, dan afneemt; of de bankbreuken, wanbetaalingen, listige treken, vermeerderen, dan wel verminderen. Hoe uitgebreid is die tak! welke voorwerpen bieden zich in soort en getal bij uitwikkeling niet aan! en van hoeveel aanbelang is dit alles niet, voor elken rechtschapenen burger, die in de welvaart van den staat zijne bijzondere welvaart vindt!

b. Of

b. Of, boven alles *Jeruzalem*, de stad van den leevendigen God tot een lof op aarde gesteld wordt. Deeze stad van God is de grootste en edelste maatschappij, en in dezelve valt het beste nieuws voor. ô Hadde men eens zulken grooten zucht, om de waarheid te verbreiden, als de leugen! Wij, Hervormden, (door welk toeval toch!) schijnen doodlijk onverschillig, in alles wat den innerlijken en uiterlijken stand van onze godstad aangaat; het schijnt ons luttel te raaken, of het daar recht dan schuins loopt: onze maatschappij, waarvan we het nieuws moesten verneemen, groeit op voor de eeuwigheid, als alle de maatschappijen aan haar einde gekoomen zijn: en kan het dan in eenen waaren Christen geduld worden, dat hij zich laat onderrichten van den stand der comptoiren, van den stand van oosten en westen, zonder te weeten of er bekwaame leeraars zijn, hoe ze hunnen post rondstaan, of het euangelium daar eene geöpende deur vindt, en of ze wijs zijn in zielen te vangen. De les houdt immers aan hun, *gaat uit op de wegen, en in de heggen: dwingt ze om in te gaan, op dat mijn huis vol worde*; hield niet die ijver Paulus dag en nacht in het touw? Verheugde er Johannes wel iets meêr, dan te moogen hooren, dat zijne kinders in de waarheid wandelden? Vleit zulke een laauwheid bij hun, die in waarheid bidden: *Uw koningrijk kome*? behoorde niet een minnaar van het christlijke Salem, er prijs op te stellen, dat het hoogwaardige bloed van den Heiland aan veelen gesprengd wierde? moesten we de bezendingen, naar de afgelegene gewesten niet achtervolgen met onze wenschen, gebeden, en tijdelijke middelen van ondersteuning, zooals ons de Engelschen en Deenen loflijk voorgaan?

en

en dus ons verblijden, door het goede te hooren van den oogst, en van de maaiers?

c. Of de waare onverniste, en niet bijgelapte rechtzinnigheid in die godstad bewaard wordt; of men houdt 't gene men heeft, en het toebetrouwde pand bewaart, waakende tegen grijpende wolven? strijdende voor het éénmaal overgeleverde geloof. Wat er gewerkt wordt tegen het in schijn, veldwinnende Deïstendom? Welke de beste, en manlijkste schriften zijn, die er voor het licht koomen tegen het ongeloof; of het woord der ligtgeschoeide vrijdenkeren voortëet als de kanker, en zij van erger tot erger voortgaan? of wij die laten betobben, en zij terwijl wij slaapen, onkruid zaaien? Hoe ijverden de opzieners der eerste eeuwen in deeze taak! in de zaak van Arrius, kwamen er uit het oosten afgevaardigden, die vernamen naar den toedragt deezer ketterij, Athanazius en Paulus van Konstantinopolen, lieten verneemen naar de gevoelens der westerlingen: de westerlingen, lieten zich van den stand der oosterlingen berichten, door Hilarius, en door Euzebius van Vercell; dingen, die uit de kerkgeschiedten, in 't breede waren uit te zetten.

d. Welke de teekenen der tijden zijn? welke dagen, donkeren of helderen, der kerke boven het hoofd hangen? altijd gaan er in den weg van de voorzienigheid, welken zij houdt in het heiligdom, blikfemen vooraf, die de naderende donders aankondigen; men kan de buien, of de zomerfche dagen, indien men opmerkt, van verre zien aankoomen: hoe verwijt niet de Heiland aan de

de Farizeën, dat ze de gedaante van den hemel wel konden onderscheiden, maar niet de teekenen der tijden; als de hemel rood was, zagen ze schoon weder te gemoete, enz.: hoe volkrachtig houdt niet de Heiland den discipelen te vooren, wat ze van den vijgenboom te leeren hadden? hoe uit de gesteldheid van de takken, van den nabij zijnden zomer geoordeeld wordt? Wat de voorafgaande teekenen spelden, omtrent den ondergang van Jeruzalem, MATTH: XXIV. opdat de eerste Christenen gelegenheid zouden hebben, tot eene tijdige vlugt.

Ik ga verder! *Een burger van de groote godstad*, moet en mag zijne nieuwsgierigheid laten gaan, over hetgene verschooven schijnt tot de laatste tijden der kerke hier beneden, en zich voor den geest brengen, alle die zeldzaame, en weetenswaardige inknoopingën van gebeurdnissen, die den weg zullen baanen, hetzij tot de volheid der heidenen, hetzij tot de bekeering der Jooden, of ook tot den volledigen val van den Antichrist; wie bespiegelt niet blijmoedig deeze zoo aanminnige toekomstigheden? is het ons, leden van die stad, om het even, of die tijden haast opdaagen, dan of ze nog verre verschooven zijn? handelden de oude profeeten zoo bij Petrus? deezen onderzochten, op welken en hoedanigen tijd de geest die in hun was, te vooren beteekende en beduidde het lijden, dat op Christus koomen zoude, en de heerlijkheid daarna; en zullen wij, om hun hierin naarte volgen, de oude godspreeken niet leggen bij de gebeurdnissen, en uitkoomsten, welken in de weereld voorvallen? de omwentelingen, die daar zijn, de gesteldheden van landen,

koningen, vorsten enz: zijn het beste commen-
 tarie, op deeze orakelen. Zalig is hij dan, die
 leest en verstaat de woorden der profeetsien! Eerst
 leest hij dezelve in het bijbelboek, daarna in het
 boek der weereld, tot aanvulling en tot uitbrei-
 ding van zijne kennis! Wat heeft zoo een NIEUWS-
 GIERIGE niet vooruit, vóór hem, die zich uit
 verkeerde inzichten bezig houdt, met nietige,
 en den geest niet vullende, tijdingen, naar den
 trant der *Atheniënzere*n; waarlijk EEN NIEUWS-
 GIERIG JERUZALEMMER, wint hem hier onëin-
 dige pasfen af! Rust dan niet, laat geen stilzwij-
 gen bij u-lieden zijn, gij die des Heeren doet ge-
 denken, tot dat gij Jeruzalem gesteld ziet, tot
 een lof op, en boven de aarde; onderhoudt el-
 kanderen getrouw, als over het nieuws van elken
 dag! God, die ons maakfel kent, die weet, dat onze
 eindige en gebeurlijke geest voedsel noodig heeft,
 en vulfel: God, zeg ik, biedt aan den opgeklaar-
 den weetlust onëindig wigtiger voorwerpen aan,
 dan *het nieuws van de buurt*, dan *het weten en*
bespieden van 'snaastens ingang en uitgang, dan
het doorstikken van familiegeheimen! Zijne algoed-
 heid, wil den redenlijken geest met vaste spijsze,
 en niet *met het wit van eierdooiren* gevoed hebben:
 De Grieken bleeven, naar het oude spreekwoord,
 altijd kinderen! en Gods *nieuwstijdingen* vormen
 ons tot kinders in boosheid, maar mannen in het
 verstand! *atheniënzzer nieuws*, laat den man zoo als hij
 is, maar jeruzalemsche tijdingen verädelen hem; zij-
 ne *correspondentiën* reiken boven de aarde en boven
 den tijd, en doen hem gemeenschaplijk handelen met
 de overhemelsche maatschappijen! Voorwaar, of
niets, of *dit* behoort ook tot de gemeenschap der
heiligen, 't woord verstaan zijnde van de *verbeer-*
lijkte

lijke geesten! Het zij dan het devies van den *jeru-*
zalemschen nouvellist : QUO RES SUMMA LO-
CO! QUAM PRENDIMUS ARCEM! *Hoe staat er de*
zaak HIERBOVEN bij! *Wat aanwinst is er*
GEDAAN IN HET KONINGRIJK DER HEME-
LEN? Al kwamen wij tot niets anders te samen,
dan om dit nieuws te hooren, onze vergadering
zoude 'shemels stempel op zich draagen.

D E R D E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGE-
LEERDEN HEERE G: BONNET,
S: S: Th: Dr: & Prof:

Over PRED: VIII. vs. 10. en KLAAGL: III. vs. 37.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Uw Hoogëerwaardigheid weet, zonder mijn zeggen, door eigene ervaarnis, dat er in den PREDIKER, (welken Uw Hoogëerw: opzettelijk behandeld heeft, en waaruit ik, in den loop mijner bedieninge in 's Graavenhaage, mijne predikstof dikwerf genoomen heb) veele en moeilijke plaatsfen zijn, welken den uitleggeren werk verschaffen. Onder de zoodanigen is mij altijd voorgekoomen, te behooren, de plaats van PRED: VIII. vs. 10.

Ik zal Uwe Hoogëerw: die den ruimen toegang heeft tot alle geletterde verklaarden, niet omvoeren, dóór, alle de poogingen der godgeleerden over deeze plaats: men zoude onzekerder wederkeeren, als toen men bij hun kwam. Ik neem dan, alleenlijk de vrijheid, om:

I. De verklaring welke mij tot hiertoe gescheenen heeft de meest-doeltreffende te zijn, in alle duidlijkheid vóórtedraagen;

II. Nog

II. Nog eenige *nadere* poogingen te doen, om, achter den waaren zin te geraaken; en, vervolgens, Uwe Hoogëerw: daaröver te laten oordeelen.

I. De mensch kan, volgens den naasten samenhang, niets veiliger en heiliger verrichten, dan, te berusten in het godlijk opperbestuur. Over een groot aantal van dingen, waarāan men noch breeken, noch maaken kan, kwelt de *Wijze* zich vruchtloos, maar voegt zich naar den tijd. Alle tijden onder den hemel, zijn niet geschikt om alles te onderneemen, en, als men iets onderneemt, is men te kort ziende, om te weten, welke de uitkoomst zijn zal! De Prediker schijnt hieröp eene en andere preuve optegeeven, van eene vergeeffsche ongerustheid, en kwelling, die geene vrucht geeft; bij voorbeeld: vers 8. Nutloos pijnigt zich iemand af, over de onzekerheid van den tijd des doods; en vers 9, over de dwinglandsche regeering van eenen geweldenaar, die, niettegenstaande al zijn gepleegde onrecht, en in de maatschappij verwekte wanörde, met eer en luister begraven werd, even als de beste vader van het vaderland. Dit knerst den wijzen in de ooren, en maakt bij hem eenen wantoon, vers 10: *Alzoo heb ik ook gezien de godloozen, die begraven waren, en de genen die kwamen, en uit de plaats des heiligen gingen, die werden vergeeten in die stad, in welke zij recht gedaan hadden: Dit is ook ijdelheid.* In dien zin dan,

A. Valt hier de tak van bekommering, over kwaade of ongeschikte regenten, die, *niet uit gunst*, van God aan de onderdaanen gegeven zijn. Deezen, aan de natuur den tol betaalende, moeten

ten *begraaven* worden, en ontvangen, hoe onwaardig ze ook zijn, eene prachtige, en staatstevolle lijkplegtigheid; (om te zwijgen, dat ze eenen natuurlijken en geenengewelddadigen dood ondergaan) men vergezelt hun met alle eerteken en lofredenen naar 't graf; niet anders, dan men aan hem zoude doen, die zich zeer verdienstlijk bij zijne onderdaanen gemaakt had! Voegt en fluit dit op *roovers*, *onderdrukkers*, en in één woord, op geweldigen, die de overhand genoomen hebben op aarde? *Ik heb de godloozen (prachtig) begraven gezien!* daar ze veel-
 òer eene ezelsbegraving, verdiend hadden.

B. Hier tegen, staan, (om de ijdelheid en de kwelling te vergrooten) over, andere perfoonen, met andere werkzaamheden en met betere verdiensten: doch met een, in schijn, ongelukkiger lot; althans naar het uitwendige:

⌘ *Zij, die recht gedaan hebben; in dien zin, en, met deeze vertaaling: Maar zij, die recht gedaan hebben, zijn gekoomen, en gaan heenen uit de heilige plaats, en worden vergeeten in de stad.* Dus schijnen wij hier, vlaktegenestelde onderwerpen te ontmoeten: *menschen*, *regenten*, die aan eed, pligt, en post hebben trachten genoeg te doen; die de wetten, recht en gerechtigheid gehandhaafd, en aan het gemeene welzijn zichzelve te kosten gelegd hebben; *אֲשֶׁר בֵּן עָשׂוּ* zoo-
 als de hebreeuwsehe zegwijs gebezigd wordt,
 2 KON: VII. vs. 9.

⌘ Deezen

⌘ *kwamen.* *וַיָּבֹאוּ* Mooglijk heeft dit *koomen*,
 al.

alhier, de bijzondere beduidnis, niet zoozeer van, *gebooren te worden*, en *in de weereld te koomen door geboorte*, als wel, *te koomen, te geraaken tot het bewind*, door hunne daadlijke aanvaarding van het bestuur, en inhuldiging in hun ampt; welken zin dit woord in het nieuwe testament niet zelden heeft, wanneer het van de openbaare amptsbediening van onzen gezegenden Heiland gebruikt wordt; bij voorbeeld: *Ik ben gekoomen in den naam van mijnen Vader*, enz. In 't 9de vers van ons Hoofds: maakte de Prediker gewag, van, *een heerschen van den eenen mensch over den anderen*; dies zoude men het met andere woorden kunnen omschrijven: *maar, zij, die recht deden, heerschten, en bedienden hun ampt met glans!*

§ Doch, dewijl de dood het eenpaarige lot is, zoowel voor *goede* als voor *kwaade* bestuurderen, zoo gingen zij die recht gedaan hadden, uit de heilige plaats heen. Ze verscheidden door den dood, (die in den stijl van veele volken, *een beengaan* hiet) niet, uit een land daar recht noch regel plaats greep, dan was het nog effen te leggen, maar, uit *eene heilige plaats*: dat is, uit Kanaän, uit Jeruzalem; aan den heiligen God en zijnen dienst toegewijd, afgescheiden in godsdienst, wetten, en zeden van het heidendom: daar bij gevolg, tusfchen rein en onrein, tusfchen het snoode en het kostelijke behoorde geschift te worden; 't en ware, dat men door *de plaats van den Heiligen* verstaan wilde, *den post, bet ampt van richter, koning, overheid*, 't welk in *den naam, uit last*, en in *plaats van den heiligen God* wordt waargenoomen, 2 CHRON: XIX. vs. 6. Ps: LXXXII. vs. 1. EXOD: XXII. vs. 9. ROM: XIII. vs. 4. doch door den dood, worden

den de bekleeders deezer eerwaardige ampten, van dit plaats-vervangen van den heiligen God, afgelost. *Jeruzalem* draagt anders in de godspreeken, bij Mattheus Hoofds: XXVII. en in 't apokriefe boek van Tobias, Hoofds: XIII. vs. 9. den naam van πόλις ἁγία en ἁγία πόλις.

γ. Datgene, 't welk hier nu de ijdelheid en kwelling baart, aan 's Predikers wijzen man, ligt in deeze woorden: *en zulken, die recht doen, worden vergeeten in de stad.* Met hun lijk, vergaat, binnen kort, de nagedachtenis van het goede, dat ze verricht hebben; gelijk ook van hunne perſoonen; het is, alsöf ze nooit in de stad geleefd, en geregeerd hadden: na eenige praat van hun gehouden te hebben, zijn, binnen weinige dagen na de lijkſtaatsie, perſoonen en verdienſten als uitgewiſcht. Ons werkwoord in de vierde buiging, וְשִׁכְחָהוּ heeft hier eene *lijdelijke betekenis*; zooäls er meêr voorbeelden van zulk eene zetting, in plaats van het *niphal* zijn, Ezech: XIX. vs. 12, Gen: XXII. vs. 18: zoude men zulk een lot voor zulke gekroonde ſteenen verwachten, *bij hun heenengaan uit eene heilige plaats?* Dus dan zoude dees tekst eenigzins overeenſtemmen, met Pred: X. vs. 6. en 7: *Een dwaas wordt gezet in groote hoogte: maar de rijken zitten in de laagte. Ik heb knechten te paard gezien: en vorſten, gaande als knechten op aarde.* Pred: II. vs. 16. *Want daar zal in eeuwigheid geen meêr gedachtenis van eenen wijzen, dan van eenen dwaazen zijn: aangezien hetgene nu is, dat wordt in de toekomstende dagen al te maäl vergeeten: en hoe ſterft de wijze met den zot?* Het ging dan, in 's Predikers dagen, gelijk het ging in de dagen van *Jeſaias*, Hoofds: LVII. vs. 1. 2: *De recht-*
vaar-

vaardige kooft om, en er is niemand die het ter harte neemt: enz: De wijze, die de orde bemint, fchijnt zich hoogftbillijk hieröver te verknijpen. Doch hij zal het nalaaten te doen, gemerkt, hij in deeze foort van uitkoomften niets verhelpen kan. God zal de orde in die huifhouding, welke daartoe gefchikt is, handhaaven.

Deeze *exegeſis*, hoogëerwaardige Heer, loopt, dunkt mij, zonder horten of ſtooten af: en geen kenner der heilige taal fchijnt zich te zullen belgen, aan de *ſynchyſis*, of verzetting van het onderwerp en gezegde, welke hier gemaakt wordt; ze is ook te vinden op het ſlot van vers 5, HOOFDS: I. vs. 2. VII. vs. 7. X. vs. 1. En, naar dien ſmaak, leert ons deeze plaats, de vergelding van alle loflijke daaden te zoeken, niet bij een ondankbaar en vergeetel menſchdom, maar bij Hem, die den waarneemer van zijnen poſt, zal toeroepen: *Weläan gij getrouwe dienſtknecht, ga in de vreugde van uwen Heer.*

II. Dan, hoogëerwaardige Heer, indien iemand te teder van gehoor is, om deeze *ſynchyſis* toe-telaaten, zoo zoude men, met eene kleine verändering in de vertaaling te maaken, den bovenſtaanden wezenlijken zin aldus kunnen behouden: *Aan den eenen kant heb ik godloozen begraven gezien: aan den anderen kant kwamen er anderen, (ze daagden op) die, (hun, die godloozen, opgevolgd zijnde in de bediening) verdreeven werden, uit de heilige plaats, en hunne gedachtnis werd aan de vergeetelheid overgegeeven, in die ſtad, waarin ze recht gedaan, of zich loflijk gekweeten badden.* Deeze zinsverklaaring ſtemt met het vooräfgegane, en het volgende vers, zeer gefchikt, en geleidelijk overëen, en ze doet alle de woorden,

van den grondtekst in 't bijzonder, eene zaaklijke beteekenis hebben. De gemeene latijnsche vertaaling heeft de zegwijs, welke dit vers begint, niet gevat; en NOLDIUS in *Conc: Part:* geeft aan dezelve כִּי enkel den zin van *zekerlijk toen of naderhand*; allerëigenlijkst zegt, onze *particula: ab hoc, ex hoc, ex isto*: daar nu de gansche *constructie* van dit vers, ons op eene *tegenstelling van twee verschillende onderwerpen* heenen wijst, zoo mag ik het verdeelender wijze vertolken: *aan den eenen kant*, betreklijk tot een tweede, *aan den anderen kant, huic, illinc*. Men kan van deelen laatsten zin raadpleegen, met de *l'Ecclesiaste de Salomon, traduit de l'Hebreu en Latin & en François; par les Auteurs des principes discutes*, p. 368. 369. Of, zoude ik met nog minder' omflag, en met de meêr natuurlijke schikking van het *oorspronkelijke*, mijne vertaaling dus kunnen inrichten: dat dit vers een *Commentarius* bevat? Er was gezegd, vers 9: *Daar is een tijd, dat de eenemensch heerscht over den anderen, hem ten kwaade*. Het bewijs hiervan is te vinden vers 10, en *naar dit*, (achtervolgens deeze gezegden van vers 9.) *heb ik godloozen* (die ten kwaade over anderen geheerscht hebben) *begraaven gezien*, (daar ze, in plaats van eerlijk begraaven te worden, verdiend hadden, voor de vogelen des hemels wechgeworpen te worden) *na dat ze door den dood waren heenen gegaan, en uit de plaats van den Heiligen* (uit de heilige stad Jeruzalem) *verscheiden waren*. *Ja, ik heb die godloozen, aan de vergeetelheid overgelaaten gezien, in die stad, waarin zij zoo gehandeld hadden*; daar men hunne euveldaaden in leevende gedachten had behooren te bewaaren, tot eene blijvende blaam op hunnen naam, en om anderen daar-door afgeschrikken, bemerkende, dat men hun-

nen

nen wreveligen handel zoo dra niet uit de zinnen verzettede. Ik heb alleen tegen deeze laatste verklaring : dat men zoo doende, in dit korte vers, een onnoodig herhaal van dezelfde zaak, door twee gelijkluidende spreekwijzen, invoert. Want, *heenengaan door den dood* wordt alsdan nog eens herhaald in de volgende zegwijs, *uit de plaats van den Heiligen te gaan*. Dit noopt mij, om in dit iode vers, liefst *twee tegen elkander overstaande onderwerpen*, met twee zeer verschillende, en in *schijn min-voegzaame lotgevallen* te begrijpen. Voorwaar ! zulk een min-voegzaame belooning op elks daad, naar evenredigheid, roept sterk om eene *huishouding van orde na dit leeven*; want zich hieröver aftetobben op aarde, baat luttel.

Nog is er, hoogëerwaardige Heer, geen einde aan mijn poogen en gisfen ! Wat ! indien we in den hebreeuwſchen tekst, de twee werkwoorden *הלך* en *בא* tot elkander betrokken ! en dus lazen : *Alzoo heb ik gezien godloozen, die begraaven zijn, EN ZIJ KWAMEN, EN GINGEN uit de plaats van den Heiligen* : dat is, ze bedienden een openbaar ampt, te *Jeruzalem*, op Gods ſtoel en in Gods plaats : 't welk door *koomen en gaan* wordt uitgebeeld, even als anders door *INGAAN en UITGAAN*, DEUT: XXXI. vs. 2. NUM: XXVII. vs. 17. enz. Maar wat nut deed hun al het gebrom en geklater, 't welk ze in hun leeven verwekt hadden ? — Dwaaslijk hadden ze zichzelven verbeeld, dat hun naam en roem, dien ze door recht en onrecht, zich gemaakt hadden, zouden verëeuwigd zijn geworden, omdat ze op zulk eenen luistervollen post in hun leeven geplaatst waren geweest : maar neen ! onzinnigen !

gen! *in die stad, in welke zij met in-en uitgaan zoo gedaan hadden, in die zelfde stad*, (den schouwburg van hunne praal en pracht!) *werden ze vergeeten*. Wat wezenlijk heil ligt er dan in, om veel van zich te doen spreken, en zich, rechts of links, eenen naam te willen maaken? — Van hun valsch geblink zal evenveel overig blijven, als, van den echten glans dergenen, die zich in der daad onsterflijk hebben willen maaken: geen tomben, geen lijkredenen, geen pompeuze begeleiding naar het graf, heeft hunnen naam, der verrotting kunnen ontrukken! Nog iets, en dan stap ik er af: zoude men de woorden: *en ze kwamen en gingen uit de heilige plaats*, moogen betrekken tot de *lijkstaatsie zelve*, en *hun, die dezelve volgden*? Ik heb die godloozen zien begraaven, met zulk eenen aanzienlijken trein, dat men, uit de heilige plaats zelfs, kwam, om hunne baar te volgen; dat de geestlijkheid, de levietische Clergie haaren tempeldienst voor een oogenblik verliet, om het lijk van godlooze aanzienlijken te volgen: zoodwars en scheef loopt het dikwijls in de weereld! maar met dit alles waren ze kort daaraan, het slagtoffer der vergeetelheid.

Weet Uw Hoogëerw: mij, die mischien verre af ben, van doel te treffen, iets naders en beters te verschaffen, het zal mij eene preuve van vriendschap strekken: zoo niet, duld dan gunstig, dat ik Uw: Hoogëerw: bezigheden, door mijn geschrijf, eenige oogenblikken vertraage; en laten we ons, tot er beter licht opga, met eene deezer opvattingen verëenigen. Mij dunkt, het behoorde in meêr gebruik te zijn, dat leeraars van de kerk, in twijfelächtige bijbelplaatsen, of andere stukken onzer geheiligde wetenschap, de
toe-

toevlugt namen tot de hoogleeraaren welker lippen, bij uitneemendheid, de wetenschap bewaaren; en uit hunnen mond moet men ook de wet haalen.

Dit mijn laatste gezeg, vervrijmoedigt mij, om, nog eene korte aanmerking te maaken, over eene plaats uit KLAAGL: III. vs. 37. waarin ik, hoewel het niet geheel nieuw is, met eene kleine verandering in de vertaaling, eene grootfche fchoonheid meen te zien. De onzen leezen dus: *Wie zegt wat, 't welk geschiedt, zoo het de Heer niet beveelt?* 't Hebreeuwsch kan, eenvoudig en onāangevuld, aldus klinken: *Wie is hij, wie is zoo één, DIE ZEGT, EN, HET IS GESCHIED; DE HEER HEEFT HET NIET GEBOODEN!* In dien verftande: Wat fterveling is zoo vermeetel, zoo koen, en laat zich zooveel van zijn onbepaald vermoogen vóórftaan, dat hij godslasterlijk, en, als 't ware, de taal van de fcheping nabootfende, zeggen zoude: HET IS GESCHIED; deeze of die zaak heeft haar volle beflag bekoomen, onāfhankelijk van de voorzienigheid; God heeft niet geboden, dat het gefchieden zoude: het gefchiedt dus buiten Gods raad, buiten Gods plan, zonder dat eenige voorzienigheid den adem daaröver liet gaan; en enkel door den onbepaalden wil en magt van fchepselen. Een vraag, welke de fchrijver voorftelt, met dat oogwit, opdat men er het ongerijmde, en godöntëerende van zien en verfoeien zoude? De vertaaling kan ook, op het zelfde nederkoomende, deeze zijn: *Wie is hij, DIE GEZEGD HEEFT EN HET IS GESCHIED;* die een fcheppend vermoogen omtrent de uitkoomsten der dingen oëffenen kan? Dit woord, וְהָיָה voegt in den mond van den Schepper alleen, en niet

niet van het ſchepſel; en het is even godſlaſterlijk, als het kort vooräſgegaane, *zoude het de Heer niet zien?* — Wijt dan, ô mijn volk! (ſpreekt de Heer) wijt de aan u overgekoomene onheilen aan geene tweede oorzaaken, die maar werktuigen in mijne albeſtuurende hand zijn, maar zie op Mij die God ben, het eerſte beweegrad: en onderwerp u met ſchuldbekentnis aan Mij; zie vs. 38. 39. en vergelijk Ps. XXXIII. vs. 9. *Want Hij ſpreekt, en het is er, Hij gebiedt, en het ſtaat er.* — Mogt deeze godſtaal, den looche naar eener bijzondere voorzienigheid treffen! de woorden zijn er geſchikt toe.

Hiermede, na Uwe Hoogëerwaardigh: minzaam gegroet, en aan de heilvolle genade van God, ten ijverigſten bevoolen te hebben, noem ik mij, met hoogächting,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

Uw: Hoogëerw: dienaar,

's GRAAVENHAAGE,
den 10 April 1774.

PETRUS NIEUWLAND.

VIER-

VIERDE BRIEF.

AAN DEN SCHRIFTUURMINNENDEN HEERE
J: E:

Over twee profeetische boeken van Ezechiël.

M I J N H E E R!

Zelden, wanneer men in het systema handelt over de *al* of *niet* verloorene bijbelboeken, wordt er melding gemaakt van de overlevering, dat er twee boeken der godspraaken van Ezechiël zouden geweest zijn; waaröver ik kortlijk met Uwe Welëd: wilde handelen, in deezen brief. JOZEFUS l. 10. C. 6. zegt dit uitdruklijk: ἀλλὰ καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰεζεκίηλος πρῶτος περὶ τῶν δύο βιβλία γράψας κατέλιπεν: maar ook Ezechiël de profeet heeft twee boeken (over de babylonische gevangnis) geschreeven, en nagelaaten; waarmede ZONARAS in *Annal*: overëenstemt. Wat moet men hiervan denken? — is er één van die twee verloren geraakt? — De waare reden ligt hierin: omdat het uitgebreide profeetische boek van Ezechiël in twee deelen is verdeeld geworden, vanwege het grootte verschil van de behandelde stoffen. Het meêr historishe en gemaklijker deel, loopt af tot op het XLste Hoofdstuk, en van het XLste Hoofdst: tot op het einde van de godspraaken, worden er verhevener en geheimzinniger stukken behandeld; en dit heeft aan Jozefus en anderen, gelegenheid ge-

gegeeven, om, van *twee* boeken te ſchrijven. Het bewijs hiervan is, omdat JOZEFUS tegen APPION l. i. ſlechts XXII boeken van het oude testament optelt: 't welk hij niet zoude hebben kunnen doen, wanneer hij twee onderscheidene boeken aan Ezechiël toekende. Trouwens het zelfde lot heeft Jozefus in zeker opzicht ondergaan, in de boeken zijner *joodſche oudheden*. Het boek, behelzende *het leeven van JOZEFUS*, pleeg voormaals tot de oudheden te behooren; maar is naderhand van dezelve, *afgezonderd* geworden: zulks is uit EUZEBIUS kenlijk, die iets zegt uit Jozefus te hebben op het ſlot van zijne oudheden, 't welk echter nu alleen te vinden is, in het boek van Jozefus leeven; ten bewijze, dat dit leeven een aanhangfel van het XXſte boek zijner oudheden geweest is; zie SCALIGER *Anim: ad Euseb. p. 204.* die hier echter zonder reden verſcheelt. Langs dezelfde wegen, is, bij voorbeeld: de CXLVII. Ps: in tweeën gedeeld, en hieruit bij ſommigen twee pſalmen gemaakt; en, uit den IXden en Xden pſalm *éene* pſalm gevormd. Op deeze wijze, vatten het ook ſommige uitleggers op, dat PAULUS, 2 KOR: XIII. vs. i. ſchrijft: *Ziet, ik koom ten derden maale tot u*; nimmer is er een derde brief door hem aan de Korintheren geſchreeven, maar, omdat dees tweede brief wat lang was, zoo ſchijnt hij het zóó te bezien, dat het overige van deezen brief als voor *een derde brief* konde gehouden worden.

Hetgene tot deezen waan, van twee boeken, door Ezechiël geſchreeven, handleiding gegeeven heeft, beſtaat wijders hierin; dat ſommige kerkvaders, uit Ezechiël dingen aanhaalen, welke bij hem niet te vinden zijn; als bij voorbeeld: bij
TER-

TERTULLIANUS, l. *de Carnē Christi*: *Wij leezē bij Ezechiël, van de koe, welke gebaard en niet gebaard heeft*; bij EPIFANIUS, *bær*: 30, *num.* 30: *Een koe zal haaren, en men zal zeggen, dat ze niet gebaard heeft*: 't welk hij tot de Manicheën, en anderen, die de geboorte van Christus uit eene maagd ontkenden, overbragt; om te zwijgen van CLEMENS ALEX: l. 7, *Strom*: p. 756, *m.* Men zoude met sommige oordeelkundigen moogen aanmerken: dat, dewijl de kerkvaders niet zelden den bijbel op hun geheugen aanhaalen, dezelve zich vergist hebben, en de woorden der LXX. bij JOB XXI. vs. 10. bedoeld hebben: doch in der daad, ze hebben met die overlevering, in klank en inhoud, te weinig gemeen. Met anderen zoude men moogen zinnen: of deeze plaats ware, uit Ezechiël, den treurspel-schrijver, (*van welken ik hierboven in eenen anderen brief gewaagd heb*) doch in de overgebleevene brokken blijkt er niets van. Nog minder gaat het aan; dat deeze plaats, welēer in Ezechiël gevonden, door eene joodsche hand er uitgeligt zoude zijn.

Best zal men denken, dat deeze spreuk: *Een koe heeft gebaard, en niet gebaard*, tot de mondelijke spreuken uit de vaderlijke overleveringen behoord hebbe, bekend onder den naam van *Pirke Aboth*, 't welk in zichzelve duister en raadselachtig zijnde, van de kerkvaderen tot den gestelden, maar door sommigen ontkenden maagdelijken staat van Maria, op eene verwarde wijze is overgebragt. Dit zij genoeg, om Uw: Edelh: een denkbeeld te geeven, waarop het verkeerde geschrijf rust, van de *twee* boeken van EZECHIËL; noopens welken profeet, ik nog in 't voorbijgaan

II. Deel. K bij

bij deeze gelegenheid opmerk, hoe de gel: MEIER, *not. ad Sed. Olam. p. 1116.* zeer zeldzaam denkt, dat hij (*Ezechiël*) eigenlijk den naam van MENSCHENKIND bekoomen hebbe, omdat hij verhuisd uit Jeruzalem, en uit het heilige land, *van de gaaven der profeetsiën zij beroofd geweest*, en gelijk geworden zij aan alle de overige menschen: even als Adam, buiten het paradijs geworpen, ophield Gods zoon te hieten, enz: Zeldzaam zeker! Heeft dan Ezechiël in Babel niets geprofeteerd? of zoude het enkel zijn, om zinnebeeldig te schetsen, dat het volk in Babel overgebracht, van God als *menschen kinderen*, en geen *zoonen van God*, als voorheenen, toen ze in het heilige land woonden, gehouden werden? dit is in de zaak waarächtig, maar de reden is verre gezocht. Men heeft van deezen *tijtel*, betere en duchtiger redenen van overlang gegeven, waarin ik nu niet treede.

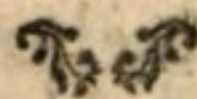
Des zij het einde van deezen brief, pligtpleeging en zegenwensch: gedenk onzer, gelijk wij Uwer blijven gedenken. Ik ben

M I J N H E E R,

geheel de uwe,

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAGE,
den 19 April, 1774.

VIJF.

V I J F D E B R I E F.

AAN DEN HEERE C: E:

*Noopens een luisterrijk vertoog, van de waarheid
der geschiednissfen van het nieuwe testament:
tot hiertoe in onze taal, zooveel men
weet, niet te berde gebragt.*

M I J N H E E R!

Ik herdenk met blijdschap en innig genoegen,
hoe Uw Ed: op eene waarheidlievende wijze,
door eigene oogen en oordeel, van de waar-
heid en godlijkheid van de openbaaring, zoowel
als van de natuurlijke godgeleerdheid hebt ge-
tracht overtuigd te worden, en, hoe het Uw: Ed:
middelende Gods genadigen en vruchtbaarmaa-
kenden zegen, ook gelukt is, tot gemoedövertui-
gende zekerheid te geraaken: hieröp peinzende,
dacht mij, dat ik aan niemand eerder en meerder
het volgende stuk konde toewijden! Te weeten:
gelijk ik, in één mijner voorige Deelen, welëer,
de godlijkheid van den bijbel heb poogen te be-
toogen, uit een bewijs, door WERENFELS aan-
gevoerd, 't welk ik uitgebreid en nader berede-
neerd heb; naamlijk: *dat alles in den bijbel, op
ieder blad, in God, als hoofdöorzaak eindigde;*
welk vertoog de eer gehad heeft, aan veelen, ook
aan den DENKER te behaagen; zoo zal ik nu,

de waarheid der geschiednissfen van het nieuwe testament, poogen te staaven, uit *de onafgebrookene historisfche betoogen*, dat het heilige avondmaal, als een preuve van Jezus dood, door alle de eeuwen van het nieuwe testament beenen, gevierd is. Ik zal daartoe, even als ik in het ftuk van WERENFELS gehandeld heb, ten grondslag leggen, en wijder uitzetten, (zóó dat er zeer veel van het mijne bijkoomt) de latijnsfche verhandeling van den zwitferschen hoogleeraar HULDRIK of HULDRICUS te *Zurich*, welke men vindt in *Museo Helvetico*, part. 10. p. 190 seq:

De godlijkheid van het nieuwe testament, rust op *facta*, op *daaden* en gebeurdnissfen. Deezen moeten eerst *historice* beweezen worden waarheid te zijn, zal men de godlijkheid bekwaam daarop grondvesten. De groote LARDNER, en anderen, zagen dit zeerwel dóór. Op den zelfden voet zal het ongetwijfeld aangaan, dus te redeneeren: *Christus is waarlijk gestorven, en wel voor de zonde, of zondaaren*, want, gelijk het onafgebrooken viere van het pascha, de waarheid van den uittogt uit Egypten staaf: zoo staaf ook *het nimmer opgehouden viere van het avondmaal*, als het gedenkteeken van Christus lijden en sterfen, de waarheid van Jezus dood. Dit is een *gekroonde steen* voor de waarheid! Geen Christen kan er zijn, of hij behoort te weten, bij welke gelegenheden, en met welke plegtigheid de *instelling* van dit teeken zij voorgevallen; het is onze zaak en taak aantemerken: dat de

.) Eerste eeuw, die Christus verving, dit bondzegel op dezelfde manier gevierd heeft. Bewijs hiervan verftrekken de overbekende *agapæ*, wel-

welken men vóór, of na, het gebruik der teeken-
 en deed vooräfgaan of volgen; gelijk Christus
na het eeten van 't pascha, het avondmaal heeft
 ingesteld: 't welk zoo lang geduurd heeft, totdat
 veelvuldig misbruik deeze liefdemaalen, als niet
 behoorende tot het wezen van het avondmaal,
 heeft doen afschaffen, en plaats maaken voor een
 ander, en nog duurend gebruik, om voor, of bij
 sommigen aan de tafel, rijklijke aalmoesfen uit
 telangen. *Lukas* verhaalt ons, op het slot van
 het tweede Hoofdst: zijner *Handelingen*, hoe de
 drieduizend nieuw bekeerden kort na Christus he-
 melvaart, volhardden in *de breeking van het brood*.
 Weinig jaaren hieröp gevolgd, prijst Paulus, met
 berisping van eenige schandelijke en schadelijke
 misbruiken, de dikwijlige viering van dit hoog-
 wigtige bondzegel aan, en gebiedt hun van het
 hoofdöogmerk van de instelling niet aftewijken;
 hier hebben we dan de proeven, uit de eerste eeuw
 van het nieuwe testament.

..) De tweede, en op de apostelen volgende
 eeuw, begon er ja eenige aanhangfels bij te lap-
 pen, tot ongenoegen van alle de doorzichtige
 mannen; schoon het oogmerk, van deeze bijhang-
 felen, min kwaad, dan wel onvoorzichtig was.
 Men wilde kwanswijs de heidenen van laster over-
 tuigen: welken den Christenen nagaven, dat ze
 geen tempelen, beelden, altaaren, noch pleg-
 tigheden hadden; en hieröm moest men eenige,
 in het oog loopende, dienstpleegingen aannee-
 men, die den heidenen in het oog liepen. Het
gronddenkbeeld van het avondmaal, bleef dus in
 weezen: maar, men zond het geheiligde brood
 en den wijn, tot de afweezigen, aan kranken,
 aan gevangenen enz: tot een bewijs van liefde,

en verëeniging met de kerk; men hechtte eene bijkans onvermijdblijke noodzaaklijkheid ter zaligheid, aan het gebruik van het zegelteeken; men mengde den wijn met water; de wijn beteekende Christus bloed; het water fchetste het volk, 't welk door middel van Christus bloed met Hem verëenigd werd. Breed zoude men de plaatsfen uit IRENEUS, in zijnen echten brief aan de *Filadelfiërs*, kunnen aanvoeren; en nog breeder uit JUSTINUS M. die in *Apol: Sec:* de geheele plegtigheid van de viering heeft opgehaald, tot de minste bijzonderheden toe: *Nadat de voorzitter der vergadering zijne dankzegging geëindigd, en het volk AMEN gezegd heeft, zoo verdeelen de diakenen aan elk der aanweezigen, brood, wijn, en water, waarover de dankzegging gegaan is, en ze brengen die teekenen tot de afweezigen.* In zijne famenspraak met den Jood Tryfon, laat hij zich dus hooren: *Onze Christus heeft ons het brood gegeven, om er iets mede te doen tot zijne gedachtnis, dat Hij zichzelven tot een lichaam gemaakt heeft, om hunnent wil, die in Hem gelooven: en Hij heeft ook den beker overgegeeven ter herdenking aan zijn bloed, voor hun, die Hem danken.* Hoe konde het papier niet gevuld worden, met, op hetzelfde uitloopende, getuignissen, schoon van andere redens touren vergezeld, uit IRENEUS, CLEMENS ALEX: TERTULLIANUS, die allen volmondig een getuignis afleggen, hoe dit bondzegel in hunne dagen gevierd werd, en van wiens instelling zij dit ontleend hadden: hierna zullen we alle deeze historische bewijzen ten sterksten aanklemmen; genoeg is het, dat er in de tweede eeuw, vertoogen van de historische viering voor handen zijn.

...) De derde eeuw, doet ons, ik beken het, we-

wederöm een groot getal aanhangfels bij de eerste instelling gekoomen, beschouwen: maar deeze aanhangfels verdonkeren het oorspronglijke daarom niet, neen, maar ze staaven het zelfs! Men begon grootere en meerdere toebereidsels tot de viering van het avondmaal te maaken; men floot er de *boetdoenden* en *onderwijzelingen* buiten, en, omdat men de volstreckte noodzaaklijkheid van het bondzegel ter zaligheid, begon te gelooven, deelde men het ook aan de kinderen toe. CYPRIANUS in deezen tijd leevende, bediende zich hier toe reeds van JOH: VI. vs. 53. Men begon de teekenen te heiligen en uittedeelen niet slechts in de *vergaderingen*, maar ook in de huizen der zieken, en in de kerkers der gevangenen; men bewaarde het overschot der geheiligde teekenen of in de kerken, of aan de huizen der bedienaaren, opdat men dezelve, in geval van eene schielijk opkoomende noodzaaklijkheid, bij der hand zoude hebben; ook liet men toe, dat meêr-godsdienstige Christenen, van het geheiligde brood, en den wijn, iets met zich namen naar hunne huizen, ten einde in tijden van vervolgingen en anderszins, tot hunne versterking daarvan gebruik te kunnen maaken: terwijl het wederzijdsch van geleerde kenneren der kerklijke oudheden betwist wordt, of men in deeze derde eeuw, zich *al* dan *niet* bediend hebbe van gedeessemd of ongedeessemd brood, dan of men het beide door elkänder als onverschillig zijnde, gebruikt hebbe. De boven aangetrokken CYPRIANUS, heeft overtuigende historifche berichten, dat het heilige avondmaal in de derde eeuw gevierd is: onder anderen, om maar iets te noemen, gispt hij de *Aquarii*, dat is, hen, die uit vreesächtigheid alleen *water* gebruikten, met dat zeldzaame oogmerk, opdat de

reuk van den wijn, die na de viering in de vergaderplaats overbleef, hen niet beklappen, en hen zoude doen aanbrengen bij de heidensche richteren; hij betigt hen van onvoorzichtigheid, en leert hun *Epist. 63. dat het water niet toereikende zij, om het lichaam van Christus te kunnen beteekenen, en dat, als de wijn afwezig is, er geen bewijs zij, noch vertegenwoordiging van Christus bloed*: in zijn boek *de Lapsis* ijvert hij sterk, tegen hun, die, *pænitenten of boetelingen zijnde, al te spoedig op het voorrecht, van avondmaal te moogen houden, aanbielden*. 's Mans tijdgenoot, ORIGENES, heeft het in zijne *Homil. 15 ta.* sterk gelaaden tegen hun, die meenden, *dat het heilige brood eene kracht had, om allen te heiligen, die het nuttigden*; in de 16de *Homilia* bewijst hij, *dat alle Christenen uit 's Heilands beker moeten drinken*. Onder de hoorderen en leerlingen van ORIGENES is geweest DIONYZIUS ALEXANDRINUS, volgens HIERONYMUS: dees Dionyzius beweert in eenen brief aan *Bazilides*: *dat vrouwen, van de gewoonlijke zuiveringen overvallen, niet ten nachtmaal moogen gaan*. Ik ga het getuignis van ARNOBIUS voorbij, die, over den XXIIsten PSALM, *de kerk verheft, als hebbende brood, om aan de geloovigen te geeven; brood, 't welk het hart versterkt, en wijn, welke hetzelfde verheugt*.

....) In de vierde eeuw was deeze heilige plegtigheid, van alle zijden met heidensche franjes en bijgeloovige toevoegfelen omzet, en men begon over kleinigheden, in het bedienen en gebruiken van hetzelfde te kibbelen. Men voerde het gebruik van zilveren en gouden vaten in; blijkens de aanspraak van den stadvoogd, aan *Laurentius* den martelaar, bij PRUDENTIUS l. 2. *περὶ σεφάνων*.
Men

Men begon het avondmaal te bedienen, bij de graven der martelaaren, en bij de lijkstaatsiën, om elkanderen te meer aantefpooren, tot vuuriger gebeden voor de overleedenen, en tot meerdere vertroosting van de overgebleevene aanverwanten; de heilige redenaars begonden het te vermijden, om voor allen, opendlijk van het avondmaal te spreken: en hieruit was de *disciplina arcani*, de leer van *geheimhouding* geboortig, die in de latijnsche kerk tot in de *zevende eeuw* geduurd heeft, en bij de grieksche kerk nog duurt: in deeze eeuw heeft men ook ingevoerd, de verscheidene trappen van *gemeenschapöeffening* aan het avondmaal, de *communio laica*, het avondmaal houden van het gemeen, gesteld tegen over het avondmaal houden der geestlijken, *Communio clericorum*, de *Communio peregrina*; volgens welken, de misdanebbende geestlijken gestraft werden, door het avondmaal met de leeken, te moeten vieren. Men hoore onder een groot aantal van getuigen, nu maar EUZEBIUS alleen l. 5. C. 3. *Præp: Euang:* om overtuigd te zijn van het algemeene gebruik van het avondmaal in deeze eeuw: *Gelijk Melchizedek niets dan brood en wijn aan Abraham gegeven heeft, zoo heeft Jezus Christus, en zij, die Hem gevolgd zijn, den geestlijken dienst vierende, onder alle de geslachten van den aardbodem, de verborgenheid van zijn lichaam, en bloed vertoond door brood en wijn; en l. 1. C. 10: De kerk viert de gedachtnis van Christus offerande op de heilige tafel door de teekenen van zijn lichaam en bloed. CYRILLUS HIEROSOLYM: Catech: 4: vertoont aan de onderwijzelingen, dat ze niet te twijfelen hebben, of ze het lichaam van Jezus Christus ontvangen, terwijl Hij, die op de bruiloft van Kana in Galileën, het water in wijn veranderd heeft,*

ook het brood in zijn lichaam veranderen kan; 't welk hij hun dan nader verklaart: Laat ons (deezee teekenen) met vertrouwen ontvangen, als zijnde het lichaam en het bloed van Jezus Christus: naardien zijn lichaam is onder het voorbeeld van het brood, en zijn bloed onder het voorbeeld van den wijn; zie ook Catech: 5. alwaar hij zijnen inwijdeling onderwijst, hoe hij op eene waardige wijze tot de tafel koomen moet. BAZILIUS houdt in zijnen brief aan CÆZARIUS staande, dat het van nut en vrucht zij, dagelijksch aan het lichaam en bloed van Christus deel te neemen, door eene dagelijksche viering van het avondmaal; en Epist: 289, staat hij, dat de dienaar een gedeelte van het avondmaal in handen geeft aan den dischgenoot, die hetzelfde sterk vasthoudt, en aan den mond brengt: en dat het weinig verscheelt, of de deelgenoot één dan meerder stukken van het gebrooken brood ontvangt. Een zwerm van van getuignissen voor het viere van het avondmaal, in de vierde eeuw, was er bij te haalen uit GREGORIUS NAZIANZENSUS, wanneer hij in Or: de paschate vermaant, dat een ieder, die begeerig is naar het leeven, zonder schaamte, en twijfeling het lichaam moet eeten, en het bloed drinken; wanneer hij, Orat: 11. verhaalt, hoe zijne zuster, ziek zijnde, middelende zijn gebed, en het gebruik van 's Heeren avondmaal geneezen zij, toen zij eenige stukken van het heilige brood, afbeeldsels van Christus lichaam, met haare traanen had nat gemaakt; wanneer hij, Orat: 19, verhaalt, in het leeven van zijnen vader, dat hij ziek zijnde, zich bijna liet trekken in de kerk, dat hij uit hoofde van zijne zwakheid geen langere gebeden kunnende doen, de heiliging der teekenen met weinige woorden verrichtte, en het avondmaal gebruikte, en dat hij van stonden aan daarop beter werd. Niet minder is HIERO-

RONYMUS in deeze vierde eeuw uitbundig in dit stuk: hij vergelijkt, in C. II. epist. ad Corinth: het heilige avondmaal, bij een pand van vriendschap, 't welk iemand, naar verſagelegene en vreemde landen zullende vertrekken, nalaat met dat oogmerk, opdat men op het zicht van dit pand zich de vriendschap en de gedachtnis van den afweezenden vriend te binnen zoude brengen, en dat wij even daarom dit gedenkteeken noodig hebben, tot op het ſtip toe, dat Christus koomt. CHRYZOSTOMUS l. 3. de Sacram: Homil. 21. klaagt over het verzuim van het dikwerf gebruiken van het nachtmaal; en betuigt volijverig tegen hun, die met onreine handen tot deeze offerande durven naderen: Gedenkt, zegt hij, wat gij in uwe handen genoomen hebt; koomt toch niet tot dien trap van vermeetelheid, dat gij iemand met uwe vuist ſlaat, noch uwe hand door eenige misdaad ontëert, welchen God met zulk eene voortreflijke gifte begunstigd heeft.

.....) De vijfde eeuw levert ons spreekende bewijzen van de viering van het heilige avondmaal. Toen werd het buiten alle twijfel geſteld, dat het onmisbaar was tot de eeuwige zaligheid: vader AUGUSTINUS ſlaat alömme op dit aambeeld; CYRILLUS DE ALEX: Comm: in Job: maakt het tot eene ſtelling: Zij, zegt hij, die den zoon van God door het heilige brood, niet aangenoomen hebben, zijn beroofd van het leeven, 't welk in de heiligheid, en gelukzaligheid beſtaat. IZIDORUS PELUZIOTA ſchrijft l. 2. Epist. 52. dat zonder deel te hebben aan de godlijke verborgenheden, niemand in de belooningen van den hemel deelen kan. Nu gaf men aan alle de ſtervenden het nachtmaal, als eenen τελευτῶν ἐφόδιον laaſten teer- of reispenning, mede; daar men zulks tot hiertoe alleen gegeven had, aan zulken, die dit uitdruklijk gevorderd

derd hadden, of, die bezig zijnde, met boete te doen, door eene gevaarlijke ziekte overvallen werden, opdat ze niet buiten alle troost en hoop zouden sterven; ja men duwde het den stervenden, als met eenige kracht, in den mond, indien hun uitēinde verhaast werd. In deeze vijfde eeuw vindt ook het latijnsche woord *Misfa* den oorsprong, van het laten gaan, van een gedeelte der vergadering, naamlijk der *Catechumenen*, of van, het doen scheiden, van de geheele vergadering zelve, *Ite misfa est*; tot deezen tijd behoort ook **THEODORETUS** in *Dial: adv. Eutychianos*, waarin hij aan hun verklaart, hoe de teekenen in het avondmaal, beelden zijn, van Christus waare lichaam: hij schrijft, dat Christus de teekenen verēerd heeft, met den naam van zijn lichaam, niet, door de natuur te veranderen, maar, door de genade te voegen bij de natuur.

.....) In de zesde eeuw, sprak men uitvoerig, en verschillende over het nachtmaal, als over eene offerande, en over de lichaamlijke tegenwoordigheid in hetzelfde. Sommigen stonden echter meer op de verborgene en geestlijke tegenwoordigheid, en het geheimzinnig eeten en drinken. **FULGENTIUS Rupsenzis Episc**: heeft de gewoonte, om overāl meest, het avondmaal te noemen eene vermelding, [*commemorationem*] van Christus vleesch, 't welk Hij geōfferd, en van zijn bloed, 't welk Hij voor ons heeft uitgestort. **PRIMAZIUS** over **I KOR: XI.** boekt, dat Jezus ons door het geeven van het avondmaal een laatste gedenkteeken van zichzelven geschonken heeft, opdat we bij het eeten van het brood, en bij het drinken van den wijn, ons te binnen zouden brengen, dat Christus voor ons allen gestorven is; dat het hierōm zijn lichaam
biet,

biet, opdat we niet ondankbaar zijn, als we zijne gedachtnis aan ons zelven vernieuwen: zooäls bij voorbeeld: iemand, die stervende ons een pand nagelaaten had, zoo zouden we ons zelven van traanen niet kunnen onthouden, zoo dikwerf we aan hem gedachten. HEZYCHIUS, dien men houdt bisfchop te Jeruzalem geweest te zijn, in deeze eeuw, fchrijft, l. 1. *Comm. in Levit*: Indien Jezus niet gekruisigd was, zoo zouden wij de offerande van zijn vleesch niet eeten: maar nu nuttigen wij dit voedsel, terwijl wij het gedenkteeken van zijn lijden ontvangen. De zoo-genoemde *Canon Misfæ*, of de manier en vorm, om het nachtmaal met grooten luister te vieren, wordt aan *Gregorius den grooten*, een groot licht van deeze eeuw toegekend. In deeze zelfde eeuw heeft het *concilium Antisiodorenfe* in Frankrijk, beflooten, dat de vrouwen, de teekenen van het nachtmaal niet zouden ontvangen met bloote, maar met gedekte handen, of omwonden. In het oosten verbrandde men de overblijffels van het heilige avondmaal; omdat men niet wilde, dat het brood, 't welk eens gediend had tot heilige gebruiken, zoude wederkeeren tot gemeenen en onheiligen: terwijl men in het westen de teekenen met zich naar huis nam, of anderszins in de kerken bewaarde, tot gevallen van noodzaaklijkheid; en EUAGRIUS in *Hist: Eccl*: leert, dat men te Konftantinopolen, aan onmondige kinderen de overblijffels van het heilige brood liet opëeten; 't gene ook elders in het westen gebruikelijk was, *Can: 6. Synodi Sec: Matisconensis*.

.....) In de zevende eeuw, bezigde men in Frankrijk, melk in plaats van wijn; in Spanjen deelde men trosjes druiven uit, aan de communicanten: men doopte het brood in den wijn, en gaf het

het zoo ingedoopt aan het volk; men begroef zelfs de teekenen bij de dooden; men vingaan, het nachtmaal in nieuw opgerichte kerken in het latijn te bedienen, en de priesters kleeadden zich daar bij zwieriger als voorheenen: en er was bijkans, naar MOSHEIMS gezeg, geen paus, of hij deed er eene of andere nieuwe plegtigheid bij. De grieksche voorgangers in de kerk, begonden in de feestdagen van *Quadragesima*, het vieren van de *Missa præsantificatorum*, dat is, het brood, dat op den voorgaanden dag geheiligd was, werd bewaard voor alle de volgende dagen van dat feest; wanneer men het zonder eene nieuwe zegening, op het altaar bragt, en het in den wijn worp: waardoor de wijn, van dit geheiligde brood aangeraakt zijnde, (welk brood *præsantificatus* te vooren geheiligd was,) gerekend werd geheiligd te zijn. Het geraakte in deeze eeuw ook in gebruik, om de zoo-genoemde *hostie* of *ouwel* op te heffen, (*elevatio ἀνάδειξις*;) niet juist, om dezelve alsnog *ter aanbidding* aan te bieden: maar, om daardoor *Christus verheffing op het kruis*, tevens, zijnen dood en opstanding, af te beelden; zooals men er de duidelijke verklaring van vindt bij GERMANUS den patriarch van Konstantinopolen; intusfchen verschilde het begrip van de *zevende eeuw*, niet wezenlijk van de begrippen der *zesde eeuw*. IZIDORUS HISPALENZIS *de Offic. Eccl.* l. I. C. 18. verklaart ons de leer van het bondzegel duidelijk: *Het brood, 't welk wij breeken; zegt hij, is het lichaam van Jezus Christus, die gezegd heeft: Ik ben het brood des leevens; en de wijn is zijn bloed, want er staat geschreeven: Ik ben de waare wijnstok.* MAXIMUS de abt van Konstantin. in *Schol.* in *Dion. Arcop.* zegt in de *zevende eeuw*, dit, dat het heilige brood, en de beker der dank-

dankzegginge teekenen zijn van zintuiglijke leuzen; (dit is mij wat onverstaanbaar, *signa symbolorum sensibilibus*) een beeldnis, van zaaken, die in de hemelen zijn, en welken eene grootere waarheid hebben: ze hebben het teeken, maar niet de waarheid zelve; dat de dingen van het oude testament de schaduwen, maar die van het nieuwe testament, het beeld derzelve zijn, maar dat wij de waarheid der dingen eerst bezitten zullen in de toekomende eeuw.

.....) In de agtste eeuw, vinden wij de duidlijkste bewijzen voor de viering van het nachtmaal; hoewel zeer van den eersten oorsprong verbasterd. Toen begon men de afzonderlijke missen (*missæ solitariæ*) de missen voor de dooden; hoewel het niet algemeen toegestemd werd, maar betwist, of het bestaan konde dat de priester alléén, den heiligen dienst (versta de misse) bediende, zonder dat er iemand tegenwoordig ware, tot wien hij konde zeggen: DE VREDE ZIJ MET U! DE HEER ZIJ MET U! Het concilium van Mentz, en van Parijs, hebben hierop beslooten, dat men deeze bijzondere missen moest beletten, als tegen het apostolische bevel zijnde, en onwaardig voor zoo eene groote verborgenheid. Men vergeleek in deeze eeuw het bondzegel van den doop, met dat van het avondmaal; men zag in beiden een zichtbaar scheepsel, 't welk eene onzichtbaare genade te wege bragt, afschetsende Christus lichaam en bloed. BEDA, de eerwaardige toegenamd, het orakel van deeze eeuw, liet er zich dus over uit, dat Christus het paaschlam te niete doende, 'zijn lichaam en zijn bloed in plaats gesteld had, in de schetsse van brood en wijn; dat de daad van eeten, welke in het avondmaal geschiedt, enkel geestlijk, en sacramenteel is; want: dat onder het voorgestelde brood en wijn, op
eene

eene zichtbaare wijze, een onzichtbaare zaak werd voorgesteld; naamlijk, het waare lichaam, en bloed van Christus, 't welk onzichtbaar was, 't welk het waare vleesch, en de waare drank was, niet om den buik te vullen, maar, om den geest vet te maaken. **ALCUINUS**, de meester van **CAROLUS** den grooten, de eer van zijne eeuw gehieten, opent zijn gevoelen hieröver, op de plaats **JOH: VI. vs. 56**: Dit, zegt hij, is het dit vleesch te eeten, en deezen drank te drinken, te blijven in Christus, en Jezus te hebben in zich blijvende: en, die zoo niet blijft in Christus, noch Christus in hem, eet zonder eenigen twijfel zijn vleesch niet geestlijk, ofschoon hij het lichaamljk en zichtbaar met zijne tanden eet: maar, in tegendeel, hij eet en drinkt ter zijner veröordeeling het bondzegel van eene zoo groote zaak; omdat hij, onrein zijnde, zich vermeeten heeft, te naderen tot de bondzegelen van Jezus; welke niemand waardig ontvangt dan die rein is. **KAREL DE GROOTE** schrijft zelf, aan zijnen meester **ALCUINUS**, dat Jezus met zijne discipelen avondmaal houdende, het brood gebrooken, en hun den wijn heeft uitgedeeld, tot een figuur van zijn lichaam en van zijn bloed; geevende hun het groote bondzegel ten onzen nutte.

.....) Uit **THEODULFUS**, bischop van Orleans, uit **AGOBARDUS**, bischop van Lions, en uit **AMALARIUS**, was het gemaklijk te be-
toogen, dat de stellige leer van het avondmaal, gedurende de eerste dertig jaaren van deeze eeuw, vrij zuiver was; doch verder gaande, is dezelve jammerlijk geteisterd. **PASCHAZIUS RADBERTUS** had een boek gemaakt, over Christus lichaam en bloed, waarin hij de *transsubstantiatie*, het allerëerst verdedigd, en tot een samenstel gemaakt heeft,

heeft: hoewel hij eigenlijk schijnt gewild te hebben, *dat het brood en de wijn, door eene daad van ſchepping*, in het lichaam en bloed van Christus veranderd wierde; waartoe hij op eene ſlimme wijze is te werk gegaan, en de plaatſen der oudvaderen, welken hij aangehaald, en verdraaid had, verzwegen heeft; hem en zijn ſamenſtel, hebben HINCMARUS, JOHANNES DIACONUS, *Historicus* van GREGORIUS *den grooten*, REMIGIUS de monnik, en PAULUS DIACONUS goedgekeurd; hoewel er veel meer tegen hem ſtemden. Zoo dra werd zijn werk niet bekend, of er daagden beſtrijders op: ſommigen ſchreeven *opendlijk* tegen hem; anderen zonder van hem melding te maaken, als RABANUS MAURUS, RATRANCUS, JOHANNES ERIGENA SCOTUS, FLORUS, WALAFRIDUS STRABO, zelfs de geheele kerk van Lions: doch dewijl deeze tegenſchrijvers onderſtonden, om de tegenwoordigheid van Christus, (welke men tot nog toe eenvoudig geloofd had, zonder te onderzoeken *hoe*,) te bepaalen met opzicht op de manier, zoo heeft dit aan de ijdele nieuwsgierigheid bod gevierd, en men heeft over het hoogwigtige ſacrament, beuzelächtige dingen geſchreeven, en verricht; neem eens: THEODORUS, de paus, onderſchreef de veröordeeling van *Pyrrhus*, niet met inkt alleen, maar, met den wijn van het avondmaal, als Christus bloed zijnde, daarönder te mengen; gelijk ook die biſchoppen deden, welken het vonnis van PHOTIUS onderſchreeven, met eene pen gedoopt in gewijd bloed, of wijn van het heilige avondmaal; gelijk ook CAROLUS CALVUS deed, zich met *Berhardus* door verdrag verzoenende, om hem te beter te misleiden, ook teekende met wijn van het avondmaal. Men verdichtte ook

verscheidene wonderen, om de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus lichaam te bewijzen; PASCHASIUS trouwens had er hun den weg toegebaand.

.....) De *transsubstantiatie* bekwam in de tiende eeuw meêr sterkte; doch men was een weinig verdraagzaamer, om elkanderen in de twee overgestelde gevoelens van het avondmaal te verdraagen: beide gedachten werden verdedigd; en er waren, die ook niets bepaalden. De Jezuïet CELLOTIUS, haalt eenen ongenoemden schrijver aan, die, verslag gedaan hebbende van de verschillende gevoelens, geene van allen voor ketters of invoerders van nieuwigheden houdt, maar hij voegt er, op eenen zachtmoedigen toon, bij: *Wat mij betreft, zoekende niet hooger op te klimmen, ben ik eenvoudig te vrede met te gelooven, dat Christus lichaam in het nachtmaal waarlijk tegenwoordig is*; hoewel men dit mogelijk, niet zoo zeer aan de voorzichtigheid, en gemaatigdheid van deeze eeuw heeft toeteschrijven, als wel, aan gebrek van verstand, redenbeoëffening, en geleerdheid; waardoor veröorzaakt werd dat men de verschillende gedachten, niet durfde aantasten: de slechtheid der tijden, de achteloosheid der opzieneren, de geldzucht der priesteren, het bijgeloof noopens het vaagvuur, en het verlossen van de zielen uit hetzelve, door herhaalde misfen, maakten, dat de afzonderlijke misfen veld wonnen, en bîschoppen, kardinaalen, ja pausen tot verdedigers erlangden; breeder te zien bij CALIXTUS de *Misfis Solitariis*.

.....) De elfde eeuw was aanschouwster van het geschil met *Berengarius*. Dees kon het gedrocht-

drochtelijke leerstuk van de transsubstantiatie niet opëeten; en gordde zich daaröm aan, om de gedachte van Bertramus, en Scotus Erigena te verdedigen: doch hij berokkende zich hierdoor ontallijke vijanden, en is eindlijk door de vreeze voor de halsstraf, genooddwangd, aan dit formulier onderschrift te geeven, *dat het lichaam van Christus zintuiglijk in het sacrament was, en in waarheid door de handen der priesteren behandeld, en door de tanden der geloovigen gebrooken en verbrijzeld werd;* doch de waarheid was hem te sterk, hij herriep zijne onderteekening tot driemaal toe; hieröm is het dat BARONIUS hem betijfelt met den naam van *cariosus hæresiarcha*, eenen verrotten ketter, die de kerk door eene valsche bekeering bebroog; als eenen, die zoo dikwerf gevallen is; een allergodloosste ketter, dien men naauwlijks waardig konde houden, om met het gemeen, avondmaal te houden (*Laica communione vix dignus*) en die in zijn einde groot medelijden moest verwekken; welk oordeel van Baronius, men heeft toe-teschrijven aan partijzucht, en nijdigheid; gelijk trouwens de geheele vervolging tegen hem: want hij was buiten twijfel een man, die door geleerdheid en godvrucht beroemd was, uitwijzens zijn graffschrift:

*Quem modo miratur, semper mirabitur orbis
Ille Berengarius, non moriturus abit.*

Aan deeze elfde eeuw, heeft men ook het besluit te wijten, dat voortaan de dienst, niet in de landtaal van elk volk, maar in de latijnsche taal alleen zoude verricht, en in die taal het nachtmaal, ook bediend worden, ondanks het gemeen deeze taal niet verstond. LEO de IXde heeft ook het gebruik der ongezuurde brooden ingevoerd:

voorders, zoo hebben thans de Latijnen de Grieken naargevolgd in het *opheffen van het sacrament*, 't welk de Grieken reeds in de 7de eeuw begonnen hadden, geevende de zelfde zinnebeeldige redenen daarvan; de volgende vaarzen van HILDEBERTUS kunnen dit leeren:

Presbyter id circo cum verba vertitur ad illa

In quibus altari gratia tanta datur

Tollit utrumque manu, cum sit communibus escis

Altior & quiddam majus utrumque ferat.

waarmede HUGO DE SANCTO VICTORE instemt: *de offeraar heft den ouwel omhoog, en doet hem wederom naar beneden daalen: opdat bij de verheffing van Christus kruis, en zijne begraafnis beteekenen.*

.....) De twaalfde eeuw voerde de aanbidding van het sacrament in, waarvan men in de tien eerste eeuwen niets geweeten, noch dus ook hetzelfde met den naam van 't *venerabile* betijteld had. Men wist tot op deezen tijd van geen kniebuigen; men stond het avondmaal nuttigende bij de tafel; men stelde het sacrament, niet opendlijk ten toon; men droeg hetzelfde niet in staatsie om, noch bragt het niet door den dienst van eene vrouw, of van een kind, tot de zieken: maar nu schikte zich alles allengskens tot eene staatlijke aanbidding van het bondzegel, vooräl tegens het einde van deeze eeuw. Er is een besluit van den aardsbischop van Kanterburi, waarbij vastgesteld wordt, dat, zoo dikwerf de priesters het bondzegel bij de zieken bragten, zij zulks doen moesten in hunne priesterlijke gewaaden, zooäls bij het groote sacrament voegde, dat men een kaars voor zich heenen moest laten draagen, ten zij de

de weg of de regen hun zulks belette. Nu werd ook de naam van *transsubstantiatie* uitgevonden; (een recht barbaarsche naam voor de zoo barbaarsche tijden) waarvan *Stefanus de bisschop van Edua*, de eerste uitvinder was, zooäls *ALBERTINUS* in zijn doorwrocht boek *de sacram: Eucharist*: nader aanwijst; ook is nu zachtkens ingevoerd, het *communiqueeren onder ééne gedaante*, om en vanwege het gevaar, ('t welk niemand der hoogverlichte kerkvoogden tot hiertoe doorzien had) van de uitstorting en dwaaling, hoewel tot hiertoe zonder het gezag van eenig concilium, en meest op bijzonder gezag van deezen of genen: men vreesde, dat het gemeen zoude denken, dat Christus onder de ééne gedaante NIET GEHEEL tegenwoordig was; en, om dit al zachtkens, langs bijna ongemerkte trappen intevoeren, begon men eerst met aan het volk een stukske brood, dat in den beker was ingedoopt te geeven, of men deed hun den wijn, door een pijpje, uit den beker zuigen; eindelijk, ontzeide men den beker geheel aan het volk.

.....) In de dertiende eeuw, was er de dienst, en eerbewijzing aan het sacrament ten eenemaal bovenöp. *Odo*, bisschop van Parijs, was de eerste, die het volk beveelde de kniën voor het lichaam van Christus te buigen, als voor hunnen heer en schepper, zoo dikwerf men het zelve voorbij zich zag gaan; het *synode van Parijs* beval de aanbidding met uitdruklijke woorden; *HONORIUS* de derde bevestigde dit, en wilde dat men het volk zoude leeren *de kniën te buigen*, zoo menigmaal *de opheffing in de offerande van de mis*, geschiedde. Hierdoor is het eindelijk zoo verre gekoomen, dat het algemeen

werd, om het sacrament *zijnen Heer en God* te noemen. DALLÆUS l. 7. C. 19. de *Cult. Latin*: haalt hier toe aan, een vaarsje, waarmede zeker glosfator op het canonieke recht wilde, dat men het sacrament, al kniebuigende, begroeten zoude; dit vaarsje luidt aldus:

*Salve lux mundi, verbum Patris, hostia vera
Viva caro, Deitas integra, Verus Homo.*

GREGORIUS de negende, deed er toe, dat men bij de opheffing, met bellen of schellen, luiden moest, en, dat ieder op het hooren daarvan, op de kniën zoude vallen. De fabelgeest vervoerde hun zoo wijd, dat men verdichtte, dat de redenlooze dieren de *hostie* aanbaden; bij voorbeeld: de ezel van ANTONIUS VAN PADUA verkoops never zulks te doen, dan het aangeboden hooi te eeten, offchoon hij van honger vermagerd, in drie dagen niet gegeten had; het schaapken van den heiligen Franciscus ging nog verder, en was gewoon te knielen bij het hooren van de schel, wanneer de hostie opgeheven werd. Nu begon men voor het sacrament kostbaare huiskens te maaken, kaarsen aan te steeken, en hetzelfde met pracht te begeleiden; ja! URBANUS de vierde, besloot, op het aanstuwen van eenige bijgeloovige vrouwen, die voorgaven van God zulks geleerd te hebben, *het feest van het lichaam des Heeren* jaarlijks te laten viëren, tot ergernis van heidenen en ongeloovigen, gelijk uit het gezeg van *Averroës* bekend is: *Dewijl de Christenen opëeren, 't gene zij aanbidden, zoo sterve mijn ziel den dood der wijsgeeren.* In het concilium van *Lateranen*, in 't jaar 1215 gehouden, heeft INNOCENTIUS de derde, door een besluit geördend, *dat de trans-*
sub-

substantiatie, onder de geloofsartikelen, van allen zoude gehouden worden. Goed is het, dat BONA en anderen, hebben uitgevaaren, op het vieren van de *missæ nauticæ & siccæ*, welke zonder heiliging, en, zonder het lichaam van Christus te nuttigen, van de scheepslieden gevierd werden; ook tegen de *missæ bifaciatae, & trifaciatae*, waarin men verscheidene misfen te samen voegde, uit elk derzelven eenige stukken opzeide, om aan veelen, die begeerden, dat er voor hun een mis zoude geschieden, te gelijk te kunnen voldoen, en opdat men dus voor eene mis, des te méer bezolding ontvangen zoude.

.....) In het midden van de 14de eeuw, poogde JOHANNES WICLEF, een man van moed, en van verstand, onder EDUARD den derden in Engeland, de hervorming te bevorderen, en verzette zich tegen de transsubstantiatie, tegen het offer der mis, tegen het avondmaal houden onder ééne gedaante, en tegen de heilighendende aanbidding; hoewel met een ongelukkig gevolg, als zijnde genoopt, om het in de gevangnis te herroepen. Welke de poogingen van JOHANNES HUS in Boheemen, omtrent de *éénheid*, of meerderheid der gedaanten in het nachtmaal geweest zij, is aan niemand onbekend.

.....) Het concilium van *Constans*, besloot in de 15de eeuw, om den *beker* aan de gemeente te ontnemen, offchoon de vaders erkenden, dat Christus het anders bediend en verörend had: het gezag van die vaderen, dreef echter bij hun boven, die *rationabiliter*, op eene redelijke wijze hadden ingevoerd de gewoonte, om het nachtmaal onder ééne gedaante te gebruiken. Dit

had men dus voor eene wet te houden, waartegen niet te hikken zoude zijn, dan op zwaare straffen. Men weet hoe in gevolge hiervan, en Johannes Hus, en Hieronymus van Praag, voor ketters verklaard, en verbrand zijn; de eerste, vijftien dagen na het besluit; de tweede, een jaar daarāan; alles op de onrechtvaardigste wijze, na de plegtige en openbaare trouw geschonden te hebben! invoegen MOSHEIM, met alle reden dit veelēer *een daad* noemt *van rooveren*, dan van eene vergadering van welgestelde richteren; 't welk dan ook de hand geleend heeft aan de droevige onlusten in Boheemen, en aan den dertienjaarigen oorlog, waarin het van wederszijde niet gemangeld heeft aan preuyen van wreedheid.

.....) De zestiende eeuw, was de eeuw der *kerkhervorming*. Men begon allengskens aan alle de ingesloopenne dwaalingen de hand te slaan, en ze hevig aantetasten, in Duitschland, Frankrijk, Zwitserland, Engeland, en de Nederlanden; men scheidde zich van de onverbeterlijke roomsche kerk af; terwijl *Trenten* de heenengaanden met banblikfems achtervolgde, die niet wilden gelooven, dat de offerande van de mis, verzoenende was voor de zonden van leevenden, en van dooden, en onherroeplijk vaststelde, dat de beker het gemeen niet toegereikt zoude worden, ondanks den tegenstand van den keizer, van den koning van Frankrijk, en den hertog van Beiēren. Eēn geval alleen werd er uitgezonderd, waarin de leeken den beker mogten gebruiken: wanneer bij toeval de priester onmiddellijk na de *consecratie* schielijk stierf, en er gevaar was, dat het sacrament in de handen van de ketters zoude vallen, in zulken geval mag een leek den geheelen

len beker uitdrinken ; 't is zoo hierëndaar geeft men wel wijn aan de leeken , doch die is ongeheiligd , en het geschiedt alleenlijk om den mond aftespoelen , opdat er van het heilige lichaam niets in de tanden zoude blijven zitten. Nu durfde men eenen zetregel maaken : *Het avondmaal onder de twee gedaanten te nuttigen , is in der daad zichzelven te willen verdoemen ; en , dat het een duivelsche inblaazing is in de leeken , zelfs daarāan te denken.* Wat ZWINGLIUS in Zwitserland gedaan heeft door schrijven en prediken , om eenen afkeer tegen de mis te verwekken , en zoo wel de overheden , als het volk te beweegen , om in 't jaar 1525 het avondmaal des Heeren in plaats te stellen , is overbekend. Jammer is het , dat tusschen de *Saxische , Zweedsche , Zwitserische , Wurtenburgsche en Paltzische* kerkhervormeren , hevige sacramentstwisten ontstaan zijn , waarvan CARLOSTADIUS de eerste aanlegger was , welke twisten in het eerst min hevig , en meer heusch tusschen *Luther , Zwinglius , Oecolampadius* , en anderen gevoerd werden : maar naderhand kwamen alle de sprongen van de menschlijkheid , en verdorvenheid voor het licht , en aan beide de zijden , werd er met grof geschut geschooten ; invoegen JURIEU vergeeffsche moeite doet , om CALVIJN in dit stuk geheel vrij te pleiten , onder voorwendsel , dat een bittere en hoonende of schertsende stijl , in die eeuw meer gebruikelijk , en min aanstootlijk was , en dat men er niet vies van was , om alle de tegenstreevers voor honden , ezels , muilezels , ja duivels uittemaaken , hetzij ze van denzelfden , hetzij van verschillende godsdiensten waren ; Gode zij echter dank , dat weldenkende en vredelievende mannen , wien deeze scheuring aan het hart ging , al het hunne toebagten , om de-

zelve wechteneemen, of te verzachten; zelfs **FILIPPUS** de landgraaf van Hessen, stelde daar toe het *colloquium van Marpurg*, tusfchen *Zwinglius* en *Luther*; welke famenspraak in allen deelen wel niet gelukkig uitliep, maar echter te wege bragt, dat beide de partijen elkändere liefderijk behandelden, en beloofden te zullen bidden, dat Hij allen door zijnen Geest in het waare gevoelen van het avondmaal verfterken wilde; waar bij men echter niet lang bleef; verfchillende *confesfiën* kwamen er in het licht, de *formula concordiae* van **Wirtemberg** werd gebaard, en aan dezelve weigerden de meeste hervormers te onderschrijven; dit ontftak wederöm den sacramentsoorlog, die tot in de 17de eeuw voortduurde.

.....) In deeze eeuw, poogde men volijverig de Lutheraanen met de Hervormden te verëenigen, er werden voorflagen van vrede gedaan, en fomts verworpen; het *colloquium te Leipzig* ftrekte daartoe; de braave *Duræus* ontzag hiertoe noch moeite, noch togten, doch te vergeefs; aan dit gevaarte tilde ook **GEORGIUS CALIXTUS**, doch hij berokkende zich hierdoor veele onheilen, en verdenkingen, en werd voor den vader der *Syncretisten* gehouden; en nog tot op den huidigen dag zijn de sacramentsgefchillen niet verëffend, terwijl de beroemde **PFÄFFIUS**, de laafte is, die poogingen tot accoord gedaan heeft: doch er waren ook toen, die den vrede haatten.

II. Zoo meenen we, zonder eenig tusfchenvak te vinden, getoond te hebben, dat 's Heeren avondmaal onafgebrooken, door alle de eeuwen gevierd is. Want alle grootere en kleinere veranderingen, alle hoe ook genaamde onëenigheden,

den, over dit bondzegel, bevestigen juist de hoofdstelling, en leveren ons de gronden op, voor het betoog van de historische waarheid van het nieuwe testament, en als dit bewijs ontwikkeld wordt, heeft het noodwendig de volgende stellingen in zich:

A. Dat Jezus Christus waarlijk op aarde geleefd heeft, en dit bondzegel van *ons*, en van *zijn* geloof heeft ingesteld: dus, dat de godsdienst, welke op zijnen naam dóórgaat, niet voor den waa-ren godsdienst gehouden wordt, *onder eenen ver-dichten naam van den insteller*, maar, dat men in tegendeel Jezus voor den *insteller* houden mag, en *moet*; die denzelven godsdienst bevestigd heeft, met het duurste zegel van zijne liefde: want, immers, indien Jezus niet geleefd, en de insteller van deezen maaltijd niet was, hoe kooft het dan bij, dat die maaltijd TOT ZIJNE GEDACHT-NIS DOOR ALLE DE EEUWEN HEENEN GE-VIERD IS? Wat kan men daartegen inbrengen? zal men zeggen: dat alle die Christenen hieten, hetzij vroegeren, hetzij lateren, zonder onderscheid, zoo zot en uitspoorig zijn geweest, dat ze zulk een feest gevierd hebben, op eene *overleve-ring*, welke op geenen grond steunt? dat die lou-tere dwaaling van de vaderen tot de kinderen is voortgeplant! en wel, om eenen maaltijd plegtig te vieren, welke nooit aanwezig, en een enkele hersfenschim was, wie kan zoo onzinnig denken? hebben niet alle Christenen door het vieren van deezen maaltijd getoond, ten vollen overreed te zijn, dat zij de *gedachtenis van Jezus* met der daad aan zich te binnen bragten, die eens hier op aarde geleefd heeft, als oorzaak van deeze pleg-tigheid? dus zijn alle de preuven van dien aart, dat

dat ze ons doen opklimmen tot de eerste bron, en 't is uit den aart der zaaken onmogelijk dit ver-
 dacht te hebben: die dit zoude durven staande hou-
 den, zoude onvermijdelijk verplicht zijn aantetoo-
 nen waarin dan de grond van dit heilige feestgebaar
 moet gezocht worden? of, zal men 't dáárheen
 wenden, dat *misschien de apostelen de geheele ge-
 geschiednis der instelling van het avondmaal verdicht
 hebben!* maar, dit is een stelling van een raazend
 en ontsteld brein! Hoe was het immer mogelijk,
 dat twaalf ongeächte, en arme vischers, (die
 door den dood van hunnen meester zoo bijster ter
 neder geslagen waren, die niet konden weeten,
 welke de uitslag van de verkondigde leer, van
 eenen gekruisigden weezen zoude,) in hunne ge-
 dachten hebben kunnen neemen, om *de instelling
 van een grafmaal* te verdichten, en aan Jezus die
 woorden in den mond te leggen: *dit is mijn lichaam,
 't welk voor u verbrooken wordt, dit is het nieuwe tes-
 tament, in mijn bloed;* woorden! waarin iets nieuws,
 iets ongewoons, verborgen ligt; woorden, wel-
 ken Paulus, en de overige euangelisten, uit eenen
 mond alle verhaalen, zonder voorafgegaane over-
 eenkoomst, gelijk blijkt uit de kleine en geringe
 verschillen tuschen hun verhaal: hoe konde zulk
 een bedrog bedekt blijven? in den eersten tijd van
 deeze ingestelde plegtigheid, was er immers geen
 hand om te verleggen, om zich van de historische
 waarheid te overtuigen; het was te doen, om een
eenvoudig factum, al of niet gebeurd, te weeten,
 waarin de allerönnozelfte mensch zich volledige
 gronden van zekerheid bezorgen kan; 't kwam
 hieröp neër: *of zeker man JESUS genaamd, ooit met
 zijne twaalf apostelen was bijëengekoomen, om eenen
 zekeren maaltijd in te stellen, welke de bekendmaa-
 king van zijnen aanstaanden dood, en de blijvende*
 her-

berinnering daarvan in de volgende tijden, in zich behield; wie, wie konde dit niet te weten koomen? en zoude niemand zulk een onderzoek ooit gedaan hebben? de mensch is toch gewoon geloofszaaken, *zonder onderzoek* aanteneemen, *dan* alleen, *wanneer* dezelve tegen zijne vooroordeelen of hartstogten niet aan-en inloopen, en hem van zijne genoeglijkheden niet berooven; buiten deeze gevallen, stemmen ze zoo ligt niet toe, en ze brengen het al verre, als ze zich tot het doen van onderzoek of navraage bepaalen, want ze weigeren dat te zien, voor het welk te gelooven zij bang zijn, zij schroomen uit vreeze van overtuigd te worden, tot het licht te koomen; nu, zoodanig is het geval hier: het kruis van Christus was den Jooden tot ergernis, den Grieken tot dwaasheid, gevolglijk ook het nachtmaal, 't welk een **GEDENKTEKEN** was van het kruis, en van den dood aan het kruis ondergaan, welke leer hunne vooroordeelen bevocht; dit *nachtmaal* vorderde eene bijzondere voorbereiding, en eischte de verloochening aan alle ongeregelde hartstogten, een hartgrondig berouw over begaane zonden, het opzet tot een heilig leeven: kan men gelooven, dat men zich zonder voorafgegaan onderzoek, in deeze eischen zal hebben gegeven? en, als ze er dus in toestemden, zoo was dit een bewijs, dat ze het gebeurde, na gedaan onderzoek, waarheid bevonden hebben te zijn: gelijk nu dit onderzoek aan den eenen kant allergemaklijkst te doen was, zoo was het aan den anderen kant, van het uiterste gewigt, dan, dat het niet op eene ernstige, gestrengte, en waarheidminnende wijze zoude geschied zijn. Ja, stel eens, dat de apostelen zulk een historisch stuk hadden *kunnen* verdichten, dan is het nog ongelooflijk, dat ze zulks hebben *willen* doen!

doen ! Wat voordeel op de wijde weereld zoude hun daarvan zijn te huis gekoomen, *dat ze aan Jezus zulk eene instelling toedichtten* ? hun ontworpen nieuwe godsdienst zoude er veelëer *scha-*
de dan *voordeel* van gehad hebben ; de plegtigheid was te *eenvoudig*, en maakte te weinig vertooning, ook had ze niets in zich ; dat voordeel of luister gaf : in tegendeel , de plegtigheid lag eene zekere schande en blaam op hunnen meester, welke geduurig door deeze plegtigheid verleeven-
 digd werd ; om van de *locus communis* niet te ge-
 waagen, dat de geheele gesteldheid van de perfoonen der apostelen , tot bedrog onbekwaam was. Maar , mogelijk , denkt iemand , dat de eerste Christenen , zich van en door de apostelen zeer ligt hebben laten misleiden , en bedriegen , om ligtvaardig te gelooven , dat Jezus de insteller van dit nachtmaal was , en dus wederöm anderen in dien denk gebragt hebben , dat ze aan den door hun gepredikten Christus *de instelling van het avond-*
maal schuldig waren : doch ook dit springt af, door, aantemerkten , dat het in die eerste tijden niet geoorloofd was een Christen te hieten, zonder zich aan veele ellenden bloot te stellen ; alleen *om den naam* waren ze gehaat en vervolgd. Wie kan nu denken , dat er *toen* zulke menschen zouden geleefd hebben ; welken zoo vervoerd waren door uitzinnigheid ; welken zulke geslagene vijanden van hun eigen welzijn zouden geweest zijn , dat ze zich enkel uit ijdele eer , en om een verdicht leerstuk staande te houden , liever aan alle ongevallen ter prooie gegeven hebben , dan te bekennen , dat ze misleid en bedroogen waren ; en , om zulks niet te bekennen , zouden ze duizend dooden de voorkeur gegeven hebben , en liever instemmen in eene , voor hun zoo noodlot-
 tige

tige fabel : ja! *eenigen* mogt men eens zoo razende zich verbeelden, maar zal *een geheel volk* het dan doen? zullen ook zoo *verschillende* talen, volken, natiën, zoo van elkanderen verwijderd, en buiten eenige verstandhouding onderling daarin samenspannen? Moet men dan niet gelooven, dat ze van de herkomst en den waaren oorsprong deezer plegtigheid ten vollen overtuigd waren? en, dat het *geschiedkundig* betoogd is: JEZUS HEEFT GELEEFD EN IS AAN HET KRUIS GESTORVEN!

B. Nog meêr laat zich hier uitrollen! Het volstandige gebruik van dit avondmaal bewijst: *dat dees Jezus geen bedrieger geweest is*; dus ook: *dat de godsdienst door Hem ingesteld, geen werk van bedrog was*. Wie, die wikt en weegt, zal zich kunnen diets maaken, dat zoo veele millioenen menschen, met hun redengebruik begaafd, dit DOODMAAL bijkans agttien eeuwen lang gevierd hebben, zonder innig overreed te zijn, dat ze de gedachtnis vierden, niet van een' bloot gestorven' mensch, die zich met de grijns van eenen leeraar uit den hemel nedergedaald omhangen had, schoon alles goochelerij was, maar van eenen hemelschen profeet? zoo de minste argwaan hun slechts bekreep, dat de insteller een bloot mensch was, die lang gestorven en verrot was, ja, zóó een, die zich godlijk gezag durfde aanmaatigen, zonder dat de uitkoomst het zegel daarop gezet had, en zoo hij uit den doodstaat niet was te rug gekoomen, en den grafkelder met magt ontworsteld; ik herzeg: bij de minste argwaan van het tegendeel, gaat het boven allen denk, dat men bij de agttien eeuwen daarin volhard zoude hebben! Er zijn door alle eeuwen menschen geweest, die

die onderzocht hebben, of Jezus, de insteller van dit bondzegel ooit geleefd heeft! die een gestreng onderzoek gedaan hebben, naar de natuur van dit avondmaal, ja naar de geheele leer, en het leeven van Jezus Christus; en, die, na dit streng onderzoek, ten vollen overreed zijn geworden, dat niemand, dan een zot, de godlijke zending van Jezus in twijfel konde trekken, en die op dien grond met alle blijdschap en ruimte den dood van Jezus gevierd, en dankbaare nagedachtenis gehouden hebben, van zijne zonden-wechneemende opoffering: ja! er zijn in de eerste tijden van het Christendom menschen geweest, die te midden van het rampspoedigste lijden, en onder de wreedste martelingen, dit van Jezus ingestelde teeken gebruikt hebben, en het voor het grootste geluk en voorrecht geschat hebben, dit gedeelte van den dienst aan Jezus te moogen beoeffenen; die er alles voor opzetterden, om het slechts in hollen, en spelonken, in rotsen, op kerkhoven te moogen verrichten: en is dit alles mogelijk te begrijpen, zonder de innigste overreeding van Jezus godlijkheid, en van de waarheid van zijne leer? Gij maakt mogelijk hierop deeze uitzondering: dat men dit hun gedrag aan *hardnekkigheid*, en aan bij de opvoeding ingezoogene vooroordeelen moet toeschrijven: maar, die wat dóórdenkt, zal zich niet laten wijs maaken, dat eene zoo groote menigte door enkele koppigheid kan gedreeven worden, om zulk eenen zondvloed van rampen te ondergaan; te minder, daar een groot getal heidenen, (die voorwaar niet ten goede van het Christendom vooringenoomen waren, maar in tegendeel, hetzelfde sterk bevochten,) na de waarheid eens overtuigend gesmaakt te hebben, liever verkoozen te sterven, dan van dezelve aftegaan.

Dit

Dit liet zich zoo vinden, niet, bij de heffe van het volk alleen, niet, bij onkundige en ongeöeffende weetnieten, dat enkel door eens anders oogen ziet, maar bij een aantal geöeffenden, en in de oorzaaken der dingen indringende menfchen. Hoe veelen zijn er zelfs in de dagen onzer vaderen, en verdere leeftijden niet geweest, die zich hebben laten folteren, omdat ze het avondmaal op geene andere wijze hebben willen nuttigen, als het van Christus was ingesteld! zouden deeze aan God en Jezus getrouwe zielen, niet ten redelijkften overtuigd geweest zijn, van de infteiling van dit bondzegel, 't welk ze in geen één wezenlijk deel gaarne gekwetst, en tegen het oogmerk van den infsteller aan, verminkt, en verbasterd, zagen? Dit dan toonde hunnen eerbied voor zulk een heilig en eerwaardig gedenkteeken van het Christendom.

C. Het *volftandige vieren van het avondmaal door alle eeuwen*, leert, behalven het gezegde, welke, en hoedanig de hoofdsom van Jezus leer is; naamlijk deeze: dat Hij door zijnen dood een zoenoffer, en een oorzaak van heil geworden is voor allen, die in Hem gelooven. Want dees *dood* wordt in dit bondzegel met de leevendigfte verwen geteekend, als zijnde de volftandige en onafgebrookene hoofdleer door alle de eeuwen, welke in dit *gedenkteeken* bewaard, en voortgeplant is: ook kan er geen bekwaamer, fterker, en zekerder voortplanting of bevestiging, van deezen godsdienst uitgedacht worden, die voor alle verftanden even vatbaar is; want:

1) Dit kan zonder een lang en breedvoerig ver-
toog gefchieden, wanneer iemand maar dus voort

redeneert : Vanwaar koomt het toch , dat het vieren van deezen heiligen maaltijd , door den loop der eeuwen niet is afgebrooken ? indien de Christenen , welken door alle die eeuwen heenen , leefden , in dien denk gestaan hadden , dat ze enkel eene uitwendige , niets beteekenende plegtigheid vierden ? Waarlijk ! al wat een vond van menschelijke hersenen is ; al wat eenig en alleen tot uitwendige plegtigheden behoort , vervalt door den tijd , en zoo als het begonnen is , houdt het op , zoo dra het den volgenden behaagt , om de oude plegtigheden voor nieuwe te verwisfelen ; dus moet het aan alle belijderen kenlijk geweest zijn , dat aan hun onder die uiterlijke plegtigheid , en door die aardfche teekenen , hemelsche en geestelijke goederen werden toegezegd , dat er de dood van Jezus , den godlijken insteller , en zijn voor hun vergooten bloed , aan hun , voor het oog gebragt werd ; dat hun 's Heilands liefde als te tasten gegeven werd , die zulks om hunnentwil had willen lijden ; en hierin ligt de reden van dien gereeden toeloop tot dit bondzegel , waarvan hen geen vijand , door pijn of banden , konde te rug houden ; en daarom alleen is het tot hiertoe niet in verval geraakt , maar met de hoofdsom van Christus leer bewaard gebleeven.

2) Geen zekerder en vastergaande middel , is er ook tot dit einde buiten het avondmaal. 't Is zoo , zulks zoude ook wel geschied zijn , door de leerredenen , of de prediking van Christus , en door het verhaal der euangelisten : maar 't gaat te sterker door , als daar nog bijkoomt , eene uitwendige zinnebeeldige daad , die de hoofdsom van den godsdienst vertegenwoordigt ; want nu is geen onächtzaamheid van leeraaren , geen ver-
baste-

bastering in staat, zelfs geen ongenade der tijden magtig, om dit gedenkteeken omverre te werpen: want het geheugen van eenige aanmerkelijke gebeurtnis, wordt wel door schrift en letteren bewaard, maar nog beter, als er een *monument* of *gedenkpenning* van is opgericht of geslagen.

3) Hoe vast gaat dit *gedenkmiddel*! stel, dat ik het beeld, of een en ander onderpand van mijnen vader, of ouden vriend, mij tot een liefdepand nagelaaten, beschouwe, en betaste met mijne handen, zoo verwekt dit mij een leevendiger gevoel van zijne liefde, dan dat ik enkel door naakte woorden zijne gedachtnis aan mij zelven voorstelde; zelfs geldt dit nog meer door de handschriften die hij mij heeft nagelaaten: het is alsöf hij dan naast mijne zijde staat, en ik hem met mijne oogen beschouw, met mijne handen aanraak; en zulks doet onëindig sterker aan, dan dat ik mij hem enkel door de inbeelding, of bij zijne woorden te binnen bragte. Wel, wat is nu het nachtmaal anders, dan een leevendig beeld van den gewelddaadig gestorvenen Heiland? Wat, zijn brood, en wijn, anders, dan onderpanden van zijne allergrootste liefde? Kan er dus wel iets krachtiger en nadruklijker uitgedacht worden, om aan mijnen geest te vertegenwoordigen, den geheelen inhoud van den christlijken godsdienst, en van het heil door Jezus dood aan mij veröorzaakt, en om mij tot dienst, liefde en gehoorzaamheid, jegens dien Heiland optewekken, en om deezen godsdienst naar vermoogen voortteplanten.

4) Hoe is dit *gedenkmiddel* getemperd en ingesicht, naar de vatbaarheid van alle verstanden! Is niet de menschlijke natuur zoo gesteld, dat

dezelve meêr wordt aangedaan door zichtbaare, tastbaare, en in het oog loopende dingen, alswel door zaaken, enkel aan de redelijke bespiegeling voorgesteld? in het avondmaal zijn uitwendige teekenen van Christus verbrooken lichaam, en vergooten bloed; dus kan niet slechts elk wijze en geleerde, die best geschikt zijn tot het bespiegelen van afgetrokkene en onstoffijke zaaken, maar ieder ongeletterde, mits bij reden en bij vollen verstande zijnde, kan met eene middenmattige aandacht in deezen spiegel inzien, en zich den dood van den Heiland in eene leevendige printe voorstellen, en het eenige heilmiddel als met zijne oogen zien, en hierdoor kan in het hart van den hardnekkigsten zondaar zelfs, eene begeerte naar het heil, door Christus verworven, te wege gebracht worden; de vonkskens van het geloof in Hem, kunnen hierdoor aangeblaazen worden! zoo glipt door dit zintuiglijke middel de geheele godsdienst van het Christendom in de gemoederen in.

5) Het is zoo, men zoude mooglijk kunnen inbrengen, dat er meêr godsdiensten in de wereld zijn, die ons zekere plegtigheden van oude herkoomst vertoonen, welken eeuwen lang geduurd hebben, op welken de aanhangelingen van dien godsdienst kunnen boogen; waaruit ze dan ook op den zelfden voet, voor de waarheid van hunnen godsdienst zouden kunnen redeneeren. De zaak, antwoord ik, is zoo; maar zijn deeze twee dingen met elkander in vergelijking te brengen? en dit niet zijnde, zal het gevolg ook mank gaan! Is er wel één godsdienst ooit geweest, welke zoo veele aanvallers en vijanden gehad heeft, als de christlijke? welke zoo veele navorschers, gestrengte beoordeelers heeft doorge-
staan?

staan? in welken men bijgevolg eerder en gemakliker het *bedrog* en vernis, zoude hebben kunnen ontdekken? Dees godsdienst had alle en allerlei tegenstand van keizerlijke en opperheerlijke plakkaaten! en toen deezen niets vermogten, van vervolgingen, en van ongehoorde wreedheden; waarbij de wijsgeeren, en redenaars kwamen, die alle hunne poogingen in het werk stelden, om deezen opluikenden godsdienst te onder te houden, en met valsche redeneeringen, en alle bedrog aanteklampen. Heeft men niet het heilige avondmaal belasterd? snaterende, dat de Christenen, in deezen heimlijken godsdienst een kind slagten, en deszelfs bloed dronken! Wie zal alle de wegen, en middelen van tegenstand indenken, door Jooden en heidenen ingeslagen? Laat ons nu eens iemand eenen éénigen der valsche godsdiensten toonen, die, schoon zoo tegengegaan, echter nimmer, van eenige valschheid heeft kunnen geloogenstraf worden! Nu, alle de andere godsdiensten, die op hunne gedenkteekenen roemen, hebben geheele andere gronden van hunne *duuring*, als daar zijn, uiterlijke wapenen, magt en geweld, kunstige en listige vonden, van welken zij niet ondersteund zijnde, dra in duigen zouden vallen; bij voorbeeld: het romeinsche heidendom, heeft zich door de klem van magt der keizeren, zeer lang verdedigd tegen het Christendom, en even zoo gaat het met het Muhametaanendom. Wat houdt de *mis* met al haar pompe en praal in weezen? wapenen, martelingen, moord! Heeft het zich zoo toegedraagen in den geheiligden christengodsdienst? Heeft deeze eenvoudige nachtmaals-plegtigheid, zich niet door haar *eigen zelve*, on geholpen door menschlijke toevoegfelen, staande gehouden, te-

gen kunst en geweld van pausen, en van keizeren. Is dezelve, na eenigen tijd door verkeerde aanhangfelen bezwalkt geweest zijnde, niet in haaren eersten luister hersteld, en tot haare eerste eenvoudigheid te rug gekoomen? — Dus heeft de alles vernielende tijd, dit gedenkteeken niet kunnen vernielen! Het staat onverwrikt, als een *metaalen zuil*, en bewijst, onbezweken, de waarheid van het aanzijn, en de godlijkheid van den Insteller, en zijne zending! het zal zoo lang duuren, totdat de Insteller door zijne tweede koomst, hetzelfde zal doen ophouden; want het bevel heeft: *Zoo dikwijls als gij van dit brood eet, en van deezzen drinkbeker drinkt, zoo verkondig 's Heeren dood tot dat Hij koomt!*

Zie daar, mijn vriend, het argument van HULDRICH tot stand gebragt! Het ongeloof denke grondig daarop, en het zal verstommen! en een weldenkend gereformeerde, mits door geen onverdraagzaamen, dommen, vervolgzieken geest, aangetokkeld, zal mij niet tegenstribbelen, dat ik gewoon ben, onder de groote einden en oogmerken van het door Christus ingestelde nachtmaal, te brengen, DAT GOD GEWILD HEEFT, DAT ER EEN EVEN ZOO BLIJVEND GEDENKTEEKEN VAN DEN DOOD VAN CHRISTUS HISTORISCHER WIJZE IN DE KERK VAN HET NIEUWE TESTAMENT ZOUDEN ZIJN, DOOR ALLE DE EEUWEN, ALS ER DOOR MIDDEL VAN HET PASCHA, EN VAN DE OVERIGE GROOTE FEESTEN DER JOODEN, BIJ ISRAËL WAS, ZOO VAN DEN UITTOGT UIT EGYPTEN, ALS VAN DE OVERIGE OUDE WELDAADEN; waarmee ik dan de hoogere en meer verborgene einden niet uitfluite, dat zij onëindig verre van mij! En

En uit deeze eerste stelling haal ik gevolglijk af,
DAT IEDER CHRISTEN, DIE BELIJDENIS
DOET, AL WAS HET ALLEEN TOT DIT HIS-
TORISCH EINDE VERPLIGT, EN GERECHTIGD
IS TOT HET GEBRUIKEN VAN HET AVOND-
MAAL, offchoon hij, *dit alleen doende*, zeer verre
af is, van alle de uitgestrekte oogmerken van de
INSTELLING genoeg te doen.

Ik hoop, dat dit vertoog aan uw welproevend
gehemelte voldoen, en iets zal toebrengen, om
Uw: Ed: te versterken in de waarheid van onzen
allerheiligsten Godsdienst; terwijl ik, na de wel-
meenendste pligtpleegingen, ben,

M I J N H E E R,

Uw: Ed: toegeneegen vriend,

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 4 Mei, 1774.

Z E S D E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGE-
LEERDEN HEERE G: BONNET,
S: S: Th: Dr: & Prof:

Over twee plaatsen van den PREDIKER.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Behalven de voorheenen (in dit Deel) reeds verhandelde plaats, zijn er nog twee, die dikwerf het voorwerp van mijne aandacht uitmaakten, en waaröver ik de vrijheid neem, om met Uwe Hoogëerwaardigheid beknopt raad te pleegen. Er blijft mij, hoe ik het keere of wende, nog iets duisters in dezelve over; zie daar:

I. De eerste, te vinden PRED: VII. te midden van vers 14: *Want God maakt ook den eenen tegen over den anderen, ter oorzaake, dat de mensch niet zoude vinden iets, dat na hem zijn zal.* Om gelukkig en gezegend te leeven, moet een mensch, omtrent

A. Sommige dingen iets dulden, en wel, met *verdraagzaamheid*, en onderwerping; neem eens:

✕ *Veelvuldige veröngelijking*, ook in gerichts-zaaken, vers 7.

□ Daar-

⌋ Daarömtrent, moet hij, ziende op de *uitkoomst der dingen*, zich met lijdzaamheid bezitten, vers 8. *a*, gemerkt, waare nederigheid een deugd zij, die den wijzen wel voegt, vers 8. *b*, terwijl onverduldigheid, en overhaasting het merk van eenen dwaazen is, vers 9, vooräl behoort hij zich te wachten van te murmureeren tegen God, en geduurig over de flechtheid van de tijden te klaagen, vers 10.

B. Omtrent andere dingen moet hij, om gelukkig te worden, iets betrachten; als daar is:

⌘ *Te staan naar wijsheid*, vers 11. Deeze toch

⌋ Geeft den mensch, de alleruitmuntendste voordeelen, en

⌋ Is in staat, om hem in de samenleving voorzichtig te maaken, en te wege te brengen, dat de mensch

a Zich schikt naar den toedragt van zaaken, vers 13. uit

⌋ Welker beloop, en inzien in dezelve hij magtig veel leeren kan, en wel bepaaldlijk deeze waarheid: *dat God den eenen tegen over den anderen maakt, ter oorzaake, dat de mensch niet zoude vinden iets, dat na hem zijn zal.*

De eenvoudigste zinsbepaaling, kan hieröp neder koomen: Het is een stuk en tak van de wijsheid, waarnaar men, om gerust te leeven, te staan heeft, ja wel *te zijn in het goede*, zich werkelijk daarvan te bedienen, wanneer God eenen goeden

dag fchenkt: wanneer Hij ons van kwaaden bevrijdt, en ons leeven met verfcheidene aangenaamheden vermengt, dan voegt het niet, datmen zich door ftugheid, belgzucht van inborst, of wrevelächtigheid van ons geftel, van het waare genot van die טובה *goedheid* ontzette, neen: men moet dien tijd, als eenen *feestdag* in ons leeven gadeflaan, (de Jooden noemen hunne feestdagen, *goede dagen*,) en verftand hebben, om het zoet daarvan te fmaaken. GEYERUS brengt het gezeg van HOMERUS, hier zeer te pas bij:

*Tu quamcunque Deus tibi fortunaverit horam
Grata fume manu, nec dulcia differ in annum.*

Maar, er is eene bepaaling, alhier onvermijdelijk, begreepen in deeze woorden: *en zie op den dag van het kwaad*: gedenk, wanneer het u vóór wind en ftroom gaat, hoe gemaklijk de kans kan verkeeren; maatig u-zelfen daaröm in die tijden, en wapen u tegen donkere dagen, om er u betaamendlijk in te houden, en niet verflonden te worden door te groote droefheid, maar het in tegendeel met dapperheid intewachten. Die zich de mogelijkheid van in noodlottige omftandigheden te kunnen geraaken, in de gelukkigfte tijden van zijn leeven, als eenen voorgezienen pijl, voor den geest brengt, zal nooit uitgelaaten zijn, wanneer het hem welgaat. Trouwens, de hooge waarfchijnlijkheid, dat de kans verkeeren kan, ligt in deeze woorden: **נִמְצָא אֵת יְהוָה לַעֲשֹׂת זֶה עֲשֵׂה הָאֵלֹהִים**
Want deezen heeft God tegen over deezen gemaakt.
God is zichzelven zeer gelijk, in alle zijne werken! Het ééne is in de weereld geplaatst, in eene
zekere

zekere evenredigheid, tegen over het andere, om alles te temperen, en in evenwigt te bewaaren, opdat er van elk niet te veel zij: is er licht, er is ook duisternis; is er fchoon weder, en zomer, er is ook regen, buiig weder, en winter; het één gaat gemengd met, en volgt dikwerf op het ander. Even zóó heeft het zich ook in de zedelijke weereld: God houdt zekere evenredigheden, bij Hem bekend, tusfchen het goede, en het kwaade, het welk de menschen te beurt valt. 's Menschen leeven bestaat niet uit enkele heldere dagen van toelachenden voorfpoed, want dan wierde hij zorgloos, onnadenkend, aardfchgezind, ondankbaar; ook is het niet enkel droevig kwaad, 't welk hem in zijn leeven bejegent, want dan zoude hij wanhoopig worden, nimmer dankstof hebben, en het leeven wierde hem een last: neen! God heeft voor ieder mensch in zijn leeven, als 't ware, eene bepaalde maat van goed en kwaad wechgelegd, en daarin als de balans gehouden: van elk niet te veel, ook niet te weinig; het ftaat als in zekere evenredigheden tegen elkänder over. *Hij heeft den kwaaden dag gemaakt tegenöver den goeden; dan, en zóólang zal dees of die voorfpoed hebben; dan en zóólang zal hij het kwaade zien!*

Niemand nu verdenke deezen handel der hooge voorzienigheid; zij heeft er eene duchtige reden voor: *en wel, om deeze reden* zegt de Prediker, *opdat de mensch niets zoude kunnen vinden van die dingen, welken na hem gefchieden zullen.* God wil niet, (en zijn opperheerschappij verbiedt het ook) dat de menschen zouden kunnen bepaalen, op zekere ontwijfelbaare gronden, uit hetgene hun voor het tegenwoordige ontmoet, welken, en hoedangen

nigen hunne lotgevallen voor het toekomende zijn zullen. Dit zoude den mensch met waan en hoogmoed vervullen, en hij zoude in en op zichzelf leeren vertrouwen; neen! door deeze bij Hem alleen bekende rangschikking, laat God den mensch blind en onweetende (tot zijn geluk) in het toekomftige deel zijner lotgevallen, zoodat hij nimmer aan zichzelf kan toezeggen *zóólang* zal het kwaade, *zóólang* zal het goede mij overkoomen. Hoe fchrander en doorzichtig de mensch ook weezen mag, **נִדְּבָה לֹא יִשְׁכַּח** *hij zal het niet uitvinden*: en mogelijk is, *na hem* best te betrekken tot God, die deeze maat *eerst* bepaald heeft; en *na zijne bepaaling*, die geen verzetten, of veranderen veelen kan, en volgens welke alles afloopt, zal de mensch *geen aas goed of kwaad* voor zich kunnen uitdenken, 't welk in deeze bepaaling niet zoude begreepen zijn, en hetgene hij er *uit zichzelf* bij, of afdoen zoude; ten vertooge, dat deeze geördende mengeling van goed en kwaad geheel buiten hem is: en al het vertrouwen, in God, en in zijne wijze regeering alleen te vestigen zij, en hij zich leere schikken naar den loop der dingen, zonder hoogmoed en zonder wantrouwen. HIERONYMUS trof iets van deezen zin, *Comm. h. l. ne putes vel bonorum tantum aut malorum in mundo esse naturam, cum ex diversis mundus iste contrariis subsistat: Calidis & frigidis, siccis, & humidis, duris, & mollibus, tenebrosis & lucidis, bonis & malis.* De oude wijsgeeren hadden hunne spreuk, bij SENECA, Epist. 108: *Contrariis rerum aeternitas constat.* Wie, die wijs denkt, zoude dan niet geduldig en hoopende zijn: *dabit Deus his quoque finem*: God zal hier ook een einde *aan maaken*, en, *nalijden kooft verblijden*! Wie zoude

zoude zijn hart te veel verheffen, en tuk zijn op onbeperkten voorspoed? Om dat gijlieden zegt: *Wij hebben een verbond met den dood gemaakt, en met de helle hebben wij een voorzichtig verdrag gemaakt! Wanneer de overvloeende geesfel zal doortrekken, zal ze tot ons niet koomen*, enz: is de taal der vermeetelheid, die vlak over staat tegen onzen tekst, JEZ: XXVIII. vs. 15. Deeze plaats geeft afslag aan de *waarzeggerij*, en aan de *sterrewichelkunde*, en levert bewijs op, voor het bestuur der voorzienigheid omtrent vrijwillige of liever, gebeurlijke dingen.

Dan, hoogëerwaardige en zeer oordeelkundige Heer, hoewel alles naar dien zin ook schijnt afte-loopen, heb ik nog het een en ander, tot opheldering van deeze uitmuntende plaats, hierbij te voegen; en ik schikte de overzetting liefst aldus: *Want God heeft deeze alternative, dat is: beurtswijze afwisseling van goed en kwaad gemaakt, of vastgesteld, opdat de mensch niets bestendig vinde, behalven, en buiten Hem* (dat is God) Was er altijd voorspoed, en kalmte, niemand dachte immer aan storm, en als de storm over is, peinst er niemand meer op: daarom nu heeft God goed en kwaad, even als licht en schaduwe onderëen gedommeld, en doet hem nu het één, nu het ander proeven, op dat een wijze nooit te vast op het één of ander zoude staat maaken, bevroedende de afwisseling. Gelukkige tijden herinneren hem, wat hij welëer ondervond, en wan spoedige dagen vertegenwoordigen hem, dat hij betere tijden beleefd heeft: dus staat hij op beide tijden voor 't één en ander bloot. Deeze afwisseling en beurtmengeling, heeft in Gods doelwit op het oog, den mensch te leeren, dat er

bui-

buiten en behalven God, geen bestendig goed is, יְיָ אֱלֹהֵינוּ uitgenoomen Hem, God alleen, die alleen de merkteekenen van het hoogste goed bezit, onder welken de *onveränderlijkheid* is. Op Hem alleen, en op niets, goed of kwaad, buiten God, kan de mensch vasten staat maaken! Dus dient de plaats, en, om het hoofdstelsel in de hand te werken: *ijdelheid der ijdelheden, 't is alles ijdelheid*, en, om krachtig te keer te gaan de wanbegrippen van Libertinage, welke de *kleine filosoofen* aan Salomo toedichten; tevens, om, naar het naaste van den samenhang, uit de geduurige verandering der onderzonnige dingen, die groote wijsheid te leeren: *In God, en niet in de vlottende dingen, moet ik mijn goed zoeken*, want, om mij dit te leeren, maakt God eene geduurige afwisseling van goed en kwaad.

II. De tweede plaats is te leezen, PRED: III. vs. 15. *Hetgene dat geweest is, dat is nu, en wat weezen zal, dat is alreede geweest, en God zoekt het wechgedreevene*. Zoo mijn verhitte verbeelding mij niet bedriegt, en zoo wij zonder eenige *tijdverbuiging* (*Enallage*) den grondtekst leezen, zie ik hier het waare stelsel der hedendaagsche wijsbegeerte, zooäls het LEIBNITZ en WOLFF geleeraard hebben. Ei, laat ons de woorden herleezen, en daardoor de schoone plaats toelichten!

A. *Hetgene er geweest is nu*; al wat nu is, was eerst in het godlijke verstand, dien onmeetbaaren oceaan van al het mooglijke! en is uit dat mooglijke tot het plan der daadlijk bestaande dingen overgegaan: zoodat de nu aanweezige dingen ons doen zien, wat er in het godlijke verstand geweest is

is van alle eeuwigheid, en dit drukken ze elk naar hunnen stand uit.

B. En, hetgene *לֵהֵיט* tot het zijn, en aanwezen voor het toekomende verördend is, is reeds, te weeten in zijne toereikende gronden; waarin, door de wijze wet van aanëenschakeling, de verdere en nadere overgangen tot de toekomende aanwezigheid, liggen opgewonden. Het schuilt reeds in de zwangere oorzaaken, als in zekere zaaden, die van het toekomstige bevrucht zijn; invoegen nergens een oversprong geschiedt.

C. En God zal zoeken het voortgedreevene; moeilijke woorden! Ik zal Uwe Hoogëerw: niets van de poogingen der bijbeltolken melden; Gij weet dezelve. Eerder en meerder, wil ik stikken naar de waare vertaaling, en den saprijken wijsgeerigen zin, op die vertaaling gebouwd. *אֵת נִרְדָּף*

Ik heb alle de beteekenissen en tijdbuigingen van *Radaph*, nagegaan; ze koomen zaaklijk neder op iets achtervolgen, voortdrijven; en in *Niphal* op hetgene dus achtervolgd, en voortgedreeven wordt; dus is de zachtere beteekenis in het overdragtige, niet geheel te verwerpen: ik meen die van volgen, opvolgen, *consequi*, *subsequi*. Naar die beduidnis zet ik het over: en God zal geduurig zoeken, (en door zoeken achterhaalen, bekoomen) hetgene volgt, en't gene van het voorgaande als voortgedreeven wordt tot de toekomstigheid. De Prediker wil dit beduiden, dat de godlijke voorzienigheid, door den vasten schakel der verdere en nadere middeloorzaaken, het toekomende, zeker en, onfaalbaar doet volgen op het voorgaande, zoodat het voorgaande als 't ware het volgende op de bielen drukt; even, en in die schetse, alsöf

alsöf het voorgaande jaagde, hijgde, in arbeid ware, om het volgende voorttebrengen, alsöf er haast bij ware, dat het toekomende door het tegenwoordige gebaard wierde: 't en ware, dat men, met kenners van het oosterfche, aan het werkwoord **שָׁקַד** de beteekenis wilde leenen van *doorzien*, en *naarvorschen*, *opspooeren*; welken zin het hebreeuwfsche **שָׁקַד** heeft: *en God doorzoekt, en ziet, zoo zeker, en onfaalbaar, als iemand, die het door onderzoeken heeft, hetgene volgt, hetgene voortgestuwd wordt.* Het oneindige Verftand ziet alles in den fchakel der oorzaaken, wat ooit gebeuren moet, *en doet het volgende op het voorgaande daár zijn.* Hij, die van het begin het einde dóór en dóórziet, weet, omdat zijne werken Hem van eeuwigheid bekend zijn, *wat er volgen zal, uit kracht van het voorafgegaane.* CLODIUS bericht ons, dat het oosterfche *radafa* gebezigd wordt *van het besluit* van een *fyllogismus*; welk besluit uit de *præmissen* volgt. Des mag men naar die vertaaling gisfen: *en God zoekt het beslootene, hetgene beslooten is, en, 't gene uit de præmissen zijner werken volgen moet; zie Lex. Sel. p. 468.* alwaar dezelfde geleerde man ook licht bijzet, aan de donkere plaats, SPREUKEN XIX. vs. 7. **מִרְדָּף אֶמְרִים** *hij (de arme) loopt zijne vrienden na met woorden die niet zijn; eigenlijk hij is een dikwijlig vervolger van woorden, hij doet veele woorden op elkänder volgen in orde, om naamlijk: hun tot barmhartigheid en hulpe te beweegen: maar deeze woorden, hoe opvolglijk, hoe verdubbeld ook, zijn niets.* Dus heeft ons 15de vers, eenen naauwen famenhang, met het voorige 14de vers van PRED: III. *Ik weet, dat al wat God doet, dat zal in eeuwigheid zijn, daar is niet toeteden,*
nach

noch daar is niet af te doen: en God doet dat, opdat men vreeze voor zijn aangezichte; terwijl hij dan in ons 15de vers, zijnen wijsgeerigen en godvruchtigen leezer nader inleidt, in deeze volgende waarheden, ten betooge, *dat Gods besluiten ONWANKEL zijn.*

1) Al wat er nu is, geweest is, ooit of ooit, was vóór het áánzijn in het onëindige godlijke verstand tegenwoordig: en rolt zich door zijne voorzienigheid, in den tijd, daarna, achtervolgens uit.

2) Al het toekomstige, dat tot het hebben van aanweezen, immermeer verördend is, schuilt reeds in den boezem der verdere en nadere oorzaken, op eene hoogstwijze geketende manier.

3) Dit toekomstige, is zoo zeker, zoo onfaaibaar toekomstig, en God doorziet het als zoodanig, op de volkoomenste wijze, dat het tegenwoordige volgt op het toekomstende, als een *baar*, die eene andere baar voortstuwt; zoodat God verbeeld wordt, als het toekomstende naartejaagen, door middel van het tegenwoordige.

Wat dunkt U, hoogëerwaardige Heer, was Salomo, op dien toon spreekende, geen schrandere overnatuurkundige? — Heeft zulke manier van denken iets gemeen met *Spinoza*, of met het *Pantheïsmus*? — Zijn dus alle dingen van eeuwigheid niet *zeker*, schoon daarom niet *inwendig noodzaaklijk*? — Verschillen deeze twee gezegden, *zeker* en *inwendig noodzaaklijk* te zijn, niet hemelbreedte van elkander? — Is de *zeker-*

heid der uitkoomsten wel tot verstooring van de redelijke vrijheid?

Uw Hoogëerw: prijze, zoo dezelve zich met de *exegesis* niet verëenigen kan, mijne geringe poogingen. *Eene plaats* uit den bijbel, die de godgeleerde recht leert verstaan, geldt bij hem zooveel, als bij den krijgsman, eene overwinning, of bij den koophandelaar, een rijk *conquest*! Ik blijf, na verzekering van hoogächting, en na Uwe Hoogëerw: aan Gode bevoolen te hebben, met alle toegeneegenheid,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

*Uw: Hoogëerw: zeer geneegen
dienaar en vriend,*

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 22 Mei 1774.

ZEVENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGE-
LEERDEN HEERE P: HOFSTEDÉ,
Hist: & Antiq: S: Prof: honor.

Over JAKOBI III. vers 6.

HOOGËERWAARDIGE HEER EN HOOG-
GEÄCHTE VRIEND!

Een schoone, maar vanwege de spreekma-
nier, in dezelve voorkoomende, moeilijke
plaats! Dus luidt dezelve naar onze vertaaling:
*De tong is ook een vuur, een weereld van ongerech-
tigheid: alzoo is de tong, onder onze leden gesteld,
welke het geheele lichaam besmet, en ontsteekt het
rad onzer geboorte, en wordt ontstoken van de hel!*
Kunst van woorden, van overdragten, en grootsch-
heid in het korte, heerschen hier om strijd! Wat
redenaar, hoogëerwaardige Heer, en grondig
kenner van het welzeggen, heeft het nadeel van
de tong immermeer met korter en krachtiger
woorden omschreeven? Maar, wat wil toch het
τὸ λόγος γενέσθαι, het rad onzer geboorte? en, hoe
heeft zich de oordeelkundige hieröver niet als
uitgeput!

Men stemt alle daarin overëen, dat de zegwijs
figuurlijk is; doch of men ze in de letter bij de
wijsgeeren der Grieken, of elders te zoeken heb-
be, zulks blijft nog betwist. WOLFIUS, telt

ons de verschillende denkingen op. Als men den waaren zin, en de toefpeeling van *Jakobus* in het oude testament, kan vinden; zal men dan, hoog-
ëerw: Heer, niet best doen, aldaar hulp te zoeken?

Laat ons dit bezien! *SALOMO* beschrijft ons, *PRED: XII.* de ongemakken van den ouderdom; en hij geeft, naar de gedachte van de meesten, aan het *hart*, den naam van een *rad: eer het rad aan den bornput in stukken gestooten wordt; er staat הַלָּל* Naamlijk, *het hart* is even als een *rad in geduurige beweging*: en, het gaat doorgaans de scheiding van ziel en lichaam vooraf, dat de *in- en uitlaating van het bloed, systole, & diastole* ophoudt in het menschlijke hart; terwijl intusfchen het hart de bron van alle beweging in het lichaam is. Wanneer het rad gebrooken is, draait het niet meêr om, staat het stil, en, gelijk het rad het water uit den bornput opwaards brengt, zoo worden de dierlijke geesten in den mensch, door den dienst van het hart, door het geheele lichaam gevoerd, en het bloed uit de aderen in de slagaderen gebragt; zijnde het ronddraaien van het rad, best te vergelijken, bij de altoosduurende beweging van het hart. Men heeft, gelijk Uw: Hoogëerw: bekend is, uit deeze plaats beslooten, dat de omloop van het bloed, door *HARVEIJ* eerst uitgevonden, aan *Salomo* is bekend geweest.

Wat zegt in den heiligen, en ongewijden stijl, het woord *γένεσις* anders dan het *leeven*? αἰτίαι τῆς γενέσεως zijn bij *JAMBLICHUS* in *vita Pyth.* p. 29. de ouders, *die de oorzaaken van het leeven zijn.* Bij *HIEROKLES*, heerscht dees zin van het woord; ἀποχὴ τῆς γενέσεως is bij hem de *onthouding*
van

van alle dingen, die tot dit leeven behooren. Dacier, laat zich over HIEROKLES, p. 298. dus hooren: *c'est-à-dire, toutes les choses de cette vie, car c'est le sens, que les Pythagoriciens, & les autres philosophes donnoient au mot γένεσις, l'interprete Latin, s'ij est souvent trompe en l'expliquant de l'amour, s'il avoit lû seulement quelques chapitres de Jamblique, qui parle souvent de γένεσις & γένεσις ἔργος μοιρα, il n'auroit pas fait cette faute. γένεσις zegt dan, herkoomstig uit de voortteeling; en bij gevolg τέρχος γενέσεως het rad van het leeven; te weeten: het hart van den mensch, 't welk de zetel en het beginfel is, van het menschlijke leeven; een spier, die in eene geduurige beweeging is. JAMBlichus, in vita Pyth: p. 91 heeft iets tot staaving hiervan: Het hart en de hersfens, zijn, ἡγεμονία καὶ ὡσανεὶ ἐπιβάθραι καὶ ἔδραι τινες τῇ ζῆν, het bestuurende beginfel, de ladders, en zetels van het leeven. Wat zegt nu het hart, in den overgenoomenen stijl der schrijveren, anders dan, de hartstogten de driften van het leeven, of van de ziel; bij JAMBlichus p. 90. πάθη, λύπαι, ὀργαί, ζῆλοι ἄτοποι, καὶ φόβοι, ἐπιθυμίαι παντοῖαι, θυμοί, ὀρέξεις enz: ταραξικώρδιον, is alles wat de hartstogten ontrust. Laat ik eene overbekende zaak, bij eenen kenner niet uitbreiden! zie MATTH: V. vs. 28. KAP: XV. vs. 19. ROM: I. vs. 24. en BUDDÆUS Comm. l. G. ad v.*

Ik zet het dan, ongedwongen, dus over: de tong is wel een klein lid, maar het laat zich groote dingen voorstaan. Zie eens, welk een veelheid van stoffen door een klein vuur wordt aangestooken! Zoo is ook de tong een vuur, en een werktuig van ongerechtigheid; zoodanig is de tong onder onze leden, dat ze niet alleen door haar vergift, het geheele lic-

haam besmet, maar ook het RAD VAN ONS LEEVEN, te weeten : *het hart*, en *de hartstogten in vlam zet*, (gelijk *φλογίζειν* bij HESYCHIUS, en anderen, van het *gaande maaken* der hartstogten gebruikt wordt,) en *zich dus over den geheelen mensch verspreidt*. Hoe eigenäartig stroomt het nu niet met de bevinding, dat het misbruik van de tong, lichaam en ziel vergiftigt; het *hart*, en *alle de togten van het hart* gaande maakt. Kan één woord, in de dierlijke geesten, dus in het hart, niet te wege brengen, al wat beroering, gramschap, vreeze, wraak, droefheid, vreugde, nijd hiet. Kan de tong, die alle, door eerst sneller beweging in het hart te maaken, niet veröorzaaken? Zijn de zedenkundige schriften, niet opgevuld met deeze werkingen van de tong; en spreekt Jakobus niet eigenäartig, wanneer hij de *tong* eerst doet werken op de eigenlijke *bron van het leeven*, en van de dierlijke geesten, het hart; en dat hart aanmerkt, als den zetel van onze goedstogten? Wij gevoelen, bij wat soort van hartstogten ook, eerst, dat het beginsel van hunne werking in het hart zit; en dat wij eene ongewoone beweging van die vleeschspier ontwaar worden: waaröp dan de togten zelven naar heuren aart gebooren worden; en zulks niet zelden op het hooren van één enkel woord! JAKOBUS is dus *een goed wijsgeer*.

Mooglijk weet Uw Hoogëerwaardigh: wat beters; en dit wil ik bij tijd en wijl inwachten. Nu verblijf ik,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

Uw: Hoogëerw: zeer geneegen dienaar,

GRAAVENHAGE,

PETRUS NIJLUWLAND.

27 Mei 1774.

AGT.

A G T S T E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGE-
LEERDEN HEERE PETRUS HOFSTEDÉ,
Hist: & Antiq: S. Prof: honor.

*Noopens hetgene men al, of niet, met eenigen grond
vaststelt over de uitwendige gedaante
van Jezus Christus.*

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Dit stuk is enkel *problematiek*. De godgeleerd-
heid wint of verliest er niets bij; de persoon
van JEZUS CHRISTUS wordt er noch minder noch
meerder door; de uitwendige min of meêr schoone
gedaante, maakt geen s'chepfel bij God waardiger
of onwaardiger; dewijl kreupelen, blinden, en
verminkten in Gods koningrijk toegelaaten wor-
den. Een algemeene, bij allen aangenoome be-
schrijving van hetgene men *schoon* noemt, is ook
niet wel doenlijk. Dan, er zijn eenige algemee-
ne trekken, en kundigheden van *schoonheid* en
evenredigheid, welken men beter gewaar worden,
dan wel verklaaren kan. Bij sommigen is de *bruine*,
bij anderen de *witte*, bij nog anderen, de naar
het *geel* trekkende kleur voor schoon gehouden.
De grootte, de kleinheid, de min of meêr recht-
heid of kromheid van den neus, is sieraad bij dee-
zen, en bij eenen anderen wanstaltigheid. Des

echter zullen alle menſchen daarin overëenkoomen: dat een rijzende geſtalte van het lichaam, die *ſymmetrie* bezit; een deſtige houding; een vriendlijk en leevendig oog; een ongemaakte beweging van het lichaam, deelen zijn van de waare ſchoonheid: terwijl het tegenövergeſtelde in ons het denkbeeld van leelijkheid opwekt. Intuſſchen noemt men zulken, in welken wel iets, maar niet alles van het boven gevorderde te vinden is, middenmaatige en draaglijke aangezichten. Laat ons nu gaan naarvorſchen, welken de redenen zijn.

I. Met welken zij ſtrijden, die voor de uitwendige ſchoonheid van JEZUS gedaante, zijn ingenoomen; en

II. Hoedanig zij redeneeren, die dezelve aan den Heiland ontzeggen.

I. A. JEZUS moet ſchoon van gedaante, en aangezicht geweest zijn: want Hij is op eene wonderdaadige en bovennatuurlijke wijze ontvangen. In de gewoone ontvangnis en dragt der kinderen, gebeuren er in de moeders ſommige dingen, die de ſchoonheid der kinderen dwarsboomen: eenige voornaamen, liggen in de ontſteltis van de verbeeldingkracht der moederen; nu, deezen hadden geen plaats in Christus, als uit eene *maagd* gebooren, door de kracht van den heiligen Geest, welke het lichaam van den Heiland, en de moeder, beveiligde voor alle die zwakheden der natuur, welken aan de ſchoonheid hindernis toebrengen, voor alle die toevallen, welken de kinderdragt in wanörde brengen; dus moest Jezus lichaam een *volmaakt* voortbrengſel van de natuur zijn.

B. Won-

B. Wonder veel, meenen ze, voor deeze *fchoonheid* optezamelen uit het letterlijk en eigenlijk verstaane woord van PSALM XLV: *Gij zijt veel fchooner dan de menschenkinders!* hoewel Uw Hoogëerw: die groote kennis met de oude griekfche kerkvaderen, van voor veele jaaren gemaakt hebt, de plaats uit de griekfche en latijnsche kerklichten, kan naarflaan, bij CYRILLUS, EUZEBIUS, BAZILIUS, TERTULLIANUS, IZIDORUS VAN PELUZIUM, en bij HIERONYMUS; of wie ook de fchrijver van het *Comm: in Psalmos*, op zijnen naam zijn mag: waaruit het blijkt, dat ze die plaats van Ps: XLV. tot de hoedanigheden van Mesfias naar den geest, en naar zijne godheid hebben opgevat, welke allen uittesfchrijven, mij te omflagtig valt, vooräl voor iemand, die de bronnen zelve, bezoeken kan; en dit opgemerkt te hebben, geeft veel afslag aan de klem van dat bewijs.

C. Meer zaaklijkheid fchijnt er in het argument, 't gene hier volgt: dat Christus, ja, wel zich in zijne menschwording bekleed heeft, met alle de *gemeene zwakheden* van onze natuur; dit was tot den borgtogt noodzaaklijk, als, bij voorbeeld: aan honger, aan dorst, aan flaap, aan vermoeidheid; maar dit alles kan bestaan, met uitwendige fchoonheid: doch al nam Christus die gemeene zwakheden onzer natuur aan, zoo was het daarom niet noodig, dat Hij zich omgave met zulken, die alleen eigen zijn aan sommige menschen, en welken aan de fchoonheid hinderlijk zijn; als, bij voorbeeld: *kreupelheid, blindheid*, of andere *verminkingen*, en *ziekten*; bij gevolg: konde Christus fchoon zijn, en echter diep vernederd. Maar, dus redeneerende, treft men nog geen doel, want

Christus wordt *een man van smerten* genoemd , en dus , al stelde men , dat de Heiland aan ziekten , en pijnen onderhevig geweest was , zoude men Hem niet ontëeren ; daar Hij als borg , den vloek over het lichaam gebragt , schijnt te moeten vertoond hebben , en hieröm van des eersten Adams oorspronglijke schoonheid te moeten verschillen : vertoonende in zijne uitwendige lichaamshouding , welke en hoedanige last Hem drukte , waarvan het hoogste toppunt in Gethsemane te bespeuren valt. Des is het onnoodig , dat Hij alle de kwaaden en kwaalen , uit bijzondere ongeregeldheden , van een verdarteld leeven gesmaakt hebbe ; en echter kunnen de trekken van den gemeenen vloek over de zonden , op zijn gezegend aangezicht leesbaar geweest zijn. Tot nogtoe dan , is het eerste bewijs , onder de letter A. het beste van de drie.

D. Ik stap voorbij , (omdat Uw Hoogëerw : te fijn van reuk is , om deeze valscheid niet op 't zicht te ontdekken) de aangevoerde bewijzen uit de *beelden* , en *medailies* der alöudheid ; uit Pilatus brief aan Tiberius , uit dien van Abgarus , koning van Edesfen , aan Jezus Christus : hoewel eigenlijk en oordeelkundig geredeneerd , in die verdichte gedenkstukken , geen gebijzonderde melding is van 's Heilands uitwendige schoonheid. Liever bepaal ik mij tot het bewijs , 't gene men ontleent van het invoeren van zijnen godsdienst. Te weten : om eene leer , die ingang in de gemoederen zal hebben , dóórtetzten , wilde men van ouds , dat , in den *leeraar* en voortplanter van dezelve , een schoone zwier van bevallige gedaante , moest gevonden worden. Men wil het best naar zóó-eenen hooren , die een
innee-

inneemend voorkoomen heeft; zijne woorden be-
 toveren meer, en dwingen de toestemming af:
 daar men eene heimlijke walge, en eenen verbor-
 genen afkeer heeft van eenen geheel wanstaltigen
 redenaar! Doch, pluis dit bewijs eens uit, hoog-
 ãerwaardige Vriend. Het zoude iets zeggen,
 wanneer Christus ooit tot dat oogwit gepredikt
 had, om zich van de schaare te laten bewonde-
 ren, en haar door uitwendigheden inteneemen:
 daar het, in tegendeel, bewijsbaar is uit de euange-
 liën, dat de Heiland, nu-en-dan van de schaare
 de bitsste, en onãangenaamste ontmoetingen,
 heeft dóórgeweet; offchoon daaröm de kracht
 van zijne gezegden, onãfhankelijk van 's Spree-
 kers voorkoomen, haar niet zelden in verrukking
 bragt: en, lieve! hoe weinig het uitwendige
 voorkoomen, tot het invoeren van eenen nieuwen
 godsdienst behoore, is uit Mahomets perfoon te
 zien. Dees was aan de vallende ziekte onderha-
 vig, en zag er, volgens de geschichtschrijveren,
 niets minder dan inneemend uit: hij had een groot
 hoofd; hij was hoog arabisch bruin van verwe;
 en had eene walglijke houding, over het geheel;
 en de oostersche weereld liet zich echter van
 hem beguichelen. In tegendeel, de schrijvers
 zeggen ons, dat Apollonius van Thyanen, een
 schoon man was, die alle vóórkoomen had; en
 echter heeft hij geen twintig profelieten kunnen
 maaken. Neen: Christus moest niet beweegen,
 door het majestueuze van zijn aangezicht, maar
 door de zuiverheid, en de kracht, van zijne ver-
 hevene leer; door de heiligheid van zijne beve-
 len; en door de overtuigenskracht, gelegen in zij-
 ne wonderwerken. Had de Heiland dit ook niet al
 zóó begreepen, Hij had de schoonste manschap on-
 getwijfeld tot zijn gevolg en leerlingen verkooren:
 dan,

dan, zoo men op de kerklijke geschiednisfen kan staat maaken, was dit geheel andersöm; *Petrus* en *Paulus* zullen ons dit leeren. NICEPHORUS l. 2. C. 37. (hoewel meest met schroom aantehaalen) bericht ons: dat *Petrus mager, klein, en bleek was*; HIERONYMUS zegt, dat hij kaal was, zwarte oogen, met roode stippen daarin, had, en kleine of geene wenkbraauwen. *Paulus*, van wiens uitwendige gedaante, Uw Hoogëerwaardigh: veel en geleerd geschreeven heeft, in de BIJZONDERHEDEN OVER DE H: SCHRIFT, wordt uitgebeeld, als krom; klein; hebbende eenen langen haviksneus; gekweld door scheele hoofdzweer; 't welk sommigen voor den doorn in 't vleesch gehouden hebben. CHRYZOSTOMUS, geeft hem slechts wat meêr dan vier voeten lengte; en hij (*Paulus*) schrijft in zijne brieven, dat *zijne brieven wel deftig waren, maar de tegenwoordigheid gering, en de rede verächtlijk*.

E. Nog pleit men voor Christus uitwendig schoone gedaante, en dat Hij iets ongemeen achtbaar, in het gezicht en houding, moet gehad hebben: omdat hij den koopers en verkoopers, zulk eene kille schrik aanjoeg, en hen door de majesteit van zijne houding, zonder wapens en gezag, uit den tempel verdreef. Hetzelfde gewrocht, wijt men aan dezelfde oorzaak, toen Christus in den hof Gethsemane, de vangers, door een enkel woord op de aarde nederworp; en toen de vangers op eenen anderen tijd, van de Jooden gezonden, om Hem te grijpen, vruchtloos wederkeerden, getroffen zijnde door zijne houding en redenen, uitroepende: *Nooit sprak een mensch alzo!* Dan, zoude dit bewijs wel zoo wiskundig doorgaan? — Mag, en kan men de gewrochten hierboven

boven gemeld, niet toekennen aan eene verbor-
gene en meêr dan menschlijke kracht, waarvan
de grond niet in de menschlijke, maar wel in de
godlijke natuur was; welke laatste zich uitliet,
dan, en *daar* het noodig was.

F. Eindelijk, (doch dit bewijs doet niet veel uit,) men brengt bij: dat de grootste vijanden van Christus, als *Juliaan* de apostaat, en de vuiläar-
tige *talmudisten*, die niets gespaard hebben om Hem te lasteren, Hem nooit eenige leelijkheid, of wanstaltigheid verweeten hebben: ze braaken tegen Hem uit, dat Hij in onëcht gebooren, een toveraar, een vraat en wijnzuiper, een bezetene was; maar, aan dit touw trekken ze niet. Doch volgt hier nu uit: ergo was Hij schoon van gedaante? — Neen! want dit aangevoerde kan bestaanbaar zijn, en echter, Christus, van eene *middenmaatige gedaante* geweest zijn, van welke niet veel goed of kwaad te melden viel.

II. De bewijzen voor het tweede gevoelen, 't welk verdedigt, dat de Heiland geene *uitwendige schoonheid*, die verrukte, bezat, schijnen mij duchtiger te zijn. Dan, hier moet men met eenige omzichtigheid te werk gaan: en de menschlijke natuur beschouwen, niet alleen afgetrokken van de godheid, maar ook in dien staat van ellende en verlaaging, waarin zij zichzelve vrijwillig geplaatst had: met deezen vernederden staat der menschheid, schijnt verrukkende schoonheid zich niet wel te verdraagen; waaröm mag ik niet

1) In vollen nadruk, het woord, JEZ: LII. vs. 14. opvatten: *Gelijk als veelen zich over u ontzet hebben, alzo verdorven was zijn gelaat, meêr dan iemands,*

niemands, en zijn gedaante, meer dan andere menschenkinders. Hierbij koomt:

2) Zoude men voor deeze stelling niet eenigen grond vinden, in de woorden, *JOH. VIII. Gij hebt nog geen vijftig jaaren, en Gij hebt Abraham gezien?* dus zag men Hem toen aan, voor nabij dien leeftijd zijnde: maar zouden ze Hem wel dertig jaaren gegeven hebben, indien zijn ge-laet toen frisch, en van jeugdige trekken geweest was? Neen! ze schijnen rimpels in het voorhoofd ontdekt te hebben; en daardoor bewoogen te zijn, om aan Hem meer of omtrent twintig jaaren toetekennen, boven de jaaren, welken hij werkelijk bezat.

3) Zoude de benaaming van *'s menschen zoon* hier ook iets uitdoen? zoude hier ook niet in zijn opgeslooten, dat Hij in vollen nadruk *een mensch was, geplaatst in de nederigste omstandigheden*, zonder uitwendig iets aanloklijks te hebben? Ook weet Uw Hoogëerwaardigh: dat de Grieken aan het woord *ἄνθρωπος*, iets verächtlijks hechten; denk om Pilatus gezeg: *zie den mensch!* *ὁ ὁ ἄνθρωπος*; zoude de houding van eenen dienstknecht, gekoomen om te dienen, hier niet toe medewerken?

4) Durf ik hier nog een bewijs bijvoegen, gebouwd op de, bij veelen aangenoomene onderstelling, dat Christus in zijne minderjaargheid, het werk van eenen *timmerman*, om wijze redenen, hier niet te melden, verricht heeft. Nu is het niet zeer waarschijnlijk uit den bijzonderen aart van dit werk zelfs, dat Christus schoon van gedaante geweest, althans gebleeven zij: want de
tim-

timmerman kromt en buigt het lichaam in veele bogten ; hij verbreedt zijne fchouders , verëelt , en vergroft zijne handen ; en , door zijn aangezicht geduurig aan de lucht bloot te ftellen , maakt hij de trekken grof en zwaar.

5) Leefde de Heiland niet in armoede ? Maar *zelden* vindt men onder de arme lieden , fchoone menfchen ; of , zoo ze fchoon zijn , verleelijkt hun de armoede op den duur : zóó-een werkt fomts geheele dagen ; flaapt fomts onder den blooten hemel ; ftaat hitte en koude door ; en zoude het lichaam van dat alles niet aangedaan worden , en wel leesbaar op het gelaat ?

6) Als de Heiland eenig verrukkend fchoon , voor het uiterlijk oog bezeten had , zoude Hij in zekere opzichten aan de spotternijen , en ligtvaardige verdenking der Jooden niet zijn bloot gefteld geweest , als ze Hem zoo gemeenzaam met vrouwen zagen verkeerē ? huisvesten bij Maria , en Martha ? wanneer Hij toeliet , dat een vrouw zijne voeten zalfde , en met haare hairen droogde , of zalve over zijn hoofd goot ? Zoude de lafter , dit naloopen der vrouwen niet hebben toegefchreeven , aan redenen van zijne fchoonheid ontleend ? Ik zal nu niet zeggen , (omdat dit bewijs veele uitzonderingen lijden kan ,) dat Maria Magdalene Hem , zelfs na zijne opftanding voor eenen hovenier aanzag.

7) Ik heb nog vergeeten , op het eerfte bewijs van het tegengestelde , onder de letter A. het noodige antwoord te voegen , dat uit de buitengewoone ontvangnis , en geboorte van Christus , en uit de bijzondere bewaaring van den heiligen Geest ,
van

van de zwangere moeder en haare vrucht, wel en wettig beslooten wordt, tegen alle verminking of uitwendig gebrek aan de lichaamsleden, maar meêr niet, dus, dat men het buiten het waare gezichtpunt brengt, wanneer men daaruit besluit tot de uitwendige schoonheid.

Veel geleerdheid was hierbij te doen, hoogëerwaardige Heer, vooräl, als men het werkje van VAVASSOR, *De forma Christi*, te hulp riep; doch ik verspil dezelve niet aan eenen *veelweeter*! Onze RIVETUS op. t. 2. p. 821. schijnt voor de eerste gedachte meêr te neigen, en geeft voor reden: *omdat God alle zulke werken, die Hij door zichzelven verricht, schooner maakt, dan, wanneer Hij zich van de tweede oorzaaken bedient*; doch dit bewijs gaat bij mij wat mank. Uw Hoogëerwaardigh: oordeele van alles, en ontvang mijnne erkentlijke groetnise, na welke ik mij noem,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

Ut supra

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

GRAAVENHAGE,
den 4 Junij, 1774.

NE.

NEGEND E BRIEF.

AAN DEN HEERE I: Z:

Noopens het systema der Hernhutters.

M I J N H E E R!

Hetgene Uw Ed: mij dikwerf verzocht heeft, heb ik daaröm tot hiertoe niet gedaan: omdat de taak moeilijk, ja ondoenlijk is. Menschen, die niet *gevolglijk* en *gelijkmatig* denken, tot een vast systema te brengen, gaat zoo voorspoedig niet. In mijne vroege jeugd vlottede mij dit beter omtrent de GNOSTIEKEN, (en mijn Gamaliël heeft ons, in dit mijn zesde Deel, 't welk ik nu uitgeef, in de samenstelselen van LEENHOF, DEURHOF, VAN HATTEM en SPINOZA, die alle in hunne slechte beginselen, zeer eenpaarig, en in zoo verre welsamenhangend denken, meesterlijk voorgegaan) doch met de boheemsche broederschap, die zich niet wel laat te samenbinden, heb ik dit zoo gelukkig niet kunnen treffen; laat ons zien, hoe verre het ons gelukt.

A. Men heeft (althans zij, die achter hun systema poogen te koomen, merken het eenpaarig op) gade geslagen, dat de *Hernhutters* zich toeleggen, om hun samenstel naar vermoogen te verbergen, en nooit hunne beginsels met de noo-

II. Deel.

O

dige

dige klaarheid en duidelijkheid open te leggen: ze zien ongaarne, dat men hetzelfde aan schrift of reden toetst; en dit geeft reeds eenig kwaad vermoeden, tegen hun. Alle dwaalleeraars hadden van ouds dezelfde strek, op hun kompas. Men zag wel dóór, dat eene eenvoudige verklaring van hunne gevoelens, de meesten zoude afschrikken: daar immers lieden, die gelooven, dat alle de andere Christenen dwaalen, zich een feest behoorden te maaken, om hen te verlichten, maar geenszins zich indringen bij zwakke geesten, om *de vrouwkens, die met zonde beladen zijn, gevangen te neemen.*

B. Zij wenden oudheid voor, en geeven zich uit voor de opvolgers van de oude boheemsche en moravische broeders: dit strijdt vlak met de oprechtheid van het Christendom; men weet maar al te wel, dat het huis van den graaf van Zinzendorf, in 't jaar 1725. de geboorte aan deeze broederschap gegeven heeft.

C. Zij zijn zeer gul en mild, om elk en een iegelijk in hunne uitwendige gemeenschap aan teneemen: maar, in de geheime verstandhouding, worden alleen zulken toegelaten, die ten vollen overreed zijn, dat ze in gedachten, woorden, of werken, niet meêr zondigen: 't schijnt dat ze in de leer van het wedergebooren, en niet zondigende deel smaak vinden; want men moet iemand zoodra van Hattemisterij en ontkenning, van de tweede oorzaaken niet verdacht houden.

D. Ze neemen van de roomsche kerk over, de onfaalbaarheid van *hunne* kerk; en willen dat ieder lid, ingevolge van dit te gelooven, zich ten tijde, dat

dat ze toegelaaten worden, hunne perſoonen, familien, goederen in handen en ter beſchikking van de kerk overlaaten; geloovende hetgene deeze gelooft, en doende, 't gene deeze beveelt; niet alleen in geestlijke, neen, maar ook in tijdelijke dingen: tot zoo verre, dat ze geenerleie onderhandeling, in het burgerlijke leeven, van eenig belang aangaan, zonder toeftemming van de kerk; invoegen, een volledige verloochening aan eigenbelang hier moet plaats hebben; de kinderen zelfs, behooren niet tot de ouderen, maar tot de kerk.

E. Op het zooëven gemelde, rust de leer, van alle driften te ondertebrengeu, van het volſtrekte ſtilzwijgen, omtrent beſluiten, die hun niet aangenaam zijn.

F. Ze vallen zeer zuimächtig in het bidden: en, wanneer ze het uitöeffenen, dan richten ze hun gebed meest aan den *Zoon* van God; zonder den Vader aanteroepen.

G. Veele, en veelerlei zijn de reglementen van hun genootſchap, en de verſchillende pligten, aan mannen en vrouwen, elk afzonderlijk, en buiten Gods woord, op enkele willekeur verörend. Ze maaken gebruik van het lot; ze hebben eene zonderlinge gewoonte, deels van belijdnis te doen, deels, van zich te zuiveren van argwaanen, tegen hunne oprechtheid opgevat: in welk een geval, ze op hunne liefdemaalen, een glas met *liqueur* uitdrinken, met den daarbij gevoegden wensch, dat het hun, mits ſchuldig zijnde, vergaan mooge als aan de vrouwe, die den ijverbeker gedronken had.

H. Ze verbinden zich eigenlijk aan geen der Christenen genootschappen; en ontzien zich niet, om alle de protestantsche kerken te benoemen met den naam van het *geheimzinnige Babylon*.

I. Ze tieren onöphoudlijk op de *reden*, welke ze in het stuk van den godsdienst stellen blind te zijn: en hierdoor houden ze eene achterdeur open, als hen iemand in hunne redenen van *tegenzeglijkheden*, beschuldigt. Het is dan geduurig: al schijnt dit zoo aan de *reden* toe, het is daarom zoodanig niet in het oog van het geloof: de eerste bedriegt ons altijd, maar de laatste nooit; dus moeten we enkel gelooven. Uit dit beginsel maaken ze ook luttel werk van de menschlijke, en verstandbeschaavende wetenschappen, en vallen zeer laag op alle goede boeken.

K. Het *oude testament* heeft bij hun geen hoo-ge waardij; want het betreft de Jooden alleen: ze willen hieröm geene waarheden van het Christendom daaruit beweezen hebben, op zijn best helderen ze er iets uit op. Onder de schriften van het nieuwe testament, verwerpen ze den brief van *Jakobus*, dien ze wel erkennen, schrijver van deezē brief, maar niet gedreeven te zijn van den heiligen Geest, toen hij denzelven schreef. De graaf van Zinzendorf had op dit pas eene *anecdote*, die schijn nog bewijs heeft, in eenigen kerklijken schrijver, vroegeren of lateren: dat Jakobus zijne dwaaling zoude gezien hebben, en alle de kerken zijn rondgegaan, om het onheil vóórtetekoomen, 't welk zijn brief zoude kunnen veröorzaaken; dat hij aan Paulus over het schrijven van deezen brief verschooning zoude verzocht hebben; hierdoor is dees brief lang in vergeetelheid ge-

geraakt: maar vijf of zes eeuwen geleeden, kwam hij weder voor het licht, en de Christenen zijn dom genoeg geweest, om denzelven voor regelmatig aanteneemen. In 't gemeen spreken ze naar de gewoonte aller dweeperen, van de heilige schriften, als van *arme en eerste beginselen*, en stellen in plaats, de onmiddellijke werking van den heiligen Geest, welke hen geleidt. Aan zijne leidingen en bestuuringen, schrijven ze al hun doen en laten toe, hoe dwaas en ongerijmd hetzelfde ook in het oog van de weereld mooge zijn.

L. De reden, waaröm ze hun gebed richten tot den Zoon, en niet tot den Vader, is: omdat de Christenen veel inniger betrekking tot den Zoon, als tot den Vader hebben, dus gemeenzaamer met Hem zijn; zich niet schaamende, om op dit pas, gebruik te maaken van het spreekwoord: *Het hemel is nader, als de rok*. Zelfs laat men zich uit, *geenen anderen God te kennen, dan den Zoon*, dien de Jooden, onder den naam van *Jehovah* aanriepen; in het toekomende zal men mogelijk nadere kennis erlangen aan God den Vader, dewijl men dan nader en meerder van den dienst, welken men aan Hem schuldig is, zal weeten.

M. De mensch wordt in dit samenstel, meest beschouwd, als een GEDEELTE DER GODHEID: en, uit wat bron zulks vloeit, ook waar het heenen wil, is boven (in het begin van dit mijn werk) uit VAN HATTEM, enz. te leeren. Desnietteenstaande, en hoe onbestaanbaar ook deeze twee stellingen zijn, verdedigt men *de leer van den vrijen wil*, en houdt ook vast, dat 's menschen bekeering niet door gewoone, maar

buitengewoone middelen te wege gebragt wordt; ja! men ſchrijft dezelve aan *eene wonderdaad* toe. Wat den *bekeerden* aanbetreft; *de wet raakt hem niet*, en hij heeft *buiten het geloof*, niets noodig om behouden te worden; dit geloof nu beſtaat, *in eene volkoomene overreeding, dat Christus voor mij gestorven, en dat mijne zonden mij vergeeven zijn*: zoo dra bezit hij dit geloof niet, of *hij zondigt niet meêr*; hiervan houdt men zich zeer verzekerd. Een van de hoofden had in *agttien jaar*, een ander in vier jaar, niet getwijfeld, over eenige begaane zonde: en 't is ook bij hun onmooglijk, dat zonde in eenen bekeerden vallen kan; of het zoude uit onweetendheid moeten zijn; en in die gedachte, dat hij een goed werk deed.

N. De gerechtvaardigden zijn van eeuwigheid in Gods beſluiten gerechtvaardigd, en ten tijde van Christus kruifiging: het geloof is eigenlijk niet het middel, om die rechtvaardiging te ontvangen; maar dient enkel en alleen, om de gevoelens, en gewaarwordingen van vreugde in het hart der uitverkoorenen optewekken. Eene verkiezing ſtelt men, maar de verwerping wordt ontkend. Christus heeft voor Adams gansche nakoomſchap den dood ondergaan, maar 's Heilands kruis, bevrijdt van denzelven. De doop, als doop, heeft bij hun eene werkelijke kracht: ze ſtellen een ſoort van vaagvuur, na dit leeven; waardoor wel alle menſchen heenen moeten, maar ook allen, de duivelen niet uitgeflooten, door Christus zullen gezaligd worden.

Dit is, Mijn Heer, het naaste, 't welk ik van deeze ſekte heb kunnen te weten koomen; doch, om het *naauwkeurig* en in alle bijzonderheden te kun-

kunnen weeten, is geen kans op! reden is, omdat ze zich altoos, en in alle conferentiën zoo geflooten houden, als maar doenlijk is. Men verhaalt, dat, toen de graaf van Zinzendorf in nieuw Brunswijk, eene conferentie over den godsdienst hield, hij niet toeliet, dat er twee perfoonen, die van zijne gedachten verschilden, in het vertrek tegenwoordig waren (hierdoor wordt het altijd moeilijk, om zich de gehoudene onderhandeling, met alle de bijzonderheden te binnen te brengen) en had te gelijk de kans, om in 't vervolg iets te kunnen loochenen van hetgene hij in die famenkoomst gesteld had. Hetgene ik hier gesteld heb, zijn *getrouwe Excerpten*, uit famenkoomsten met hun in nieuw Engeland, en elders gehouden, welken mij zijn medegedeeld, door eene kundige hand; zoo echter, dat ik op alles tot de minste bijzonderheden, niet zoude durven aangaan: want, dewijl die conferentiën in nieuw Engeland, tuschen Hoogduitscheren en Engelschen gehouden zijn, heeft men of tolken, die tuschenbeiden kwamen, noodig gehad, of, men heeft zich van het Latijn, 't welk door de Missionarissen, niet dan zeer gebrekkig verstaan werd, moeten bedienen. Op dit eene, (het overige daarom niet uitsluiten) mag men *volkoomen* aangaan, dat de *perfoonen en goederen van hun, die leden van deeze kerk zijn, geheel, en, onbepaald staan ter beschikking van de kerk*: doch, dat men door deeze kerk versta, niet alle de leden van het genootschap, maar de *vertegenwoordigende kerk, uit bijzondere daartoe verkoorene perfoonen, die het bewind over alle de tijdelijke aangelegenheden van de maatschappij in handen hebben*, welke allen door het hoofd van de sekte, daartoe verkooren zijn, welke dus eenen grooten

invloed op hun heeft ; gevolglijk even , als de paus met zijne kardinaalen , en even onfaalbaar als die , is aantemerkten , van welken gevolglijk geen *Apél* valt. Het jammert mij , dat ik het stuk tot geene meerdere en volkoomene verzekering heb kunnen brengen , en dus ook aan Uw: Ed. oogmerk , niet in alles kunnen voldoen. Hetgene er overig blijft , bestaat in mijne afscheidsgroete ,

M I J N H E E R ,

Uw: Ed: verpligte vriend ,

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENTHAAGE,
den 12 Aug. 1770.

NB. *Dees brief , gelijk er nog anderen volgen zullen , was mij nog overig : hij behoorde anders tot het eerste Deel , wat den tijd betreft.*

P. S. Mij wordt , na het eindigen deezes , bericht , dat een geleerd Engelschman , GILBERT TENNENT , zijn werk opzetlijk gemaakt heeft , om door conferentiën de waare gevoelens der Hernhutteren te doorgronden ; tot welken einde hij , in 't jaar 1743. een werkje uitgaf : *Some account of the principles of the Moravians : chiefly collected from several conversations with count Zinzendorf , and from some sermons preached , bij him at BERLIN , and published in London ; uit het zelve kan men het naaste en beste licht scheppen voor dit systema.*

T I E N -

TIENDE BRIEF.

AAN DEN HEERE J: E:

*Over de theologie, uit de beschouwing der hairen
te haalen.*

M I J N H E E R !

Ik weet, uit voorige verkeering, dat Uw: Ed. werkt maakt, van eene godleerende natuurkunde! De werken van DERHAM, NIEUWENTIJD, RAAI, enz. staan bij Uw: Ed. op prijs! En waarlijk, het is, en zeer vermaaklijk, en tefens zeer nuttig, om zijne godleerende natuurkennis, uit alles te vergrooten. Men heeft dus de *theologie der insecten*; *van het vuur*; en *van het water*; maar, waaröm ook niet van het HAIR? Wij, die ons aan de verbeelding te veel vastmaken, schatten het *hoofdhair*, op eenen laagen prijs; de bijbel doet alzoo niet, hij zegt: *de hairen van uw hoofd zijn allen geteld*; en wederöm: *geen hair van uw hoofd zal er vallen*; en nog eens: *men kan geen hair van zijn hoofd wit of zwart maken*. Waarlijk God is zoo wel groot, in het kleine als in het groote! Dit geeft mij aanleiding, om uwe bespiegeling tot de verhevenheden, die in dit, naar schijn, laage onderwerp dóórsteeken, optevoeren.

Ik zal, (beteren gids kan ik niet uitkiezen,) daar,

daartoe de stoffe ontleenen, uit eene verhandeling van den waarlijk grooten BOERHAVEN, in *Orat. de comparando certo in Physicis*, Lugd. Bat: 1715. dit zal ik uitbreiden, en vatbaar aan Uw: Ed: voorstellen.

Het hair, van nabij beschouwd, is van zulk eene omflagtige bewerking, en schoonheid, dat, om alles, wat zich in hetzelfde opdoet, wel te onderscheiden, zelfs 's menschen leeftijd, en zijn vlijt, geduurende zijnen leeftijd, daartoe niet kunnen reiken: de schranderste ontdekking, kan de geheele structuure niet naargaan, die zoo veel zorg verëischt, als het kunstigste, en uitgebreidste lichaam; bepaal u eens bij,

.) *De kleine ronde worteltjes*, allerzorgvuldigst geplaatst in eene zachte of weeke vettigheid, onder een taai vel, zóó, dat ze elkander noch beledigen kunnen, noch beledigd worden: de toefstel van deeze worteltjes, is bijna onverklaarbaar; ze bestaan uithet allerfraaiste famenweeffel, van ontelbaare vaatjes, die het allertederste, en te gelijk bestendigste weeffel uitmaaken; men kijkt zich hier blind, aan de *adertjes* en *slagadertjes*, die het bloed, en de veelvuldige vogten toe en afvoeren! men ondekt de zenuwtjes, kruipende als op eene *hogtige* en *katrolsche* wijze, onder het vel; men ziet ze opgroeien tot zachte, weeke, en als snottelijke tepeltjes, die dienst doen aan het gevoel; ze hechten zich zeer naauw aan de genoemde vaatjes, en groeien met hun op, en de zenuwtjes loopen ook te famen, om dit vlies te vormen; ze wortelen zich in de geheimste deelen, maaken zich daar vast, en vormen dus de eerste grondbeginsels van het toekomstige hair; ze laaten

ten zich in hunnen toefstel vinden, in de nog ongeboorene, en kort in 't licht gebragte vrucht; fchuilen daar in veiligheid, om *dan* ten voorschijn te koomen, als het noodig is tot nuttig gebruik voor het lichaam.

..) En, hoe koomen ze dan ten voorschijn? Wonderbaarlijk! De levenskracht voert duizenden van kanaalen, met zeer verschillende vogten áán, bij het worteltje, zoo en in diervoegen, dat het uiterfte van de buisjes, van elk punt der kromte afáan tot het middenpunt, famenstemmen, om wortels uittemaaken, die van het fap gezwollen zijn; die door de verëeniging der vaten zacht zijn; die zich in de huid vast inhechten; die met vogt overftort, en ten uiterften gevoelig zijn. Zoodra het hair groeit, verëenigen zich de voorheen wat ruimer verftrooide vezeltjes; hiervan groeit een verdikte tronk of ftam, die drooger en magerder is, die zich buiten de oppervlakte verheft, en het vel doorboort en uitloopt in eene opening, die van het begin der formeering af, in het lichaam was. Deeze fchede, welke het vel uitrekt, dient, om het hair fteevigheid of vastigheid te geeven; waaröp het dan zijne verwe ontvangt, en gehard wordt tegen alle de ongemakken van de lucht: ai, ga eens na, hoe het in de huid voorgeftuwde haitje de fijnfte fchobbetjes, van het kunftigfte vel opligt; hoe het uitkoomt uit de fijnfte togtgaatjes, welken open gelaaten zijn tusfchen deeze fchobbetjes, hoe het zich allengkens als verdunt tot een fpits puntje.

...) Denk er eens bij, tot hoe veelvuldig nut, deeze bij ons verächtlijke haitjes zijn ingericht! Immers, ze dienen, om de kracht van de fcherpe
lucht

lucht te leenigen; om de meêr weeke leden van het lichaam te veiligen, tegen de schade, welke door de wrijving daarâan kan veröorzaakt worden; om de tedere oogen, en de ademtogten of trechters van den neus te bewaaren, van al het nadeelige, 't welk de van buiten aandringende-lucht kan veröorzaaken; ze maaken de overschaduwde plaatsfen te aangenaamer voor het gezicht, ten einde de fcherpte van ons gezicht niet verftompe, door de klaare helderheid van het licht; ze verwekken eene foort van jeukte in de oogen, ten einde door een maatig krabbelen, aan het invalend en doordringend vuil, den doorgang te betwisten; ze vertoonfen de zoo noodige zweetgaten (met welke het vogt, 't welk ons geheele lichaam doorwandelt, het vel befproeit,) ze ftellen die als in orde, en verdedigen dezelve tegen de vasthoudende kracht, welke er is in al het verftoppingbaarende flijmerige; ze ftrekken als tot een ftleunfel, en ophoudend middel van het taaie vogt, 't welk de togtgaten van de huid geduurig opgeeven: langs welk ftleunfel, ik meen de hairen, de zweetvogten vaardig opklimmen kunnen; ze zuiveren, als 't ware, door te famen te voegen, de behangfels en dekkleeden van ons lichaam, en brengen te wege, dat zich alle de fchadelijke dampen en vogten kunnen uitwaasfemen; dus, dat de *onzichtbaare perspiratie*, waarvan onze gezondheid voor een groot gedeelte afhangt, onbedwongen voortgaa.

....) Ga nog al voort, en bespiegel, hoe de ten onbruik gewordene, en versleetene hairen uitvallen; de veröuderde wortels worden dor, ze vatten geen vogt meêr; raaken aan het waggelen, en vallen om; terwijl er wederöm tot aanvulling
nieu-

nieuwen gevormd worden; die in 't eerst wel zacht zijn, maar welken taaier worden, en schielijk aan de voorigen gelijk zijn, zullende ten zijnen tijde wederom plaats maaken voor anderen. Hoe veel wordt er dus niet in het kleine gezien! Snijdt men, het oog gewapend zijnde, het hair door, men ondekt er eene holligheid in; en deeze holte schijnt iets in zich te hebben, dat naar *merg* zweemt; ze toont ook aan dat gewapend oog, dat, ééne hairbuis, doorgesneden zijnde, uit veele te samen gegroeide vezeltjes bestaat. De geschiedenis van verscheidene ziekten doet ons weten, dat dezelve fomts vanéén splijten, of zich in onuitwarbare lokken en krullen inwikkelen, en oorzaak zijn, dat iemand verscheidendlijk geverwde vogten uitzweet, ja! dat de haren onder het vel zich schuilhoudende en belet wordende om uitwaards te koomen, zich rondom kronkelen, als een kluwen inéén rollen, en zulk eene gedaante-verändering ondergaan, dat men ze voor wormen zoude begroeten, zelfs allerhande soorten van gezwollen veröorzaaken.

....) De *scheikunde*, heeft onze kennis in het stuk van het hair nog vergroot: want ze heeft eene vergaderde menigte van hair, door het vuur, tot vogt weten te maaken; ze heeft er geesten, oliën, vliegende zouten, en aarde uit gepuurd; en bevonden, dat er geen deel van het lichaam zij, 't welk zulk eenen overvloed van scherpe geesten heeft, of rijker vermoogen, om vlugge zouten te leveren, dan even het thans beschouwde hair. Hoe rijk, en hoe vruchtbaar is de wijze natuur, in eindöogmerken, en hoe is zij in noestigen arbeid om een hair voorttebrengen! en wat heeft de onvermoeide vlijt van MALPHIGIUS; wat heb-

hebben de poogingen van den arbeidzaamen RUISCH, de fcherpzinnigheid van LEEUWEN-HOEK en CHIRAC (van wien men leezen kan in *Act: Erud. Lips. t. 2. supp: p. 435*) hunne ge-
maakte vergelijkingen tusfchen de dieren, planten
en hairen, of de ontvouwde gefchiednis der ziek-
ten van het hair; wat, herzegge ik, hebben dee-
ze allen uitgewerkt? dit, dat we een ruw denk-
beeld van dit wezen, 't welk wij hair noemen,
bekoomen hebben! Veel mangelt er nog aan de
volkoomenheid; zoo lang de innige aart en na-
tuur van ééne zenuw onbekend blijft, zóó lang
zal er iets aan het volledige van de hairkunde
blijven mangelen. Hoe weinig verftaan we tot
hiertoe van hetgene de natuur tot de *voeding* der
hairen vordert, omdat we weinig weeten van de
door het lichaam geduurig heenen geflingerde
vogten. HIPPOKRATES was reeds van oordeel,
*dat het voedsel uit de maag, door verfcheidene wer-
kingen van de natuur beärbeid, dan eerst befteed
wierde tot voeding voor de hairen.* Een betweeter,
een hoogmoedig ftoffer en pocher op zijne ver-
ftandlijke vermoogens, kwijte zich eens hier, en
hij zal gevoelen, waar hij ftuit, te kort fchiet,
en hoe een gering ding hem paalen zet; hij zal
moeten belijden, dat de natuur der wezens met
een ondoordringbaar deksel omgeeven is, en dat
alle gefchapene kunst te kort fchiet, om een
hairken, dat tot den wortel toe is uitgeroeid, her-
voort te brengen; aan een hair eene inwendige
verändering van verwe bijtezetten; den groei
van een hair te veranderen; en gevolglijk, dat
's Heilands woord, MATTH: V. vs. 36. volkoo-
mene waarheid heeft. Vergelijk met onze ge-
zegden, het leerzaame ftuk van BAKERS micros-
coop, en denk, hoe onëindig de weetenfchap
van

van dat Wezen aller wezens moet zijn, 't welk de *hoofdhair*en, de *sterren*, en de *zanden* telt! Denk er nog bij, hoe luttel verändering wij in onzen zedenlijken of natuurlijken toestand, door ons-zelfen kunnen veröorzaaken; dus, hoe volmaakt afhankelijk wij zijn: ja! dat er bij God geen ding is, 't welk eigenlijk groot of klein hiet, en dat zijn bestuur even daaröm over de *geringste zaaken* moet gaan, omdat de kleinste zaaken in zich hebben den toereikenden grond tot de grooteren, welken zonder tusfchenkoomfte van de kleinen, in den fchakel der uitkoomften niet kunnen bereikt worden; ook vertoont de beschouwing van het hair ons, dat de godlijke alzorg boven ons denken naauwkeurig is, en niets in het waare best zijner fchepfelen voorbijziet: zelfs is de bijbelfche zegwijs, *de bairen van mijn vleesch zijn te berge gereezen*, gegrond in de letterlijke holligheid der hairbuizen, en in den omloop van fappen door dezelve. En nu, dewijl ik mijnen Vriend aan het denken geholpen heb, neem ik van denzelven, met heilbede, een vriendelijk affcheid,

M I J N H E E R,

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 19 October 1770.

NB. Zie over deezen datum, het slot van den voorgaanden brief.

ELFDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN ZEER GELEERDEN
HEERE J: E: VOET.

*Noopens zekere zeldzaame spreekwijs, en den
wijsgeerigen zin, daardoor bedoeld.*

WELËDELE HEER!

Wijsgeeren laten zich met geene woorden
paaïen! Er zijn woorden, die *blictri* zijn,
en niets vertegenwoordigen aan den geest! Met
dit beginsel ga ik, met alle mooglijke bekorting,
zekere spreekwijs beschouwen, die, vooräl in de
voorige eeuw (en nu *nog* wel) in gebruik was,
en omtrent den zin vanwelke men waarlijk niet
dan een duister denkbeeld in zich voelt oprijzen.
Men was gewoon, van den eenen leeraar boven
den anderen te zeggen, DAT ER IN ZIJNE
LEERREDENEN EN SCHRIFTEN VEEL VAN
DE ZALVING WAS! Wat wilde men toch? en
is er in onze nederduitsche spreekmanieren iets,
dat aan het daardoor uitgedrukte denkbeeld beänt-
woordt? Gij ziet, Mijn Heer, dat dit gezeg, de
allernaaste betrekking heeft tot den *predikstoel*:
maar, wat er mede bedoeld wordt, is vrij dui-
ster; met gissen en met raamen, zal men achter
de waarheid moeten koomen.

1) Wil

1) Wil het ook dit zeggen, dat dees of die leeraar zijne predikationen vervult met bijbelsche aanhaalingen, of spreekmanieren? of, geeft het te kennen, dat hij een vermoogen bezit, om door hartstogtlijke manieren van spreken, zich zeer beweeglijk, en voor veelen in het zenuwgestel ligt aandoenlijke menschen, zeer aangenaam uittedrukken? zoo echter, dat veelen van die spreekwijzen, den recht theologischen of filosofischen toets niet kunnen doorstaan!

2) Zoude men het gezeg moeten bepaalen, tot het nadruklijk, deftig, eenvoudig en natuurlijk schoon, 't welk in 'sleeraars redevoering doorsteekt, en ook wel in gebaarden, die gezellinnen van de woorden zijn?

3) Of is het een spreekwijs, best te verklaaren door ons euangelisch gemoedlijk, op het hart, en op den man aan te prediken, hartroerend, overredend, toestemming wechdraagend prediken? of zegt het iets, op 't hooren van welk men niets klaar, en onderscheiden weet te denken?

4) Laat ons al gisfende voortgaan! zoude het ook dit op het oog hebben? Iedere kunst en wetenschap, heeft haare eigene taal, en termen, dus ook de welspreekendheid, die aan den predikstoel eigen is; en die daarom iets bijzonders in de gemoederen verwekt. Eene of andere van deeze bedoelden kan waar zijn, en is ook mogelijk waar; maar dan schuilt het nog in het donkere, welke de toereikende grond van de *metaphora*, of overdracht is! Welke overëenkoomst heerscht er tusschen de *eigenlijke natuurlijke zalving*, en dit denkbeeld? Waaröm zegt men dan ook niet, *daar was*

veel van den Geest in , veel van het profeetische ? veel, dat zweemde naar de afgezanten van het oude, en in de beginselen van het nieuwe testament ?

5) Nog al iets nader ! de oorsprong en herkomst van de zegwijs, die vooräl bij de fransche godgeleerden voorheenen , (en nu nog hier of daar) gebezigd werd, schijnt verloren geraakt te zijn : maar is het niet zeer natuurlijk te denken, dat men de spreekwijs ontleend heeft, uit de bekende plaats van Johannes den apostel : *Gij hebt de zalving van den Heiligen ; dat is : de heilige Geest, waarvan de olie een zinneprent is , is aan u medegedeeld : of gij bezit den geest, en den aart van het Christendom, of van Christus-zelven, 1 JOH: II. vs. 20. en 27. en 1 JOH: IV. vs. 13. JOH: IV. vs. 26. De heilige Geest wordt gezegd uitgestort, uitgegooten te worden, of men wordt gezegd met denzelven gedoopt te worden ; dan zal de kenlijke zin weezen : Dees of die prediker betoont in zijne leerredenen veel van den heiligen Geest te hebben.* Tot nadere opheldering kan in dit geval nog dienen, dat de zalving van profeeten, priesters , en koningen bij Gods oude volk, strekte, om aan hun , als zoodanigen, een gezag van Gods wege gegeven, te beduiden. Cyrus hiet 's Heeren gezalfde, JEZ: XLV. vs. 1 ; *de Heer heeft mij gezalfd om eene blijde boodschap te brengen, zegt de Mesfias.* Paulus , ondanks hij of zijne mede apostelen, met geene eigenlijke oliën overgooten waren, zegt, om het ontvangen gezag van hem als leeraar te teekenen : *die ons gezalfd heeft is God, 2 KOR: I. vs. 20-22. dan win ik twee denkbeelden door dit woord aan ; het eerste : de heilige Geest is aan dien leeraar medegedeeld ; het tweede : hij spreekt met het gezag van eenen euangeliedienaar.*

Al

Al verder! zoude de zegwijs niet kunnen influiten, dat zulk of zulk een leeraar *veel van de gaaven van vertroosting bezit?* om te zwijgen, hoe David de eendragt der broederen, Ps: CXXXIII. bij de balsemende zalving van den hoogenpriester vergelijkt, Ps: CXXXIII; *is er geen balsem in Gilead, en geen heelmeeester aldaar?* JER: VIII. vs. 22. HOOFDS: XLVI: vs. 11; zulk of zulk een leeraar, heeft de gaaven om het verstand opteklaaren: denk *om de oogenzalf*, die ter *wechneeming van blindheid*, en *onweetendheid strekt*, OPENB: III. vs. 18. en daartoe spreekt hij, en heldert alles op met de taal van de schriftuur, welke de *taal is van den heiligen Geest*; hiervan is hij als een *schriftuurlijk leeraar doortrokken*; mits hij dezelve met oordeel, en naar de regelen van eene goede uitlegkunde te pas brenge, daar het behoort; en niet te grabbel, en volgens de populaire denkbeelden, die soms ellendig vechten met de waare en oordeelkundige uitleggingen: of, wilt gij zoo: *dees of die leeraar predikt het euangelium, overëenkoomstig aan de waardigheid, en aan het gezag van zijne bediening*; daar is in zijne leerredenen zoo iets, 't gene hem, op zijne wijze, doet gelijken naar zijnen Meester, die predikte *als magt hebbende*, MATTH: VII. vs. 29. En zeker, hij, die met oordeel, naar de schriften deftig weet te spreken, geeft daardoor, middelende zijne perfooneele hoedanigheden, gezag en waardij aan zijne leerredenen. Laat ik er dit nog bij doen: heeft de *olie* de kracht van geneezen, versterken, en verzachten: hij is dan zulk een *leeraar*, wiens leerredenen eenen vertroostenden, gemoedvervrolijkenden invloed op het hart bezitten; hij is *een zoon der vertroosting*, zie Ps: CXLI. vs. 5. en SPR: XXVII. vs. 9. *Olie en reukwerk verblij-*
den

den het hart: alzoo is de zoetigheid van iemands vriend, vanwege den raad der ziele. Zoude dit niet veel meêr waar zijn, dan 't gene LUCIANUS van NIGRINUS welspreekendheid zegt: *Ik bleef gehecht aan zijne redenen, zonder er een éénig woord van te verliezen; en ik vreesde voor niets, dan voor het einde van die redevoering: en toen hij dezelve volvoerd had, bleef ik hem onbeweeglijk aankijken, zonder één woord te spreken, enz. enz.* Hij gewaagt, in 't vervolg, van Nigrinus woorden, als van eene onzichtbaare bevalligheid, gelijk aan eene zachte, en doordringende olie, welke kwetsuren overlaat, die nimmer geneezen, en welker traanen van vreugde doen vloeien!

Zie daar, de naaste zaaklijke denkbeelden, die ik daaraan hechten kan! en, in zulke zinsbepalingen, laat ik de zegwijs haar burgerrecht behouden. De vraag is, of er de wijsgeer iets tegen heeft? want de *theologanten* schijnen, *omisso hoc medio*, thans niets te moogen stellen! Wil Hagar hier haar mond sluiten en toehouden? Met deeze vraag eindig ik; Uwe Welëd. groetende en zegenende.

WELËD: ZEER GELEERDE HEER,

T: T:

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 30 Mei, 1774.

TWAALF.

TWAALFDE BRIEF.

AAN DEN HEERE J. E. V.

*Behelzende een onderzoek: of Pilatus in het stuk
van Christus lijden, niet doorgaans te veel
bezwaard wordt.*

M I J N H E E R !

DE toon, op welken het veele kerkleeraars door-
gaans neemen, in de behandeling van Chris-
tus lijden, is niets minder, dan gunstig voor PILA-
TUS. Hij wordt al zeer zwart geschilderd! Hij
hiet dan eens een *richter* zonder barmhartigheid;
een mensch, die vol van laffe menschenvrees
was; die om zijn geweeten niets gaf; en die in
veele gevallen, op eene geheel tegenövergestelde
manier, had behooren te werk gegaan te zijn;
bij voorbeeld:

1) Hij wist de onschuld van onzen Heiland wel
degelijk; hij kende, en doorzag den gewelddaa-
digen handel der onzegbaare Jooden. Moest hij
niet de geheele verdediging van Christus op
zich genoomen hebben? zich vertoond hebben
als een sterk verdediger van de onschuld? en
zich van zijne magt bedienen, om geweld met ge-
weld te keeren? dit brengt 's richters onwrikbaar
karakter en heilige post mede! 't Gold weinig,
dat de Jooden hem bedreigden met 's keizers on-

genade, indien hij eenen oproerigen bij het leeven spaarde! De romeinsche landvoogd moest eene romeinsche dapperheid betoond, en zich voor den geest gebragt hebben, het bekende *justum et tenacem propositi virum*, enz. De adelaars konden het wel uitharden tegen deeze wolven! Immers:

2) Hij vond de beschuldigingen ongegrond. Voor den joodschen raad was Jezus een *godslasteraar*: maar, voor zijne rechtbank hiet Hij oproerig, die het volk aan het muiten holp, en van het geeven van schatting afraadde; zoo veranderde men van batterij! Hij doorkeek dra, dat een man, als Jezus, geen persoon was, over wien zich het roomsche rijk behoorde te verönrusten; en gevoelde wel, dat het enkel strekte, om hunne driften te voldoen; dat ze aan zijne vierschaar de eere deden, om voor dezelve te verschijnen. De betigting, van het volk oproerig gemaakt te hebben, had eenigen flauwen schijn: want Jezus werd overäl vergezeld, en omringd van een hoop volks, 't welk kwam, of om Hem te hooren, of om zich van Hem te laten geneezen; doch dees glimp behoorde Pilatus niet verblind te hebben: die al te wel konde weeten, dat Jezus zorgvuldigst alles vermijdt had, wat in dit stuk den Romeinen eenig nadenken konde baaren; trouwens zijne herhaalde verklaringen spreken hier zeer sterk: en men behoort te begrijpen, dat Pilatus naar buiten gaande, om Jezus onschuld, zoo het schijnt, na eene zeer korte ondervraaging te verklaaren, overvloedige preuven gehad heeft, om zulks met grond te kunnen doen, en dat de verspieders of omhoorders, welken hij rondöm zich had, wel vaardig zullen vernooten hebben, *wat hier omtrent was omgegaan*; 't gene
ik

ik daarom alhier invlecht, opdat we ons niet zouden bevreemden over de kortheid van tijd, dien het *ondervraagen* geduurd heeft: men zoude hem, indien er iets dergelijks gaande geweest was, lang van te vooren door zijne uitzendingen hebben hooren onderrichten; des schijnt hij reeds vóór het ondervraagen van Jezus, van het tegenövergestelde eenige zekerheid gehad te hebben.

3) Maar, wat doet nu Pilatus, 't gene aan de denkbeelden van Jezus onschuld, welken hij van dezelve had, beäntwoordde? — Hij stelde sommige middelen in het werk, om Hem uit de handen der Jooden los te wringen; bij voorbeeld: op het hooren, dat Hij een Galileër was, verzond hij Hem in der ijl naar Herodes Antipas, als zijnde zijn onderdaan; hebbende te gelijk daarmede dit oogmerk, om zich met hem, met wien hij in vijandschap geleefd had, te bevredigen, en om den gevangenen door dien weg te behouden, en zich van het lastig proces te ontdoen: want hij begreep, dat de Galileërs zeer voor Jezus ten goede waren ingenoomen, en Jezus had aldaar aan veelen veel goeds gedaan; deezen zouden dan niets, dan, hetgene gunstig was, van Hem getuigen. Nog meêr: hij (Pilatus) is er op uit, om Jezus te maaken tot het onderwerp van die gunst, welke men op 't paaschfeest aan eenen uit de gevangenen bewees: hij zal hun voor een oogenblik toegeeven, dat Hij schuldig is, maar hij verzoekt, en ja hij bedelt als 't ware die gunst voor Jezus, alsöf Hij schuldig was; hoewel hem dit mislukte. De moordenaar en ravotmaaker Barabbas neemt zijne plaats in, en draagt de onverdiende gunst wech!

4) Pilatus, ziende dat zachtere middelen, bij en op de Jooden niets golden, kooft, om hun te leenigen, omtrent Jezus tot eenigeftrengerer; hij veroordeelt, of het helpen mogt, den Heiland tot eene mindere ftraf van geesfeling, en wil hen ftillen, door hun zijn bloed te laten zien; daarmede, denkt hij, zullen de Jooden zich laten vergenoegen. Hij vertoont Hem als gegeesfeld, aan de Jooden, met alle de teisteringen, die het krijgsvolk aan Hem befteed had: doch het zeide alles bijna minder als niets, 't was om zijn leeven te doen; en zoo Pilatus hun hierin niet te wil was, dreigt men hem met de ongenade van zijnen meester, indien hij het hart hadde, om zóó iemand, die naar 't rijk ftond, in het leeven te laten. Nu wil Pilatus kenlijk doen worden, dat men hem geweld aandeede, en dat hij tegen zin en wil, daar toe gekoomen was: hij laat water tot zich brengen; en door de handen te waschen, verklaart hij zijne onfchuld, en legt het opzet der Jooden naakt aan het licht! 't Is zoo, die poogingen zijn weereldkundig; maar, zijn ze wel genoegzaam? houdt hij het wel uit, zoo lang hij moest en konde? was er nog niet wat meêr voor hem te verrichten? had hij niet kunnen en behooren zijne aanmerkingen, als een fchrander en doorzichtig rechtsgeleerde, te laten gaan over het karakter van de befchuldigers? Ze betigteden Jezus van het bedoelen van het koningrijk: wie waren deeze befchuldigers? lieden, die de roomfche heerschappij ongaarne veelden, en die ras bijvielen aan hun, die hun de hand wilden leenen, in het affchudden van het juk: en zullen zulken bij Pilatus koomen klaagen over iemand, die in hunne maatregelen trad? dit is zeer onwaarschijnlijk! Hoe kooft Pilatus zoo dom en blind, om in dit net te vallen?

hoe

hoe zoo ondoorzichtig en lichtgeloovig? Toen de Jooden oproerig drongen, om hunnen zin te willen hebben, moest hij toen hun niet onder het oog gebragt hebben, dat ze zich zoo doldriftig gedraagende omtrent Jezus *gewaanden* opstand, zichzelven met der daad schuldig maakten aan eenen *wezenlijken*? hoewel dit misfchien eenigzins kan geoordeeld worden door hem geschied te zijn, in de woorden, JOH: XIX. vs. 6. *neemt gij Hem dan, en kruisigt Hem*; als wilde hij: *Dewijl uw geroep naar oproer zweemt, doet uwe zaak dan niet ten halven, gaat er mede door: sleept den gedaagden wech, en kruisigt Hem; dewijl het naar recht niet geschieden kan, zoo zie ik liever, dat men Hem oproerig ter dood brenge, dan dat gij mij het doodvonnis ontwringt.* Moest hij van de beschuldigers niet gevorderd hebben, dat ze hem klaar en onderscheiden beweezen, waar, wanneer, en welke passen Hij dan gedaan had, om zich het koningrijk te bezorgen? Heeft Hij, (moest zijn toon geweest zijn) immermeer manschap geworven? geldsommen opgegaderd? voorzieningen gedaan? maatregels genoomen? waar zijn de voetstappen van de toebereidselen hiertoe naarte sporen?

5) Het is zoo, een denker zoude mooglijk hier inspreken. en zeggen: Gij redeneert hieröver buiten het gedrang! maar stel u-zelfven eens in Pilatus plaats, hoe zoud gij het maaken? De man was omringd van eenen zwerm doldriftige schepselen, die naar geene redenen luisterden; konde hier alles zoo richtig toegaan, als het in een be daard proces geschiedt, daar men de *form van rechten* stipt volgt? Misfchien heeft hij wel een en ander van die dingen gedaan, welken wij nu van

hem vorderen; maar, mogelijk hebben de euangelisten, die alles met bekorting voordraagen, zulks niet geboekt; gelijk niet ongewoon aan hun is in meêr omftandigheden: dus zoude men uit hun ftilzwijgen niet wel kunnen befluiten tot het na-laan van het gevorderde. Dit heeft veel fchijn, en 't brengt te wege, dat we ons zoo zeer niet zullen ophouden, met hetgene Pilatus had behooren *te zeggen*, wijl men ons slechts een gedeelte van zijne betuigingen tegen het volk in fchrift heeft nagelaaten. Wij zullen ons daaröm veel meêr bepaalen bij hetgene hij had *behooren te doen*, en *echter niet gedaan heeft*. Johannes verhaalt ons, HOOFDS: XIX. vs. 12. dat Pilatus, na de laafte onderhandeling met Christus, Hem poogde los te laaten, maar dat de Jooden hem te fterker drongen tot de kruifiging. Wat nu? moest hij toen Jezus op ftanden voet ter kruifiging hebben overgegeeven? konde hij Hem niet onder een fterk *escorte*, naar 't gevangenhuis hebben laaten brengen, om ruimer tijd te neemen tot het onderzoek van deeze zaak? biedt zich zulk een hulpmiddel niet natuurlijk vanzelf aan? handelt de gerechtigheid zoo niet in foortgelijke gevallen, en konde hij zich van dit hulpmiddel niet veel goeds belooven? is het niet veel, om in zulke gelegenheden tijd te winnen? eenige weeken Hem gevangen houdende, zouden de driften verkoeld hebben! wat wijs mensch zoude hem hierin veröordeeld hebben? — Mooglijk zegt gij, Pilatus dacht wel op dit *expedient*, maar, 't mondde de Jooden niet, en het geraas en getier verdoofde hem: doch misfchien roept men harder van dat getier en geraas der Jooden, dan het in der daad was. Men moet zich niet verbeelden, *dat bet geheele volk te Jeruzalem in Jezus dood gezwooren had*; neen! die

raa-

raazenden en tierenden, waren slechts een hoop opgeraapt volk, door de geestlijkheid opgezocht en aangehitst, en niet het gros van de natie, dat was toch op Jezus kant, en Hem veel te gunstig; denk, om de plegtige inhaaling in Jeruzalem! Ik heb in het eerste Deel mijner *Lectiones Exegeticæ*, zeer geijverd, dat men de onstandvastigheid van het volk niet te zeer moet uitmeetten, en dat deeze schreeuwers geheel andere lieden geweest zijn, dan het gros of lichaam van het Joodsche volk; en *Johannes* geeft ons aanleiding Hoofds: XIX. vs. 6. om te denken, dat hier slechts een hoop van wuft, opgeruid volk de hand in had: en, eens toegegeeven zijnde, dat het aantal van die oproerige schreeuwers zeer groot was, zoo hadden ze geene de minste reden gehad, om, op het voorstel van den landvoogd, afte slaan, dat men den gevangenen tot nader onderzoek in verzekerdheid zoude bewaaren. Pilatus had hun op de minste weigering, kunnen te gemoete voeren: *Mannen! dees Jezus is of schuldig of onschuldig: in beide gevallen heb ik tijd van bedaard overweegen van nooden; en ik kan een geval, daar het leeven mede gemengd is, zoo niet verbaasten. Ik mag immers mij-zelfen met geen onrechtvaardig vonnis, in overijling geslagen, bezwaaren! Is Hij schuldig, dan moet ik zijn geheele complot, en bende, kennen; dat is noodzaaklijk in alle gevallen van oproer: de zaak vordert dus vanzelve, dat ik in de gevangnis naarspoore, wie er benevens Hem deel aan hebben, om hen te kunnen straffen.* Had nu iemand, van deeze geweldmaakers, het hart gehad, om zich daartegen te verzetten, konde dan Pilatus aan de zulken niet toegeduwde hebben, dat hij hen, die nu op deeze *parate executie* zoo aandrongen, voor medepligtigen van Jezus complot hield, die bang wa-

waren, om bij nader onderzoek in de gevangnis, ontdekt te zullen worden? — Zeg niet, 't was onnoodig, om Jezus naar de gevangnis te zenden, ten einde de medepligtigen te ontdekken; want dit onderzoek naar de zoodanigen, geschiedde immers op staanden voet, zoodra Pilatus beval om Jezus te geesfelen; het geesfelen toch verstrekte bij de Romeinen tot eene pijnbank: doch, met verlof, ik weet niet, dat de euangelisten dit geesfelen ergens in die schets doen voorkoomen. Toen de geesfeling vastgesteld was, was het doodvonnis nog niet uitgesproken, gelijk uit JOH: XIX. blijkbaar wordt: Dees leert ons, dat Pilatus oogmerk in dezelve, eeniglijk was, om aan de Jooden eenig genoegen te geeven; en, zoo ze zich hiermede te vrede hielden, om dan Christus daarop los te laten. Wel, waarom heeft dan Pilatus, zoude men zeggen, Christus niet naar de gevangnis te rug gezonden? Wat belette hem hierin? — Laat ons dit stuk wat dieper inzien! mischien moeten we van de rechtspleeging van Pilatus een weinig anders denken! De twee boosdoeners, welken met Jezus Christus gekruisigd zijn, waren schuldig aan *oproer*; deezen schijnen op pascha te hebben moeten gekruisigd worden. Pilatus had denklijk reeds de order gegeeven, tot het uitvoeren van het vonnis aan hun: Jezus werd in de plaats van Barabbas, welken men vrij liet, gesteld, en hierom als het hoofd van de bende, in het midden van de twee anderen gekruisigd; dus ging alles in de uitvoering zeer overhaast en verward. Men voegde aan Jezus twee andere crimineelen toe, die zonder eenige form van proces, ten dood geleid werden: de tijd was dan daar, de executie van Barabbas, of van dien, welken hem verving, moest nu, en niet lang hierna, tot uitvoer

voer gebragt worden , en , uit hoofde van die reeds vooräfgeschiedde vonnisfing der twee overigen , konde zulks niet dan op pafcha , zijnde de dag te vooren tot de uitvoering aangefipt , gefchieden : weshalven Pilatus zich aan de ontheiliging van dien dag luttel bekreunde. Nu , als Pilatus aan de Jooden dit voorftel gedaan had , om Jezus naar de gevangnis te rug te brengen , zouden ze hebben geäntwoord , dat , dewijl hij de executie van twee oproermaakers op deezen dag bepaald had , hij er Jezus noodzaaklijk bij moest voegen , voor een derde , naardien Jezus in hetzelfde geval , ja het hoofd van hun was , als opgeworpen koning der Jooden ; invoegen het proces , naar hun inzien , voldongen was ; want , dat een verder uitftel hiervan , hem bij zijnen meester Tiberius verdacht zoude maaken , alsöf hij den fchuldigen het leeven zocht te bergen. Naar dit gevoelen zoo is de geheele reden van den drang der Jooden , tot de fpoedige uitvoering , gegrond geweest in de ophanden-zijnde , en reeds te vooren bepaalde uitvoering van de overige fchuldpligtigen. Laaten wij het ftuk door eene gelijknis ophelderen : ftel , dat eenige verbitterde menfchen zich toeleiden , om zekeren iemand naar de galeiën te doen verbannen worden , onder den tijtel van eenige opge-raapte misdaad ; ftel er bij , dat de gedoemden ter galei , binnen een dag of twee , door hunne ftad moesten heenen trekken , zoo zullen ze immers zich bedienen van deeze gelegenheid , om hunne aanklagt te verhaasten , en zich te beijveren , dat de veröordeeling tegen dien tijd in gereedheid is ; en dit is , met verändering , de omftandigheid , waarïn Pilatus zich thans bevond , en welke hem in de verhaasting zoo vaardig deed inftemmen.

Be-

Behaagt u dees sleutel, welëdele Heer, dan zal dezelve in uwe hand kunnen dienen, om nog eene andere zwaarigheid uit den weg te ruimen; naamlijk: het valt moeilijk, om te begriipen, hoe zoo veele en verscheidene zaaken in het lijden van den zaligmaaker, zoo spoedig hebben kunnen verricht worden? Van het stiep af aan, dat Jezus in Gethsemane gevat is, tot het stiep, dat Hij aan het kruis hing, kan men onbevaart tien à twaalf uren berekenen: en welke uitkoomsten zijn er binnen die twaalf uren niet al gebeurd? Zie eens, wat er al gebeurt in Jeruzalem! zoodra Jezus daar binnen gebragt is: hoe veele *procedures*! hoe veele rechtbanken! Met het aanbreeken van den dag vergaderen de overpriesters, en houden in den tempel raad over Jezus; vandaar wordt Jezus gezonden naar Pilatus; dees zendt Hem naar Herodes; het geding en gekibbel tusfchen Pilatus en de Jooden, nam ook iets van den tijd wech; na de vonnisfing, moest er een kruis in gereedheid gebragt, en alles tot de uitvoering gereed gemaakt worden: de togt van Jeruzalem naar Golgotha, moet ook veel van dien tijd verflonden hebben, want de misdaadigers droegen hun eigen kruis, en konden niet fchielijk voortftappen onder zulk eenen last; er was tijd van nooden om een opschrift op het kruis te ftellen; en over dat opschrift viel ook nog te onderhandelen tusfchen Pilatus, en de Jooden, die er eene bezending over doen aan den landvoogd: dit alles moest tusfchen negen of tien uren des avonds, en tusfchen negen en tien uren des morgens zijn uitgevoerd; om te zwijgen, dat de euangelisten alles in hun verhaal nog bekorten: doch, een kleine aanmerking zal aan alles veel licht verschaffen,

fen; naamlijk: dat alles tot de uitvoering reeds in gereedheid was van de overige misdaadigers, bij dewelken Christus is toegevoegd, en dit deed alles verhaast worden, en daarom hielden zich de Jooden dien geheelen nacht bezig, omdat ze Jezus gaarne te gelijk gedood zagen, met de overigen, op dien tijd als het noopens hun was vastgesteld; alles was reeds in gereedheid gebragt voor *Barabbas*, welke Jezus verving; het gereedge-maakte kruis van Barabbas konde voor Jezus dienen, wijl Jezus een misdaadiger was, die bij de reeds bepaalde executie van de twee overigen gevoegd werd. Door deeze aanmerking van verhaasting, worden ook uit den weg geruimd alle die uitzonderingen, welken de talmudisten anders maaken, op de *rechtspleegingen*; bij voorbeeld: dat men alle de *ondervraagingen*, welken bij nacht geschiedden, voor onwettig houden moest; want de oogenblikken waren hier te dierbaar, om er een eenig van te verliezen. Nog één stuk moet hier een weinig duidlijker gemaakt worden; naamlijk: *dat de paaschdag zelf, door Pilatus geschikt en bestemd was, tot de uitvoering van het vonnis aan Barabbas, en zijne medepligtigen.* Om dit des te waarschijnlijker te maaken, moet men gadeslaan, dat de reden, waarom men de halsmisdaadigen in het openbaar doet sterven, hierin gelegen is, om aan het volk eenen affchrik van het kwaad te geeven; daarom verkoos men van ouds hooge, van verre zichtbaare plaatfen, en dagen, waaröp de grootste toevloed was, zoo als ongetwijfeld op het pascha plaats had. Hoe bitter ook nu de haat der geestelijkheid omtrent Jezus was, zoo is het echter geenszins te denken, dat ze uit eigene beweeging den dag van 't pascha, daartoe zouden genoomen hebben;

ben; de blijdschap, en de godsdienstigheid, aan dit feest bij uitstek gehecht, verbieden ons zulks te gelooven, te meêr daar zelfs de geringste rechtpleeging verbooden was op pascha; en men kan hier het besluit van het mindere tot het meerdere veilig opmaaken: ze wilden, ten einde niet verontreinigd te worden, in het rechthuis niet koomen: dus is er alles vóór, om te denken, dat *Pilatus* dien dag bestipt had. In deeze maatregelen traden nu de joodsche overheden, hoe veel ze er anders tegen zouden geöpperd hebben, zeer gewillig, omdat het hun in het van kant maaken van Jezus diende, waarvoor alles moest wijken: waartegen dan niets geldt, dat Herodes Agrippa voorneemens was, volgens *HAND: XII, om Petrus te doen sterven na het feest van pascha*, want dees was een Jood, en Pilatus was een Romein; Agrippa moest, naar Lukas, de Jooden daarmede gunst bewijzen, en het dus niet tegen de wet der feesten, waarāan geen Romein zich liet binden, doen aanloopen.

Uit het tot hiertoe beredeneerde, volgt dan:

.) Dat Pilatus zich met de nabij-zijnde en bepaalde uitvoering van de doodstraf, aan de twee overige misdaadigers, zeer bedremmeld vond.

..) Dat de Jooden zich van dit geval vaardig bedienden, om hem te beletten, ten einde hij de straf van Christus niet langer uitstelde, of den gevangenen tot nader en rijper onderzoek, in de boeien bewaarde, en om eenen schijn en glimp aan zijn doen, ter zijner verdediging te geeven, dat hij Christus bij de andere twee misdaadigers voegde:

voegde : 't welk hem dan wel niet geheel verschoont , maar echter zijn doen meer verklaarbaar maakt ; want geen reden van *politie* , welke ook , mag indragt maaken op het geweeten , en volgens dit zijn geweeten was Jezus onschuldig. Geen dreigement van een hoop opgeraapt volk , moet hem den onschuldigen doen behandelen , als den crimineelsten misdadiger ; en , indien zijn geweeten hier al gezwegen had , zoo moest de ijver om zijn gezag te handhaaven , hem anders hebben doen handelen : dit gezag toch werd hier met voeten getreeden ; en doorwelken ? door eenen verächten hoop muiteniers ! van welke gevolgen moet dit niet zijn in het toekomende ?

Men moet zich waarlijk zeer bevreemden , hoe Pilatus bij de euangelisten , zoo laf , en week in zijn karakter wordt afgemaald , die zijne waardigheid en achtbaarheid zoo erbarmlijk handhaafde ; daar JOZEFUS l. 18. A. J. C. 4. hem een geheel ander karakter leent. Volgens hem , was hij *trotsch* , *hoofdig* , onverzetlijk , oplopend van gestel ; en verwekte daardoor groote onrust onder de Jooden. Bij voorbeeld : toen hij de wapens , en schilden , waaröp 's keizers beeld stond , van Cezarea , naar Jeruzalem deed brengen , tegen de voorrechten der Jooden aan ; hoe verzette hij zich toen tegen hun ! En nog sterker , wanneer hij zich van den schat van den tempel wilde bedienen , om de kosten van eenige waterleidingen goed te maaken , welken hij ten gemeenen nutte had laten bouwen : hij verdreef de muiteniers met geweld , en stilde den oproer ! Wat zal men hieröp zeggen ? — Ja , een mensch is dikwijls een samenloop van tegenstrijdigheden , met zich eigen zelve , als men zijn doen in dezelfde gelegenheden

tegen elkander overzet; of, laat ik liever en beter zeggen, het goed en kwaad mengt zich bij hem wonderlijk onderëen! hij heeft wel eenig medelijden met den Heiland, maar hij *interesfeert* zich voor Hem niet ten einde toe, noch zoo verre, als hij konde en behoorde; het medelijden steunde op geene hechte gronden van deugd, en daarom week het ras voor het zondige eigenbelang: ook waren de twee aangehaalde gevallen, waarin Pilatus zich zoo dapper hield, van eene andere natuur. In die gevallen was het rechtstreeksch te doen, om de eer van zijnen vorst, en om zijne getrouwheid aan hem *ratione officii* te handhaaven, de orders van den keizer moesten gehoorzaamd worden, maar in ons geval doet men hem zien, dat de bescherming, die hij aan eenen misdaadiger geeft, hem uit de gunst van den keizer zetten zoude; in het laatste geval waagde hij niets, in het eerste geval waagde hij alles; en hier is de sleutel op zijn zoo zeer uit elkander loopend doen. Hij wist zeer wel, dat de Jooden door hunne ongunstige aantijgingen bij den keizer, hem veel onheil brouwen konden; vooräl, daar er, volgens *Filo in leg. ad Caj.* zoo veel op zijn bestuur te zeggen viel, die zich bij de Jooden niet minder, dan verdienstlijk gemaakt had: de conscientie van binnen sprak, en dus was de bedreiging met 's keizers ongenade voor hem een zwaare donderflag.

Laat ik nu, het geheel bijëentrekkende, besluiten, DAT ER JA WEL VEEL VERSCHOO-
NING VOOR PILATUS, ALS POLITIEK, te vinden is; ten minsten: DAT MEN ZIJN DOEN MEËR GELEIDELIJK verklaren kan; maar: dat hij, BIJ HET LICHT VAN ZEDENKUNDE, EN
GE-

VERMAAKLIJKHEDEN. 1. Boek. 243

GEWEETEN BESCHOUWD zijnde , HOOGST-
STRAFBAAR, BIJ DEN RICHTER OVER ALLES,
TE HOUDEN IS.

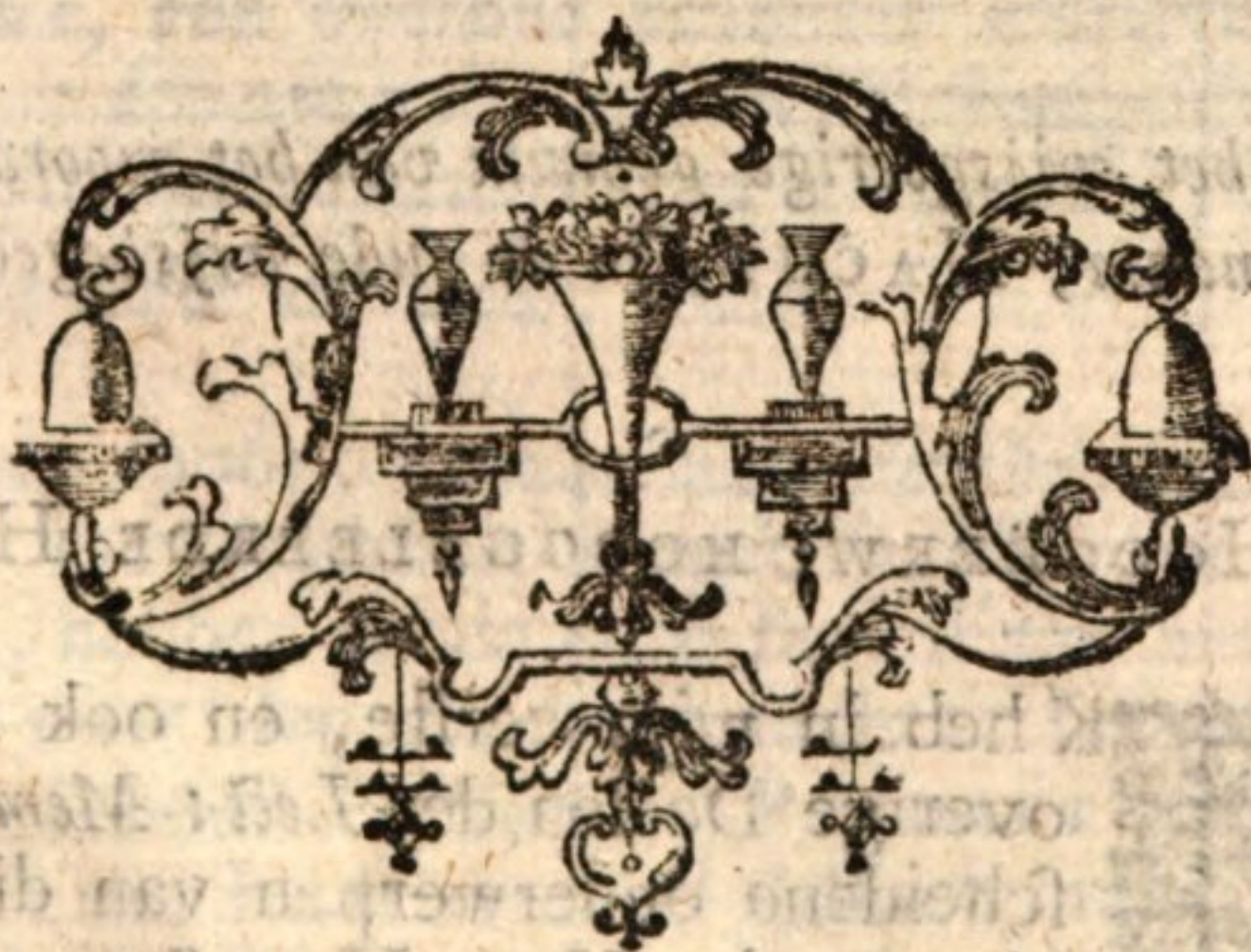
Ik hoop, dat dit vertoog van uwe vlei zal zijn!
trouwens Uw Welëd. behoort tot die geesten, die
de waarheid meêr beminnen, dan een veeltal van
volgers. Ik ben tot alle diensten gereed; en ver-
heug mij, als ik Uw: Welëd. heil mag toebid-
den; blijvende,

WELÉDELE HEER,

T. T.

P. NIEUWLAND,

's GRAAVENHAAGE,
den 30 Mei 1774.

OTIA EXEGETICA
OF UITLEGKUNDIGE
VERMAAKLIJKHEDEN.

TWEEDE BOEK.
EERSTE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE P: H:

*Over het wijsgeerige gebruik van het woord, of den
naam, NACHT, in de oude wijsbegeerte.*

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

K heb in mijn eerste, en ook in mijne
overige Deelen der *Leet: Memor:* ver-
scheidene onderwerpen van dien aart,
niet zonder Uw: Hoogëerw: geleerd
goedkeuren bespiegeld; als bij voorbeeld: *Het
licht: de wan; de kruik van Oziris.* Thans voeg
ik

ik er, met Uw: Hoogëerw: gunstig verlos, de wijsgeerige bespiegeling van den NACHT bij. Dit onderwerp verdient de aandacht der oudheidkenneren, onder welken Uw Hoogëerw: op eene hooge bank zit.

Alle de ouden hebben vrij eenstemmig den nacht in hunne godgeleerdheid opgenoomen. EuzEBIUS *Præp. Evang:* l. 1. C. 10. vindt denzelfven reeds in de godgeleerdheid der Feniciërs, βααὺ, τὸ τοῦ νυκτὸς ἑρμηνεύει, zoo schijnt men te moeten leezen. Baau vertolkt hij door nacht; en dees nacht heeft den Æon, en den πρωτόγονος voortgebracht: dus was bij de Feniciërs de nacht het beginsel der geschapene dingen; en βααὺ is geene andere dan ἰὼν het ijdel, het ledige. H: GROTIUS l. 1. de *Ver. R. C.* in not: en BOCHART parte 2. l. 2. C. 2. *Geog. S.* hebben dit reeds opgemerkt. DAMASCIUS heeft een fragment in zijn werk, de *Principiis*, door WOLFIUS uitgegeeven, t. 3. *Anec. græc.* p. 260. waarin hij aantekent, dat Eudemus, en al lang voor hem Mochus, een overöud fenicisch schrijver, den nacht, met den naam van αἴη lucht bestempelde; welke Aer, uit zijne vrouwe Kolpia of Æther voortbragt: οὐλωμὸς οὗτις de eeuw, αἰών.

Op dit spoor, hebben hun de Grieken nagevolgd. De Grieken, waarschijnlijk van Orfeus geleerd, hebben uit de oude fenicische theologie, tempels voor den Nacht gesticht. De schrijver van den inhoud *Pythiorum*, PINDARI p. 85. ed. STEPHANI, heeft een oud delfisch orakel van de godinne DE NACHT, met wien PAUZANIAS instemt, in *Atticis* p. 97. schrijvende: dat er te Megaren was, een τὸ τῆς νυκτὸς καλούμενον ἐπιμαντήριον,

en in *Phocicis*, p. 897. leert hij, dat er in Diana's tempel te Efezen, een kapel van den Nacht, of voor denzelven gebouwd was. HEZIODUS in *Theog.* vs. 123, dicht, dat de *Æther*, en de dag, uit den nacht zijn voortgekoomen, vergelijk vs. 17. in *oper et diebus*. Nog klaarder is deeze Feniciër - Theologie optezamelen, uit ARISTOFANES, in *Avibus* p. 573. ed. Gen.

τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον νύξ ἢ μελανόπτερος ὦν,

De zwartgeveugelde nacht, baart het eerst een windēi, nadat hij in de voorige twee vaarzen, den nacht geplaatst had voor de aarde en lucht, als na, en uit den nacht herkoomstig. Vader IRENAEUS, die veel heeft van de oude *theogonia*, meldt ons, l. 2. C. 14. *adv. hæres. ed. Par.* uit de verloorene *theogonia* van *Antifanes*, dat de chaos uit den nacht, en uit het stilzwijgen gebooren is. En dat de dichters zulks uit de oude oosterfche wijsbegeerte ontleend hebben, kan blijken uit ARISTOTELES, l. 12. *Metaph. C. 6.* ὡς λεγσιν οἱ Θεωλογοὶ ὁ ἐκ νυκτὸς γεννῶντες, gelijk de godgeleerden zeggen, die alles uit den nacht doen voortzeelen; welk alles te famen genoomen, klaar doet zien, dat de ouden DEN NACHT hebben aangemerkt, als het beginsel van alle bestaande dingen; 't welk vooräl noch duidlijker wordt, uit de zogenoemde *Orphici*, zooäls uit de even opgenoemde fragmenten van DAMASCIUS, *περὶ ἀρχῶν*, bij WOLFIUS l. C. te zien is, welke leer van ORFEUS duidlijker is opengelegd, door den tijdrekenaar TIMOTHEUS, bij SYNCELLUS en EUZEBIUS in de *grieksche Chronijk* p. 4. ed. Scaligeri, waaruit het SUIDAS heeft, in voce *Orfeus*, van den beginne verscheen in de weereld de æther van

van God voortgebracht, ἐντεῦθεν δὲ κακῆθεν τῷ αἰθέρι
 ἦν χάος καὶ νύξ ζοφερά, uit den æther is de chaos,
 en de donkere nacht geboortig, πάντα δὲ ἐκάλυπτε
 τὰ ὑπὸ αἰθέρα, σημαίνων τὴν νύκτα προτερεύειν, dees
 bedekte alles, wat onder den æther was; waarmede
 Orfeus wilde te kennen geeven, dat de nacht eerder
 is, dan alle dingen: en voor den nacht was, כּוֹלֵפִּיָּא
 יְיָ de geest des monds; אֱלֹהִים הוּא de Geest
 van God, uitgebeeld door den æther, welk laatste
 echter de Grieken, of verdonkerd, of niet wel
 begreepen hebben, wanneer ze den Nacht, voor
 de godheid, als de *formeerster* van alles, plaatsten;
 zie DAMASCIUS t. 3. *Anect. Græc*, WOLFII
 p. 256. 't welk alle de Pythagoristen en Platonis-
 ten, met reden ontkenden, zijnde hierin geholpen
 door de *Versus Orphici*, welke althans onder den
 naam van Orfeus, doorgaan bij zeer veelen, en
 welker overblijffels H. STEPHANUS in *rel: Poës:*
Philos. en ESSCHENBACHIUS, in *Epigene Or-*
phico verzameld hebben; zie ESSCHENBACH p. 79.
 alwaar de *Werkmeester aller dingen*, de Nacht aan-
 spreekt, en haar vraagt: ô Opperste voedster der
 goden, onsterflijke Nacht, hoe zegt gij dit? Hoe
 moet ik op eene voorzichtige wijze, den oorsprong
 der onsterflijke goden stellen, enz: Waaröp de Nacht
 antwoordt: Omgeef alles met den onmeetbaaren
 æther, en plaatst in 't midden van den æther, den
 hemel, en in den hemel, de onbeperkte aarde en zee,
 en alle de sterren, met welken de hemel gekroond is;
 zie PROCLUS in *Timæum* l. 2. p. 99. en 101.
 l. 5. p. 293. van welk verschil der Grieken, of
 peripatetische en pythagorische wijsgeeren, men
 voor reden geeft, dat de aristotelische, de vaar-
 zen van Orfeus klein achteden, en voor onderge-

stookenen hielden door de kunstenaarijen der Pythagoristen.

Met Orfeus stemmen de *Egyptenaars* in; trouwens, deezē hebben *Orfeus* in hunne geheimen ingewijd. REINESIUS in *Syntagm. Inscript. p. 210.* heeft uit THEO SMYRNÆUS, een opschrift, 't welk EVANDER zegt gevonden te zijn, op eenen egyptischen pijlaar, van deezē, wel-overgezetten inhoud: DE OUDSTE VAN ALLE DE KONINGEN, OZIRIS, HEEFT DIT GEDENKSTUK VAN ZIJNE DEUGD, EN VAN DE INRICHTING VAN ZIJN LEEVEN, GESTELD VOOR DE ONSTERFLIJKE GODEN, VOOR DEN GEEST, EN DEN HEMEL, VOOR DE ZON, EN VOOR DE MAAN, EN DE AARDE, EN DE NACHT, EN VOOR DEN VADER van alles, wat er is, en wat er zijn zal, EN VOOR DE LIEFDE. De geleerden rieken, ik beken het, alhier eene grieksche hand, die dit opschrift verbasterd heeft, maar echter is in dit opschrift, veel van het *waare* en *oude*, want de agt *hoofdgoden* der Egyptenaaren, staan hier vermeld, en onder dezelve heeft de *Nacht* haare plaats; zie HERODOTUS l. 2. C. 46. en 145, en EUZEBIUS l. 3. C. 9. *Præp. Evang.* Hetgene de *nacht* hiet, dat wordt elders σκότος, de *duisternis* gehieten. Van dit beginsel, de DUISTERNIS genaamd, leert ons DAMASCIUS, t. 3. *Anecd. WOLFII p. 260.* "Ευροντες ἐν Ἀγυπτίοις δὴ τισι λόγοις, ὡς εἶη κατ' αὐτὰς ἡ μὲν μία τῶν ὅλων ἀρχὴ Σκότος ἀγνώστον ὑμνεύενη καὶ τὸτο τρεῖς ἀναφωνούμενον, want ze hebben in sommige egyptische boeken gevonden, dat er een beginsel van allen is, DE ONBEKENDE DUISTERNIS, die in hunne heilige liederen zeer berqemd is, en dat dit driemaal
her-

berhaald wordt : ik ga andere plaatsen voorbij, door STEUCHUS EUGUBINUS de *Perenni Philof.* aangehaald; alwaar deeze σκότος omschreeven wordt ὑπερ πᾶσαν νόησιν, σκότος ἄγνωστον, *boven alle verstand gaande, en onbekend zijnde*; met welk alles PLUTARCHUS instemt, l. 4. p. 670. *sympos.* De Egyptenaars leeren, ὅτι ὁ σκότος τῷ φωτὶ ἐστὶ πρεσβύτερον, *dat de duisternis ouder is als het licht*; en ÆLIANUS, *Hist. Anim.* l. II. C. 10. schrijft, hoe men in den Apis een zinnebeeld beschouwde: τὸ Φωτὶς εἶναι τὸ σκότος πρεσβύτερον, *dat de duisternis ouder was als het licht.*

Dees nacht was bij de ouden zeer overëenstemmend aan hunne beginfelen, dezelfde als de LIEFDE en VENUS, de voortbrengster van alle de schepfelen, zie HESYCHIUS in σκότια, en in dat opzigt zong ORFEUS in *Suffim: Noctis*

Νύκτα θεῶν γενέτειρα,

en van

Νύξ γένεσις πάντων ἦν καὶ Κύπριν καλέσωμεν.

van de nacht, de baarmoeder der goden, en de wording van alles, welke wij liefde zullen noemen; doch hiervan, heb ik uitvoerig gehandeld in mijn eerste Deel, over de *filosofische liefde*. Laaten wij nu de zaaklijke denkbeelden opzamelen, en tot een besluit brengen. De oude wijsbegeerte wenkt ons dan om te gelooven:

A. Dat er duidelijke overblijffels van den nacht, zooäls dees geoordeeld wordt, den dag te zijn voorafgegaan, en zooäls Mozes beschrijft, bij de ouden gevonden worden.

Q 5

B. Dat

B. Dat dus het licht uit de duisternis zij voortgekoomen, achtervolgens de oude overlevering.

C. Dat, meêr geheimzinnig, de oorsprong van de wording aller dingen, bij hun duister, en onbekend was: zoodat de wording aller dingen, niet dan uit eene nadere openbaaring te ontdekken ware.

D. Vooräl, dat er in de schepping van alles, iets, 't welk voor het vernuft ondoorgrondlijk en onnaarvorschbaar is, te zoeken zij: trouwens, geen schepsel begrijpt, wat *scheppen* is.

E. In dit voortbrengen van alles, heeft zich de eerste Oorzaak, als de *liefde*, het hoogst-mededeelbaare Wezen betoond te zijn, dat zijne goedheid binnen zijn Wezen niet opfloot.

F. En, mischien wilde men met eenen flauwen trek hier vertoonen, de wording van alles **UIT NIET**, gelijk de nacht een berooving is van al het zaaklijke, althans van het licht.

Zeker, dat de *liefde*, de verstandige oorzaak teekent, is zelfs optemaaken uit de omschrijvingen van deeze liefde, bij ORFEUS, als πολύμητις *vol van raad en schranderheid*, als αυτοτελής, *door zichzelve volmaakt*, of uit zichzelve gebooren, als πρεσβύτατος, *de alleroudste*; 't welk bij ARISTOTELES, l. I. C. 6. in *Metaphys.* t. 4. p. 273. ἀρχὴ τῆς κινήσεως, *het beginsel van de beweeging* hiet. In dit alles echter is, niet duister, te leezen, dat de oude wijsgeeren zich meêr hebben toegelegd, om de *natuur der dingen*, dan wel, om de *natuur van den Schepper* te gronden, en dat de oude Feniciërs

niciërs duidlijk dit fchijnen geweeten te hebben, dat de beginfels van alle dingen in de fchepping, verward door elkänder gelegen hebben, zonder dat er eenig licht fcheen; invoegen ze allengskens vanëen gefchift, en onderscheiden zijn, zoodat de *æther*, de fijne hoofdstofflijke vloeistof, alles hebbe vruchtbaar en werkzaam gemaakt, waaruit ze zelfs de herkoomst der geesten, op deeze aarde, doen afkoomen. Zoodra nu dit uit de handen der wijsgeeren, in de kneedende handen der dichteren geraakt is, heeft men het figuurlijke, en onëigenlijke, tot eigenlijke perfoonen gemaakt, of daarin veränderd; en men heeft den letterlijken nacht bewierookt, geöfferd, en toegezongen. HEZIODUS was er een groot meester in; en op dien voet zijn de theogonien, en de *æones* der Valentiniaanen, voor het licht gebragt, even zoo als MOCHUS verhaalt den wind *Kolpia*, wanftaltig heeft doen baaren, en, als PORFYRIUS *de autro Nymph.* C. 10. p. m. 11. vermeldt (gewislijk uit den Geest, die bij Mozes zweefde op de wateren,) dat in het water een godlijke Geest was, ἡγέοντο γὰρ προσίζαντες τῷ ὕδατι τὰς ψυχὰς, Θεοπνύον ὄντι, ὡς φησὶν Νεμῆνιος, διὰ τὸ το καὶ τὸν προσφῆτην εἰρηκέναι, ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τῷ ὕδατος θεῷ πνεύμα; zie GYRALDUS *Syntag. 5. Hist. Deorum.* Het woord ἐμφέρεσθαι, is daar instemmende, met het ἐπιφέρεσθαι, van de LXX. overzetteren; zie VAN GOENS, ad l. C. p. 98. *ubi docte commentatur*: Onze Christenheid zegt ook wat van den nacht, maar 't is iets grootfcher: dat de nacht te Bethlehem, den waaren licht-äänbrenger gebaard heeft! ik doel op den kerstnacht, fchooner dan de dagen. Voor het overige verheugt het zich, dat de nacht van blindheid lang is voorbijgegaan, en plaats gemaakt heeft voor het waar-
ächtige

ächtige licht, ja! dat de nacht van onze ellende
in Adam, aan Gods eeuwige liefde, den weg ge-
baand heeft voor den zaligen dag der eeuwigheid!
Dan, ik wil den tijd van eenen man, die geheel
bezigheid is, niet langer werk geeven; des breek
ik af, met den gewoonen christlijken en burgerlij-
ken wensch,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

T. ex animo T.

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 4 Junij 1774.

TWEEDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE V: P:

*Bevattende een onderzoek, naar het verband tusſchen
de profeeten, en tusſchen de muziek.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Billijk houdt de navolgende vraag, eene weet-
gierige aandacht ſtil: Wat gemeenſchap
was er tusſchen de zang-en ſpeelkunst, en tus-
ſchen het vermoogen van toekoomende dingen
te voorſpellen? — Of beter, redelijk vraagt
men: Waaröm diende de zang - en ſpeelkunst,
den profeeten tot eene *vooräſgaande opwekking*? —
Om hieröp naar genoegen en waarheid bericht te
geeven, is het noodig de navolgende zaaken gade
te ſlaan.

A. Dit hadden de profeeten der Hebreën, in
zoo verre gemeen met veelen der oude wijsgeeren,
welken den geest tot een wigtig werk opvoerden
en bekwaamden. Wij weten uit MARCUS AN-
TONINUS, l. I. §. 6. wat de *ελληνική αγωγή* was,
alwaar GATAKKER kan worden naargezocht. Hij
bedoelt de *griekſche handleidingen*, tot het wél
filoſofeeren, enz. Men kent de vooräſbereidende
lier

lier van Pythagoras; dingen, waarvan BUDDÆUS in *Anal. Hist. Philos.* breeder bericht geeft, p. 409. enz: En, zeker,

B. Die wél en gezet over eenig stuk wil peinen, moet vooraf, lichaam en geest, in eene effenbaare gestalte poogen te brengen, *studia secesum quærun*t, en van de rondöm-liggende voorwerpen aftetrekken, en hierdoor de gaaven, die in ons zijn, opwekken; even als vuur, dat onder de asch smeult. De profeeten moesten een ge-laaten gemoedsgeftel aanneemen, zouden ze voor eenen hooger en invloed vatbaar worden: een fchip zeilt niet regelmatig in eene onftuimige zee; als de hartstogten en levensbezorgdheden ons overdwarschen, dan kunnen de fchakelingen der denkbeelden, niet wel regelmatig zijn. Denk nu eens, weléd: geftr: Heer, wat eigenlijk de post en het doel van de zang- en fpeelkunst zij! Deeze weet zich door een lieflijk geweld, en eenen verborgen invloed aan de zenuwen, en door dezelve aan den geest medetedeelen; zachte bewegingen in de levensgeesten, te veröorzaaken; wanördelijke bewegingen van het bloed, en van de hartstogten te ftemmen; en van zulke billijke en betaamendlijke voorbereidselen bediende zich de heilige Geest, om zich den toegang tot de gemoederen van de profeeten te baanen; zie HEIDEGGER *Hist. Patr: t. I. Exerc. 6. §. 13. seq.*

C. Vooräl: men oordeelde van ouds, dat de zwartgallige droefgeestigheid, één van de grootste beletselen voor de inwerking van den heiligen Geest was. Wie kent de oude fpreuk van de Jooden niet: *De heilige Geest rust op geen en droefgeestigen!* Het is hoogstwaarfchijnlijk, dat zich de
boos-

boosäartige werkingen van kwaade geesten, het meest spitsen op zulke gesteldheden. Eliza liet *daarom*, 2 KON: III. vs. 15. eenen *speelman*, vóór zich haalen, eer hij voorspellingen deed; omdat zijn gemoed, door gramschap ontrust, vooräf tot bedaaren moest gebragt worden. Men weet wat vermoogen, David, op den ongestelden Saul had, middelende zijne lier; (want wij zijn in deeze eeuw niet meêr geneegen, om aan eene eigenlijke bezetting van den boozen geest in Sauls geval te denken: schoon het daarom noch onwijsgeerig, noch onbijbelsch valt, te gelooven, dat een booze geest onder die zwartgallige gesteldheid van den koning, zijne persoonagie kan gespeeld hebben) trouwens, wat de muziek aan Saul-zelfen hebben toegebragt, kort na zijne zalving en anderszins, is uit de heilige bladen kenlijk. De ouden zeiden, dat de menschlijke ziel *en getal*, en *harmonie* was; dus konde de maat, en de orde der toonen gevoeglijk op haar werken, en *dat* doen op 't gemoed, 't gene de zon doet, wanneer zij door de dampen en nevelen heenen berst; hieröm zongen en speelden ook de Levieten bij den offerdienst, om de gemoedstogten, in dezelve te verädelen. Misschien heeft ook, bij Daniël, de maatigheid, en het *diet*, in spijs en drank, aan 's koningshof, eenigen voorbereidenden invloed, in zijn profeetisch ampt gehad; zie VALESIIUS *philos. S. p. 433.* daar hij van het nut, en den invloed van de *maatigheid* schrijft: en op deelen voet begreep het de oude wijsgeeren mede. Gij kent de opgevijzelde vermoogens van *Orfeus*, en van *Amfion*'s lier, en, wat volgens QUINTILIANUS, l. 9. C. 4. *Just. Orat.* en JAMBlichus, C. 25. *de vita Pyth.* de morgen en avond muziekmaaking der Pythagoristen te wege bragt; breeder uitgewerkt

werkt bij SCHEFFERUS, *de nat. & const. Philos. Ital.* p. 167. Wie weet, of hiervan niet is afte-leiden, dat elke bijzondere godheid der heidenen, volgens haaren vermeenden bijzonderen invloed, bijzondere gezangen had. Uw Welëd: Gestr: kent de *assamenta Fanualia, Junonia, Minervia*; zijn-de bijzondere gezangen bij den dienst van elke dier godheden; want *assum* is *solum* en *merum* enkel, alleen, zooäls de oude dichters gezegd wer-den, *assare*, dat is, op iemand alleen, en afzon-derlijk een vaars te maaken; zie SCALIGER *conjeët. in varronem* p. m. 121. hoewel de oude priesters, door die gezangen, niet zelden tot dulle raazernij werden aangestuwd, en dus een geheel tegenge-stelde gewrocht met de muziek der profeeten dáár-stelden. Het *Iö-Bacche!* was volgens PROKLUS, *βεβαπτισμένος πολλῶ φρυγμάτι*, vol van getier en gebaar; en hun zoo-genoemde *Dithyrambus*, was *κεκινημένος καὶ πολὺ τὸ ἐνθουσιᾶδες μετὰ χορείας ἐμφάνων*, en bragt hen tot veele raazernijen, in het dansen. STRABO, l. 10. Geogr. verzekert er ons van; gelijk hij ook doet van de *Corybanten*, die te werk gingen op hunne spelen, niet anders, of er was een dolhuis uitgebrooken, *ὅτε ἐνθουσιασμός ἐπι-νευσιν τινα Θεῶν ἔχειν δοκεῖ καὶ τῷ μαντικῷ γένει πλη-σιάζειν*, zie p. 469-472. *marginali*, en STEL-LINGFLEET l. 2. C. 4. *Orig. S.* p. 130. en 131. Billijk heeft men dus ook het zielverruimen-de gezang en spel, mits niet zweemende naar het *theatraale*, in den godsdienst der geestlijke pro-feeten, van het nieuwe testament behouden: En, ten flotte, wat heeft de schriftuurbevechter alhier te bespotten? Valt er iets te zeggen, dááröp, dat zich een bedienaar van heilige dingen, betaamend-lijk vooräfbereide tot het wél en eerbiedig waarneemen van zijnen post, en, om de gaaven, die in hem

hem zijn, optewekken? — Hij lache en glosfeere dan veelër op hun, *die op de vellen en het studeerbeddeken zich vleidden*, wen ze zich op de stoïsche filosofie wilden toeleggen; zie GELLIUS *Noct. Attic.* l. 19. C. 10, CAPITOLINUS *in Marco*, en CASAUBONUS *ad Persium Satyra* 3. vs. 53. De vijand van de godlijke openbaaring vraage dan niet langer: *Welk een verband is er tusfchen profeteeren en muziceeren?* — Dit! dat de voorbeleidende middelen, een vermoogen bezitten, om een godsdienstig gemoed in die gesteldheid te kunnen bevorderen, welke er verëischt wordt, om den bovenhemelfchen invloed betaamendlijk intewachten! Zal de vrijgeest het wel belachlijk vinden, dat iemand behoorlijken toefstel maakt, om een bezoek van aanzien te kunnen ontvangen? Genoeg is er gezegd voor Uwe Welëd: Gestr: die met een half woord begrijpt! en wien ik heldere dagen, en korte nachten toebid: blijvende voorts,

WELËDELE GESTR: HEER,

T: T:

P. NIEUWLAND.

S' GRAAVENHAAGE,

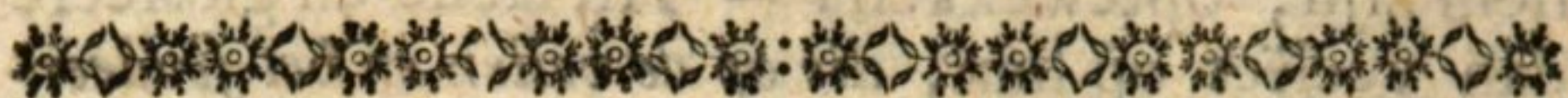
den 15 Junij, 1774.

II. Deel.

R

DER

DERDE BRIEF.

AAN DEN WELĒERWAARDIGEN ZEER
GELEERDEN HEERE J: M: H:

*Noopens eene vraag, betreffende het gebruik van
't heilige avondmaal, tot nuttige einden
voor het lichaam.*

WELĒERW: ZEER GELEERDE HEER!

Mij werd voor eenen geruimen tijd de zeldzaame vraag gedaan, of ook *het nachtmaal des Heeren tot lichaamlijk nut, neem eens, tot het wechneemen van lichaams-kwaaden en kwaalen, met vrucht konde, en mogte gebruikt worden?* Ik verwonderde mij over het bijgeloof, en de *fantastiekerij!* Was de vraager een latinist geweest, ik had hem verzonden naar de keurige verhandeling van den hoogleeraar GERDES, *Exerc: Acad.* l. 3. C. 2. p. 515-542. daar alles voldongen is op dit stuk: dan, de vraager geen latijn leezende, wilde ik ter zijner en anderer baate, dit stuk een weinig meêr *godgeleerd* uithaalen; en ik begreep het stuk, bij nader inzien, omtrent op deeze manier:

I. Zie hier een bewijs, dat het te veel doende en begeerende bijgeloof, zich, zelfs in de geheiligdste dingen inmengt! Zeldzaame handelwijs! een zieke zal avondmaal houden, om spoediger gezond te worden, als door een hemelsch medicament, of om gemaklijker sterfbed, en zachteren overgang uit den tijd, te genieten!!! trouwens sommige roomsch-

roomschgezinden , hebben hier de brug toegelegd. CORNELIUS À LAPIDE, *Com. in Johannem* p. 343. schreef , 't gene brood en spijs voor het lichaam is , datzelfde verricht het avondmaal aan de ziel , en ook somtijds aan het lichaam : zoo , dat het , het lichaam voedt , vaardig , en levendig maakt , ja somtijds ziekten geneest , en doodsgewaaren verdrijft ! Hij beroept zich op het beroemde voorbeeld van *Gregorius van Nazianzen* ; bij den heere GERDES breed te leezen : welke verhaalt , dat zijn vader , uitgeput door eene heete en langduurige koortse , van dezelve bevrijd is geworden door het gebruik van het heilige avondmaal op paaschen ; zooäls hij zulks beschrijft : *Orat. quam habuit in fun : pat !* Het zelfde voorrecht zoude ook te beurt gevallen zijn , aan zijne moeder , in eene zwaare ziekte , en aan zijne zuster *Gorgonia*. Het is onbetwijfeld , dat de rhetoricien van de kerkvaderen tot dit misverstand aanleiding gegeven hebben ! Men weet , hoe , bij voorbeeld : *IGNATIUS* in eene van zijne brieven *ad Ephesos* , het nachtmaal oratorisch omschrijft , als een *φάρμακον ἀθανασίας* , een geneesmiddel ter onsterfelijkheid , en een *ἀντίδοτον τῇ μὴ ἀποθανεῖν* , een tegengift , om niet te sterven. *ATHANAZIUS* noemt het *ρίζαν εἰς τὴν ἀνάσσειν , καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν* , een wortel tot de onsterfelijkheid , en tot zaligheid , verstaande zulks zonder bedenken , van den geestlijken en eeuwigen dood , naar den doelzin van *Joh : VI. vs. 54. 55. 56.* Ik bevreemd mij dus geenszins , dat dweepers van vroegere tijden in dit spoor getreeden zijn. Men verhaalt van *THEOPRASTUS PARACELsus* , dat hij geroepen zijnde bij eenen boer , die het heilige avondmaal gebruikt had , zeide , dat , nu dit geschied was , zijn kunst van geen hulp of dienst meer konde zijn , dewijl

hij eenen anderen helper had ingeroepen. Van *Catharina Senensis*, van den *abt Erbulphus*, van *Maria Ogniacensis*, wordt verhaald, hoe ze lang, alleen bij het avondmaal, zonder eenig ander voedsel hebben geleefd; 't welk ook geboekt wordt van *LUDOVICUS PIUS* den keizer, die veertig dagen lang achtereen het avondmaal nuttigde, vastende voor het overige van alle andere spijsen; zie *GRYPHIUS, Vitæ Sel: Erud. Vir. p. 616.*

II. Dan,

.) Waar heeft ergens Christus, of zijne apostelen van dit *medicinaal gebruik van het avondmaal* gewaagd? De Testamentmaaker zegt, dat Hij het instelde tot *vergeving der zonden*, en, *om aan Hem te gedenken*, *MATTH: XXVI. vs. 18. LUK: XXII. vs. 19. 20.* waartegen het *concilium van Trenten*, *Can. 5.* inschrijft; slaande den vloek over hem, die zegt, *præcipuum fructum Eucharistiæ esse remissionem peccatorum*, dat de *vergeving van zonden*, het *voornaame einde van het avondmaal is*; wel, die het dan wijders uitstrekt, dan tot geestlijke behoeften, die gaat buiten 's Heilands doel, en doet tot zijne woorden toe.

..) Heeft niet de Heiland het avondmaal ingesteld, *na den lichaaamlijken maaltijd gehouden te hebben*, *LUK: XXII. vs. 20.* ten bewijze, dat het tot de lichaaamlijke voeding niet behoorde; even als de eerste Christenen het nachtmaal vierden, na de gemeene maaltijden; zie *BOEHMER, in disf. Jur. Eccles. ad Plin. et Tertull. disf. 10. p. 223. seq.*

...) Tot welke soort der geneesmiddelen zal men het
het

het avondmaal betrekken? Men haalt de geneesmiddelen uit het rijk der dieren, der metaalen, der mineraalen, en der groeibaare dingen, en men kan van veelen de redenen van de physische werking schaffen: maar hier is eene enkele *verborgene hoedanigheid*, die buiten de godlijke verklaring, welke hier niet is, geen kracht heeft. Het zoude hier met de werking van de sympathie nog niet eens gelijk staan, en ten besten met den *talisman* te vergelijken zijn; van welken de ouden en laateren veelerleie geneezing te gemoete zagen, hoewel zeer bijgeloovig; zie RHUDIGERUS *Phys. div: l. I. C. 4. Sect. 4. §. 61.* welke schrijver niet durft of kan bepaalen, of dezelve eenige natuurlijke krachten bezitten; doe er bij GEORGIUS MICHAËLIS *ad Gaffar. Curios. inaud. p. 258* en het keurige werk van BAUDELOT DE DAIRVAL, t. 2. *de l'utilité des Voyages*, p. 394. Hoe zeer wordt nu deeze verhevene verborgenheid van het avondmaal niet verkleind en verlaagd, wanneer men dezelve, die alle reden te boven gaat, vergelijkt, bij de manier waarop de *talismans* hunne geneezing zouden bevoorderen.

....) Doe hier bij: hij die naar apostolisch bevel, ten avondmaal gaat, moet zich vooraf bereiden, *beproeven*, en beproefd bevonden zijnde, eeten en drinken van het brood, en den drinkbeker, 1 KOR: XI. vs. 28. maar, ten welken nut, waartoe zal iemand, hetzij dan zichzelf of zijne krachten, ondertasten? Waartoe zal hij het gewigt van de zaak, die hem te verrichten staat, wikken en weegen, en dus redelijk en leevendig inzien in de waardij, in het gewigt, en in de moeilijkheid van die zaak, en in het gevaar te gelijk, bijaldien hij dwaalt? waartoe dit, indien

dit geneesmiddel, door phyfike kracht op het lichaam, en op de lichaamlijke gezondheid werkt? Is er zoo groote voorzichtigheid noodig, om een heilzaam geneesmiddel inteneemen? Paulus intusfchen, maakt deeze omzichtigheid echter zoo groot, dat hij, die dezelve nalaat, zich fchuldig maakt aan 's Heeren lichaam en bloed, 1 KOR: XI. vs. 27. 29. Wat geneesheer voegt dit, of hecht immer zulk eene bedreiging bij zijn geneesmiddel? Dezelfde apostel vordert, dat wij 's Heeren lichaam zullen *onderscheiden* van alle gemeene, en aan het lichaam alleen nut doende fpijzen.

.....) Denk hierënboven nog, dat dit waarlijk de kapernaïtische dwaaling wederöm herroept, waartegen de Heiland zeide, *vleesch en bloed is u niet nut: de dingen, daar ik van spreek, zijn geest en leeven*; maar zouden ze wel *geest en leeven* kunnen hieten, als men ze in den rang der phyfiche geneesmiddelen plaatste: brood blijft brood, en het is *in zelfstandigheid* immers het lichaam van Christus niet? Wij laten die rhetoricatie voor de kerkvaderen, welker sommigen zeiden, *dat onze zelfstandigheid bestaat, en gevoed wordt door Christus lichaam en bloed*. De zegening en heiliging geschiedt tot geheimzinnige einden, en opdat God aan de teekenen, de sacramenteele fchetfe hooggunstig gelieve te fchenken, en genadig door zijnen Geest mede te weiken, opdat wij het richten tot het juiste einde.

III. Hoe bedrieglijk, of dweeperig, zijn niet de gronden, waarmede men deeze verbijstering zoekt te bebolwerken?

.) Iemand heeft voorgewend, dat hij het
be-

betwiste gewrocht, door het gebruik van het avondmaal ondervonden heeft, en dat zieken daardoor zijn geneezen geworden. Ik beken het, de ondervinding is een groote en eerbied verdienende meesteresfe: maar men behoort voorzichtig te zijn, om de ondervinding nooit te doen vechten met de gezonde reden. De geneezing is geschiedkundig waar, doch men dwaalt in de oorzaken; het gebed, de godlijke almacht en goedheid, de geneesmiddelen, de gunstige keer van de natuur, doen hier datgene, 't welk men aan het bondzegel heeft toegeschreeven: want, waaruit weet gij, waarom gelooft gij, dat er zulk een artsenijkracht aan het bondzegel zij toeteschrijven? Immers moet dit enkel daarop rusten, dat God er zulk een vermoogen aan heeft toegekend, en zulks ergens verklaart, te willen, of te zullen doen; maar, dit blijkt nergens uit! Tegen uwe ervaarnis, kan een andere van het *niet gevolgde* gewrocht gesteld worden! dus doet de uwe niets uit, en de oorzaak van het gevolg, moet elders zitten; want, ik bid u: welk gevolg is dit: de ziel wordt door een geloovig avondmaalhouden geneezen, ergo ook het lichaam! Kan het lichaam niet kwaalijk gesteld zijn, dat de ziel welvaart, en ook andersom? Hoe menig ellendig lijder is vol van troost, hoop, liefde, en verlangen naar God en den Heiland! Kan het ook niet wel zoo gebeuren, dat een geloovig geestlijk avondmaalhouden, zulk eenen invloed op het lichaam maakt, zulke blijdschap en heilige vervoering te wege brengt, dat de verbrijzelde beenders van het lichaam, mede daar door verheugd, en gezond gemaakt worden? dus door *wederömfuitting*, en door gevolgen, die uit de geestlijke werkzaamheden alleen en geheel voortvloeien.

..) Dan, gij brengt in: Staat dit geneeskundig gebruik niet genoeg gewettigd te leezen, MATTH: VIII. vs, 17. *Opdat vervuld zoude worden 't gene door Ezaias den profeet gesproken is: waarlijk Hij heeft onze krankheden op zich genoomen, enz:* Neen het, antwoord ik, en dit wil ons de euangelist niet beduiden. Hij had vers 16. geleeraard, dat Christus *de onreine geesten had uitgeworpen uit de bezetenen. en geneezen alle die kwaalijk gesteld waren*, en zulks alles tot vervulling van Ezaias woord, welke profeet niet zoo zeer of alleen van de geestelijke ellenden, en krankheden, maar ook van de eigenlijke, en lichaamljke ziekten spreekt, die Christus zoude wechneemen door de letterlijke geneezing, waardoor hij zich *vermoeien* zoude, 't welk in 't grieksche βασιλειῶν ligt opgewonden; zie OLEARIUS *Obs. in Matth: obs. 29. p. 256. seq.* Deeze letterlijke geneezing, had een toonbeeld van hetgene Hij *geestlijk* omtrent de ziekten der zielen doen zoude; wat gevolg is nu hierin voor het medicinaal gebruik van het avondmaal? Hoe gaat het aan, te redeneeren van het priesterlijke werk van Christus, tot het van Hem ingestelde bondzegel, 't welk tot versterking van het geloof was ingericht?

...) Ik weet zeerwel, dat vanwege het onwettige gebruik van het avondmaal, I KOR: XI. vs. 30. veelen met lichaamljke straffen geplaagd werden: maar bewijst dit nu richtig, dat het wettige gebruik bij tegenöverstelling, de lichaamljke geneezing zoude daarstellen? Op zijn best kan het dit leeren, dat een wettig gebruikmaaker, door de goede voorzienigheid, van verscheidene ziekten en ellenden zoude *kunnen* vrijgaan, en voorspoediger

diger leeven in den tijd; maar geenszins, dat God aan het bondzegel als zoodanig, eene geneezende kracht zoude verleend hebben.

Ik heb, om te fluiten, hier nog twee opmerkingen toetevoegen,

1. De eerste is, dat de roomfche kerk in de nabuurschap van deeze stelling zich bevindt; willende, dat de misfe ook dienstig zij, *om allerhande uitwendige weldaaden, voor land en kerk te bekomen*; waarvan men verflag zal gedaan vinden, bij DU MOULIN, *Anatom: de la messe*, l. I. C. 2. §. 25.

2. Dat het bevochten gevoelen daarom niet strijdt, met hetgene wij in het 1ste Deel *onzer Uitlegkundige Vermaaklijkheden*, ter nedergefteld hebben, noopens het *deelgenootfchap aan het lichaam van Christus*, als zijnde ook ten nutte van ons lichaam, ten einde aan het verheerlijkte lichaam van Christus in onverderflijkheid gemeenfchap te hebben: want deeze geheele werking in dit ftuk, is enkel *bovennatuurlijk*, en *geheimzinnig*; men leeze mijne verhandeling over den zin der woorden: *want dit is mijn lichaam*.

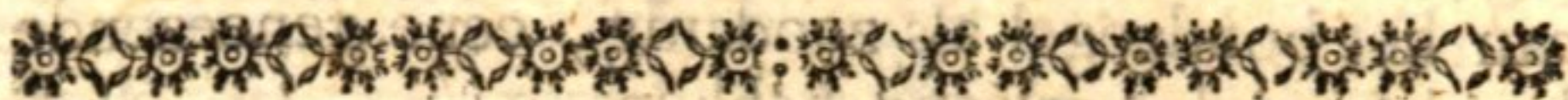
Alles zij aan Uw: Welëerw: wikkend en bondig oordeel toebetrouwd: terwijl ik in geenerleie hoogächting begeer gebrekkig te blijven.

Ut sup. T. T.

's GRAAVENHAAGE,
den 8 Aug. 1771.

P. NIEUWLAND.

NB. Dees brief, behoort tot het eerste Deel, en is daarom zoo vroeg gedagteekend.

VERHANDELING.

*Behelzende eene korte verklaring van de mensch-
lievende wet, DEUTERONOMIUM XX.*

vers 19.

De wet luidt aldus: *Wanneer gij eene stad veele dagen zult belegeren, strijdende tegen haar, om dezelve in te neemen, zoo zult gij haar geboomte niet verderven, de bijle daarāan drijvende; want gij zult daarvan eeten: daarom zult gij dat niet afhouwen (want het geboomte van het veld is des menschen spijs)* opdat het voor uw aangezicht koome tot een bolwerk. Zonder eene uitlating, uit den aart der zaake aantevullen, zal men den waaren eenvoudigen zin van de wet misloopen. Men kan dit uit de vertaaling van de *vulgata* afneemen, welke een stellig gezeg, in een ontkennend, zonder reden, verānderd heeft. Onze Nederlanders hebben het aangevuld, *want de boom van het veld is, of dient, tot spijs voor den mensch.* Die uitleggers, welken het voorstel vraagswijze doen voorkoomen, zijn alhier wel de duidlijksten: *Is dan een boom des velds een mensch, die voor uw aangezicht komt in de belegering? Hebt gij, wil de Wetgeever zeggen, met boomen, of met menschen te strijden?* Doch de **¶** die alhier het *vraagteeken* uitmaakt, moest dan, voorāfgaande aan eene *gutturalis*, naar de regelmaat, geen **τ**, maar een **∴** onder zich hebben, zooāls optemaaken is uit de drie volgende plaatsen; Ps: LXXVII. vs. 9. PRED: II. vs. 14. NUM: XI. vs. 12; en, al gawe men schoon toe, dat

dat alhier in de punctuatie, eenige onregelmaatigheid was, dan zoude de aandrang in de wet daarbij gevoegd, nog niet sterk binden, maar veelëer tot het tegenövergeftelde doen befluiten: *mag ik eenen mensch in den wettigen oorlog dooden, veel meêr is het mij geöorloofd, om eenen boom te ontwortelen, indien ik er eenig voordeel door bekuomen kan; want een boom is immers verre minder in waardij, dan een mensch, en is gefchapen tot dienst van den mensch.* Want, ondanks het waar is, dat de mensch, niet aan den boom, maar de boom, aan den mensch eenig voordeel toebrengt, zoo mag zich de mensch naar het recht van oorlog, ook van den boom bedienen, om er den vijand afbreuk mede te doen: immers, bijaldien de reden van den boom niet uitteroeien, ligt in de vruchtbaarheid van den boom, waaröm heeft dan de Wetgever toegelaaten, dat andere niet min nuttige dingen verwoest werden; bij voorbeeld: de landerijen of akkers? Kan een boom of het geboomte, aan een leger niet in den weg ftaan in zijne manoeuvres tegen den vijand? zie GROTIUS *de Jure B. ac P.* l. 3. C. 12. Mifchien zal men door de navolgende aanmerkingen eenig licht in deeze wet erlangen.

A. Dat de woorden **הָאָדָם** in den *vocativus* geplaatst worden, *o mensch wie gij zijt!* In dezelfde plaatsing koomt het naamwoord met de **וְ** vóór DEUTER: XXXII. vs. 1. RICHT: III. vs. 19. HOOG: VII. vs. 9. ESTH: VII. vs. 3.

B. Dat de spreekwijs, *de boom van het veld*, **עֵץ שָׂדֶה** te verftaan is van eenen wilden, onvruchtbaren, dorren boom; waartegen overftaat, GEN: I. vs. 11. *een vruchtbaar geboomte, draagende vrucht*, **עֵץ עֹשֶׂה פֵּרִי עֵץ פֵּרִי** en vers 29. *een boom, aan wel-*
ken

ken boomvrucht is, עץ אשר בו פרי עץ die, naar Ps: I. zijne vrucht geeft op zijnen tijd. De LXX. schijnen daarheenen te willen, τὸ ξύλον τὸ ἐν τῷ δρυμᾷ een boom, welke in een bosch van eiken, of van eikelen is.

C. Dat de zegwijze, de onvruchtbaare boom, is een boom die u in de belegering te stade koomt, dezelfde wordt daartoe gebruikt, zich zeer wel verdraagt met de grondtaal, even als GEN: XLIX. vs. 5. *Mijne ziel kome niet in hunnen raad*, dat is, zij worde niet gebruikt, niet aangelegd, om zulk soort van raadslagen uittevoeren en uitdenken. De spreekwijs is gemeen bij de Latijnen. De zaak koomt in geschil, en bij ons zegt men, *in dit of dat geneesmiddel koomen deeze of die middelen*, dat is: ze worden aangewend, om dit of dat middel te samen te stellen.

D. Neem nu deezen geheelen zin bijeen, gij zult geen en vruchtdraagenden boom uitroeien: want, ô mensch! de dorre, de niet vruchtgeevende boom, is eigenlijk geschikt en gepast voor u, om denzelven te gebruiken, en door u aangewend te worden tot de belegering. Zoo ligt dan de geheele klem van de wet in het onderscheid tusfchen de twee soorten of geëartheden der boomen: de vruchtdraagende is voor en tot spijs, maar de VELDBOOM die geene eetbaare vrucht geeft, is geschikt, om er u van te bedienen, naar bevind van zaaken bij de belegering: dus wordt de uitroeijing enkel en alleen veroorloofd, in zekere soort van geboomte, van welke men geen ander nut tot voeding kan trekken, maar, die, uitgehouwen zijnde, in den oorlog op eene of andere wijze tot dienst kan strekken. Want, zoo de wet algemeen, en zonder eenige uit-

uitzondering te verstaan ware, dan moest ze altoos werken, en dus ook, wanneer de Israëllers het geheele land in hunne magt bekoomen hadden; wat zouden ze dan met die boomen, die vrucht draagen, uitgevoerd hebben, wanneer ze van de vruchten geen gebruik hadden moogen maaken? *Wilt ge dan gebruik maaken*, (is de meening van den Wetgeever) *van nutlooze, geene vrucht draagende boomen, gebruik ze voor uw aangezicht*, dat is, *naar bevind van zaaken, tot de belegeringe, niemand verliest daar veel bij: maar, laat zulks na, in opzicht tot de vruchtbaare boomen. Doch, zoo het geval wilde, dat eenig vruchdraagend geboomte hun in den weg stonde, en hunne krijgsverrichtingen hindernis toebagte*, schijnt de Wetgeever hun IN DIT GEVAL te veröorlooven, om hetzelfde uittehouwen. Let wel: *regelmatig*, en alles gelijkstaande, was het onvruchtbaare geboomte tot uitroeijing, en tot gebruiken ter belegering veröordend; maar, zoo het geval anders kwame, dan wil Hij, dat ze er op soortgelijke manier mede handelen zouden; want, God, die hun het *meerdere* gaf, moet ook gerekend worden, aan hun het mindere toe te staan: gaf God hun de vruchten, zoo gaf Hij hun ook het recht, om, als de boomen, offchoon vrucht geevende, hun in den weg stonden, uitteeroeien. Dewijl doch God hun gelastte de stad te belegeren, moet men begrijpen, dat Hij ook aan hun veröorloofde, het aanwenden van de noodige middelen tot de belegering; onder welke noodige middelen ook zelfs het uitroeien van vruchtgeevende boomen zijn konde: *zoo evenwel*, dat men dit *eerst* aan de onvruchtbaaren, en *daarna*, als de zaak het verëischte, aan de vruchtbaaren doen mogte. CURTIUS verhaalt ons, om dit optehelderen, l. 4. C. 2. en 3. iets soortgelijks van
ALEX-

ALEXANDER: *dees, de stad Tyrus zullende belegeren, liet het geboomte van den Libanon aanbrennen; en zoo groot, en hoog als ze waren, liet hij ze in de diepten of zeën werpen, om dezelve te dempen, zoodat het scheen, alsöf de zee in een woud veranderd was: doch ziende, dat het van geen nut was, zoo liet hij af, en hij hakte geene verdere vruchtboomen omverre, maar zettede de belegering op eene andere wijze voort.*

Dus handelde de Wetgeever, in het geeven van deeze wet, zeer wijslijk, volgens onze opvatting.

1. Uit dartelheid, uit vernielzucht; zonder dringende noodzaak, eenig nuttig geboomte, daar men voedsel van hebben kan, uitteroeien, koomt met de gezonde reden, en het recht der natuur, noch ook met de *orde* overëen; dit geboomte is tot dienstige einden geschapen.

2. Dan: is het uit hoofde van 't belang des oorlogs onvermijdblijk, men doe het dan eerst en meest omtrent boomen, die geen nut doen aan den mensch, noch voedsel aan hem verschaffen, want zulke boomen zijn dáartoe de geschiksten; maar:

3. Indien het niets anders konde toegaan of bijkoomen, dat er ook noodzaak bij was, om het aan vruchtbaare boomen te doen, dan moesten ze er ook aan, doch in den tweeden rang, en niet dan tot bevoordering van een grooter einde, waarvoor het mindere moest wijken. Immers de belegering en inneeming der steden was een grooter en uitgestrekter bedoeling, dan het spijzigen van menschen door middel van de boomvruchten; het
min-

mindere nu, en het minvoornaame, moet altijd plaats maaken voor hetgene meerder en voornaamer is. Dit alles stemt met de *wet van orde*, zeer regelmatig in, en de hoogstwijze Wetgeever laat ons in het geeven van deeze wet niet duister zien, dat Hij de *orde* bemint, en dat Hij aan de einden en oogmerken der dingen wil voldaan hebben, tot zoo lang, dat er een uitzondering uit *noodzaaklijkheid* gebooren wordt: deeze bepaalt de algemeenheid van de wet, en stelt haar buiten gebruik; zooäls de Jooden spreken, *van de dingen, die den sabbath verdrijven*, en wij, *van werken der liefde en der noodzaaklijkheid*, die de rust van den sabbath moogen stooren, gelijk ook van *omstandigheden* van de eerste wettafel, welke moeten wijken voor de *zelfstandigheid* van de tweede. Dit gebod dan kan de monsterring van het gezond oordeel zeer wel veelen!

Ik lees dan de geheele plaats aldus: *Als gij eene stad veele dagen zult belegeren, strijdende tegen haar, om die inteneemen, zult gij haar geboomte niet verderven, de bijl daaräan drijvende. Gij zult van dezelve eeten, en ze niet uithouwen; want, ô mensch! wie gij zijt, bedenk en weeg dit, dat de veldboom, die geen vrucht draagt, eigenlijk geschikt is, om van u gebruikt te worden tot de belegering, naar bevind van zaaken, naar hetgene voor uw aangezicht is; dus sluit ook het 20ste vers zeer natuurlijk op onze verklaring.*

K O R T E

V E R H A N D E L I N G,

Over MARKUS X. vers 21.

Ik herinner mij, dat ik voorheen, in eene mijner aanmerkingen in de *Letterkundige Verlustigingen*, redenen geschaft heb, waaröm men nooit ergens leest, dat onze zaligmaaker *gelachen*; wél, dat Hij geweend hebbe. Dan! de dag leert den dag. Ik heb sedert lang getwijfeld, *of het niet wel bewijsbaar is, dat Christus gelachen heeft*; om zulks aan den lezer betooglijk te doen voorkoomen, zoude ik mij kunnen beroepen:

1. Op de mogelijkheid, althans dat er geen zedelijke beletsels hiervan plaats in Hem vonden, want het lachen is een waare, en *onderscheidende* hoedanigheid van de menschlijke natuur; ook is het wel eens een teeken van vergenoegde te vredenheid; dingen, die in het karakter van den Heiland zeer wel vleiden. Wij feilen toch met te denken, dat een mensch nooit anders, dan uit hoofde van uitgelaatene blijdschap lacht: daar het zeker gaat, dat iemand, hetzij hij iets zachtken beschimpen wil; hetzij hij merkteekenen van vriendschap of toegeneegenheid aan iemand geven wil; of ook, om in iemands doen genoegen te neemen, in deeze drie gevallen, *onzondig lachen kan*.

2. Uit

2. Uit het stilzwijgen der euangelisten besluite men niets hiertegen, want, ontkennende bewijzen zijn in het historifche van weinig kracht, en gezag: op zijn best ftrekken ze, om te doen twijfelen; niet, om iets te bepaalen. Hoe veele dingen zijn er van den Heiland niet aangeteekend, JOH: XX. vs. 30. En, in allen gevalle, het ftaat ons nu te bezien, of de euangelisten hier wel geheel van zwijgen? Markus fchrijft aldus KAP: X. vs. 21. *ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ ἠγάπησεν αὐτόν, en Jezus hem aanziende (zoo zetten de onzen het over) beminde hem!* 't Zal er op aankoomen, of het griekfche *ἀγαπᾶν*, in famenvoeging met *ἐμβλέψας*, hier niet iets meêr, en iets anders dan *liefhebben*, te kennen geeft? Althans HEUPELIUS in not. Crit. in Marcum, p. 273. voert plaatfen aan, waaruit blijkbaar wordt, dat de Grieken hun *ἀγαπᾶν*, niet flechts gebruiken van *eene geneegene gemoedsgesteldheid*; maar, dat ze het ook betreklijk maaken, *tot de aangenaame, vriendlijke*, en liefkoozende houding en trekken van het aanzicht. Invoegen MARKUS fchijnt te beduiden, dat Jezus den mond zachtkens tot lachen vertrokken hebbe, 't gene wij in onze taal door *meesmuilen*, gewoonlijk uitdrukken: ingevolge hiervan, zoo leezen fommige hoogduitsche overzettingen: *und mit freundlichheit sprach er zu ihm.* *Subridens*, zoude men in het latijn zeggen; trouwens, het patroon van alle befcheidenheid fchijnt in zijne houding en wezenstrekken, zulk eene vriendlijke aanvalligheid vertoond te hebben, dat Hij ieder als met zijn gelaat aanlokte; welke houding men Hem wel dient te geeven, wanneer Hij, bij voorbeeld: MATTH: XI. vs. 28. zegt: *Koomt alle tot mij*, enz: wanneer Hij bedroefde ellendelingen help en vertroostede, of bemoedigde;

de; 't welk nog meêr waarschijnlijk wordt, wanneer men begrijpt, dat Jezus de gewoonte van de joodsche rabbijnen gevolgd heeft, die hunne leerlingen doorgaans met *eenen kus* ontvingen, achtervolgens welke gebruikelijkheid, Judas, zijn leerling, Hem kwanswijs met eenen kus ontmoettede bij zijn snood verraad. Jezus dan zoude volgens *Markus* meening, zeer vriendlijk, en inneemender wijze op dien jongeling gezien hebben, als iemand, die leerzaam van gemoed was, en in wien Hij veele goede hoedanigheden ontdekte, welken Hem niet onäangenaam waren, terwijl Hij teffens in hem, volgens de gemeene gedachte, veel geestlijke blindheid en onkunde ontdekte. Lacht niet wel een vader eens, wanneer zijn kind hem zijn speelgoed vertoont, en er zoo veel mede op heeft, zoodat de vriendlijkheid in Hem met eenig medelijden gepaard gaat; want, men lacht ook wel eens zachtkens uit *medelijden*, omdat het ons jammert, dat hij, wien men anders niet ongeneegen is, in een of ander stuk zoo niet denkt, als wij oordeelen dat hij behoorde te denken. Men kan bij KOECHERUS in *Anal. ad Wolfio b. l.* verscheidene mannen van naam gemeld vinden, die deeze beteekenis van ἀγαπᾶν alhier staaven; als bij voorbeeld: CASAUBONUS, DE DIEU, KREBS, en anderen. GLASSIUS betreft dit werkwoord, tot die verklaringen, welken men door *uiterlijke gebaarden doet, en welken bewijzen zijn van onze liefde*, l. 5. tract. I. C. I. p. m. 1057, die op dit pas, de merkwaardige aanteeke-ning van BRENTIUS zeer te stade brengt; in welk begrip CRAUSER ook staat, in *Phosph. N. T.* p. 760. Ik weet, dat de oordeelkundige heer DE HAAS, in zijn uitmuntend *spec: Critic.* p. 105, wat anders hieröver denkt, en gaarne bij de gemeene

meene beteekenis van 't werkwoord ἀγαπᾶν blijven wil; dan: behoudens beter oordeel: ik meen, dat men vooräl behoort te letten op de samenstelling van de geheele spreekwijze, in verëeniging met het *participium* ἐμβλέψας, 't gene mij duidlijk schetst, dat in het aanzien, 't welk Christus omtrent deezen jongeling uitöeffende, *strahlen van een zacht-lachend wezen, op 't welk een waasem van genoegén ligt*, te bespeuren zijn; 't welk BENGELIUS in Gnom. N. T. p. 187. oordeelkundig heeft uitgedrukt: *amavit intuitu, et risu quodam oculorum: Hij beminde hem door het gezicht, en als door het lachen zijner oogen.* En, in der daad, hier was al veel in dien jongeling, 't welk den Heiland tot dit *lachend genoegén, uit het aangezicht* te leezen, bewoog; want:

1) Hier was een man van goed verstand, die, tegen de gewoonte van den jongen leeftijd, zijne gedachten laat gaan over *het eeuwige leeven*; die toont te gelooven, en tot eene zekere vaststelling gekoomen te zijn, dat er een staat na dit leeven is, die deezen levensstand verre overtreft.

2) De bewustheid daarvan wekt de begeerte in hem op, om er in te deelen, en daarnaar uittezien.

3) 't Welk te aanmerklijker was, in eenen Jood van die tijden, welke van onder de tijdlijke en aardfche beloften der wet, de beloften weet te trekken, waarin het eeuwige leeven ligt opgeslooten.

4) Die in jongere jaaren, wanneer de weereld

hem toelacht, daaröver en daarömtrent bedrijvig wordt.

5) Een *rijk heer*, die zich door zijn geld en zijn goed niet laat vervoeren, om aan zijne eeuwige aangelegenheden niet ernstig te denken.

6) Die in dit gewigtige stuk op de allernederigste wijze. *vallende voor Jezus op de kniën*, MARK: X. vs. 17. onderrichting vraagt, met een zeer leerzaam hart.

7) Die dit met veel vuur en ijver doet, zoo dat hij van Jezus mond hierin wilde afhangen; en, die Jezus, zoowel bevoegd, als gewillig erkent, om hem hierin het noodige onderricht te geeven.

Wat dunkt u, leezer! wanneer Jezus deeze hoogst-loflijke hoedanigheden in dien jongeling bespeurde, was dit niet magtig, om Hem *een lachend genoeg zit de oogen te persfen?*

VIERDE BRIEF,

AAN DEN WELÉDELEN ZEER GELEERDEN
HEERE J: E: V:

*Ingericht , om de leer van het heilige avondmaal
alleen uit de schriften van het nieuwe testament
optemaaken; en naartespooren, wat men,
het stuk tot de schriftuurlijke eenvou-
digheid gebragt zijnde, daaruit
besluiten kan.*

WELÉDELE HEER!

Uw grondige ervaarenheid in de kennis van godlijke en menschlijke zaaken heeft Uwer Welëdelh: van overlang doen weten , dat er in den christlijken godsdienst , bijna geen stuk is, waaröver het gros der belijderen zich meêr bezwaart, en waarömtrent ze meêr spitsvondigheden gewoon zijn uittedenken, dan over het stuk van het heilige avondmaal. Uw grondbeginfel is: *De eenvoudigheid is het zegel van de waarheid*; en wij staan beiden in dien denk, dat men , van alle waarheden affnijdende hetgene er menschlijke bijvoegfels toegedaan hebben, op het spoor koomt, om dezelve tot haare eerste eenvoudigheid te rug te brengen.

Dit voert mij op de gedachte, om zeer eenvoudig naartegaan, wat het nieuwe testament, in alle de bijëengezamelde plaatsfen, ons op dit stuk leeraart, en wat men bij wettigen gevolge, daaruit besluiten kan. Ik weet vooräf, dat dit doen alle *traditiezieke lieden* niet behaagen zal; maar, in allen gevalle, het *nachtmaal* is een *stellig bevel*, en buiten het klaar geöpenbaarde, of wettig afgeleide, vermoogen wij hier niets te besluiten, of het wordt *menschlijk*.

A. Het eerste, 't welk dus alhier te bespiegelen valt, is: *dat Jezus Christus* dit avondmaal heeft ingesteld, en bevoolen, om het te beöeffenen *tot zijn gedachtnis*; dus:

✕ Jezus Christus is er lichaamlijk niet aanwezig.

⌋ Jezus Christus zal lang afwezig blijven; maar intusfchen

⌋ Is ieder, die belijdnis van Jezus godsdienst doet, in de onvermijddijke verpligting, om zich bij het gebruiken van deeze twee teekenen iets te binnen, en voor den geest te brengen, 't welk door Christus welëer verricht is, ter baate van zijne waare gedenkers: naamlijk, zijn *gehele lijdën en sterven in plaats van anderen*.

†) Dus is er noch *broodsverändering*, noch offerande in het avondmaal: want, men *gedenkt* niet aan tegenwoordigen; en *gedachtnis omtrent iemand te oeffenen*, verschilt onëindig van het denkbeeld van *te offeren*; vooräl als men *gedachtnis beöeffent omtrent eenen afwezigen persoon*,

zoo doet men iets anders, als dat men een tegenwoordig lichaam opöffert.

B Het tweede is: de oorzaaken, en de gevolgen van dit lijden en sterven, moeten tot *eere van den Middelaar* geduurig vermeld worden, met vertegenwoordiging, en betaamendlijke zielverheffing, van hetgene Christus welëer verricht heeft, of geleeden: waardoor het verleeden werk der verlossing, in leevendige gedachtnis blijft; de waarheid van die groote gebeurdnis geduurig vertegenwoordigd wordt; met een oogmerk, opdat Christus daardoor eere en heerlijkheid ontvange, en ieder lidmaat zeer *onderscheiden* uit de euangelien weete, wat *Christus* voormaals, in de dagen van zijn vleesch, geleeden en gedaan heeft; dit hiet bij Paulus *'s Heeren dood te verkondigen*.

C. Hij, die zulks uitöeffent, moet alsdan *opendlijk* bekennen, en *belijden*:

⌘ Dat hij betrekking tot Hem heeft, als tot zijn *Heer* en *Mecster*.

⌘ Dat hij, hetgene hem van Christus wegen aangeboden wordt, als zijnde *voor hem geschied*, met een dankbaar, godlievend, godverheerlijkend zielegestel, op Jezus verklaring, die welmeenend en naar waarheid is, aanneemt; dus:

1 Erkent, dat er iemand, en wel zoodanig een, als Christus was, voor hem sterven, en zijn bloed vergieten moest: welk sterven en bloedvergieten, in zijne plaats, *voor hem*, hij gelooft geschied te zijn; en waarvan aan hem geduurig bij

elke avondmaalsviering, opnieuw kennisfe gegeven wordt.

7 Zichzelven verplicht tot alle de takken, van uitgebreide dankbaarheid; omr zoowel 's Meesters eischen, als beloften aanteneemen, en te leeven naar den zin, en wil van Hem; leevende onder zijn bestuur, en in een waar gemeenschaphouden met Hem.

7 Zich verëenigende met allen, die *alzoo* daar- over denken, als hij avondmaalganger denkt, zich houdende voor een lid van het zelfde lichaam, dat het waare *best* van het geheele lichaam, door onderlinge liefde en medewerking poogt te bevorderen, en den stand van dat lichaam *volkoome- ner* te maaken.

D. Ja maar, tot het verrichten van deeze oef- fening, wordt vooraf eene betaamendlijke voor- bereiding gevorderd: dit hiet in den stijl van het nieuwe testament, *zichzelven te beproeven*, of, naar anderen, *zich beproefd daár te stellen*; 't welk eenvoudig zegt: *zichzelven te onderzoeken*, of men *het oogmerk heeft*, om aan het avondmaal tot die *einden te verschijnen*, met die *oogmerken*, die onder de letteren A, B, C, zijn opgenoemd; en of men het dus daartoe begeert interichten, waartoe Christus het verörend heeft. Dus, offchoon het gansch niet onnut zij, om bij deeze plegtige ge- legenheid onderzoek te doen naar opzen geheelen zedenlijken stand en wandel, zoo is echter het onderzoek, naar Paulus samenhang 1 KOR: XI. meest bepaald tot de stukken A, B, C, genoemd: want, *verscheidene uitwendige wanörden* gaven ge- legenheid aan den apostel, om deeze beproeving te

te gebieden, en, *let wel*, dezelve te stellen tegenöver de uitwendige, en ergerlijke gebruiken in de gemeente van Korinthen. Zulks niet behoorlijk en onderscheidendlijk te hebben gadegeflagen, heeft aanleiding gegeven tot zeer mystieke denkbeelden, omtrent dit stuk der voorbereiding, daar Paulus hoofdzaaklijk alleen bedoelt, om de Korinthers aantemaanen, om met een oogmerk, 't gene aan de instelling voldoet, het avondmaal te nuttigen, en 's Heeren dood te verkondigen, en het daardoor van eenen gemeenen maaltijd te schiften, zoo, dat men zich den dood van Christus, met al wat er aanleiding toe gaf, en met al wat er in dien dood ligt opgewonden, bij wijze van vruchtgevolgen, voor den geest bringe, daar bij of mede instemme; en, als de geest met die denkbeelden niet behoorlijk vervuld is, voldoet hij niet aan het oogmerk van den Heiland; hij onderscheidt dit eten niet van het gemeene eten, en drinken: en, dewijl hij heilige dingen niet heilig behandelt, zoo haalt hij zich een oordeel op den hals; wijl hij deeze bijzondere heilige plegtigheid niet hooger aanmerkt, dan eenen gemeenen maaltijd: daar hij met een godsdienstig hart aan het lijden en sterven van Jezus had behooren te denken, en dat lijden ootmoedig dankbaar, en zich aan Hem verpligtende, had behooren aanteneemen. Laat ik u eens melden, wat hij naar den innerlijken aart van de zaak behoort te denken:

✠ Ik word thans verpligt, om met gezette en afgetrokkene aandacht, bij het geheele lijden, bij de oorzaaken, bij de vruchtgevolgen van dat lijden stil te staan; in één woord, bij alles, waaruit ik weet, dat Gods Zoon de waare en eenige Middeelaar is, tusfchen God en mij.

☞ Ik moet boetvaardig, en met een verbrijzeld hart, mijne zonden in alle uitgebreidheid belijden; ik moet in eene zeer eerbiedige gemoeds-gestalte, al wat Christus voor mij gedaan heeft, en hetgene Hij mij schenkt, aanneemen,

☞ Ik moet God *voor die uitbundig groote weldaaden* danken, en met een welmeenend gemoed, God biddende om den heiligen Geest, alle de verplichtingen, welken Christus op mij legt, voor mijne dankbaare taak opneemen; betuigende met der daad en de waarheid, van Hem, als Hoofd en Heer, te willen afhangen; mij te verëenigen met hun allen, die alzoo denken, en aan hun alle blijken van mijne verëeniging met hun te geeven, in het bevoorderen van onderlinge belangen! Dit is Paulus uitgedrukte leer; dit is de *aart van het nieuwe testament*; 't welk bestaat van Gods zijde uit beloften, aan mijnen kant uit dankbaare verplichtingen.

☞ Door deeze uitöeffening, als door een geördend middel, bekoom ik *gemeenschap* aan al het lijden, en het geheele werk van den Middelaar, als *voor mij* verricht, en bij God gerekend, als *door mij* daargesteld; wél te verstaan: niet dat in dit *stofflijk* eeten en drinken de kracht ligt, om mij dit alles te bezorgen, maar wel in het *vormlijke* van de geheele verrichting in haaren ganschen omflag.

☞ En, dewijl ik, op Gods toezegging, *voor mij* iets ontvang, en aan mijne zijde iets beloof, zoo volgt, dat ik een *zeker verdrag* sluit, en bij de geduurige herhaaling vernieuw; verklaarende alsnog bij dezelfde gevoelens te volharden.

☞ Dus

1 Dus zal de hier *afgeschetste zaak*, mij geeven, uit hoofde van Gods belofte, alles, wat in het wezenlijke van de schets begreepen is; ergo is hier een *onderpand* van iets, dat *onzichtbaar* is, tot welk *onzichtbaare*, ik vooräl mijne aandacht bepaal: zoodat er in het *stoffijke* hetgene alhier verricht wordt, iets ligt, om mijne gedachten derwaards optevoeren; in welk *onzichtbaare* alleen, de werkkraft daartoe is.

† Ieder wêldenkend mensch, zal uit deeze stellingen twee, a drie, grondwaarheden kunnen opmaaken:

.) Dat er dus tittel noch jota, in het geheele beloop van dit stuk te vinden is, voor hun, die waanen, dat hun eigen onderwerplijke genadestaat, door deeze uitöeffening verzegeld wordt; 't welk ja eenigzins *van verre*, en *bij gevolgtrekking*, kan toegelaaten worden, maar niet *rechtstreeksch* en in *het eerste oogmerk*.

..) Dat ook *het onderzoek van zichzelven*, mits een Christen niet zeer verwijderd van zichzelve levee, zoo moeilijk, en omslagtig niet is, dat er geheele boeken, en geheele dagen aan behoeven besteed te worden. Ei, welëdele Heer, is er zoo veel werk aan vast, dat 's menschen geest, die weet wat in zijn binnenste is, over deeze twee stellingen, een oprecht en waarheidlievend vonnis velle: *Wil ik Gods weldaaden, door en om Christus, ontvangen? en wil ik mij verpligten tot alles, wat God uit dien hoofde van mij vordert?* HET EENVOUDIGE IS HET TEEKEN DER WAARHEID! DE SCHOLASTIEKE GODGELEERDHEID IS ZEER OMSLAGTIG EN VERWARRENDE: hoe gevoelt mijn Christen-wijsgeer hier? ... Dat

...) Dat er naar waarheid in het avondmaal *te-
kens*, en *zegels* zijn aantetreffen; want:

1. God brengt ons verleedene, aan ons hoogst-
voordeelige zaaken te binnen, door deeze tastbaare
en zienlijke dingen.

2. Hij zegt ons dezelve toe, bij wijze van wel-
daaden.

3. En deeze weldaaden zijn van dien aart, dat
ze tot alle dankbaarheid aanleiding geeven.

4. Die deeze teekens nuttigt, verklaart, dat hij
een Christen is, en vertoont hierdoor zijn liverci,
als zóó een, die in Christus dood geloofd, en die
geneegen is God daarvoor te danken. Zóó dacht
ZWINGLIUS *op. t. 2. p. 60. & p. 541. p. 85.
b. p. 382. 547.* en, zoo het iemand gelust, hij
kan een breed verslag vinden, hoe de meeste kerk-
hervormers hierop dachten, bij BREINTINGE-
RUS in *Mus: Helv: t. 1. part. 3. num. 4*: Men
zal daar genoegzaame gronden en redenen aantref-
fen, om voor vast te houden, dat er aan het
avondmaal door de bijlafselen veel méér wordt
gezocht, dan er de Insteller ooit aan verbonden
heeft, onder anderen: *dat er nergens eenige aan-
leiding in eene éénige plaats van het nieuwe testa-
ment, tot dit bondzegel betreklijk, gegeven wordt
om te gelooven, dat God den Christen door dit ge-
bruik van het avondmaal, op eene zonderlinge en on-
gewoone manier wil, of zal voorkoomen, met eene
ongemeene blijdschap, verruiming, bevestiging van
zijn staat in de genade*; want, schoon het niet
ontkend wordt, dat God, DIKWERF MEÊR GEE-
VENDE ALS HIJ BELOOFT, zulks door de
kracht

kracht van den heiligen Geest , nu-of-dan in sommigen laat volgen , zoo ontken ik ten allersterksten , *dat zulks aan deeze oëffening , als de zoodanige , vastgemaakt , of verbonden is.* De teekenen werken enkel door hunne instelling , en bekoomen het vermoogen , om iets voor den geest te brengen , door die *instelling* alleen , en door de overëenkoomsten , die in de zichtbaare en uitwendige plegtigheden gelegen zijn : *geeven , neemen , voeden ,* enz : *brood , wijn* , alles is geschikt om dat te zeggen , 't welk het euangelium zegt , en de werkzaamheid van hem , die aanzit , bepaalt dit alles tot zichzelve ; meêr leert ons het nieuwe testament niet , al het overige is uit de *mystieke avondmaalsboekskens* , (waarop onze lieden meêr verflingerd zijn , dan op den bijbel zelven) herkoomstig , en enkel geschikt , om *hartstogtlijke Christenen* te maaken , die er eindlijk zoo in gekonfijt worden , dat ze het oor voor de doorzichtigste godgeleerden en wijsgeeren sluiten , als voor de taal van blinden , en alle geestlijk licht dervende menschen. Hunne geestlijke en met geheimzinnige uitdrukkingen doorspekte boekskens , weten beter , en zullen wel vijftig en meêr , wat anders zeggende , en kant noch wal raakende plaatsfen daartoe laten werken !!! *ea est fundi calamitas !* Gij , en ik , zijn hier dienaars van de letter , en niet van dien geest !

Ik fluit deezen , na mij in Uw : Welëdelh : christlijk aandenken bevoolen te hebben ; mij noemende ,

T. T.

's GRAAVENHAAGE,
den 1 Junij 1774.

P. NIEUWLAND.

VIJFDE

V I J F D E B R I E F.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE V: P:

Over eene plaats, uit NEHEMIA VI. vs. 10:

WELËDELE GESTR: HEER!

Ik neem de vrijheid, om Uwe Welëd: Gestr: te onderhouden, over eene zonderlinge en min duidlijk begreepene spreekwijs, NEHEM: VI. vs. 10. a. te leezen. Aldaar wordt van *Semaja, den zoon van Delaia*, de zoon van Mehetabeël, getuigd, (die aan Nehemia den raad gaf, om zich ter zijner veiligheid in den tempel te bergen) *hij was beslooten*: de uitleggers, zooäls uit de engelsche godgeleerden, en onze randschrijveren te zien is, begriipen het in zoo verre, niet kwaalijk, dat dees man zich, als een profeet, (die, of eene buitengewoone heiligheid, waardoor hij Nehemia wilde misleiden, of zekere afgetrokkenheid van de weereld, en weereldsche gescheften voorgaf,) had opgeslooten, in zijne kamer, welke hij aan of bij den tempel had, ten einde kwanswijs zijnen tijd te slijten met heilige overdenkingen, en ook aan Nehemia daardoor inteboezemen, dat hij, in gevaar zijnde, zich aldaar als in eene vrijplaats moest ophouden; maar dezelve uitleggers blijven in gebre-

ken

ken om te toonen, waaröm ze deeze spreekwijze van eene *godsdienstige opsluiting*, bij wijze van eene *kloostercelle* opvatten, zooäls men het in der daad moet begrijpen? laat ons dit, met bekorting, naargaan. Men ontmoet de zegwijs van Doëg, 1 SAM: XXI. vs. 7. daar de onzen leezen: *hij werd opgehouden voor het aangezicht des HEEREN*, נֶעְצַר לְפָנֵי יְהוָה Het *aangezicht des HEEREN*, zegt onbetwijfeld den tabernakel, of het voorhof. God vertoonde aldaar zijne tegenwoordigheid, en werd er staatlijk aangeroepen: en, dewijl Doëg, geen priester zijnde, in den tabernakel-zelfen niet verkeeren konde, zoo moet men het noodwendig van eene der vertrekken in de voorhoven opvatten, alwaar Doëg de samenpraak van Achimelech, en van David konde hooren, die in het voorhof elkänderen onderhielden; maar echter konde Doëg van David niet gezien worden, beluisterende hem in stilte, gemerkt hij *opgeslooten* was, verkeerende in eene beslootene plaats; hetzij, dat Saul hem daar had laten gevangen zetten, om een of ander misdrijf, 't zij, om van Sauls wegen te bespieden, hoe de priesters omtrent hem gezind waren, waartoe Saul aan de priesteren, als het opzicht over hem gaf. Doch, dit schijnt niet al te natuurlijk te strooken met den aart der zaaken: de priesters zouden den tabernakel tot geen gevangenhuis hebben laten misbruiken. Het moest hun noodwendig argwaan verwekken; daar Saul zekerlijk gevangenhuisen, en krijgsknechten had, om misdaadigers te bewaaken. Ik vat dan het נֶעְצַר bij *Nehemia* en het נֶעְצַר bij *Samuel* van eene *vrijwillige opsluiting*, waardoor hij zich om godsdienstige redenen afzonderde van den gemeenen hoop der menschen, en waartoe de afzonderlijke cellen, in den

tabernakel dienstig waren; vergelijk, 1 SAM: III vs. 3. daar Samuël en Eli gezegd worden geslaapen te hebben, *in 's Heeren tempel of paleis*, denk om *een vertrek in de voorhoven*; en vers 13. staat, dat het vleesch in den tabernakel, gewislijk in eene der vertrekken, gekookt werd. De reden van Doëgs *godsdienstige bewaaring en afzondering* kan meer dan ééne, als mogelijk gesteld worden, 't zij, dat hij melaatsch geweest zij, en naar de levietische wijze moest gereinigd worden, welke reiniging van het lichaam op eene afzonderlijke plaats mag en moet begreepen worden geschied te zijn, waartoe de Jooden berichten, dat naderhand in het voorhof der vrouwen, ten noordwesten eene plaats geschikt was; of, dat het offer tot zijne reiniging dienstig, in eene van die vertrekken moest gekookt worden; of, dat hij het Nazireërschap voor eenen tijd aangenoomen hebbende, zich van zijne gelofte ontdeed, en dezelve betaalde; 't zij dat hij voor eene ontvangene weldaad, een danköffer te bereiden had; tot welke plegtigheid, hij zich dan godsdienstig naar Levi's wet voorbereidde. Alle deeze redenen kunnen ook gewerkt hebben bij *Semaja*, en zoo niet, hij kan den *devootaris* hebben uitgehangen, om *Nehemia* te gemaklijker te verschalken, en in het net te lokken: want het schijnt, dat *Nehemia* tot hem als profeet, om raad gekoomen zij; en dat *Semaja*, als een valsch profeet zijnde, de gedaante van een waar profeet wilde naarbooten, en zich in zijne afzondering hield, opdat *Nehemia* te meer aan zijnen raad zoude toedraagen. Dan, dewijl in de plaats van *Nehemia*, de woorden *voor 's Heeren aangezicht*, er niet bij staan, zooäls bij Doëg, geef ik in bedenking, of men niet voldoet met te gelooven, dat *Semaja* zich in zijn *eigen huis*, naar

't begin van ons vers, bevonden hebbe ; dat de profeet hem *daar* raadgepleegd heeft ; en dat hij, (kwanswijs om den profeet te beter te kunnen dienen van zijnen raad, en om sterkeren aandrang te kunnen maaken op Nehemia) zich *opgeslnoten* hebbe, door afzondering, raad en wijsheid bij de Voorzienigheid zoekende: dus voldoet Semaja aan het karakter van eenen *veinsäart*, die door schijn van godvrucht, den vorst Nehemia poogt te misleiden ; doch de Voorzienigheid veiligde hem tegen zijne strikken: het is dan evengeldig, alsöf de historïeschrijver met andere woorden gezet had: *hij speelde de rol van veinsäart*.

Met alle hoogächting, en met onderwerping van mijne gedachten, in deezen aan Uw: Welëd. Gestr. toetsende oordeel, noem ik mij eerbiedig,

WELÉDELE GESTR: HEER,

Uw: Welëd: Gestr: ootmoedige dienaar

P. NIEUWLAND.

GRAAVENHAGE,
den 10 Junij, 1774.

Z E S D E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE P: H:

*Noopens eenige bijzonderheden van de kerklijke
geschiednis.*

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Bij gelegenheid, dat wij niet zeer lang gelee-
den, 's Heeren Christen-pascha blijmoedig
vierden, vermaakte ik mij, met naartegaan *eenige
bijgeloovige gebruiken*, omtrent het pascha in de
middenëeuwen. (Mag ik er wel verflag van doen
aan eenen man, die in al wat geleerd oud hiet, bij-
kans uitgeleerd is?)

I. De eerste bijgeloovigheid was deeze, dat
men in Frankrijk tot gedachtnis van Christus
opstanding, de gewoonte had, om alle de gereed-
schappen die in huis waren, met water te reinigen;
in naarvolging, denk ik, van de Jooden, die
hunnen geheelen huisraad wasfchen, op dat er
geen kruim of reuk van zuurdeeg aan bevonden
mag worden; zie BASNAGE, t. 2. verv. op Jo-
zefus B. 6. H. 9. p. 1149. en 1150. die zulks uit
BARTOLOCCIUS aanhaalt. Men begreep, dat de
opstanding van Christus de reinigmaaking van het
hart

hart en wandel eischte; zie HEUMAN *Syll. disf.* t. 1. p. 3. pag. 748. 749.

II. IZIDORUS HISPALENZIS C. II. de *script. Eccl.* boekt ons een verhaal van *Paschazinus*, welke onder Theodozius den tweeden, bisschop in Sicilien was, dat er bij *Miltinas* een kleine kerk is, alwaar op paaschnacht, tegens den tijd van doopen, het water vanzelf in de doopvonte kooft, en vanzelf wederom, na den doop, wechgaat, zonder dat men eenige buis, of toegang, of opening vindt, waardoor het water in- en uitgaat; trouwens iets soortgelijks verhaalt BARONIUS ad *Ann:* 418. num. 56. uit GREGORIUS TURON: l. 1. C. 24. de *Glor. Mart.* dat geschieden zoude in *Portugal*, in eenen vijver, bij het veld *Ofem*, dat de koning *Theodegizilus* vermoeden van bedrog opvattende, drie jaaren achtereen wachters daar bij geplaatst had; maar dat echter de vijver altijd gevuld was tegens dien tijd. Doch PAGI, in *Crit. ad Ann. Bar.* t. 2. num. 22. p. 138. heeft dit verhaal van Gregorius met reden gegispst, omdat het zeker gaat, dat *Theodegizilus* slechts een jaar en zeven maanden geregeerd heeft, en zulks niet in *Luzitaniën*, 't welk aan de *Suevi* toebehoorde; behalven dat *Ossetum* een stuk gronds is, dat onder Spanjen betrekkelijk was: zoodat dit verhaal omverftootende omftandigheden met zich brengt.

III. Nog hadden de oude Ieren (*Hiberni*) eene zeldzaame godsdienstigheid op het paaschfeest. Men ging bij hun een geheel jaar op roof en buit uit, en steelde als raaven, en hield er op paaschen heilige maaltijden van, die allerkostbaarst waren aangericht, en, waarin de een den anderen, tot

eer van God poogde voorbij te streeven; ei zie de *Cent. Magdeb*: Cent. 12. C. 6. p. m. 378. en uit hun, STUKKIUS, *Antiq. Conv.* l. 1. C. 33. p. 184. Was dees godsdienst niet exemplaar?

Dan, terwijl we in de kerklijke geschiednissfen bezig zijn, en de brief wat kort is, moet ik Uwe Hoogëerw. nog onderhouden, noopens de zeldzaame, en, zoo ik mij verzekerd houde, *fabel-achtige* bekeering van *Placida* of *Eustachius*, zoo-als NICEFORUS *Hist. Eccl.* l. 3. C. 29. dezelve te boek slaat. Zijn eerste naam was *Placidus*; hij op de jagt verhit, zettede een hertebeest na: maar, zie, tusfchen de hoornen van dat dier, verscheen een glinsterend kruis. 't Beest begon te zeggen: *Wat vervolgt gij mij Placida? ik ben Christus, dien gij vervolgt, of onweetende jaagt!* 't welk zoo veel aandrang op zijn hart gemaakt heeft, dat zich liet doopen. Ik kan dit verhaal in Niceforus dulden; maar, dat JOHANNES DAMASCENUS *Or: 3. de Imag.* p. 793. hierin, toegeeft, is niet wel te verduwen: doch de sleutel is niet moeilijk te vinden, het fabeltje vocht sterk, en deed veel uit in het geschil van den beelddienst, waar voor onze DAMASCENUS ijverde. Ei, lees eens, hoe hij de geschiednis opschikt!

De lengte van den brief kan het dulden, dat ik Uwer Hoogëerwaardigh: mijne aanmerkingen, met bekorting, mededeel, over zekere min-bekende manier van waarzeggen, in het rijk van Konstantinopolen; men noemde hun, die ze beëffenden, *νεγιστεγιάται*. Ik ben de kennis van die lieden verschuldigd aan GAULMINUS ad *Pfellum de Oper. Dam:* p. m. 112. DAMASCIUS, in *vita Isid.* apud PHOTIUM, bericht ons, dat deeze
waar-

waarzeggerij uit zulke wolken geschiedde, die de gedaante eener duive vertoonden, en welk een wolk volgens BALSAMON, περισερά een duif hietede; invoegen περισεριώτης, bij hem zoo veel zegt, als een astrologist, die uit de wolken, welke de gedaante eener duive hadden, iets voorspelde. Men zegt, dat zekere vrouw, Anthuza, dezelve uitgevonden heeft, onder LEO den grooten; en BALSAMON heeft, ad Can. 61. Syn: Trull. deeze beschrijving van hun, ἐκ τῶν μὲν γὰρ τῶν νέφους ἐιοι-κότος περισερά, περίσασιν λέγῃσι τῷ ἐρωτῶντι ἐπελθεῖν, zie het Gloss. Græc. van DUCANGE, t. I. p. 1155. ze hieten anders aartig νεφοδιῶκται, wolknajaagers, en bij de Latijnen, tempestarii, die door hunne beguichelingen onweders gezegd werden te kunnen verwekken, hagel toetezenden, waarvan de dichters zongen, OVIDIUS, Amor. l. 1. Eleg. 8.

*Cum voluit, toto glomerantur nubila coelo
Quum libet, æstivo convocat orbe nives.*

Zie ook TIBULLUS l. 1. Eleg. 2. vs. 51.

Van deezen doet DELRIO disq. Mag. l. 2. quæst. 11. breeder verslag, bij wien men overzeldzaame dingen leezen kan. EMPEDOKLES bij DIOGENES LAËRTIUS l. 8. C. 59. konde volgens SATYRUS verhaal,

Θήσεις δ' ἐξ ὀμβρόιο κελαίνῃ καίριον αὐχμὸν
Ἀνθρώποις, Θήσεις δὲ καὶ ἐξ αὐχμοῦ θεραίῃ
Ρεύματα δενδρεόθρεπτα, τὰ δὲ ἐν θέρει αἰήσαντα.

Gij zult te midden van het onweêr schoon weder veroorzaaken, en wederom eenen heilzaamen regen, in 't midden van den zomer verwekken, of winden

die alles doorwaaien in den droogen oogst; want *Empedokles*, was een groot toveraar, naar *PLINIUS* l. 30. C. 1. Vooräl was bij de ouden bekend de *Tempestas Cypriana*, waarvan *PROKOPUS*, op het einde van het 1ste boek *Vandal.* Men noemde die *κυνεῖαυα*, een stormwind, welke doorgaans opdaagde tegens den tijd van het feest, 't welke de *Karthaginiënzers*, ter gedachtnis van *Cyprianus* vierden, agttien dagen voor de maand *October*; men zie *NICEFORUS* l. 16. C. 12. *H. E.* en zeer uitvoerig *EUAGRIUS* l. 4. C. 16. gelijk ook *MEURZIUS* in *Glosf. Græc.* p. 288. en uit hem *SUICERUS* *th. Eccl.* t. 2. in voce. Op deezen tijd wilde geen fchipper zeil maaken. *SALMAZIUS* echter ad *Capitol.* in *Gordiano* C. 16. teekent aan, dat het leger van den jongen *Gordianus*, door eenen voortgelijken wind, bij *Karthago* verstrooid is, in 't begin van de maand *Julij*; zie ook *Macros Fratres.* in *Hierol:* adv. *Tempestarii*, die nog andere dingen van hun vermelden.

Genoeg van het bijgeloof vóórgespraat, aan eenen man,

Qui veteres avias tibi de pulmone revellet.

Ik eindig met waare hoogächting voor Uw Hoogëerw. verdiensten aan kerk, en gemeenebest der letteren, zijnde volstandig de uwe.

PETRUS NIEUWLAND.

'sGRAAVENHAAGE,
den 17 Junij 1774.

ZE

ZEVENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HEERE
N: B:

*Betreffende eenige bijzondere aanmerkingen
over het beeld van God.*

HOOGËERWAARDIGE HEER!

Ik ben niets minder dan van voorneemen, om over *Gods beeld* eene verhandeling te schrijven; ik heb alleen eenige niet gemeene opmerkingen omtrent hetzelve, aan Uw Hoogëerw. doorzichtig oog te vertegenwoordigen. Het staat vooraf bij mij vast, (gunnende in een zaak van geen groot aanbelang, een iegelijk zijne verschillende denkwijze) *dat de onstoffijke geest met deszelfs wezenlijke vermoogens en krachten, als de zoodanigen, een gedeelte van Gods beeld is.* Maar, dit zoo zijnde, doet het mij waarlijk zeer vreemd, dat men dit denkbeeld niet wat ruimer uitzet, en in dien menschlijken geest, nog vrij wat grooter overëenkoomsten, tusfchen God en hem, opspoort, boven en behalven de *onstoffijkheid*, en *onsterflijkheid*, waartoe de godgeleerden zich gewoonlijk bepaalen; en, opdat ik dit niet in de lucht zegge, zoo flaa Uw Hoogëerw. het navolgende met mij gade:

I. Alles , waarin een sterke overëenkoomst tusfchen God , en onzen geest is , dat behoort tot Gods beeld ; maar nu : is er in den menschlijken geest niet iets , 't welk naar de *fchepping* zweemt ? Op het eerste , en het enkele bevel van onzen wil , inwendig werkende , zonder dat er eenige de minste aandrang gevoeld wordt , beweegen zich de leden van het lichaam , welke onder de *vrijwillige beweegingen* vallen ; als de wil daar is , zoo is het gedacht , en zoo is het gedaan ! Vertoont onze geest daarin geen zweemfel naar het fchepingswoord , *de aarde , het licht , &c.* ZIJ ER , EN ZE WAREN ER ? — dus : door den enkelen wil op eene krachtige wijze te kunnen werken , behoort tot de groote overëenftemming tusfchen God , en tusfchen ons : fchoon het flechts aan onze zijde een flauwe fchets is , God heeft echter gewild , dat wij , naar de maate onzer vatbaarheid daaruit zouden leeren kennen , *hoedanig Hij werkt* , als er gezegd wordt : *Hij gebiedt en het staat er ! Hij fpreekt , en het is er !*

II. Gods onëindig wezen is bij alles tegenwoordig . en verricht met ééne daad alles , uit kracht zijner onëindigheid . Is er nu niets , dat in ons daaraan fchetswijze beäntwoordt ? bij voorbeeld : ik fchrijf *te gelijk* met de eene hand , met de andere tokkel ik de fnaaren ; ik hoor *te gelijk* het geluid , daarvan tot mijne ooren gebragt , ik zie *te gelijk* de karakters van hetgene ik fchrijf ; ik fpreek *te gelijk* uit , hetgene ik fchrijf , ik proef *te gelijk* iets met mijn gehemelte , ik gevoel *te gelijk* pijn in het hoofd : en *van dat alles* , geeft mij het *ééne eenvoudige* ding , 't gene in mijne hersenen , als in een paleis huisvest , en 't gene ik den geest noem , bewustheid , en vertegenwoor-
digt

digt het aan mij! — Is hier niet een gering afbeeldfel, naar de vatbaarheid van het eindige ingericht; waaruit ik zie, hoe God, die onëindig is, zich tot het onëindige kan uitstrekken? *uno mentis in ictu.*

III. Lichaam en geest verschillen *wezenlijk*, ja ze zijn twee tegenëlkanderen vlaköverstaande zelfstandigheden; de eene uitgebreid, de andere ondeelbaar, de eene dringt zich *niet*, de andere dringt zich *al* door, de eene beslaat plaats, de andere niet! Evenwel,

.) Werkt geest op stoffe, en God dus op de stoffelijke weereld buiten zich.

..) Deeze twee zelfstandigheden, zijn zoo naauw verëenigd, echter onderscheiden blijvende, dat op de gedachten zulke of zulke beweegingen in het lichaam, en op zulke, of zulke beweegingen, zulke gedachten volgen in de ziel: zoo kan ook de godlijke natuur, de menschlijke natuur naauw met zich verëenigen, en één persoon met dezelve worden; waarin, niet zoo zeer of alleen dit te bewonderen valt, dat het onëindige zich voegt aan het eindige, maar ook, dat een eenvoudigst wezen, zichzelven eene samengestelde, en stoffelijke natuur ten naauwsten toevoegt.

IV. God zeide *laat ons menschen maaken*, naar ons beeld, en naar *ONZE* gelijknis. Wij stellen, en verdedigen, dat alhier een *meerderheid* van perfoonen in God geleeraard wordt. Waaröm mag ik dit niet opvatten, dat er eene gelijkheid tusfchen de godlijke Drieëenheid, en den menschlijken geest is? zijn de woorden niet toe-

leidende? De Vader heeft, op eene voor ons onbegrijpelijke wijze, den Zoon gegenereerd, en van den Vader en den Zoon, gaat de heilige Geest uit. Hoe zeer alle gelijknissen de hoogwigtige verborgenheid meêr verdonkeren, dan ophelderen, zoo geloof ik echter dat God waarlijk gewild heeft, dat wij in onze ziel een zweemfel van deeze hooge en eerbiedenswaardige verborgenheid zouden omdraagen. Onze geest heeft eene *enkelvoudige kracht*, uit deeze eene kracht, als uit een midpunt, koomen bij wijze van stralen *het begrip, het oordeel, en de wil*; drie *modi* of *manieren van bestaan*, die en, in der daad *onderscheiden* zijn, en echter *onafscheidlijk*, en *noodzaaklijk* tot de maniere van bestaan in onze ziel behooren, zoodat de tweede manier haaren grond heeft in de eerste, en de derde in de tweede, en deeze drie wederom in het ééne ondeelbaare wezen, zijnde alle drie gelijkstippig daar. Dit is een gelijknis, die niet verre gezocht is, maar op de eerste aandacht natuurlijk valt: dezelfde kracht begrijpt; uit de *begrippen* worden de *oordeelingen*, uit de *oordeelingen*, de *willingen* gebooren, en door deeze drie *bewijzingen* (*modi*) bestaat onze *ééne, eenvoudige ziel*. Daar nu God in het meêrtal spreekt, en tweemaal van ons beeld, en van *onze gelijknis* spreekt, word ik daar, en dan, niet met de hand geweezen om iets, dat *naar het beeld van de meerderheid der personen* in God zweemt, in den geest van den mensch te vinden? Waarom moet ik mij meêr bepaalen bij de geestlijkheid, en bij de onsterfelijkheid alleen, dan bij de vier opgenoemde stukken? ik wilde wel dat mij iemand hiervan voldoende redenen gaf: had de Schepper gezegd, *naar mijn beeld, en naar mijne gelijknis*, ik zoude hier niet aan gedacht hebben, maar nu het *meêrtal tweemaal* al-

hier

hier verschijnt , waaröm moet ik dan wél de klem
laten vallen , op het woord beeld en gelijknis ,
maar niet op het meêrtal ons.

Is er iets van gewigt tegen te zeggen , hoog-
ëerw. Heer! verberg het niet voor mij , die be-
nevens Uwe Hoogëerw. de onpartijdige waarheid
zoek , en gaarne de paalen van onze kennisfe uit-
zet : want hieruit zal dan blijken , zoo ik niet
faale , dat wij ook in dit opzicht *Gods geslacht*
zijn.

Na betuiging van alle broederlijke toegenee-
genheid , onderschrijve ik mij ,

HOOGËERWAARDIGE HEER,

T: T:

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE ,
den 11. Feb. 1772.

NB. *Dees brief behoort tot eenen voorigen da-
tum; zooäls meêr in deeze verzameling ge-
zegd is.*

AGT

A G T S T E B R I E F.

AAN DEN WELËDELEN HEERE J: V:

Over de benaaming van LUCIUS, en wie bij de ouden, kinderen van het licht hietten; en, over een zonderling spreekwoord der ouden.

WELËDELE HEER!

Ik bemin alle letterkunde, die slechts van verre iets opheldert, dat tot den bijbel behoort; onder deeze dingen behoort de naam LUCAS en LUCIUS, weinig bekend met opzicht op de wezenlijke beteekenis. Dees naam behoorde oorspronkelijk tot hun, *die gebooren waren bij den opgang der zonne*, FESTUS de *Verb. signif.* leert het ons, en DACIER staat het met een enkel woord. Doch, of dees naam een geslachtlijk denkbeeld uitmaakt, dan eigen zij aan éénen persoon in 't ondeelbaare, kan ik niet wijs worden, de meesten betrekken het tot het eerste; zie PASOR in *Analys. nom. prop. p. m. 45.* HOFMAN *Lex. Univ. ad v.* schijnt méér te denken, op het personeele, zoodat de naam aan *éénen-alleen* zij eigen geweest; zie de *Schatkamer der Gel: t. 2. num. 4. p. 472.* heeft Uw Welëdelh. iets tot nader bericht, zoo gelief het mij in tijd en wijle mede tedeelen. Ik ben zeer overhellende om de bijbel-
sche

fche zegwijs hieruit toetelichten , dat de geloo-
vigen , EFES: V. vs. 8. hieten *kinderen van het
licht* ; waare *Lucii & Luca* , gebooren uit den op-
gang *uit de hoogte* : hoewel ook de gemeene ge-
dachte , niet verwerplijk is , dat Paulus bij de
Efeziërs , alwaar Diana 's dienst in zwang ging ,
gespeeld hebbe op de brandende *fakkelen* , welken
men in haaren dienst in handen had , weshalven
zij *φωσφορος* , *lichtdraagster* op de penningen hiet ;
zie CUPERUS Obs. l. 2. C. 9. en BORREMANSII,
Var: Lect. p. 211. met VAN DEN HONERT in
Introd. in Epist. ad Rom. C. 5. p. 326. de theo-
logische redenen vind ik bij FESSELIUS *advers. s.*
t. 2. p. 149. Hetgene ik hier meerder over zeggen
konde , is reeds gezegd , in een mijner deelen der
Lect: Mem: daar ik de spreekwijs , *wechgeraapt
voor den dag* , *raptus ante diem* , heb opgeklaard:
er blijft niets over , dan de vriendengroet , met be-
lofte , om bij andere gelegenheden breedvoeriger
aan Uwe Welëdelh. te zullen schrijven.

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 1 Mei 1773.

P. S. Maar ja ! laat ik met eene kwast twee
wanden witten: er valt mij nog iets in, 't gene
aan uwe geletterde aandacht niet onfsmaaklijk wee-
zen zal.

Die zelfde *Efeziërs* , waarvan ik zoo even aan
Uwe Welëdelh: schreef , en met hun de *Mileziërs* ,
hadden een spreekwoord , *Nemo nostrum unus ex-
cellat* , *Nemo nostrum frugi sit* : wij zouden in on-
zen

zen ftijl zeggen: *Een ſchelm, die onder ons uitmunt, of deugen wil!* STRABO Geog. l. 14. p. 950 ed. CASAUBONI leert ons, dat de Efeziërs, eenen nuttigen burger HERMODORUS uit de ſtad worpen, en zeiden, *μηδεις ονήςος έσω*: Niemand onzer zij tot nut van de maatschappij, des was Heraklitus gewoon te zeggen, dat de Efeziërs, hieröm verdienden tot één toe geworgd te worden. CICERO l. 5. C. 36. *Tusc. Quæst.* heeft het zelfde, en voegt er nog bij, *ſed, ſi quis exſtiterit alio in loco; & apud alios ſit, doch wil en moet, en zal iemand deugdzaam zijn, bij zij het bij anderen.* De toepaſſing, welke CASAUBONUS hier maakt, is hartig. Ik zoude er nog een woordje kunnen bijvoegen, maar de waarheid heeft weinige herbergen! COELIUS RHODIGINUS, moralizeert er in zijne dagen reeds over, *Leët. Antiq.* l. 4. C. 25. p. 184. en bewijſt daarmede, dat, op een weinig na, de tijden elkänderen al gelijk zijn. Maar, uit welken hoek, zoude men zeggen, waaide zulk een wind? Ik zal zeggen! Daar de *Demokratie* poſt heeft, kan men het *uitmunten* van den eenen of anderen niet wel dulden! men weet het fijn van den griekſchen *Exoſtracismus*; is de wet der *Sybariten* niet van het zelfde allooi? en het zal ons weinig leeren te twiſten, wie van beiden, de *Mileziërs* ofwel de *Sybariten*, invoerders van deeze wet zijn; die lust heeft, leeze CAMERARIUS *hor. ſubcis. Cent.* 1. C. 39. en de *obſ. Hallenſes*, t. 6. *obſ.* 3. p. 13. ſeq. Wij zeggen ook van eene of andere plaats in ons gemeenebeſt, *niemand behoeft daar te deugen of bij wil!*

VERHANDELING.

*Over eenige bijzonderheden , die in het LOT, niet
of al bijgeloovig zijn ; en waarin uitgeweid
wordt in verscheidene aanmerkelijke zaaken
der kerkgeschiednis.*

Het is van overlang, dat de godgeleerden te hoop hebben aangemerkt, hoe de wijze waarop, en de gevallen waarin men zich van het LOT bedient, hetzelfde geoorloofd of ongeoorloofd maaken. Geoorloofd blijft het LOT *in eene twijfelächtige, en aangelegene zaak*, waarin men hetzelfde *godsdiens*tig hanteert: de geest van den LOTBEZIGER behoort zoo gesteld te zijn, dat het hem gemoedlijk te doen zij, om 's Heeren wil te verneemen in eene anders onbesslisbaare zaak, zonder zelfbedoeling; en met een stil vertrouwen, dat God aan den zoodanigen, zijnen wil zal doen weeten, JAK: I. vs. 7. Dat het, met deeze bepaa-ling, onder Gods regeering valt, weeten min-ge-oeffenden uit SPR: XVI. het laatste vers: er staat in 't hebreewsch *משפט* *het oordeel*, *het vonnis* is van den Heere; en hieröm was het *bezigen* van het LOT in de oude gebeurdnissen van Gods volk zeer gebruikelijk: Over de twee bok-ken moest de priester looten, LEVIT: XVI. vs. 8. JOZUA bekwam door het lot, kennis van *Achans* diefstal, Joz: VII. vs. 14. in het uit-deelen van Kanäans erve, HOOFDS: XVIII. vs. 10. De priesters verrichtten hunnen dienst,

naar

naar looting. Het lot gold in het verkiezen van Israëls koning; in het uitvorschen van hem, die gezondigd had; in het kiezen van eenen apostel in plaats van Judas; doch in alle deeze gevallen verkeerde het niet omtrent toekomstige lotgevallen, maar het lot was maar raadpleegende over tegenwoordige zaaken: waaruit men dan opmaakt, dat, indien het bij Gods oude volk, door de uitkoomst alzoo bevestigd, en gestaafd werd, ook de Christenen onder behoorlijke bepaaling daarvan moogen gebruik maaken; en het heeft aan geene geletterden gemangeld, die van oordeel waren, dat men lange en duistere rechtzaaken, ook lijfstraflijke misdaden, beter en eerder door het lot zoude kunnen beslissen. Door deeze omheinigingen veroordeelen wij gevolglijk alle de *sortes divinatoriae*, waardoor men achter toekomende zaaken, ter aankweeking van eene ijdele nieuwsgierigheid poogt te geraaken; neem eens: over aanstaande huwelijken, over te bekoomene erfnissen, over eerämpten, enz: waardoor men achter geheimen van het godlijk raadslot tracht te koomen; daar men zijne toekomstige lotgevallen, in Gods handen met weldoen behoorde te laten aanbevoelen.

Jammer is het, dat de bijgeloovige christentijden hier zoo zwaar gehinkt hebben! Wie weet niet, hoe men zich van het *lot* bediende in alle beuzelächtige gewrichten,

A. Als men in de kerk kwam, en de diaken las in den bijbel, dan maakte men gisfingen en raamingen, over hetgene iemand zoude overkoomen, naar maate hij juist deeze of die woorden hoorde leezen. AUGUSTINUS verhaalt, l. 8. C. 12. *confess.* dat zakere *Antonius* in de kerk koomende,
ge.

gevallig die woorden: *ga heenen, en verkoop al wat gij hebt*, hoorde leezen, en er de belofte daar bij opmerkende, *geef het aan den armen, en gij zult eenen schat in de hemelen hebben*, aanstonds een Christen werd. CHILDEBERTUS koning van Frankrijk, kwam in de kerk op paschen, de diaken las juist, *een zoon is u gebooren*, en gelijktijdig bragt men hem dit nieuws, waaröp het volk eenstemmig uitriep: *Eere zij den almoogenden God!* zie GREGORIUS *Hist. Franc.* l. 8. C. 4. BULENGERUS l. 1. de *sort.* C. 1. heeft meêr soortgelijke gevallen; neem eens: uit S. METAFRASTES in *Octobri*, dat *Cyprianus* zich veel heil speldde, naar gelang van de woorden, welken hij bij zijnen ingang in de kerk hoorde voorlezen, en dat toen de diaken juist las, *Christus heeft ons van den vloek der wet verlost*, enz: uit ZONARAS l. 3. *Annal. Circa finem*, hoe aan den keizer *Diogenes* de neêrslag op deeze wijze voorspeld zij. Hij trok te veld tegen sultan *Azan*, zijn veldöverste *Priennius*, overmand door de menigte, vraagde meerdere hulp bij den keizer, *Diogenes* de keizer bestrafte hem over zijne kleinmoedigheid; juist hoorde de keizer in den godsdienst die woorden leezen: *indien ze mij vervolgd hebben, ze zullen ook u vervolgen*, JOH: XV. vs. 28. kort daaröp vielen, en de keizer, en *Niccforus Basilacius*, die aan *Priennius* te hulp gezonden waren, leeyende in vijands handen. CLODOVÆUS koning van Frankrijk streed tegen *Alarikus* koning der Visigothen, en zijnde over het land van Tours heenen gekoomen, zond hij eenigen naar de kerk van den heiligen Martinus, om te vernemen, of ze daar eenig voorteecken van overwinning konden gewaar worden; na eenige geschenken aan die kerk gedaan te hebben, liet hij

vraagen: *Heere, zoo het u ter harte gaat, dat ik mij aan dit godloos, en U vijandig, volk wreeke, geef dan, dat er eenig teeken van uwen wil doorschijne!* De afgevaardigde boden, in de kerk koomende, hoorden aanheffen: *Gij hebt mij met kracht ten oorloge toegerust; Gij hebt mij den rug van mijne vijanden gegeven, enz.* waaröp hij moedig op het leger der Gothen aanviel, en, *Alarik gedood hebbende, eene groote overwinning wechdroeg;* bij SIGONIUS *de Regn. Occid.* l. 16. ad Ann: 1506.

B. Als men bischoppen verkooren had, onderzocht men door het lot naar *de wijze van bediening*, hoe hij in zijn ampt verkeeren, welke lotgevallen, welk een uitëinde hij hebben zoude. Het kapittel van Orleans klaagende aan Alexander den II^{den} over zekeren bischop, brengt bij, dat hij verkooren zijnde, de euangeliën juist toen geleezen, gezegd hadden, *dat de jongeling zijn kleed van lijnwaad achtergelaaten hebbende, gevloeden was.* Deeze en meêr voorbeelden zijn hiervan optezamelen uit DU CANGE *gloss. Lat.* ad v. *fortes sanctorum*, neem eens: *Gulielmus Malmesburiensis* verhaalt van den engelschen bischop Lanfrancus, hoe bij zijne verkiezing geleezen werd: *geef aalmoesfen, en alle dingen zullen u rein zijn;* waaröp hij zeide: *laat ons dan te samen strijden, gij met te geeven, en ik met uitredeelen.* Men hield naamlijk het euangelieboek boven zijn hoofd, en gaf acht, op welke woorden de leezing dan viel; bij voorbeeld: *Gulielmus Malmesb.* boekt, dat toen *Anselmus* verkooren werd, men op het bovenste van de pagina las: *Hij heeft er veele geroepen, en Hij zond zijne knechten, en ze begonden zich te verschoonen;* foortgelijke vertellingen zweeven er van *Albertus van Lions*, van GUIBERTUS *Abt van*

van *Novigenti*; somts lezen de verkoorenen zelfs de eerst voorkoomende woorden. SYLVESTER SCYROPULUS verhaalt in *bist. conc. Flor*: dat de metropolitaan van de Chersonefus bij zijne eigene verkiezing las, *indien de blinde den blinden leidt, vallen ze beiden in de gracht*; 't gene voor een kwaad voorteecken gehouden werd. Men ziet hieruit, dat men de latijnsche geestlijkheid ook in dit opzicht *Clerici*, dat is, *lootelingen* zoude moogen noemen: althans deeze bijgeloovigheid schijnt herkoomstig te zijn, uit de verbastering van de anders zoo loflijke gewoonte, om de euangelieboeken op de hoofden of de schouderen der intewijdene leeraaren te leggen; waarvan reeds preuven zijn aantetreffen bij *Clemens Romanus*, l. 8. C. 2. *Const. Apost.* hoewel men met reden gelooft, dat de gewoonte zoo oud niet is, en eerst geheugt van de vijfde eeuw af, zoo als *Karel de groote* zelf getuigt, bij WOLFGANGUS LATZIUS, die de *fragmenten* van *Carolus M.* over de gewoonten der oude kerk heeft uitgegeeven, gelijk ook in 't gemeen geloofd wordt, dat die *apostolische constitutiën*, niet voor de vijfde eeuw zijn bekend geworden; zie ITTIGIUS *de Patr. Apost. p. m. 152.* De Concilien hebben zich echter tegen deeze lootingen dikwijls verzet: het *concilium Venetum*, in de vijfde eeuw onder *Leo* den eersten gehouden, heeft in den laatsten Canon, de zulken, die deeze lootingen gedaan hadden, uit de kerk gebannen; en niet min uitvoerig het *concilium Agathense*, gehouden in 't jaar 506. onder paus *Symmachus*, *Can: 42*; ik ga veele anderen voorbij. Hoewel ik daarom niet volstrekt zoude durven ontkennen, dat eene zonderlinge voorzienigheid, iemand zoude kunnen aanspooren tot het leezen van den bijbel, en

hem in zulk een geval bepaalen bij eene of andere plaats, op hem toepaslijk. Wie weet het gebeurde met AUGUSTINUS niet, waarvan hij schrijft, l. 8. C. 12. *Confess.* toen hij aarzelde, of hij een gehuwd, dan een blijvend ongehuwd leeven zoude leiden, en toen hem door eene stem als uit de nabuurschap voortkoomende toegeropen werd: *Neem het boek, en lees!* waarop hij bepaald werd bij de woorden, ROM: XIII: *niet in slaapkameren of ontuchtigheid*, enz. Mij is verhaald van een' zeker' iemand, die lang een ontwaakt geweeten gehad, maar hetzelfde geduurig verzondigd had, dat hij tot het leezen van Gods woord bijzonder opgewekt werd, en dat hij zijn oog liet vallen op de woorden: *en de bijl is alreede gelegd aan den wortel der boomen*, enz. 't welk een beginfel strekte tot zijne waare bekeering; dezelfde AUGUSTINUS echter veroordeelt deezen handel zeer streng, als men denzelven *tot de gemeene gescheften van dit leeven bepaalt*, Epist: 119. Men heeft zonder naardenken deeze gewoonte ter christenkerke ingebracht, uit eene andere heidensche, bij welke men, begeerig om de onzekere uitkoomst van iets te weeten, HOMERUS of VIRGILIUS opfloeg, en de *sortes Virgilianæ* genoemd werden, 't welk de σοιχειομαντεία en ψαψδομαντεία der Grieken was, waarvan de boeken vol zijn. AELIUS SPARTIANUS meldt van *Adrianus*, C. 2. dat hij willende weeten wat Trajanus van hem oordeelde, den *Virgilius* opfloeg, en uit het zesde boek van de *Aeneis* aantrof:

*Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta.
&c.*

Doch

Doch hiervan is overvloed, als men alleen de schrijvers van de keizerlijke levens gadeslaat, en niet minder, als men zich bij de lootingen uit *Homerus*, en *Musæus* bepaalen wilde: in plaats van hun, stelden de bijgeloovige Christenen de *euangeliën*, en de *schriften der apostelen*; zie HENRICUS LINCK de *sort. Sanct. C. 2. §. 2.* en DU CANGE l. C. uit PETRUS BLESENZIS. Tot deeze lootingen bereidde men zich vooraf, door te bidden in de kerk, of bij het graf van deezen of genen heiligen, en men liet vooraf de *misfe* zingen, daarop opende men het nieuwe testament, of het *psalmboek*. Dus opende Andronicus, toen hij *Konstantinus Despotes* in den kerker geworpen had, het *psalmboek*, en bekwam de woorden te leezen: *Toen de Allerhoogste de koningen verstrooide, werd het sneeuw wit op Tsalmen*, NICEFORUS GREGORAS verhaalt het l. 8. p. 162. zie meer voorbeelden bij BERNEGGERUS *Obs. Hist. Polit. C. 28. p. 305.* vooräl was men er veil mede in den uittersten nood van het gemeenebest, of als iemand in beängstende omstandigheden zich bevond. GREGORIUS VAN TOURS, (*Turonensis*) l. 5. C. 14. *Hist. Franc.* verhaalt, dat MEROVÆUS in de ongenade van zijnen vader Chilperik vervallen, vlugtte naar de kerk van *Martinus*, dat hij op *Martinus* graf, *het boek der psalmen, der koningen, en de euangeliën nederleide*, biddende, dat de beilige *Martinus* hem toonen wilde, wat er geschieden zoude: dat hij daarop drie dagen vastede, zich met waaken, bidden, en zingen bezig hield, hierop het boek der koningen opsloeg, waarin hij ten eersten aantrof deeze woorden: Omdat gij den HEER uwen God verlaaten hebt, en andere goden zijt nagewandeld, en niet

gedaan hebt dat recht is, voor zijn aangezicht, zo heeft u de HEER uwe God overgegeeven in de handen van uwe vijanden. In de psalmen vond hij dit vers: Hoe zijn ze tot verwoesting geworden? ze zijn omgekoomen vanwege hunne ongerechtigheid. In de euangelien las hij: Gij weet, dat na twee dagen het pascha is, en de zoon des menschen zal overgeleverd worden om gekruisigd te worden; op deeze antwoorden verliet hij zich, weenende zeer lang bij het graf van den waardigen voorganger, enz: Nog een tweede voorbeeld geeft dezelfde op l. 4. C. 16. De heilige Tetricus was bischop te Dijon, de geestliken leiden drie boeken, de profetiën, de apostelen, en de euangeliën, op het altaar, en baden den Heere, dat Hij aan Charamus wilde beduiden, wat er geschieden zoude, of het hem zoude kunnen gelukken, dat hij heerschen zoude; en ze kwamen overëen, dat ze leezen zouden 't gene elk bij de opening van het boek trof; Het boek der profeeten geöpend zijnde, vonden ze: Ik zal zijnen tuin of heining wechneemen, en hij zal tot eene verwoesting zijn, in plaats dat hij druiven voortbragte, heeft hij wilde druiven geleverd. In het boek van de apostelen vonden ze: want gij weet broeders, dat de dag des Heeren koomen zal, als een dief in den nacht, wanneer ze zullen zeggen, vrede, en geen gevaar, zal hun een haastig verderf overkoomen, gelijk de smerten van eene baarende vrouwe, en ze zullen niet ontvlieden; en in de euangeliën zeide de Heere, die mijne woorden niet hoort, dien zal ik vergelijken bij eenen dwaazen man, die zijn huis, op het zand gebouwd heeft, de plasregen en zijn gekoomen, de stormwinden hebben gewaaid, enz. Uit eenen brief van paus Nicolaus aan de Bulgaren, blijkt nog, dat de Grieken de gewoonte hadden, om in den gesloottenen bijbel een klein stukske

stukske hout te werpen, 't welk altijd zoo viel, dat ze daaruit konden weten, wat hun te doen stond in twijfelächtige gevallen.

Wij veröordeelen, leezer, alle deeze bijgeloo-
vigheden met groot recht: maar, laat er ons eens
bedaard bij nederzitten, of het daaröm nog wel
theologice is uitgemaakt, *dat het*, (let wél op den
staat van het geschil) *eenen Christen in bachelijke,*
in gevallen van groot belang, niet zoude geoorloofd
zijn, (WANNEER HIJ ANDERSZINS GEENE UIT-
KOOMST, OF BEPAALINGSGRONDEN KAN
VINDEN) *na vooräfgegaane afzondering, en in*
eene gemoedlijke zielegestalte, door het lot, op eene of
andere wijze Gods wil te moogen verneemen; ei,
volg mij eens in deeze stellingen,

a. Is in den aart van het lot (in de wettige
form, hierboven gemeld) iets dat schaduwächtig
is, of dat bijzondere betrekking heeft tot den
schaduwdienst van Israél, als zoodanigen? Ik
meen, dat gij u met dit te betoogen vergeefs
zult afflooven: want ik ben zoo schrander niet,
om te rieken, welke de *betrekking van deeze stel-*
ling zij, (tot haare *eenvoudigheid* gebragt,) *Gods*
wil, in gevallen van noodzaak enz. godsdienstig te
vraagen door middel van het bestuur, van eene, of
vrijwillige of gebeurlijke zaak, tot den levietischen
godsdienst! Het bewind van God over vrijwillige
en gebeurlijke zaaken is bij mij een eeuwigduu-
rend, zedenlijk stuk.

b. Dan volgt, dat Salomo's gezeg door alle tij-
den heenen waar is, SPR: XVI. vs. 33. *Het lot*
wordt in den schoot geworpen, maar het geheele beleid
(de handelwijze, de gansche toedragt van dit

werk in de form, de beginselen, voortgang en
 einde,) is *van den Heere*; om ons te doen begrij-
 pen, dat God dit middel (in de N. B. gestelde,
 en bepaalde gevallen,) goedkeurt, zijnen wil
 daardoor ter baate van de gebruikers uitwijst;
 des, dat ze er zich van moogen bedienen, zonder
 de godlijke regeering te benadeelen: 't gene
 nog sterker wordt, wanneer ik het grondwoord
 משפט vertolk door *vonnis*, en door *uitwijzing*
 als van eenen richter, die de voorzitting en
 uitspraak daaröver bezit: en waaröm mag dan
 die tweede spreuk niet wat breeder worden uitge-
 zet, SPR: XVIII. vs. 18. *het lot doet de geschillen*
ophouden, en maakt scheiding tusfchen de magtigen?
 Ga eens na, uit den bijbel, in welke gewigtige
 aangelegenheden men zich, niet zonder Gods
 goedkeuring, daarvan bediend heeft: bedien u
 daartoe van het uitmuntende bijbelsche woordboek,
 van den braaven en onvermoeiden STAARING,
 5. D. 1st. p. 361. seq. en vraag dan aan u-zelfven:
 zoude in crimineele, zeer twijfelächtige, en on-
 bepaalbare feitlijkheden, het lot (in de *wettige*
form, 't gene ik niet genoeg herhaalen kan) de
 plaats van *pijnbank*, of *mondlijke belijdnis* vervul-
 len kunnen? Heeft God ergens de plaats, SPR:
 XVI. vs. 33. ingetrokken? is het bestuur der
 Voorzienigheid over vrijwillige en gebeurlijke
 dingen door ouderdom verzwakt? mag ik Gods
 wil, (naar den *geschilstaat*) niet verneemen langs
 een nooit teruggeroepen middel? een middel,
 't welk de alweetendheid, de heiligheid, de recht-
 vaardigheid, en de godlijke regeering zoo zeer
 öpklaart! Waarlijk, men ligt de hand wat te veel,
 om iets fluks tot *bijgeloof* te betrekken! Zouden
 veelen, die dit woord in den mond hebben, wel
 in staat zijn, om eene goede *bepaaling* daaraan te
 geven:

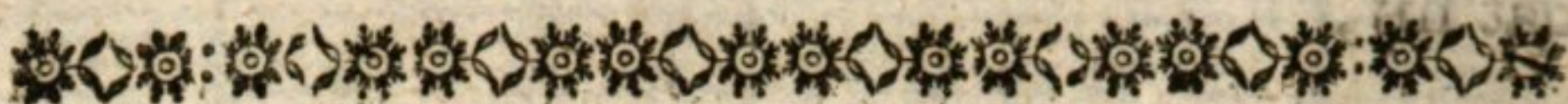
geeven: ik durf dan den Christen wel aanraaden,
dat hij,

.) Zich bevindende in een netelig geval, 't gene
voor hem van het uitterste gewigt is,

..) Een geval, waarin hem menschlijke raad
noch wijsheid van eenigen dienst kan zijn,

...) Waarin hij zich niet bepaalen kan, uit ge-
brek van inzien in den *toereikenden grond*: vooraf
eerbiedig vertrouwende in Jezus naam; voor God
nedervleie; Hem om de bepaaling van zijnen wil
volërnstig, en bij herhaaling smeeke; en dan ge-
rust zij op bijbelgronden, dat de Heere hem zijnen
weg door middel van het **LOT** zal doen weten:
en ik heb in deeze stelling tot hiertoe niets ge-
vonden, 't welk den waaren wijsgeer of den door-
kneeden godgeleerden stooten kan.

N E G E N D E B R I E F.

AAN DEN HEERE J; V;

*Noopens twee letterkundige stukken : den oorsprong
van het woord KHAN, of CAN; en de versie
Palæstina Pamphili.*

WELËDELE HEER!

De letterkunde, Uwe en mijne taak, spant mij altijd uit! Wij kennen het woord van KHAN of CAN, in de geschiednis der Tartaaren! Wat het zeggen wil, ben ik te weten gekoomen door den ridder CHARDIN, t. 3. *Itin.* p. 301. De gouverneurs van de gewesten draagen dien naam, die zooveel zegt, als *force*, *puissance*, zijnde de eertijtel van de oppergebieders in groot Aziën. Men heeft in het 9de Boek, C. 8. §. 9. 12. van Q. CURTIUS twee koningen van Indiën, die genoemd worden *Porti-can*, en *Musi-can*, de *Macht Porti*, en de *Macbt Musi*; zijnde men gewoon, om den naam voorään, en het karakter daarna te zetten. Van de kaspische zee afään, tot aan den muur van China, voert men deezen tijtel: de *groote Can* van het zuider Tartariën, hiet CA-CAN; men kent de *Caans* van de horde der Tartaaren; sommige uitgaaven van Curtius, leezen daar OXIJCAN, zooals *Arrianus* den naam spelt, hoe-

hoewel DIODORUS SICULUS en STRABO onze leezing begunstigen, zonder echter eenig zaaklijk verschil; zie FREINSHEMIUS ad l. C. De groote LEIBNITZ is in t. I. *Misc: Berol. p. 3.* van oordeel, dat men hier van hebbe aftehaalen, het woord KING, KONIG, REX, ook het werkwoord *können*; en ik geloof voor mij, dat het oosterfche כן en כונ daarmede eenigzins verzwagerd is; ook dat het in dien zelfden fmaak voortgaat, wanneer men in de heilige bladeren aan Gode de *grootheid*, de *magt*, en *majesteit* toekent. Anderen denken over de herkoomst van dit woord een weinig anders. Men wil het van *konnen posse* afhaalen; doch dit vindt zijn herkoomst in *Khan* of *Can*, zooäls de Italiaanen hebben hun *Il. Podesta*; of anderszins zoude men de wieg van het woord ontdekken, in *kun*, *kunne*, *cynne*, *chunne*, 't welk een *geslacht* beteekent, en op de hooge geboorte, en afkoomst der koningen heenen wijst: naar de eerste beschouwing kan het latijnsche *Conari*, daaruit worden voortgebracht, en dat HEZYCHIUS met SUIDAS aan het woord κοινῶν toeschrijven de beteekenis van ἐνεργεῖν, γυμνάζεσθαι, ἀγωνισασθαι;

Bij dat dorre *grammaticaale*, voeg ik nog een ander meêr weetenswaardig onderzoek, welke de bij de ouden gemelde *versio Palæstina van Pamphilus* geweest mooge zijn? PAMFILUS heeft onder zijne beste werken nagelaaten, eene vertaaling der LXX: uit een eigenhandig afschrift van Origenes, door hem, (Euzebius,) afgeschreeven, met de eigene verbeteringen en bijvoegfelen; daar anders de afschrijvers hetzelfde zeer vervalscht hadden. Deeze vertaaling van Origenes schijnt daarom de palestijnsche overzet.

zetting te hieten, omdat ze in die landen door-
gaans werd aangenoomen: de Jezuïeten te Cler-
mont in Frankrijk, hebben, of hadden, hiervan een
fchoon gedenkftuk bij zich overig. Hij (*Origenes*)
fchijnt deeze zijne uitgaave van de LXX. afzon-
derlijk van zijne *Hexapla* te hebben uitgegeeven;
hoewel *JOHANNES MORINUS* in *Præf. ad 70.*
van gedachte is, dat hij (*Pamphilus*) dezelve zeer
naauwkeurig uit de *Hexapla* van *Origenes* heeft
afgefchreeven. *HIERONYMUS* althans in *Præf.*
ad Paral. ad Chromaticum, kent dit aan hem, en
aan *Euzebius* toe: het veelvuldig affchrijven
doch van de *Hexapla*, maakte dezelve zeer ge-
brekkig, en vermengde de aantekeningen van
Theodotion met dezelve; omdat men in het uit-
fchrijven op de *asterisci* en *obeli* niet behoorlijk
lettede. Men heeft hiervan een voorbeeld in *HIE-*
RONYMUS in *Epist. ad Sun: et Fretell.* over het
woord in den tekst: *de barmhartigheid en waarheid*
zijn ELKÄNDERE ontmoet; 't gene in de *Hexa-*
pla niet te vinden was, te weten, 't woord *elkän-*
dere. Hij geeft dit toe, maar merkt aan, dat het
door een teeken †, was doorgedaan, waaröp de
uitschrijvers geen acht gegeeven hadden. Deeze
en foortgelijke misbruiken, hadden *Euzebius*, en
Pamphilus bewoogen, om het handschrift van *Ori-*
genes, 't welk in de bibliotheek van Cezarea ge-
vonden werd, uittegeeven, na het met eigene
handen afgefchreeven te hebben, en deeze uit-
gaave werd de *Editio Palæstina* gehieten, waar-
mede de kerken in het oosten zooveel op hadden.
Ik heb mij bewonderd over den misflag van fom-
mige fchrijveren, die van deeze twee menfchen
Euzebius en *Pamphilus*, éénen mensch gemaakt heb-
ben: daar het zeer zeker gaat, dat *EUZEBIUS*,
naderhand bisfchop van Cezareën, bij *Hieronymus*
Apol.

Apol. adv. Ruffinum, deelen Pamphilus zoo lief had, dat het ſcheen alsöf zij ééne ziel hadden in twee lichaamen, en daar EUZEBIUS zijn leeven onder de martelaaren van *Palestina* uitvoerig beſchreeven heeft, doch welke beſchrijving verloren geraakt is: en hij wordt l. 6. C. 32. *Hist. Eccl.* geroemd, en, vanwege de veelvuldige boeken, welken hij heeft afgeſchreeven, en vanwege zijne ſchoone boekerij, in dewelke *Hieronymus* de 25 boeken van *Origenes*, behelzende eene uitbreiding over de twaalf kleine profeeten, gevonden had, waaröver hij meêr verblijd was, dan over alle de ſchatten van *Krœzus*, *de ſcript. Eccl.* C. 75. welke zelfde *HIERONYMUS* ook aantekent, dat de ſtudenten eenen grooten patroon aan hem hadden; dewijl hij hun onderhoud, en boeken, niet alleen om te leezen, maar ook in eigendom gaf: en zulks deed hij aan allen, in wien hij lust tot leezen ontdekte, waaröm hij zorg droeg, om eenen grooten voorraad van afſchriften bij de hand te hebben.

Ik hoop, dat deeze twee geringe lettervruchten Uwer Welëdelh: ſmaaken zullen; van wien ik met alle hoogächting afſcheid neem; blijvende:

WELÉDELE HEER!

T. T.

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 5 Sept. 1772.

NB. Zie van deeze en andere dagteekeningen,
't gene ik in deeze verzameling meêr dan
eens gezegd heb.

V E R-

VERHANDELING.

Over NEHEMIA XIII. vers 7. 8. en 9.

Zie hier, leezer, wat aanleiding tot deeze verhandeling gegeven heeft! Iemand schreef mij voor eenen geruimen tijd aldus: *Nehemia was voorwaar geen groot Tolerant, maar het hoofd van de Intoleranten, ja! een Zeloot! de man ging er heet mede door! dan eens, als het niet naar zijnen zin ging, plukte hij den tegenstanderen het hair van den baard uit; dan wederom, als hem Tobias, en zijn huisraad in den weg stond, smiet hij er denzelven uit, en verjoeg hem uit zijn huis, 't welk hij betrokken had; en meêr soortgelijke preuven van een heetgebakerd gestel, ontdekken we in het boek, naar hem genoemd, zoodat de discipelen, die zeiden: Meester, wilt Ge dat wij u uit den hemel doen nederdaalen? bij hem schijnen ter schoole gelegen te hebben, en de geest der zachtmoedigheid scheen niet bij hem gehuisd en gehofd te zijn.*

Dan, ik vond mij verpligt den grooten man te verdedigen, door het boven aangehaalde geval in 't waare gezichtpunt te brengen; want het mangel daaraan, deed den schrijver zoo dwars over deezen godsman vonnisen. Mijn antwoord kwam hierop neder:

Nehemia was in het geval, HOOFDS: XIII. vs. 7. 8. en 9. niets minder dan verdraagzaam, dit geef

geef ik volledig toe. Maar de vraag is, niet wat hij deed, maar of het behoorlijk was, dat hij met zulke eene *paraate executie*, zonder marren voortging? Laat ons het geval van nabij beschouwen!

Ik geloof met voornaame uitleggen, dat *Eljazib*, de *hoogepriester*, van dien tijd geweest zij, welke uitdruklijk zoo genoemd wordt, NEH: III. vs. 1. Dees man had eene zeer bedorvene familie, HOOFDS: XIII. vs. 28. verzwagerd aan Israëls hoofdvijand Sanneballath door huwelijk, gelijk *Eljazib* zelf ook niet veel stuitede, noch de beste broeder was; want hij had zich vermaagschapt aan eenen Ammonieter *Tobia*, met welken als met eenen gezwoorenen vijand van Israëls land en kerk, hij geene gemeenschap beoëffenen mogt; als *hoogepriester*, had hij het opzicht over het huis van God, en dus ook over de *kameren* die in het voorhof waren; want het 9de vers, daar het meêrtal *kamers* gevonden wordt, leert ons, dat we het *enkeltal* van vers 4. houden moeten gezet te zijn, in plaats van het *meêrtal*: de namaagschap met den Ammonieter *Tobia*, had hem tot dien trap verdraagzaam gemaakt, dat er de godsdienst eenen aanmerklijken hoondoor ontving. Hij schijnt verscheidene vertrekken van het voorhof, tot ééne groote kamer te hebben laten maaken, en de gereedschappen, of inboedel, welke tot die kameren behoorde, had hij laten wechbrengen, om plaats te maaken voor eenen *Ammonieter*, ten einde *Tobia*, als hij te Jeruzalem kwam, aldaar zoude kunnen huisvesten: hieröm was die kamer uit veele kleineren te samen gesteld, gestoffeerd met den inboedel of huisraad van *Tobia*: waardoor dan *eensdeels* *Eljazib* gelegenheid bekwam om nader en naauwer verstandhouding met *Tobia* te kunnen hou-

houden; en dees vijand, als een slang in den boezem gekoesterd, aan den *anderen kant*, bekwaamere handleiding erlangde, om aan Israël iets kwaads te brouwen. Voor deezzen boozen toeleg moest wijken, het spijsöffer, de wierook, de vaten, de tienden van korn en most, en van olie, die bevoolen waren voor de levieten, voor de zangeren, en de poortiers, mitsgaders het heffer der priesteren. (verbeeld u nu, dat een Hervormde, eenen *geprofessiden Jezuïet*, in de consistorie herberg en inwooning verleende!) Dit alles was in *Nehemia* 's afweezen geklaard; en, uit NEH: VI. vs. 17. 18. blijkt, dat Tobia zich onder de edelen van de Jooden veele vrienden had poogen te maaken: was dit, bid ik u, geen openbaare *heiligschennis*? de dingen en plaatsen, van den godsdienst te doen wijken, en interuimen voor eenen verrader, en snooden vijand van Godsvolk? was het voor eenen godvruchtigen man, als Nehemia was, te dulden, dat het hoofd van de geestelijkheid, Eljazib, daartoe de hand leende? mogt, en moest Nehemia dan, uit hoofde van ampt en plicht, daar de hogepriester de eerste in de overtreding was, niet doen, 't gene de Heiland deed met het uitdrijven van de koopers en verkoopers, en het omkeeren van de tafels der wisselaaren in den tempel? moet de verdraagzaamheid ooit zoo verre gedreeven worden, dat men gezwoorene vijanden laat voortwoelen, tot onvermijdblijk verderf van land en kerk? Een *Ammonieter*, die in de vergadering des Heeren niet mogt koomen tot in het derde en vierde geslacht, zal zeggen tegen de heilige dingen van den godsdienst, *wijkt voor mij, maakt plaats*, en de hogepriester zal dit helpen klaaren? voorzeker, of nooit, of hier was het tijd en plaats voor Nehemia, om met eenen
gods-

godsijver te ijveren. Of was dan *Nehemia* als vorst niet verheven boven *Eljazib*, om te herstellen, hetgene dees verkeerd had toegelaaten, ja, 't gene hij met nadruk had behooren te beletten? *Nehemia* deed derhalven in het 9de vers, deeze kamers van *Tobia* op eene levietische wijze zuiveren, en maakte dezelve daardoor bekwaam tot de vorige godsdienstige gebruiken. Ik noem hem dan een recht ijverig kerkhervormer, die volgens vers 1. 2. 3. de wet, DEUTER: XXIII. vs. 3. 4. en 5. voor zich had, en ingevolge daarvan handelde, door niet te billijken de twee verbindingen, welken dees Ammonierter met familiën van aanzien onder de Jooden tot stand gebragt had; zie PRIDEAUX in *de aanëenschaak* ad *Annum* 428. t. I. p. 609. 610. 611. Al bestrafte *Nehemia* dan *Eljazib* niet met woorden, (misfchien was dees reeds overleeden voor *Nehemia*'s terugkoomst) hij bestrafte en laakte zijn doen, met overëenkoomstige daaden, en duldde niet, dat het godshuis een *kuil der moordenaaren* wierde: wanneer de geestelijkheid gebrekkig is in haar ampt en pligt, en met de boozen te veel gemeenschap heeft tot ergernis van de goeden, mag en moet de overheid doen, 't gene deeze had behooren te doen. Wie is er nu nog, die *Nehemia* voor een' Zeloof durft uitmaaken, behalven een laauw *Laodiceër*? Of moest hij, omdat *Tobia* een *galant man was*, een *man van den smaak en de mode*, die wél stond bij de groote weereld, God en godsdienst en tempel, aan hem opgeöfferd, en zoo naauw niet gezien hebben, of de Libertijnen tegen Mozes wet aan, den baas speelden? Elk weldenkende prijst hier deezen perzischen plompäart! en God zal de *temporizeerders* oordeelen.

T I E N D E B R I E F.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER
GELEERDEN HEERE J: M: H:

*Over het juiste bewijs, dat er gevonden wordt
in I KOR: IV. vers 7.*

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER!

Deeze plaats: *Wie onderscheidt u? en wat hebt gij dat gij niet ontvangen hebt?* enz: is be- roemd bij onze godgeleerden in 't leerstuk van de *verkiezing*, den *vrijen wil*, en de *krachtdaadige roe- ping*, als in welken aan den mensch al het onder- scheiden van zichzelf ontkend, en aan eene oorzaak buiten den mensch, genadig en dankbaar wordt toegekend! Laat ons met eene onpartijdige waarheidliefde bezien, wat hier van de zaak zij:

1) De *getrouwe bediening* was, naar 's apostels oogmerk, het eenige, dat de leeraars van elkā- deren onderscheidde, en dit had de gemeente, met reden van hun, als dienaars, te vorderen.

2) In ons 7de vers, schijnt Paulus eene tegen- werping van *opgeblaazene leeraars* wechteneemen. Hij richt zijne rede tot hun, als *zoodanigen*, die meenden, dat de meerdere gaaven en bekwaamhe- den,

den, den eenen leeraar boven den anderen tilden. Deezen, die in dien waan stonden, stelt hij zich voor, als hadde hij ze voor zijne oogen: *Wie onderscheidt u? Wie trekt u boven de anderen?* Wie geeft u meerder eer en aanzien boven uwe mededienaaren? ik oordeel, dat gij allen, gelijk zijt in het derde van uwe bediening!

3) Deeze gelijkheid beredeneert Paulus daaruit, dat hij hen opleidt tot den oorsprong van alle de gaaven; tot Hem, die dezelve verleende: *Wat hebt gij, dat gij (van deezen oorsprong) niet ontvangen hebt?* is dit waar, dan is het ook *te gelijk* waar, dat gij zeer verkeerd handelt met, u zelven vanwege deeze meerdere gaaven boven uwe medebroederen te beroemen; en uit dien hoofde eene meerdere achting boven hun te begeeren: want, men beroemt zich, uitwijzens het gezonde verstand, alleen over dingen, die men door vlijt en naarstigheid, door moeite en eigene poogingen verkreegen heeft, en geenszins over dingen, die eenig, en alleen, van de gifte van anderen afhangen, gelijk het in het thans betwiste geval is. Het doet nu veel tot de hoofzaak, of de apostel dit tot de geloovigen onderling, dan tot de leeraaren in 't bijzonder zegt.

Dit dan de waare ligging van deeze plaats zijnde, valt noodwendig de vraag, of men dan met deeze woorden *rechtstreeksch*, en *redenkundig* betoogt, 't gene men er mede betoogen wil: dat de *verkiezing*, *onafhankelijk*, en de roeping zoo vrij en genadig zij, dat de mensch aan zijnen kant niet medewerke, in den eersten aanvang; dat ook alle menschen, niet *genoegzaam sufficienter* geroe-

pen worden? Ik antwoord rondborstig NEEN, en JA! al naardat men met oordeel hier te werk gaat! Neen, indien gij het bewijs *rechtstreeksch*, en *onmiddellijk* wilt opneemen; want dan betoogt het alleen, dat de *amptgaaven*, die tot de richtige waarneeming van de leeraars-bediening behooren, een gunstig geschenk van God zijn, aan den eenen boven den anderen, om wijze en Hem bekende redenen geschonken. Die er nu een verder bewijs uit ontleenen wil, kan en mag zulks doen langs den weg van *analogie*, of *evenredigheid*, en in dit opzicht zeg ik ja! er ligt wel degelijk bewijs in, voor de *niet algemeene genoegzaame roeping*; doch dan is er oordeel benoodigd, om dit bewijs redenkundig aanteklemmen. Het is Gods woord eigen, om *bijzonderheden*, uit *algemeene stellingen* te betoogen: de *algemeene stelling* is dan deeze: *Niemand wordt van zijnen naasten onderscheiden, en boven hem in éénig, hoe ook genaamd ding, getild en verheven door zich eigen zelve; al wat men boven hem heeft, dat is ontvangen, en wel van God-zelve, die geever of oorzaak is!* Deeze *algemeene stelling* is vruchtbaar in het toelaaten van gevolgtrekkingen, die evenredig met *haar* zijn: ergo wordt niemand verkooren, niemand wordt geroepen, (dingen waardoor hij *onderscheiden wordt* van zijnen naasten) door iets, dat in hem is, *zedelijker wijze* aangemerkt, maar door God, die er de hoogste eer van moet hebben. Een *axioma universale*, een algemeene eerste kundigheid is vatbaar voor alle toepassing, welke *in die soort* vallen kan, en het levert ongedwongen, deeze fluitreden:

Al wat den eenen mensch onderscheidt van den anderen

deren (in wat tak van weldaaden het ook zijn mag)
dat alles is niet uit den mensch, maar uit God.

*Nu: de verkiezing, de roeping, onderscheiden den
 eenen mensch van den anderen.*

*Derhalven zijn deeze twee niet uit den mensch,
 maar uit God.*

Geene van deeze stellingen zijn vatbaar voor ont-
 kenning; des gaat het besluit door, zonder eenige
 tegenspraak!

De *eerste stelling* bestaat uit duidelijke tekst-
 woorden, die zeggen, dat zelfs de *tijdelijke ampt-
 gaaven*, de uitwendige voorrechten, haaren toe-
 reikenden grond niet in de menschen, maar in
 God hebben, en wel in zijne gunstige uitdeeling.
 Hieruit klimt men *analogice*, en van het *mindere*
 tot het *meerdere* dus op: ergo is dit veel eer, veel
 meêr, en veel sterker waar, van de grootere, en
 eeuwige weldaaden, als daar zijn: de *verkiezing* en
 de *roeping*. Of zoude de mensch, den grond tot
 het meerdere, maar niet tot het mindere, in zich
 hebben? Wie denkt zoo!

De *tweede stelling* is door de ondervinding klaar,
 en behelst eene waarheid, die aan de *gewrochten*
 kenlijk wordt, dewijl alle menschen geen godzali-
 gen zijn.

Indien men op dien voet in het aandringen van
 de bewijsplaatsen, door wikken en weegen, maar
 niet door tellen en opzeggen, voortgaat, bekoo-
 men de leerstukken de behoorlijke bijbelsche vas-
 tigheid, en men behoeft niet te wijken voor het

326 U I T L E G K U N D I G E

ongodlijk roepen, dat men de plaatsfen buiten verband en samenhang wringt, waartoe men wil.

Wij verliezen dus niets, met toeteegeeven, dat het bewijs uit deeze plaats niet *onmiddellijk*, noch *rechtstreeksch*, maar *van ter zijde* en *gevolgtrekende* is; want hetgene er uit voorkoomt, doet toch hetzelfde.

Het staat aan Uwe Welëerw: die een beminnaar zijt, van steekhoudende bewijzen, deeze mijne overdenking goedtekeuren, of dóórttestreepen. Welk van beiden gij ook doen moogt, ik zal niet afzijn van Uw Welëerw. voor eenen voorstander eener bondige godgeleerdheid te houden, en mij welgemeend te onderschrijven,

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER,

*Uw: Welëerw: zeer geneegen
medebroeder*

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 30 Junij 1774.

ELFDE

ELFDE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER
GELEERDEN HEERE D: K:

*Behelzende eene breedvoerige beschouwing van LOCKE,
in zijn uitmuntend werk over het menschlijke
verstand; als behelzende veele bijzonder-
heden van de geestkunde, onzer
aandacht overwaardig.*

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER!

Eenen wijsgeer moet men op filosofischen kost
onthaalen! Vergun mij dan, dat ik, goed
en kwaad onderëengemengd, en de afwijkende
stellingen voor den grooten schrijver latende;
meêr tot mijn eigen, en tot nut van waarheid-
minnenden, dan wel, om Uwe Welëerw: die den
man en zijne kracht van overlang kent, een uit-
trekfel, 't gene het wezenlijke van dit schoone
boek bevat, van LOCKE, aan Uw: Welëerw: mooge
toewijden.

Ik bezit dit fierfel van Engeland, ('t gene deeze
met zichzelve ingenoomene natie tot nogtoe
schijnt te beletten, om een oor voor LEIBNITZ
en voor WOLFF opentezetten) enkel in het
latijn: men zegt mij, dat het nog meerdere
X 4 schoon-

fchoonheden bezit in het oorspronglijke engelsch, 't gene ik tot dat einde niet genoeg versta: weshalven ik de latijnsche uitgaave meest volgen zal, om LOCKE aan sommigen onzer landgenooten, die deeze *superieure genie* niet genoegzaam kennen, meêr bekend te doen worden in zijne beginselen.

§. I. HET EERSTE BOEK.

Onze menschlijke geest is volgens LOCKE, eene wasfchen en onbeschreevene tafel gelijk, dat is, zonder eenige denkbeelden, zonder eenige kennis; (WOLFF zoude dien geest *eene kracht* toeschrijven, om zich voorstellingen te maaken, van de zichtbaare weereld, naar zijnen stand) het is derhalven noodig om te weten, uit welk eene bron onze denkbeelden, die onze redeneeringen uitmaaken, hervoorstkoomen, en op welk eene wijze,

§. II. HET TWEEDE BOEK.

Is in den menschlijken geest een *kracht*, die door het gebruik van de zinnen, in den stand der verëening wordt uitgerold, dus ontvangt de geest bij trappen zijne denkbeelden, naar maate, dat de ondervinding, en de aandacht, dezelve aanbieden, en als van buiten aanneemen; invoegen onze denkbeelden, meest herkoomstig zijn uit twee bronnen, naamlijk: het *gevoel*, en de opmerking; want:

1. De uitwendige voorwerpen, die onze zintuigen aandoen, leveren aan onzen geest verscheidene denkbeelden, welken hij voorheen niet had,

had: dus bekoomen wij het denkbeeld van rood, en blaauw; van zoet, en bitter. Deeze aandoe-ningen der zinnen zijn de eerste zaaden van, en stoffen tot denken; en het is niet te vermoeden, dat er een eenige gedachte in den geest is, vóór en alêr de uitwendige voorwerpen, deeze denk-beelden tot den geest gebragt hebben.

2. De geest aandacht geevende op zijne eigene werkingen, die haar opzicht hebben tot de denk-beelden, welke hem aangekoomen zijn door de *sensatie*, bekooft, en vormt zich denkbeelden van de dingen, welken hij in zich bevindt; dit is de tweede bron, welke wij *reflexie* of *aandachtige gewaarwording* noemen; en door middel van deeze gewaarwording bekoomen wij datgene, 't welk wij noemen: *denken, willen, redeneeren, besluiten, twijfelen*. De groote LOCKE durft vrij uit zeg-gen, dat er in onzen geest geen één denkbeeld is, dan hetgene onze zinnen ons aanbieden, en dan de denkbeelden, welken onze geest heeft, en waar-neemt van zijne eigene werkingen, op en om-trent de van buiten aangekoomene dingen; waaruit dan volgt, dat: indien iemand altijd is ontzet ge-weest van *eene* zijner zinnen, zulk een nimmer eenig denkbeeld zal gehad hebben van zaaken tot dat zintuig behoorende: men flaa de doofgeboore-nen, de blindgeboorenen gade: en, zoo men eenen mensch onderstellen konde, die altijd van alle zijne zinnen versteeken was, zoo zoude deeze geen één denkbeeld bezitten, dewijl hij nooit het denkbeeld van voeling, of zintuiglijke aandoening zoude gehad hebben, dewijl de uitwendige voor-werpen nooit eenen weg hadden, om in hem, hetzij het denkbeeld van *voeling*, hetzij van op-merking, en gewaarwording te verwekken. Dees

weg geslooten zijnde , kunnen die werkingen , welken wij *denken* , *oordeelen* , *willen* , *besluiten* , en *gevolgen* trekken noemen , in ons geen plaats hebben ; men zoude immers loutere tegenzeglijkheden stellen , als men zeide , dat de geest zich werkzaam hielde met denkbeelden , welken hij nooit van buiten in zich ontvangen had!

3. Om nu dit stuk wat duidlijker te begrijpen , moet men opmerken , dat wij tweederlei soort van denkbeelden in ons bevinden , *eenvoudigen* of *samengestelden*. De eenvoudigen zijn , bij voorbeeld : de *witheid van het papier* , de *zoetheid* van de suiker. In dezelve ondervindt onze geest geene verscheidenheid noch eenige samenstelling , maar enkel *een eenvormig denkbeeld* , en begrip : dit eenvormige denkbeeld , hebben wij door de *sensatie* en *reflexie* , door *gevoel* en *opmerking* ; onze geest is in dit opzicht enkel lijdlijk , en kan aan zichzelf geen één nieuw denkbeeld bezorgen. Hij is wel in staat , om uit de genen , welken hij bezit , nieuwen samenstellen , welker *éénheden* hij reeds in zich had ; verscheidenen , ja onëindig verscheidenen optesieren , toetstellen ; maar deeze zijn geene *nieuwen* wat de *éénheid* zelve betreft : die een gevleugeld paard aan zich voorstelt , heeft in zich het denkbeeld van *paard* en van *vleugelen* ; de geest heeft enkel de rol van kunstenaar , zooäls we nader in 't vervolg zien moeten. God zoude aan menschen , die door gebrek van de vijf zinnen geen denkbeelden bezitten , eenen zesden zin moeten verleenen , en dees zesde zin zoude zich ook uitwendig den toegang tot den geest moeten baanen.

4. Het zoude breed en lang vallen eene optelling

ling te doen van alle de denkbeelden, die de bijzondere voorwerpen van elk zintuig uitmaaken: zeer veelen van deezen, bieden zich aan onzen geest áán vanzelve, en verre de meesten hebben gebrek aan naamen. De *smaaken*, bij voorbeeld, de *reuken*, de *geluiden*, hebben slechts eenen algemeen naam, maar geen naam, die alle de bijzonderheden in elke soort klaar onderscheidt. Gij weet, dat *melk* anders *smaakt* dan *kersen*, dit kunt gij, u wel *klaar* voorstellen: maar onderscheid eens die twee smaaken door bewoordingen! Even zoo, is het met *wit* en *rood* gesteld. Als gij *zoet*, *zuur*, *zout*, *bitter*, *laf* aan de smaaken hebt toegekend, begint het u aan woorden te missen; en echter is er een onëindige verscheidenheid in de smaaken, die tot deeze hoofdtrekken niet betrekkelijk zijn. Sommigen van deeze denkbeelden der eenvoudige dingen, koomen tot ons door éenen *zin*; als, bij voorbeeld: de *kleuren* door het gezicht, de *geluiden* door het oor, *heet* en *koud*, door het gevoel of de *aanraaking*; maar in andere eenvoudige denkbeelden loopen meer zintuigen te samen, om dezelve, tot onzen geest te brengen: als *beweeving* en *rust*, *ruimte* en *figuuren*, daarin loopt *gezicht* en *gevoel*, of *aanraaking*, te samen. Sommige denkbeelden bezitten wij door *aandachtige inwendige waarneming*, als *denken*, en *willen*; anderen koomen ons aan door alle de wegen van gevoel en waarneming te gelijk; als, bij voorbeeld: de *getallen*, het *aanzijn*, de *magt*, of 't *vermoogen*, en het *vermaak*; 't welk de groote man, HOOFDS: III. IV, V, en VI. nader uithaalt.

5. Hij geeft den naam van *denkbeeld*, aan alle onmiddellijke voorwerpen; aan alle *bevatting*, de welke

welke onze geest in ons vindt, wanneer hij denkt. In alle de voorwerpen is zekere *hoedanigheid*, dat is, een vermoogen, een geschiktheid, om zeker denkbeeld in onzen geest dáártestellen, wanneer wij denken: zoodat men twee zaaken naauwkeurig hebbe te schiften, *de begrippen of denkbeelden in ons*, en de lichaamen, die den toereikenden grond tot dezelve, in zich hebben: de *witheid*, de *koude*, de *rondheid*, zijn in onzen geest; maar ze zijn er in, uit hoofde van den *sneeuwbal*, dees alleen is magtig deeze *drie onderscheidene zaaken*, in den geest optewekken. Deeze hoedanigheden zijn *onafscheidlijk van de lichaamen*: ze zijn oorspronglijken, ze zijn de eersten: neem de vastheid of hardigheid, de uitgebreidheid, het getal, de rust of beweeging; dus hebben ze eenen grond tot de onveränderlijke vertegenwoordiging in onzen geest.

6. Deeze lichaamen werken, op elkander door *aanraaking*, (impulsio): dus, wanneer dezelve in onzen geest, een of ander denkbeeld van hunne oorspronglijke hoedanigheden, die in dezelve zijn, voortbrengen; als, bij voorbeeld: *gedaante*, en *uitgebreidheid*, welken onze zinnen gadeslaan, en wel, wanneer het voorwerp zich op zekeren afstand bevindt; zoo moeten ze onze *organen* of zintuigen drukken, door middel van zekere onmerkbaare deeltjes, welken van het voorwerp tot onze zinnen koomen. Deeze deeltjes zetten in die zintuigen de beweegingen voort, welken ze aldaar verwekt hebben, schudden het hersfengestel, en brengen in ons denkbeelden voort; op zulke of soortgelijke wijze wordt het denkbeeld van de verwe, en van den reuk eener violet in ons veröorzaakt: deeze fijnere deeltjes zetten hunne
be-

beweezing door aandoening op de zenuwen, tot de hersenen voort, al trillende, en de hoogwijze Schepper heeft het denkbeeld van *kleur* en *reuk* vastgehecht, aan zulke beweelingen, waarmede deeze denkbeelden niets gemeen hebben, even als Hij het denkbeeld van *smert* heeft vastgemaakt aan een stuk ijzer, 't welk gescherpt zijnde, ons vleesch verdeelt, offchoon de aandoening van *smert* op geenerleie wijze gelijkt aan het snijden van het mes. Dit alles is toepaslijk op de *geluiden* en *smaaken*, en, op voorwerpen van het *gevoel* of de *aanraaking*; want de denkbeelden van die *hoedanigheden* zijn volmaakt onderscheiden van alle begrippen van *grofheid*, *dikte*, *gedaante* en *beweezing*; dus gelijken die denkbeelden in het minst of meest niet aan iets, dat in het *voorwerp* is, 't welk dezelve in ons veröorzaakt.

Daar schijnt dan nog een tweede zaak alhier waarteneemen te zijn, te weten, *de kracht, die de lichaamen van God ontvangen hebben, om die denkbeelden naar Gods vastgestelde orde in ons te verwekken door verscheidene samenvoegingen van hunne eerste hoedanigheden*, welke voor ons onbegrijpelijk zijn.

7. Uit dit laatste moet volgen, dat de denkbeelden der eerste *hoedanigheden* van de lichaamen, aan hun gelijken, en te gelijk, dat de denkbeelden door de *tweede hoedanigheden*, in ons voortgebracht, op geenerlei manier aan hun gelijken; dat is: dat er niets in de lichaamen is, 't welk gelijkvormigheid heeft met de denkbeelden, maar dat er een *magt* of *kracht* in de lichaamen is, om dezelve in onzen geest daartestellen: 't gene ik *blauw*, *zoet*, *warm* noem in mijne denkbeelden, zegt in de lichaamen, waarāan ik deezen naam geef, niets
an-

anders, dan de dikte, de figuur, en de beweeging van de onvoelbaare deelen.

8. Laat ons nu tot de werkzaamheden van onzen geest omtrent de uitwendige voorwerpen, overgaan. De geest bezit de *kracht van voorstelling*, als een *oorspronkelijk* in hem gelegd vermoogen; daardoor ontvangt hij de indrukfels, en maakt zich door *ingelegde kracht* voorstellingen, en bijzondert of bewijzigt die voorstellingen, 't zij dan

.) Door *beschouwing*, welke het denkbeeld *gestadig* voor den geest houdt, en onöphoudlijk bespiegelt.

..) 't Zij dan door *te binnen brenging*, wederöm uit hoofde van zijne algemeene kracht voor zich ontbiedende het denkbeeld, 't welk hij zich eens vertegenwoordigd had, maar 't gene hij had laaten vaaren; dit noemt men *gebeugen*.

...) 't Zij dan door de *denkbeelden te onderscheiden, te vergelijken, samentestellen*, en *uittebreiden*, of ook door *aftetrekken*.

9. Alle deeze denkbeelden maaken de stof uit van onze kennis, en vormen door de onëindigverschillende te samenvoeging (*combinatie*) alle onze te samengestelde denkbeelden, die allen hunnen grond hebben in de eenvoudige denkbeelden; van welke laatsten de menschlijke geest niet in staat is, om een eenig in zich te veröorzaaken, dan alleen door middel van *gevoel*, en *gewaarwording*; dus is onze geest in het eerste ontvangen daarvan, geheel lijdlijk. Maar wanneer de geest dezelve
een-

eenmaal in zich besluit, zoo is dezelve magtig door herhaaling en door samenvoeging, een onbegrijpelijk aantal en verscheidenheid van andere denkbeelden in zich te verwekken; laat ons bij voorbeelden stil houden! Het *gezicht* en de *aan-raaking* leveren ons het denkbeeld van 't gene ik *ruimte* noem (*spatium*): wij kunnen noch onze oogen openen, noch onze lichaaamen beweegen, noch ergens op leunen, zonder daarvan overtuigd te zijn; wij hebben, door waarneemingen te doen op sommige lichaaamen, welke zich dikwijls aan onze zinnen aanbieden, en welken wij in ons geheugen wél ingedrukt hebben, het denkbeeld der hoegrootheid van een hand breedte, van een' voet, van een' ellenboog; dit denkbeeld kunnen we zoodikwerf herhaalen, als het ons goeddunkt, en naar evenredigheid vergrooten, zooveel het ons goeddunkt, met er eene gelijke hoegrootheid bijtevoegen, of te verdubbelen enz. waarvan de grond echter ligt, in het eerste eenvoudige denkbeeld; en vanhier gaan we voort tot het vormen van het denkbeeld der *onmeetlijkheid*, (*immensitas*) die echter ontbonden wordt in het eerste eenvoudige denkbeeld van *ruimte*, waarvan wij ons een geheel onderscheiden denkbeeld van 't gene *een lichaam* is, vormen. Wij bekoomen het denkbeeld van *ruimte*, wanneer wij in onzen geest *af-trekken* den afstand, die er is tusfchen twee lichaaamen, of liever tusfchen de uiterste grenspaa-len van twee lichaaamen, die *vast* zijn (*solida*) en die *twee tusfchenruimten* noemen we de *uitgebreidheid*. Nu hebben de *tijd* en de *geduurzaamheid* of *duuring* veel overëenkoomst met de *uitgebreidheid*, en de *ruimte*. Als wij ook behoorlijk hebben gadegeflagen de bron, waaruit bij ons het denkbeeld van *duuring* voortkoomt, zullen we nooit zeggen, dat

dat de *duuring* is een maat van beweging; want de *duuring*, heeft eigenlijk geene de minste betrekking tot de beweging; en de *duuring* zoude eeuwig voortgaan; al was er geen beweging: men daale eens in zichzelf, en men zal gewaar worden, dat verscheidene denkbeelden in den geest verschijnen, en wederom verdwijnen, terwijl wij wakker zijn, en de voorgaanden maaken in onzen waakenden stand geduurig plaats voor de volgenden; één denkbeeld kan zich niet blijven meester maaken van onzen geest, althans niet zonder verandering van bij-of afdoen. Deze geduurige verandering door af- en bij doen, geeft ons het denkbeeld van opvolging, en wij hieten *duuring* het *aanzijn van een zekere zaak evenredig aan dat gedeelte van die opvolging*; wij geeven den naam van *tijd* aan dien afstand, welke er is tusschen de twee punten van de *duuring*. Nu hebben we ons zelve aldus geleerd, denkbeelden van *tijd*, en van *duuring* te maaken, omdat we waargenomen hebben, dat zoo dikwerf deeze opvolging van denkbeelden in onzen geest ophoudt, wij geen denkbeeld van *duuring* hebben, en de *duuring* is ook niet aanwezig ten opzichte van ons. Hier- van kooft het, dat een mensch, die slaapende, niet droomt, den tusschentijd niet kan afmeten, die er is tusschen 't oogenblik van zijn slaapen en wakker worden; maar, indien de droomen hem eene reeks van opvolgende gedachten aanbieden, zoo vergezelt hem het denkbeeld van de *duuring*, en hierdoor meet hij den tijd. 't Is daarom ook, offchoon het in de zaak waar is, geen goede *metaphysische* maat, welke men voor den tijd gekoo- ren heeft, uit de omwentelingen van zon en maan. Men slaat, ik beken het, dezelve overal gade; men neemt de ongelijkheid der bewegingen

waar;

waar; doch er is tusfchen de *duuring* en de *bewee-
ging* geen natuurlijk verband. Men zoude den
tijd hebben kunnen gadeflaan door een geheel an-
der kringkeurig verschijnsel, dat aan de aarde ge-
meen was, zonder eenige beweeging; wij bezigen
het woord *tijd* gewoonlijk voor dat gedeelte der
duuring, 't welk het bestaan der natuurlijke din-
gen, of de maat van den hemel afmeet, zooäls
men doorgaans de uitgebreidheid neemt voor dat
*gedeelte van de ruimte, die gemeeten, en vervuld is
met lichaamen.* Des echter is onze geest (na het
denkbeeld van zekere *tijdmaate* gevat te hebben,
als, bij voorbeeld: van een' dag, van een jaar,) *)*
in staat, om dit denkbeeld zoo lang en dikwijls
te herhaalen, als 't hem goeddunkt, en het denk-
beeld van geduurzaamheid verder uittestrekken,
als het aanweezen van de zon, of haar loop ge-
duurd heeft; hij kan zich verbeelden duizenden
van jaaren voor het begin van de juliaansche periö-
de, ja van de weerekd. Wat zeg ik, dewijl het
denkbeeld van duuring, door den geest zoo lang
kan uitgerekt worden, dat het geen eindpaal meêr
vindt, kan zich de geest een denkbeeld van de
eeuwigheid maaken: gelijk die zelfde geest het
denkbeeld van *spatie* of *ruimte* uitzettende, zich
een denkbeeld vormt van de onmeetlijkheid. Nog
al meêr! Wij vormen op dezelfde wijze de denk-
beelden van *getallen*, door de voorwerpen van
het gevoel, en van de aandacht: want wij tellen onze
gedachten en de werkzaamheden van onzen geest,
zoo gemakkelijk, als de lichaamen, en hunne hoe-
danigheden. Wij hebben eerst het denkbeeld van
eenheid gemaakt, dit hebben we slechts te her-
haalen, en veele eenheden bij elkändere te voegen,
en wij zullen eene som maaken, welke ook, en

hoe groot ook wij begeeren tot in het onëindige, dewijl de geest nooit kan geraaken, tot het einde van de *additie*, en hij in zich gewaar wordt het vermoogen, om er geduurig meêr toetevoegen, naar evenredigheid hij zulks begeert; hierdoor maaken wij ons het denkbeeld van *onëindigheid*, welke, 't zij men ze toepast op *ruimte*, of op *duuring*, niets anders is, dan een *onëindigheid van getallen*, alleen met dit onderscheid, dat we in het stuk van de getallen, wanneer wij met de *eenheid* beginnen, ons bevinden als aan het uiterste van een *lijn*, welke wij aan den anderen kant van die lijn kunnen voortzetten tot in het onëindige, daar wij in duuring, de onëindigheid der getallen of bijvoegfelen uitstrekken van *twee kanten*, en met opzicht op de *verleedene*, en met opzicht op de *toekomende* duuring. In het geval van de *ruimte* vinden we ons geplaatst als in een *centrum*, uit hetwelk wij *aan alle zijden*, de eene mijl kunnen voegen bij de andere, tot dat die ruimte den diameter van de aarde, ja van de weereld bekooft. Zoo lang er een menigte van eenheden voorhanden is, is er mogelijkheid tot de bijvoegfelen, en wij kunnen ons geen *stellig* denkbeeld van het onëindige maaken: neen wij begrijpen het als een *getal*, waartoe altijd bijvoegfels te doen zijn. Ga nu nog voorder! De *vastigheid*, of de *hardigheid* van de lichaamen, is een eenvoudig denkbeeld, 't welk wij van de lichaamen ontvangen, zoo dat alle lichaamen, die geen *pori* of *doortogtigheden* hebben, altijd vast en hard zijn (*solida*). Dit eenvoudige denkbeeld noemen wij de *ondoordringbaarheid*: en deeze *ondoordringbaarheid*, levert mij het denkbeeld van *lichaam*, in onderscheiding van het denkbeeld van *ruimte*, welke altijd *doordringbaar* blijft; als ik dan het denkbeeld van *ruimte*

bij

bij dat van ondoordringbaarheid voeg, heb ik het denkbeeld van *een lichaam in eene plaats*.

10. *Eenvoudige bewijzigingen, (modi simplices)* noem ik de samenstellingen, die uit verscheidene denkbeelden van dat soort bestaan: elke trap, welken ik mij daarin voorstel, maakt *een onderscheiden denkbeeld* wanneer ik het eene bij het andere voeg; bij voorbeeld: verscheidene nooten, in geheelen, halven, kwarten, octaaven, enz. afgedeeld, zijn bewijzigingen van het getal; en veelen van dezelve verschillenderwijze bijëengevoegd, maaken een muzikstuk uit; verscheidene trappen van verwen, onderscheidendlijk gemengd, en uitkoomende, maaken te samen één denkbeeld, gelijk de wijzen van beweegingen in trappen van snelheid verschillende, eene afzonderlijke bewijziging dáárstellen, onder de bewoordingen van *glijden, rollen, rondömdraaien, kruipen, wandelen, stappen, springen, dansen* enz. Het gronddenkbeeld van *denken*, wordt bewijzigd door de kracht van onzen geest tot *berinnering, aandacht, overpeinzing, besluit maaken, overzien* enz. enz. Tot deeze *eenvoudige denkbeelden*, die in ons gebooren worden uit het gevoel, en de *waarneeming* van het gevoel, behooren de denkbeelden van *vermaak*, en *smert*, welke ons alömme vergezellen: er zijn bijna geen gevoeligen van het lichaam, of ze zijn van eenig vermaak, of smert vergezeld, geene gedachten in onzen geest, of dezelve brengen eenige droefheid of vreugd met zich, 't zij dezelve van binnen of van buiten ons ontstaan. Wij noemen *goed* alles wat het vermaak in ons veröorzaakt, bevestigt, en vermeerdert, of dat eenig *kwaad* in ons vermindert, en verkort; het kwaad doet het vlak tegen overgestelde: hierömtrent verkeeren alle onze

driften, en de aanmerkingen, welken onze geest hieröver maakt, brengen in ons ten voorschijn de denkbeelden van *driften*. Iemand geeft, bij voorbeeld: aandacht op het denkbeeld, 't gene hij zich van *vermaak* vormt, 't welk een afwezige, of tegenwoordige zaak magtig is in hem voorttebrengen: en dit doende, heeft hij een denkbeeld van *liefde*: want, als iemand in den herfst zegt, dat hij druiven bemint, wanneer ze er zijn, of dat hij zegt in de *lente*, wanneer er geene druiven zijn, *ik bemin ze*, zoo wil hij anders niets zeggen, dan dat de smaak der druiven *vermaak* in hem veroorzaakt: het aanzijn, en de voorspoed van onze kinderen en vrienden, geeft ons een aanhoudend vermaak, en dit gevoel drukken we uit met te zeggen, dat we hun *liefhebben*: daar in tegendeel de gedachte van droefheid, welke eene afwezige of tegenwoordige zaak in ons kan voortbrengen, datgene is, 't welk wij *haat* noemen. Wij gevoelen *ongerustheid*, wanneer een zaak afwezig is, welke, wanneer ze tegenwoordig ware, vermaak zoude schaffen, en zulks noemen we *verlangen*, 't welk grooter of kleiner wordt, naar maate die ongerustheid zich vermeerdert of vermindert. De geest wordt *vreugde* gewaar, als hij zich beschouwt in het bezit gesteld te zijn, van eenig tegenwoordig of toekomstend goed; zoo gevoelt een halfdood mensch alsdan vreugde, wanneer hem eenige hulp bijkoomt, zelfs eer hij er het gewrocht van heeft. Wij zijn in de bezitting van eenig goed, als wij het derwijze in onze magt hebben, dat wij er, als het ons lust, genot van kunnen hebben: een vader, aanwelken de voorspoed van zijne kinderen vreugde geeft, is in de bezitting van dat goed, zoo lang zijne kinderen in dien stand zijn; want hij behoeft er slechts aan te den-

denken, om dit vermaak te gevoelen. Op dezelfde wijze heeft het zich met de *vreeze*, zijnde een ongerustheid van het gemoed, wanneer het denkt aan een zeker toekomstig kwaad, 't gene ons kan overkoomen: trouwens er is genoeg gezegd, om te toonen, dat alle onze denkbeelden hunnen oorsprong afleiden, van de twee groote oorzaaken, *gevoel*, en *waarneeming*; terwijl gevoel uit de aanbotfing der voorwerpen, op onze zintuigen ontstaat.

II. Onder de *eenvoudige denkbeelden*, die verschillend bewijzigd worden, munt uit, hetgene wij *kracht* noemen; zijnde bij LOCKE het *vermoogen*, om het tot iets aan te leggen. Een ieder is zich bewust, dat hij de tong, die in rust was, kan aanleggen om te spreken, en om *dus* of *zoo* te spreken; dat hij de hand, die in rust was, tot dit of dat te verrichten, kan bezigen; dat hij de tegenwoordige gedachten kan laten vaaren, en zijnen geest op andere voorwerpen, door afwending, kan laten speelen. Onze *magt* of *kracht* bepaalt zich tot twee foorten van daaden, *bewee- ging*, en *denking*; nu bevinden wij in ons de *kracht* om een zeker tegenwoordig denkbeeld te schatten boven een ander, dat afweezig is; om eene zekere beweging te maaken boven het rusten: die *kracht*, zich daartoe daadlijk neigende, hiet *wil- len*, en voor zooverre ze zich *kan* neigen of beweegen, hiet zulks het vermoogen van te willen, en van zich te beweegen. Wanneer nu die *kracht* zich op toereikende gronden, *dus* of *zóó* neigt, als ze niet doen zoude, wanneer er geen toereikende gronden voorhanden waren, dan erlangen wij het denkbeeld van vrijheid, gesteld tegen

onverschilligheid, welke de kracht van willen beschouwt, zonder toereikende gronden.

12. Om nu overtuigd te worden, dat alle de samengestelde denkbeelden, en bewijzigingen, 't zij van natuurlijke, of zedenlijke, lichaamlijke of geestlijke zaaken, enkel bestaan in samenvoegingen van eenvoudige denkbeelden, dat is, in *combinatiën*, die we van enkele denkbeelden, door middel van de zinnen, en de waarneeming ontvangen, maaken; zoo laat ons de *gecombineerde denkbeelden* tot drie soorten brengen:

.) Tot de *wijzen*,

..) Tot de *zelfstandigheden*,

...) Tot de *betrekkingen*.

a. De *modi* of *wijzen*, zijn zekere samenvoegingen van eenvoudige denkbeelden, welke niet in zich bevatten dan de donkere voorstelling, die wij van eene zelfstandigheid hebben, 't zij dan ontleend van dezelfde soort, als, bij voorbeeld: van de eenheid ontleenen we een *vierde* of *vijfde deel*, een *viertal* of *vijftal*; 't zij dan van denkbeelden van een verschillende soort, die *gemengde wijzen* formeeren; als, bij voorbeeld: *verplichting*, en *vriendschap*: deeze twee, gronden zich in eenvoudige van de zinnen ontvangene denkbeelden; *daaden*, zal ik zeggen, omtrent ons verricht, die bewijzen waren van den goeden wil van eenen anderen tot ons. Deeze *uitwendige daaden*, in onze zinnen inlopende, en ons nut geevende, zijn de *gronddenkenbeelden* van vriendschap: naar maate

nu

nu de daader al of niet gehouden was, dit, volgens eene leesbaare of hoorbaare wet te betrachten, naar die maate is hij verpligt, en wordt ons eene drangreden, betrekkelijk tot de wet, verschaft, die wij verpligting noemen. Doe er een ander voorbeeld bij, van de leugen: ontbind die leugen eerst in een gearticuleerd geluid; daarna in eene betrekking tusfchen deeze klanken, en tusfchen de denkbeelden, waarvan ze teekens zijn; hierop in de verëeniging deezer teekenen, welke verschilt van die, welke er is in den geest van hem die spreekt, en tusfchen de denkbeelden, welken die klanken vertegenwoordigen; en eindlijk in de bewustheid van hem, die spreekt, dat hij een misbruik maakt van deeze teekens: ziet gij wel, dat alhier *enkele* denkbeelden, eerst tot de zinnen gebragt, door samenstelling gepaard worden! pas dit langs den weg van ontbinding tot een onëindig aantal van zaaken toe.

b. Er is in de weereld een onëindig aantal van *zelfstandigheden*! Wat denkbeeld maaken we ons toch daarvan? Wat ziet gij anders in een zelfstandig ding, 't gene ik *lichaam* noem, dan *vastigheid*, *uitgebreidheid*, en *beweegbaarheid*? Deeze dingen maaken het denkbeeld van een lichaam in ons uit! zijn ons deeze drie *eenvoudige denkbeelden*, niet door de zinnen aangekoomen? Mooglijk zegt gij: er mangelt nog een vierde denkbeeld aan; naamlijk, dat der *zelfstandigheid*. Doch: sta eens stil: wat denkbeeld hebt gij toch van eene *zelfstandigheid*? Verstaat gij bij het noemen van dat woord iets, 't gene onderscheiden is van de *vastigheid*, van de *uitgebreidheid*, en van de *beweegbaarheid*? immers neen! gij sluit dezelveu altijd in, op eene onafscheidlijke wijze! Wat denkbeeld vormt gij

Y 4

aan

aan u-zelfven van eenen *geest*? immers geene, buiten dat van een wezen, 't gene het vermoogen heeft van *te denken*, en van *het lichaam te beweegen*; dus zijn onze denkbeelden van geest en lichaam bijkans even duidelijk. Wij hebben klare en onderscheidene denkbeelden van vastigheid, van uitgebreidheid, en van beweegbaarheid, maar we weten niet welke de *zelfstandigheid* is: en op dezelfde wijze van denken, en het lichaam te beweegen, zonder te weten, welke de *zelfstandigheid* is, of welk het onderwerp is, in 't welk men deeze hoedanigheden onderstelt, waarin ze bestaan; dus wij hebben een donker denkbeeld van de *zelfstandigheid*. Laat ons nu wijders, de twee denkbeelden van *uitgebreidheid*, en *denking*, onderling vergelijken: deeze twee zijn zeer klaar; en de moeilijkheid, welke sommigen zich tegen het denkbeeld van eenen *geest* gemaakt hebben, koomt daarvan, dat men niet begrijpt, hoe een wezen zonder uitgebreidheid kan denken: daar het alzoo mogelijk is, eene zaak zonder uitgebreidheid te begrijpen die denkt, als het is te vatten wat een vastigheid zij, die uitgebreid is; om het laatste te begrijpen, moet men een denkbeeld hebben van den *samenhang der deelen* (*cobætio*). Nu is het zoo gemaklijk te vatten, hoe een geest denkt, als het is te vatten, hoe vaste deelen aan elkander gehecht blijven, dat is, hoe een lichaam uitgebreid is; want, alwaar geene deelen zijn, die aan elkander gehecht zijn, daar zijn geene deelen buiten de deelen, en dus geene *uitgebreidheid*. Indien het lichaam deelbaar is, moeten er deelen zijn, waarvan het eene aan het andere gehecht is: want, was er geene verëeniging tusfchen dezelve, zoo zoude het lichaam geheel vernield zijn, en ophouden te zijn; die nu magtig

is te zeggen, wat de deelen van het ijzer of van den diamant te samen houdt, die zal een voornaame zwaarigheid van de natuurkunde hebben opgeruimd. Gij zult met BERNOULLIE zeggen: wel de drukkende fijne hemelstof (*aether*) doet de zelve samenhangen; maar,

.) Laat die omringende vloeistof nog zoo zwaar zijn in derzelfver drukking; indien er niets anders is, dat de vaste deelen doet te samenhangen, zoo moest men het een van het ander niet kunnen afneemen, alzoo gemakkelijk, als of er geene zulke drukking ter weereld plaats had. Leg twee zwaare gepolijste stukken marmer op elkander, welken de drukking van den *aether* in dien stand houdt: men kan ze gemakkelijk vanéén scheiden, en naar den eenen of anderen kant zijlings verschuiven, al kan men het *perpendiculair* niet doen.

..) De zwaarigheid zoude, al gaf men het toe, nog niet opgeruimd zijn: want de drukkende *aether* bestaat ook uit aan elkander yaste en drukkende deelen, wat houdt dan deezzen verëenigd: 't is toch dezelfde vraag omtrent de kleinste *atomi*, die samenhangen, als omtrent de grootste lichamen; nu zonder hiervan een onderscheiden begrip te hebben, kan men zoo min eene *uitgebreide*, als eene *denkende zaak* begrijpen.

Maar nu, 't zij dan dat de denkbeelden van geest of lichaam *niet* of *al*, even donker zijn, dit gaat vast, dat wij het denkbeeld van eenen geest op geene andere wijze, dan door de zinnen, en dus, even als dat van een lichaam bekoomen: want, wij bekoomen de denkbeelden van vastigheid, uitgebreidheid, beweging en rust door de zinnen,

en wij vormen ons het denkbeeld van een lichaam, waarin die drie dingen inhangen, als in eene onbekende zelfstandigheid; even op dezelfde wijze slaan wij de werkingen gade, welken wij dagelijks in ons-zelfven gewaar worden, als *denken, oordeelen, willen, lichaaamen beweegen*: Wij voegen die allen te samen, en leeren daaruit opmaaken, dat deezen te samen bestaan in eene onbekende zelfstandigheid, welke wij *geest* noemen. Als wij nu hooger opklimmen, dan voegen we dit *verstaan*, en *de magt*, welke we in ons ontdekken, bij de *duuring*; wij voegen er zoo veel bij, als ons mogelijk is, totdat we stuiten, en wij vormen ons hierdoor het denkbeeld van God, als een eeuwig en hoogstvolmaakt Wezen! Om nu dit nog meêr optehelderen, dat naamlijk alle onze samengestelde denkbeelden hunnen grond in de eenvoudigen hebben, welken ons door de zinnen zijn aangekoomen, zoo laat ons op de verscheidene soorten van bestaande of mooglijke geesten denken. Hoe we ook den rang der geesten tusschen ons en God door klimmende trappen aanvullen: gelijk men behoort te stellen in den schakel der volkoomenheden: zoo zal al het onderscheid tusschen de rangen der geesten en engelen, enkel bestaan in *verschillende trappen van verstand, en van magt*; dus in *modificatiën* van de enkelvoudige denkbeelden, welken we eerst in ons-zelfven hebben waargenoomen. Schud uwe denkbeelden uit, en zie, of ze wel iets anders zijn, dan *samenvoegingen van de enkelvoudigen*, die we door de zinnen gewaar worden: wat is goud? zekere (let op de woorden) *zekere blinkende kleur, hebbende eenen trap van zwaarte*, zijnde *rekbaar en trekbaar*, of *smeltbaar*? Voegt gij hier niet veele eenvoudige zintuiglijke denkbeelden te samen, die

die alle in ééne zelfstandigheid bestaan, en die maar vermeerderd wordt naar maate, dat iemand nauwkeuriger is in het waarneemen van bijzonderheden in het goud: verbeeld u een leger van honderdduizend man, of een' troep van veele schaa-
pen, gij maakt er u door *aftrekking* eene *éénheid* van, gij verzamelt ze door de werking van uwen geest tot *één*: dit vermoogen van door *aftrekking* te verzamelen, is in uwen geest; op dezelfde wijze handelt gij met het *geheelal*; maar dit alles is gegrond in *eenvoudige*, en *vergeleekene denkbeelden*.

c. Nog verder: onze geest vergelijkt de zaaken onder elkändere, en beschouwt, *hoe de enkelvoudige dingen tot elkänder bestaan*: dit hieten we *betrekkingen*, waarvan de eene zonder het begrip van de andere niet kan bevat worden, zoo zijn alle onze denkbeelden betrekkelijk tot elkänder: want het een leidt tot het ander op, en is er in gegrond, doch allen hebben ze grond in de *zintuigen*, en in de *waarneeming*; bij voorbeeld: *groot*, en *oud*, *grooter* en *ouder* zijn betrekkelijke denkbeelden, tot de *jaaren* en de maat. Als ik zeg *Pieter is ouder als Jan*, wat doe ik dan? ik vergelijk die twee perfoonen met het denkbeeld van de *duuring*, en ik doe iets bij de *duuring* van den eenen, dat ik niet vind in de *duuring* van den anderen: denk nu om de *idea simplex*! *Jan is oud*; als ik dit zeg, wat doe ik dan? ik vergelijk Jan's *duuring* met het denkbeeld van de *duuring*, zooäls dezelve aan *alle menschen* gemeen is; dus is het betrekkelijke denkbeeld gegrond op het *enkelvoudige*, 't gene ik door de zinnen bezit. 't Zoude belachlijk zijn van de zon of van eenen diamant te zeggen, dat ze *oud* zijn; en waaröm? wij hebben in 't geheel geen denkbeeld van de lengte eener *duuring*, die op deze

on-

onderwerpen voegt, dus houdt ook het betrekkelijke noodwendig op, in die twee voorwerpen; de meesten van onze denkbeelden van nabij beschouwd, hebben iets betreklijks in zich, dat naar de eenvoudige denkbeelden wordt afgemeeten.

13. Alle onze denkbeelden zijn of *klaar* en *onderscheiden*, of *donker* en *verward*. Onze *eenvoudige denkbeelden* zijn *dan* klaar, wanneer dezelve zeer leevendig in onzen geest tegenwoordig zijn, als men ze van de voorwerpen zelve onmiddellijk ontvangt, en de zintuigen welgesteld zijn, en alle de omstandigheden die tot een duidlijk gevoel vereischt worden, tegenwoordig zijn; op de klaarheid is ook de *onderscheidenheid* der denkbeelden gegrond. Onze *samengestelde denkbeelden* zijn klaar, *dan*, wanneer de eenvoudige denkbeelden, waaruit dezelve bestaan, *zoodanigen* zijn, maar wanneer hun *getal* en *orde* in den geest duidlijk gevestigd en geregeld is, alsdan ziet de geest op eene klare en volstandige wijze dit samengestelde denkbeeld, zoo dikwerf hij den naam van hetzelfde hoort noemen, of hij er aan denkt; en onderscheidt hetzelfde, door bijzonderheden, van alles, waarmede het eenige overeenkoomst heeft:

14. Wij noemen *zaaklijke denkbeelden*, welken overeenstemmen met het *oorspronkelijke* (*archetypon*) of met het *waare aanzijn der zaaken*: daar men zulks niet aantreft zijn dezelve aan de enkele verbeeldingkracht toetekennen: en, wilt gij zoo, eigenlijk gesproken, is er geen één *enkel denkbeeld*, *ingebeeld*; want de ingebeelden beantwoorden toch aan de magt, welke er in onzen geest is om dezelve voorttebrengen, deeze heeft dan de zaaklijkheid in zich, gelijk het zich toe-

toedraagt in de famenvoeging van denkbeelden van nooit-bestaande zaaken, hoewel de eenheden bestaan hebben: en, voor zooverre deeze eenheden in het famengestelde gevonden worden, zijn ze ook *oorspronglijk*; denk om den *centaurus* het *paardmensch*; dit is waar, ook van alle *wijzen*, en *betrekkingen*.

15. Sommigen van onze zaaklijke denkbeelden zijn *volkoomen* (*adæquatæ*) sommigen zijn *onvolkoomen inadæquatæ*). Alle de eenvoudige denkbeelden, en die van de *wijzen*, en *betrekkingen* zijn volledig: want men slaat er niets in over, van hetgene hun volmaaken, en aan 't oorspronglijke kan doen gelijken: maar die van de *zelfstandigheden* zijn onvolmaakt, om dat dezelve niets anders behelzen, dan een gedeelte van die hoedanigheden, welken zijn in het oorspronglijke.

16. Men noemt, hoewel eenigzins onëigenlijk, de denkbeelden waar of valsch, want eigenlijk past dit meêr op *voorstellen* (*propositiones*). Men kan het echter zeggen, om dat, wanneer we zekere zaak waar of valsch noemen, er altijd dan een soort van voorstel is, ondanks hetzelfde niet is uitgedrukt in vormlijke termen, en wij er niet altijd opletten: daarënboven betrekken wij dikwerf onze denkbeelden tot de *oorspronglijke* (*archetypa*) welken wij gelooven, dat ze vertegenwoordigen. Wanneer dan sommigen van de denkbeelden met hunne *oorspronglijke* zaaken overëenkoomen, noemt men dezelve *waar*, en, andersöm *valsch*. Er zijn twee soorten van *archetypa*, *oorspronglijke* dingen, de eene is *zaaklijk*, de andere huisvest in onze ziel: de zaaklijken, zijn die, welken bestaan in de aanwezende zaaken zelve; dus zijn er geene

andere valſche denbeelden, dan die der *zelfſtan-*
digheden; die, welken in onzen geest huisvesten,
(mentale archetypon) zijn de denkbeelden, die in
 den geest van anderen zijn, bij voorbeeld: *dank-*
baarheid: wanneer wij van dezelyen tot anderen
 ſpreken, zoo meent men, dat anderen in hun-
 nen geest hetzelfde denkbeeld daaraan hechten
 als wij: gelijk het denkbeeld van een paard, aan
 het leeven, in ons beäntwoordt. Van het eerste
 ſoort van zaaklijke archetypa hangt de zaaklijk-
 heid van alle onze kennisſe af, en van de *ziele-*
archetypa hangen woorden af in het taalgebruik.

Nu ſtapte ik, welëerwaardige Heer, tot het 3de
 Boek over, maar het zoude voor deezen brief te
 lang vallen. Ik zal derhalven het tweede Deel
 bewaaren, en opvatten bij eene andere gelegen-
 heid, *Philosophandum ſed paucis!* wanneer ik dan
 Uwe Welëerw: met eenen tweeden brief beſtor-
 men zal. Vaar intuſſchen wel, en bemin uwe
 wijsgeerte, die bij Uwe Welëerwaardigh: een
 getrouwe dienaares der godgeleerdheid is.

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
 den 1 Julij 1774.

TWAALF-

TWAALFDE BRIEF.

AAN DEN WELÉDELEN GESTRENGEN

HEERE H: V: W:

Over eenige woorden der middenëeuwen, GISTA,
PRECARIA en TRIANFACTA.

WELÉDELE GESTR: HEER!

Laat ik met Uwe Weléd. Gestr. wat kouten
over zaaken, die uwe liefhebberij betreffen,
en waarin gij mij kunt leeren.

I. Wat is GISTA? Ik heb uit DOMINICUS
MACER in *Hierolex*: p: 497. geleerd, dat men,
wanneer bischoppen, en archidiakenen hunne pa-
rochiën bezochten, dat, zeg ik, het de pligt was
der parochiën, *procurari*, (wij zouden zeggen in
onduitsch hen te *defraijeeren*) hen te onthaalen,
en in alles vrij te houden. Dit liep doorgaans op
hooge kosten, en bezwaarde de parochiëaanen zeer
merklijk, waaröm er deswegen klagten en ver-
toogen aan den roomschen stoel geschiedden,
waartegen dan ook door verscheidene bullen en
conciliën gewaakt werd. Uw Weléd: Gestr: zal
bij DU CANGE ad v. *procuratio* dezelve vinden.
Vooräl werd dees last drukkende, wanneer het in
gelden moest worden opgebracht, of in *tienden*.
Frankrijk gevoelde iets van dien last, wanneer
het

het die *procuraciones* doen moest bij de koomst der pausen in dat rijk. Het schijnt, dat de kerken deezen last op zich gekreegen hebben, in overëenkoomst met de vazallen, welken verplicht werden hunne leenheeren, als ze op hun goed kwamen, zeer staatlijk te ontvangen, en met groote kosten voor hun aanterichten, en dit was het *gistum*; waarschijnlijk afstammende van het fransche *gîte*, *jacere*, *jacire*, *jacitum*, alsöf gij zeide, *legplaats*, *rustplaats*, *inquantiering*, zoodat de letter *s* klanks halven daartoe gevoegd zij: weet Uw Welëd. Gestr. betere afleiding? De opgegeevene wordt te waarschijnlijker, om dat *gistum* met *mansionaticum*, en *coenaticum* verwisfeld wordt, zooäls uit de oude stukken bij DU CANGE te zien is; wat behoef ik ze overteschrijven? Men had deeze *gista* uitgevonden, kwanswijs, opdat de heeren niet genoopt zouden zijn hunne intrekken te nemen in de openbaare herbergen: doch, toen er ook hierin te grof gehakt werd, bepaalde men het *getal*, en de *som* tot *zooveel*, of *zoo veele maalen des jaars*, en maakte bij de leenwetten vaste wetten hieröp, en eindlijk liep het op eene bepaalde geldsom; zie *Not: du Cangii ad JOINVILLAM p. 101. 102.* Ik verbeeld mij, dat onze jaarlijksche klasfikaale kerkvisitatiën, waarin bij sommige broederen geen gebrek is, aan nat en droog, hiervan een overblijffel zijn; mischien ook de jaarlijksche ambachtsrekeningen op de dorpen; hoewel deezen op *dorpskosten* geschieden,

II. Het tweede, daar ik Uw: Welëd. Gestr. aandacht voor een minuut bij bepaalen wilde, is het woord *PRECARIA p. m. 64.* of *PRECATORIA*, ook *PRECATORIA* gelijk het bij *MARCULPHUS l. 2. C. 5. Form:* hiet, die er mij ook breeder

breeder van bericht heeft; te wèeten: die hunne bezittingen aan zekere kerk maakten, waren gewoon te *bidden*, dat is, te *verzoeken* als bij smeek-schrift, dat ze, ondanks de maaking, het *genot* en *vruchtgebruik* van hunne goederen mogten behouden, gedurende hun leeven; hiervan gewaagt het CONCILIUM TOLET: 6um. Can: 5. MARCULPHUS l. c. meldt ons, hoe hij zijne goederen aan de kerk geschonken, en een *precatoria* geëischt had: *ideo hanc precariam vobis emittimus, ut nullo unquam tempore nostra possessio etiamsi spatium vitæ Dominus prolongaverit, nullum præjudicium aut diminutionem de ipsa villa vobis generare non debeat*. Er is een soortgelijk voorbeeld, bij FLODOARDUS in *Hist: Rhem.* l. 2. C. 1., 't gene ook te vinden is bij LACERDA *Advers.* f. C. 127. p. 255. Vooräl is dit stuk, uit de oude kanonieke rechten breedspreekig opgehelderd, door BIGNON ad MARCULPHUM p. 311. en 312. Het woord heeft onbetwijfeld verzwagering, met het gebruik van ons oude woord *bede*; zie DUCANGE in *Petitio* en in *QUÆSTA*, met WAGENAAR, t. 2. *Hist. Patr.* p. 28. 29.

III. Moeilijker valt het te raamen, wat toch het woord *trianfacta* wil te kennen geeven, 't welk men ontmoet in de brieven van CYPRIANUS. Ik geloof zeker, dat de leezing bedorven is! CYPRIANUS 21ste brief, handelt de *martyribus coronatis, & trianfactis*. *Etecusa adscendit usque ad trianfacta, & inde descendisse*. Er was die giste, *ad tria fata*, doch zulk eene godheid was bij de Romeinen onbekend. GRONOVIVS in *obs. ad script. Eccl.* C. 14. heeft het getroffen, mijnes erächtens; en leest *δευφαντος dryphaeta*, waardoor. HEZYCHIUS in v. en POLLUX *Onom.* l. 8. *segm.* 1.

ons leeren, dat de *traliën*, die om de rechtbank waren καγκελοι, ἢ διαφράγματα, κυκλῆς met het woord *dryphactos* gemeend werden; zie de uitleggers op HEZYCHIUS en POLLUX, waarin ik zie dat DODWELLUS *disf.* 5. *Cyprian.* p. 106. bijvalt: en dan wordt het woord genoomen, bijkans zoo-äls wij nog in onzen stijl zeggen, *bij kwam voor de balie*, of anders, *bij ging de blaauwe trappen op*; willende dus CYPRIANUS van Etecusa zeggen, dat ze wel gedagvaard, en voor de traliën van de rechtbank verscheenen is, maar onveroordeeld is nedergekoomen; zijnde het tribunal op eene hooge plaats gelegen geweest, gelijk doorgaans hiervan daan *ascendisfe*, & *descendisfe*: de scholiast van ARISTOFANES ad *Vesp.* p. 324. noemt dezelve ταυλώματα, διὰ τὸ ἐκ σανίδων καὶ ξύλων τῶν ἐκ θεοῦ εἶναι κατασκευασμένα, als gemaakt uit dunne eiken traliën; zulken hadden ook de grieksche keizers om hunne zitplaatsen in de kerken, bij SOZOMENUS, l. 7. C. 27. *Hist. Eccl.* zie SUICERUS, *thes. Eccl.* t. 1. p. 962. PAMELIUS, in *not. ad Cypr:* p. m. 50. is er dus niet achter, als hij schrijft, dat *trianfacta*, een plaats was, daar men offerde.

Langer wil ik mij geen meester van uwen tijd maaken: daarom haast ik mij met Uwe Welëd. Gestr. minzaam te groeten, en te blijven,

Ut sup: T. T.

P. NIEUWLAND.

s GRAAVENHAGE,
den 10 Maart, 1771.

NB. Zie van deezzen vroegeren datum, 't gene bij
voorige soortgelijke brieven gezegd is.

DER-

DE RTIENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE G: B:

Over PRED: X. vers 15, en PRED: XII. vers 12.

HOOGËERWAARDIGE HEER!

Ik bemerk, dat het gros der geletterde tolken, deze spreekwijze, *dewijl ze niet weten naar de stad te gaan*, figuurlijk en spreekwoordlijk opvatten: 't zij dan, ('t gene mij nog het beste behaagt) dat de dwaazen gezegd worden, *zichzelven*, en den *wijzen*, vers 12. genoemd, moeite te maken; het hoofd, aan zich en anderen, warm te maken, met moeilijke, netelige, en distelige vragen, die verkeeren omtrent hooge, verhevene, en ondoorgrondbaare zaaken; *welke dwaas echter niet weet*, (וְאִם) en geheel onkundig is, omtrent de gemeenste en noodigste zaaken of waarheden, die hem zóó bekend behoorden te zijn, als de gemeene wegen, die naar de stad leiden: wanneer hij, die zichzelven en anderen zoo veel werkschaft over zaaken, die van dieper inzicht zijn, over gemeene dingen van dit leeven, iets te beoordeelen en te schaffen heeft, dan staat hij *gelijk* aan eenen reiziger; of aan iemand, die, in de gemeene wegen onkundig, en van het spoor bijster, verdwaald is; 't zij dan, dat het gaan naar

de stad zal afteekenen, geene kennis noch voorzichtigheid te hebben, om, in de gemeene gescheften van het leeven, met menschen omtegaan; de kunst van te leeven niet te verstaan, daar hij zich vrij wat nutter voor zich op zoude uitleggen, dan zichzelf en anderen met spitsvondigheden te kwellen: in één woord, de zotten geeven zich moeite over zaaken, welken ze voorbij kunnen, en 't gene hen het best zoude dienen, daarvan verstaan ze niets! De zin is wel niet kwaad; maar: hoogëerwaardige Heer, zoude men, de figuur behoudende, zijne gedachten niet nog wat anders bepaalen kunnen? Wie weet of *Salomo*, vers 14. het oog niet vestigt op eene bijzondere soort van dwaazen; te weten: op den *astrologist*, den *planeetlezer*, den *horoscoopsteller*! De *dwaaze astrologist* zal de woorden vermenigvuldigen! veele vreemde karakters en woorden uitbrommen, om kwanswijs den nieuwsgierigen een grootsch denkbeeld van zijne kunst inteboezemen: spreekende veel van *constellatiën*, *influentiën*, *conjunctiën* enz. Tegen zijne zwetserijen aan, zegt de prediker: *De mensch heeft geen kennis van het toekomende: Wie zal hem dan doen weten, 't gene lang na hem weezen zal?* Het is waar, volgens vers 15. de *ongerustheid*, en *angstvalligheid*, welke deeze *dwaaze astrologisten*, aan sommige menschen veroorzaaken, door *bunne voorspellingen*, verönrust zwakke zielen; en welken zijn die zwakke zielen? zij, die den weg naar de stad niet weeten; bijgeloovigen, die den weg naar de HEILIGE STAD niet weeten. Naamlijk: wij hebben in eenen vorigen brief beschouwd, dat de stad, bij uitstek, *Jeruzalem* te kennen geeft; de *heiligo stad*, daar de rechte godsdienst geleerd, de waare wijsheid bekend gemaakt wordt; het *Abel*, daar men vraagen moet, daar

wet

wet en *profeeten* bloeien; daar de tempelis, en de wijzen van Israël wonen. Nu, zij, die kennis van den geöpenbaarden godsdienst hebben, en daardoor weten, dat toekomstige vrijwillige dingen alleen in s'Heeren raad en hand beslooten zijn, en, daarom, de gewoonte hebben, om niet den *astrologist*, maar Gode in den tempel raad te vraagen, worden door zulke *prognosticatiën* niet ontrust, maar wel zij, die gebrek aan kunde in den godsdienst hebben; *Jeruzalem* wordt althans bij den naam gespeld, HOOFDS: I. vs. 21, en de noodiging van de opperste Wijsheid, geschiedt SPR: IX: vs. 3. en 4. *op de tinnen, der hoogten van de stad: Wie is slecht, hij keere zich HERWAARDS* enz. alle de onrust hieröver houdt op, bij hun, die den *weg der heidenen niet bewandelen*, maar *tot de wet en tot de profeeten* zich begeeven, *om dageraad te zien*. Wat dunkt Uw Hoogëerw: van deezen zin? *De onrust, welke de dwaazen veroorzaaken, maakt hem gaande, kwelt hem, die den weg niet weet, welke naar de stad leidt*. Onze LODEWIJK DE DIEU, *Crit. f. h. l p. 189.* heeft anders iets, dat volgeestig is. Hij zet *וַי* door *wachter* over, zooäls DANIEL deeze beteekenis in 't chaldeeuwsch heeft: *als hij naar den wachter*, die op den toren of wal, of in de poort is, vraagde, dees zoude hem den kortsten weg derwaards aanwijzen; maar, 't gene voor oogen is verzuimende, 't gene naast bij is verwaarloozeende, vermoeit hij eenen iegelijken met vraagen. Of dus: Die den *Wachter Israëls*, God-zelven, wiens oog op de menschen is, vraagt; dees zal door de lotspellingen der astrologisten, die weinig van het toekomende weten, niet ontrust worden. De spreekwijs grenst dus aan soortgelijken, welken wij vinden, JEZ: II. vs. 3. *Veele volken zullen*

len zeggen: *Koomt, laat ons opgaan tot den berg des HEEREN, tot het huis van Jakobs God, op dat Hij ons leere van zijne wegen; vergelijk, 1 SAM: IX. vs. 6. Ziet doch, daar is een man Gods in deeze stad, enz. laat ons nu derwaards gaan enz.*

De tweede plaats staat PRED: XII. vs. 12; in welke plaats ik:

1. Aanstip, dat met het 9de vers, de *spreeker*, mijnes erächtens, verändert; en, dat een of ander ingegeest schrijver, ik weet niet wie, misschien *Ezra*, dit boek, 't welk natuurlijk met vers 8. eindigt, sluit. Men vindt dan voldoende redenen, waaröm de rede in den derden persoon gevat wordt, vers 9. en 10.

2. Ik zet de woorden natuurlijk dus over: *En, wat het voortreflijke in deezen* (naamlijk in de aangename woorden vers 10) *is: word er door aangemaand, en opgewekt, mijn zoon: of, het is genoegzaam uit deezen* (voor u) *mijn zoon, om er door vermaand te worden.* Al is het boek niet groot, 't gewigt, dat in de kleinheid van hetzelfde is, is toereikende, om vermaand te worden; 't is onnoodig dit uit veele en uit groote boeken te verzamelen. *Veele boeken te maaken* is het uiterste, het afgesneedene, het *præcisum* יָצָר niet: om naamlijk door het *veeltal* de menschen wijzer en beter te maaken: dit *præcisum* kan wel door weinige en goede boeken bereikt worden, en *eene ingespannen bevljting* יָצָר *studium intentum*, strekt tot vermoeiing van het lichaam: het verwacht de aandacht van min kundige, en bepaalde geesten! zoo-verre is het er af, dat ze door middel van veele
boe.

boeken, en sterke inspanning tot de noodige kennis zouden geraaken! Neen! *het einde van 't gene in dit boek gehoord is*, loopt uit op deeze eenvoudige en vatbaare stelling: *vreest God*, enz. De waarheden, die voor eenen heilbedoelenden mensch te kennen zijn, zijn niet veelen in getal, noch ook moeilijk, om te vatten; elk kan er met middenmaatige aandacht bij! De woorden der wijzen zijn, naar vers 11. *als zoo veele prikkelen, en ingeslagene spijkers*; ze behelzen *kortbondige, en krachtige spreuken*, die op welgestelde gemoederen vaardig en doordringend werken. *De meesters der verzamelingen*, die deeze spreuken bijeenbrengen, *zijn een gifte van den-eenigen Herder*: God, die opzicht over de zielen heeft, gelijk een herder over de schaapen, maakt door eene bijzondere voorzienigheid zulke lieden dáartoe bekwaam, om iets kort, bondig, en voor allen vatbaar optestellen: *derhalven is hetgene hier overig is, volmaakt toereikende*, om er door vermaand te worden, en men zal zich bedroogen vinden, als men zulks zoekt in het veeltal van boeken, dit is het *præcisum* niet, om dit einde te bedoelen, ook zal er de eenvoudige mensch eerder door verward en afgemat, dan geleerd worden, wen hij zich met *ingespannene studie* daarin begeeven wil: zie daar, al het weetenswaardige in eenen korten opslag vers 13. en eene hoofddrangreden, vers 14.

Neem mijne vrijpostigheid wederöm ten besten, en zie op het goede oogwit, 't welk de schrijver van deezen brief heeft; terwijl ik met zegenbede Uwe Hoogëerwaardigh: groet.

T: T:

'sGRAAVENHAAGE,
den 10 Junij 1774.

P. NIEUWLAND.

Z 4

VER.

VERHANDELING.

Over de waare reden, om welke veele Jooden eenen haan offeren, op den grooten verzoendag; en, over iets aanmerkelijks noopens PSALM I. vs. I.

BUXTORF in zijne *joodsche synag*; HOOFDS: XXV. boekt ons, dat de Jooden op den 9den dag van de maand, waarin het feest der verzoening valt, te huis koomende, eenen *haan*, de vrouwen eene *hen* in handen neemen, en de woorden van Ps: CVII. vs. 10, 14, 17. vooräl JOB XXXIII. vs. 25. *Is er dan een gezant bij hem*, enz. luidkeels opdeunen. 't Slot van die woorden, uit Job, is: *ik heb de verzoening gevonden!* te weten: (naar der Jooden meening) *den kalkoenschen haan*. De Jood, stoot of slaat dien haan driemaal tegen zijn hoofd, en zegt bijelken slag: *Dees haan zij een inplaatsstelling voor mij, een verzoening voormij; aan hem zal de dood worden aangedaan: maar aan mij en aan geheel Israëleen gelukkig leeven geworden, Amen*. Men zal daar, alle de bijzonderheden, te breed, om hier optegeeuen, uitvoerig gemeld vinden, wel waardig, dat men ze naleeze. Op wat gronden steunt toch deeze handelwijze, en vanwaar is dezelve herkoomstig? Sommigen hebben eenvoudig gedacht, dat de geheele plegtigheid ontleend zij, van eene dubbelzinnige bewoording van 't woord נָכַר 't welk, en, *eenen man*, en, *den haan* betekent: heeft dan een *man* gezondigd, zoo kan, naar

naar de joodsche logica, een haan daarvoor boeten: trouwens, zooals het offer is, ô Jood, zoo is ook de verzoening! De heidenen gingen u zoo voor: *q̄w*, beteekent, en *licht*, en *eenen mensch*, des offerde men aan de goden lichten en kaarsen voor de menschen: en *Leo de Modena*, merkt wel aan, dat deeze *capara* in Italiën, en in de Levant daaröm ophoudt, omdat die *bijgeloovigheid op niets gegrond is*. Meerdere aanleiding hadden ze hier toe, om door deeze offerände te vergoeden, het gemis van den bok Azazel, die beladen was met de zonden van het volk, en met een lap scharlaken omgeeven was. Nog nader bij koomt het, dat er in het oosten, in de stad *Basfora*, bij den perzischen boezem, zekere halve Jooden en halve Christenen waren, *Sabi*, (onderscheiden van de *Sabæi*) die men meent te kunnen afleiden van het woord *צבע*

't welk *doopen* beduidt, zijnde *discipelen van Johannes*, bekend onder den naam van *Mandai Jafa*, welke drie soorten van offeranden offerden, één van brood, wijn, en olie, één van eenen ram, en het derde van eene *hen*. Of, men zoude ook moogen gissen, dat ze de gewoonte ontleend hebben uit verdraaiing van JEZ: XXII. daar de babylonische verstrooiing dus wordt uitgebeeld, vers 17. *Ziet de HEERE zal u, (ô Sebna!) wechwerpen met eene manlijke wechwerping!* 't gene naar waarheid wel niets anders aanduidt, dan: *gelijk de land- of veeman eenen haan van de eene plaats op de andere brengt, zoodat de haan geen vast hok, nest, of mesthoop heeft, waaröp hij graast, zoo zult gij (Sebna,) bij uwe vaderen niet sterven: niet sterven in uw nest, uw vaderland; maar gij zult vreemde landen, als balling bezoeken, en aldaar ten grave gaan*. Gij ziet, dat wij de leezing van de onzen een weinig veranderen, en in plaats van de woorden,

den, *eene manlijke wechwerping*, zetten: God zal u overvoeren, met de overvoering van eenen haan. Zoo had het HIERONYMUS, in h. l. reeds van eenen Jood hooren verklaaren; hoewel men waarlijk zich bevreemden moet, waaröm de beuzelaars hier juist van de *wechvoering van eenen haan* rabbelen: want andere dieren worden zoowel overgevoerd als de haanen: wat heeft hier een haan, *bijzonder* aan hem eigen in dit stuk? Des, om het beter op *Sebna* te doen slaan, hebben veelen uit de Jooden de *wechvoering van eenen man* gekoozen, omdat een man, gevangen genoomen zijnde, gewoonlijk zoo zacht niet behandeld wordt als een gevangene vrouw. Zoude men echter niet wel zoo eigenäartig moogen gelooven, dat het woord *geber* in *vocativo* staat, en de aanspraak tot *Sebna* gericht wordt. *ô Sebna! ô man! wiens luister zoo groot was, ondanks gij een vermoogend, en magtig man zijt, gij zult echter overgevoerd worden.* Of, zoo het u beter mondt, waaröm zoude de *wechwerping van eenen man*, of liever van eenen *beld*, niet teekenen zulke eene met kracht vergezelde wechwerping, als wanneer een sterk man, een dapper oorlogsbeld, iets uit alle zijne magt, en met zijne handen wechwerpt; van dit woord koomt toch een ander, *gibborim*, en de naam *Gobrias*. Althans de Jooden, bij de beteekenis van eenen *haan* blijvende, en oordeelende, dat er van hunne ballingschap gesproken wordt, smeeden hieruit het offer van eenen *haan*, overëenkoomstig den staat *hunner ballingschap*. Mooglijk hebben zij door dit offeren van eenen haan, hun ander gruwelijk offer, naamlijk van een *christenkind*, 't welk ze slagteden, willen bedekken; te weten: SURIUS in *Act. Sanct.* t. 2. 24 Martii in martyr, *Sim: Trid:* verhaalt, dat de Jooden oudtijds een *Jobel* vierden,

den; 't gene daarin bestond: dat ze, tot verächting van onzen Heere Jezus Christus, op eene wreede wijze een christenkind slagteden, en 't zelve, na 't uitgezoogen bloed opäten: waanende zich daardoor van de vunsche lucht, die hun aankleeft, te zullen zuiveren, hoewel MENASSE BEN ISRAËL, dit met eenen eed ontkent, de *termino vitæ*, p. 148. Wat er van zij: *Leo de Modena*, erkent het *baanenöffer*; en wij moeten over de joodsche blindheid en verftoktheid weenen: biddende God, dat ze in de plaats van Geber, moogen vraagen naar het Copher het losgeld, door den Engel, Uitlegger, gevonden! vraagen naar den Held, bij wien God hulpe besteld heeft, Ps: LXXXIX. vs. 20. נְבוֹרָה

De oude Jooden lazen de woorden: *Escol Copher*, een druiftros van CYPRUS, volgens RAIMUNDUS en GALATINUS, *Isch col Copher*, een man van alle verzoening. Intusfchen is de eed, die MENASSE doet, bij mij toereikende, om de Jooden van die groote beschuldiging te zuiveren, dat ze voorheenen, als ze het veilig konden doen, christenkinderen zouden geöfferd hebben: Ik zweer heilig, zegt hij, bij den God van Israël, bij den Schepper van hemel en aarde, voor wiens aangezicht ik sta! dat het er zoo verre af is, dat de Jooden kinderen zouden offeren, of hunne tanden fcherpen op menschen-vleesch, en hunne keel leenen aan bloed te drinken, dat ze in 't geheel geene offeranden hebben, en al het gebruik van bloed vervloeken!

II. Wat het tweede aangaat, waarvan ik, aan het hoofd deezer *verhandeling*, gewag maakte: hetzelfde bestaat in eene zeer verftandige, godvruchtige, maar, wat al te kabbalistifche woordenfelling, volgens welke de woorden van Ps:
I.

I. vers 1. in de beginletters van elkanderen geschieden, en tot geheele woorden gemaakt, eenen zeer euangelischen zin uitleveren, die teffens het hoofdöogmerk van de psalmen zoude doen zien:

אֲשֶׁר יֵאָמַר לֹא הָלַךְ בַּעֲצָתָא *Welgelukzalig is de man, die niet gaat in den raad!* dit maakt bij iedere beginletter deezen zin: ASCHÛR JAH ISCH ASCHER LAAH L'CHA BAGNETS אִיִּי IK ZAL ZINGEN VAN DEN GODMENSCH, DIE VERMOEID IS OM UWENT WIL OP HET HOUT VAN 'T KRUIS; door de letter אִיִּי beteekend. De latijnsche lezer kan deeze fraaiheid vinden bij HUETIUS *Dem: Euang. p. 998.* De zeer geleerde THEOD: DE HAAS, heeft grootlijks op met deeze zeldzaamheid, en aanbidt hier Gods voorzienigheid, volgens welke, deeze woorden geschikt zijn, om groote waarheden inteboezemen in *Bibl. Brem. t. 1. p. m. 358. 359.* Hierdoor,

1) Wordt de inhoud van het geheele psalmboek klaar opengelegd, als handelende van Christus.

2) De twee natuuren in Christus, de godlijke JAH, de menschlijke, *een man* ISCH, worden hier geleeraard.

3) Zijn *lijden* wordt uitgedrukt door het woord לֹאֵל *flaauw worden, door arbeid bezwijken.*

4) De personen, voor wien dit lijden van nut is, לְךָ *tibi, voor u,*

5) Ja de soort van Mesias dood is er niet in ver-

vergeeten, op het hout; 't welk in de samaritaan-
sche letteren door **ן**, als van eene kruisvormige
gedaante, geschilderd wordt. Maar is het moog-
lijk, dat een geletterd brein, gelijk DE HAAS
was, zich daardoor kan laten inneemen? Wat
behelst het anders, dan vernuftige speelingen van
eene verbeeldingrijke ziel, die woorden scheidt
en verëenigt naar volle genoegen, om er gehei-
men uit te smeeden? Zoo het ergens van dienst
zoude weezen, 't zoude bij Jooden zijn, die door
zulk lokäas eer gevangen worden, dan door de
bondigste vertoogen. Gij zult eenen Jood van
het leerstuk der Drieëenheid eerder en klaarder
overreeden, door aan hem te vertoonen, dat alle
de wortelwoorden drie letters hebben, en slechts
één woord uitmaaken, dan dat gij de plaatsen van
het oude testament ten sterksten tegen hem aan-
dringt. Voeg hierbij, 't gene mij naderhand in
de handen viel, het oordeel van RAMBACH,
Inst: Hermen. l. 2. C. 4. p. 165. andere fraaihe-
den over dit iste vers van Ps: I. kan men vin-
den bij P. GALATINUS l. 3. *Cabala* p. m.
737. 738.

VEERTIENDE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER
GELEERDEN HEERE D: K:

*Handelende ten tweedenmaale over LOCKE's werk,
van het menschlijke verstand.*

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER,

Ik neem de taak van LOCKE, met Uw goed verlot, wederom op, daar ik dezelve voorheen, (*op het slot van den elfden brief*) gelaaten heb. Hebbende dan gezien, hoe onze geest aan de denkbeelden köomt, staat ons nu te bespiegelen, wat nut, en welk werk onze geest met dien verkreegenen voorraad verricht; doch, om zulks meêr vatbaar te kunnen doen, moeten we, volgens

HET DERDE BOEK.

I. Naagaan hoe de menschlijke geest zich van *taal* en *woorden* bedient, tot aangroei van de kundigheden, die in zulk een naauw en hecht verband met de woorden staan. Onze denkbeelden, welken wij opgedaan hebben, zijn zoo *inblijvende in onzen geest*, en buiten het bereik van onze medegeesten, dat we onze gedachten onderling

ling bij geene mogelijkheid kunnen mededeelen, zonder dat we eenige uitwendige teekens aan onze denkbeelden hechten: de bekwaamsten daartoe, zijn onze *woorden* of *gearticuleerde klanken*; deezē zijn dan teekens en tolken van onze denkbeelden. Maar, gelijk er geen klank is, die een natuurlijk verband heeft met eenig denkbeeld in onzen geest, uitgezonderd het denkbeeld van den *klank* of het *geluid* zelf, zoo zijn de woorden enkel *willekeurige teekens*, en hebben door eene algemeene overeenkoomst, hun verband met onze denkbeelden; en van deezē denkbeelden-alleen kan hij, die dezelve bezigt, dezelve tot teekens maken: niet van denkbeelden, welken hij niet bezit: dit moet men vaststellen, want anders zoude de eene mensch nimmer van den anderen kunnen verstaan worden. Als daarom de woorden door hem, die dezelve aanhoort, niet wel gevat worden, wordt ook de meening van den spreekker even daardoor niet begreepen; invoegen men dwaalt, wanneer men denkt, dat de woorden niet alleen in plaats van *de denkbeelden*, maar ook in de plaats van *de zaaken* *zelven* gekoomen zijn. Maar de woorden kunnen onmogelijk de zaaken zelven onmiddellijk beteekenen, want ze kunnen geen teekens zijn, dan van iets, dat in den geest huisvest van hem, die spreekt: nu, daarin huisvesten niet de zaaken, maar de denkbeelden van de zaaken. De woorden zijn *tweesoortig*, daar zijn *algemeene bewoordingen*, en er zijn naamen van *bijzondere zaaken*. Versta dit wél! Iemand zoude kunnen denken: Al wat bestaat, bestaat *bijzonder*; wat behoeven we dus *algemeene* bewoordingen? waar zijn toch die algemeene natuuren, door die termen uitgebeeld, aanwezig? Doch, let eens, het aantal van de bij-

zon-

zondere dingen in de weereld is zoo onbedenklijk groot, dat onze geest buiten staat zoude zijn, om zoo veele woorden te onthouden, als er noodig waren; om alle die zaaken aantestippen: en, gesteld het geheugen konde dezelve onthouden, zoo zoude het hem van geen algemeen nut zijn: dewijl de bijzondere wezens, aan den eenen mensch bekend, somtijds volstrekt onbekend zijn bij den anderen, dus zouden hunne naamen niet dienen, om onderling de gedachten medetedeelen, wijl men aan beide kanten geene gemeene denkbeelden bezit. Behalven dat: de voordering, welke wij in de kennis maaken, gaat voort door middel van algemeene kundigheden, en daartoe hebben wij algemeene bewoordingen noodig: deeze algemeene kundigheden vormt onze geest door *aftrekkingen* van tijd, van plaats, en van andere bijzonderheden, welken de dingen tot *bijzondere zaaken* maaken. Zulk een denkbeeld nu, door *aftrekking* gemaakt, en ontkleed van alles wat het *ondeelbaar* maakt, is in staat, om *te gelijk* veele ondeelbaare dingen te vertegenwoordigen, voor zooveel elk van dezelve *datgene* bezit, 't welk er overig blijft in het *afgetrokkene denkbeeld*; invoegen dat onze denkbeelden in zulk een geval ons vertegenwoordigen, niet *een bijzonder ding*, maar *eene soort van zaaken, soorten, en geslachten*, waarvan elk hun ondeelbaar wezen hebben: want *soorten* en *geslachten* zijn in der daad niet anders, dan afgetrokkene denkbeelden in den geest van hem die spreekt, ondanks elk ondeelbaar ding daarom zijn eigen wezen heeft, met eenen bijzonderen stand; 't welk de *derden* zijn, waarin ze, ondeelbaar beschouwd, kunnen verschillen.

II. Wij zullen den aart en natuur van de woorden klaarder begrijpen, indien wij naargaan de betrekking, welke dezelve hebben met drie soorten van denkbeelden, de *eenvoudigen*, de *zelfstandigen*, en de *bewijzigden*.

.) De naamen van de eenvoudige denkbeelden, en der zelfstandigheden, teekenen een wezen, dat werkelijk aanzijn heeft, en van hetwelke, als zijnde het oorspronglijke, de denkbeelden ontleend zijn: maar de naamen van de *modi mixti* (van de gemengde bewijzigingen) bepaalen zich in onzen geest; ze hieten daarom *kundigheden* (*notiones*) in onderscheiding van de denkbeelden.

..) De naamen van de *eenvoudige denkbeelden* zijn het minst van allen twijfelächtig, en onzeker; maar zoo is het met de *bewijzigingen* niet: onder dezelve zijn somtijds *termen*, die men in geene bepaaling vatten kan: dewijl men noodwendig alles dient te kunnen begrijpen, voor en alëer men het *bepaalen* kan, en dikwerf mist men er woorden toe; hoewel dit ook nu - en - dan waar is, van de eenvoudige denkbeelden: en dan verkoopt men doorgaans woorden voor zaaken. Bepaal eens de *beweeging*, het *licht* enz: en onder de *wijzen*, *rood* en *zwart*, zoo dat het een blinde verstaan kan, die nooit gezien heeft.

...) Ons verstand is de kunstenaar, welke alle *de samengestelde wijzen* maakt; en wel zeer *willekeurig*, omdat ze eigenlijk geen model hebben, maar wij hebben er ons een model van gevormd in onzen geest, en naar dat model drukken wij ons uit.

III. Onder de voordeelen welken onze geest heeft van de woorden, is behalven hunne *beteekenis*, ook de *kortheid*; en hoe meer denkbeelden men door één woord in den geest verwekt, hoe volmaakter de *teekens* zijn. Des hebben de menschen geleerd, om in eene korte rede welke verscheidene denkbeelden te samen grijpt, veele denkbeelden van onderscheidene zaaken, als te samen te pakken, en een onderling stil verdrag te maaken, om elkanderen in zulk of zulk een woord een veeltal van zaaken voor den geest te brengen. Deswegen vindt men in de eene taal woorden, die gesmeed zijn, aan de welken niets beantwoordt in eene andere taal. De naamen van *zelfstandigheden* beteekenen niet hunne *zaaklijke wezens* (*essentiae reales*) maar hunne *noemwezens* (*essentiae nominales*) bij voordeel: de *kleur*, het *gewicht*, de *uitrekbaarheid* enz: en aan alle deeze *wijzen* geeven we den naam van goud: dit is een *naamwezen*; want de inwendige gesteldheid der deelen, welke de grond is van die eigenschappen, is het *zaaklijke wezen*: kenden we dit laatste, wij hadden er een geheel ander denkbeeld van. Nu vergenoegen we ons met een denkbeeld, 't welk we naar den trap onzer kundigheden gevormd hebben, doch waarvan wij niet in staat zijn te zeggen, of het *al dan niet* met den grond van het wezen overeenkoomt.

.) Evenwel men begriipe niet, dat we hierin alleen *willekeurig*, dat is *grillig* te werk gaan. Wij hebben *dingen* gezien, bij die geziene dingen vergelijken wij ze, en passen er op toe, 't gene wij er op toepaslijk oordeelen, 't gene min of meer waar is, naar de maate van iemands doorzigt

zicht en bekwaamheid, dus is het verschillend bij verschillende verstanden: naar maate ook nu de eene mensch vaardiger *aftrekt*, en het *afgetrokken* weet bijeen te zamelen, en in één punt te vergaderen; naar die maate zal hij ook klaardere en meerdere denkbeelden bezitten van foorten en van geslachten.

IV. Onze woorden strekken,

.) Om onze gedachten als te *registreeren*, en te *onthouden*, zoodat ze op het wederkeeren van die gedachten, als geduurig tegenwoordig, en bij der hand zijn; mits, dat we dezelfde teekens onveranderlijk aan dezelfde zaak vast maaken,

..) Zullen de woorden gelden, om onze gedachten aan anderen medetedeelen, dan moeten ze gemeene teekens zijn tusfchen hem, die dezelve ontvangt, en hem, die ze mededeelt.

...) Men deelt elkanderen de woorden mede, hetzij *burgerlijk*, hetzij *wijsgeerig*: de eerste manier strekt tot de dagelijksche verkeering, de tweede dient, om naauwkeurige begrippen van zaaken inteboezemen, en zekere algemeene voorstellingen, waarin de geest zich vergenoegen kan, te verschaffen in het onderzoek, en tot bevordering van de waarheid; hoewel dit zeer moeilijk valt, en niet zelden veele duisterheden baart, zelfs door, en uit hoofde somtijds van de al te groote naauwkeurigheid. Wij kunnen ons dikwerf niet verstaanbaar uitdrukken, wanneer de denkbeelden, waarvan de woorden teekens zijn, zeer te samengesteld zijn; wanneer de eenvoudige denkbeelden, waaruit de samengestelden be-

staan, geen natuurlijk verband met elkander hebben, zoodat er in de natuur, en naar het leeven noch regel, noch vast model is, om dezelve daarnaar te regelen; wanneer de beteekenis van een woord betrekkelijk is tot een oorspronkelijk ding, 't gene ja wel bestaat, maar 't gene we niet gemakkelijk kunnen kennen; wanneer de beteekenis van een woord, en het waare wezen van de zaak niet volkoomen hetzelfde zijn. Neem eens de proef met het woord *glorie, roem, eer luister*? waar vindt men de verzameling van alle de denkbeelden bijeen, die te samenloopen, om het volledige begrip van dit woord uittebeelden? aan hoe veele dingen denk ik bij dat woord niet *opvolglijk, zijdelijk* of *ondergeschikt*? Doe er het woord *rechtvaardigheid* bij, waarāan ook verschillende denkbeelden, die bij den eenen en den anderen niet even onveränderlijk bepaald worden, vast zijn.

V. Bij deeze natuurlijke onvolmaaktheden voegen de menschen nog veele anderen, door een willekeurig misbruik.

.) Men bedient zich veelāl van woorden, waarāan men geen vast en bepaald denkbeeld hecht: 't zij dan, uit gebrek van wél te denken; 't zij om *bijzonder* te zijn, en door donkerheid bewonderd te worden; 't zij, om den eenen of anderen zwakken kant te dekken in ons samenstel; 't zij uit eene wufte gewoonte. Men heeft woorden geleerd, die gebruikelijk zijn bij onzen landāart; men bedient er zich van in den omgang: maar men kreunt zich luttel, om er eene zaaklijke beteekenis aan te hangen. De menschen hebben den mond vol van *de reden*, en *de genade*; maar, ei! wat denken ze bij het gebruik van deeze woorden?
 ..) Of

..) Of men is wispeltuurig, om in dezelfde rede hetzelfde woord te maaken, *nu* tot een teeken van dit, *nu* van iets anders. Gaat het zoo niet in alle de *geschillen*? hoe dikwerf verwisfelt men daar niet van stukken!

...) De schoolfche geleerdheid gewoon alles te benevelen, vindt nieuwe termen, en bedient er zich van, en dit gaat dóór voor *spitsvondigheid*, schoon het duizende verwarringen, en inwikkelingen met zich brengt.

....) Men neemt woorden voor zaaken aan; woorden, waarbij men niets denkt! anderen nemen ze over, en denken er even min bij, ze verkrijgen verjaaring en burgerrecht: de *formæ substantiales* de *spatia imaginaria*, zijn er waarborgen van: de nakoomlingen beöeffenen een ingewikkeld geloof, en kunnen er niet toekoomen, om te denken, dat hunne vaders en meesters daar niets bij dachten.

.....) Ook bedriegt men zich fomtijds met te verönderstellen, dat de beteekenis van een woord zoo klaar en bepaald is, dat men zich in het denkbeeld daarvan niet kan bedriegen: daarom vinden ze het vreemd, dat men hen verplicht wil, om zich vroed te maaken van de beteekenis der van hen gebruikte woorden; ondanks het meest vast gaat, dat een ander niets verstaat van den zin van het woord, zonder dat men den zegger zulks met naauwkeurigheid heeft doen verklaaren.

.....) De figuurlijke bewoordingen, en de gezochte fieraaden van rhetorika, zijn ook niet zelden een wezenlijk misbruik van de taal. Men ver-

gaapt zich aan dien opschik, en wordt zoetvoerig wechgesleept, om den zin aanteneemen zonder dat men de beteekenis uitpluist. Het zoude waarlijk tot rust en opfiering van de menschlijke maatschappij strekken, als men zich toeleide, om meer naauwkeurig, en beredeneerd te spreken! Die er lust aan heeft, bediene zich van de volgende voorbehoedsfelen:

1. Ieder moest bezorgd zijn, om zich nooit van een woord zonder beteekenis te bedienen, of eenigen klank te uiten, zonder een denkbeeld daaryan in zijnen geest te hebben, wat hij er mede begeert uittedrukken.

2. Dit denkbeeld, 't gene men door dat teeken, wil uitdrukken, behoort klaar en onderscheiden te zijn: of, is het een samengesteld denkbeeld, dat dan de samenstellende denkbeelden, bepaald en volstandig zijn; vooräl ook in woorden, die tot het zedenkundige gebezigd worden, zoodat wij gemakkelijk bij onderscheiding alles kunnen optellen, wat er in dat denkbeeld te pas koomt, en het in die eenvoudige denkbeelden kunnen ontbinden; we zullen anders, zelf, naauwlijks begrijpen wat we willen beduiden, en veel minder, een ander.

3. Men moet, zooveel mogelijk, zijne denkbeelden schikken, naar de gemeene beteekenis, welke de woorden hebben in het gemeene gebruik: het gebruik bepaalt de beteekenis, en ieder bijzonder mensch mag daarin geene verandering maaken, die hij goedvindt.

4. Maar, dewijl het gemeene gebruik, een groot aantal woorden, ja wel het meeste getal, in eene wilde en onbepaalde beteekenis heeft over-
ge-

gelaaten, en men dikwerf genoopt wordt, om een gemeen gebruikelijk woord, in eenen wat bijzonderder' zin te neemen; zoo dient men somtijds aantemerken, in welken zin men zich van dat woord bedient: vooräl, wanneer het merklijk tot onze zaak doet, en hiertoe is het middel van beschrijving, omschrijving of bepaaling van veel dienst: of anders, zoo men van enkelvoudige dingen spraake heeft, dezelve aan het gezicht te vertoonen, en bij 't zicht den naam te noemen: want somtijds zijn veele hoedanigheden, welke een lichaam van een ander onderscheiden, niet onder woorden te brengen; en, dewijl wederöm somtijds verscheidene hoedanigheden niet aan de zinnen kunnen vertoond worden, zoo is er eene beschrijving te gelijk bij noodig.

HET VIERDE BOEK.

§. I.

Onze kennis is niets anders als het begrip van de overëenkoomst, en van het verschil tusfchen twee denkbeelden; welke overëenkoomst, en welk verschil men tot vier foorten kan brengen: *De zelfsheid; het medebestaan; het wezenlijk bestaan; en, de betrekkingen.*

I. De eerste en voornaamste werkzaamheid van ons verstand, bestaat in het begripen van de denkbeelden welken wij hebben, en te bezien hoedanig dezelve zijn, en waarin ze van anderen verschillen: zonder dit, kan geen geest, eene verscheidenheid van gedachten bezitten, noch oordeelen, noch redeneeren, noch gevolgen trekken;

hierdoor weet de geest wanneer hij geel ziet, en kent dat dit geel geen blaauw is.

Onze denkbeelden van de zelfstandigheden, bestaan in eene zekere verzameling van eenvoudige denkbeelden, uitgedrukt door eenen bijzonderen naam, en ons meeste onderzoek in het stuk der zelfstandigheden strekt om te weten, welke andere hoedanigheden dezelve hebben, of welke andere denkbeelden met haar bestaan, of zich vereenigd vinden met de denkbeelden van ons samengestelde denkbeeld; bij voorbeeld: men onderzoekt, of het *goud* vast is; dat is: of het in het *vuur* kan bestaan zonder zich te verteeren, en of dit denkbeeld in hetzelfde onderwerp bestaan kan met de denkbeelden van de geele kleur, van gewigt, van smelting, en van rekbaarheid, waaruit het denkbeeld van goud bestaat; wijders, of die zaak, waarvan wij een denkbeeld in onzen geest hebben, werkelijk bestaat; eindlijk, of, en welke betrekking tuschen twee denkbeelden *al* of *niet* kan stand grijpen; bij voorbeeld: *de zoetheid is geen bitterheid*, dit zeggende, geef ik iets dat tegen de *zelfsheid* aanloopt, te kennen: *het ijzer is vatbaar voor de indrukfelen van den diamant*, in dit gezeg, noem ik eene overeenkoomst van twee medebestaanlijkheden: *God bestaat*, en dit fluit in, eene overeenkoomst met het daadlijke aanzijn.

2. Naar maate ik nu de *al* of *niet* overeenkoomst van mijne denkbeelden begrijp, naar die maate is ook de duidlijkheid van mijne kennis onderscheiden: somtijds gevoel ik een van die twee *onmiddellijk*; bij voorbeeld: *dat drie meêr is dan twee; dat drie, twee is en één; dat een Cirkel geen drie-*
boek

boek is; dat *rood* geen *geel* is; zulks noemt men een *inziende kennis*, (*notio intuitiva*) en dit schijnt de grootste en zekerste kennis te zijn, die wij kunnen hebben; ik meen de *inziende kennis*: grooter en zekerder kan iemand niet vorderen; hij weet daardoor, dat een denkbeeld, 't welk hij in zijn geest heeft, zoodanig is, als hij het bezit, en dat hetgene hij als onderscheiden beschouwt, waarlijk zoodanig is. Deeze inziende kennis is noodig in hetgene ik de *betooging* noem: deeze is een *verdere trap van kennis*, en in alle de samen- schakeling van onze denkbeelden, zonder welke we tot geen eene vaststelling van eene zaak kunnen koomen. Ik noem *demonstratie*, wanneer ik de overeenkoomst, of het verschil van twee denkbeelden niet *onmiddellijk* begrijpen kan; maar, wanneer onze geest een zeker derde denkbeeld doet tuschenbeiden koomen, om te toonen de al of niet overeenkoomst; bij voorbeeld: onze geest kan de driehoeken van eenen driehoek niet te samenvoegen met twee rechten, zoodat hij onmiddellijk derzelver gelijkheid bevatten kan; daarom bedient hij zich van zekere andere hoeken, om zulks te meeten. Om nu zulk eene kennis in onste verwekken, moet ik op het zicht kennen, de al, of niet overeenkoomst der middeldenkbeelden, waarvan men zich bedient in elken trap van *afleiding*, anders kan ik niet demonstreeren, noch het verschil of overeenkoomst van twee denkbeelden aan- toonen: want, één van beiden, of de *al* of *niet* overeenkoomst van twee denkbeelden is niet duid- lijk door zichzelf, dat is, kan niet onmiddellijk ingezien worden, en dan zijn er preuven noodig, om het te toonen; dit noemt men eene *berede- neerde kennis*; welke echter nooit zoo klaar is, als

de *inziende kennis* : waaröm? *het geheugen* moet hier tusfchenbeiden koomen , om het onderlinge verband van alle de deelen van eene demonstratie , zooäls het één tegen het ander ftaat , vast te houden ; en men moet zeker gaan , dat men geen ééne overflaat : dit verëischt in eene lange *afleiding* , veel aandacht , zoo men niet wil dwaalen. Sommige eindige bijzondere wezens , bevatten we door onze zinnen , en dit noemen we eene *zintuiglijke kennis* ; die , fchoon minder in trap zijnde als de *inziende* en *betoogende* , echter boven de enkele *waarschijnlijkheid* gaat.

3. Uit het beredeneerde volgt nu :

.) Dat er geen kennis kan zijn , daar geen denkbeeld is.

..) Dat onze *inziende kennis* , zich zooverre niet uitftrekt , als onze denkbeelden : omdat wij het *meerder gedeelte* van onze denkbeelden niet onderling kunnen vergelijken op zoo eene onmiddellijke wijze , dat wij de overëenkoomst , welke wij zoeken , kunnen ontdekken.

...) Dat onze *beredeneerde kennis* , daar niet veel beter toe in ftaat is , om ons naamlijk de overëenkoomst of het verfchil van alle de denkbeelden te doen bemerken daar , waar de *inziende kennis* ons begeeft , omdat wij de middeldenkbeelden niet kunnen vinden , die dezelve op eene *inziende manier* verëenigen.

....) Dat de zintuiglijke kennis nog veel minder uitgestrekt is , als de twee voorgaanden , omdat de-

dezelve zich niet veel verder uitstrekt, dan de daadlijke tegenwoordigheid van de bijzondere voorwerpen, die onze zinnen aandoen.

.....) Dat onze kennis niet alleen onëindig beneden de geheele uitgebreidheid der wezens is, maar ook, dat dezelve ons verlaat in het grootste deel van onze onderzoekingen, die we kunnen in het werk stellen omtrent de denkbeelden, welken wij hebben; ik bid u toch:

a. Zoo gij acht geeft op de geheele uitgebreidheid, en 't aantal van de wezens: indien wij den kleinen hoek van de aarde, waarop wij gebannen zijn, vergelijken bij dat gedeelte van het geheel, waarvan wij eenige kennis hebben, zoo zullen we bevinden, dat deeze aarde slechts een *stip* is; zelfs, dat het gedeelte van het *heelal*, waarvan wij eenige kennis hebben, zoo onmeetlijk groot als het dan is, slechts een *stip* is, vergeleeken bij al datgene, dat wij niet eens ontdekken kunnen van 't *geheelal*.

b. Indien we de groeibaare dingen, de redenlooze en redelijke wezens (ik zwijg van de rangen der geesten) en millioenen andere dingen in het geheel beschouwen, met hunne verschillende hoedanigheden, waarschijnlijk geschikt en geëvenredigd naar andere zintuigen als de onzen, waarvan wij geene kundigheden altoos hebben; ik zeg, als we die onëindige verscheidenheid, en hoeveelheid van andere wezens in 't geheel gadeslaan, die aanzijn hebben, en wij vergelijken dan de weinigen, waarvan wij hier op aarde eenig denkbeeld hebben, dan moet het getal onzer denkbeelden bijster klein worden.

c. Hoe

c. Hoe daarënboven de denkbeelden, welken wij hebben van dingen, die ons nabij zijn, oppervlakkig zijn, daar wij althans de zulken van dege behoorden te kennen, wat wordt dan onze menschelijke geest bepaald; en wat onëvenredigheid is er dan niet bij ons tot de uitgebreidheid van het geheel! En, maak nu eens de reekening op: van hoe weinige dingen kunnen we dus *aftrekkingen* en *algemeenheden* maaken; hoe veele millioenen geslachten en foorten van 't geheel misfen we in den fchat onzer denkbeelden; dus ook, hoe veele eeuwige en algemeene waarheden, welke op de aftrekking enkel rusten.

§. II.

Maar door alle zulke redenkavelingen koomt gij mogelijk in dien denk: Hebben we dan wel een eenig denkbeeld van eene éénige zaak, zóó als zij is? worden we dus niet, in eene algemeene onweetendheid gedompeld? Doch, geen zwaarigheid! onze kennis is in zóó verre waar en zaaklijk, als ze gelijkvormig is aan de zaaken zelve.

a. Onze eenvoudige denkbeelden zijn gelijk aan de zaaken, zooäls een gewrocht gelijk is aan deszelfs oorzaak; want, dewijl onze geest die denkbeelden uit zichzelven niet maakt, zoo moeten die genen, welken hij bezit, *gelijk zijn* aan de krachten, door welken ze voortgebragt worden, welke krachten zijn in de dingen, die ons de eenvoudige denkbeelden geeven; en deeze *gelijkheid* is toereikende, om ons eene zaaklijke kennis te verschaffen.

b. Alle onze samengestelde denkbeelden, uitgenomen die der zelfstandigheden, zijn gelijkvormig

mig aan de *wezenlijkheid* der zaaken, zoo dat wij er ons van kunnen verzekeren. Want, dewijl ze de *oorspronglijkheden* (*archetypa*) zijn, welken de geest geformeerd heeft, en niet de *kopijen*, door welken de geest zich vermeet te vertegenwoordigen eene zaak, die buiten hem bestaat, zoo hebben we, belangende die soort van denkbeelden in onze samensprekingen en redeneeringen, geen oogmerk om eenige zaak aantemerken, als bestaan hebbende, dan voor zooverre dezelve gelijk is aan deeze denkbeelden.

c. Onze samengestelde denkbeelden nu van de zelfstandigheden gevormd zijnde met een oogmerk, om de oorspronglijkheden, die buiten ons bestaan, te vertegenwoordigen, zoo kunnen we niet verzekerd zijn, dat onze kennis, betreffende deeze denkbeelden, zaaklijk is, dan in zooverre als het door het daadlijke bestaan der dingen zelven blijkt, dat de eenvoudige denkbeelden, die in eene *combinatie* zijn opgeslooten, gelijk wij trouwens alle onze samengestelde denkbeelden aan deeze *combinatie* schuldig zijn, zoo onderling en met elkander bestaan, als wij ze *combineeren*: de reden hiervan is, omdat wij de zaaklijke gesteldheid, waarvan deeze hoedanigheden afhangen, niet kennende, wij ook niet, dan door de ondervinding, kunnen kennen, welke hoedanigheden *al* of *niet* onderling met elkandere kunnen bestaan in hetzelfde onderwerp. Indien wij nu in een samengesteld denkbeeld, andere hoedanigheden verzamelen, dan die, welke onderling bestaan kunnen, zoo zal de kennis van die zelfstandigheid, welke dat denkbeeld vertoonen zal, de kennis zijn van een hersenschim die wij ons gevormd hebben, en geenszins van een zaaklijk wezen.

§. III.

Hieruit leeren we nu, wat eigenlijk *waarheid* is! *Waarheid* is de *samenvoeging*, of de *scheiding* van *teekens*, naardat de dingen innerlijk *samen*gevoegd, of *gescheiden* zijn. Door de *samen*voeging of *scheiding* der *teekens* versta ik die, welke geschiedt op eene *stellende*, of *ontkennende* wijze: men noemt het *een voorstel*. De *teekens*, waarvan wij ons bedienen, zijn *tweesoortig*: *denkbeelden* of *woorden*; de *voorstellen* zijn dus ook of *inwendig* in *onzen geest* (*mentales*) of *woordlijk*: de *waarheid* is dan ook *tweesoortig*, een *zaaklijke*, of *zuiver woordlijke*. Men vindt eene *zaaklijke waarheid* in een *voorstel* dan, wanneer het of *stellig* of *ontkennend* is, naardat de *denkbeelden* overëenstemmen met hunne *oorspronglijkheden*. Men vindt de *woordlijke waarheid* in een *voorstel* dan, wanneer een *voorstel* of *stellig* of *ontkennend* is, naar de *al* of *niet* overëenkoomst van onze *denkbeelden*, ondanks deeze *denkbeelden* geene overëenkoomst ter *weerd* hebben met de *oorspronglijkheden* (*archetypa*).

§. IV.

Het is van belang, te onderzoeken, welke *voorstellen* magtig zijn, om in *onzen geest* te doen *binnen treden*, eene *zekere kennis* van de *algemeene waarheden*!

a. In *algemeene voorstellen*, daar de *termen* of *woorden* de *soorten* beteekenen, die bestaan in *zaaklijke wezens*, van *naamwezens* onderscheiden, zijn wij niet bekwaam, om eenige *zekere*
ken-

kennis te hebben: want, dewijl wij dat zaaklijke wezen niet genoeg kennen, welke hoedanigheden eene overëenkoomst of strijd hebben met dat onbekende wezen; zelfs kunnen wij niet ontdekken, welke wezens tot die soort behooren: en dit valt dikwijls voor in voorstellen, welke de *zelfstandigheden* betreffen, en niet in zulken, die andere dingen raaken; omdat die andere dingen veröndersteld worden geen zaaklijk wezen te hebben, dat onderscheiden is van het naamwezen.

b. In alle algemeene voorstellen, daar men de woorden stelt enkel in de plaats van het naamwezen, of van het afgetrokkene denkbeeld, zoodat men daardoor eeniglijk de soort bepaalt, zijn wij in staat om zekerheid te hebben, in zooverre als wij de overëenkoomst of het verschil van die afgetrokkene denkbeelden kunnen bevatten: maar, dit ziet slechts op zeer weinige zelfstandigheden, om reden, dat wij niet dan in zeer weinige gevallen kunnen ontdekken het noodzaaklijke samenbestaan, of de onbestaanbaarheid der denkbeelden, met die, welke het samengestelde denkbeeld uitmaaken, 't gene wij van zekere soort van zelfstandigheden hebben.

§. V.

Daar zijn zekere voorstellingen, welken wij *axiomata*, eerste kundigheden noemen; die van sommigen aangezien worden als met ons geboren, en die den grond uitmaaken van alle onze kennis: maar uit hetgene wij van de *inziende kennis* voorheenen gezegd hebben, zal men dit alzoo niet bevinden te zijn, en dat ze door zich-
zel.

zelve geen meer klaarheid hebben, als duizend andere voorstellen; waarvan men sommigen kent vóór die *axiomata*, en eerder als dezelve, en waarvan anderen even vaardig en klaar gekend worden: is dit zoo, dan volgt, dat ze niet *ingeschapen* zijn, en dus geene gronden van onze kennis uitmaaken, noch van onze redeneeringen. Men staat toe, dat deeze *axiomata* door zichzelve klaar zijn, 't is onmogelijk, dat iets te gelijk kan zijn en niet zijn op denzelfden tijd: Maar, indien wij de natuur van ons verstand naargaan, en de denkbeelden, welken wij hebben; en indien men er bij denkt, dat het onmogelijk is, of het verstand moet zijne eigene denkbeelden kennen, en weeten, dat zijne onderscheidene denkbeelden, werkelijk zoodanig zijn, dat is, *onderscheiden*; moet men dra bespeuren, dat deeze *axiomata*, die men houdt voor de fundamenteele beginsels van onze kennis en redeneering, niet duidlijker in zichzelve zijn, als dit voorstel, *één is één*, 't is onmogelijk, dat *één twee*, of, dat *rood blaauw* zij; deeze voorstellen kennen wij even schielijk, en even klaar, als de genoemde *eerste kundigheden*. Kan men zich wel verbeelden, dat een kind niet op eene inziende wijze zoude weeten, dat *suiker tegen de wormen*, geen *waare suiker* is; of zoude dat kind het *axioma* vooraf moeten weeten, 't is onmogelijk, dat een zaak te gelijk zij, en niet zij op denzelfden tijd. Onze kennis van *enkel inzien* breidt zich uit tot alle onze denkbeelden, met opzicht tot de *al* of *niet* overëenkoomst van de zelfsheid; gevolglijk zijn alle de voorstellen, die deeze soort van overëenkoomst of verschil raaken, 't zij ze in meer of min algemeene woorden bevat zijn, van even dezelfde klaarheid door zichzelve, en
 dus

dus is het ook gelegen met alle *wiskundige voorstellen*. Men bedient er zich wél en ten rechte van, na dat ze ons eigen geworden zijn: maar de wijze, waaröp onze geest tot kennis van dezelven gekoomen is, is, niet met en door, van die vóórstellen, als van meet afään te beginnen en daarvan gevolgen afteleiden, maar wel, door te beginnen van bijzondere kleinere zintuiglijke waarnemingen, en zootrapswijze tot grooteren voortegaan.

Hier begeeft mij wederöm de aandacht, en ik zal het overige voor een derde uittreksel, moeten spaaren, tot op eene andere gelegenheid.

Onderwijl groet ik Uw Welëerw. en ik zal mij verheugen in uwe welvaart! blijvende,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 14 Julij 1774.

VIJFTIENDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE H: V: W:

*Over twee letterkundige stukken: over het woord, door
de LXX. gebezigd, 2 KONINGEN XXI. vs. 6;
over de al, of niet zwaarheid der turksche
slaavernij; en, over een wijsgeerig stuk.*

WELËDELE GESTR: HEER!

De LXX. overzetters bezigen, 2 KON: XXI.
vs. 6. voor het woord, 't gene de onzen
vertolken door *waarzeggers*, een zeldzaam grieksch
woord, θελητάς, althans dus leest de *ed: Alex: Ald.*
daar de gemeene leezing heeft, τεμένη; ze willen
er de toveresfen בַּחֲבִיבִּים die door *de ob*, waarzeg-
gen, mede uitbeelden: echter zie ik uit TROM-
MIUS, in de *grieksche concordantie*, dat men het
enkelvoudige alleen heeft, θελητήν; doch 1 MACH:
IV. vs. 42. wordt het woord in het meêrtal ge-
bruikt voor θεληταὶ νόμος, *gewillige ijveraars voor
de wet*. Is de gemeene afleiding en verklaring
niet wat laf? Dezelve wordt afgehaald van het
werkwoord θέλειν, *willen*, alsöf men laze, *willi-
gen*, omdat ze menschen uit het graf konden op-
brengen, welken ze maar *wilden*? Of zoude men

aan het werkwoord *volens*, willende, den zin moeten leenen van *vriend*, of *gehoorzaamende*? VIRGILIUS heeft: *populo dare jura volenti*: rechten te geeven, aan het gehoorzaamende volk. SALUSTIUS heeft: *pariter volentes, pariter amici*; zie ALBASPINÆUS ad *Optatum Milev*: p. m. 69. Wij leezen, dat de vrouw te *Endor*, aan Saul het voorstel deed: *Wien zal ik u doen opkoomen*? I SAM: XXVIII. vs. II. Zij geeft hem een ruime keur van zoo veele koningen, profeeten, en patriarchen, als hij maar wilde; dus schreef vader JANSONIUS *Heil: Uitfp. t. I. p. 272*. Zoude de leezing niet wel bedorven zijn, en het woord *θέλεται*, verwisfeld moeten worden met *θελκται*, *melkers*, *uitzuigers*, die de kunst hadden, of, om de beurs der nieuwsgierigen te leêgen, en het geheim uittete haalen door listig te vraagen? Mischien heeft men het woord *ob* van *הבן* voluit afgeleid, en daaruit zoude de gemeene leezing, *Θελητής*, gebooren zijn; welk woord HEZYCHIUS verklaart door *προαιρετικός*, zulk een, die met een vast voornemen iets aanvaardt, v. SELDENUM, *synt: de Diis Syris. l. I. C. 2. p. 48*. De verandering van *θελκτής*, in de leezing, heeft groote naamen vóór zich, als van J. VOSSIUS *de 70. Interp. p. 61*. bij welken *θελκτής*, is *impostor Illex*, van LE MOINE, *v. f. t. 2. p. 994*. De geleerde ALBERTI blijft bij de oude leezing, AD HEZYCHIUM t. I. p. 1689. Bij denzelven HEZYCHIUS vindt men *θελγίνες* of *θελχίτες* voor *γόντες*, *πανῆργοι*, *φαρμακευται*, *bedriegers*, en *goochelaars*; en *θελγόμενον* voor een, die *bedroogen* wordt; zie ook aldaar ALBERTI. Zoo wij bij de gemeene leezing van de LXX. willen blijven, kunnen wij ons van dien omflag ontdoen, en houden hun *τεμίνη*, voor *eenzame*, en *heimlijke boschen*, daar men

de praktijk van waarzeggerij oeffende. Toen de oude Grieken nog geene tempels hadden, zonderde men een stuk van den akker of het land, van het gemeene gebruik af, en plaatste er een altaar op, die τέμενος hiette, van τέμνειν *afsnijden*; HOMERUS Iliad. Θ vs. 48. daar de scholiast heeft αποτετμηένος εἰς τιμὴν: naderhand werd het gebruikt voor de *area* de *opene plaats*, waarop de tempel stond; doch hierin weid ik niet uit. Mag ik nog eens gissen? — In de aangehaalde plaats der Machabeën, zijn θεληταί νόμος, *liefhebbers van de wet*; wat! indien we dus θεληται, overgooten in *liefhebbers*, te weten, van de *guichelkunst*, θελητοί, die ook zeer gewild waren bij een afgodisch volk, zooäls de LXX. hebben, γῆ θελητή *een gewild, een begeerlijk land*, MAL: III. vs. 12. Waaröm is de leezing τελητής, waarvan de *telestica*, *ars initiandi*, τελετή, den geletterden bekend, zoo verwerplijk? is de verändering van θ in τ zoo groot? zoo onmooglijk?

II. Ik ga over, tot het tweede stuk. Het gemeene gros der menschen beöeffent doorgaans een teder christlijk medelijden, met hun, die bij den Turk gevangen zitten, en men vormt zich van hunnen toestand de allernoodlottigste denkbeelden; 't was zelfs voorheenen, en nu nog eenigzins bij de roomsche kerk een godsdienstig werk, penningen tot hunne rantsoeneering bijeen te zamelen: maar, zoude hun lot wel zoo ondraaglijk zijn, als men zich gewoonlijk inprent? Dit weet ik, dat de ridder D'ARVIEUX, in zijne *Memoires* t. 3. p. 457. par le P. Labat, zulke vooröordeelen *pieux menfonges*, *godsdienstige leugens*, noemt. Hij zegt, voorheenen ook in die gedachten geweest te zijn, maar was er van te rug gekoomen, uit hetgene
hij

hij met zijne oogen te Tunis aanschouwd had. Men heeft de slechte gewoonte, om in de christensteden, althans in de roomsche staaten, mannen met eenen langen baard te laten omwandelen, met pijë rokken, beladen met ketenen, die om eene aalmoes bidden voor hunne medegevangenen, en breed opsnijden van de ellenden, die ze doorstaan; de uitkoomst heeft geleerd, dat dezulken loutere guiten, en misleiders zijn. Van den zeer draaglijken en niet geheel onäangenaamen stand dier slaaven getuigt ook LAUGERIUS TASSIUS *Hist. du royaume de Alger*, C. 16. Hij erkent, dat het in zooverre waarheid is, dat de slaaven aldaar hunnen baard zeer lang laten groeien; maar te gelijk, dat de roomsche geestlijken hun zorgvuldig beletten, dat ze in Spanjen gekoomen, dien baard niet affnijden, opdat ze met die baarden in de plegtige procesfie zouden kunnen gaan, daar ze in al dien gemaakten opschik, en met ketenen welken ze nooit gedraagen hebben, zoude kunnen medewandelen, en de barmhartigheid van het volk gaande maaken, 't gene om strijd in de bekkens geld werpt, 't welk men ter hand stelt, aan die godsdienstigen, die tot die losfing geörendend zijn; hoe ordenlijk en bescheiden men deeze menschen, die enkel als gemeene werklieden wrochten, behandelt, kan men leezen bij D'ARVIEUX, t. 3. p. 458. 461. t. 4. p. 6. 7. bij LAUGERIUS TASSIUS l. C. en *Cap.* 21. p. 329. bij POULLET in *nouv. Relat. du Levant* p. 153. MOTRAYE in *Itiner.* p. 168. Veelen, en dit is er de proef op, hebben die gevangnis den voorrang gegeven boven de bekoombaare vrijheid. D'ARVIEUX l. C. t. 4. p. 39. heeft iets aanmerklijks op dit pas geboekt: Hij jaagde met gezelschap, rondöm Tunis, en hij ontmoetede eenen

Spanjaard genaamd Don Manuël, die een slaaf was van Dousta Murad: Dees was bijkans bij zijnen heer in denzelfden stand als Jozef bij Faraö: hij bestuurde zijn geheele huis, en alle zijne zaaken, met eene getrouwheid, die aan die van Jozef evenaarde, wiens meester alles aan hem overliet, en wiens raad hij volgde; hij bragt ons op het lusthuis van zijnen meester, en gaf ons wel te eeten: dit lusthuis is met sierlijke watersprongen, grotten, en bosch versierd. Hij beschrijft wijders de verscheidene vertrekken, en welke er voor de meesters, welke voor het gerijf van den slaaf waren. Dees slaaf Christen zijnde, kwam er des Zondags iemand om voor hem de mis te zeggen, gelijk ook op feestdagen: hij had vrijheid, om tot zijn eigen profijt, in de paarden, handel te drijven; en, gelijk hij het opperbewind over alle de slaaven had, zoo had, hij er wel vijftien tot zijnen bijzonderen dienst, die zijne bloemen en vruchtboomen kweekten. Somma, dees Don Manuël, bevond zich hier zóó naar genoegen, dat, ondanks hij overvloed van geld had, om zich te kunnen lossen, hij er geen gedachte toe had; en zulke redelijke patroonen zijn er in Barbarijen zeer veelen. LAUGERIUS TASSIUS C. 21. p. 330. meldt, dat de Deij Ramadan genoopt was met zijne slaaven, vanwege oorlogstroubelen, te vlugten naar den hertog van Toskanen, in 't jaar 1695. (zijne slaaven bestonden uit 25. Italiaanen, meestendeel Toskaners,) In 't jaar 1696 werd hij te rug geroepen: wat moeite men deed, om de italiaansche slaaven in Toskanen te houden, ze begeerden met Ramadan te rug te keeren, en toonden aan, dat ze alle vrijheid van godsdienst hadden, aan geen ding gebrek leeden, van alles volöp hadden, en dat ze, in één woord, als heeren leefden bij hunnen meester. Men ziet hier uit, welédele gestr. Heer, welke bullebakken, men

men zich door het vooroordeel schildert en maakt van den staat en stand der slaaven in verre gewesten, en hoe dit met groot recht onder de geschiedkundige vooroordeelen der menschen te betrekken is.

III. De lengte van den brief kan het dulden, dat ik Uwe Welëd. Gestr. nog over iets, maar het raakt eenigzins den theologischen en wijsgeerigen kraam, onderhoude; het stuk is van gemeenen inhoud! Wanneer ik op mijne beurt, over de *heiligen*, die bij Christus opstanding, met en door den Heiland zijn leevendig geworden, predik, heb ik de gewoonte, om, met een woord, te antwoorden op de vraag: *waar de zielen van deeze leevendig gemaakten, (die waarschijnlijk niet zeer lang geleeden, gestorven waren,) INTUSSCHEN haar verblijf gehouden hebben?* Op deeze vraage is mijn antwoord, dat men:

1) Ja, zoude kunnen volstaan met aantemerkten, dat deeze personen tot een *buitengewoon* einde geschikt zijnde, ook de plaats tot hun verblijf *ongewoon* geweest zijn kan: trouwens het geheelal is ruim genoeg, om deeze weinige geesten te bevatten!

2) Dat men, niet onwaarschijnlijk, kan denken, dat de geesten van deeze *buitengewoone personen*, in hunne lichamen gebleeven zijn, zoo, dat ze echter waarlijk dood geweest zijn: gemerkt de dood eigenlijk dan plaats heeft, wanneer de *wederzijdsche*, of *wederkeerige werkingen van ziel en lichaam ophouden*; gelijk BUCHNER, in zijne keurige verhandeling over de tweemaal-gestorvenen menschen bondig en breed hieröver schrijft. Dit wordt doorgaans van veelen kwaalijk begreepen,

hoe zeer ik er ook voor waaken mooge, alsöf ik dit van alle gestorvenen zonder onderscheid vasthield: daar ik het enkel tot de tweemaal-gestorvenen, en weder leevend gewordenen bepaal. Onder tuschen geeft mij dit aanleiding, om Uwe Welëd. Gestr. aandacht te bepaalen bij het gevoelen van VITRIARIUS, 't gene op dit stuk zonderling was, en alle verstorvenen in het gemeen raakt; naamlijk: *dat de ziel van een' mensch bij den dood niet gescheiden wordt van het lichaam, maar met, en bij het lichaam in het graf toeft, in 't welke* (naamlijk in het graf) *de ziel denkt, verstaat, en van alle ellenden vrij gaat, God klaarder beschouwt, looft, en daar toeft tot den dag der opstanding.* Dit vreemde gevoelen staafte de man op deeze wijze: Het is door LEIBNITZ in zijne *Theodicea* beweezen, dat de ziel voor haare verëeniging met dit grove lichaam, vooräf bestaan heeft, en altijd met iets stoflijks verëenigd geweest is, zoodat er eigenlijk geene eindige zelfstandigheden of geesten zijn, die van van alle stoffe ten eenemaal ontbloot zijn; invoe-gen de *generatie* niets anders is, dan de uitrolling van het te vooren bestaande *stamen*: dus ook is de dood een inrolling van het grove lichaam, en de geest blijft met zijn eerste *stamen* verëenigd, wanneer alle de onderlinge werkingen op het werktuiglijke lichaam ophouden, schoon hij nu blijft verstaan, oordeelen, en willen, en wel duidlijker dan voorheenen, door het grove lichaam niet meêr gehinderd wordende. *Eutyches* zegt hij, was waarlijk dood, *maar zijn ziel was in hem*, HAND: XX. vs. 10. zoo kan dan de ziel bij het lichaam blijven, al houdt de band, en de onderlinge verstandhouding op, en ze verhuist niet aanstonds met den dood. Doe er bij, 1 KON: XVII. vs. 21. het geval van den zoon der weduwe, door Elias

op-

opgewekt: Elias bad, *dat de ziel weder in het kind mogte koomen*; doch men verstaat de spreekwijs ver-keerd: Elias wil, volgens VITRIARIUS bedui-den, dat hij, even als iemand, die in eene zwaare flauwte ligt, *wederöm tot of bij zichzelven koomen mogte*: hetzelfde moet men gevoelen van *Lazarus*, JOH: XI. en van de *heiligen*, MATTH: XXVII. in welken de ziel gebleeven, en het lichaam alleen van de verrotting bevrijd is, opdat de ziel haare werking in dezelyen mogte kunnen voortzetten; men behoorde dan niet aanstonds uit het ophou-den van de onderlinge werkingen te besluiten tot de afwezigheid der ziele van het lichaam, *plaatslijk* beschouwd: waaröp. VITRIARIUS dan breeder uitweidt met te vertoonen, dat de hemel overäl is, waar God in gunst tegenwoordig is; de *hel* overäl, daar God zich in zijne rechtvaardigheid openbaart, en, dat dit verblijf der zielen in het graf, niets aan haare gelukzaligheid beneemt. Daniel, loofde God in den leeuwenkuil; de drie mannen in den oven; Paulus en Silas, in de ge-vangnis; en de apostel, in den derden hemel opge-trokken, wist niet of het in, dan buiten het lichaam geschied was; zie ACTA ERUD: LIPS. Anno 1722. p. 393-396. waartegen de geleerde LAMPE t. I. *disf. theol.* num. 18. §. 16. p. m. 427. eenige zaaken heeft opgemerkt. Doch het zal na dien uitmuntenden godgeleerden niet onnut zijn, dat we ons tegen deeze ongegronde en troost-looze gedachte van VITRIARIUS een weinig uit-voeriger verzetten.

a. Dat de ziel van eenen mensch, van eenen Christen, na den dood, geheel van het lichaam ge-scheiden, en het graf niet tot een gewoon ver-blijf erlangt, mag blijken:

.) Om dat de afgescheidene ziel gezegd wordt, *ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος*, *uittewoonen uit het lichaam*, *καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον*, *intewoonen bij den Heere*, 2 KOR: V. vs. 8. gelukzalig te sterven, is bij Paulus *τὸ ἀναλῦσαι* *ontbonden*, *losgemaakt te worden*, *en met Christus te zijn*.

..) De prediker schrijft: *dat het lichaam wederkeert tot stof, en de geest gaat tot God, die hem gegeven heeft*, PRED: XII. vs. 7. 't gene duidelijk *eene plaatselijke scheiding* te kennen geeft.

...) Men lette op de belofte van Christus, JOH: XIV. vs. 2. en 3. daaruit kan men opmaaken: dat Christus ergens met zijne heerlijkheid op eene bijzondere wijze tegenwoordig is, en gezien wordt, en, dit *ergens* noemt hij *'s Vaders huis*; dat ditzelfde *ergens*, voor de geloovigen bereid is; dat Christus om hun van dit *ergens* te doen genot hebben, zoude *wederkeeren*, om hun uit dit leeven op te ontbieden, en tot hetzelfde *ergens* met Hem overtebrengen; en dit wordt door Christus aangevoerd, om de discipelen te troosten tegen zijn *heengaan*.

....) De plaats 2 KOR: V. vs. 1. is zeer voldingende: *het aardfche huis van onzen tabernakel*, ons lichaam wordt verbrooken; dat *huis*, waaruit Paulus niet gaarne wilde verhuizen, terwijl hij gaarne zonder den dood, als Enoch en Elias, ten hemel wilde vaaren; op dat verbreeken, volgt, een gebouw bij God te hebben, een huis eeuwig in de hemelen, dat boven alle aardfche gebouwen wordt verheven.

.....) Aan de geesten der volmaakt gerechtvaardigden wordt in *gezelschap* een plaats toegekend,
HEBR:

HEBR: XII. vs. 23. die het *hemelsche Jeruzalem* hiet, daar de veele duizenden der engelen zijn, daar de vergadering der eerstgeboorenen is, in den hemel opgeschreeven, daar de *Richter over allen is*; wat verschilt dit hemelbreed van het aakelige graf?

b. Let op de gebeden der heiligen,

.) Van Christus het hoofd: in 's *Vaders banden* beveelt hij zijnen geest! wie zal daardoor het *graf* verstaan? en zoo de geest bij het lichaam in 't graf bleeve, waarom beveelt Hij dan zijn lichaam ook niet?

..) Van *David*, Ps: XXXI. vs. 6. 't gene *David Gods band* noemt, dat hiet I SAM: XXV. vs. 29. *de bundel der leevendigen, bij den Heere God*

...) Van *Elias*: neem mijne ziel wech, of van mij, I KON: XIX. vs. 4. zooäls de LXX. het hebreeuwsche *קַח לָאֲבֵי אִנִּי* hebben.

....) Van *Stefanus*, HAND: VII. vs. 59. *ontvang mijnen geest*! zooäls *δέχεσθαι* van het opneemen in huis en herbergen gebruikt wordt, LUK: XVI. vs. 4. tot 9. MATTH: X. vs. 40. en 41. KAP: XVIII. vs. 5.

.....) Van *Simeon*, LUK: II. vs. 29.

c. De voorbeelden van afgescheidene geesten, die elders dan naar het graf gingen, spreken hier sterk.

.) De geloovige patriarchen werden *verzameld*

tot hun volk, GEN: XXV. vs. 8. *Izaäk*, GEN: XXXV. vs. 29. *Jakob*, GEN: XLIX. vs. 33. *Aäron en Mozes*, DEUTER: XXXII: vs. 5. De oude kerk stond dus volftandig in het geloof, dat er ergens een plaats is, daar de geloovigen na den dood verzameld worden, en tot eene maatschappij behooren, want het wordt gezegd, bij het fterven, en voor de begraafnis der lichaamen; deeze plaats wordt door Paulus verklaard, HEBR: XII. vs. 10, 16, 17, te zijn *een beter vaderland*.

...) *Lazarus* wordt gezegd door de engelen in *Abrahams* schoot gebragt te zijn, LUK: XVI. vs. 22. ἀπενεγχθήναι. Deezen schoot zag de rijke man van verre, en waartoe waren er engelen noodig, die de ziel wechdroegen, indien de ziel met het lichaam in het graf ging? Dees schoot van Abraham was een plaats en staat, van den voorgaanden ten grootsten verschillende.

...) De bekeerde moordenaar, zoude met Christus zijn, zóó, dat hij in het paradijs ware, LUK: XXIII. vs. 43.

....) Johannes plaatst de zielen der geloovige martelaaren, *te samen voor den troon van God*, OPENB: VII. vs. 14. 15.

d. Den rijken dwaas, die fchielijk storf, werd de ziel afgeëischt, LUK: XII. vs. 20. ἀπαιτῆσι ἀπὸ σῆς daar wij tweemaal de *præpositio ἀπο* hebben, welke eenen *plaatslijken afstand* vordert, en ons opleidt tot het *scheiden van de ziel van het lijk*, geschied, gelijk bij Lazarus door de goeden, zoo hier door de kwaade engelen; vergelijk LUK: XVI. vs. 23, 24, 25. daar de rijke man zijne oogen

oogen opdoet in de *hel*, alwaar hij smerten lijdt, en *daar* hij vreest, dat zijne broeders bij hem koomen zullen; ondanks die broeders vs. 28. in het zelfde graf met hem begraaven werden.

e. En, wat zal er dan worden van de zielen van zoo veele lichaamen, bij voorbeeld: van de *martelaaren*, die tot stof verbrand zijn, welk stof in de vier winden verstrooid is, van lichaamen door vischen en wilde dieren opgegeeten; waar blijven dan deeze zielen?

f. En, het famenstel van LEIBNITZ, noopens het dunne fijne lichaam, zij eens een beweezene waarheid, wat doet zulks voor 't gevoelen van VITRIARIUS? Kan dit fijne en ætherische lichaam, wat het dan ook zij, geene *plaatslijke betrekking* tot eene andere plaats bekoomen, zoowel als tot het graf. wijl het toch de *voerwagen* van het lichaam is, na den dood, dus kan het de ziel *overal* heenen voeren; maar, waaröm toch juist bepaald naar 't graf?

g. VITRIARIUS vindt geen hulp ter weereld in HAND: XX. vs. 10. Eutychus was dood; Paulus zich over hem beweegende, geeft hem het leeven, en, let wél, na dit gedaan te hebben, na hem omvat te hebben, toen zeide hij dat de *ziel in hem was*, toen Eutychus reeds *levendig gemaakt was*: behalven dat ik in zulk een buitengewoon geval, en onderwerp, het in zijn van de ziel zoude kunnen toegeeven, wij spreken hier van hetgene gewoonlijk bij alle menschen voorvalt; noch ook vindt hij hulp in 1 KON: XVII. vs. 20-24. 't gene eerder tegen, dan vóór hem staat, want *Elias* zich over het kind gemeeten hebbende, bad, *dat de ziel*

wederom in het kind koomen mogte; vers 17. staat er dat het kind zóó dood was, dat er de *Neschama*, bij de Hebreëen, van den *redenlijken geest* gebruikelijk, niet meer in hem was, en door godlijke magt, middelende Elias gebed, weder in het kind *van buiten* koomen moest: want dit te vergelijken, bij het *weder tot zichzelven koomen, in flauwten*, is spotten in eene ernstige zaak. 't Verschilt onëindig, *zwaar flauw*, en *dood* te zijn: in 't eerste geval, wordt de geest, uit een gebrek in de organa, enkel belet in het werken op het lichaam; in het laatste geval is de geest afwezig, en heeft geene levensgeesten herstellende, maar Gods magtige hand van nooden.

Het was der moeite wel waardig, welëdele gestr. Heer, dit troostlooze gevoelen, onder het oog te zien, en hierdoor den doodschrik in godvruchte zielen, welke hen door het gevoelen van **VITRIARIUS** bekruipen konde, te verminderen.

Voorts is er niets meer tusfchen ons aftedoen, dan, mij in Uwe Welëd. Gestr. zeer geächte vriendschap te beveelen, en met de beste wenschen te scheiden: Ik ben,

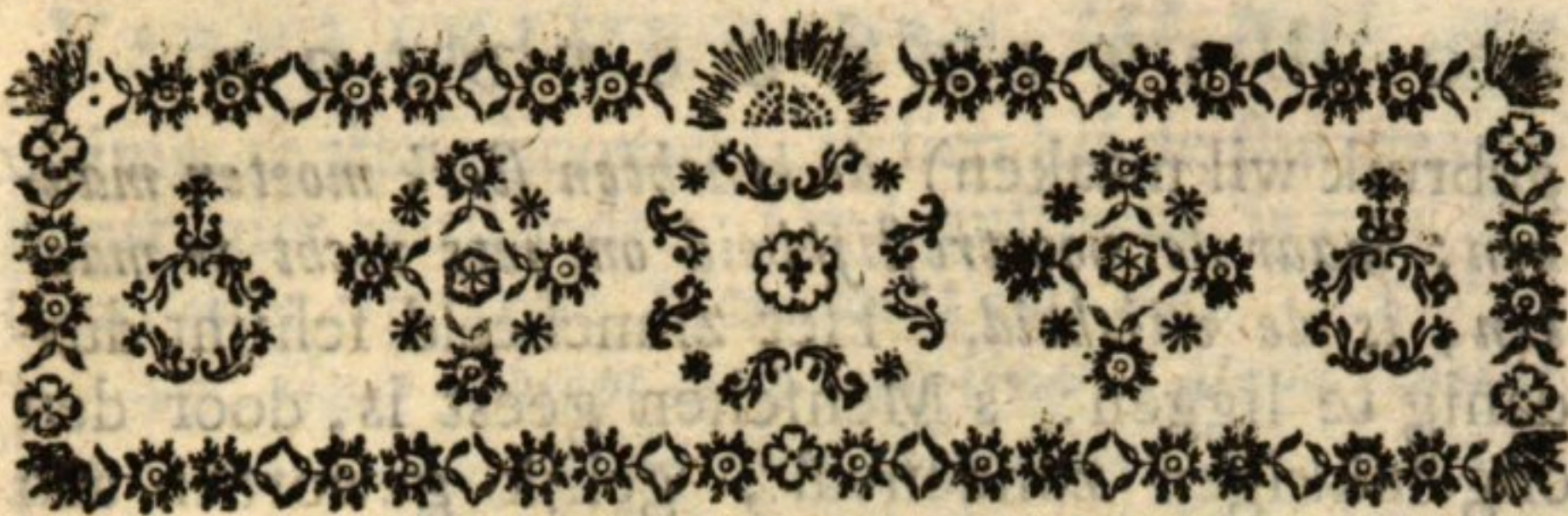
WELÉDELE GESTR: HEER,

*Uw Welëd: Gestr: wilvaardige
dienaar,*

PETRUS NIEUWLAND.

s' GRAAVENHAGE,
den 21. Julij, 1774.

Derde

OTIA EXEGETICA
OF UITLEGKUNDIGE
VERMAAKLIJKHEDEN.

DERDE BOEK.
EERSTE BRIEF.

AAN DEN HOOGĒERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE G: B:

*Behelzende eenige korte aanmerkingen, over PRED: X.
vers 10, en vs. 4. KAP: III. vs. 11.
en KAP: VI. vs. 10.*

HOOGĒERW: HOOGGELEERDE HEER!

 Ouden deeze woorden, gelijk er meêr in
den Prediker gevonden worden, niet
geheel zinnebeeldig zijn? *Indien het
ijzer stomp geworden is, en men de sneede
niet scherpt, dan zal hij, (die van dit stompe ijzer*

gebruik wil maaken) *de krachten sterk moeten maaken: maar de voortrefflijkheid om iets recht te maaken, is de wijsheid.* Het zinnebeeld ſchijnt dusdanig te liggen: 's Menſchen geest is, door den ongelukkigen zondenval, gelijk geworden aan eene bijl, die geheel verroest en verſtompt is. Wij hebben eene zekere ſoorte van domheid, die ons belet met onze vermoogens te werken; de werkkraft is haare ſneede kwijt geraakt. Het eenige gepaste middel daartegen is: die bijl door oeffening, en door geduurig heenen en weder te beweegen, door aan haar werk te verſchaffen, te ſcherpen; den geest door arbeid opteſchranderen, ſneedig te maaken, en in ſtaat te brengen; om, (figuurlijk) hout te kappen: waardoor hij voor zichzelven eene vaardigheid en gemaklijkheid in het verrichten van iets bekooft; zoo niet, hij zal, wanneer hij in de gevallen kooft, om zijne vermoogens werkſtellig te maaken, zich, doch vruchtloos, als in het zweet arbeiden, en de verſtompte vermoogens met allen aandrang te koſte willen leggen: maar het zal wurmen, wrochten en flaaven zijn, tegen de natuur aan: daar het den beoëffenden gemaklijk, en natuurlijk van de hand zal vliegen, zal hij luttel voorde-
ren met zijne verdubbelde poogingen. Salomo ſchijnt ons den ſleutel tot het zinnebeeld in handen te geeven, bij de volgende woorden: *de wijsheid is dat voortrefflijke, 't welk iets recht maakt.* Wil iemand iets in den haak verrichten, zoo, dat men er van zeggen kan, *dit is wél en naar behooren gedaan*; hij heeft het niet aan een dom toe-
klouwen, en wuft aanleggen van zijne krachten, maar, aan de *wijsheid*, aan het overleg, aan voorzichtig beleid dank te weten; de kracht zoude den ſchipper in het beſtuuren van het ſchip
wei-

weinig te stude koomen, indien hij de stuurmans-
kunst niet verstonde. De leenspreuk is aan Sa-
lomo niet vreemd! Men leest dus SPR: XXVII.
vs. 17. *ijzer scherpt men met ijzer: alzoo scherpt
een man het aangezicht van zijnen naasten.* Niets
doet zoo veel om den geest doorzichtig en oor-
deelkundig te maaken, dan, dat verstandige lie-
den elkanderen hunne gedachten en meeningen
onderling mededeelen; bijzonder, als zulks vriend-
lijk geschiedt, en met een oogmerk om elkän-
deren te leeren of te stichten; zie NYLOÉ,
schrift: Aanteek: Hoofdst: XIV. p. 77. Paulus ge-
waagt, HEBR: X. vs. 24. van een *παροξυσμός*,
een opscherping tot de liefde, en de goede werken;
zie, 't gene ERASMUS SCHMIDIUS, aldaar
heeft opgemerkt. De Latijnen hebben geen man-
gel aan het zinnebeeld: Uw Hoogëerwaardigh:
zal het bij den grooten SCHULTENS *Com: in
Prov: p: 404.* breedspraakig geleezen hebben.
Ik zal nu bij Uwe Hoogëerw: niet uitbundig zijn
met over dit stuk wijsgeerig te redenkavelen: Sa-
lomo geeft ons den sleutel, waarvan het koomt,
dat veele lieden, die men *lieden van eene goede mee-
ning* noemen mag, zoo weinig wegs spoeden in
hun bedrijf, welken het aan ploegen en zweeten
niet hapert: of, de geest bezit eenen roest, daar
geen polijsten op valt; of, ze hebben, toen het
hun tijd was, de vermoogens niet in het touw ge-
spannen; en daarvan gebeurt het, dat een ander
met den vinger meer werk doet, dan zóó-een
met de geheele hand. *Felices, oi ευφύεις!*

Nog is er een schoone, doch moeilijke plaats
in hetzelfde Xde HOOFDS: vs. 4. Zoude men de-
zelve niet aldus kunnen overgieten? *Als de geest*

*van den heerscher tegen u zal opklimmen, wanneer
 gij in een of ander stuk, de ongenade van uwen vorst
 aan u-zelfven berokkend hebt, wyk niet uit uwe plaats:
 zoo het buiten uwe schuld is, en aan u veröorzaakt,
 hetzij door misvatting, of door aanhitsen van ie-
 mand, die u den voet zoekt te ligten: houd u stil,
 gerust, maak er niet veel beweeging over, noch
 veel water om vuil, volhard met uwen pligt te
 doen, alsöf gij er niets van bespeurde. Dus schijnt
 מִקֹּם hier te zeggen, den stand van het gemoed,
 't welk effenbaar blijft, en daardoor betoont, dat
 het zich van geene schuld bewust is: want zacht-
 zinnigheid, gelaatenheid van gemoed, מַרְפָּא (zie,
 SPR: XV. vs. 4. gelaatenheid van de tong, en
 HOOFDS: XIV. vs. 30. een hart der gelaatenheid,
 is het leeven van het vleesch) doet groote zonden
 rusten. Mischien is hier de afklimming van het
 meerdere tot het mindere, in dien zin: zelfs dan,
 wanneer iemand waarlijk en werkelijk den vorst
 zwaar beleedigd heeft, kan een ootmoedig en nederig
 gedrag, 't gene in de schuld valt, zooveel tewege
 brengen, dat het uitwerke, dat de koning geene
 grootere zonden tegen iemand begaa, en zich
 door onmaatigen toorn niet vergrijpe: hoeveel
 meerder en sterker zal dit dan niet waar zijn,
 wanneer gij met der daad onschuldig zijt, en u
 getrouw, alsöf er niets deerde, bij uwen post
 houdt; want door u-zelfven te sterk en te ijverig
 te verdedigen, vermeerdert gij de argwaanen,
 enz: Mischien zal de vertaaling, die volgt, nog
 wél zoo eenvoudig zijn: Want de geneezende, de
 aflatende man, (vir remisso animo,) die zich weet
 stil en schuil te houden, zal, even door deeze
 zijne houding groote zonden doen rusten, en oor-
 zaak zijn, dat 's vorsten toorn niet in trappen
 rijze*

rijze, enz: Deeze les fchijnt dan, zooäls er meêr in dit boek zijn, voor hovelingen bepaald gefchikt te zijn, en hun te raaden, dat ze zich, bij misnoegen van den vorst, niet dra van het hof begeeven, hunnen post verlaaten, en even daardoor, den argwaan tegen hen opgevat, fchijnen te bevestigen. Er kunnen echter gevallen zijn, dat het gevaar zoo groot en duchtig wordt, dat zulken, even als David, genoopt worden, heil in de vlugt te zoeken; hoewel dees David in den zedenlijken zin, zijne plaats niet verliet.

Ik zal deezen brief vervolgen, met eenige aanmerkingen te maaken op *PRED: III. vs. II.* Een fchoone plaats! Mag ik dezelve dus leezen, hoogëerw: Heer? *God maakt het geheeläl, (al wat aanweezen heeft) fchoon, op zijnen tijd!* zoodat het zich *dan* aangenaam en bevallig, of volkoomen vertoont, *wanneer* het zich uit den aart en naar de regelen van het beste, fchoon vertoonen moet: niet op dien *tijd*, welken wij in onze gedachten daartoe vaststellen, maar, op *Gods tijd*, en op den *tijd*, op welken het geheeläl, de overëenstemming der verfcheidenheden, zulks vordert. Maar (dit *geheeläl*, en deszelfs fchoonheid) is *een verborgen ding (occultum quid)*, 't welk *Hij gegeven heeft in hunne harten*, (naamlijk van de menfchen kinderen). Dat is: God heeft in de harten, in de geestgeneigdheid, en overhelling der ziele gelegd, de zucht, de lust, de poogingen, om de fchoonheid van alle dingen (van het geheeläl) naartegaan; naartevorfchen, langs welke middelen, wegen, en trappen, God aan alle dingen hunne volkoomenheden fchenkt: daar heeft de mensch gefchiktheid, en doet er daadlijke poogingen toe, om er achter te koomen, en

het van stuk tot stuk, en van *pas* tot *pas*, optemmerken. Op deezèn zelfden zin zal het nederkoomen, indien men het woord **העולם** vertaale door *weereld*: ook heeft Hij de *weereld* gelegd in hunne harten; om naamlijk dezelve te bespiegelen: geevende aan de ziel eenen voorraad van denkbeelden, welken ze verkrijgt door het beschouwen der zienlijke dingen; door welke denkbeelden, vergeleeken bij de uitkoomsten en gebeurdnissen, hij alles dat er geschiedt, de reden waaröm, en het einde, waartoe het alzoö geschiedt, naargaat. Doch, het zij zoo, God hebbe dit gedaan, en de mensch wende alle zijne poogingen aan, bij verdubbeling, om achter de voldoende redenen van alles te koomen; hij beschouwe deeze *weereld* in zijn hart: zoo zal de mensch nimmer *doordringen* (zonder dat evenwel de mensch zal vinden of vinden) *tot het geheim van het werk, 't welk God gemaakt heeft, van het begin tot aan het einde.* Zoo groot, zoo onëindig is de Schepper en Regeerder van de *weereld*! Geen schrander naarvorscher, zal immer zoo verre koomen, dat hij zal kunnen zeggen: *Ik ken deeze of die zaak van haare eerste eenheid, en wording af, tot in alle de gevolgen, welken daaruit tot in eeuwigheid voortvloeien! Ik doorzie het beginsel, en alle de daardan gehechte gevolgen!* De voorzienigheid en haare regeering blijft een geheim voor den alldoorzichtigsten der geschapene geesten; het is, en blijft daaröm een pligt, om in dat boek der voorzienigheid naarstig te studeeren. HIERONYMUS las niet onaärtig: *Sed mundi fabricam tradidit meditationibus eorum.*

Zoo nu Uw Hoogëerw: geduld niet te veel gevergd wordt, dan heb ik, om te besluiten nog
iets

iets te zeggen, over PRED: VI. vs. 10. daar men 't hebreeuwsch ongedrongen dus leezen kan:

Wat is datgene, dat is? Welke en hoedanig is de natuur van het wezen, 't gene bestaat? — Zijn naam is reeds genoemd: (bij zijne eerste schepping of wording) hij heeft denzelven toen ontvangen; en het is bekend dat die (naam) Adam, of Mensch is, dus hij zal nimmermeer eenen anderen naam, dan die van Mensch bekoomen. De prediker schijnt door הָיָה hier te verstaan, essentia, het wezen

van den mensch, in zoo verre hij een geestlijke zelfstandigheid is, wien als den zoodanigen het zijn het onsterfelijk voortduuren toekomt: alsöf Salomo vraagde: Hoe hiet dat wezen, en hoedanig is het, 't welk zijnen naam draagt van zijn, en in 't zijn te volharden? waaröp hij aan zichzelven antwoordt: *Voorheenen is zijn naam genoemd, en 't is bekend, dat die naam ADAM is, Aardeling, broos, gering, verächtlijk; terwijl hij dan ingewikkeld erkent, dat er in hem nog iets voortreflijker huisvest, 't welk voortduurend is, naamlijk zijn onstoffijke deel. Uit kracht nu van dien naam Adam haalt hij af, dat hij niet vermoogend is tot het richten met dien, die sterker is, dan hij, zoo voegt hem dan, als Adam, nederigheid, onderwerping, en geen murmureeren; want Hij die magtiger is dan hij, hiet God, en zijn naam is Adam: hij kan zich op de voortreflijkheid van zijn wezen, en op de voortduuring in dat wezen niet beroepen, of verhovaardigen; want dat wezen heeft een aardsch, stoffijk, broos, uit slijk gevormd deel, waarnaar hij Adam hiet: en die naam, welke hem altijd zal bij-blijven, moet hem leeren van alle twistgeding af te zien,*

met dat Wezen, 't gene onëindig verhevener dan hij is.

Uw Hoogëerwaardigh: vat mijne meening! Daar ik het wél heb, verzoek ik gesterkt, daar ik het kwaalijk vat, verbeterd of verdraagen te worden: de minste en geringste pooging, om Gods boek optehelderen, verdient lof bij Uwe Hoogëerw: althans verschooning van hetgene gebrekkig is.

Ik onderschrijf mij, met groote hoogächting, en bid Uwer Hoogëerwaardigh: alle voorspoed toe, in het hoogwigtige ampt, blijvende intuschen.

Uw: Hoogëerw: toegeneegen dienaar,

P. NIEUWLAND.

Is GRAAVENHAAGE,
den 20 Jullij 1774.

VER.

VERHANDELING.

*Over twee bijzondere stukken uit de kerkgeschiednis;
te weeten: de HIERACITEN en PEDERECTI.*

I. **H**ierax, of *Hierachas*, bij AUGUSTINUS, bischop van *Leontopolis* in Egypten, en leevende naar het einde van de derde eeuw, wordt, in de 67ste *hæresis*, van Epifanius behandeld, t. 1. p. 709. ed. PET: Volgens denzelyen wordt hem ten laste gelegd.

.) Dat hij omtrent de éénwezigheid, van Gode den Vader met den Zoon, zeer grof gedacht heeft: dat naamlijk *Vader en Zoon zóó verschillen, als wanneer uit een lamp twee lichters of pitten uitkoomen, die door het smeer van één vat gevoed worden, zoodat deeze middelstoffs aan twee zijden licht verschaft*; welk een grove en brabbelige uitdrukking! Zoo gaat het, als men zich in hooge verborgenheden van laage gelijknissen wil bedienen! Vooräl,

..) Was het aan hem eigen, te stellen, dat *Melchizedek* de heilige Geest geweest was; 't gene EPIFANIUS breedspreekig wederlegt.

...) Hij ontkende de opstanding van het lichaam, en verstond de opstanding van de ziel figuurlijk; waaröver ik, t. 1. *Lcct. Mem.* breeder gehandeld heb.

....) Hij ontzeide de zaligheid aan kinderen , die vóór eenen volwasfenen leeftijd bereikt te hebben sterven , als niet gestreeden hebbende.

.....) Hij lasterde het huwelijk , en geloofde , dat het alleen onder het oude testament veröorloofd was, terwijl het hemelrijk alleen voor maagden open stonde; en de zulken hadden ze alleen in hunne kerkgemeenschap.

.....) Het paradijs was bij hem nooit historisch en letterlijk op aarde geweest.

.....) Bij het oude en nieuwe testament voegden ze een apokrief , met beuzelingen vervuld , boek, *Ascensorium Esaiae* genoemd. EPIFANIUS heeft ons eenige *fragmenten* van hem nagelaaten: want hij heeft over de *zesdaagsche schepping*, en over eenige stukken van de heilige schrift geschreeven. Hij was ervaaren in alle goede letteren, vooräl in de geneeskunde , en zijn uitwendige heiligheid , die hij aannam , lokte veele munniken in Egypten tot hem ; zijn ouderdom reikte tot de 90 jaaren: CAVE plaatst hem in de *arriaansche eeuw*, *Hist. Litt.* p. 102. Oordeelkundig gedacht zijnde , behoorde hij tot de aanhangelingen van *Manes* ; want hij wordt van PETR. SICULUS, *Hist. Man.* onder de ἐξηγηταὶ καὶ ὑπομνηματισταί, uitleggers en verklaarders van *Manes* geplaatst , benevens *Heraclides* en *Apthonius* ; zie COTELERIUS ad *Pat. Apost.* t. I. in not. ad *Recogn.* p. 539. Col. I. Ik bespeur uit FABRICIUS in *ind. Bibl. græc.* dat sommigen *Hierax* en *Hierachas* , voor twee onderscheidene lieden neemen , doch zeer ten onrechte ; zie BEAUSOIRE, *Hist. des Dogm. des Manich.* t. I. p. 430. in
not.

not. 6. *Leontopolis*, zijn geboorteplaats, was de *Leeuwenstad*, alwaar men de leeuwen bewaarde en eerde: en, volgens *ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ*, was hij door oefening van het lichaam, en andere gestrengheden tot verwondering van zijne tijdgenooten, *ἐκπληκτὸς τῇ ἀσκήσει*. Hij konde het oude testament, zoo wel als het nieuwe, van buiten opzeggen. *Melchizedek* was eigenlijk bij hem *die geest, die eeuwig priester is, en die bidt in de geloovigen met onuitspreeklijke zuchtingen*; zie *FABRICIUS*, t. *Cod. Pseudep.* V. T. p. 329. en *HIERONYMUS*, *Epist. ad Euagrium*, t. 3. p. 26. ed. Franc. Uit de gelijknis in den aanvang van deeze *verhandeling* blijkt het, dat hij voor de eenwezigheid van Vader en Zoon gestaan heeft, hoewel aan den anderen kant de Manicheër sterk dóórsteekt. Bij *FABRICIUS*, t. 8. p. 333. *Bibl. Græc.* uit *DU CANGE*, in *Appar. ad Gloss. Græc.* leert hij *ὅτι τρεῖς εἰσὶν ἀρχαί, θεὸς, καὶ ὕλη καὶ κακία*, dat er drie beginsels zijn, God, de stof, en het kwaad. Omdat *ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ* meldt, dat *ΗΙΕΡΑΧ* in zijne uitleggingen over de zesdaagsche schepping, zich aan veele ijdele allegoriën overgaf, mag men gissen, dat hij, een vijand van de stof en van de schepping zijnde, dezelve op eenen allegorischen trant, zal hebben uitgelegd.

II. Wat de *PEDERECTI* betreft, dezelve waren een tak der *Eunomiaanen*, en schijnen deeze benaaming bekoomen te hebben, eeniglijk van de form van doopen, welke bij hun dusdanig geschiedde: *Men hield de doopelingen met de voeten naar boven, en het hoofd naar beneden, en dompelde hen dus tot op, of even over, de borst in het water*; oordeelende, dat de overige ledemaaten den doop of der indompeling niet waardig waren,

TWEEDE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER
GELEERDEN HEERE D: K:

*Bevattende de laatste, of derde schets van LOCKE's
werk, over het menschlijke verstand.*

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER!

Na eenige uitspanning, koom ik dan, tot het derde en laatste stuk van LOCKE's keurige werk, en vat het daar op, daar een vermoeide aandacht, hetzelfde laatst liet zitten.

§. VI.

Wij bezitten eene *inziende kennis*, volgens bovengemelde gronden, van ons *eigen aanzijn*; en deeze zekerheid gaat boven alle betoog: dus is dit een kennis, die zooverre bepaald of uitgebreid is, als de *bijzondere aanwezende dingen*. Daar de *algemeene voorstellen*, (*propositiones universales*) meêr verkeeren omtrent de *wezens der dingen*, in 't afgetrokkene, daar verkeeren de *bijzondere voorstellen* omtrent daadlijk aanwezende, en voor de zinnen verkeerende zaaken.

§. VII.

§. VII.

Wij bezitten een betoog van Gods *aanzijn*, 't welk wij, zonder naarbuiten te gaan, uit onszelfen kunnen haalen. God heeft ons, ik beken het, geen denkbeeld van zichzelfen gegeven, 't gene met ons gebooren is; er zijn eigenlijk in onzen geest geen eigenlijke karakters ingedrukt, welken ons Gods aanweezen doen leezen: maar God heeft ons onze vermoogens geschenken, en zich even daardoor niet zonder getuignis gelaaten. Wij hebben onze zinnen, ons verstand, en reden; en terwijl wij bestaan, zoo hebben wij de redenen voor Gods bestaan, en daardoor kunnen wij van God zoo veel kennen, als noodig is tot onzen tegenwoordigen toestand en geluk. Deeze waarheid is de allergemaklijkste, om te ontdekken door de reden, en haare zekerheid klimt tot het wiskundige; echter vordert het betoog aandacht, en wij moeten uit onze kennis regelmaatige afleidingen maaken. Zoodra wij van ons eigen-zelfen regelmaatige kennis hebben, hebben wij dezelve ook van God; dus valt er zeer aandachtig te letten op de kennis, die we van onszelfen hebben. De mensch is, hij is *iet*, hij heeft aanweezen: men moet tegen den ontkenner daarvan niet twisten; want men zoude tegen een *niet* twisten, en eigenlijk aan een *niet* willen beduiden, dat het *iet* ware. Een *inziende kennis*, leert ons, dat het *zuiver niet* geen *zaaklijk wezen* kan voortbrengen; niet meêr, dan hetzelfde *niet* gelijk kan zijn aan twee rechte hoeken; die dit niet vat, is onvatbaar voor eenig betoog van Euclides. Weeten wij dan, dat er eenig zaaklijk wezen is, en dat het *niet wezen* geen één zaaklijk ding kan voortbrengen,

gen, dan is het *wiskundig*, dat er van alle eeuwigheid *zekere zaak* is: want al wat niet van alle eeuwigheid is, heeft een zeker *begin*, en al wat zeker begin heeft, moet voortgebracht zijn door iets anders. Even duidlijk is het, dat alle wezen, 't gene zijnen oorsprong van een' ander' heeft, ook van dien anderen heeft, al wat het heeft, en al wat aan hetzelfde behoort, dus ook alle zijne volkomenheden, vermoogens en krachten: de bron van alle wezens moet de kracht der krachten zijn, en dus in wezen almoogend. Dees zelfde mensch, die *inziet*, dat hij *is*, bevindt in zichzelf begrip en kennis: hij kan dus van den eenen trap van kunde tot den anderen koomen, en besluiten, dat er in de weereld een wezen *daar is*, 't welk hij *een verstandig wezen* kan noemen: bij te rug zien, besluit hij, dat er dus een zekere tijd was, in welken geen verstandig wezen aanzijn had, en een stip, waarin de *kennis* begonnen is, of er moet ook een verstandig Wezen van alle eeuwigheid dáár geweest zijn. Zegt gij: er is een tijd geweest, waarin geen één wezen eenige kennis had, en waarin zelfs het eeuwige Wezen van kennis verstooken was; dan zeg ik: dat het *mathematice* onmoglijk is, *dat er immermeer eenige kennis aanwezen kan hebben*: want het is alzoo onmoglijk, dat een zaak, die volstrekt van kennis ontbloot is, en, die blindling werkt of zonder eenig begrip, een verstandig wezen kan voortbrengen, als het onmoglijk is, *dat een driehoek aan zichzelf drie hoeken maake, welke grooter zijn dan twee rechten*. 't Is dus tegenzeglijk, aan, en voor een stof zonder gewaarwording, dat ze aan zichzelf gewaarwording, begrip, en kennis veröorzaake; en net even tegenzeglijk, als in 't geval van den driehoek. Zoo leidt ons dan de beschou-

schouwing van hetgene wij in onze eigene natuur vinden, tot de kennis van deeze zekere en duidelijke waarheid: daar is een eeuwig, almagtig, en alwijs Wezen, 't gene ik *God* noem; en als ik dit besluit wél trekke, zal ik te gelijk, kunde bekoomen van alles, 't gene in dit Wezen, *eigenschappelijk* te onderscheiden is! Is het dan niet vrij duidelijk, dat wij eene zekerder kennis van Gods aanwezen hebben, als van éénig ding, 't welk onze zinnen aan ons niet onmiddellijk ontdekt hebben? 't Is zelfs zekerder, dan de *bewustheid* en *kennis*, dat er eenig ding buiten ons aanwezig is.

§. VIII.

Het aanwezen van andere dingen kunnen wij alleen kennen door het getuignis van onze zinnen; dus strekt zich in dit geval onze kennis niet verder uit, dan tot hetgene we door dit middel bevatten: want het aanwezen van eenig ander wezen, welk dan het ook zijn mooge, heeft geen noodzaaklijk verband met een eenige der denkbeelden, die in ons geheugen zijn: dus kunnen we daaruit niet besluiten tot het aanwezen van eenig bijzonder wezen, en wij kunnen tot geene kennis van hetzelfde geraaken, als door een daadlijk begrip van onze zinnen.

§. IX.

Om onze kennis richtig te maaken, zoo moeten wij de manier of methode, waarvan wij ons in het onderzoek der waarheid bedienen, schikken en schoeien naar onze denkbeelden. Onze denkbeelden van de zelfstandigheden, zijn slechts onvolmaakte kopijen van de zelfstandigheden, dus kun-

kunnen we van dezelve niet dan eene zeer algemeene, en onvolmaakte kennis hebben; want slechts weinige van onze denkbeelden vertoonen duidlijk de overëenkoomst of 't verschil van het *medeëanweezen*, van het een met het ander: in dit opzicht moeten wij ons beijveren, om onze kennis te vermeerderen door ondervinding, en door bijzondere waarneemingen: maar, ten opzichte van de *modi* (wijzen) en *betrekkingen*, zijn onze denkbeelden de *oorspronglijke* (*archetypa*) en de zaaklijke wezens, zoowel als de naamwezens van geslachten, en van soorten; dus kunnen we hiervan eene algemeene kennis hebben, enkel door middel van onze *afgetrokkene denkbeelden*. Onze onderzoekingen in deezen, verkeeren niet omtrent de *al* of *niet* overëenkoomst van met elkander bestaande wezens, maar omtrent betrekkingen, die gemakliker te ontdekken zijn, als het medewezen van het een met het ander, en hierom kan onze kennis alhier grooteren voortgang maaken. Om nu zulks te doen, moeten we in onzen geest klaare en zichzelven-gelijkvormige denkbeelden inprenten, gepaard met hunne naamen of teekenen, en, dezelve in 't vervolg beschouwen in alle hunne verbindnisen, overëenstemmingen, en onderlinge afhankelijkheid: en hieruit meent de groote LOCKE, dat men de zedenkunde tot eenen veel hoogerem trap van zekerheid kan opvoeren, dan men tot hiertoe gedaan heeft; 't gene de professor MEIER in zijne filosofische zedenkunde doen zal, zoo ik uit hetgene ik geleezen heb, als uit den klauw, den leeuw mag kennen.

§. X.

De kennis is met ons niet gebooren, en biedt zich niet altijd vanzelve áán, aan ons verstand, wij moeten doorgaans aan onzen kant bijbrengen *vlijt* en *oplettendheid*, en dit hangt voor 't grootere deel van onzen wil af: maar, wanneer wij zekere denkbeelden, haare *al*-of *niet* overëenkoomst, door alle mooglijke en behoorlijke middelen, en met de naauwkeurigheid, waarvoor wij vatbaar zijn, onderzocht hebben, dan hangt het niet meêr van onzen wil af, om de waarheden, betrekkelijk tot deeze denkbeelden, *al*-of *niet* te kennen.

§. XI.

Dewijl onze kennis zich niet uitstrekt tot alles, wat ons betreft, zoo vullen wij dezelve aan door ons *oordeel*, waardoor onze geest besluit, dat de denkbeelden *al*-of *niet* overëenkoomen; zonder dat wij echter daardoor dien trap van klaarheid bezitten, die in ons eene zekere kennis voortbrengt.

§. XII.

De grond, waaröp wij die voorstellen voor waar aanneemen, noemen we *waarschijnlijkheid* of *bewijsbaarheid*; de manier, waaröp onze geest deeze voorstellen aanneemt, hiet *toestemming*, *geloof* of *meening*; welke laatste bestaat, in eene meening voor waar aanteneemen, zonder echter zekere kennis te hebben, dat de zaak waar is; neem eens:

.) Ze-

.) Zekere zaak heeft overëenkoomst met hetgene wij kennen, of met onze bevinding,

..) Het getuignis van anderen, welken dezelve kennen, of ondervonden hebben: en, naar dien trant voortwerkende zullen we bespeuren, dat er verscheidene gronden van zekerheid, of van twijfel zijn; welken van de twee opgenoemde gronden, naar hunne verscheidene omstandigheden afhangen.

§. XIII.

Dwaaling is geen mangel van kennis, maar een faut van het oordeel, 't welk maakt, dat men zijne toestemming geeft aan zaaken, die niet waar zijn.

.) Mangel aan proeven, naardat men dezelve niet of al kan hebben.

..) Onbekwaamheid, om er zich van te bedienen; onwil, om zulks te doen.

...) Valsche regels, waarnaar men de waarschijnlijkheden afmeet: wanneer men twijfelächtinge meeningen voor beginselen aanneemt; veronderstellingen voor stellingen houdt; driften laat heerschen; gezag laat gelden.

§. XIV.

Het redeneeren, waardoor we de betoogen en waarschijnlijkheden kennen, bestaat uit vier deelen:

II. Deel.

Dd

) Uit

.) Uit het ontdekken van de bewijzen.

..) Uit het wel, en in orde fchikken van de-
zelve.

...) Uit het duidlijk en onderscheiden begrijpen
van het onderlinge verband der denkbeelden, in
elk gedeelte der afleiding.

....) Uit dat alles eene goede famenvoeging te
maaken, en over het geheel een goed besluit te
trekken: dus dient eigenlijk de fluitreden tot het
derde gedeelte, om aan anderen het verband van
twee denkbeelden te toonen, door tusfchenkoomst
van een derde.

§. XV.

Veelen hebben de gewoonte, om het *geloof* en
de *reden*, tegen elkander overtestellen: en, zoo
men dit niet met oordeel opvat en onderscheidt, kan
het in zaaken van den godsdienst veel verwarring
baaren. De *stoffen*, die tot de *reden* behooren,
zijn *voorstellen*, welken wij kunnen kennen door
het natuurlijke gebruik van onze vermoogens, en
gehaald zijn uit denkbeelden, welken wij door het
gevoel of de zinnen, en door de waarneeming, of
opmerking verkreegen hebben. De *stoffen* tot het
geloof behorende, zijn die, welken ons door eene
bovennatuurlijke openbaaring ontdekt zijn. Indien
men zorgvuldig de onderscheidene beginsels van dee-
ze twee zaaken gadeslaat, zal men dra bevroeden,
waarin het geloof de reden uitsluit, of het stilzwij-
gen oplegt, en wanneer men de reden, als eenen
wettigen richter, over eene stof, moet hooren.

.) Een

.) Een voorstel, 't welk men voorgeeft ontvangen te hebben, door eene oorspronglijke of onmiddellijke openbaaring, kan niet toegelaten worden, als eene ontwijfelbaare geloofstof, indien het aanloopt tegen de klare en duidelijke beginselen van onze natuurlijke kennis; God toch kan niet liegen: die zelfde God nu, die den mensch de beginsels van de reden geschonken heeft, geeft hem die der openbaaring, en de mensch kan met geen meerdere zekerheid weten, dat die openbaaring van God koomt, als hij weet, dat het redenlicht van God herkoomstig is.

..) Edoch, zekere oorspronglijke openbaaring kan het stilzwijgen aan de reden opleggen, dan, wanneer de reden slechts eene waarschijnlijke verzekering van zeker voorstel geeft; want, de openbaaring van God herkoomstig, kan klaarder zijn, dan de allerwaarschijnlijkste zaak.

...) Indien men niet kan toestaan, dat een oorspronglijke openbaaring strijden kan met onze klare en duidelijke kennis, die natuurlijk is, zoo kan men het nog veel minder toestaan, van zóó eene openbaaring, welke wij alleen door overlevering kennen; want: offchoon hetgene God openbaart, niet in twijfel kan getrokken worden, nochtans kan hij, aan wien die openbaaring niet onmiddellijk geschied is, maar die dezelve heeft van overdragt van andere menschen, niet weten, dat God die openbaaring gedaan heeft; of dat hij de woorden, met welken dezelve aan hem gedaan is, wel verstaat; of, dat hij ooit of ooit het voorstel, 't welk men onderstelt aan eenen anderen geschied te zijn, geleezen heeft; zóó

een, herzeg ik, kan zulks met dien trap van zekerheid niet weten, als hij de beginsels van de reden kent, welke klaar zijn door zichzelven: Het is geöpenbaard, *dat de laatste bazuin klinken zal, en dat de dooden zullen opgewekt worden!* maar ik zie nog niet, hoe zij, die staaven dat de openbaaring alleen het voorwerp van het geloof is, kunnen zeggen, dat het een stoffe van het geloof, en niet van de reden is, te gelooven, dat dit voorstel een openbaaring is, indien het niet geöpenbaard is, dat zulk een voorstel, voortgebracht, door zulk of zulk eenen, een openbaaring zij; en dan moet ik nog daarteboven weten, of ik dezelve in haaren waaren zin versta!

§. XVI.

Ik noem *physica*, de kennis van stoffelijke en onstoffelijke dingen, of van eenige hunner eigenschappen in haare *waare natuur*, zoo als ze zijn. Deeze is enkel *bespiegelende*, en ze wordt *practica*, wanneer deeze kennis de regelen van onze redelijke werkingen in zich bevat, welken in onze magt zijn, en betrekking tot onze zeden hebben; het voorwerp daarvan is ons *doen*. Nog is er een *semeiotica*: Deeze bevat de *kennis der teekenen*, dat is, van onze woorden en denkbeelden, welke dienstbaar is aan alle wetenschappen; waarönder men de oordeel-, spraak-, en redeneerkunde betrekken kan.

Zie daar, welëerwaardige Heer en medebroeder, in drie schetsen, het geheele werk van LOCKE bevat. Ik weet, dat het Uwer Welëerwaardigh: en veelen die den man hoogschatten, niet

niet onäangenaam zal zijn, dit alles in eenen korten opslag te zien. Waarlijk het werk over het menschlijke verstand, is een meesterstuk van het engelsche verstand! in dit boek zit een verborgen schat; die denzelve opdelft, wordt rijk! En hier mede groet ik Uwe Welëerwaardigh: en bid dezelve toe, eene vérdere gelukkige famenvoeging van de godgeleerdheid en wijsbegeerte;

blijvende ik,

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER,

T: T:

P. NIEUWLAND,

s' GRAAVENHAAGE,

den 29. Julij, 1774.

DERDE BRIEF.

AAN DEN WELĒDELEN GESTRENGEN
HEERE J: DE T:

*Over eene zonderlinge beteekenis van een hebreewsch
woord; en over eenen zeldzaamen EIGEN NAAM.*

WELĒDELE GESTR: HEER!

Ik heb reden om Uwe Welĕd. Gestr. dankzeg-
gende te begroeten, over meér dan ééne op-
heldering aan mij gegeven; dezelve smaaken
en vermaaken mij: en, ware Uw Welĕd. Gestr.
er niet te zeer tegen, ik deelde dezelve aan het
gemeen mede! Uwe aanmerkingen noopens de
voorrechten van den SCHOUDE bij de ouden, lich-
ten aan den bijbel toe, en gij maakt er een goed
gebruik van bij de plaats, I SAM: IX. vs. 24.
daar Samuël het *schouderstuk* voor Saul, den aan-
staanden koning, veröndent, en laat opzetten. Bij
deeze gelegenheid meldt Uw Welĕd. Gestr. iets,
't gene mijne aandacht tot zich trekt, dat de He-
breën hieröm *het voornaamste in een ding* met den
naam van den SCHOUDE bestempelen: dit is
(toch met oordeelkundige bepaaling) waar. Uw
Welĕd. Gestr. brengt daartoe te berde de plaats,
GEN: XLVIII. vs. 22. alwaar de onzen leezen:
*Ik heb u een stuk lands boven uwe broederen gegee-
ven,*

ven, en dezelve stipt aan, dat er eigenlijk staat, *eenen schouder*; dus, *een uitneemend deel!* waarop Uw Welëd. Gestr. uitweidt in aanmerkingen, dat dit deel van Jozef *een schouder* hiet, 't zij, omdat dit deel zoo uitneemend, en uitstekend was, als een schouder, die boven de deelen van het lichaam uitmunt, 't zij, omdat men de gedeelde dingen, op den schouder naar huis draagt; doch deeze redengeeving is wat *metaphysisch*. Er is in de dialekten iets, 't welk eenvoudiger, en dus natuurlijker, licht hieröver spreidt, 't gene ik geleerd heb uit HOTTINGERUS in *Smegm: Orient: l. 1. C. 7. p. 199.* שָׂמָה is bij de Arabieren, *beloonen, beschenken*, ook door giften omkoopen, en hij heldert er onze plaats uit op; hetzelfde doet ook KROMAJERUS, *de usu ling. Arab. p. 185*, en wel bepaald, zooäls IKEN *disf. Sacr. disf. 4. §. 3. p. 38. 39.* opmerkt, *een gift, welke gegeven wordt in plaats van een andere gift, donum pro dono*; dan wordt de zin nog veel nadruklijker. Jakob had aan Jozef een deel, eene verëering boven zijne broederen gegeven, tot eenen loon, en vergoedende verëering voor alle die liefde en goedwilligheid, welke Jozef aan Jakob en aan zijn huisgezin in Egypten beweezen had, vooräl ook in den hongersnood; speliende mogelijk te gelijk (*per adliterationem*) toe, op de stad Sichem zelve, waar bij dit stuk gronds lag. Want dat hij *rechtstreeks* de stad Sichem zoude bedoelen, zooäls de LXX. schijnen te willen, kan niet aangaan, dewijl hij er het woord שָׂמָה een, bij uitwikkeling bij doet.

II. Het tweede betreft Uw Welëd. Gestr. kundige aanmerking, dat men in de oude kerk geene slaaven tot de kerklijke bedieningen, welken ook, toe-

liet. Het is zoo: en, ik heb bij mij aangeteekend gevonden eene plaats uit de brieven van paus LEO, in den eersten brief aan ALDHelmus, waarin hij hem het onbetaamendlijke daarvan verstandig onder het oog brengt; de geheele plaats is te leezen bij LA CERDA *Advers. sacr.* C. 134. p. 288. b. hoewel er in de kerklijke wetten eenige bepalingen bij waren; te weten: *men moest de toestemming van de patroonen daartoe inneemen, en de heeren moesten hen vooraf vrij verklaaren*; terwijl andere kerklijke wetten op dit stuk gestrenger zijn; als, bij voorbeeld: het *concilium Eliberit*: can: 80. en het verbieden, al waren ze vooraf vrijgelaten; deels, dewijl de heeren daardoor van hun bijzonder recht op die perfoonen ontzet werden; deels, omdat de heeren, ofschoon ze hen hadden vrijgelaten, nog het recht behielden, om sommige diensten van hun te vorderen; zie, BINGHAM *Antiq. Eccl.* l. 4. C. 4. §. 2. t. 2. p. 145. Maar, dit was eigenlijk niet hetgene ik aan Uwe Welëd. Gestr. wilde schrijven.

Ik heb eenen zonderlingen EIGEN NAAM gevonden onder de bischoppen van de vierde eeuw; te weten: den naam van *Servus Dei*, als eenen mansnaam, Gods knecht, waarschijnlijk beäntwoordende aan *Godschalk*, een' bekenden ouden naam, waarvan het laatste gedeelte ook te vinden is, in *Marschalk* (stalpaarden-knecht) 't gene in het vervolg vrij aanzienlijker bediening geworden is. Men schreef met eenen adem *SERVIDEUS*, waarvan GENNADIUS in *Catal. Script. Eccl*: en TRITHEMIUS melding maaken; de laatste plaatst hem omtrent het jaar 480. en kan zich den naam van de stad, daar hij bischop was, niet wel te binnen brengen: hij prijst hem als een geleerd, en beöeffend

beëffend man in de fchriften , en in de oude fchrijveren. GENNADIUS fchrijft, dat hij een gefchrift uitgegeeven heeft tegen hun, die ontken- den, dat Christus in zijn leeven voor zijne opstan- ding den Vader met lichaamlijke oogen aanschouwd had, en die leerden, dat zulks eerst na zijne opstan- ding gefchied was, terwijl onze man fttaande hield, dat zulks AANSTONDS, uit kracht der verëeni- ging van de godheid met de menschheid, mogelijk ge- weest was, en plaats gevonden hadde, en, dat Jezus Christus van zijne ontvangnis af aan, den Vader en den heiligen Geest met lichaams oogen zoude ge- zien hebben; wonderlijke theologie! zie ook de CENTUR: MAGDEB. Cent. 5. C. 10. p. m. 658. Augustinus, l. 3. C. 40. *contra Cresc*: maakt melding van eenen SERVUS, die te Thubur Suc- curbur, biffchop zoude geweest zijn, en voor de vervolgingen der Donatisten gevlugt was. De heer CAVE, *Hist. litt. Script. Eccl.* p. 290. weet ook niet van wat plaats dezelve Servideus of Ser- vus Dei, biffchop geweest zij; doch meldt, dat er veelen van zijne naamgenooten, als biffchoppen in Italiën, en in Afrika gebloeid hebben.

Voorts teeken ik mij met die achting, welke men fchuldig is aan politieken, die al vrij wat meêr van de goede letteren weten, dan hun *A, B, C.*

WELËDELE GESTR: HEER,

T. T.

's GRAAVENHAAGE,

P. NIEUWLAND.

den 8 April 1761.

NB. Dees brief behoort tot de verzameling van het eerste Deel, en heeft daarom dien vroe- gen datum.

Dd 5

God-

GODGELEERDE EN WIJSGEERIGE

B E S C H O U W I N G.

Van de Melancholie.

Indien er droevig kwaad onder de zon is, 't welk met dien naam verdient geteekend te worden, het is de *dierlijke droefheid*, aan welke men veelvuldige naamen geeft! *Het h art kent zijne eigene smert, en geen vreemde vermengt zich met deszelfs blijdschap!* Dit gedrocht is w el waardig, om van nabij beschouwd te worden: doorgaans zijn veele GODGELEERDEN ellendige lijdens in dit gasthuis: maar, och, of er vaardige hulpmiddelen bij der hand waren, om het monster afte maaken! Tot beide de einden is dit vertoog geschikt, 't gene ik echter met MELANCHTONS spreuk begin:

*Nullius est felix conatus & utilis unquam,
Si non consilium detque, juvetque Deus!*

I. Laat ons bij de geneesheeren voor af ter schoole gaan, en onderricht haalen, zooveel ons benoodigd is. Men gewaagt in Hippokrates school van *een zwartgallig vogt*, 't gene de geheele *dierlijke huishouding vergalt*, en zelfs de zinnen en verbeeldingkracht in wan orde brengt; 't gene de denkskracht beroert of benevelt, en niet zelden tot de buitenspoorigste daaden aanleiding geeft. Er zijn geweest, die zich waanden *dieren of breekbaare vaten* te zijn, en wat niet al?

Somts

Somts bekruipt hen een ongewoone en redenlooze vreugd, die doet uitspatten, zonder dat men er reden van kan schaffen; veelmaals is de verw van het aangezicht naar het doodlijke trekkende: althans, de geest is jammerlijk ter neder geploft! onrustig! woelig! vreesächtig! ongeduurzaam! arbeidschuwende, of tot het tegendeel overflaande, hardnekkig op zekere taak! eenzaamheid minnende! mensch schuwende! vol van zuchten en klaagen! en, zoo de trap hooger steigert, verkiezen die ongelukkigen wel eens den dood boven het leeven; invoegen de hier ziek gaande meest lijdelijk is. Droevig, en medelidenwekkend schouwspel! De geest wordt van binnen door orkaanen gezweept, het lichaam vol van wanördelijke bewegingen! het hart vernauwd! de hersfens ontsteld! de slaap onrustig! het eeten, of niets, of onmatig! Niet zelden koopt op den hoop, hierbij, wanhoop aan de godlijke barmhartigheid, en een volslagene weigering, om getroost te willen worden, zoo min als KAÏN. Zoude NABAL, veelen dachten alzoo, aan dit euvel niet krank geweest zijn? Dees schraaper, voor zichzelve gebooren, stuursch, en onhandelbaar, had althans *een hart als steen, het storf in zijn binnenste*, 't welk ik echter eer gelooven wil, de omschrijving van eene *heroerte* te zijn, 1 SAM: XXV. vs. 37. welke woorden ik dus met sommigen tot de *melancholie*, niet zoude betrekken. Beter zal men denken, dat dit geduchte schrikdier *den Achitofel* beloopt hebbe, 2 SAM: XVII. vs. 23. gelijk het naderhand zijn tegenbeeld Judas overvallen heeft, en tot den worgpaal gedwongen; zoo dachten althans SILDENUS, BARTHOLINUS, en VOGLERUS *de rebus*, Nat. & Med. En waaröm mag een godlievende Job tot deeze soort van lijdens niet betrokken worden?

De

De aandoeningen steigeren zoo ten top in hem, dat hij uitgilt, JOB VII. vs. 15. en 16. *Mijn ziel kiest de verworping, den dood méér dan mijne beenders. Ik versmaad (te weten: het leeven).* Hieruit kwam het veyloeken van zijn leeven voort, of liever van zijnen geboortedag. En, zoude David geheel van dit spook zijn bevrijd gebleeven! of hij, die schrijft Ps: CII. vs. 5: *Mijn hart is geslagen, en verdord als gras*; zie ook vs. 12.

II. Maar is er ook balsem in Gilead? Heeft natuur en schrift ook geneesmiddelen? Wat zal men aan zulke verflagene geesten doen? Zoude geneeskunde, en Christendom, het hunne hebben toegebragt met te zeggen: *Het hapert hun in den bol?* Moet men hun met den melancholikus *Nebukadnezar*, aan zichzelve, en aan het veld overlaaten? Hoe zoude een bestuurder van het geweeten die een tong der geleerden heeft, zich van zijnen pligt omtrent deeze medelijden-verdienenden gedraagen? Mij dunkt, de godgeleerde, de wijsgeer, de geneesheer, zullen in deeze hoofdmiddelen, vrij eenstemmig zijn.

A. Dees ellendeling laate zich van verstandige en welmeenende vrienden afraaden van de *eenzaamheid*, en aanmaanen tot eenen eerlijken en minzaamen omgang met vriendlijke en aan hun welwillende menschen! Men heeft van ouds, en wel, gezegd, dat de *eenzaamheid Satans bad is*, en deeze spreuk wordt op reekening van BERNHARDUS gezet. De menschkenner spreekt *een wee uit over hem, die alleen is*, PRED: IV. vs. 10. Hij die zich *baaden* wil, verkiest alleen te zijn: maar in die *eenzaamheid* van het bad, zoo het een warm bad is, zweet de *lijder* sterk! Wanneer
viel

viel de hofslang Eva aan? immers toen zij alleen was! *Elias* in de woestijn alleen zittende onder den jeneverboom, kreeg verdriet in zijn leeven. Nadruklijk is de brief, welken de vroome keurvorst Frederik schreef aan MELANCHTON, die aan deeze kwaal zeer hinkte, en hem van de eenzaamheid en, van al te sterke inspanning ijverig afraadde; zich bedienende van KOLOSS: II. vs. 23. te leezen bij MELCHIOR ADAMI, in *vita Melancht*: Vriendenraad, met een open oor, en met vertrouwen gehoord, is de beste balsam.

B. Bij de geneesmiddelen, uit den rang der *aperientia*, *incidentia*, *cholagoga*, *digestiva*, enz: ontleend, en door geregelde schokgeevende bewegingen ondersteund, voege hij, een maatig, en ruim gebruik van welbereide wijnen! Dees is *lætitiæ dator*. De Schepper gaf aan den wijn den post van het hart te verheugen, Ps: CIV. en beveelt, denzelven inteschenken aan de bedroefden van geest, SPR: XXXI. vs. 6. Timotheus bekwam deezen apostolischen raad, tegen zijne kwaade maag, en menigvuldige zwakheden 1 TIM: V. vs. 23. Een Manicheër noeme de edele wijndruif, *het bloed van den ouden draak*! dweepende beginfels vervoerden hem! Alleen het onmaatige gebruik maakt dit adelijke wezen tot een *seminarium libidinis*, een kweekschool van wellust, *fuscitabulum Veneris*, een aanhitser van Venus, *Veneris hortator et armiger*, haar opwekker, en wapendraager; maar die maat houdt, gelooft en weet het: *Cura fugit multo diluiturque mero! Tunc dolor, et rugæ curaque frontis abit*. De Romein mag reden gehad hebben, om den wijn aan de vrouwen te verbieden: wij maatigen, met opzicht op onze lijderen of lijderessen, dit bevel.

C. De

C. De muziek, die zinnen en harten streelt, die zooveel op Saul vermogt, onder het harpflaan van David, zij gevoegd bij het gemaatigde gebruik van geestrijk druivenbloed! Eliza's gemoed werd er door gekemd, en tot het ontvangen van hoogere invloeden bekwaamd! God begeerde maatklanken in het levietische heiligdom, en sommige hervormers waren veel te straf met zulks uit de kerken te bannen: de oude Christenen dachten anders; zie VOSSIUS C. 21. *de scient Mathematicis*: En men moet zich bevreemden, dat S. BASNAGE, t. I. p. 655. c. *Baronium*, de stijfheid der hervormeren kan voorspreken; en het muziek van de joodsche oude kerk reekenen onder de bewijzen van haare kindschheid. Men gedenke aan de vreugde en 't muziek bij de waterschepping uit Siloäm, en aan de spreuk: *De heilige Geest woont niet, dan in het midden van de vreugde*; hoewel ik geloof, dat JOH: BAPTISTA PORTA beuzelde, wanneer hij stelde, dat de zang-en speelkunst alle ziekten zonder uitzondering genas, mids de speeltuigen gemaakt wierden van dat hout, 't gene tegen deeze of gene ziekte eene geneezende kracht hadde.

D. Alle deeze middelen zullen echter dan meerdere werking doen, wanneer men begrijpt:

.) Dat ze slechts de beletfels wechneemen, en aan den lijder eene geschiktheid toevoegen, om te kunnen en te willen luisteren naar hun, die verstand en goeden wil hebben, om hen te leiden; het betrouwen op de zoodanigen is reeds een gladde weg ter geneezing.

..) Dat het *gebed* het zekerste wapen is. 't Is wél
ge-

gezegd: *Die niet melancholiek wil zijn, moet niet ongelooovig zijn!* Hij oeffene veel vertrouwen, en nederig toeverzicht op Israëls Heelmeester. Het gebed, 't zij van den lijder, 't zij van den verstandigen bestuurder, vurig opgezonden, geeft lucht en verädeming: mids er geen hardnekkige tegenfporling tegen het gebruik der middelen, waardoor God werkt, mede vergezeld gaa, dan vermag het veel, te roepen: *Uit de diepten ô Heer! die Adams kinderen niet van harten bedroeft!* De werkdadige, de edeläartige geest, de geest der gewilligheid ondersteune mij!

...) Wanneer een hoogmoedige rivier, die overftrooming dreigt, kan afgeleid worden, loopt ze bezadigder, en dreigt met veel minder gevaar: wanneer de Voorzienigheid de middelen tot dien trap beädemt, dat 's lijders gedachten, voorheenen op één voorwerp gehecht, zich van hetzelfde kunnen loswringen, en op eene verscheidenheid van voorwerpen te weiden gaan, dan is de kranke reeds ten halven uit dit gasthuis. Doch ik geloof, dat, zoo ergens, *bier* de hand der Voorzienigheid te tasten is: want Salomo ontkent dit vermoogen aan alle geschapene geesten, althans aan menschen: *Wie, zegt hij, zal eenen verslagenen geest opbeuren?* Zoek het dan, ô lijder, bij Hem, *die het gewaad des lofs kan schenken voor eenen benaauwdten geest*, en, op een ernstig zoeken, den lijder verheugen met de blijdschap voor zijn aangezicht; die hem, bij wien geweene ach! is, kan geven, *ontbinding van den zak, en in reiën te gaan*: en hiertoe zal een *grondige en hartlijke voorstelling van het euangelium*, ('t welk blijdschap doet hooren, 't gene de verbrijzelde beenders verheugt, 't welk genoegen in God leert zoeken, 't gene zich aan Hem met

met een onbepaald betrouwen doet overgeeven, dat als *vriend* en *kind* met God leert ommegean, zijne wegen aan Hem vertellen, in zijnen schoot zijne klagten doet uitstorten, 't gene van God menschlievende indrukken voor den geest brengt, en leert zeggen: *Help mij, want de wateren zijn tot aan de lippen*) van een gezegend gewrocht zijn.

Op deezen trant schreef ik aan iemand, die reeds boven de aardfche droefheid getild is, in 't jaar 1759. en, opdat het van eenig nut mogte zijn, heb ik het hier ter deezer verzameling ingevlochten, 't welk ik nader naziende, nog met een artijkel vermeerderd heb; hierin bestaande: *dat de lijder, wanneer hij vrijmoedigheid bekooft, om te durven klaagen, en zijne gewaarwordingen zonder eenige achterhoudendheid aan eenen vertrouweling te openbaaren, reeds verädeming zal ontwaar worden.* Het binnenhouden van 't zielenleed benart hem; maar kooft hij zoo verre dat hij klappen wil, wat hem deert, hij zal gevoelen, dat hij dan reeds *mediceneert*, en dat dit *medicament* zeer ongevoelig tot de geneezing medewerkt. 't Is hier andersöm: *Nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum*: Toen ik zweeg, werden mijne beenders veröuderd, den ganschen dag in mijn brullen: twee zijn hier beter dan één!

VIERDE BRIEF.

AAN DEN HEERE J: E:

Bevattende eene letter - en historikundige verzameling, van alle de verdichtfelen, welken men van onzen stamvader ADAM bij de openbaaring geflanscht heeft.

M I J N H E E R!

Adam, onzer aller stamvader, is in de weereld-
geschiednis zulk een vermaard en veel ge-
ruchtmaakend mensch, dat het der moeite wel
waardig is, om alles, wat de overlevering opgeeft,
en boekt, in eenen bundel, en in eenen korten
opslag vóór zich te plaatfen; laat ons van elk een
artikel maaken.

I. De vatikaansche bibliotheek beroemt zich
Adams beeldnis te bezitten! Hij verschijnt daar
met hebreuwsche letters boven het hoofd, en
met dit latijnsch opschrift aan de voeten: *Adam*
van Gods wegen geleerd, zijnde de eerste vinder der
weetenschappen, en der letteren; zie LOMEIER *de*
Biblioth. p. m. 9. C. 2. en HEIDEGGERUS,
Hist: Patr: t. I. p. 481. §. 37. De Muhamme-
taanen kennen hem *tien volumina* toe; ook, dat
de engel Razeël, die zijn meester was, hem een

II. Deel.

Ee

boek

boek verëerd heeft, uit welk boek hij konde te weeten koomen al het toekoomende, hetzij natuurlijke, hetzij zedenlijke dingen: welk boek van de patriärchen, tot de oudsten, en de profeten gekoomen is, en ook in Salomo's handen; zie SALDENUS *ot: Theol. Exerc. 1. l. 1. p. 3. en 4.* Zelfs zoude men eene catalogus kunnen opmaaken van zijne *reliquien* of *overblijffselen*! Hij heeft ons nagelaaten:

a. De erfzonde.

b. De geheele aarde; door godlijke gunst als nog ter genieting aan ons geschonken.

c. Zoo het waar is, dat de zielen van alle menschen, *het levensbeginfel* voor allen in hem geweest is, zouden wij hetzelfde van hem als eene nalaa-tenschap hebben. De Jooden weeten er nog meêr van: de ziel van Adam, is in Davids, in Mesfias, lichaam geweest.

d. Adams lichaam is tot *Seth*, en tot *Noach* overgebracht, en van *Sem* en *Methuzalem* dáár begraaven, waar het midpunt van de aarde is; waarvan nog nader. Uit een deel van dat lichaam is *Maria*, en de menschlijke natuur van Christus gebooren, welk deel onbesmet bewaard is van de zonde, en tot de nakoomlingschap overgegaan tot dat het in Maria gekoomen is; uit de vijgenbladeren, waaruit zij zich rokken maakten, zijn de allerkeurigste kruiden herkoomstig; de rok, welken God voor Adam gemaakt had, is aan Jakob te beurt gevallen, en wordt nog te Romen bewaard; *Adams stek* of *staf*, is door middel van de

de patriärchen tot Mozes gekoomen , en heeft gediend tot een staak voor 's Heilands kruis.

e. Adams appelen , een penning van hem , een toverring , zijn spelonk , zijn bed , de bron , waaruit hij dronk , zijne traanen , zijn wijn , zijn altaar , zijn ook bewaard. Op dat altaar hebben de patriärchen geöfferd , en Jakob heeft eenen steen van datzelfde altaar tot eene hoofteuuluwe , onder zijn hoofd gelegd ; die steen is eerst in Schotlandaangeland : Londen zoude denzelven nu hebben : zijn doodbaar , zijn boekenkist , zijne pilaaren , zijn brug , zouden het verderf der eeuwen ontvlooden zijn.

f. Adams boekerij bestaat voorëerst , uit zijne *A. B. tafel* , bezeten door *Angelus Roccha* , *Laurentius Schaderus* , *Julius Bartholoccus* en *Jakobus Bonaventura* ; wijders uit een boek over het vuur , zijne openbaaring , over het goudmaaken , over de Godheid , over den landbouw , over de krachten van alle dingen ; het boek over de geboorten , over de geslachtlijsten , van Adam en van zijne zoonen , Adams en Eva 's psalmen , Adams kerklijke tafelen ; zijne steenen tafelen , waarin alle kunsten bewaard zijn ; zijn testament ; zijn euangelium : van alle deezen bocht kan men verslag vinden , bij CHRIST. HILSCHERUS , in *Sched. de Reliquiis & Biblioth. Adami* ; zie *Acta Erud. Lips.* anni 1712. p. 188. seq.

II. Adam kooft voor in de geslachteekening van de fenicische goden , die ons door Euzebius is nagelaaten , l. I. C. 10. *Præp. Euang.* uit de boeken van *Taäut* , over den oorsprong der weereld , als een *γῆρας αὐτόχθων* , een aardeling , uit de aarde gebooren ; zie GUTBERLETH , de *Diis Cabiris*

p. 29. en BOCHART *Geogr. S. l. 2. C. 2. p. 706.* men vindt die geslachts-
 tafel bij GUTBERLETH.

III. Adams naam zoude de vier weerelddeelen in zich bevatten, $\alpha. \delta. \alpha. \mu.$ zie DILHERRUM in fasc. 8. CRENI p. 292. *seq.* doe er de *Orac. Sibill.* bij, t. 1. l. 2. p. 317. 318. en GALLÆUS t. 2. p. 551. 552. met den Prof. DE MOOR, t. 2. *Comm. perp.* p. 997.

IV. Adam en Eva zouden zonder de *teeldeelen* geschapen zijn, welke zich eerst na den zondenval zouden ontdekt, en zich naar buiten hebben uitgezet; zie PARACELSUS bij VOSSIUS de *Philos. C. 9. §. 9.* en de *Algem: Hist.* t. 1. l. 1. p. 185.

V. Adam zoude voor den val een kleed of op-
 perhuid gehad hebben, dewelke geleek naar *door-
 zichtig hoorn*, of, 't gene *doorschijnend hoornächtig*
was; zie CARPZOVIVS *Jus. Reg. C. 5. Theor.*
 17. p. 358. *seq.* om 't welk aan zich te binnen te
 brengen, de Jooden hunne nagels op den sabbath
 nauwkeurig bezien; zie BUXTORF *Syn: Jud.*
 C. 16. p. m. 347. 348.

VI. Adam zoude aan God opgeöfferd hebben,
 eenen os met éénen hoorn, zoo dat die os uit de
 aarde voortgekoomen zijnde, eerst zijn hoorn,
 daarna de pooten boven kwamen; en hieröp zou-
 de bedoeld worden, Ps: LXIX. vs. 32. *en dit*
zal den Heere aangenaamer zijn dan een os, die de
klaauwen verdeelt, en den hoorn uitwaards brengt,
 naar hunne verklaring; zie BOCHART t. 1. *Hieroz.*
 l. 3. C. 26. p. 944. en BARTHOLINUS de *Uni-*
cornu, C. 16. p. 132. 133.

VII.

VII. Adams *droefheden*, en *smerten*, worden ook in het oosten geroemd, waarmede hij vanwege het verlooren paradijs zijn geheele leeven dóór zoude zijn gekweld geweest: waaróm zij ook hun gebed aandringen, vanwege, of om de smerten van Adam; zie JOH: GREGORIUS in *obs. en Not. C. 25. t. 8. vol. 9. critic. Londin.*

VIII. Adams *lijk*, zoude volgens sommigen, onbegraaven zijn overgebracht in Noachs ark, en 't moest eerst naderhand door Melchizedek begraven worden; en dit lijk zoude in de ark gestrekt hebben tot een *sein*, om den dienst in de arke naar het oosten toe, te richten: welk oosten men anders vanwege het dobberen der arke, niet zoude hebben kunnen vinden; zie GREGORIUS l. C. Doch de gemeenste overlevering houdt in, dat hij op den berg *Calvariën*, begraven is; zie SNABELIUS in *Amoen. Theol. p. 81. 82.* en R: M: VAN GOENS *Diat. de Conotaph. C. 3. §. 1. p. 39.* Anderen zoeken zijn graf te *Hebron*, welke *Kiriath arbang de stad van viere* zoude hieten; om dat er vier patriërchen, Adam, Abraham, Izaäk en Jakob zouden begraven zijn. De gemeene latijnsche vertaaling heeft Joz: XVI. daar (te weten: te *Hebron*), *is Adam, de grootste onder de Enakim begraven*: daar er van zekeren *Arba*, gesproken wordt, welke *Arba*, de benoeming aan *Kiriath Arbe*, gegeven heeft; zie NICOLAI *de Sepulc. Heb. l. 3. p. m. 112.* en SUICERUS t. 1. p. 80. t. 2. p. 155.

IX. Adams *kruin*, noemt men eenen allergrootsten berg in Oostindiën, alwaar men de voetstap van eenen mensch ziet ingedrukt; 't gene de oos-

terlingen zeggen, dat hij aan zijne nakoomlingen heeft nagelaten, toen hij vandaar ten hemel voer, zijnde deeze voetstap nabij de spelonk, daar Adam zijnen val beweend heeft; zie DIETERICUS, *Antiq. Bibl.* t. I. p. 68. b. en URSINUS *Anal.* f. t. I. l. 4. C. 3. p. 271. 272.

X. Adam was wijzer dan de engelen! deezen hadden met zekere soort van kleinächting van hem gesproken, toen God met hun raadpleegde over Adams schepping: en God had, om te toonen, dat hij hun in verstand te boven ging, aan de engelen de naamen van alle de dieren gevraagd, 't welk ze beleeden niet te weten, daar intusfchen Adam daarnaar gevraagd zijnde, zulks van allen tot één toe zeide; geevende aan God den naam JEHOVAH; hij kende dus alle dingen! en dit bedoelen de Jooden met te zeggen, *dat Adams Statuur* zich uitstreckte van het eene eind van de aarde tot aan het andere; zie RIVINUS in *serp.* sed. p. 56.

XI. God, den Adam willende scheppen, had zich met een allerschoonst lichaam omkleed, en naar dat model heeft Hij Adam geschapen; zie EUGUBINUS in *Cosmop. apud Salianum* t. I. *Annal.* p. 106.

XII. Adam was met het vermoogen van beide de *sexen* in zich geschapen, of aan de eene zijde man, aan de andere zijde vrouw, en bij de fcheping verdeelde God enkel Adam en Eva van elkander; zie HEIDEGGERUS t. I. *Hist. Patr.* p. 128. en 't gene BAYLE t. I. *Dict. Hist. Crit.* p. 73. *in not.* van Antoinette van BOURIGNON heeft aan-

aangeteekend, strookt hier zeer mede, doch vleit niet voor nederduitsche ooren.

XIII. Van de schepping van Adam, verhaalen de oosterlingen nog veele zonderlinge zaaken; breeder te vinden bij HERBELOT *Bibl. Orient.* p. 54. en daaruit ook bij CALMET, *bijv: op 't Bijb. woordenb.* p. 12. *seq.* God had door den regen de aarde toebereid, uitwelke hij Adam wilde scheppen; daaröp zond Hij Gabriël, om een handvol van elke verdieping der aarde te neemen: dit deed Gabriël, en verklaarde aan de aarde Gods bevel, om daaruit eenen mensch te formeeren, die Gods stadhouder zoude zijn: de aarde bad aan Gabriël, God wilde zulks niet doen, want ze vreesde, dat dit scephsel eenmaal tegen Hem rebellereen zoude, en daardoor den vloek over de aarde brengen! Nog twee engelen Michaël en Asrafel krijgen denzelfden last, maar doen dezelfde remonstrantie aan God: hieröp wordt Azraël afgevaardigd. Dees vraagt aan de aarde geen verlof, noch laat zich in twist met haar in: hij nam zeven handen vol van elke verdieping, en bragt ze in Arabiën, tusschen Mekka en Taiäef, en kreeg door dit zijn gehoorzaamen, de magt, om de zielen van de lichaamen te scheiden, wordende dus ook de *engel des doods*: welke fabel onder anderen ook dit wil, dat ze er door beduiden de verscheidene kleuren en hoedanigheden der menschen van Adam gesprooten, sommigen van hun zijn wit, anderen zwart, wederöm anderen taanig, geel, rood; sommigen van deeze, anderen van een tegenövergestelde neiging. Deeze aarde nu gekneed zijnde door de engelen, formeerde God er een menschlijk beeld

uit ; dit beeld bleef lang liggen om te droogen, en zoo hadden de engelen tijd, om het met vermaak te beschouwen. *Eblis* of *Lucifer*, sloeg op den buik en op de borst, en bemerkende dat het beeld klank van zich gaf, besloot daaruit, dat het van binnen hol was, en bij gevolg voor vele behoeftigheden, en verzoekingën bloot gesteld: doch dees *Eblis*, nijdig over 's menschen voortreflijkheid, lokte hem ten val; alles breeder te leezen bij HERBELOT l. C. p. 56. Col. 2. p. 253. en p. 806. en *Algem. Hist.* t. I. p. 222 seq.

XIV. Vooräl is beroemd bij de Kabbalisten, *Adam Kadmoon*; zijnde het eerste der *emanatiën* uit God, waardoor de Ebionieten *Gods Zoon*, of *den heiligen Geest* verstonden; zie VITRINGA t. 2. obs. l. 5. C. 12. §. 7. en RELAND t. 2. disj. 7. p. 34.

XV. De teeling der nachtgeesten uit *Lilith*, geduurende den tijd, dat hij gezondigd hebbende, van Eva gescheiden is, is niet min berucht, bij HERBELOT *Bibl. Orient.* p. 31.

XVI. Adam is *befneeden* geschapen, maar door de zonde is dit teeken der besnijdnis vernietigd.

XVII. Adam zoude de schrijver zijn van Ps: XCII. zijnde dit de lofzang, welken hij bij het ingaan van den sabbath zoude gezongen hebben.

XVIII. Seth, zoude, toen Adam begráaven werd, in Adams mond een zaadje van den boom der kennisfe gelegd hebben, 'twelk naderhand tot eene grooten boom gegroeid is; en daaruit is het kruis:

kruis van Christus gemaakt, C. À LAPIDE, in GEN: II. vs. 9. en Eva zoude eenen tak van den boom der kennisfe afgebrooken hebben, om er eenen kluppel van te maaken, waarmede zij haaren man dwong, om van den boom der kennisfe te eeten; SALDENUS *Oth. Theol. p. 607.* Of nog anders: *Seth* had bij den ingang van het paradijs eenen tak van den engel gebedeld; van deezen opgegroeiden boom heeft Mozes zijnen staf naderhand gemaakt, en er zooveele wonderwerken mede verricht. Doch genoeg, om de vruchtbaarheid van het oosterfche verstand in eenige staaltjes te laten zien, en te gelijk daaruit te verneemen, hoe oud en algemeen bekend, Mozes verhaal geweest is: buiten twijfel is in elk van dezelve eenige geheimzin opgeslooten; doch daarin treed ik nu niet! Alleen zal ik bij dit artijkel eene weinig omflagtiger beschrijving voegen van de *Adamiani*. Vader AUGUSTINUS boekt, *hær: 31.* dat ze zich naar Adam noemden, wiens naakttheid in 't paradijs, zij nabootsten, koomende de mans en vrouwen naakt te famen, biddende, leezende, en de bondzegelen aldus vierende; en ze noemden hunne kerk het paradijs. Het korte summier van de 51 *hæresis* van EPIFANIUS heeft bijnaar hetzelfde, woordlijk, met Augustinus: alleen schijnt hij hunnen naam van zekeren toen nog leevenden Adam afte-leiden; indien ik den tekst wél begrijp, ἀπὸ τινός Ἀδὰμ ζῶντος καλούμενοι, en hij zegt, dat hunne leer χλεύης, ἢ ἀληθείας μαλλον τὸ δόγμα, eer eene belachelijke leer, dan die der waarheid zij. Ja! hij vergelijkt hen bij de mollen, ὡς μὲν μετὰ τὴν καρδίαν τυφλῶνται καὶ ἀνωηταίνουσι, ἐρημίαν γὰρ ἑαυτῇ ἐργάζονται, καὶ τὴν συζασιν ἑαυτῆς κάτωθεν ἐκτέμνει. Hij doet er bij, dat ze hunne kerken bouwen in baden, die

warm gestookt worden, en dat ze in hunne kerken gaande, alle hunne kleederen afleggen, en bij het uitgaan wederom aantrekken. Wat nu ook deeze menschen voorgeeven, om Adams rechten staat te willen naarvolgen, zoo heeft hun praktijk aanleiding gegeven tot ongebondenheden, en om den christen godsdienst in het gemeen te lasteren: zulks leert ons THEODORETUS, *Hær. Fæb.* l. 1. C. 6. toonende, dat Prodicus, deeze ketterij verder voltooid, en Carpocrates in de handen gespeeld heeft, door eene wet te geeven, dat alle de vrouwen in 't gemeen zouden zijn, en door, na het uitblaazen van de lichten, in hunne bijeenkoomsten, zelfs in de heiligen, zich met elkéen onverschillig te vermengen: staavende zulks met het getuignis van CLEMENS DEN ALEXÄNDRINER. DANÆUS heeft over de plaats van AUGUSTINUS eene gezoutene aanmerking tegen sommige monniken van zijnen tijd, die uit een valsch voorgeeven van gestrenger leven naakt met elkänderen verkeerden, zooäls er ook sommigen ten tijde van THEODOZIUS den jongeren leefden; waartegen EUAGRIUS, reeds uitvoer, l. 1. H. E. 21. zulks staavende met het getuignis van SOCRATES l. 4. C. 23. en SOZOMENUS, l. 1. C. 14. hoewel echter EUAGRIUS er bij doet, dat ze μόνα τὰ τῆς φύσεως ἀναγκᾶ περιτέλλαντες, naamlijk, de monniken van Palestina, de noodzaaklijke deelen van de natuur bedekken, en, dat ze verre boven alle hartstogten zijnde, de natuur als geweld aandoen, τῆς φύσεως τυραννίσαι, doch, dit doen gelijkt meêr naar de cynische onbeschaamdheid, dan naar de christlijke welvoeglijkheid. Paulus heeft er tegen gewaakt, I KOR: XII. vs. 23. en, die ons dunken de minste eerlijke leden van het lichaam te zijn, dezelve doen wij

wij overvloediger eer aan; en onze onsierlijke leden hebben overvloediger versiering, doch vs. 24. onze sierlijke leden hebben het niet vannooden. Men moet deeze *Adamiani* en de *Prodiciani*, met elkanderen niet verwarren, gelijk de heer DE MOOR ten rechten aanmerkt, en zulks aantoot, t. 5. *Comm: in Markium*, p. 13. en 14. Het schandelijke en eerlooze gedrag deezer *Adamieten*, is door de zoo zeer bekende *naaktloopers* in Amsterdam, in de voorige eeuw naargebootst, en van de *Lupercalia* der Romeinen aangeleerd; waardig is het om hierop naarteflaan, *bet 6de deel van den godsdienst van alle volken*, 1ste stuk p. 193. en vervolgens.

Hier deeze verzameling besluitende, blijf ik,

M I J N H E E R,

Uw: Ed: geb. dienaar,

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 31 Julij 1774.

VER-

VERHANDELING.

Over eene zeldzaame opvatting der Jooden, noopens
KLAAGLIEDEREN III. vers 23.

Wij hebben in onze voorgaande Deelen meêr dan eens gelegenheid gehad, om ons te verwonderen over de joodsche verklaarkunde! zie hier wederom een staaltje! *Alle morgen zijn dezelve nieuw.* Waaröp slaat het betreklijke woord in deeze plaats? — Waaröp? — de meesters zullen u het raadsel ontknoopen: *De zielen zijn alle morgen nieuw!* te weten: de menschlijke zielen worden elken nacht in den slaap plaatslijk uit het lichaam tot God opgeheven; dit is bij hun de zin van Ps: XXV. vs. 1. *Tot u, Heer, hef ik mijne ziel!* De minste niet onder het rabbijnendom, R. KIMCHI schrijft hieröver, op deeze wijze: *Wanneer* (dus zet ik zijne woorden over) *wanneer hij gaat slaapen, moet hij zijnen geest Gode beveelen, opdat hij niet misfchien, den volgenden morgen opstaande, naar zijne ziele zoeken, en dezelve niet vinde; of eene andere ziel in zijn lichaam, en zijne ziel in eens anderen lichaam vinde!* Ik ga andere voortgelijke getuignissen voorbij. Dit wordt, hunnes erächtens, ook beduid bij JEREMIAS: *De zielen, koomende des morgens in hun lichaam, zijn alle morgen nieuw.* Hoe koomt het in de hersenen, daar alles in den tekst roept om de aanvulling van het woord חסדים goedgunstigheden, welker aanhoudendheid de kerk alhier roemt; terwijl immers

mers de spreekwijs *נִשְׁה נֶפֶשׁ* in het oude testament duidlijk zegt, *met alle aandacht en inspanning tot God bidden*, Ps: LXXXVI. vs. 4. Wat dunkt u van deeze spitsvondigheden? zijn deeze lieden geen *wegwijzers der blinden*? Ik herinner mij, bij LA FITEAU I. D. 2. B. 37. Hoofdd: *van de zeden der wilden in Amerika* geleezen te hebben, *de ziel der wilden hangt zoo veel van hun lichaam niet af, als de onze, en neemt veel meer vrijheid: zij verlaat het, wann'er zij het raadzaam oordeelt, om in de ruime lucht te zijn, en eene wandeling te doen, waarheen zij wil, zonder dat zij er daarom de bestuuring van verliest, en ophoudt hetzelfde te bezielen. Groote reizen kosten haar niets: zij zweeft door de lucht; trekt over de zee; en dringt in de ontoegankelijkste, en dichtstgeslootene plaatsen; niets stuit haar, omdat zij een geest is. Is er wel iets, 't gene in de voorige eeuwen niet geweest is?* Wie kent de geschiednis van *Hermotimus* of *Hermodorus de Klazomeniër* niet? Dees man was aan geduurige en langduurende flauwten onderhevig, zoo, dat hij soms voor dood gehouden werd; men waande, dat zijn ziel het lichaam voor eenen tijd verliet, en elders waarde. 's Mans *vijanden*, (waar onder zijn vrouw, die gaarne van hem ontslagen wilde zijn) hem eenmaal in dien stand aantreffende hielden hem voor dood, en verbrandden hem, naar de plegtigheden van dien tijd, levendig! De *Klazomeniërs* over deezen boozen handel verbitterd, richtten eenen tempel voor hem op, en gaven bevel, dat geen vrouw in dien tempel koomen mogte: verhalen, welken men bij PLUTARCHUS, *de genio Socratis*, en bij TERTULLIANUS C. 44. de Anima, vinden kan. Over de

de waare leezing van s' mans naam kan men PAULUS LEOPARDUS l. 8. C. 3. *Emend*: naarflaan, en FABRICIUS over SEXTUS EMPYRICUS l. 9. p. m. 549. Met deeze fabel heeft LUCIANUS t. 1. in *Encomio Muscæ*, p. m. 829. ziltig gespot, en MEURZIUS ad *Apollonium Dyscolum Hist. comment.* C. 3. heeft er meêr van gezegd: alwaar ook geboekt wordt, dat hij met deeze flauwten bevangen zijnde, zijne vrouw dikwerf belast had, om hem onâangeroeft te laten: dat de intusfchen afweezige ziel aan andere plaatsen verkeerde; en, weder in 't lichaam gekoomen zijnde toekoomende dingen, als ook de gesteldheid van de faizoenen aankondigde.

Zie daar, de joodsche opheffing van de ziel! Wat en hoe verre de geleerde dweeper ZWEEDENBURG hiermede overëenstemde, laat ik beoordeelen door hun, die 's mans geschiednis gekend hebben! Wij weten uit AUGUSTINUS l. 14. C. 24. de *Civ. Dei*, dat zeker ouderling, RESTITUTUS, gezegd werd zich geheel aan alle de lichaamlijke zinnen te kunnen onttrekken, zoo dikwerf hij wilde, gevoelende zelfs geen branden, noch steeken. Doe er L: VIVES in zijne aantekeningen bij.

V I J F D E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE P: H:

*Over eenen in de kerkgeschiednis aanmerkelijken
persoon, genaamd ABERCIUS.*

OORDEELKUNDIGE EN DOORLEEZEN MAN!

Hoe kooft het, dat men van onzen ABER-
CIUS, die echter een *licht* was van
de tweede eeuw, zoo spaarzaam in de kerk-
lijke geschiednisfen melding gemaakt vindt? —
Dees eerwaardige naam moet der vergeetelheid ont-
rukt worden! Ik zal met Uw Hoogëerw: goed
verlof, melden, 't gene ik van hem heb kunnen
naarspooren: Uw Hoogëerw: groote voorraad zal
mischien, in tijd en wijle, ons meêr van hem
kunnen berichten.

Hij was bisfchop van Hierapolis in Frygien;
en wel, een helder lichtende baak voor alle kerk-
leeraaren. Hij had eene zonderlinge godvruch-
tige opvoeding genooten: en zijn verborgen en
afgetrokken leeven, fchijnt de reden in zich te
hebben, dat hij bij de oude kerklijke fchrijveren,
zoo niet beroemd en bekend geweest is; totdat
men

men hem uit SIMEON METAFRASTES (och was die schrijver wat minder beuzelächtig en meer te betrouwen in het geschiedkundige) nader heeft leeren kennen. Dees bericht ons van hem, 20 d. *Octobris*: dat de ouden aan hem den tijtel van ἱσαπόστολος, den apostelen gelijk, gegeven hebben! Hij was ὅλος ἀνακείμενος τῷ θεῷ, geheel aan Gode toegewijd; zooäls ik uit de *Menæa Græc*: en uit P. HALOIXIUS t. 2. *Ill. Eccl. Orient. script*: p. 44. vind aangeteekend; bij SPIZELIUS in *Infcl. Literato Commonef*: 5. p. 124. 125. alwaar breed wordt uitgemeeten, wat hij al tot bekeering en verlichting der heidenen heeft aangewend, en hoe hij door zeker uitgegeeven boek na zijnen dood nog spreekt! 't gene mogelijk ziet op zekeren brief aan *Markus Aurelius Antoninus*, den keizer, geschreeven; van welken men zien kan, 't gene BARONIUS heeft, t. 2. *Annal. Eccl. ad A. 163. num. 15.* en in not. ad *Martyr: R. 22. Octob.* Er waren onder zijne toehoorderen sommigen, die innig doorgriefd waren over hunne zonden, en die wanhoopten aan de godlijke genade, welken hij op eene zeer euangelische wijze van Christus magt en gewilligheid overtuigde, en beval tot Hem te koomen; wechneemende hunne uitzondering, dat ze te lang daarin hadden voortgevaaren. BARONIUS l. c. boekt, dat *Lucilla*, eer zij aan keizer *Lucius Verus* trouwde, van den satan is bezeten geweest, en dat de satan zoude verklaard hebben, van niemand, dan van ABERCIUS te kunnen uitgedreeven worden: waaröp *Markus Aurelius* aan *Euxenianus Poplio* schreef, dat hij *Valerius* en *Basianus*, twee hovelingen, beveelen zoude, om ABERCIUS met alle bedenkelijke eerbewijzingen aan het hof te brengen; 't gene dan ook met gevolg van geneezing van *Lucilla* gebeurde:

beurde: waaröm Aurelius jaarlijks een geschenk van drieduizend mudden graanen voor de armen in de kerk te Hierapolis gesticht zoude hebben, 't gene tot op *Julianus* tijd gegeven was; doch ik sta geen borg voor de echtheid van alle de *acta* van *ABERCIOUS*: grieksche en latijnsche schrijvers spreken, zooveel ik weet, niets van deeze zaak; ook is het niet te denken, dat *MARKUS AURELIUS*, de Christenen zoo wreed zoude vervolgd hebben, zoo deeze geschiednis in 't begin van zijne regeering was voorgevallen. Daaröm is ook luttel staat te maaken op de samspraak van *Euxenianus*, wiens blinde moeder *ABERCIOUS* ziende gemaakt had; en op de antwoorden, welken hij op de twee vraagen van *Euxenianus* gegeven heeft, noopens Gods rechtvaardigheid, en waaröm God den mensch vrij gemaakt had. De *acta* van *ABERCIOUS* verliezen nog meêr haar gezag, wanneer wij gadeslaan, hoe weinig werk *Markus Aurelius* maakte van alles, wat maar van verre naar toverij en waarzeggerij zweemde; 't gene hij zelf in het 1ste *Boek* van zijn leeven getuigt van *Diognetus* geleerd te hebben; en 't is der moeite wel waardig om bij *BASNAGE*, in *Annal. Polit. Eccl.* t. 2. p. 119. naarteflaan. Hoe zeer met reden deeze jaarlijksche *koornschenking*, die men in die *acten* aan *M: Aurelius* toedicht, uit dien hoofde verdacht is, en, hoe dieper ik in de verrichtingen van deezen naam pooge intedringen, hoe meêr ik bevestigd word, dat de Latijnen, bij wien *ABERCIOUS* geheel onbekend is, hem van de Grieken ontleend hebben: zelfs is het moeilijk den tijd voor het bischopsämppt van *Abercius* te vinden; gelijk mede voor eenen tweeden *ABERCIOUS*, die men plaatst tusfchen *Papias*,

en *Apollinarius*, beiden ook bischoppen van *Hierapolis*. Misschien is *ABERCIOUS* geheel gesmeed uit eenen *AVIRCIOUS MARCELLUS*, die wel een groot ijveraar voor de waarheid was, maar zelf geen talent tot verdediging daarvan, bezittende, anderen daartoe opwekte; zie *EUSEBIUS*, l. 5. C. 16. *Hist. Eccl.* Wij missen dus niet veel aan dien brief, welken *BARONIUS* zoo bedroefd was, niet te kunnen uitgeeven: ik doel op dien, welken *Abercius* aan *Markus Aurelius* zoude geschreeven hebben; zie *TILLEMONT*, *Mem: pour servir à l'Hist. Eccl.* t. 2. part. 2. p. 241. 242. Hij, *ABERCIOUS*, schijnt geheel uit de fabriek van *SIMEON METAFRASTES* te koomen. Het riekt er althans zeer wel na, 't gene ons van zijn zeldzaame graffschrift, 't welk hij voor zichzelve zoude opgesteld hebben, is nagelaten! Een man, tweeënzeventig jaaren oud, en nabij den dood, die eenen apostolischen geest bezat, zal gelasten, om op zijn graf te schrijven, dat hij naar *Romen* gezonden was, om er de paleizen te beschouwen, om eene keizerin te zien geheel met goud bedekt tot op de schoenen toe, enz.: dat er niemand naast hem mogte begraaven worden, en die zulks bestond, zoude tweeduizend stukken goud aan 's keizers schatkist betaalen, en duizend aan de stad *Hierapolis*: denken dan voorbeeldige heiligen, bij hun verscheiden, aan zulke kleinigheden? Dit één staaltje zij genoeg. Men zal er nog wel twee à drie, die niet min hard draaven, vinden in *TILLEMONT'S Notes sur saint Papias*, nota 3. p. 540-544: te recht heeft dus ook *HEINZIUS Hist. Eccl.* t. 2. parte 2. p. 659. 660. voor de apokriefheid van deezen sanct gestemd. De naam van *ABERCIOUS*, schijnt mij toe een latijnsche naam te zijn.

E 8

EUSEBIUS l. c. schrijft denzelven in *vocativo* *ἀνιστη*, over welke leezing VALEZIUS, in *not. h. l.* iets aantee kent, doch NICEFORUS l. 4. C. 23. heeft *ἀβιστη*, gelijk ook de *Menologien* dus leezen:

Ons verlies, hoogëerwaardige Heer, is dan niet groot: ook verzoek ik, dat Uw Hoogëerw: deszelfs kostelijken tijd spaare, om nadere naa rvor- fching te doen omtrent eenen *legende-man*, die toch een fchepfel van *Simeon Metafrast* is, gelijk ik er ook mij zelven van ontfla, nadat ik Uwe Hoogëerwaardigh: gegroet heb,

als boven,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den laattten Julij 1774.

Z E S D E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE P: H:

Over den waaren zin van het woord CATHOLIK.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Het is wel geenszins duister, wat dit woord in de gemeene beteekenis met zich brengt: maar het schijnt niet even klaar, vanwaar deeze zinsbepaaling in de kerklijke geschiednis herkomstig is! Mij dunkt, beter oordeel plaats geëvende, dat de eerste beduidnis ontleend is van hem, die in het roomsche rijk den naam droeg van *Rationalis Summarum*; wij zouden zeggen, den *ontvanger generaal, in de wingewesten*. Dus hiet *Ursus* de καθολικὸς τῆς Ἀφρικῆς, in eenen brief van *Konstantinus* aan *Cæcilianus*, bij *EUZEBIUS*, l. 10. C. 6. H. E. en niet min duidlijk, l. 4. C. 36. *de vita Const*: alsmede bij *SOKRATES* l. 1. C. 9. H. E. *SUDDAS* heeft uit den 36sten brief van *Julianus* eene ἐπιστολὴ ἰσχυρὰν παραβατὴ πρὸς πορφύριον καθολικόν, aan *Porfyrius* DEN CATHOLYKEN; zie nog andere plaatsen, bijëengezameld apud *PEARSONIUM*, in *symb. Apost* art. 9. p. 610. 611. en het is mij zeer waarschijnlijk, dat de Jooden hiervan de benaaming ontleend hebben; welke

ke ze aan hem geeven, die het opperste toeverzicht over de heilige fchatkist had. BARONIUS in *Annal.* ad *A.* 35. num. 11. schijnt zich te vergripen, wanneer hij slechts *eenen opzichter* over die fchatkist, die CATHOLICANUS, zoude genoemd zijn, erkent, daar het zeker schijnt te zijn uit de aantekening van LIGTFOOT, *de Minist. Templi* p. 688. dat er *twee* geweest zijn, welken den naam van *Katilokin* of *Katikolin* gevoerd hebben: hoewel hij vóór zich heeft, eene duidelijke plaats van JOZEFUS l. 14. C. 12. p. m. 478. waarin *Eleäzar alleen* de fchatbewaarder van den tempel hiet; zie ook l. 20. C. 7. p. m. 697. alwaar wederöm *Elkias alleen* als fchatbewaarder geboekt staat: die er belang in heeft, kan te recht koomen bij BASNAGE *Exerc. Hist. Crit.* p. 49. 50. Het is een algemeen aangenomene doch, met eerbied gezegd, dwaalende gedachte, dat deeze benaaming van *Catholijk*, eerst in de kerk bekend zij geworden in de tijden der *Novatiaanen*, en *Donatisten* (welke waanden, dat in 't zuiderdeel van Afrika de waare kerk alleen, en wel bij hun gevonden werd) en, dat men, om zich hiervan te onderscheiden, den naam van *Catholijk* aan de algemeene belijderen zoude gegeeven hebben; zie WITZIUS *Exerc.* 24. in *Symb. A.* §. 20. p. m. 352. en niet min VOSSIUS *disf.* 1. de *Symb. thes*: 39. p. 28. daar het onbetwijfeld is, dat *Ignatius* reeds dien naam CATHOLIK gegeeven heeft aan alle kerken, daar Christus is, C. 8. *ep. ad Smyrn*: en, zoo men van dien brief van *Ignatius* al niet te gunstig mogte denken, dan is er een plaats bij EUZEBIUS l. 4. C. 15. *H. E.* in den brief van de kerk van Smyrna, over het martelschap van Polykarpus, daar de *kerk* dus hiet. Dewijl we in het zekere, weten, dat het symbolum der

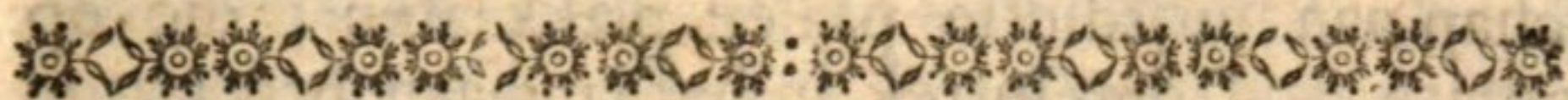
apostelen niet van hun is opgesteld, zoo weeten wij ook, dat CHRISTIANUS LUPUS dwaalt, wanneer hij *Comm. ad Tertull. de præscript.* p. 286. de naamgeving *Catholijk*, van de apostelen afhaalt, 't welk VALEZIUS, in *not. ad Euzeb.* l. 7. C. 10. tot de *apostolische tijden* betreft, mogelijk heeft het BULLUS in *Jud. Eccl. Cath. de necesf. Filii Deit. Cred.* p. 146. best begreepen, dat de *Gnostieken* de eerste aanleiding hiertoe gegeven hebben, droomende, dat het *zuivere euan-gelium*; alleen in hunne *samenkoomsten*, geleerd wierde: doch, gelijk er niet aan te aarzelen valt, dat de naam CATHOLIK, reeds van de tweede eeuw geheugt, zoo is het insgelijks zeker, dat die naam na de tijden van Donatus en Novatianus meer in gebruik gekoomen is. Zie hier wat SCHERTSERUS *disf. de Catholico*, disp. 1. C. 1. *thes: 2.* heeft: Hij denkt, dat de politieke wet van *Gratianus*, *Valentinianus*, en *Theodozius tit. de summa Trinit.* daartoe aanleiding gaf. In deeze wet wordt aan de Christenen, die het leerstuk der *Drieëenheid* rechtzinnig beleeden, om hen van de Arriaanen, die dit stuk bevochten, te onderscheiden, deezen naam CATHOLIK gegeven: welke wet door GODOFREDUS in 't breede is opgehelderd. Dat dees naam CATHOLIK in de eerste en oudste geloofsbelijdnissen niet geweest, maar door de Grieken er is ingevoegd, zulks is overtuigend bewezen in *de Hist. symb. Apost.* C. 6. §. 8. en §. 16. Weet Uw Hoogëerw. iets nader op dit pas, dezelve zal hem verpligten, die zich eerbiedig noemt,

T. T.

's GRAAVENHAAGE,
den 2 Aug. 1774.

P. NIEUWLAND.

ZE-

ZEVENDE BRIEF.

AAN WIJLEN DEN WELĒDELEN GESTRENGEN
HEERE J: D: T:

Tot opheldering van de wet, DEUTERONOMIUM
XV. vers 4.

WELĒDELE GESTR: HEER,

Ik dank Uwe Welēdele Gestr: zeer, voor de rechtsgeleerde opheldering! ik zie langs hoe meêr, dat men elk in zijne zaak best raadpleegt. Thans zal ik Uw Welēd. Gestr. wijsgeerig, en godgeleerd trachten te vermaaken: en, omdat ik aan Uwe Welēd. Gestr. in lang geene letteren van mijne hand heb laten toekoomen, zullen deezen, hoop ik, te meêr welkoom zijn.

De natuurlijke reden leert ons, dat er niets zoo nadeelig voor de maatschappij is, als de *zwervende bedelaarij*: Hoe! een groot aantal menschen zullen den arbeid schuwen; hen, die bezig zijn, aftrekken van hunne noestigheid; door hun voorbeeld anderen verleiden, en de zucht tot luiheid in anderen opwekken; veel geld uit het land brengen, en een kweekschool van allerhande kwaad verstrekken! en de wetgeeverlijke magt zal zich aan dezelve niet kreunen! Wie heeft ooit gehoord, dat de *bedelaarij*, een *professie* of *gewoon handwerk*, gelijk aan de gildens zijn zoude? en, hoe eigenāartig was dit te wēeren, wanneer elke stad of elk dorp zijne eigene Armen onderhield! wanneer op de frontieren van elk land-

Ff 4 fchap

fchap aan jurisdictie paalen plakkaaten , die op zwaare straf den intrek in het land aan bedelaaren ontzeiden; waren gehecht ; wanneer overäl , in elke ſtad werkhuizen voorhanden waren , daar men de ſterke en werklooze bedelaars met geweld in bragte, en tot allerhande werk aannoopte; neem eens: tot het raspen van hout; het ſpinnen van wol; het ſnijden van kurken; of foortgelijke be- zigheden, waarään merklijke voordeelen voor de plaatſen, en teffens voor de behoeftigen vaſt zijn; breeder te leezen bij den baron DE BIELFELD, *Inf: Politiq.* t. I. Chap. 5. §. 23. p. m. 182. en verv: De Atheners hadden de νόμος ἀεγίας, *de wet tegen de luibeid*: ieder moest reekenschap kun- nen ſchaffen , waarmede hij zich geneerde; zie PETITUS *ad Leg. Attic.* l. 5. tit. 6. p. 520. 521. Het is onder de uitleggers nog niet uitgemaakt, of men de wet DEUTER: XV. vs. 4. *alleenlijk, om dat er geen bedelaar onder u zijn zal*, heeft op- tevatten, als een *ſtellig bevel*, dan veel liever als een *ingewikkeld verbod*: *nochtans, evenwel zal er geen bedelaar of behoeftige arme in het midden van u zijn.* Naamlijk, God had, vers 2. de *vrijlaa- ting* op het zevende jaar gebooden, כִּפְּתָה *eene kwijtschelding van ſchulden.* Hiertegen ſcheen te kunnen ingebracht worden , dat dus doende , de rijken tot armoede vervallen zouden , waaröp dan de wetgeever in ons vers antwoordt: *Ik zal daar tegen voorzien: ondanks deeze kwijtschelding zal dit niet gebeuren.* Het is waar, in het 11de vers, ſtaat er: *want de arme zal niet ophouden uit het mid- den van het land*; maar het goed verſtand hiervan hangt af van de *voorwaarde* vers 5. geboekt, wel- ke voorwaarde , al naar dat dezelve gedaan , of nagelaaten wierde, zoude het zich met de bedreij- ging

ging vers II. hebben, 't welk alles breeder bij Saldenus *Ot. Theol.* l. 4. *Exerc:* 4. p. 683. en bij Zepperus *Expl. Leg. Mos.* l. 4. C. 26. is uitgewerkt. Iemand heeft wél gezegd: *Drie soorten van menschen moeten buiten de stad gehouden worden: de melaatschen, de lijken, en de sterke bedelaars.* Plato schreef met veel vertrouwen, l. 8. *de Rep:* p. m. 495. Het gaat vast, dat er in eene stad, alwaar gij bedelaars ziet, ἀποκεκρυμμένοι κλεπται, verborgene dieven, en, βαλαντιοτόμοι, beurzensnijders, ιερύσυλοι, heiligschenders, καὶ πάντων τῶν τοιούτων κακῶν δημιουργοί, en de baazen van alle schelmstukken gevonden worden. De sterkspreekende wetten op dit stuk, uit Karel den Grooten, Gratianus, Valentinianus, Theodozius en anderen, zijn aangevoerd bij Camerarius, *Hor: subces.* l. I. C. 16. p. 93. en bij Falsterus, *Amoen: Philol.* t. 2. num. 20. p. 129. 130. Is het dus niet te bejammeren, dat de roomsche kerk hunne *bedelmonniken*, tot eene heilige en verdienstlijke orde gemaakt heeft? Wij weten, dat de godin Cybele haare heilige bedelaars had, welken haar beeld op eenen ezel ronddraagende, eene aalmoes baden; waarvan een aantal schrijvers melding maaken: welke bedelaars dit wederöm geleerd hadden van de priesteren van Isis; zie Suidas, in Ἀγέλει, met hetgene ELLYS in *Fort: Sacr.* of beter de *Cymb. Vet.* heeft C. 16. p. 311. en Le Moine, t. 2. ad v. f. p. 364. waaröp men het sneedig gezeg van eenen Lacedemoniër mag passen, bij Plutarchus, in *Apoth: Lacon.* p. 235. (*Hij zag iemand, die voor de goden aalmoesfen inzamelde.*) εἰδὲν εἶπε φροντίζειν θεῶν πτωχοτέρων ἑαυτῶ, dat hij geen achtung had voor goden, die armer waren dan hij. Benoemen zulke bedelaars onder de Roomschen zich naar Au-

gustinus, dan doen ze deezen oudvader ongelijk, want *Augustijn* was een zeer arbeidzaam mensch; of naar *Franciscus*, ook dit gaat niet aan, want dees heeft in zijn testament bevoolen, dat ze uit den arbeid hunner handen zouden leeven; gelijk ook *POLYDORUS VERGILIUS* l. 7. C. 3. *de Rer. invent*: uit *Chryzostomus* bewijst, dat de eerste monniken in Egypten, van hun handwerk geleefd hebben. 't Was een waarspreek van *CASSIANUS Inst.* l. 10. C. 23. *dat een werkende monnik slechts van éénen, maar een ledige van on-*
tallijke duivelen geplaagd wordt; de historishe waarheid van dit stuk is door *BINGHAM* t. 3. *Orig. Eccl.* l. 7. C. 3. §. 10. p. 60. *seq.* uitbundig beweezen. *SOZOMENUS* l. 6. C. 28. kan, één voor allen, tot bewijs strekken. *Serapion* was bestuurder van een klooster bij Arzinoë in Egypten, waarin tienduizend monniken waren, aan welken hij allen eene taak bezorgde: ze gingen uit, om alömme de landen te maaien, ja, dat meêr is, *AUGUSTINUS de moribus Eccl.* C. 31. t. 1. leert ons, dat de monniken van zijnen tijd niet alleen zóóveel wonnen door hunnen arbeid, dat ze genoeg hadden; neen: maar ook, dat ze geheele scheepsloadingen van behoeften voor de arme lieden naar elders afvaardigden. *Augustijn* heeft een geheel boek geschreeven, om te toonen, *dat de monniken behoorden te werken*. De *opere monachorum* C. 17. Er hadden scherpe wetten plaats tegen de *βανάτιβοι*, de *vacantes*, de *ledigloopers*, die alleen zich in godsdienstige oeffeningen bezig hielden, en daarna overal werkloos *herömzworven*: hoewel ook dees naam naderhand aan zekere *Euchieten*, die niets deden, dan bidden, gegeven was; zie *FULLERUS Misc. f.* l. 2. C. 19. p. 284. en *DU CANGE* in *utroque Gloss.* Geluk-

kigen,

kigen, indien ze Paulus tot een voorbeeld genomen hadden! dees schrijft, 1 KOR: IV. vs. 12. *Wij arbeiden, werkende met onze eigene handen.* Het is goed, dat het een beuzelschrijver van de twaalfde eeuw zegt, *dat Christus met zijne leerlingen gebeld heeft*, althans geduurende de drie dagen, welken hij buiten kennis van zijne ouderen doorbragt: ik doel op ÆLFREDUS, eenen abt in *Engeland*; schoon die schrijver zich wil doen doorgaan voor den abt BERNARDUS; waarvan men nazie CALMET in 't *Bijb. Woordenb.* t. 1. ad v. *Bedelen*, p. 487. Christus had immers in zijn gevolg, zulken, die hem onderhielden, LUK: VIII. vs. 3. en er was eene gemeene beurs, JOH: XII. vs. 6. en in zijne jeugd schijnt hij het timmerwerk bij zijnen pleegvader Jozef gehanteerd te hebben, MARK: VI. vs. 3. Van de apostelen heb ik uit 1 KOR: IV. vs. 12. het tegenövergestelde der bedelaarij beweezen; waarbij men voegen kan HANDEL: XX. vs. 34. EFES: IV. vs. 28. HANDEL: XVIII. vs. 2. Hiermede neem ik afscheid van Uwe Welëd. Gestr. mij beveelende in een gunstig aandenken,

T. T.

's GRAAVENHAGE,
den 15. Januarij 1766.

P. NIEUWLAND.

P. S. Ik bedank Uwe Welëd. Gestr. vriendlijk voor de aanmerking noopens COELIUS RHODIGINUS, dat naamlijk 's mans eigen naam RICHERIUS geweest zij, maar dat hij zich naar zijn vaderland dus benoemd heeft: dit was mij ook kenlijk geworden uit COLOMESII OPUSCULA; en naderhand heb ik 't aangetrokken gevonden bij JOH: VRIEMOET *Misc Philol.* p. 3.

Dees brief is, gelijk sommige anderen, van 't voorgaande Deel. AGT-

A G T S T E B R I E F.

AAN DEN HEERE C: E:

Over de opneeming van ENOCH en ELIAS.

MIJN HEER, EN WAARDIGE VRIEND!

Het is geen artikel van ons geheiligd geloof, maar een *uitlegkundig verschil*, waaröver ik alhier met Uwe Ed. handel, en waaröver men, zonder de regelmaat van het geloof in 't minst te kwetsen, van een onderscheiden begrip mag zijn. Uw Ed: zal mij grootlijks verpligten, wanneer dezelve de zwakheid mijner bewijzen gelieft open te leggen; en ik zal alsdan tot het gemeene gevoelen gereedlijk te rug koomen. De vraag is deeze: *Is er wel genoegzaame grond om te stellen, dat Enoch en Elias met hunne lichaamen leevendig ten hemel zijn opgenoomen?* dan, *of ze niet veelëer aan de gemeene wet der sterflijkheid voldaan hebben*, zoodat HEBR: IX. vs. 27. en ROM: V. vs. 12. *geene de minste uitzondering in hun geval ondergaan?* Ik zeg met toeleg *met hunne lichaamen*, want in opzigt van hunne zielen, geeven wij gereedlijk toe, dat dezelve zijn toegelaaten in den hemel. Laat ons de gronden waaröp de gemeene gedachte rust, nader bezien!

I. Met

I. Met opzicht op *Enoch*, leest men GEN: V. vs. 24. *Enoch wandelde met God, en hij was niet meêr, want God nam hem wech.* Dat hier 's mans ongewoone manier van verscheiden, door opneeming in den hemel, beduid wordt, meent men klaar te zijn uit HEBR: XI. vs. 5. Zie, hoe men redeneert, als *Enochs* gemeen sterven wierde aangeduid, zoude er, gelijk bij alle de andere patriarchen, moeten geleezen worden: *hij leefde, en hij storf*; maar nu is het, met stijlsverandering: *God nam hem wech*: 't welk een *tautologie*, of ijdel herhaal zoude zijn, zoo het niets anders teekende; want dan ware de zin: *Hij was niet meêr in leeven, dewijl God hem deed sterven.* Te meêr, daar dit *wechneemen* aangemerkt wordt, als eene soort van belooning voor zijne godvrucht; waarbij koomt, dat het in de aangehaalde plaats uit de Hebreën, hiet, een *wechneeming* opdat hij den dood niet zoude zien, in welke *wechneeming* een getuignis was, dat hij Gode behaagde. Edoch:

A. De hebreeuwfsche uitdrukking, *hij was niet meêr*, וְלֹא נִמְצָא wordt van de vertolkers verschillende overgebracht. 't Zij dan door: *hij verscheen niet meêr*: *hij werd niet meêr gevonden*: men zag hem niet meêr; 't zij dan door: *hij hield op te zijn.* Deeze uitdrukking nu behoeft niets meêr te be tekenen, dan, *hij storf*: want deezen zin geeft er de bijbelstijl doorgaans aan; bij voorbeeld: wanneer de broeders van Jozef, gewaagen, bij Jozef, als van eenen overleedenen, zeggen ze GEN: XLII. vs. 13. en één is niet meêr, וְהָאֶחָד לֹא נִשְׁתָּרָם. Jeremias voert dus Rachel in: ze beweende haare kinderen, om dat ze niet meêr waren, JER: XXXI. vs. 15. MATTH: II. vs. 8; zie ook KLAAGL:

KLAAGL: V. vs. 17. David vraagt God om eenige verädeming: *eer ik heenengaa, en niet meêr ben*, Ps: XXXIX. vs. 14. dus is er in den aart van deeze uitdrukking niets, 't welk een buitengewoon scheiden te kennen geeft.

B. Maar, mogelijk zal zulks met meêr gevolg gezocht worden, in het woord *נָקַל*, dat van *eene opneeming in den hemel* gebruikt wordt; bij voorbeeld: Jes: LIII. vs. 8. *Uit den angst en uit het gericht is hij wechgenoomen*, Ps: XLIX. vs. 16. *Maar God zal mijne ziel verlossen van het geweld des grafs, want Hij zal mij opneemen*. Elias zeide tot Eliza, 2 KON: II. vs. 9. *Eisch, eer ik van u worde wechgenoomen*. Doch, men bezie onbevooroordeeld, of in de plaats Jes: LIII. vs. 8. het woord *wechneemen*, niet volkoomen gelijklopend is met het woord *bevrijd en verlost*! In Ps: XLIX. vs. 16. wordt alleen van de *afgescheidene ziel* gesproken; (over de derde plaats zal straks nader gehandeld worden). Nu, dat *נָקַל* het denkbeeld van den *dood* in zich bevat, is te zien uit EZECH: XXIV. vs. 15. 18: *Ik zal wechneemen den lust uwer oogen*, *נָקַל*: waarvan het gevolg was, niet, dat 's profeeten vrouw ten hemel genoomen werd, maar, dat zij storf. 1 KON: XIX. vs. 4. zegt *Elias: Het is genoeg ô Heer, neem nu mijne ziel of mijn leeven wech*, *נָקַל*: gelijk Jonas, den dood driftig begeerende, zich van het zelfde grondwoord bedient, JON: IV. vs. 3. Waaröm kan en mag het werkwoord in 't geval van Enoch den zelfden zin niet hebben? Hieröp zegt gij: Omdat Mozes van Enochs verscheiden spreekende, zich bedient van eene uitdrukking, waarvan hij geen gebruik maakt, als hij van den dood van anderen ge-

gewaagt: doch, besluit er niet te veel uit tot zijne onsterfelijkheid; want: Mozes had er kenlijk eene andere reden voor: De aardsvaders voor den zondvloed leefden doorgaans agt-of negenhonderd jaaren: volgens deeze evenredigheid was Enoch nog niet gekoomen op de helft van zijne dagen; een vroegtijdige dood *nam hem wech*, driehonderd vijfenzestig jaaren oud zijnde. Nu, dit verschil van jaaren met anderen, was stoff' genoeg, om *meêr van Enoch, dan van eenigen anderen, zoo vroegtijdig niet gestorvenen* te schrijven, *hij was niet meêr, want God nam hem wech*. Ja maar, vervolgt gij, is er dan geene *tautologie* in, wordt niet *tweemaal* dus het zelfde gezegd: *Hij was niet meêr, want God nam hem wech*? Neen! bedenk, dat de persoon van Enoch eene tweederleie betrekking had: hij was prediker en profeet; hij ontving van God onmiddellijke openbaaringen; hij onderwees de menschen van zijnen tijd in de openbaare vergaderingen; 't welk onder die uitdrukking, *hij wandelde met God*, zoo wel kan be- duid worden, als zijne *godvrucht*. Hij was niet slechts een godvruchtig man, maar hij had eene bediening als profeet, en ontving als de *zooda- nige*, openbaaringen; gelijk de spreekwijs in het volgende hoofddeel, van *Noach*, die een openbaar persoon was, gebezigd wordt: is er dan wel iets gewrongen in, dat men de eerste spreekwijs: *Enoch was niet meêr* verklaare, dat toen men er het minst op dacht, Enoch *ophield te verschijnen in de openbaare vergaderingen*; dan blijft er geen zweemfel over van *tautologie*, en de spreekwijzen erlangen eenen zeer onderscheidenen zin: Enoch *was, verscheen niet meêr* opendlijk in de vergade- ringen om te leeren en te stichten: de reden is, om dat God hem door eenen vroegtijdigen dood

had

had wechgenoomen. Nog houdt gij aan! Was hierin dan een zekere gunstige belooning? lag er een voorrecht in? want, zoo koomt het in den samenhang voor, als de prijs van zijn Gode-gewijd leeven. Ik antwoord: ja, alle vleesch begon toen zijnen weg te bederven, Enoch poogde hetzelfde te verbeteren door zijn leer en leeven, doch nutloos; zoude hem zulks niet gegriefd hebben? zoude hij er niet moedloos onder geworden zijn? en, wat doet God, om hem uit dit verdriet te helpen, en zijne kwelling wechteneemen? Hij schenkt hem eenen zaligen vroegen, en gerusten dood; even als God, *Abia*, Jeroboams zoon, vroegtijdig in zijne jeugd wechnam, *om dat de Heer wat goeds in hem gevonden had*, 1 KON: XIV. vs. 13. Deeze gedachte wordt zeer ondersteund, door de aangehaalde plaats uit den brief aan de Hebreëen, HOOFDS: XI. vs. 5. *Door het geloof is Enoch wechgenoomen geweest, op dat hij den dood niet zoude zien, en hij werd niet gevonden, daarom dat God hem wechgenoomen had: want, door zijn wechneemen heeft hij getuignis gehad, dat bij Gode behaagde.* De eerste uitdrukking in die plaats kan, en mag, volgens het voorheenen gezegde, beduiden, *dat hij door het geloof eenen gelukkigen dood bekoomen heeft; bevindende zich door middel van dien dood overgebracht in den heerlijken hemel.* Verwachtte niet Abraham eene stad, die fundamenteen heeft, waarvan God de kunstenaar en bouwmeester was, vers 10? — Maar maakte Abraham daarom staat, om er te koomen met lichaam en ziel, zonder te sterven? — Doch laat ons den zin der spreekwijzen, *den dood te zien, den dood te smaaken*, wat nader uitpluizen; deeze twee gezegden zijn gelijkkluidend, HOOFDS: VIII. vs. 51. en 52. in *Johannes* euangelium. Het *smaaken van den*

den dood, nu, zegt eigenäartig *bij proefervaarne*, al het bittere, al het vernederende, al het vreeslijke, dat in den dood is, te gevoelen; dus zegt de spreekwijs in haaren aart iets meer, dan enkel te sterven. Christus belooft in de aangehaalde plaats van Johannes aan hun, die zijn woord geloofden, *dat ze den dood noch zien, noch smaaken zouden*, en wil daar niet mede zeggen, dat ze van den eigenlijken, en stofflijken dood zullen bevrijd zijn; neen: Hij geeft daar aan het woord *dood*, alle nadruk, in zooverre de dood, vormlijk beschouwd, is een *bezolding van de zonde*, vergezeld van alle de schrikken en angsten van een geweeten, 't gene het gewigt van Gods toorn gevoelt; en in dien zin heeft Christus voor ons *den dood gesmaakt*, HEBR: II. vs. 9. en dit laatste denkbeeld wordt ruim zoo sterk in ons verwekt als het eerste, door die zegwijze. Als er dan van Enoch verhaald wordt, dat hij *zóó wechgenoomen is, dat hij den dood niet zag*, wil het, dat God hem *door eenen aangenaamen*, zachten, schoon vroegtijdigen dood liet sterven, *zonder dat hij de bitterheid van den dood gewaar werd!* Is dit gewrongen? strookt dit niet met den bijbelstijl? — Ja, maar gij zegt: Paulus schrijft nog sterker: *en hij werd niet gevonden*, καὶ οὐκ εὑρίσκειτο: maar er zijn afschriften, waarin men leest, in *præsenti*, καὶ οὐκ εὑρίσκειται; te weeten: dan moet men er het woord *dood* onder verstaan, in dien zin: *en zijn dood wordt niet beschreeven gevonden*; dat is, *zijn dood wordt niet verhaald*; in welken zin deeze spreekwijs van overlang door Procopius en Ambrozius is opgevat; de eerste over GEN: V. vs. 24. de laatste over LUK: II; even als er van Melchizedek staat, *dat hij Zonder vader, zonder moeder, zonder geslachtsrekening, zonder begin, en einde van dagen was*;

't gene DRUZIUS tot opheldering van de spreekwijze noopens *Enoch* aanhaalt. Doch, wilt gij deezen weg niet uit, zoo blijf dan bij de gemeene gedachte: *Hij werd niet gevonden*; men weet niet, en men heeft nooit geweeten, wat er van *Enoch* geworden is! Toen men zag, dat hij niet meêr verscheen in 't openbaar, heeft men hem overal gezocht, maar niet gevonden; volgt daar juist uit: ergo is hij niet gestorven, en hij is met lijf en ziel naar den hemel overgebragt? zoo min immers als het daar uit volgde, *omdat niemand geweeten heeft, waar Mozes gebleeven is*, die ook niet gevonden werd, en onbetwijfeld echter gestorven is DEUT: XXXIV. vs. 6. en 7.

II. Zie daar de natuurlijke en eenvoudige verklaring, daar niets in stoot, maar alles vlot gaat omtrent *Enoch*; maar, hoe heeft het zich met *Elias*? Hij, die *Elias* hemelvaart schijnt te keer te gaan, schijnt ook die van den Heiland te moogen ontkennen: daarom moeten wij alhier met wat meêr bepaaling, en omzichtigheid te werk gaan. De tekst zegt uitdruklijk, 2 KON: II. vs. 1. *Het geschiedde nu, als de Heer Elias met een onweder ten hemel zoude neemen*, vers 3. zeggen de zoonen der profeeten tot *Eliza*: *Weet gij dat de HEER beden uwen heer van uw hoofd zal wechneemen*; waarop *Eliza* voegt: *Ik weet het ook wel*. *Eliza* wordt vers 9. gelast, om te begeeren, wat hij hem doen zal, *eer hij van bij hem wechgenoomen wierde*; en vers 11. was er een vuurige wagen, met vuurige paarden, die tusschen hen beiden scheiding maakten, *alzo voer Elia, met een onweder ten hemel!* en hij liet vers 13. zijnen mantel vallen, welken *Eliza* opnam, vers 14. Hier schijnt alles te samen te loopen, om de eigenlijke hemelvaart

zoo verömslandigd te verhaalen als doenlijk is; en echter zal het ons blijken, dat wij deeze hemelvaart met veel bepaaling moeten opvatten.

1) Het woord העלה is van veelvuldige beteekenissen, die wel eenige overëenkoomst met de hemelvaart bezitten, in zekere derden, maar echter zeer verschillende zijn; neem eens: het beduidt het *opöfferen van een brandöffer, welks rook naarboven gaat*; duidlijk staat dit met het zelfde woord RICH: XI. vs. 31. De offeranden hieten עלה *opklimmingen*; hieröm zegt het woord ook *aansteecken, in brand maaken*; eigenlijk, *eene vlam doen opklimmen*, EXOD: XXV. vs. 37; nog meër! *iemand of eene zaak uit eene plaats haalen*, EXOD: XXXII. vs. 1. *optrekken*, EZECH: XXIX. vs. 4. HAB: I. vs. 15. ook, *iemand door den dood wechneemen*, Ps: CII. vs. 25: *Ik zeide: Mijn God, neem mij niet wech in het midden mijner jaaren!* hieruit volgt, dat men althans geene bijzondere bepaalde beteekenis tot de hemelvaart in 't geval van Elias heeft: want het kan dus vers 1. zeer regelmaatig aan de taal, worden overgezet: *Het geschiedde, dat de Heer, Elias wilde verteeren, (ten opzichte van zijn sterflijke lichaam) gelijk een brandöffer*; doende dat lichaam door middel van den vuurigen wagen, en de paarden, *als in dampen opklimmen!* Ook kan het hebreeuwsch eigenäartig worden overgebracht, *dat de Heer, Elias wilde wechneemen, doen opklimmen door den dood*. Men zie zijnen hebreeuwfschen bijbel maar in, en oordeele onbeneveld, alsöf men den tekst voor de eerstemaal laze.

2) Zoo men op den tekst naauwkeurig let, vers 11. zal men bespeuren, dat de vuurige wagen en paarden eigenlijk dienden, *om Elias en Eliza van elkän-*

deren te scheiden, en, dat het *onweder* eigenlijk het middel was, waardoor Elias werd wechge-
noomen.

3) Al wat de zoonen der profeeten schijnen geloofd te hebben, met opzicht op de hemelvaart van Elias, kwam daarop neder, volgens vers 16. *dat het onweder hem hier-of-daar ter neder geworpen had*, 't zij leevendig, 't zij dood: en waaröm mag, ja, waaröm moet het woord *ruach* daar niet be-
teekenen *den wind des Heeren*, dien geweldigen orkaan en stormwind. Ei, let eens, dit zeggen zij, vers 16., die vooräf geweeten hadden, dat de Heer Elias zoude *wechneemen*, 't welk zij vooräf niet konden weeten, dan door eene *openbaaring*: ergo moet, uit den aart der zaake, deeze openbaaring hun geen duidlijk denkbeeld gegeven hebben, van *eene plaatslijke overbrenging van Elias met ziel en lichaam in den hemel*.

4) *Eliza* zelf, schijnt hierömtrent geen klaar en onderscheiden denkbeeld gehad te hebben van die eigenlijke hemelvaart; want, zoo dra hij zijnen meester uit het gezicht verlooren heeft, scheurt hij zijne kleederen, als een mensch, die zich *over den dood van iemand* bitter bedroefd aanstelt: in plaats van zich in vreugdgebaar uittelaaten, zooäls aan eenen discipel voegde, die zich over de zoo zonderlinge verheerlijking van zijnen meester uitbundig behoorde te verheugen. De zoonen der profeeten maanen hem aan, om zijnen verloorenen meester te gaan of te laten opzoeken; hij geeft tot antwoord: *Zendt niet*. Hij spreekt geen woord van zijne hemelvaart met ziel en lichaam, maar schijnt te gelooven in het zekere, *dat bij dood is*, dus dat het lichaam in dien wervel-
wind

wind opgenoomen, verder *verbrand* is, althans zoo veränderd in hoedanigheden, dat het sterflijke zij afgelegd, en met het onverderflijke vewisfeld; 't gene ik hier *den dood van Elias* noem.

5) Zeg niet, dat men zoo doende, de gronden wechneemt voor de hemelvaart van Christus; want er is een hemelbreed onderscheid, tusfchen Elia's en Christus hemelvaart in de bijzondere omftandigheden. Er wordt duidlijk in het geval van Jezus gezegd, *dat Hij opvoer, heenenvoer, wechgenoomen werd naar en in den hemel, zóó dat zij het zagen*, in tegenwoordigheid van elf leerlingen, *dat een wolk hem wechnam*. Het was fchoon en helder weder, niets hinderde hen, om de twee bij hun ftaande mannen, te aanschouwen, die hun van Jezus hemelvaart berichteden: daar Elias niemand tot getuige had, behalven *Eliza* alleen, en die ééne getuige is verblinden verbijsterd geweest door het onweder, en door de blikfemen, die hem als *wagens* en paarden voorkwamen; zonder dat hem een engel, of een ftem van den hemel onderricht gaf, omtrent het noodlot van zijnen meester.

6) Bij dit alles kooft nu, dat, uitgenoomen de plaats van 1 KON: II. nergens eenig kanoniek fchrijver tittel of jota, bericht van deeze hemelvaart van Elias. Men leest wel in het apokriefe boek *Ecclesiasticus*, HOOFDS: XLVIII. vs. 9-12. van Elias: maar die fchrijver geeft niet duifter te kennen, hoe hij het daarvoor hield, *dat Elias in dien storm of in dat onweder zij omgekoomen*. Veelen van de kerkvaderen hebben zulks insgelijks geloofd: en anderen hebben hem beuzelächtig in een aardfch paradijs geplaatst. 't Is zoo, hij

was met Christus op den berg der verheerlijking: maar waar staat het, dat hij er geweest is met zijn aardfche lichaam? kan er hem geen zijn toegevoegd? — God, die hem had doen fterven in het onweder, konde hem wederöpwekken, of een lichaam doen aanneemen, ten einde zich zichtbaar te maaken; niemand twijfelt immers, of Mozes is waarlijk gestorven, fchoon ook hij op den berg gezien werd.

Ten flotte, waarde Vriend, wik, en weeg alles bedaard, en zie, of er iets wettig tegen ftrijdt: meêr dan één geleerd man is van het zelfde gevoelen en ons heilige geloof, wel verre van iets te verliezen, wint er mede; want:

.) Zoo heeft het gezeg van Christus, JOH: III. vs. 13. volle kracht: *Niemand is ten hemel opgevaren, dan 's menschen zoon!*

..) De heilige fchriften gewaagen dikwerf van de algemeene en onvermijddijke noodzaaklijkheid van te fterven, aan alle menschen gemeen: zouden dezelve nergens van eene zoo merkwaardige uitzondering, als deeze van Enoch en Elias, gewag gemaakt hebben?

...) Ja! indien de hemelvaart van Enoch en Elias plaats gehad heeft, dan hebben ze grooter voorrecht gehad, dan Gods Zoon: want dees is eerst gestorven, en daarna ten hemel opgenomen; maar, Enoch en Elias, zonder te fterven.

....) Is ook het *einde* van de doorgaans geloofde hemelvaart, met lichaam en ziel, deezer twee mannen, wel zoo te gronden? — Want indien
dit

dit einde geweest zij, om hunne prediking daar-
door te bevestigen, of, om te betoogen door
hunne perfoonen, dat er een leeven na dit leeven
is, zoude God immers deeze menschen ten hemel
hebben doen opvaaren in tegenwoordigheid van
veele getuigen, en God zoude de geschiednis van
dezelfen hebben laten beschrijven in bewoordin-
gen, vrij van alle dubbelzinnigheid, even als ge-
schied is in het geval der opneeminge van Chris-
tus: de heilige geschiedschrijvers zouden er ook
in 't vervolg van gesproken hebben. Of zoude
de hemelvaart van deeze twee mannen zijn voor-
gevallen, om hen tot voorbeelden van Christus
te doen strekken? -- doch, nergens in den bijbel,
vinden wij er gewag van: en daarbij zoo zoude
ook het *typus* niet richtig geweest zijn, want Je-
zus Christus het tegenbeeld, is niet opgevaaren,
dan *na zijnen dood*; daar deeze twee mannen,
volgens onderstelling, nimmer gestorven zijn.

Wij blijven dan, tot op beter licht, en sterker
bewijzen, bij de stelling: *Enoch is VROEGTIJDIG*
en ZEER GERUST gestorven; *Elias is, of door*
den wervelwind, of door het vuur gestorven; en *bei-*
den zijn ze naar den geest in heerlijkheid opgenoomen!

In hoop, dat dees, Uw Ed: in welstand en in
lustige omstandigheden zal aantreffen, noem ik
mij zeer toegeneegen,

M I J N H E E R,

Uw: Ed: dienaar en vriend,

's GRAAVENHAAGE,
den 10 Maart 1766.

P. NIEUWLAND.

P. S. Deeze gedachte noopens *Henochs* en *Elias*
hemelvaart, heb ik aan Uw: Ed. niet voorgesteld,

G g 4

als

als de mijne, maar, ik heb dezelve, (om de zeldzaamheid, en, om den zonderlingen zwaai, welken men weet te geeven aan eenvoudige verhaalen, van de heilige schrift) voor den nederduitschen leezer uit de *Biblioth: Britannique* t. II. part. I. §. 8. pag. 181. vertolkt; waartegen echter een en ander geleerd man zich met proefhoudende redenen verzet heeft: de latijnsche leezer vergelijke den Prof. DE MOOR, *Comm: Perp.* t. 4. p. 243. de nederduitsche zal iets, dat toeleidend is, hiervan vinden bij den hoogëerw. HOFSTEDÉ in *het derde vervolg der Naleezingen* §. 28. Ook is mij door eenen kundigen godgeleerden herinnerd, hoe zich de hoogleeraars PFAFF en LILIENTHAL tegen deezen zeldzaamen uitleg van de *Bibl: Brit.* verzet hebben: zie PFAFFII *disf. Theol. de raptu Enochii & Eliæ* Tubingæ 1739. en HEUMANN in *Misc Gron.* t. 4. p. 243. adde LILIENTHAL 9de deel *der oordeelk. Bijbelv.* p. 350. seq. en 12 d. p. 348. seq. 14 d. p. 492. in een noot.

De woorden *μετετέθη* vs. 5. en *μετέθηκεν* baaren tegen deeze gedachte geweldigen achterdocht. Voeg er bij, het driemaal in één vers gebezigde woord *μεταθέσεως*, 't welk eigenlijk eene *overzetting* en *verplaa'sing* teekent; (van welke bepaalde spreekwijze Paulus zich niet zonder dringende redenen bediend heeft,) en wél, eene verplaat-sing *van het eene huis in het andere*; van de *koloniën* uit hun land, naar elders overgevoerd; terwijl hij tot driemaalē toe het woord *sterven* zorvuldig vermijdt. Dit is in onze overzetting (zich van het woord *wechneemen*, 't welk min krachtig is, bedienende) zoo klaar niet te bespeuren; zie den geleerden CHAIS *Comm: sur la Bible*, t. I. p. 65. Daarēnboven het hebreew'sche gezeg *doen*
op-

opklimmen naar den hemel, aan Gode toegekend, 2 KON: II. vs. 1. heeft iets zoo onnatuurlijk, en gedrongen, als ik 't van den *dood* of de *verteering van het lichaam* verklaare, dat het, *mooglijk* in eenen dichter, maar *geenszins* in eenen geschiedschrijver te dulden is: ik volharde dus met reden bij de gemeene gedachte.

Ik zwijge, hoe, hetgene de schrijver noopens het *alleen* zijn van Eliza, en het daaruit, naar zijn voorgeeven, *verzwakt wordend getuignis*, *aangaande Elia's hemelvaart opgeeft*, alsmede, 't gene hij van Eliza's *verbijstering door het onweder en de bliksemen* *schrijft*; als zijns erächtens dieneende, om aan Eliza de geschiktheid tot het afleggen van getuignis, te beneemen, min eerbiedig voor de godlijke openbaaring moet gehouden worden geschreeven te zijn.

Vaarwél.

NB. *Zie van deeze en soortgelijke dagteekening, 't gene gezegd is, bij andere brieven.*

VERHANDELING.

*Bebelzende een letterkundig en historisch onderhoud,
over sommige, naar 't verhaal, van den hemel
gezondene brieven.*

Bij gelegenheid, dat ik de keurige verhandeling van den prof: WESSELIUS las, over *Elias* brief aan *Foram*, 2 CHRON: XXI. vs. 12. kreeg ik lust, om uitteweiden over 't gene de oudheid meldt, of liever beuzelt, van brieven, die na den dood der schrijveren zouden gezonden zijn, aan deezen of genen. NICEFORUS l. 8. C. 23. schrijft, dat *Chrysanthus* en *Mufonius*, op het synode van Nicæa overleeden, hunne naamen, *na hun verscheiden*, in de synodaale acten van Nicæa zouden geschreeven hebben. Wie weet het vertelfel niet, dat aan Karel den grooten, dit *vaarsje*, van den hemel zoude zijn ter hand gesteld:

Ægidii merito, Caroli peccata remitto!

*Vanwegen Egidius verdiensten, vergeef ik aan
Karel zijne zonden!*

EUZEBIUS boekt, l. 6. H. E. dat de *Helcesaiten* een boek hadden, 't welk hun van den hemel was toegekoomen. Zekere *Aldebertus* roemde op eenen brief van Christus. De geschiednis van deezen brief die naar de legenden sterk riekt, is zonderling: ze is bewaard in de *Acta Synodi Romana*

manæ sub Zacharia t. 6. concil. Labbei; te weeten: Die brief is gevallen in Jeruzalem, en van den archangel Michäel gevonden bij de poort *Efraïm*, terwijl de priester, *Ikar* gehieten, denzelven heeft afgeschreeven, en naar andere landen verzonden: ondertusfchen heeft een engel denzelven te Ro-
men gebragt bij Petrus graf, alwaar twaalf geest-
lijken drie dagen, en drie nachten, biddende en
vastende bij denzelven gewaakt hebben: onder-
tusfchen belooft het karakter van deezen ADEL-
BERTUS, die de houder van den brief is, niet
veel goeds. Er zijn brieven van *Bonifacius* den
apostel der Duitscheren voorhanden, uitgegeeven
door N: SERRARIUS. In dezelve wordt, in
eene brief aan *Zacharias*, dit karakter van Alde-
bertus opgegeeven: *dat hij in schaapskleederen*
gaande, van binnen een wolf was; dat een engel
hem eenige reliquien gebragt had, door middel
van welken hij alles van God verkrijgen konde,
wat hij begeerde; dat hij tot dien trap van hoog-
moed opzwol, dat hij zich met de apostelen gelijk
stelde; dat hij bidplaatsen aan zijnen naam toe-
wijdde, en tot het volk, wanneer het voor zijne
voeten geknielt lag, om zonden te belijden,
zeide: *Ik weet alle uwe zonden, want uwe verbor-*
gene zonden zijn mij bekend, gij hebt niet noodig
dezelve te belijden, doch ze zijn u vergeeven:
in één woord, hij wordt in dien brief als een
volmaakt hypokriet geteekend. PETRUS DE
MARCA heeft eenen foortgelijken brief, als van
Christus geschreeven, en in de stad Jeruzalem ne-
dergevallen, uit een *Codex Tarraconnensis* over-
geschreeven; en STEFANUS BALUSIUS heeft
denzelven daaruit overgenoomen, t. 2. Capit: in
append. Act: Vet. p. 1596. In deezen brief wordt
op de heiliging van 's Heeren dag sterk aange-
dron-

drongen, en de *al* of *niet* geoorloofde werken op dien dag, worden daar opgeteld, met zwaare straffen van nalaatigheid; terwijl de barbaarschheid van stijl, en veele beuzelingen daarin gevonden, van het gebruik van de eeuw, waarin de brief geschreeven is, ontleend worden. BALUSIUS is van meening, dat dees brief bedoeld wordt in *Capit: 76. Capitul: Aquisgran. in not. ad Capit. Reg. Franc. p. 1137.* alwaar dezelve gebrandmerkt wordt, waardig om verbrand te worden, terwijl het leezen van de kanonieke schriften, in tegendeel wordt aanbevoelen. Nog van twee soortgelijke brieven staat mij melding te maaken, uit SIGEBERTUS GEMBLACENSIS in *Chron. ad A. 1032. of 1033.* Een uit de fransche bisschoppen, zeide in eene bijeenkoomst, dat hij eenen brief van den hemel bekoomen had, waarin verboden werd: *dat iemand wapenen draagen mogt*, en nog eenige andere beuzelingen gestaafd werden; 't welk men beëedigen moest, en zoo streng ten uitvoer bragt, dat de nalaatigen van eene eerlijke begraafnis werden uitgeslooten: waarbij dan eindelijk gevoegd moet worden, 't gene *Dodechinus*, abt van 't klooster van Sanctus; *Dysibodus*, heeft in contin: *Mariani Scoti t. 1. script. Germ. PISTORII p. 462.* dat naamlijk A: C. 1096. zekere Petrus uit zijne celle uitbrak, en de weereld in rep, en roere bragt, door eenen brief uit den hemel ontvangen, waardoor de Christenen werden opgespoord, om Jeruzalem inteneemen.

Trouwens, wij kunnen in deeze stoffe nog al hooger opklimmen! De Simoniaanen, de leerlingen van Kleobius, waaren reeds meesters in het verichten van zulk soort van ontvangene brieven uit den hemel: wij hebben deswegen een breed getuignis

tüignis en klagte van AUGUSTINUS c. *Faustum* l. 28. C. 4. hoewel ik zie uit BEAUSOBRE t. I. *Hist. des dogm. de Manichee*, l. 2. C. I. §. 2. p. 339, dat de Manicheën niet zeer juist hiermede beschuldigd worden; dezelfde geleerde man brengt ook hier te berde, het bedrog van *Hieronymus Xavier*, broeder van *Franciscus Xavier*, noopens de brieven van *Lentulus* en van *Pilatus*: doch het blijft hier niet bij! men heeft zelfs brieven door voornaame heiligen aan den *satan* geschreeven, uitgedacht. GREGORIUS TAUMATURGUS schreef eenen brief aan dien helvorst met dit bevel: GREG: TAUMAT: *Satanæ*, INGREDERE: VAAR IN HEM, OF KEER WEDER IN HEM; zie HUGO de prima scrib: orig. p. 123. MATTHÆUS PARISIENSIS ad annum 1072. meldt, dat sommigen eenen brief verzierden, uit de helle geschreeven, waarin de *satan* en al het helsche gezelschap, de geheele kerkvergadering dankten, dat, naardien zij nergens in wellusten te kort schooten, zij zoo een groot getal zielen hun toevertrouwd, door achteloosheid lieten ter helle daalen, als de vorige eeuwen nimmer gezien hadden. Wij ontmoeten ook eenen brief, uit de hel aan den roomfchen paus geschreeven, die sterk en zeer steekende is voor het roomfche hof; dezelve is uit een MSS. te vinden, in de openbaare boekerij der stad *Bern*, uitgegeeven t. 6. *Temp: Helvet: Sect: 4. p. 638. seq.* en die brief doet ons eigenäartig zien, hoedanig de gesteldheid van de roomfche kerk voor de tijden der *reformatie* was; 't jammert mij, dat dezelve wat te lang is, om alhier intelaschen.

Ondertusfchen, om met iets uit het heiligdom te eindigen, verblijden we ons, dat tegen deeze gewaande brieven overstaat een echte brief van God
aan

aan ons geschreeven ; want dit is de benaaming , welke de ouden aan den geheelen *bijbel* toekennen. GREGORIUS MAGNUS *Mor.* l. 4. *Epist.* 84. schrijft *de illa civitate, unde peregrinamur, literæ nobis venere: ipsæ sunt scripturæ* , ons zijn brieven uit de stad, waarvan wij ballingen zijn toegekomen, en deezzen zijn de *schriften*. AUGUSTINUS *Serm:* 2. in *Ps:* XC, en CHRYZOSTOMUS ad 2. *Thesf. Homil.* 3. C. 2. dit is, *Sefer Jehovah*, het boek, *de brief van Jehovah*, JEZ: XXXIV. vs. 36. want *Sefer* beteekent ook *eenen brief* 1 KON: XXI. vs. 8. en 2 KON: V. vs. 5.

Wat den brief aan Joram, door Elias geschreeven, betreft, WESSELIUS is er breed over, en verdient gelezen te worden. Ik zal met weinigen zeggen, dat, of *Elias* denzelven voor zijn verscheiden geschreeven heeft, ziende door den profeetischen geest vooruit, hoe afgodisch Joram stond te worden; of dat *Elias* werkelijk den leeftijd van Joram bereikt heeft, dus, op aarde levende, aan den levende Joram geschreeven heeft: waartegen niet geldt, dat de geschiedschrijver reeds van *Elias* verscheiden gemeld had: want het ontbreekt in de heilige *schriften* aan geen voorbeelden, dat er in dezelve veele dingen bij voorverhaal geboekt worden.

NEGEND E BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN

HEERE H: V: W:

*Behelzende eene korte aanmerking, over EL DAD
en MEDAD; gelijk ook, over den waaren zin
van het woord PAROCHIE, in de
kerklijke geschiednis.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Deeze twee, in de bijbelgeschiednis zoo bekende mannen, welker geval door de godgeleerde pen, van den wijzen prof: BONNET, in zijne akademische leerredenen, zoo nauwkeurig is opgehelderd, gaven mij aanleiding, om hetgene ik hun aangaande, uit de kerklijke geschiednis, verzameld had, aan Uwe Welëd: Gestr: wien alle geleerdheid smaakt, in deezen brief te vermelden. In den onbetwijfeld apokriefen HERMAS *Vis: 2. C. 3.* worden hunne naamen *Heldan* en *Modal* gespeld, ('t schijnt dat de *ziener* niet vlot leezen kon) bij deezen *Hermas*, [waarään ('t is onbegrijpelijk!) *DODWELLUS* *disf. 4. Cypr: thesi 1.* zulk een groot gezag toekent, vergeleeken met 's mans *disf. in Irenæum p. 120*] wordt aan deeze twee *Num: XI. vs. 26. en 27.* genoemd.

noemden, een apokrief boek toegekend, in 't welk zich deeze spreuk laat vinden: *De Heer is nabij aan de genen, die zich bekeeren!* Ik heb gezien uit eene aantekening van COTELERIUS ad l. 1. *Past. Herm.* p. 77. t. 1. *Pat. Apost.* dat de LXX, het eerst, den tweeden naam verbasterd, en gelezen hebben, ἐλδὰδ καὶ Μωδὰδ, dat *Dionyzius van Alexandriën*, in *Resp. ad quæst. Pauli Samos. quæst.* 4. leest Ἀλδᾶς καὶ Μωσᾶς, nog anderen hebben ἐδὰδ καὶ Μωδὰδ, terwijl HIERONYMUS t. 3. ad 1 CHRON: IV. vs. 17. eene geheele geslachtslijst van die twee mannen, uit de onëchte stukken heeft nagelaaten. Uit hem, of andersöm, heeft CLEMENS in het boek, τίς ὁ σωζόμενος πλῆσιος, de boven aangestipte spreuk, SCIPIO SGAMBATUS in *Archivis V. T.* l. 2. p. 258. en SIXTUS SENENSIS l. 2. *Biblioth. Sanctæ* p. m. 76. haalen uit de joodsche *Midras*, en uit de *Traditiones Hebraicæ* van HIERONYMUS, ten minsten aan hem toegeschreeven, aan, dat ze dezelfden zouden zijn, die 1 CHRON: IV. vs. 17. *Epher* en *Jalon* hieten, die Leviëten waren, en zoonen van Amram, Mozes vader, bij eene andere vrouwe: doch het is reeds door ATHANAZIUS in *Synopsi* aangeetekend, dat *Hermas* van alle wettig gezag verftooken is. Meêr zaaklijkheid is er in, dat HIERONYMUS *Epist.* 127. *Num.* 13. deeze twee mannen aanprijst, vanwege hunne nederigheid, als die daarom niet opkwamen tot de tent der samenkomst: *dum se honore arbitrantur indignos: dewijl ze zich de eere, om onder de zeventig oudsten te behooren, onwaardig schatteden.* Ik heb daarom wel eens gegist, of de woorden van dat fragment: *De Heer is nabij aan hun, die zich bekeeren!* niet een glosfe zij uit Ps: XXXIII. vs. 19. aangehaald, doch zeer onöordeelkundig, dewijl de apokriefe

fchrij-

ſchrijver, met die ſpreuk, *hun nederig gemoed* heeft willen bewijzen, en dus beter eene plaats zoude hebben aangevoerd, daar deeze bijzondere deugd in vermeld wordt; bij voorbeeld: *Hij geeft den nederigen genade*; of iets dergelijks: *Hij is naarbij de verbrijzelden van geest*: *Hij verheft de nederigen*; want, dat een ſchrijver als Hermas, den bal overal ellendig mislaat, en dat de engel, die aan hem de ontdekkingen doet, niets minder dan een engel van het licht is, kan uit den aart der openbaaringen zonneklaar blijken. HIERONYMUS WOLFIUS, *Cent. 2. p. 23. Lect: Memor:* heeft daarom hem, als de bronader van veele dwaalingen, onder anderen ook van het *vaagvuur* aangemerkt.

Het tweede artikel in deezen brief is van meêr nut, dewijl het niet algemeen bekend is, vanwaar toch de naam *parochie* in het kerklijke herkooms-
tig zij. Dit woord ſtamt onbetwijfeld af, van 't griekſche *παρέχειν*, 't gene in onze taal zegt *uit-
langen, verſchaffen, toereiken*. Bij de Romeinen was een zekere magiſtratuur, die bezorgde, dat aan de gezanten van andere volken, in Romen zich ophoudende, *bout en zout*, of *brand* en al de noodwendigheden *verſchaft* wierde, althans, die het recht had, om tot dat einde van de ingezetenen zekere penningen te voorderen: deeze hiette bij CICERO, *ad Atticum*, l. 13. epist. 2. *Parochiæ publicæ*; of de man zelf hiet *Sestius*, *Parochus Publicus*; zie JUNIUS in l. t. 3. *ed* VERB: p. 635. en de dienst van het noodige, aan de gezanten toegevoegd, hiet *παροχή*, in *Excerpt. Legat.* POLYBII num. 125. p. 780. t. 2. *ed* ERNESTI en num. 56. p. 656. De uitleggers, en onder hen DUPREZ, hebben genoeg gezegd op de woor-

den van HORATIUS l. i. Satyr: vs. 563 of vs. 46.

Præbuit: et Parochi, quæ debent ligna, falemque.

Dus zoude hun latijnsche naam eigenlijk *præbitores*, *uitlangers*, en *bezorgers* zijn: hiervan heeft men het overgenoomen tot het kerklijke, en bepaald tot de *geestlijken*, die aangesteld waren op zekere bepaalde plaats, en tot den omtrek van dezelve, om, aan de zich daar bevindende menschen, het noodige geestlijke voedsel der leere, en der bondzegelen te verschaffen, als goede huisvaders. POLYDORUS VERGILIUS l. 4. C. 9. *de Rer: invent.* p. 249. leidt dit naauwkeurig hiervan af, dewijl *brand* en *zout* de noodwendigheden tot het leven, en zoo ook de geestlijken al het noodige voor de ziel aan hunne *parochiaanen* bezorgen moeten: de tijtel is dan gelijk aan dien, van *uitdeeler der verborgenheden*, *ὁμόνομος* bij PAULUS, en aan dien, van *huisvader*, in de euan-geliën. Men moet deezen tijtel niet warren, met het woord *parochia*, 't welk een ander grieksch woord uitdrukt, *παροικία*, eene verëeniging van *verscheidene aan elkander grenzende huizen*: dewijl in grootere steden alle de leden door éenen kerkbestuurder niet konden verzorgd worden; vooräl, toen men telker weeke nog de gewoonte had, dat alle de leden het avondmaal gebruikten. Zulk een *paroecia*, hiet in de *Decret: l. 3. tit. 24. C. 1. plebania*, en de bezorger *plebanus*; zie D. MACER *Hierol.* ad v. hun werk wordt door *ποιμαίνειν* uitgedrukt, in THEODORETI *epist.* 113. Ik zoude echter van oordeel zijn, dat de *ἐπιχώριοι πρεσβύτεροι* gemeld, in het *concilium Neocæsariense*, C. 13. geene

geene *parochi* zijn, maar zulken, die op het platte land wonen, gesteld tegen hun, die in de steden zijn. Er is nog ééne beteekenis, die tot het geestelijk gebruik van het woord *parochus* de hand geleend schijnt te hebben. Men noemde hem aldus, die bij den bruidegom, terwijl hij de bruid afhaalde, op den wagen zat: doch dan vindt dit woord zijnen oorsprong in *παρά* en *ὄχεω*, *te samen rijden*: trouwens men heeft van ouds den geestlijken den naam van *nymphagogi*, geleiders van Christus bruid gegeven; zie MARTINIUS *Lex. Philol.* ad v. De reden die VALEZIUS, ab l. i. C. i. H. E. EUSEBII geeft, is meêr gedrongen, omdat de kerk hier op aarde slechts een *bijwoonster* is: 't welk men echter zeer verkeerd zoude verklaaren, uit de tijtels, die in de eerste kerk zeer gemeen waren; de kerk *ἡ παροικῶσα ἐν σμύρνῃ, ἡ παροικῶσα τὴν ἰόμην*, 't welk niet figuurlijk, maar letterlijk te neemen is van de nabuurschap der landkerken bij de steden, EUSEBIUS l. 4. C. 23. H. E. en bij CLEMENS in *Ep: ad Corinth.* hoewel ik weet, dat SUICERUS, dit liefst verklaart van de kerken in de steden zelve, waarvan de leden, in tegenstelling van de ongelooovigen in die steden, *weinige* in getal waren, en dies als *bijwooners* konden aangemerkt worden, gesteld tegen de heidenen, als *burgers*. Intuschen gaat het vrij zeker, dat de *parochiën* ontleend zijn van de *curiæ triginta*, in welken Romulus Romen verdeeld had: deezen hadden elk hunnen tempel en priester of *curio*: mischien is er de naam *Cure* den oorsprong aan verschuldigd; zie, PITISCUS *Lex. Antiq.* in voce *curiæ*, waarmede het hoogduitsche *kerspiel* eenige overeenkomst heeft: *gespielen*, zijn, *Colludentes*: *speelgenooten van eene en dezelfde kerk*, dat is, *leden*,
Hh 2 een

een *Societas ecclesiarum* : hoewel misfchien PET-
TRUS NANNIUS, *Miscell.* l. 9. C. 2. dit naar
 Uwe Welëd. Geftr. gedachte, beter afhaalt van
 de gewoonte, naarwelke veele kerken den naam
 voeren van de doopvonten: *kerspoel*, *kerfepoil*, is
 dan het *meer*, de *vont*, het *water*, waarin men
kerstende, *verchristende*, *Christenen maakte*; zie, KIR-
LIANUS, in voce: doch over deeze foort van kundig-
 heden, zeg ik bij Uwe Welëd. Geftr. niets meêr
 of ik floeg mijn zeisfen in uw koorn. Des laat ik
 af, en groet Uwe Welëd: Geftr. aan wien ik de
 beste wenschen doe, zijnde,

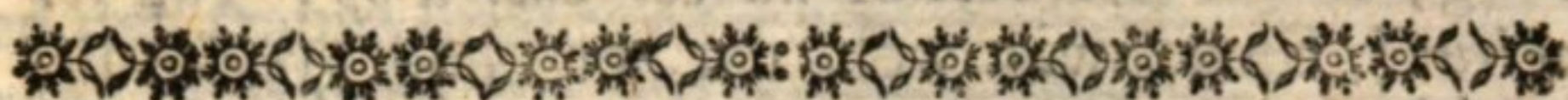
T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
 den 14 Augustus 1774.

TIENDE

TIENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE G: B:

Zijnde een wijsgeerige en godgeleerde bespiegeling,
over PREDIKER IV. vers 7. en 8.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Ik heb reeds meêrmaalen de eer gehad, om over eene en andere plaats van den Prediker, *exgetice*, en zonder breede zaaklijke uitbreiding, met Uwe Hoogëerw: te handelen; nu heb ik lust, om wat uitgebreider over PREDIKER IV. vs. 7. en 8. te schrijven, op den navolgenden trant:

De edelmoedigste manier, om iemand tot zijnen pligt te houden, is, om den mensch door het *eerlijke*, het *betaamendlijke*, of *edeläartige* te winnen, zoo dat het voor eene welgestelde reden, dwang en drang genoeg zij: *dit betaamt al of niet!* Edoch, spaarzaam laat zich de onbuigzaame natuur van een' bedorven' mensch, dus leiden! Hij wordt meêr getroffen door een vertoog van het *schadelijke* of *voordeelige*, in betrekking tot zichzelf, of tot het zijne; dan werkt de *zelfsliefde* het sterkste mede: hij krijgt ooren, wen ik hem zeg, en be-
Hh 3 toog,

toog, *er zit voordeel of nadeel voor u op: Tua res agitur!* SAUL wist wel, dat het eene goede uitwerking op zijne hovelingen doen zoude, om hen van David aftetroonen: *Zal de zoon van Izaï u akkers, en wijngaarden geeven?* SAMUEL zal het volk overhaalen: *Zie dan, dat het KWAAD en BITTER is van den Heere afgewijken!* SALOMO kende de menschlijke natuur van nabij; hij had dezelve bestudeerd, en zal door geen ander argument, (indien er door bewijzen bij deeze lieden iets te winnen valt: bij deeze lijdens!) het gedrochtelijke van de gierigheid bevechten, dan door een vertoog, dat de *gierigäart* aan niemand, behalven aan zichzelf, de nadeeligste is. Hij had vers 5. en 6. de praktijk van den luiäart eigenäartig beschreeven; maar, terwijl een dwaas het eene uiterste vermijdt, vervalt hij in het andere; hij weet van geen middenweg: de luiäart voert niets uit, en de gierigäart doet te veel: maar, met *te veel* te doen, blijft hij arm, en lijdt gebrek. Ei, zie,

I. Hoe schilderächtig hij deeze dwaasheid, vers 7. en 8. *a* beschrijft.

II. Hoe krachtig hij er tegen redeneert, vers 9.

I. Van de eene bespiegeling gaat de beschouwende wijsgeer tot de andere over, (want over de voorrede tot deeze beschouwing zal ik luttel zeggen), maar 't zelfde besluit, dat aan het hoofd van den Prediker staat, zal er uit gebooren worden: trouwens, uit *een gezet beschouwen*, kan niet wel iets anders voortkoomen. Het is: *Ik wende mij—*

't welk, en, 's mans gezetheid, in 't bespiegelen, en den trapswijzen voortgang in hetzelfde, van het eene voorwerp tot het andere, teekent.

A. Hij vertoont ons het voorwerp van zijne bespiegeling: *Daar is één, en geen tweede.* De gierigäart wordt hier geschetst, als alleen staande, op zichzelf, zonder eenige opzichtlijke betrekking te hebben, ongehuwd, hebbende voor geen huisgezin te zorgen, voor geene dochters, zoonen, of naauwbevrienden, die behoeftig zijn. Dit beeld is wel gekoozen: *Daar is één en geen tweede,* — Want het is wel niet onmogelijk of geheel onwaarschijnlijk, dat dit euvel valle in eenen vader van een talrijk huisgezin, maar het valt in hem gemaklijker te plooiën, en te draagen: des moest de wijsgeer zulk een onderwerp te berde brengen, bij wien alle deeze verschooningen niet te vinden zijn, en die voor niemand behalven voor zichzelf te zorgen heeft; en, behaagt de opvatting van DRUZIUS Uw: Hoogëerw: hij is zulk een, *die niemand tot eenen bijzonderen vriend begeert, opdat hij hem niet kostbaar worde*: hij heeft dan geen *ἰδιότῃ καὶ ὀικέτῃ*, I TIM: V. vs. 8. De ouden zeggen: *Cui de una tantum anima dolendum est: die zich met zichzelf alleen te bekommeren heeft*; dan, ondanks dit, *hij heeft geen einde van zijnen arbeid*; niets drijft of dwingt hem tot zijn gestadig woelen: en echter, hij gunt aan zichzelf, noch rust noch verkwikking, maar, hij valt van het eene getob fluks in het andere, en, na den eenen stapel opgericht te hebben, schikt hij zich om eenen tweeden optestapelen; daar hij reeds voor lang bezat zooveel als tot zijn overvloedig onderhoud toereikte: en dit zakken en pakken duurt zoo lang, totdat men hem zijne doodkist

meet. Het groote oogwit, daar hij op mikt, is, te verzamelen om verder te verzamelen, en om te weten, dat hij verzameld heeft, zonder eene éénige begeerte, om, van het bijëengebragte, genot te hebben; zonder in zich de neiging, om daarvan aan anderen wel te doen, te ondervinden.

B. Welk een leevendig *koloriet* geeft de koning aan deeze schilderij! ook wordt zijn oog niet verzadigd van den rijkdom! Al ziet en telt hij nog zoo veel volle kisten en koffers, deeze veelheid wekt in hem het denkbeeld niet op van genoeg: hij heeft nog meêr koffers, kisten, geldzakken, verborgene laaden om te vullen, zal zijn oog zich vermeien. Dit oog teekent natuurlijk af, de onvulbaare, en gierende *begeerlijkheid*, waartoe het staaren, op veel, en op meêr, hem verlokt (Johannes spreekt, 1 JOH: II. vs. 16. van eene *begeerlijkheid der oogen*). Het oog des menschen wordt niet verzadigd! De prediker spreekt dus alhier van nog erger onderwerp, dan hij gedaan had, HOOFDS: II. vs. 18, 19, 21. want daar houdt hij spraake van zóó eenen gierigäart, die zichzelven van al het noodige en verkwiklijke ontzet, ten einde aan zijne erfgenaamen meêr te kunnen nalaaten: schoon hij hem aldaar met alle reden gispt, omdat hij van het zedenlijke gedrag, en van het wél of kwaalijk gebruiken van de nalaatenschap niet verzekerd kan zijn: maar hier kooft zulk een ten voorschijn, die alleen in de wereld is, die geen en erfgenaam *ab intestato* hebbende, geen en begeert door aanstelling: dus, dat er, zoo min na zijnen dood als in zijn leeven, van zijn goed gebruik gemaakt wordt; in één woord, een maakfel als *Nabal* was, als de vrek, LUK: XII. vs. 20. en, hetgene gij bereid hebt, wiens zal het zijn? daar

daar de andere nog menschlievend schein,

II. Tegen hem redeneert de prediker, zóó, dat,

A. De onzen te recht invullen (en hij zegt, of herdenkt niet). Salomo maakt hier als een *μίμνησιν*, en plaatst zich voor een oogenblik als in de ziel van dien gierigäart, die, wanneer hij in zichzelf indaalde, of uit zijnen dommel te recht kwame, zoo zoude moeten denken en spreken even als JEZ: XXI. vs. 3. en 4. de woorden van den spreekenden koning van Babel, bij uitlating worden aangehaald; gelijk men het ook zoo vat Ps: II. vs. 3. Of wilt ge de uitlating misloopen, dan verbeelde men zich Salomo, die, zich in de plaats van den gierigäart stellende, dus spreekt: *en voorwien zoude ik, als ik in de plaats van dien gierigäart was, arbeiden, en mijne ziel onttrekken van de genieting van het goede? ik zoude zoo dwaas niet zijn!* De vraag is dan zeer *patetisch*, en *gemoedövertuigende*; want: indien de gierigäart volkoomen meester van zijne reden ware, zoude hij dus moeten redenkavelen: *Wie drijft, wat jaagt mij, om zoo vrekking te leeven, en mij van het verkwiklike van deeze aarde, te berooven?* immers niemand! Ik ben alleen in de wereld, en ik konde mij-zelfen duizende aangenaamheden verschaffen, mijnen medeburger aan den kost helpen, en op het slot van het jaar nog op verre na niet verteerd hebben, 't gene ik konde: gevolglijk is mijn doen onredelijk, en ik kan er geenen glimp aan geeven. Het hebreeuwsch heeft een deelwoord, in *pihel*, *mechasfer*, *maaken*, *dat ons iets ontbreeke*, *dat iets aan ons onttrokken worde*, *defraudare genium*, en in Salomo's Prediker heeft *thoba*, meest de beteekenis van het *aangenaame*, *zintuiglijke*, *verkwiklike goed*, herkoomstig

uit het gebruik van Gods zegeningen, Hoofds: V. vs. 10. VI. vs. 6. II. vs. 24. III. vs. 13, ook in het manlijke geslacht. De gierigäart werkt dan *niet*, zooäls *Paulus* beveelt, EFEZ: IV. vs. 20. *werkende, dat goed is met de handen*, — en daaröm, al bekoomt hij overvloed, zoo vloeit zulks dóór: hij geniet er ook geen en zegen van; alles druipt, door verborgene oorzaaken, door de vingeren, dewijl hij het door kwaade praktijken genaast heeft.

B. Doch laat ons in het zaaklijke van deeze stoffe nader indringen!

¶ 's Predikers gezeg kan ons van terzijde leeren, wat zedenlijken voet men in de erfmaakingen te houden hebbe. Onder den ouden dag waren de zoonen de voornaame erfgenaamen, want de dochters namen van de onroerbaare goederen niets naar zich, uit welke goederen, de eerstgebooren een dubbel deel had; bij ontstentenis van zoonen, volgden de dochters. NUM: XXVII. vs. 8. en 9. Ontbraken er zoonen, dan volgden de broeders op, en zoo vervolgens naar de *zijdliniën*. Salomo zoude dus afgekeurd hebben, het doen der *hæredipetæ*; dat is, van zulke vleiers, die door gemaakte beleefdheden, door lasteringen, en duizende kunstenaarijen, de erfnisfen van de waare erfgenaamen tot zich weeten overtebrengen, en de eersten daaruit te stooten: waarin, zedenkundig beschouwd, een diefstal gelegen is, offchoon het bij *testamente* gemaakt wordt. Men heeft toch het hart van den testamentmaaker weeten te steelen, en aan den waaren erfgenaam ontrukkt, dus het gemoed van den testamentmaaker bedorven: hoewel men hier behoort uitzonderen, zulken, die zich door

't een

't een of ander bij den testamentmaaker verdienst-
lijk gemaakt, en daardoor iets vooruit hebben.

☞ Alle arbeid onder de zon, gelijk dezelve ge-
booden is, zoo is die ook noodzaaklijk; maar het
tobben, om schatten te vergaderen, keurt de
prediker af: ik meen, het vroeg opstaan, het
laat naar bedde gaan, en tevens het eeten van het
brood der smerten. God zorgde in de oude Sab-
bathwet meêr voor de dieren, dan zulke tobbers
voor zichzelven doen: zulken handelen onrecht-
vaardig en wreed met de krachten van hun lic-
haam, en met de vermoogens van hunne ziel!
Wat barmhartigheid is er te wachten van de
zulken voor hunnen medemensch, die dus han-
delen met zich eigen zelve? De regel is toch,
den naasten lief te hebben, als zichzelven. Er-
langde zoo iemand eenmaal vergenoeging en be-
rusten door zijn draaven, men zoude hem nog
billijken; maar, neen! de armen en schouders
zullen eerder met het torsfen van gouden en zilve-
ren klompen vermoeien, eer hij zich het woord:
't is genoeg! laate ontvallen. Want de aart van
deeze *zedelijke ongesteldheid* brengt mede, *niet te*
aanmerken 't gene tegenwoordig is, en dus past er
de vloek op, SPR: XIII. vs. 25. *De rechtvaar-*
dige eet tot verzading zijner ziele, maar de buik
der godloozen zal gebrek hebben: want hij is in het
zedelijke een *wezen, dat altijd eet; een waterzuch-*
tige, die telkens drinken wil; hij is een *schurfde,*
die, hoe meer hij krabt, hoe meêr hij zichzelven
kwetst; een *bond*, sterk van begeerte; een *bran-*
dend vuur, dat door de ingegootene olie te sterker
ontbrandt; de dochters van den bloedzuiger, die
geduurig roepen *geeft, geeft!* hij is onder de *drie*
en vier dingen, die nimmer zeggen *het is genoeg;*
kortöm:

kortöm: alle ondeugden worden oud met den per-
 soon, die oud wordt, maar deeze wordt jong bij
 den ouden, en krijgt langs hoe meêr krachten!
 Zoude het nu in ons natuurlijk gestel niet een el-
 lendige plaag zijn, altijd te hongeren of te dorsten?—
 maakt de dorst niet eene van de hoofdlijdingen in
 de koortse uit? — Wijders: wat genot heeft dees
 ellendige van al het zijne, anders, dan door het
 gebruik van zijne oogen? even het zelfde ge-
 bruik heeft er een vreemde van, zonder dat hij er
 recht van eigendom op heeft. (God bedreigt on-
 der de zwaarste plaagen, LEV: XXVI. vs. 26.
gij zult eeten, en niet verzadigd worden.) Heeft
 niet zijn bediende, in zeker derde, hetzelfde,
 dat hij heeft? — en, doet het aan dien bedienden
 niet hetzelfde nut? zie PRED: V. vs. 10. *Daar
 het goed vermenigvuldigt, daar vermenigvuldigen zij,
 die het eeten: wat nuttigheid dan hebben de bezitters
 daarvan, dan het gezicht hunner oogen?* De gierig-
 äart vertelle aan iemand, wat hij bezit, dus weet
 het een ander zoowel als hij, en heeft er dus eenig-
 zins hetzelfde van, met hem: want dees verge-
 noegt zig alleen daarin, dat hij weet dit te bezit-
 ten; een ander kan zich zoowel in de schijven
 wentelen, als *Calligula!* Het slot is de gierigäart
 is een dwaas, die zulks zoo lang zal blijven tot
 dat hij weet, *het is niet van den overvloed, dat
 iemand leeft*, LUK: XII. De dwaas wordt, Ps:
 XXXIX. omschreeven, als, *een, die vergadert,
 en hij weet niet, wie het naar zich neemen zal.* Ge-
 loofde hij, dat hij schatten opleggende zonder een
 dankbaar gebruik van dezelyen te maaken, en zon-
 der dat hij den *Algeever* daarin verheerlijke, zich
 te gelijk den toorn als eenen schat vergadert, dat
 God, zulken gier, dikwerf schielijk (zie het in
Nabal) van zijne prooi opöntbiedt, en zegt:
 Dwaas!

Dwaas! in deezen nacht zal uw ziel van u genomen worden; en wiens zal het zijn? Het vergaat hem, gelijk er is JER: XVII. vs. II. Gelijk een veldhoen eieren vergadert, maar broeit ze niet uit, alzoo is hij, die rijkdom vergadert, doch niet met recht, In de helft zijner dagen zal hij die moeten verlaten, en in zijn laatste een dwaas zijn. Waarlijk: zoo hij eene opmerkzaame ziel bezat, hij zoude bespeuren, hoe Mammon hem verleidt, en, hoe hij over de schaduw gierende, het wezenlijke misloopt. Konde de hebzuchtige dus bij zichzelve redenkavelen: Ik trek huis aan huis, en akker aan akker; ik poog mijn bestaan uittezetten tot het uiterst mooglijke: ben ik met dit alles niet gelijk aan eenen onvruchtbaaren akker, die geen nut doet aan den bebouwer? aan iemand, die leêgliggend geld heeft, maar geene interessen daarvan trekken wil?-- want de verkeerde liefde tot het geld, maakt, dat ik het stipt onder mij bewaare; en ik bemin het geld om zijn's zelfs wil: niet, gelijk behoorde, om de gemakken van het leeven, welken ik mij daardoor bezorgen kan. Ik veränder dus het middel in het einde; want, het geld is alleen goed, om iets (ἐκ τῶν πρὸς τὸ) en dit einde is voortreflijker als het middel: maar, dit wordt bij mij omgekeerd; indien ik het gebruike, zoo mindert het; maar, ik wil niet, dat het mindere, daarom gebruik ik het niet. De man, LUK: XIV. vs. 8. en 9. deed beter; hij zeide: Ik heb eenen akker gekocht, en het is noodig, dat ik uitga en hem bezie! Zal spijs, die in den kelder blijft liggen, mij verzadigen?-- zal koorn, in de schuur, voeden? De afgodendienaar houdt zijne afgoden binner zijnen tempel gesloten, waaruit ze zelden koomen, dan in staatlijke procesfiën: ik ben dus tempelbewaarder van den afgod Mammon! Ei, vanwaar bekoomen de goederen hunne wezenlijke nuttigheden?-- Immers,
van

van het betaamendlijke gebruik. Vallen ze in handen van godzaligen, ze strekken hun tot werktuigen, om er veel goeds mede te doen. Als wijsheid met het erfdeel gepaard gaat; als ik er Gods eer, en 's naasten best, mede bevoordere dan is rijke Abraham gastvrij; vermoogende Job mededeelzaam; Salomo uitbundig in den tempelbouw; Jozef uitreikende aan zijne broederen; Tabitha bedrijvig in het kleeden van de armen! De tijdelijke goederen worden dan behulpfels tot het zedenlijke goed, en ze vergemaklijken de uitöefening, gelijk een goede pen voor eenen goeden schrijver; een goed werktuig voor eenen goeden speeler! Salomo schrijft, SPR: XIV. vs. 24. *De rijkdommen zijn de kroonen der wijzen, der zotten dwaasheid is dwaasheid* Vallen ze in handen van eenen bedorven' aardeling, ze brengen den hoogmoed, de verdarteling, en alle ondaaden, ter weerd. Want, bezit hij veel, het moet besteed worden: dit wikkelt hem in, in grooter' omflag van den tijd: hij moet een grooter aantal van bedienden; hij moet huizen, hoven, akkers hebben; elk van die verdeelt zijne zorg: want, zal alles niet in het riet loopen, deeze zorg kan zonder het wandelen zijner gelden niet beöeffend worden, dan ontbreekt ginds, dan weder herwaards iets: dus kan de eigenaar naar waarheid zeggen, dat een groot deel van hetzelfde niet tot hem wederkeert, die er ten ruimsten niet meêr van nuttigen kan, dan in de magt van eenen mensch is; het overige is voor zijn gezicht. Hij ziet, hoe er zijne bedienden van leeven, hoe ze hem helpen verteeren, die, vrij van zorg en omflag dikwerf van goeder harte genieten, 't gene de bezitter hun met bekrompenheid schenkt. Was er wel rijker vorst bekend dan Salomo?-- maar had
iemand

iemand der koningen wel *zoo veel* noodig; 1 KON: IV. De patriärchen waren vermoogende mannen in groot en klein vee, maar, ze hadden eenen grooten nasleep van slaaven, en slaavinnen. Abraham telde er 318. GEN: XIV. vs. 14; Jakobs bedienden maakten eenen vleugel zijner karavaane uit; Ezau hield 400 knechts, GEN: XXXII; en Jakob werd door de uitgestrektheid van zijnen omflag genoopt, bezendingen om koorn naar Egypten te doen; Job was een *Emir*: maar lees van zijnen omflag, JOB I. vs. 8. Treed met uwe gedachten in de hoven der vorsten, denk op het aantal der aanhangfelen, der verteeringen, en besluit veilig, hoe weinig daarvan voor den vorst, rechtstreeksch besteed wordt, maak dan de som op, die aan den geheelen nasleep gaat, en echter, het gene er overschiet, is alleen voor het gezicht der oogen, 't welk zoowel door de bedienden als door den vorst genooten wordt: en mogelijk van de eersten met meerdere aandoening, en mindere onverschilligheid, als van den laatsten, gemerkt de gewoonheid den prikkel uit alles wechneemt; nu: indien het oog de groote voldoening is, is er dan wel zulk een wezenlijk onderscheid tusfchen het gezicht van den armen, of den minder rijken, die zijn eigen goed bezit, als alleen, dat hij de dwaaze spreuk kan opzeggen:

*... mibi plaudo
Ipse domi, simulac nummos contemplor in arca!*

*Ik kan mij verheugen, als ik te huis koom, en mijn
geld in mijne kas geschikt zie!*

1 De ondervinding der dagen, oplettend naargegaan, leert mij, hoe er een wet van wedervergel:

gelding in de weereld plaats heeft; en, dat de hoogwijze God altijd zijne doelëinden op zijnen tijd, en achtervolgens zijn plan bereikt. Wat volgt er uit deeze twee beginfelen?-- dit: Het oogmerk van God in het fchenken van overvloedige beftaanmiddelen, is, om den mensch in het genot van die goederen waare dankbaarheid in te boezemen: een pligt, welken hij niet beëeffenen kan, indien hij van zijne goederen geen nuttig gebruik maakt. Dus zoo fchijnt het in den eerften opflag, alsöf God, in den gierigäart, eenigzins van het doelëinde, in hem rijk te maaken beöogd, afliep, en verviel; maar neen, dit is onmooglijk!-- Wat dan?-- dit: dat de voorzienigheid het doelëinde bereikt in den eerften of tweeden erfgenaam, die, als 't ware, het te kort fchieten van den vrekkingen bezitter goed maakt, door *te veel* te doen, hetgene de eerfte *te weinig* deed; en dus voor hem, en in zijne plaats, dat oogmerk te bereiken, 't welk *hij* had behooren te bereiken: hiervan dat het doorgaans (de gierigäart verzekere zich daarvan), waar is, dat zijne uitgefpaarde overtolligheden vallen in de handen van zulken, die er op verre na dien prijs niet op ftellen, welken hij daaraan gaf, en zoo zeer uitmunten in het verftrooien, als hij in het vergaderen.

¶ Maar welken zijn toch de bronäders van deeze gevloekte ondeugd?-- In het gemeen kan men zeggen, dat de dingen van deezen vlugtigen tijd bij hem overweegen boven zijne redenlijke, en eeuwige belangen. Hij waardeert het grove en dierlijke 't welk hij met zijne zinnen befpeurt, hooger, dan al hetgene hij door fchriftuur of redenleer bevatten kan: hieruit volgt natuurlijk, dat hij met het laafte *niets*, en met het eerfte *alles*

alles opheeft, en zijne hoogschattende liefde aan de dingen buiten God, toomloos en spoorloos vast maakt; dus, neemt geld en have die plaats in, welke voor God en Christus, en voor de eeuwige belangen moest worden ingeruimd. Hierom afgodeert hij met zijne schatten; hierom heeft hij naar zijne dwaaze verbeelding alles, als hij meêr heeft, dan hij verduwen kan: en al zijn zorgen is, hoe hij datgene, 't welk van onëindig minder waardij dan zijn ziel is, bewaaren, en uitbreiden zal. Als nu de gierigäart van de waardij van zijn redenlijke deel, van het gewigt der eeuwigheid, en van het aanbelang dat hij voor zichzelven daarin heeft, grondig onderricht ware, moest het gevolg daarvan zijn, dat hij over zijne onzinnigheid weende, en op de verlegene borst trommelde, redeneerende aldus: Binnen weinige jaaren ben ik niet meêr! God weet de maat van mijne dagen. Als de dood daar is, heb ik nog niets gesmaakt van datgene, waarvoor ik mij afsloofde, en mijn onherboorene ziel, is nu zoo vast aan die drekkluiten, dat er noch lust, noch zucht voor mijne eeuwige behoudnis overig blijft! Een godloos mensch, die wêl van zijne goederen geteerd heeft, kan nog zeggen, dat hij zijn goed in zijn leeven had, en zijn hart aan de weereld heeft opgebaald, maar dit kan mijn bekrompene ziel hem niet nazeggen; dus is mijn overvloed mij een vloekstraf geweest, niet slechts voor de eeuwigheid, maar zelfs voor den tijd. Ik ben een slaaf van het metaal, van het hout en steen geweest; een gier in menschlijke gedaante, noch voor mij zelven, noch voor de maatschappij van eenig nut: een thezaurier over leevenlooze dingen, een draak bij den schat; die ten besten konde zeggen: Ik wist, dat ik het had, en meêr begeerde ik er niet van. Ik ben in mijne kwellende meening bedroogen, van te kort te zullen koomen! Waarom heb ik er niet dus tegen ge-

redenkaveld: Hoe veele menschen, mij van nabij bekend, en welker bestaanmiddelen, op voeten na, bij de mijne niet haalen kunnen, leeven van hun goed vrolijk, en met overleg; weetende te geeven en te nemen: voldoende aan nooddrift, gerak en gemak, en weigerende zichzelven geene verkwikking! Zie ik ooit, dat zulke lieden te kort schieten?-- dat ze tot den bedelzak gedoemd worden?-- Wel, waaröm, het dan ook aan mijne zijte met één proefjaar, niet eens onderstaan?-- Waaröm niet eene som, die de stoff van het experiment zal uitmaaken, afzonderlyk gelegd, en, naar evenredigheid, zooäls mijn medemensch daarmede handelt, uitgelangd?-- Waaröm niet waargenoomen, hoe mij dit uitkoomt?-- En indien ik dan voor een volgend jaar mijn bestaan kan vinden, ernstig geloofd, dat het overtollige geen voordeel heeft aangebragt. Want Salomo, met te schrijven: hij zegt niet voor wien arbeid ik toch, en doe mijne ziel gebrek hebben van het goede? wil, dat de gierigäart met zichzelven aan 't redeneeren koome, en begrijpt, dat het raisonnement voor hem een geneezing zij: hoewel ik met voornaame wijsgeeren en geneeskundigen ook wel gelooven wil, dat de gierigheid een aangeboorene *cachexie*, of ongesteldheid is, die in de vogtmengeling plaats hebbende, naar het zwartgallige overhelt, aan welke temperamenten men waarneemt, dat de *vasthoudendheid* eigen is; want de gierigäart is zulk een, die niet rusten kan, voor dat hij alles bezit, en die er alsdan op gaat liggen, als de hond op het hooi!

Wat dunkt Uw Hoogëerwaardigh: ?-- zal de bespiegeling van deezen gebreklijgenden Tantalus, niet ruim zoo natuurlijk zijn, als die van Hieronymus, die deeze plaats van den Prediker, als eene geheimzinnige profeetie van den Mesias aan-

aanmerkte, om dat de Heiland alléén zonder eenig medgezel uit den hemel is nedergedaald, om de weerd te zaligen; en, hoewel er veele kinderen van God zijn, die door aanneeming broeders bieten, nochtans is niemand van hun waardig geweest om hem toegevoegd te worden: *Mesias arbeid is geen einde, zijn oog wordt niet verzadigd van rijkdom, begeerende onophoudlijk onze zaligheid!* Maar deeze aartigheden zijn al te aartig, en verveelen mij zóó, dat ik ze niet geheel kan opzeggen. Ik besluit liever: De gierigäart is niet te geneezen, want hij wil ellendig zijn, en 't gaat hem naar Amos IV. vs. 5. *want alzoó hebt gij het gaarne; uw eigene plaag en smert is groot genoeg, gij behoeft van anderen niet gekweld te worden.* Wel dan; zoo besluit ik tot Salomo's hoofddoel: *Zie af, ô mensch, van de slaavernij der weereld, laat u van dezelve niet gevangen neemen, en zie naar hooger goed, en naar voortrefflijker plaats.* Want, ô sterveling, zal dit u goed uitmaaken, dat gij geen gerust uur noch oogenblik bezit! Dan vreest ge voor dieven, en gij wapent u; dan als gij van huis zijt, voor de rooverij van uwe bedienden; als het regent, heeft ge voor uwe vruchten op het veld; als het stormt, voor uwe waaren op zee; en onder alle zulke doornen versmoort gij uwe arme ziel. God, die in Adam uw midpunt was, zoo lang hij stond, en in plaats van wien de weereld gekoomen is, moet wederóm in Christus uw midpunt worden.

Hoe uitbundig heeft dan niet een Christen God te danken, die hem geeft, het zijne tot Gods eer, en tot verkwikking van het leeven te nuttigen! Zulk een' mag men vrolijk toeroepen: *Maak toch het gebed van den psalmist het uwe: Neig mijn*

hart tot uwe geboden, en niet tot gierigheid! En, hebt gij niemand, die eene naauwe aanspraak op het uwe maakt, laten de armen uwe broeders en zusters zijn, want: Wél aan dien man, die zich ontfermt, die uitleent; hij beschikt zijne zaaken met recht! Ja! ik prijs uw eene geheiligde gierigheid áán: handel gij zóó, Christen, zooáls de gierigäart omtrent zijn geleend goed doet, omtrent God en zijne gemeenschap in zijnen Zoon! Zijt zoo rustloos, zoo haakende, om meêr van Gods beeld, gelijknis en nabijheid te genieten; gedenk zoo ingespannen, en met geheel uwen geest aan God, aan zijne volkoomenheden, als de gierigäart aan zijn goud, 't gene hem in slaaplooze nachten dikwerf bekruipt; opdat het blijke, dat uw schat bij uw hart ligt. Boezemt de gierigheid spaarzaamheid in, de waare liefde van God, en zijne vreeze, zal u met Paulus maatigheid omtrent de zinnelijke genietingen leeren, zóó, dat gij tot eer van God zoudt kunnen honger lijden, om uw gebeden niet te verhinderen, FILIPP: IV. vs. 11. 12. 13. De gierigäart doorkruist landen en zeën, en ontziet geenerlei getob om te vergaderen: maar, spaar gij geene moeite, schroom niet voor bespotting, om de dierbaarste paarl binnen uw hart te besluiten. Christus te gewinnen, moet u zelfsverloochening waardig zijn! Volg den gierigäart na, in het hoog uitzetten van zijne gelden; doe woeker met uwe talenten, en winst voor uwen Heer; vergroot, en breid uit de schatten van uwe geestelijke kundigheden, heiligheid, en goede werken, telken dage! Jaag rustloos naar den voorraad van nog onbeöeffende deugden, om in het geloof rijker te worden. Uw hart zij uw diepe kist, daar gij het beste pand in bewaart; een thesaurie, waarin gij dagelijksch indaalt, om de schatten van
zelfs-

zelfskennis te vergrooten; en ik sta u binnen, dat
gij hierin eene onfaalbare preuve van uw Chris-
tendom ontdekken zult, als ge aan u-zelfen kunt
verzekeren, dat gij, anders dan de jongeling in 't
euangelium, Christus bemint boven uwe rijkdom-
men, ja, dan Petrus al zijn visfcherstuig! De gie-
rigäart mooge zeggen: *Voor wien arbeid ik toch?*
maar gij kunt op die vraag antwoorden: *Immers*
voor de eeuwigheid! en, om mijne redenlijke fchat-
kamers te vullen; om het volmaakte gezicht van
den Goël te hebben! Uw rijkdom volgt u boven
't graf, en van uwen overhemelfchen arbeid zal
nooit een einde zijn!

In dien wensch, (want ook Uw Hoogëerw:
graaft naar dien fchat,) fluit ik, al groetende dee-
zen brief, en noem mij, al hoogächtende,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

Uw: Hoogëerw: toegeneegen
dienaar,

PETRUS NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 28. Aug. 1774.

E L F D E B R I E F.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER
GELEERDEN HEERE H: KOOCKEN,
VOLWAARDIG' LEERAAR TE
VALKENSWEERD,

*Bebelzende eene korte aanmerking over LUKAS XXIV.
vers 52. b. en vers 53.*

WELËERW: ZEER OORDEELKUNDIGE HEER!

Ik weet niet, waarāan ik het moet toeschrijven, dat de uitleggers, welken ik heb naargezien, over deeze plaats, meest allen vergeeten optemerken datgene, 't welk in deeze woorden zoo merkenswaardig doorstraalt; te weten: *een weergaloos betoog voor de waarheid van 's Heilands verrijzenis!* Mag ik dit met weinigen aan Uw: Welëerw. doorzichtigheid vertoonen? — Waar was hun Heer, en Meester gekruisigd?-- in de zoo vijandige stad Jeruzalem! Moesten de discipelen met alle schijn van reden niet beducht zijn, dat hun, als zijnde Jezus aanhangelingen *aldaar* eenig droevig kwaad te verwachten stond? --immers ja! En echter, gesterkt door Jezus beloften, en gehoorzaam aan zijne bevelen, om zich aldaar op-tehouden, gaan ze er met blijdschap heenen! Te meêr verëischt dit ons nader indenken; Het Sanhedrin

hedrin had de krijgsknechten door geld omgekocht, en doen zeggen, dat Jezus discipelen dieven waren, die, terwijl de krijgsknechten sliepen, het lijk gestoolen hadden. Wel nu, deeze menschen, wel verre van zich door de vlugt aan het rechtsgeding van het Sanhedrin te onttrekken, en hun gerechtlijk onderzoek te ontduiken, houden zich op in de plaats, daar zulke zwaare en lijfstraflijke beschuldigingen, door het hoogste collegie der Jooden tegen hun uitgevent werden! Dat meêr is, ze houden zich in geenen hoek van Jeruzalem, of in eene verschoovene wijk op, neen maar, ze schijnen zich *bij elk morgen en avondoffer* ['t gene mij *διαπαντός* schijnt aanteduiden] in den staatlijken tempeldienst te hebben laten vinden! stelt dit geen gerust geweeten, hetwelk zich van geene dieverije bewust is?-- Waaröm laat de groote raad de *dieven*, die onder hun oog en onder hun bereik zijn, niet vatten, en in de boeien klinken?-- ze waren in dit geval geen onverschillige of privaate perfoonen, neen, ze verkeerden vrij en frank, als *misdaadigers*, als *aangeklaagde misdaadigers*, die zich aan majesteit-, en aan zegelschennis hadden schuldig gemaakt, voor de oogen van de zon, en in het midden van hunne vijanden, moedig op hunne goede zaak, als een jonge leeuw! Wat belet den grooten raad tegen hun te handelen naar rechten?-- Ik zal het u zeggen! ze geloofden hunne eigene gedaane beschuldiging niet; hun geweeten wist wel beter, dat de discipelen van Jezus geen dieven waren, en, dat de doodlijke verlegenheid, waarïn zij zich bevonden, hun dit had uitgeperst. Verbeeld u, welêerw: Heer, dat het gericht van uwe of mijne woonplaats eene krimineele actie van gekwetste majesteit tegen u,

of mij had, en dat we ons dagelijksch op openbaare plaatsen lieten vinden, zonder dat men *corporeele apprehensie* tegen ons verleende, wat zoude het gemeen hiervan zeggen? -- zoude dit niet een' vrijbrief voor ons strekken van het *nil conscire sibi, nulla pallescere culpa!* Ik oordeel daarom, dat de heilige Geest, deeze twee verzen bij Lukas om deeze reden heeft doen schrijven, opdat wij er dit uit leeren, en daarmede ons geloof versterken zouden! Valt er op dit betoog wel iets uit tezonderen?

Neem deeze korte aanmerking ten besten. Al wat in den kostelijken bijbel staat, al schijnt het nog zoo gering, is tegen goud te schatten, mids het ons wapenen aan de hand geeft tegen het ongeloof.

Ik ben met broederlijke toegeneegenheid en na vriendengroete,

T. T.

'sGRAAVENHAAGE.
den laatsten Aug. 1774.

P. NIEUWLAND.

VER.

VERHANDELING.

Behelzende eenige historische aanmerkingen, over het bekrompen tijdelijk bestaan onzer kerkhervormeren.

Het bewijs gaat áán, 't welk men trekt uit den doorgaans zeer behoeftigen staat der kerkhervormeren tot hunne *oprechtheid*, en het niet bedoelen van tijdelijke voordeelen en vleeschlijke inzichten. Ze verlieten hunne vettigheden, om te gaan zweeven over de boomen! Het verging hun, gelijk aan de eerste Christenen, die vanwege hunne geringe uiterlijke omstandigheden een spel waren voor de heidenen! Wie kent LUCIAANS verwijt niet, in *Philopat*: daar hij eenen Christen teekent, hebbende *τριβώνιον πολύσαθρον*, aan het lijf *eenen ouden verscheurden mantel*; hoewel Octavius, bij MINUTIUS FELIX, dit niet tot onëer maar tot roem van de Christenen meldt: *quod plerique pauperes dicimur, non est infamia nostra, sed gloria.* 't Was deswegen een hartlijk antwoord, 't welk BAZILIUS van *Cezareën*, aan den keizer *Valens* gaf, wanneer dees hem vanwege het tegenstaan der Arriaanen, bedreigde met ontzetting van zijne goederen, bij SOZOMENUS *H. E. l. 6. C. 15*: *ἐσίαν μὲν οὐκ ἔχω ἢ ῥάφη καὶ βιβλία ὀλίγα*: Ik heb geen goed, behalven eenige *afgesleetene kleederen*, en *eenige weinige boeken*. EuzEBIUS in *Chronico*, ad annum 320 spreekt dus

van ARNOBIUS, dat hem dikwerf de noodzaaklijkheden, ik zwijg van de vermaaklijkheden van het leeven ontbrooken hebben; terwijl het zeker niet tot eer verstrekte van Konstantijn den grooten, dat hij *Arnobius* den leermeester van zijn Zoon Krispus zoo kaarig beloonde. Beter en edelmoe-diger had zijn vader omtrent *Eumenius* den wijsgeer gehandeld, dien hij bij zijn hoogleeraarämpt, eene wedde van 60000 guldens toedacht; 't welk wederöm uitspoorig was; zie S. CALVIZIUS ad A. C. 299. En SOZOMENUS l. 5. C. 9. boekt van *Hilarion*, dat hij in Sicilien hout raapte, en hetzelfde verkocht, terwijl hij aan eenen zijner leerlingen de erfnis maakte van alle zijne rijkdommen, welken bestonden, in zijn *bijbel*, *linnen rok*, en *mantel*. Van *Augustinus* meldt *Posidonius*, in *vita AUGUSTINI*, dat hij geen testament maakte, dewijl hij niets had om te maaken; en dees man was nog wel bisfchop van *Hippo* in *Afrika*. Op soortgelijke toonen spreekten de geschiedschrijvers van de voornaamste kerkhervormeren. *Luther* zelfs nog jong, en over de veertien jaaren zijnde, heeft een geheel jaar te Maagdenburg, zijn brood moeten bedelen; bij MELCHIOR ADAMI in *Vit: Theol: Germ: p. 101. en 134.* Wanneer hij door eene zwaare ziekte beloopt, meende te zullen sterven, bad en dankte hij aldus: *Heere God, ik dank U, dat gij mij op aarde arm hebt laten zijn, en een bedelaar! Ik heb noch huis, noch akker, noch bezittingen, noch geld om natelaaten. Gij hebt mij vrouw en kinderen gegeven, ik geef dezelve aan U weder: voed, onderwijs, en bewaar hen, gelijk gij aan mij gedaan hebt, ô Vader der weezen, en Richter der weduwen!* Soortgelijk is het verhaal van AB: SCHULTETUS *Dec: 1. Annal. Euang. anno 1518.*

1518. wanneer hij naar Augsburg zoude reizen, en de graaf van Mansfeld, Albertus, hem het ge-
 vaar voor oogen hield, schreef hij aan *Wenceslaus Liukius*: *Mijn huisvrouw en kinderen zijn voorzien; landen, huis, goed, geld, zijn alle beschikt; want hij had niets, en zegt daarom: Ik zing met Johannes Reuchlinus: Die arm is vreest niet; en dezelfde, decade 2. ad annum 1530. meldt het gezeg van Erasmus, dat de arme Luther veelen rijk maakte.* Het was daarom voor de Roomschen niet te draagen, dat een *misellus monachus*, een arme munnik reformeerde; zie P. SUAVIS POLANUS, in *hist. conc. Trident.* l. I. p. 48. Hoedanig de uitwendige stand van *Calvinus* geweest zij, is uit verscheidene van zijne brieven te leezen: Dan eens beleed hij zijnen soberen staat aan *Farellus*; dan wederom be-
 tuigt hij in eenen brief aan MYKONIUS, *dat hij zijne boeken vanwege zijne armoede had moeten verkoopen*, p. m. 22. 27. en 167. *Epist. & Resp. omnino eram exhaustus: Ik was geheel uitgeput.* Zeker bedrieger en doorbrenger te Straatsburg *Albergius*, kwam om bij hem geld te leenen: Calvijn moest dit eerst van anderen ontleenen, en kreeg van dien guit tot vergelding, een kistje met ongaave appelen, en eenige oude prullen van boeken, te rug. BEZA boekt, in *vita Calvini*, *præf. Epist. & Resp.* dat Calvijns geheele erfnis in 195 kroonen bestond, waarönder dan nog 's mans bibliotheek behoorde. Hij pleeg daarom aartig te zeggen: *Indien ik sommigen bij mijn leeven niet kan wijsmaaken, dat ik niet rijk ben, zoo zal mijn dood het nochtans openbaaren.* De raad van Geneve bood hem wel vermeerdering van wedde aan, maar hij weigerde het volstandig. PELIKANUS, profesfor te Zurich, in de hebreeuwscbe taal, wiens geleerde

de uitleggingen over den bijbel, nog in onze handen zijn, beleefde den tijd, dat hij geen *dertig stuivers* bezat. Hij had zich altijd met stukken en brokken van den bijbel moeten behelpen: er koomt een boekverkooper, die hem eenen geheel hebreewfchen bijbel, voor dertig stuivers aanbiedt; hieröver was hij wel verrukt, maar deeze geringe fom niet hebbende, smeekt hij Paulus zijnen guardiaan, om voor die fom borg te blijven, terwijl hij zijnen oom te *Spiers* om twee guldens tot eene aalmoes vraagt, de koop doet, en er blijder over was, dan over *Krezus* fchatten. MELCHIOR ADAMI l. C. p. 269. 270. Van den armlijken toestand van *Oekolampadius* fchrijft dezelve p. 56. *hij konde geen testament maaken, omdat die arme dienstknecht van Christus niets had:* GESNERUS (*Salomon*) profesfor te Wittenberg, was voor zijn profesoraat zoo arm, dat hij geen brood bekoomen konde, maar het voor zichzelven bereidde uit haver, ekelen, en gerst, zelfs moest hij fomtijds beschimmeld brood eeten. M: ADAMI l. C. p. 741. *Musculus* was, om zich te geneeren, knecht bij eenen weever te Straatsburg, en zijn vrouw diende aldaar bij eenen *Theodebaldus*: p. 373. hiervan verftooken, deed hij het floopgraaverswerk, en arbeidde aan ftads wallen; zijn zang bij 't weeftouw, is bekend:

*Est Deus in coelo, qui providus omnia curat,
Credentes nunquam deseruisse potest.*

*Er is een God in den hemel, die alle dingen wél
bestuurt, en die de geloovigen nimmermeer zal
verlaaten.*

Vooräl

Vooräl is er in de *Epist.* en *Resp.* CALVINI p. 95. een aanmerklijke brief van *Caspar Carmelus*, die zich over zijne armoede dus laat hooren aan *Calvijn*: *Ik ben de bedienaar van twee wijd van elk-
 ändere gelegene gemeenten: mijn reis wordt, vooräl
 des winters, moeilijk verricht, van wegen de onge-
 makken der lucht, niet zelden koomt het mij over,
 dat ik te paard zittende, door de koude bijna bevroo-
 ren ben, en dat ik meêrmaals, van den regen drui-
 pende, doornat op den predikstoel klim, enz. Ik ben
 den ganschen winter genoodzaakt, die dingen bij de
 deuren te bedelen, die mij tot dit lceven noodzaaklijk
 zijn, en word geperst, om over dezelfde zaak aan
 één en hetzelfde huis wel tienmaal aanzoek te doen,
 terwijl ik dan met scheldwoorden, nog onverrichter
 zaake heenen gaan moet. Wat dunkt u, leezer,
 hadden zulke lieden tijdljik gerak en gemak op
 het oog, en zijn er onze tegenwoordige leeraars
 geen heeren bij?-- maar deeze lieden, in God ge-
 sterkt, troostten zich met de spreuk: *Semper dives
 est Christiana Paupertas, asfatim dives est, qui
 cum Christo pauper est. Hij is overvloedig rijk, die
 met Christus arm is.* Ondertusfchen was deeze
 armoede der kerkhervormeren van eenen anderen
 aart, als de vrijwillige armoede van verscheidene
 heidensche *Asceten* of *Gestreng-leevers*, die zich,
 om te beter te kunnen filosofeeren, van hunne
 middelen ontdeeden. Van *Anaxagoras*, verhaalt
Plutarchus, in *Pericle*, p. 162, dat hij zijn huis
 verliet, zijne akkers onbebouwd liet liggen, ὁπ' ἐνθρ-
 σιασμῷ καὶ μεγάλῳ φροσύνῃ, door zekere aanblaazing,
 en grootheid van gemoed. v. *DIOGENEM LAËR-
 TIUM*, l. 2. *segm.* 6. Hetzelfde deed *PEREGRI-
 NUS* bij *LUCIANUS*, in *Peregr.* p. 765. hoewel
 het schijnt, dat de spotter met deeze woorden
 de*

de Christenen steeken wil, zeggende, dat hij om filosoof te worden, ἀφείναι τὴν ἑστίαν ἣν ὁ μακαρίτης πατὴρ αὐτῷ κατέλιπε, alle zijne tijdelijke middelen, door vader zaliger hem nagelaaten, liet drijven. Nilus, geraakt onder de Gymnosofisten, zegt bij FILOSTRATUS l. 6. Vit. Apoll. C. 16. p. 254. dat hij alle zijne vaderlijke goederen had nagelaaten aan hun, die dezelve begeerden, γυμνὸς δὲ γύμνοῖς ἐπεφώιτησα τέτοις, en ik ben naakt bij deeze naakten gekoomen. FILO de Food, verhaalt het zelfde van de Therapeuten, de Vita contempl. p. 891. zie ook GATAKKER, ad Antoninum l. 3. §. 10. Als Julianus dan lust heeft, om de Christenen vanwege hunne armoede uittejouwen, kan hij zijn hart met zijn eigen volkje ophaalen. 't Is toch bekend, dat hij in Epist. 43. ad Ecebolium schrijft den Christenen hierin te hulp te willen koomen, en daarom al het geld van de kerk van Edesfa had laten wechneemen, ἐπειδὴ αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ θαυμασιωτάτου νόμου προειρηται ἵν' εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἑβραίων εὐοδώτερον πορευθῶσι; opdat ze volgens hetgene hun van hunnen verwonderenswaardigen Wetgever voorzegd is, gemaklijker in het koninkrijk der hemelen moogen koomen. CELZUS lastert, dat Christus dit bevel van armoede (nooit was er een bevel) van Plato ontleend heeft, ὡς αἰδύνατον ἔστι ἀγαθὸν εἶναι διαφερόντως καὶ πλεόνιον, omdat het onmogelijk is te gelijk goed, en rijk te zijn; waaröp ORIGENES l. 6. C. Celsum antwoordt, p. 286. dat de zoon van eenen hebreuwschen timmerman, die niet gestudeerd had, weinig zich bekreunde, om de schriften van Plato te doorbladeren. PHOTIUS Epist. 187. heeft ons nog eenen anderen trek, uit Juliaans werken, tegen de Christenen bewaard. Hoor zegt hij, eenen treflijken raad

raad, en die vergezeld gaat met politiek beleid, LUK: XII. vs. 33. Verkoopt al wat gij hebt, en geeft het den armen. Bezorgt u buidels, die niet veröuden: Wie, schimpt Julianus, heeft ooit staatkundiger bevel gegeven? Want, zoo allen daaraan gehoorzaamden, waar zoude men ooit iemand vinden, die iets kochte?-- Kan iemand zulk eene leer prijzen, die, grijpt ze stand, oorzaak is, dat geen stad of geslacht bestaan kan? PHOTIUS heeft er l. C. zeer wél op geäntwoord.

TWAALFDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE H: V: W:

*Over de gesteldheid van ERASMUS, omtrent den
godsdienst.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Zoo er één kant is, waarāan men, als aan de donkere zijde den grooten man, welke aan het hoofd van deezen brief prijkt, beschouwen mag, het is de kant van zijne gevoelens omtrent den godsdienst, zooāls dezelve in zijne dagen van het roomfche bijgeloove gekuischt werd. Naauwlijks weet men, waar men onzen grooten hersteller der letteren zal plaatsē, of bij welke partij men hem voegen moet! BUCHOLTZERUS, een der naauwkeurigste chronijkschrijveren heeft dit, in *Chronologia*, ad A. C. 1521. zeer eigenāartig uitgebeeld. Hij (om den zin van 's mans woorden te geeven) scheen bang te worden voor de onrusten en onlusten, die overāl door de kerkhervorming, hoewel toevallig, verōorzaakt werden, begon op zijne eigene veiligheid te zinnen, om zich buiten den drom der pijlen te plaatsē: en, van oordeel zijnde, dat een wettig te samengeroepene kerk-

ver-

vergadering uit de verstandigste en godvruchtigste lieden, hieröver uitspraak moesten doen, wist hij zich, loos en voorzichtig, door te geven of te neemen, als tusschen de twee partijen, vlottende en drijvende te houden: nergens uit beter dan uit 's mans brieven kan men zulks opmaaken; laat ik er eenige staaltjes van moogen opgeeven: De *tweede* brief onder zijne keurige verzameling van brieven, geschreeven aan PETRUS BARBIRIUS, den 13den Aug. luidt zaaklijk overgezet als volgt: *Vooräf kan ik nu niet zeggen, hoe veele, en hoe groote mannen Luther gunstig zijn: ik heb uit weinige pagina's, die ik uit hem geleezen heb, kunnen reekenen, dat de zaak tot oproer zal koomen; en ik ben zulk een vijand van tweedragt, dat mij de waarheid zelve misbaagt, als ze oproerig wordt. Ik heb den man door mijne brieven vermaand, dat hij toch eene euangelische zaak met eene euangelische zachtmoedigheid zoude behandelen. Naar het mij toeschijnt, zijn er veele dingen in de kerk aangenoomen, welken men tot groot nut van den christlijken godsdienst zoude kunnen veranderen; doch mij bebaagt niets, 't welk met geraas verricht wordt. Indien de geleerde lieden hunne gedachten met verzegelde schriften onderling hadden medegedeeld, en de overheden van beide rijken daarvan verwittigd hadden, wat ze oordeelden te behooren tot de zuiverheid van het euangelium; dan zoude ik mogelijk één van die geweest zijn, die ijverig zouden aangeraaden hebben, hetgene mij best dacht: maar hierin heeft men van beide de kanten misdaan; men heeft van beiden de zijden te heet gebakerd, handen aan het werk geslagen, enz. Doe hierbij, het 14de Boek 17den Brief, den 23sten Aug. Ik zie, dat het een zeer vervaarlijk buiig weder is, waarin ik gevoel, dat ik mijn zeilagie zoo neemen moet, dat ik aan den esnen kant door de menschen te*

vleiën de zaak van Christus niet verlaaten, en aan de andere zijde mij-zelfen niet te lichtvaardig in gevaar begeeven moet. Luther heeft eenen twistäppel in de weereld gesmeeten, waardoor ik de weereld alömme in beroering zie! Niemand is er, die niet belijdt, dat de kerk een sterk geneesmiddel noodig heeft, dewijl de zeden al te zeer vervallen zijn: maar, mij dunkt ik zie gebeuren, dat het geneesmiddel niet wél gebruikt wordende, het kwaad veel meêr verbitteren zal, als uitdrijven: en och was het waar, hetgene de koning van Deenemarken mij, als ik hem soortgelijk antwoord gaf, al schertsende toevoegde, dat men met laffe geneesmiddelen niets uitrichtede, maar, dat doorgaans het krachtigste middel het lichaam het sterkste aandeed. Ik zie voorwaar geene goede uitkoomst te gemoete, ten zij Christus-zelf onze losheid ten goede keere; zoo als men verbaalt, dat Minerva gewoon was, den kwaaden raad of raadslagen der Atheniënzeren ten goede te keeren:

Voor een derde staaltje, voer ik aan, l. i. Epist. 2. p. 6. Gelijk het redenloos is, om alles goed te keuren, wat Martinus Lutherus gedaan heeft, zoo bevalt het mij ook niet, om alles, wat waar is, uit haat voor den schrijver te veröordeelen, en als kwaad uit te krijten. Ik heb van al zijnen arbeid naauwlijks twaalf pagina's geleezen, en echter heb ik tot hier, niemand aangetroffen, wien het berouwt zijne boeken geleezen te hebben; schoon er hun veel in misbaagt: om kort te gaan: 't is dus met de zaak gelegen, dat het moeilijk valt alle menschen te voldoen, zóó, dat men daardoor de euangelische waarheid niet verraade. Het stuk vordert niet alleen eene volmaakte geleerdheid, maar ook eene zonderlinge voorzichtigheid, en bij dit alles moet dan nog gezag koomen: al wat door geweld en door diploma's van vorsten kan

kan verricht worden, is reeds geschied ten overvloede; maar och of deeze dingen in staat waren, om de gemoederen van de menschen te veranderen, zoo, dat ze hunne tongen bedwongen! Ik weet dat sommigen zeggen, dat de kwaal al te hevig is, dan dat dezelve door een ligt geneesmiddel kan geholpen worden, en dat het den aart is van alle krachtige geneesmiddelen, dat ze het lichaam sterk aandoen, om de gezondheid te veroorzaaken: is dit waar, dan heb ik liever, dat dit door anderen, dan door mij geschiede; indien de bedorvene zeden der menschen dit verdienen, zoo zal het God aan geen en Nebukadnezar mangelen, door welken Hij zijn volk kastijde.

Hoor hem ook, l. 17. Epist. 26. ad MONTIUM: Ik heb noch met Lutherus, noch met eenigen Lutheraan eenig geheim verdrag aangegaan; en 't is er zoo verre af, dat ik aan iemand moed zoude hebben bijgezet, dat ik veelëer allen, welken ik vermogt, van hun gevaarlijk voorneemen heb afgeraaden: alleen keurde ik af, sommiger voorbaarig geweld en oproerigheid, die bij het volk post vattede, eer men nog wist, waarheenen Lutherus wilde! Niemand is er, of hij zal erkennen, dat de kerklijke tucht verre vervallen is van de euangelische eenvoudigheid; dat het Christenvolk op veelerleie wijzen bezwaard is; dat de gewetens der menschen in verscheidene stukken verward zijn. De vroomen en geleerde lieden dachten, dat Lutherus deeze kwaalen helpen zoude: en, daar hem allen toejuichten, ben ik doorgaans de éénigste geweest, die hem aangespoord heb, om van stijl te veranderen, en de zaak met eene euangelische zachtmoedigheid te behandelen. Sommigen zeggen, dat Luther eenige dingen uit mijne boeken gehaald heeft: maar, hoe kan ik binnen staan, dat niemand eenig misbruik maake van mijne schriften, daar zoo veelen de euangelische boeken misbruikt hebben;

ben; en indien mij eenige godheid voorspeld had, dat er zulk een eeuw zoude gebooren worden, zoo zoude ik, of veele dingen niet, of anders geschreeven hebben. Niet, dat ik iets schadelijks geschreeven heb, maar, omdat niet alles op alle tijden wil gezegd worden: ik zal noch door listen, noch door kunstenaarijen, noch door beloften, of bedreigingen van anderen, daartoe kunnen gebragt worden, dat ik iets anders als een Christen ben; kwaalijk moeten ze vaaren, die vermaak scheppen in twistwoorden: op dit zelfde aambeeld slaat hij, l. 14. *Epist.* 6, 13, 19, l. 17. *Epist.* 18.

Hij was aan den éénen kant te sneedig van geest, om bij de luie monniken te kunnen leven, maar, aan den anderen kant te vreesächtig, om voor de hervorming uittekoomen. VAN DE KORPUT heeft in het leeven van *Melanchton*, p. 87. deeze losse woorden van hem aangeteekend: *Hoe veel het gezag van de kerk bij anderen vermag, weet ik niet; maar, bij mij is 't van zulk een gewigt, dat ik met de Arriaanen, en Pelagiaanen zoude kunnen gevoelen, indien de kerk hadde voor goed gekeurd, 't gene die geleerd hebben!* MENC-KENIUS heeft aan THOMAS CRENIUS, eenen onuitgegeevenen brief van Erasmus medegedeeld, te vinden in *Animadv: Philol: Hist: parte 5. p. 238*, daar hij in zeer sterke bewoordingen tegen Luther uitvaart, hem weinig hoop van vordering geeft, en bitter klaagt, dat men of aan hem sommige schriften toekent, die op Luthers naam doorgaan, of hem beschuldigt, dat Luther door zijne schriften aan het woelen geraakt is, en voorspelt, dat hij, als er wat tegen Lutherus beslooten wierde, hij de pausen ende keizers, even als welëer Petrus, volgen zoude.

Hij

Hij stond bij geene der twistende partijen in een goed blad: niet bij de Roomfchen. Uw Welëd. Geftr. kan fterke uitdrukkingen tegen hem gebezigd naarflaan, bij CRENIUS l. 6. *parte* 4. p. 108. *seq*: Onze RIVETUS, *in calce Annot. in Consult. Casfandri*, zegt: alle zijne fchriften hebben veel moeten lijden van de registers der verboodene en gecensureerde boeken. POSSEVINUS *in appar*: befchuldigt hem, *dat hij eene wijde deur voor de Arriaanen geöpend heeft, maar, dat hij*, (het zijn RIVETS woorden) om de Roomfchen te behaagen, zijne pen tegen Luther gefcherpt heeft, en ook *hen* fterk gezweept heeft, die niet konden veelen, zijn hinken op twee gedachten; dat men hem nutloos tot fcheidsman tufchen de twee partijen zoude kiezen, want dat hij meêr tot de eene, dan tot de andere overhelde, en dat dus al zijn poogen ijdel was. Hoe hij bij de Hervormde godgeleerden ftaat, kan men uit HOORNBECK, l. 9. *S. Controv.* p. 706. afmeetten: *De godgeleerden*, fchrijft hij, *van Straatsburg*, waren voorneemens, om Erasmus boek over den *beminnlijken kerkvrede*, in het hoogduitsch overtezetten, en ze zouden de exemplaaen door *Duitschland* verfpread hebbe: maar Wolfgangus Musculus nam dit zeer kwaalijk, en fchreef er aan Bucerus *dus over*: Uw voorneemen mishaagt mij, en ik vreeze angftig, dat gijlieden, door al te fterk te peinzen op de eendragt, vervallen, en het niet wêl maaken zult met de erkende, gepredikte, ruchtbaar gemaakte, en alôm ingestampde waarheid, 't welk God verboede: En een weinig hieröp, gaat hij dus voort: Ik spreek uit mijn hart, want ik weet tot wien ik spreek: vervloekt zij die eendragt, welke niet dan tot vooröordeel en fchade van Christus koningrijk kan gesteld worden! enz. enz. Hij fluit dus: Ik wenschte van

barten, dat zulke boekjes een einde namen. CALIXTUS, de beroemde man onder de Lutheranen, schrijft in *adpar: Theol.* p. 154: *Hij is de onze nooit geweest, en heeft het nooit willen zijn.* Hoor Erasmus op dit pas, in *epist, ad Georgium Spalatinum inserta, Hist. Vitæ Spaladini à Schlegelio editæ epist.* 21. p. 214. Deezen verwekken tegen mij de wreedheid der vorsten, en raazen op mij, dat ik tot de partij van Luther niet behoore! Wil men dan, dat ik met gevaar van mijn leeven belijden zal hetgene ik noch versta, noch goedkeur, of waaraan ik twijfel?— Zal ik mij bij zulk eene partij voegen, onder dewelke ik zodaanigen zie, dat ik mij liever en eerder met de Turken zoude verëenigen, dan met hun?— Hoor nu bij dit alles, het vonnis van onzen G. VOETIUS, *parte I. disp: Select.* p. m. 107: *De vraag is of men argwaanen moet, dat Erasmus aan het Luciano Nestorianismus schuldig zij, of, aan het Epicureïsmus, waarvan hem sommige Jezuïeten, en Lutherus in zijne samenspraaken, betigten?* Ik antwoord, dat ik hem wel niet in gelijken rang met de literatoren, Politianus, Hermolaus Barbarus, Muretus, en Lipsius stellen wil: want hij had, uitwijzens zijne schriften, eene geheel andere zucht voor den godsdienst, voor het bestudeeren van Gods woord, als zij: maar ik moet beken-
nen, dat hij een te groot menschenbebaager was, en een al te politiek verstand in het stuk van den godsdienst, en kerkhervorming; soms al te twijfelächtig in de leer van de Drieëenheid; al te gelijk aan de beiden in de leer der godlijke genade, den vrijen wil, en de zaligheid der beiden; al te overëenkoomstig met Lucianus, en de ongodsdienstige spotters in zijne jokkernijen en gezoutene gezegden in zaaken, die God, en zijn woord of zijnen dienst betreffen: doch men moet daaruit geenszins besluiten, dat hij een
Atheïst,

Atheïst, een Luciaan, of een Arriaan geweest is, of een verächter van den godsdienst; het tegendeel blijkt uit de geschiednis van zijn leeven, en dood en uit verscheidene apologien van de onzen. Ik geloof voor mij, welëdele gestr. Heer, dat men best doet een weinig tusfchen beiden doortegaan, in het oordeelen over onzen ERASMUS: Hij was in de meeste dingen niets minder dan roomsch, maar hij konde er, (en, om tijdlijke redenen, om den vorsten niet te mishagen, en, om sommige onvoeglijkheden in het stuk der hervorming, wat de *form* betrof) niet toe besluiten, om uit de gemeenschap van die kerk te gaan, hieröm hield hij zich *onzijdig*; en deeze lieden zijn doorgaans bij geene van de twee partijen gezien; 't gaat dan veelmaals naar den regel: *Wie met mij niet is, die is tegen mij.* JOHANNES ALBERTUS FABRICIUS, heeft onder zijne *Opusc*: 1738. eene verhandeling *de Religione Erasmi*, welke mij wat laat in de handen gevallen is, maar echter van nut kan zijn in de tegenwoordige onderhandeling, waarin dees groote man staande houdt, dat men ERASMUS in dit stuk wat te ongunstig beoordeelt. JOHANNES ALPHONSE TURRETIN, (anders bij sommigen voor wat al te verdraagzaam geschat,) heeft in 't jaar 1705. eene redevoering uitgesproken, waarin hij *Erasmus* en *Paulus Sarpi* betigt, dat ze tegen beter weten, en tegen de erkende doelingen van de roomfche kerk aan, de waarheid in ongerechtigheid hebben te onderhouden uit blooheid, en vleeschlijke voorzichtigheid, blijvende tot hunnen dood in den schoot van de babylonische hoere: daar is wel iets waar, in dit vonnis, maar de man schijnt nooit volkoo-
mene overreeding in zijn gemoed gehad te heb-
ben:

ben: hij was zeer afkeerig van de onbefuisde handelwijze van sommige heet gebakerde ijver-aars, hij schuwde al wat scheuring hiet, en hij wilde de kerk de kerk laten blijven, mids men sommige dingen daaruit wechname: hij was er voor, om alles van *lieverleê* te doen; hij wilde begonnen hebben met geleerde en godvruchtige prelaaten overal intevoeren, en, niet alles op eenen stiel en sprong te veranderen. Het oogmerk van Luther, heeft altijd bij hem goed gehieten, maar de middelwegen, waren in zijn oog, verkeerden; ei, lees den heer FABRICIUS l. c. en ik bespeur dat in de *Leerzaame Verlustigingen*, 1ste Deel, 3de stuk p. 355. *seq.* de meeste wapenen tot verdediging van ERASMUS zijn overgenoomen. Uit 'smans brief den 20. Oct. 1520, aan *Ferdinand*, broeder en opvolger van Karel den vijfden, blijkt het, dat hij in dien denk stond, dat de weereldlijken en geestlijken vanzelf wel gedrongen zouden worden, om tot de hervorming te besluiten: en, dewijl hij in Luther, in Zwinglius, en Melancton veel te berispen vond, *bij wien zoude hij zich gevoegd hebben?* ook dit maakte hem verlegen en besluiteloos, en tot een hoofd van eene nieuwe secte, wilde hij zich niet opwerpen: en, het scheen er, had hij langer geleefd, naar geschapen te zijn, dat hij tot de anglikaansche kerk het meest overhelde. Laat ik de zaak met den eigen naam noemen: hij ontzag de roomsche vorsten deels, omdat hij geen martelaar wilde worden, waartoe hij zich niet geschikt vond, *in epist. ad P. Barbizium*, 13. Aug: 1521. en, om dat hij hen tot zijn plan, om van kleine beginfelen af te hervormen, gaarne wilde overhaalen. Dit is zeker, dat geen geschrift hem grooter hagebui op den hals gejaagd heeft, als zijne *samen-spraaken*,

spraaken, daar hij een geesfel van de monniken, en van het bijgeloof verstrekt heeft: *welk werk met een algemeen handgeklap werd ontvangen*, zooäls men vindt in *Coronide Apol. addita Colloquiis*. Bitter jammert hij hier zelf over in eenen brief aan PETRUS ÆGIDIUS, gevoegd bij de latijnsche vertaaling van den HIERO van *Xenophon*, welke brief, in de groote verzameling van zijne brieven, zoo men op het *register* kan aangaan, is uitgelaaten; vooräl l. 21. *epist.* p. 796. Ik hoor dat men hier (te *Bazel*) verboden heeft, om het boek van mijne *samen-spraaken* te verkoopen, 't welk niemand te *Leuven*, of te *Parijs* onderstaan heeft te doen; daar echter aldaar gewoorene vijanden zijn van de goede letteren, en ook de mijne enz. In mijne *samen-spraaken* is niets vuils, niets godloos, en niets oproerigs: veele dingen zijn er, waarāan der jeugd gelegen legt, om het te weeten, op dat ze zich niet lichtvaardig storten in eene levensmanier, daar ze zich nimmer uitwikkelen kunnen; opdat ze niet naar *Compostelle* loopen, en vrouw met kinderen laten drijven, die vrij wat nutter bezorgd waren, enz. Misschien zal aan den eenen of anderen droefgeestigen mishagen, dat er hier-en-daar een luchtige kwinkslag is of dat met de jaaren, die ik heb, minder strookt. Doch lees eens, hoe manlijk hij dat in dien brief beāntwoordt, en er p. 802. bij aanmerkt, dat hij zich van veele *aanlokselen* in dat boek moest bedienen, ten einde de jeugd, tot welker verbetering hetzelfde geschreeven is, daardoor te greetiger aan het leezen zoude koomen; dat een oud man met kinderen moet beuzelen, en zich naar hunne taal schikken. De beroemde JANUS NYCIUS ERYTHRÆUS schrijft in zijne voorrede aan GABRIËL NAUDÆUS, voor de 17 *samen-spraaken*, dat die van *Erasmus*, ja, zuiver in taal en zeer fraai geschreeven zijn,

maar, dat ze eene leer behelzen, die tegen de Catholijke leer aanloopt, die te gelijk met de melk, van de zuivere latijnsche taal worden ingegeven, als een pestig vergift; dat hij zich niet ontzag, om, op eenen schurkächtigen en godloozen trant, te spotten, met alle oude gebruiken van de roomscbe kerk. MAXIMILIANUS SANDÆUS, in *Grammatico Profano*, comment: 13. §. 3. noemt Luther, Zwinglius, en Oecolampadius, *militēs Pilati*, soldaaten van Pilatus, die Christus gekruisigd hebben: en hij noemt Erasmus: *manupilarium ejusdem cohortis*; zeggende, dat Erasmus de eiëren gelegd heeft, maar, dat anderen die hebben uitgebroeid; en *Commentat*: 8. §. 11. prijst hij hem, zoo hij zich bij de literatuur alleen gehouden had, maar, dat zijn hoogmoed hem eerst in het theologische kamp vervoerd had; dat hij de vaders van de kerk eerst uit den raad gezet heeft, en, daarna zich verstitout, om voor bevitte van de heilige schrift te speelen; er ware geen einde aan deeze aanhaalingen!

Uit deeze staaltjes, zien wij overboudig, hoe Romen omtrent hem dacht. Ik eindig met te zeggen, dat de beroemde dichter en historieschrijver BRAND, in zijn bijschrift onder het afbeeldfel van mijnen grooten Rotterdammer, wat gunstiger van hem denkt:

*Wie sedert, reedlijk zacht en vreedzaam is geweest,
Geev' deezen meester d' eer van zulkeen' Christengeest!*

Ik ben met eene oprechte hoogächtig,

WELËDELE GESTR: HEER,
T. T.

's GRAAVENHAAGE,
den 4 Augustus 1774.

P. NIEUWLAND.
DER.

DERTIENDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN HEERE J: V:

*Over iets uit de kerklijke geschiednis ; naamlijk : over
de kerklijke loopers, THEODROMI genaamd.*

WELËDELE HEER!

De kardinaal BARONIUS *Ann: Eccl.* ad A. 58. num. 107 en 108. was van meening, dat er in de oude kerk, een zekere bijzondere orde van bedienden was, die tot eene taak hadden, om aan alle de leden van de kerk, aan elk en in zijne plaats, in 't bijzonder te gaan aanzeggen, wanneer, en waar, de godsdienst zoude gevierd of bediend worden. Hij meent, dat de zoodanigen bij IGNATIUS *Epist. ad Polykarp.* num. 7. θεοδρόμοι, en θεοπερσβύται, godlijke loopers, of godlijke gezanten gehieten zijn. Dan, het is van overlang tegen hem beweezen, dat IGNATIUS l. c. en POLYKARPUS *epist. ad Philipp.* num. 13. geenszins gewaagen van eene *bijzondere orde*, welke deezen naam voerde; maar, dat er eenvoudig, zulke booden en gezanten door verstaan worden, van welken zich de kerk in buitengewoone gelegenheden bediende, wanneer er aan de kerken hier-of-daar iets te berichten was: best zijn ze te vergelijken bij de boodschappers, welken

ken onze klasfen of kerkenraaden hebben; de flechts ingeziene teksten van *Polykarpus* en van *Ignatius*, laaten geen' twijfel daarvan overig; men vergelijke BINGHAM, *Orig. Eccl.* t. 3. l. 8. C. 7. §. 15. p. 281. en SUICERUS in voce, buiten welken laatstgenoemden geen woordenboekfchrijver van dit woord eenig gewag maakt; men zoude dezelve ook moogen vergelijken met de zoo genoemde apostelen der Jooden, in latere tijden, die de heilige fchatting van hunne landgenooten naar den tempel, of ook de fchattingen en cijnzen naar Romen overbragten. Men leest 2 KOR: VIII. vs. 23. van *afgezanten der gemeenten*, en *Epafroditus* hiet de *afgezondene* van de Filippers, FILIPP: II. vs. 25. zie VITRINGA de *Synag. Vet.* l. 3. parte 2. C. 3. p. 913. Deezen hieten anders *αἱ τρεῖς τοῦ κυρίου κληρικοί*, *bedienaars van den nooddrift der gemeente*; zie CLERICUS en BEAUSOBRE, ad *Philipp: l. C.* Men was op verschillende wijze gewoon in de eerste tijden, den tijd en de uur of de plaats van den godsdienst bekend te maaken, doch meest aan de huizen door bijzondere bedienden; uitwijzens eene plaats van TERTULLIANUS l. 2. C. 4. ad *Uxorem*, hoewel dezelve mij zoo klaar niet fchijnt te fpreken; zie de *Acta Erud. Lips.* ad annum 1717. p. 546. Dit is volftrekt zeker, dat er in de eerste tijden, volgens den aart en toedragt der zaaken, geene openbaare teekens tot de heilige bijeenkoomsten konden gegeven worden. Plinius de jonge, aan Trajanus van alle bijzonderheden der Christen-bijeenkoomsten verflag doende, meldt er niets van: en het is onbetwijfeld een misflag, dat sommigen gemeend hebben, dat HIERONYMUS, *epist.* 22. ad *Eustochium*, deeze loopers door den naam van *præcones*, *aankondigers*, zoude hebben uitgedrukt, gelijk mij bijligt, dat ik

ik in de *Quæstiones Hieronym*: van CLERICUS gezien hebbe: want Hieronymus spreekt daar kenlijk van sommige vermoogende vrouwen, welke, enkel uit hoogmoed, de gewoonte hadden, om, als ze aalmoesfen zouden uitdeelen, zulks door eenen uitroeper deeden bekend maaken. De plaats van IGNATIUS boven gemeld, vordert in dit te famenroepen eene groote oplettendheid, om zelfs de geringste leden niet voorbij te gaan: *ex nomine omnes quære, servos et ancillas ne despicias: roep ze allen bij naamen, en sla noch slaaven noch slaavinnen over*; zie hetzelfde door IGNATIUS herinnert in *epist. 13. ad Heronem Diaconum*. Men wist dus toenmaals niet van het bekende kloppen van twee houten tegen elkander, bij de grieksche Christenen, naderhand in gebruik gekoomen; waarvan ELSNER in den tegenw. staat van de grieksche kerk, breeder verflag doet. STRABO (*Walafridus*) C. 5. de R. E. erkent daaröm onze boven aangestipte manier van famen te roepen *prænuntiationibus publicis* (dit laatste woord konde er afblijven) *invitabantur*. Hoe de klokken naderhand in gebruik geraakt zijn, is aan Uwe Welëd. ten overvloede bekend, en uit FERRARIUS de *Ritu conc. l. 1. C. 7. p. 33. seq.* te leeren; ik zwijg nu van de verscheidene manieren, om tot de bijzondere godsdiensten in de oude kloosters optewekken; gelijk HIERONYMUS *epist. 23. en epist. 27.* dus gewag maakt van het *Hallelujah*, op hooge nooten gezongen, om de monniken tot het gebed te doen opstaan: Doch ik zal uw' aandacht niet langer aftrekken, Uw Welëdelh: wacht reeds mijnen gewoonen groet.

T. T.

's GRAAVENHAAGE,
den 8. Aug. 1774.

P. NIEUWLAND.
VEER.

VEERTIENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE G: B:

Over PREDIKER III. vers 17.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Deeze plaats is wel zoo duister niet, maar ze heeft doch mijnes inziens, iets bijzonders, en wel dit, dat de prediker zich tegen het in schein wanordenlijke, vers 16. geboekt, vertroost met de *huishouding van orde*, welke, daar God in dit leeven enkel *geheele volken*, en *maatschappijen* oordeelt, na deezen tijd zal opdaagen, voor *personen*, en, (dwaale ik niet) uit deeze plaats, als uit derzelve eigenen zetel, betoogd wordt: daar zal God de orde herstellen, en alles in de fikse waagschaal leggen; waardoor de prediker dan te gelijk, *bet overblijven der zielen na den dood*, op eene aanmerkelijke wijze staft, en zich van alle, belachlijk aan hem toegedichte vrijgeesterij vrijpleit. Het eenige, waaröver ik Uwe Hoogëerwaardigh: met weinigen wilde begroeten, is de klem en nadruk van het woord, of de zegwijs **כִּי עַתָּה לְכָל הָפֶיךָ** *daar is de tijd voor alle voorneemen*: zoo leezen de onzen: maar, zoude men deezen zin niet wat bepaalder

paalder moogen vestigen, de *tijd*, de *eindpaal van alle onderneemingen*? De geletterden weten, dat het werkwoord, פָּעַל, zijne grondbeteekenis vindt in *buigen, flectere*; zie JOB XL. vs. 12. *bij zal zijnen staart als eenen ceder buigen*; dus is het geschikt om alle *vrijwillige daaden* uittebeelden, die naar inzien van het voorlichtende verstand, met *overbuiging* van den wil geschieden. De kenners van het oostersche, berichten ons meêr van het woord *cháfatza, chafadha*: zet het dan met mij over: *daar is de tijd, het termijn, de eindpaal voor alle gewilde, of vrijwillige dingen, en daaden*. Om dat echter in het flot van het vers, *alle werk* gebijzonderd wordt, zoo zoude men (niet vreemd van de oorsprongleiding) moogen lezen: *daar is de tijd voor al het gewilde en gewenschte*; dat is: voor alles, 't gene iemand hier op aarde *begeert, dat geschieden zal omtrent hetgene recht en billijk geoordeeld wordt*. AQUILA leest πάντας χρείας, *van allen nooddrift, van alle behoefte, van alles wat men vordert*; en dan erlangt deeze plaats nog uitneemender schoonheid, en strekt, om den godvruchtigen lijdzaam te doen wachten op deeze eeuw van vergeldinge. De zin koomt anders op hetzelfde neder, als men met anderen, *cheepetz* hier voor *een zaak* opvat: doch de zin zal nog toeneemen in nadruk, als wij letten, dat de prediker met den vinger naar *boven* wijzende tot *den richter uit de hoogte* zegt וְיָדָא *daar is de plaats voor alle willing, en over alle daad, niet alleen voor de daaden maar zelfs voor de wilsneigingen, voor de inwendige, zoowel als voor de daaden naar buiten, dus zullen aldaar personen* gevonnist worden.

Waar toenu langdraadiger uitbreiding? ik spreek tot eenen verstandigen bijbeltolk! dees heeft slechts
een

een half woord noodig! Weet dat ik, onveränderlijk Uw hoogächter zijn wil, en zijt gezegend tot alle genoegzaamheid!

Ik ben,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,

den 14. Aug. 1774.

VERHANDELING.

*Behelzende eenige schriftuurkundige uitleggingen,
over TOHU VABOHU; en, iets uit de kerklijke
geschiednis noopens de koperen slang, en
een breedvoerig onderzoek naar de
woonplaatsen der tien israëlietische
stammen.*

I.

De aarde was woest en ledig, GEN: I. vs. 2.
Deeze zegwijs verdient eenige nadere uitpluizing, ze behelst het bekende TOHU VABOHU, welks nadruk de taalkundige godgeleerde behoort te weten. Men heeft in het chaldeeuwsch twee werkwoorden, waarvan het eerste is תָּהָה, zeggende,

gende, zich met ontzetting ergens over te verwonderen; het tweede geeft te kennen, zich ergens over te schaamen ברה. Zoude het dan, uit aanmerking van deeze wortelbeteekenis niet kunnen zeggen, iets, waaröver men zich ontzetten, en schaamen moet? 't welk ons dus kenlijk, zoude opleiden tot de verwarring, tot het gebrek van orde, 't welk zich in den baaierd van onzen aardbol ontdekte eer de tweede schepping alles fatsoeneerde: invoegen, men deeze spreekwijze *betrekkelijk* te verstaan heeft, met toezicht op de verwonderingbaarende schoonheid, en orde, die onze kloot bij en na de voltooiing bezat; even als Paulus, I KOR: XII. vs. 22. sommige leden van den mensch ασχήμονα, *onsierlijke* noemt, niet op hun zelve, maar vergeleeken met anderen, welke uitmuntender schoonheid bezitten. Deeze grondbeteekenis, koomt mij aanneemlijker voor, dan dat wij ons bij die van *verwoest*, en *ledig* stil houden; of, dat wij er de beduidnis van *ijdel* en *ledig* aan toekennen, meest ontleend aan *Aquila* en *Theodotion*, die hier leezen κένωμα καὶ ἰδέιν, *uitlediging en niets*; of aan *Symmachus* die nog beter heeft, ἀργόν, *werkledig*, log, *van alle werkkraft verstooken*, καὶ ἀδιάκριτον *en niet onderscheidenlijk van elkander geschift*; 't gene dan op zichzelf wel strookt met de uitheemsche berichten; zooäls bij voorbeeld, DIODORUS SICULUS l. I. *Biblioth.* schrijft, τὴν τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν, μεμιγμένης αὐτῶν φύσεως, *dat het geheeläl ééne gedaante had en deszelfs natuur vermengd was*. Wij kennen OVIDIUS omschrijving van het *chaos*, of aan de gemeene LXX overzetting, *onzienlijk*, en *ontoebeleid*, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος. Neen! onze twee denkbeelden, *verbaast staan*, en *schaamen*, drukken eigenäartig uit, *de grootheid van de wanörde*

der onderëengemengde beginselen van de schepping, zoo, dat een kenner en liefhebber van de orde als verschrikt, en aangedaan wordt, ja schaamrood op 't gezicht van het wanördelijke van deezzen eersten klomp; offchoon het daarom waarheid bleef 't gene ARISTOTELES l. de anim: ingresfu, C. 5. schrijft τὴν ἀρχὴν τιμιον, dat het beginsel van het geheelal, iets kostelijks is, als bevattendé in zich de zaaden van alles wat worden zal. POCOKKIUS, not. Misc: p. 35. bericht ons dat het bij de Arabieren gebruikt wordt van een huis, 't gene ledig is van alle meubilen of huisfieraaden: men zoude het dan moeten brengen tot den wortel, *taba*, hij heeft iets verzuimd, of verlaaten: dus was het *chaos* als een *al babi*, een ledig en verlaaten huis; terwijl de groote SCHULTENS het reekent gesteld te zijn, als een *participium nominascens*, een deelwoord, 't gene de form van eenen naam aanneemt; alsöf men laze: בָּהוּ of בָּהוּ van eenen ouden wortel בָּהוּ. Mooglijk is de oude wortel, die verlooren is, בָּהָה nog te vinden in 2 KON: III: vs. 24. וַיִּבְּהוּ en zij ledigden het land uit, ze vernietigden het, daar dan de letter ה zoude zijn uitgelaaten in plaats van וַיִּבְּהוּ 't gene wél zoo natuurlijk is, als hetgene GUSSET heeft, alsöf *bolui* een zaak teekende, die niets recht naarboven had, en *tobu*, die niets vlak had; vergeleeken met JEZ: XXXIV. vs. 11. Men zoude daartoe kunnen brengen het woord *tib* gebezigd van de vreeslijke, en verbaazend ledige woestijn van Arabiën, waarin Israël omzworf, en er mooglijk van afhaalen תהום eene wijde, of eenen afgrond waaröver men zich verbaazen moet, gelijk mede eenen anderen wortel, *taba* van iemand, die verbijsterd omdooft; doch
deezze

deeze heiligdommen moeten ons door de letterkundigen nader ontflooten worden.

II.

Ik ga tot iets anders over, 't gene aangenaamer voor den nederduitschen leezer zijn zal. De geleerde PAULUS ARRINGHIUS, *Romæ subt.* l. 5. C. 4. t. 2. f. 230 boekt, dat er te *Milaanen* stukken en brokken, van de oude koperen israëlietische slang zouden overig en nog te zien zijn. ARNULFUS bisfchop van Milaanen zoude dezelve van Niceforus van Konstantinopolen, verëerd, ontvangen hebben, en dezelve hebben overgebragt naar Milaanen, alwaar dit gedenkstuk in *Ambrozius* kerk zoude te zien zijn. Dat SAUBERT in *Palæst. Theol.* p. 346. hiermede den draak steekt, begrijp ik leevendig; en niet minder, dat PRI-DEAUX, in de *aanëenschak*: van het oude en nieuwe testament hiermede instemt, t. 1. p. 27. Maar, het verdient onze opmerking, dat de roomfche fchrijver TORNIELLUS in *Annal.* ad *A. M.* 3315. p. 185. de onwaarschijnlijkheid en onmogelijkheid daaruit afleidt, om dat God uitdruklijk bevoolen had dezelve te verbreeken; zich met SIGONIUS l. 7. de *Regno Italiæ* verëenigende.

III.

Is deeze aanmerking wat kort geweest, weet, leezer, dat ik een vijand van al het overtollige ben, doch ik zal uitgebreider zijn in het nu volgend artikel, de zaak vordert het: *Waar zijn toch eigenlijk de tien israëlietische stammen gebleeven?*-- de zetel van deeze onderhandeling wordt ontleend uit

2 KON: XVII. vs. 6. en HOOFDS: XVIII. vs. 1. Na dat koning Hozea in de boeien geflagen was, voerde de Asfyrier *de Israëlieten naar Chalach*, en aan de riviere Chabor, die in Gozan is, *en in de steden der Mediërs*, 't welk in de tweede plaats uitgedrukt wordt *naar Asfyrien*, en 1 CHRON V. vs. 26. is er gewag van *Hara*. Veele geleerden omhelzen gereedlijk het gevoelen van BOCHART, l. 3. C. 13. *Phaleg*. en van GROTIUS over 2 KON: XVIII. vs. 6. door WITSIUS *de decem tribub.* C. 4. §. 2. naargevolgd: *Chalak* zal, volgens hun, zijn het *Chalacene* van PTOLOMEUS gelegen aan het noorden van Assyrien; *Chabor* is de berg *Chaboras* bij dezelve, op de grenzen van Medien en van Assyrien: van Chaboras naar de kaspische zee trekkende ontmoet men de stad *Gauzania*, dat is *Gozan*, tusfchen de twee armen van den Cyrus, die oudtijds *Gauzan* of *Gozan* gehieten werd; terwijl *Hara* zoude uitbeelden het *bergächtige Mediën*. Doch andere bijbeltolken vonden in deeze geögrafische verklaring eene zwaarigheid, en wel, omdat men van eene rivier eenen berg maakt, en er, hunnes inziens, nooit een rivier *Gozan* geweest zij; men zie deels, den heer BASNAGE *Hist. der Jooden*, l. 7. C. 6. §. 1. en 't gene er is bij BARATIER *disf.* 8. §. 2. t. 2. *sur les voyages de Benjamin de Tudela*, wiens aanmerkingen tegen Bochart, wel verre zijn van in alles steek te houden; terwijl BARATIER l. C. §. 5. er meêr toe overhelt, dat *Chalach* zij *Colchis*, *Chabor*, *Iberiën*, *Gozan*, de groote rivier *Cafius* in *Alhaniën*; dus zouden de tien stammen beslagen hebben, behalven *Mediën*, al wat er is tusfchen de kaspische zee, en de zwarte zee, of de *Pontus Euxinus*. Men moet, om zijne denkbeelden op dit stuk wat duidlijker te maaken, wêl opletten, dat

dat de heilige fchrift eigenlijk *tweederlei foort van plaatsen* aanstipt , naarwelke de tien stammen vervoerd zijn , zoodat er van dit groote getal als *twee koloniën* gemaakt zijn : eene van dezelve plaatst de fchrift in *Asfyrien* , en duidt te gelijk de fteden van Asfyrien aan , die den tien stammen zijn toegelegd ; deeze fteden waren *Chaboras* , *Gozan* en *Chalcite*. De tweede volkplanting , wordt gesteld in de fteden van *Mediën* ; dus moeten we hunne woonplaatsen in Mediën , en in Asfyriën zoeken. Betreffende *Asfyriën* , dit heeft zoo veel moeite niet in : er is een rivier *Alchabor* , die uit het gebergte voortkoomende , zich werpt in den *Eufraat* , nadat dezelve *Mezopotamiën* heeft doorgekruist. *Gozan* is een stad en *provintie* , gelegen aan eenen van de zoomen van dat landschap. *Chalac* is *Chalcite* aan den anderen kant van *Chaboras* ; dus besloegen een gedeelte der tien stammen de twee provintiën , die aan de twee zijden , deeze en gene , van de rivier *Chaboras* waren ; zijnde enkel door de tusfchenheenen-vloeiende rivier van elk-ändere gefcheiden. De fteden van *Mediën* worden niet uitdruklijk genoemd , waarin , de tweede verdeling van de volkplanting woonde , maar , de benoeming van *Hara* in 't boek der Chronijken bepaalt ons tot het bergächtige deel van *Mediën* , 't gene volgens BOCHART oorzaak is , dat HERODOTUS l. 7. C. 62. *Hist.* de Mediërs *ARI* noemt ; men zie de aantekeningen op deeze plaats. Dit bergächtig *Mediën* nu bevattede *Mazanderan* , een goed gedeelte van *Ghilan* , *Rumi* en *Miana*. Wy zullen beter doen van ons met deeze algemeene aanmerkingen te vergenoegen , dan in oude fabelen te vervallen ! Hoor , wat de apokriefe Esdras ons vóórbeuzelt , 4de B. 12de *Hoofdst.* vs. 40. en verv : *Salmanasfer* had de tien stammen

wel aldaar gehuisvest, maar ze namen onderling vóór, om zich naar een afgelegen land te begeeven, daar nimmer iemand gewoond had, ten einde aldaar hunne wetten, welken ze in hun vaderland verwaarloosd hadden, afgezonderd zijnde van de heidenen, te stipter te kunnen waarneemen: ze drongen door het naauwste van den *Eufraat* heenen, en God stremde wonderdaadig dien vloed, totdat ze overgetoogen waren: en als ze omtrent anderhalf jaar gereisd hadden, kwamen ze in een land *Arzareth* genaamd, daar zij tot nu toe wonen; dit verhaal is volstrekt *Romanesk*; Volgens het 3de *Hoofd*: vs. 1. van het genoemde 4de *Boek* van *Esdras*, zoude deeze verhuizing zijn voorgevallen in het 30ste of 31ste jaar hunner wechvoering. Nu leezen wij uitdruklijk I *CHRON*: V. vs. 26. dat de tien stammen in zijnen tijd nog woonden in dezelfde plaatsen daar *Salmanasfer* hen gevoerd had; en dit is geschreeven door *Ezra*, dien men met veele redenen voor den schrijver van de boeken der *Chronijken* houdt. Voeg er bij: dat, volgens den apokriefen *Esdras*, het beweegrad tot de verhuizing uit *Asfyriën* en *Mediën* naar een onbekend land zoude geweest zijn, de zucht tot hunnen vaderlijken onbevleeten godsdienst: maar *Ezechiël* bericht ons, dat de tien stammen nog evenzeer geneigd bleeven tot de afgodsdiensten van de vreemde volken, als toen ze in hun land leefden; want, naar *HOOFDS*: XXXVI. vs. 19. 20. *ontheiligden ze aldaar Gods heiligen naam*; gelijk er zelfs in 't apokriefe boek van *Tobias*, *Hoofdst*. I. vs. 12. geschreeven staat, *dat zijn broeders en zijn geslacht het brood der heidenen aten*. Daarënboven, hoe zouden gevangenen, aan een magtig en trotsch volk onderworpen, hebben durven bestaan, om zulk een buitengewoon voorneemen ten

uit.

uitvoer te brengen, en zich als een eenig man ter vlugt te begeeven uit de hun aangewezene plaatsen, om een onafhankelijk rijk voor zich opterichten.

Ten slotte: ei, waar ter wijde weereld is dat land *Arzareth* gelegen? of het moet de stad *Arzareth* in *Mediën* zelf zijn, welke *WITSIUS* de *Dec: trib. C. 4. §. 3.* en anderen, gelooven, door de Jooden dus genoemd te zijn. *BARATIER*, l. C. *disf. 5. 14.* boekt ons uit den gewaanden *Jozef Gorionides*, dat *Alexander de groote*, vergeefsche poogingen gedaan heeft, om in dat land *Arzareth* te dringen: na eenen marsch van twee dagen kwam hij aan zeer duistere bergen, daar geen zon schijnt, en hij wilde voorttrekken naar het land, daar de kinderen van *Jonadab*, zoonen van *Rechab* woonden, en ook naar een gedeelte van de tien stammen, die te samen wonen achter deeze donkere bergen; daartoe liet hij 1300. van zijne beste soldaaten trekken. Hij nam ook eene ezelinne, en bond het veulen aan den voet van eenen berg, opdat de ezelinne hem in het te rug koomen mogte geleiden naar dien berg, en zij van den weg niet mogten afdwaalen. Hij bevond, dat de lucht van dat land zeer nevelachtig was, en vol van mist, zoodat men bijkans niets konde zien, dat de grond zeer slijkerig was, zoodat men er nauwlijks gaan konde. Hij ontmoette er groote vogels met aangezichten van menschen, die grieksch spraken, en tot hem zeiden: *Alexander*, keer weder door uwen weg, en koom niet in de landen, en in de eilanden, daar de heiligen Gods wonen; onderneem toch niet ten hemel opteklimmen, zooäls gij gaarne zoudt doen. Eén van deeze vogels voorspelde hem, dat hij *Porus* den koning van *Indus* overwinnen zoude. Van geen treflijker inhoud is hetgene de Jooden op dit pas verdichten: hunne voorname rabbijnen vleien hen met de zoetste droo-

men, om den hoogmoed van de natie hiermede te streelen, en eenigermate hunne langduurige ballingschap te vergoeden; vooräl, om door middel van deeze verdichtfelen den Christenen het bewijs te ontnemen, dat de Mesfias gekoomen is, om dat de fcepter geheel van Juda geweeken is. Het is der moeite overwaardig dit naartegaan: wij zullen er uit zien, hoe God aan hun, die de waarheid geene hulde willen doen, rechtvaardig eenen geest der dwaalingen toezendt. Hoor, wat BENJAMIN VAN TUDELE, die in de 12de eeuw reisde, ons vertelt van de Jooden in het oosten, t. I. C. 14. ed: BÄRATERII: *Hij zettede kours naar het noorden van Babylon; na 21 dagen reizens vond hij de kinderen van Rechab, een' man van Thema. Dit Thema is de hoofdstad van hunne heerschappij, daar bevindt zich rabbi Hanan, de prins, die over hun heerscht! Deeze stad is groot, en het land strekt zich zestien dagen reizens uit, ten noorden. Ze hebben er zeer versterkte steden, en draagen niemands juk; ze gaan op den roaf, en bekoomen grooten buit uit verre gewesten, zelfs op hunne nabuuren de Arabiërs; ze hebben wel geene huizen, maar, ze stroopen in het land, van Temen; ze zijn zeer gevreesd, en ze houden zich op met den landbouw en de veefokkerij; ze geeven tienden van alles aan de discipelen der wijzen, aan de armen van Israël, en aan de Farizeën, de godvruchtigen onder hen, die Sion beweenen, en rouw bedrijven over Jeruzalem; ze eeten geen vleesch, noch drinken geenen wijn; ze gaan in het zwart gekleed, en houden zich op, of in holen, of bij vernielde huizen; ze roepen zonder ophouden, om de verlossing van de gevangenen in Israël enz. ze bezitten omtrent veertig steden, twee honderd dorpen, en honderd burgten of kasteelen; binnen die steden wonen omtrent 300000 Jooden; de hoofdstad hiet Tannai,*
en

en is zeer sterk, vijftien mijlen lang, en vijftien mijlen breed; het paleis van den prins Salmon is in die stad, welke zeer fraai is, vervuld met hoven, en wijngaarden; ook is Tilinias een zeer groote stad, sterk van gelegenheid tusfchen twee hooge bergen; daarin woenen 100000 Jooden, waarönder veele zeer magtigen, en zeer rijken. Prins Salmon, en zijn broeder Hanan zijn beiden uit Davids geflacht, want de hoofden der gevangnis hebben een geflachtboek. Van Tilinias af tot Chebar zijn drie dagreizen, daar woont de ftam Ruben, Gad, en de halve ftam Manasse enz. geen ander volk kan bij hun koomen, want men moet door eene woestijn van agttien dagen reizens. Niet min zeldzaam is zekere Eldad de Danieter. Dees zond tegen het einde van de dertiende eeuw, (anderen noemen hier de negende) eene memorie aan den koning van Spanjen, (zie BASNAGE l. C. l. 7. C. 5. §. 3.) in het hebreeuwsch gefchreeven. BARATIER heeft er eenige uittreksels van l. c. disf. 5. §. 15. seq. De ftam Dan, zoude zich omtrent 130 jaaren voor de verwoesting van den eerften tempel naar Ethiofiën begeeven hebben, omdat dezelve niet wilde oorloogen tegen Rehabeäm en tegen de twee ftammen, welken hem getrouw gebleeven waren. Nafthali, Gad, en Azer waren onëens geworden, met Isfajchar, volgden het voorbeeld van de Danieten, en begaven zich naar 't oude Chavilah, daar het goud is, en bragten hunne vijanden te onder. Ze beëorloogen jaarlijks zeven volken, van zeven onderscheidene taalen; ze bezitten, goud, zilver, kostelijke fteenen, fchaapen, osfen, ezels; zij zaaien, maaien, en woenen in tenten, die ze om de vier dagen verplaatsen, doch, nergens, dan daar Jooden zijn, en velden met wijngaarden; hun koning hietede Uztel, zoon van Malciël, aldaar houdt zich prins Nicoli op, die uit de kinderen van Aboliäb herkaomftig is: als ze oor-

loogen willen blaast men op de trompet, en terstond verzamelen zich, 120000 ruiters, en 1200000 man voetvolk, enz. Onder hen bevindt zich een groot aantal van Simsons nakoomlingen, alle helden, welke een stuk lands beslaan van vier dagen reizens in den omtrek; die van Isfaschar bewoonen de bergen van Theöm, of van den afgrond, aan den kant van Mediën, en Perziën: zij bewoonen, zonder te oorloggen, een vierkant stuk lands, groot in lengte en breedte tien dagen reizens; hunne wapens zijn messen: sommigen van hun aanbidden het vuur, en vergrijpen zich in bloedschendige huwelijken; ze hebben geenen anderen heerscher, dan eenen richter, die Naasson biet. De kinderen van Zebulon, strekken zich uit van den berg Paran tot aan den Eufraat; Ruben woont aan de andere zijden van den berg Paran; Efraïm, en Manasse hebben zich zuidwaards gevestigd, leevende van den roof; Simeön en de halve stam van Juda, woonen in het koninkrijk Cozar, en zijn ontelbaar; vijfëntwintig koninkrijken, en de Ismaëlieten betaalen hun schatting: dicht bij de rivier Sambation is een onbekende stam gehuisd; men meent echter dat het is de stam van Mozes, die als in een luilekkerland woont: ze hebben sierlijk bemeubelde huizen, en hebben kasteelen gebouwd; men ziet in hun land geen één onrein of schadelijk dier, geene vliegen, geene vossen, geene slangen: de schaapen jongen er tweemaal 's jaars; ze hebben wijngaarden, en tuinen in overvloed; de kinderen sterven er nooit voor hunne ouderen, die tot 210 jaaren toe leven; ze zijn wel tweemaal zoo talrijk, als de kinderen van Israël waren, toen zij uit Egypten toogen: de rivier SAMBATION, is tweehonderd ellen wijd, vol van zand en steenen, en zonder water: deeze steenen maaken een vreeslijk geweld, gelijk de donder, gelijk de zeebaaren, men kan het bij nacht eenen halven dag verre hooren, maar Vrijdags avonds

avonds houdt dat geweld op; en rondom de rivier verheft zich dan een vuur, 't welk den geheelen sabbat duurt zoo, dat niemand daarbij naderen kan; dit vuur strekt zich een halve mijl uit, aan beide de kanten van deeze rivier, en verbrandt alles, wat in den omtrek is: zie §. 4. 5. en BASNAGE l. 7. C. 4. l. c. §. 14. PERITZOL een Jood van Ferrara geboortig, gaf in 't jaar 1525. een boek in het licht, met den tijtel, *De wegen, of paden der weereld*; waarin voortgelijke fraaiheden te leezen zijn, om te zwijgen van *Gerzom*, zoon van Eliëzer. Uit dit alles blijkt, dat er, indien men deeze helden gelooven moet, ergens een volk zij, 't gene in gelukkiger omstandigheden geplaatst is, dan Israël was ten tijde van David, en van Salomo; doch wien zullende Jooden dit doen gelooven?--Gelooven het de wijsste hunner rabbijnen wel?--immers LEMPEREUR, in eene voorafgaande verhandeling voor zijne uitgaave van *Benjamin van Tudele*, meldt, dat *Kimchi*, verklaarende Hoz: III. vs. 4. uitdruklijk erkent, dat Hozeäs aldaar den tegenwoordigen staat van Israël verklaart, als hebbende in de dagen van hun ballingschap, noch koning, noch vorst, maar, dat ze in de magt van de heidenen zijn: hetzelfde erkennen volmondig *Abarbanel*, en *Maimonides*, die een tijdgenoot van Benjamin van Tudele is; zie LEMPEREUR l. c. Dus zijn alle deeze heerschappijen, landen, en steden loutere verzinningen, en aan niemand der geleerden bekend, en dat wel, in dit tegenwoordig licht der reisbeschrijvingen, en van een alom bereisde weereld.

Maar, om van deeze beuzelingen af te stappen: er zijn geleerden, die meenen, dat de Israëllers of de tien stammen zijn doorgedrongen tot het uiterste

uiterste van het oosten , tot Tartariën , ja tot in China; van deeze gedachte waren MORNÆUS, ORTELIUS en MENASSE BEN ISRAËL; doch de gronden, waaröp men dit bouwt, zijn doorgaans zeer zwak; eenige toefspeelingen, eenige overëenkoomsten van woorden, welken ze onderling gemeen hebben, hebben hen daartoe doen besluiten; hoewel BARATIER l. c. *disf.* 8. §. 7. daaröp peinzende, eenige nadere waarschijnlijkheden hiervoor meent ontdekt te hebben, als daar zijn:

1) Dat Petachja, een joodsch reiziger, Jooden in Tartariën ontdekt heeft, welken in alles met de Jooden overëenkoomen, alleen hebben ze geene kennis van de overleveringen; 't gene schijnt te bewijzen, dat ze voor den tijd, dat die overleveringen doorbraken, hun vaderland verlaaten hebben.

2) Ze hadden in Tartariën de besnijdnis voor de tijden van Mahomet, alle de geboden van Noach: en het leerstuk van Gods eenheid was bij hun een leerstuk, zoo vast gestaafd, dat *Gengizkan* en *Timur*, beiden Tartaaren zijnde, zich zeer beijverden, om dit leerstuk alömme in de overwonnene plaatsen te doen aangenoomen worden; zelfs vindt men in klein Tartariën, chaldeeuwscbe karakters op de steenen van de *moskeeën*.

3) Hiervan zal ook herkoomstig zijn, dat de Tartaaren een groot vertrouwen op de Jooden stellen: de stad *Maucop*, alwaar de schatten van den chan geplaatst zijn, wordt door Jooden bewaard, welken alleen bewooners zijn van *Maucop*.

4) De

4) De *Morduas*, zijn een volk, woonende op de frontieren van *Moskoviën*, en *Tartariën*: deezē aanbidden *eenen* God schepper van hemel en aarde, aan wien ze de eerstelingen van alles toewijden: maar deezē, 't is waar, willen noch tot de Jooden, noch tot de Christenen, noch tot de Mahometaanen gebragt of betrokken worden; 't gene BARATIER meent dáárvan daan te koomen, om dat de tien stammen eenen doodlijken haat tegen den stam van Juda hebben; en in dat derde staan ze gelijk met de *Cathaiers*, de bewooners van *Cathai*, 't welk China van Tartariën scheidt. Deezē verwerpen ook den joodschen godsdienst, ten minsten den naam, en echter bezitten ze, op eenige weinige geringe plegtigheden na, den geheelen joodschen godsdienst: doch dit alles rust op den vierden brief van BUSBEEK, in *legat. Turcica* p. 247 en 248. die dit alles had door de berichten van eenen *Turk*, die hem niet al te geloofwaardig voorkwam, of die *China* en *Tartariën* onderēen schijnt te warren, uitwijzens zijne gezegden, meer op China, dan op Tartariën toepaslijk zijnde; als, bij voorbeeld: dat de Cathaiers de drukpers reeds voor eenige eeuwen gehad hebben; dat hun papier uit zijden stoffen bestaat, en datze slechts aan éēnen kant drukken. De Heer BASNAGE, is door deezē argumenten niet overreed, en voert l. 7. C. 4. §. 16. uit zekeren HAITO ARMENIUS de *Tartaris* C. I. daar tegen aan, dat er maar al te zekere blijken van hunnen heidschen godsdienst voorhanden zijn; als, bij voorbeeld: het aanbidden van allerlei stoffen en maakfels van afgoden, welker naamen en gedaanten wij voorbijgaan: dat ja, sedert de mahometaansche godsdienst, tot hun gekoomen is, zij de besnijdnis

aan-

aangenoomen hebben, maar, dat niet de Jooden, maar wel de Mahometaanen hun deeze en andere plegtigheden hebben medegedeeld. Men kan in dit geschil als midden doorgaan, en gelooven, dat er eenigen van de tien stammen in Tartariën gekoomen zijn: maar dit verschilt nog zeer veel van te zeggen, dat de tien stammen volkswijze zich aldaar hebben ter nedergezet: en op dezelfde wijze kan men toegeeven, dat zich ook veele joodsche families in China hebben nedergezet; zooäls door veelvuldige preuven bevestigd wordt door BASNAGE l. C. l. 7. C. 5. doch welke Jooden men hoogstwaarschijnlijk stelt, zich uit *Perziën* naar China ter woon begeeven te hebben.

Het mangelt ook niet aan geleerden, die de tien stammen in *Amerika* gezocht, en meenen gevonden te hebben. In de nieuwspapieren van dit jaar 1774. meende men eene ontdekking van eenigen uit *Isfaschar* gedaan te hebben achter de rivier *Ohio*, doch het is zeer faalende bevonden bij nader onderzoek. BASNAGE l. c. C. 4. heeft uit de *Lettre sur l'état present des Terres de l'Anglois en Amerique*, geschreeven door den ridder PEN geboekt, hoe het aanzien van sommige Amerikaa-nen naar de Jooden trekt; hoe ze, even als de Jooden, bij de maan reekenen; hoe ze de eerste-lingen van hunne vruchten opbrengen, en een zweemfel van het loofhuttenfeest hebben; hoe hun altaar op twaalf steenen gegrond is; hun taal kort, krachtig, en naar die der Hebreëen gelijkende is. Doe hierbij uit BARATIER *disf.* 5. §. 21. hoe *Menasfe ben Israël*, in zijn boekje *Spes Israëlis*, dezelfde gedachte heeft poogen doortezetten, misleid door eenen spaanschen Jood *Aäron Levi*, zich bij-

bijnoemende *Montesinos*, welke hem te Amsterdam verhaald had, dat een Indiiaan van Amerika hem beleeden had, uit de nakoomlingen van Abraham te zijn, dat hij geloofde in eenen God *Adonai* genoemd: dat dees Indiiaan den Jood *Montesinos* achter de *Andes* en *Cordilleras* gebragt had, zijnde vreeslijke gebergten van *Chili*, daar een geheel joodsch volk woonde, over eene rivier: de Indiiaan, een *sein* gegeven hebbende, dat *Montesinos* mede een Jood was, hadden ze hem overgehaald en in hun land gebragt, en, vanwege het verschil van de taal met hem niet kunnende spreken, na hem teder omhelsd te hebben, hadden ze hem negen verscheidene teekens gegeven, waaruit ze zich beweezen Jooden te zijn; doch BASNAGE l. c. l. 7. C. 4. §. 5. 6. heeft het onwaarschijnlijke van dit verhaal in het licht gesteld, en het zal zoo lang buiten betoogkracht blijven, totdat men in het zekere onderricht is van de herkomst der amerikaansche volken.

Wij laten dan de tien stammen voor alsnog in *Affyriën* en *Mediën*, geloovende uit hetgene wij voorään in dit Deel geschreeven hebben, dat die weinigen, welken uit de tien stammen naar Kanaän uit Babel zijn te rug gekeerd, in Gods oogmerk gehouden zijn, alsöf ze allen waren te rug gekoomen; 't gene ook overeenkoomstig de godspiraaken is, die melden, dat de tien stammen na de wechvoering nooit meêr een afzonderlijk lichaam zouden uitmaaken; zie en overdenk JEZ: VII. vs. 8. HOZ: I. vs. 6. ingelijfd in JUDA vs. 11. terwijl *Ezechiël* HOOFDS: XXXVII. vs. 21. 22. kenlijk van een geestlijk herstel spreekt.

Ik heb ten nutte van den nederduitschen leez-
 zer, deeze verhandeling uit de schriften van *Baratier*, en *BASNAGE*, *CALMET*, en *CHAUFEP-
 PIED* wel willen te samen trekken, en naderhand
 bevonden, dat de hofraad *MICHAËLIS* in *Com-
 ment. Societ. Goeting*: per annos 1758 tot 1762.
 zeer duidlijk betoogd heeft in *Comment. tertia*
 §. 8. en 9. dat men de overblijffels der tien stam-
 men nergens elders dan in Mediën, Assyriën, en
 Mezopotamiën te zoeken heeft, doch dat men
 dezelve te vergeefs ook *aldaar* zoeken zal p. 47.
 en, dat de *Zaffe Ibrahim* in *Magdagascar*, de *se-
 ries* of *linea van Abraham* geene Jooden, maar
Arabiërs zijn, welken men nader kan leeren ken-
 nen uit *FLACOURT Hist. de Magdagascar*, C. 9.
 en 11. En, gesteld, men had in *China*, in *Tarta-
 riën*, in *Magdagascar*, in Amerika veele Jooden
 gevonden, 't gene men toegeeft, zoo ligt er geen
 bewijs in voor *het gezamenlijke lichaam der tien
 stammen*, 't welk als *één* volk, onder *één* hoofd,
 naar hunne wetten zouden bestuurd zijn: langs
 duizenden van wegen, en bij ontelbaare gelegen-
 heden hebben ze met *partijen* en *familiën*, hier-of-
 daar zich kunnen ter neder slaan.

V E R T O O G,

Over het leezen uit de HEMEL-LICHAAMEN.

JOHANNES BAPTISTA VAN HELMOND, een man van aanzien, en van uitgebreide geleerdheid, vooräl in het natuurkundige, en in de scheikunst, als zijnde een *Philosophus per ignem*, een filosoof door het vuur, is, op het voetspoor van de ouden, werkzaam geweest, om eene zoogenaamde *hemelsche typographie* uitte vinden; waarvan hij omtrent deeze beschrijving geeft: *De toekomstige gebeurlijke dingen zijn in de sterren afgeteekend: niet juist alle tot één toe, maar mischien die van elke eeuw. De tragedie van elken mensch is uit zijn gesternte te leezen, en deeze teekening houdt op, met het einde van zijn leeven. En wat uitgebreider: Ik houd het voor mij dáárvoor, dat in de hemelen, als op zekere tafelen afgeschreeven zijn, de afbeeldsels der dingen, welken bij opvolging der eeuwen gebeuren zullen! Hij noemt deeze afbeeldsels de wetten van het noodlot. Niet dat dezelve, zooäls de rabbijnen droomen, daar in het hebreewsch *Alphabeth* te leezen zijn; maar zóó, dat elk gewest, koningrijk, en mensch, zijne vaste sterre heeft, waarin zijn tooneel is afgebeeld, wat aan elk onderwerp in 't vervolg der tijden en omwentelingen te beiden staat: waaruit de booze geesten het ook kunnen weeten, en voorzeggen.* 's Mans zoon FRANCISKUS MERKURIUS VAN HELMOND, heeft zijne werken te Amsterdam in 't jaar 1648 uitgegeeven, en onder dezelve is een verhandeling van deezen inhoud

te leezen; men zie, p. 117, 120, 121, 122, Hij had tot voorganger in Frankrijk gehad den beroemden JAKOBUS GAFFARELLUS welke in het fransch een werk geschreeven had, betiteld: *Curiositez inouyes*; dat is: *Ongehoorde zeldzaamheden*; die deeze karakters benevens hem in de sterren gevonden had, en tot sterking van zijn gevoelen, een veeltal van joodsche en christenschrijvers had aangehaald. Dit boek heeft spoedig eenen derden druk gehad, en werd zoo greetig vertierd, als geleezen, van alle nieuwsgierigen. Tegen dit werk van GAFFAREL, heeft zich met geen en minderen roem verzet, de geleerde Deen, Thomas Bangius, in zijnen *Coelum Orientis*, of *Oosterfchen hemel*; waaruit wij hier- en- daar, doch, met veelvuldige bijvoegfelen, het een en ander zullen overneemen.

HELMOND, heeft zich in het voorstellen van zijne gedachten met zooveel vertrouwen op zijne zaak gewapend, dat hij de voornaame zaak in geschil, en welke hem vooräl te bewijzen stond, geheel ondersteld, en onbeweezen gelaaten heeft; naamlijk: dat elk mensch, en elk gewest, zijn bijzonder gesternte hadde, 't welk eene schilderij van zijn leeven en lotgevallen behelsde! — Met welk eene span heeft toch dees wijsgeer de maat genomen van den zoo hoogen, en voor ons onbekenden sterrenhemel? — Wie leerde hem de letters, het spellen, en het leezen? — 't Is wel waar, dat de sterren, ook eenigzins tot nut van het menschdom gegeven zijn: maar, dit verschilt zeer veel van te stellen, dat de sterren ten nutte van elken mensch afzonderlijk geschapen zijn: dit kan even zoo min voor toegestaan aangenoomen worden, als de andere stelling van de roomsche kerk,

kerk, en dus ook bij hem geliefkoosd, dat elk mensch zijnen bijzonderen geleigeest en bescherm-
 engel heeft. Daarenboven, hoe stroomt deeze ge-
 dachte, dat elk mensch een vast bepaalde ster tot
 zijne lotgevallen heeft, met eene andere gedachte
 van de sterrekundigen noopens het aantal der ster-
 ren, 't welk op voeten en vademmen na niet haa-
 len kan, bij het aantal van de aanwezende men-
 schen, die over den geheelen aardbodem woonen;
 in welke berekeningen de des begeerigen, bij
 CLAVIUS in *Sphaera*, en bij anderen kunnen onder-
 richt worden. De wijsgeer meent wel, dat hij de
 bekende woorden van Mozes, *ze zullen u tot tecke-
 nen zijn*, te hulp roepen, en uit die *teekenen, letters*
 smeeden mag, gelijk dus Gaffarel die woorden,
 GEN: I. vs. 14. overzet: *en ze zullen u tot letters*
zijn, לאתת: doch de liefde tot zijne onderstelling
 heeft hem deezzen zin aan het woord doen geeven;
 want de natuurlijke beduidnis van *teeken* kan zich
 zeer wel verdedigen: dewijl de menschen uit de
 zon- en maanverduisteringen, uit de schijnbaare
 opkoomst en ondergang van zekere gesternten van
 de saizoenen van het jaar, van den plant-en zaaitijd,
 van de eb en den vloed, van goed of buiig weêr,
 bericht erlangen. Ook grondt hij zich op Davids
 woorden, Ps: XIX. vs. 1. *De hemelen vertellen*
Gods eer, en het uitspanfel verkondigt zijner handen
werk: maar, doen de hemelen dit door letteren,
 doen ze dit door te spellen, en te leezen te gee-
 ven? of door voorwerplijk aanleiding te geeven,
 opdat wij, redelijke wezens, Gods eer en zijner
 handen werk verkondigen zouden? — Is er dan
 langer geen onderscheid tusfchen *aankondigen, ver-*
melden en voorspellen? — het laatste behoort tot
 de *toekomstende*, maar het eerste ook tot de *verlee-*
dene dingen. Buiten de schrift stelt HELMOND

groote klem van bewijs daarin, dat men zonder het hemelsch *Alphabet* aanteneemen, geene reden geeven kan, hoe de booze geesten eenige voorspellingen van toekomstende dingen kunnen doen, ten zij ze dezelve uit dit boek leezen, 't gene *Porfyrius*, en *Origenes* reeds aldus gedroomd hadden: want *EUSEBIUS* l. 6. *Præp. Euang:* C. I. doet den eersten zeggen, dat de *dæmons* geene voorspellingen doen uit hoofde van hunne eigene en aangeboorene kracht, maar, door eene waarneming uit de sterren, naar de wetten, en, op de wijze der oude *mathematici*; zoodat ze vanwegen het voorspellen van de toekomstende dingen, daarom juist geen voortreflijker natuur boven de menschen bezitten: doch, gelijk *Porfyrius* dit verdichtfel smeedde, om den christengodsdienst te benadeelen in het argument, 't welk dezelve trekt uit het voorspellen van vrijwillige toekomstige dingen, zoo schijnt satans list er vroeg op uit te zijn geweest, om de menschen door deeze stelling tot eerbied en dienst aan de sterren te verflaaven, en aan de sterren eene vergoding te bezorgen: en vader *Origenes*, die zeer ijvert, om aan de sterren alle *scheppingkracht* te ontzeggen, kent haar niet min ijverig een voorspellend vermoogen toe, (non ποιητικὴν sed σημαντικὴν) Dezelfde *EUSEBIUS*, heeft ons een stuk en brok van *Origenes* over *Genesis* bewaard, l. 6. C. II. *Præp. Euang:* 't welk *BAZILIUS* en *Gregorius van Nazianzen* in *Philocal: ex variis Orig: comment: à se excerpta* C. 22. p. 342. 343. breeder hebben uitgewerkt: 't welk hierop neder koomt, dat de vaste, en de dwaalsterren daarom eene tegenstrijdige beweeging hebben, opdat men uit derzelver verschillende plaatsing zoude kunnen opmaaken, wat aan de weereld in 't gemeen, en aan elkéen, in 't bijzonder weder-
vaaren

vaaren zoude, doch, dat voorspellingen daaruit optemaaken verre boven de magt der menschen ginge, en dat zulks voor de engelen bewaard scheen te zijn; hoewel hij in deeze zijne leer, niet al te vast schijnt te staan, want hetgene hij daar zooëven stellig aannam, van dat zelfde spreekt hij meêr twijfelächtig en bedeesder bij EUZEBIUS l. C. p. 361. in *Philocalia*, zulks staavende met het *apokriefe testament* van Jakob, en uit JEZAIA XXXIV, vs. 4. terwijl het bewijs uit dit apokriefe testament weinig hout snijdt; zie op dit pas BANGIUS in *Coelo Orient: Exerc. I. p. 21.* en HOTTINGERUS *Ennead: disf. Philol. Theol. p. 12.* te minder, wijl hij er bij doet, *ἡ ἀρα*, *misschien*, 't welk men gebruikt in zaaken, die men niet dan twijfelächtig aanneemt. Het zoude, als wij er een oogenblik over redeneeren willen, in zooverre kunnen toegestaan worden aan Origenes, dat, (even zooäls een *Copernikus*, een *Tycho*, een *Galilæus* uit de onderlinge toezichten der sterren tot elkändere eenige uitkoomsten, die de natuurlijke weereld betreffen, voorspeld hebben) dat, herzeg ik, hoogere geesten hetzelfde kunnen doen; maar, wij spreken alhier van gebeurlijke, toekomstige dingen, die van de wilsneigingen afhangen: en dat men deezen uit de sterren, als uit een *Alphabet* kan spellen en leezen, ja, dat uit dien grond de voorweetenschap der goeden of booze geesten zij afteleiden; dit is het stuk, 't welk *Porfyrius*, *Origenes*, en *Helmond* behoorden te bewijzen, en wel vooräl aan ons, die uit JEZ: XLI. vs. 22. 23. HOOFDS: XLIV. vs. 6. gelooven, dat God zich dezelve zoo toeëigent, dat Hij zich daardoor van alles, wat geen God hiet, onderscheidt! en zullen wij dan kunnen of moogen denken, dat dit boek van de allervrijwilligste uit-

koomften zoo met groote letteren in *zeker sterren* *A, B, C*, voor de kwaade geesten open ligt? Zouden ze zichzelven in zulk een geval niet gelijk gesteld vinden aan het hoogste Opperwezen?-- 't Is zoo, men schijnt te kunnen uitzonderen op dit bewijs, dat God de toekomstige vrijwillige dingen *uit zichzelven*, en *onmiddellijk* weet, en dat de geesten, die weten enkel door godlijke vergunning, die hen laat leezen in de sterren, even, als de profeeten door ontdekking van den heiligen Geest, welker kundigheid, als zijnde middellijk, en van elders ontvangen, geen strijd voert met de godlijke alweetendheid: want, om niet te zeggen, dat de vergelijking tuschen de booze geesten, en de profeeten zeer ongelijk is, zoo bezaten de oude profeeten deeze kundigheden niet, dan, wanneer God dezelve aan hun ontdekte, dus niet altijd, niet willekeurig. Trouwens, om *Helmonds* stelling al verder te beoorloogen, de dubbelzinnigheid en onzekere antwoorden der heidsche godspraaken bevestigen ten overvloede de onkunde deezer geesten, en, dat ze meest *kwaadlijk* spelden, en lazen uit de sterren, hebbende hun *A, B*, niet zeer vast in het geheugen; stukken, waarop *EUZEBIUS* l. 4. C. 2. *Præp. Evang.* hen reeds onderhield, en waarmede *CICERO* l. 2. C. 56. *de Divin*: geestig spottede; bij welken men *LACTANTIUS* l. 2. *Divin. Inst.* C. 15. voegen moet. Het doet ons vreemd, dat een wijsgeer als *Van Helmond*, zich l. C. num. 26. p. 122. beroepen durft op twee à drie voorspellingen van de booze geesten gedaan, en door de uitkoomst bevestigd: want deeze gebeurdnissen, op den keeper bezien, zijn verre af, van eenig bewijs met zich te brengen. De eerste, uit de spaansche geschiednissen ontleend, behelst, dat koning

Ro-

Roderik de vierde, koning der Gotthen uit nieuwsgierigheid zekere geheime plaats te Toledo liet openen, die sedert de tijden van Bamba den koning was geflooten geweest: hij vondt daarin niets dan eene kist, en in die kist een bombazijnen windfel, 't welk eenige beelden van Afrikaanen, in hunne kleedij behelsde, op welk windfel deeze woorden geschreeven waren: *Wanneer deeze geheime plaats en deeze kist zullen ontslooten worden, dan zal een volk, 't welk er zóó gekleed uitziet, als op dit windfel geteekend staat, in Spanjen inbreken!* nu, dit was de kleedij der afrikaansche mooren, welke ze niet dan 200 jaaren na deeze voorspelling aangenoomen hebben. *Helmond* heeft ons den schrijver niet genoemd, uit wien deeze voorzegging gehaald is, en, het baart ons geen gunstig vooroordeel, wanneer wij gedenken, hoe vruchtbaar Spanjen oudtijds in fabelen geweest is, even als Afrika in monsters: men zinne slechts op de romanschrijveren, en op de groote chronijk van *Flavius Dexter*, met de bijvoegfelen van *Maximus*, *Braulio*, *Heleca*, *Caldero*, en *Bivarius*. Edoch, de geschiednis zij eens waar, waaróm is dezelve in zulk een geval meêr aan eenen kwaaden, als aan eenen goeden geest toetekennen!-- en zoo ja! waaruit blijkt het dan nog, dat een kwaade geest zulks uit *een hemelsch Alphabeth* geleezen heeft?-- Konde de Godheid zulks niet onmiddellijk aan zulk eenen geest ontdekken?-- had dezelve de sterren daartoe van nooden?-- deed God zulks alzo niet omtrent *Bileäm* en *Kajafas*? Van gelijk allooï is het tweede en derde voorbeeld: De hertog van Biron was om misdaad van gekwetste majesteit gevat: hij vraagde uit wat land en volk de fcherprechter, die hem pijnigen zoude, herkooms-
tig was, en, verstaan hebbende, dat hij een Bour-

gonjer was, zuchtte hij diep, zeggende: Nu ben ik er om koud! want een waarzegger had hem eens gespeld, dat hij zich wachten moest van den doodlijken slag, welken hem zekere Burgundiër of Borgonger, in 't vervolg van tijd zoude geeven. De graaf van Lonigvii, die in een tweegevecht bij Brusfel is omgekoomen, was zeer heet op het duëlleeren, omdat hij stout was op de voorspelling van zekere goedergelukzeggers, dat hij van een wolf doodlijk verwond zoude worden: nu had hij tot secunde eenen jongeling, die *Loup* hietede, welke eene doodwond gekreegen hebbende, *Longivius* doorstookten heeft. Want,gegeeven zijnde, dat het geval historisch zeker gaat, ja, dat dit aan de voorzegging van eenen boozen geest zij toetekennen; hoe volgt dan nog, dat die geest zulks uit de sterren geleezen heeft?-- Kan God niet zeer rechtvaardig omtrent zulke ijdele nieuwsgierigen handelen, zóó als Hij met Saul in 't geval van de vrouw te Endor gehandeld heeft, om hen te straffen over het zondig navraagen van toekoomende dingen? Kan Hij den boozen geesten zulks niet onmiddellijk ontdekken, en toelaaten, dat ze de zoodaanigen door die voorzeggingen verschrikken, en kwellen? hen overgeevende in hunne magt! voorspellende hun, 't gene Hij-zelf voorneemens is aan hun op zulk of zulk eenen tijd te doen. AUGUSTINUS althans redenkavelde van ouds reeds aldus hieröver l. 2. de *Doct. Christ.* C. 23. t. 3. op ed. Colon. Col: 1616. Is de waarheid van de uitkoomst altijd een bewijs, dat de booze geesten het toekoomende weten? *Diogenianus* redenkavelde bij EUZEBIUS l. 4. *Præp. Evang.* C. 3. over dit stuk zeer wél: Zoo min, als men zoude moogen zeggen, dat iemand, die bij geval het wit treft door schieten, daarom een

ervaaren schutter is, even min kan men uit eene nu-of-dan gevallen waarheid besluiten, dat de booze geesten kennis hebben van het toekoomende. Zekere *Nikopompus* stopte dus eens aartig den mond aan eenen verwaanden waarzegger, zooäls *BARCLAI* in zijn *Argenis* l. 2. p. m. 188. verhaalt: *Droomen*, zeide hij, *hoe verward dezelve ook zijn, kunnen gevaltig iets toekoomstig vertegenwoordigen: een blinde, somts met eenen steen werpende, kan gevaltig het wit raaken; en zoo, dewijl gij Chaldeen veel en al liegt, is het geen wonder, dat gij nu-of-dan, als 't fortuin uwe stoutheid helpt, u verwondert, dat gij waarheid gezegd hebt!*

Daar is genoeg gezegd om *Helmonds* sterrenletters met de spons uittewisfchen: maar trouwens, de man heeft niet nieuws ondernoomen: van oude dagen was het menschedom met dit euvel behebt: de schoonheid van het hemelsch tapijt, de verbaazende grootheid, en alle gedachten verflindende snelheid van den omloop der hemelsche lichaaamen schijnt hen vervoerd te hebben, om de *astrologie*, als eene bastäartzuster te huwen aan de edele *astronomie*; en uit dit huwelijk zijn de *Genethliaci* gebooren, die al het menschlijke, gebeurlijke, en vrijwillige aan den sterrenscepter onderwerpen. *TATIANUS* in *Orat. c. Græcos*, kent deeze praktijk aan de *Cares* in Aziën, het eerste toe; *THEODORETUS* de *Cur: Græc. affect.* ruim zoo wél aan de *Chaldeën*; anderen, bij *SELDENUS* l. 3. C. 21. *Jur. Nat. & Gent.* geeven er den Egyptenaaren uit de hermetische boeken de eer van; want wij belachen billijkst *PEIRERIUS*, die deeze kunst aan zijne *Præadamiten*, (menschen vóór *Adam*) toekent. *Favorinus* de wijsgeer heeft bij *AULUS GELLIUS* l. 14. C. 1. *Noct. Attic.*

reeds aangemerkt, dat de *kunst der Chaldeën*, (want zoo noemde men van ouds de sterrenwichelaars) *zoo oud niet was*, als men dezelve wilde doen doorgaan. Wij weeten echter uit *Mozes* LEV: XIX. vs. 26. DEUT: XVIII. vs. 10. dat Israël er reeds zeer vroeg tegen werd gewaarschouwd, en, hoe de Christenen zich al vroeg tegen de *mathematici* met ijver verzet hebben; zie BARONIUS t. 1. *Annal.* ad A. 56. num. 41. en GOTHOFREDUS *Proleg. in Philostorg.* p. 9. & in *disf. ad Philostorg.* l. 3. C. 26. p. 188. met VOSSIUS l. 2. C. 48. *de Theol. Gent*: gelijk ook groote mannen van de vorige eeuw met kracht tegen dit sterrenleezen zich verzet hebben: laat mij toe, de voornaamste te noemen: *Johannes Picus de Mirandola* heeft twaalf boeken tegen de astrologie geschreeven; *Delrio* in *Disq. Magicis.* t. 2. l. 4. C. 3. *quæst.* 1. welker getal VOSSIUS de *Scient. Mathem.* C. 38. breeder opgeeft; invoegen de paradoxe chymist *Helmond*, geen gebrek aan voorgangers heeft.

Zoek gij, mijn Christen, in een ander *boek des Heeren*, dat op aarde in aller handen is, of zijn moet, en lees er veel in, om te weeten, wat gij van u toekomstig lot in de eeuwigheid te wachten hebt.

OTIA EXEGETICA
OF UITLEGKUNDIGE
VERMAAKLIJKHEDEN.

VIERDE BOEK.
EERSTE BRIEF.

AAN DEN HEERE J: E: V:

Handelende over het verschriklijke van den dood.

WELËDELE ZEER GELEERDE HEER!

óorgeziene pijlen , schaaden minst ; als
de vijand gewapend koomt , ja maar
ook gewapend gewacht wordt , dan vindt
hij den sterksten wederstand ; een on-
weder , 't welk men te gemoete ziet , doet vlugten
naar eene schuilplaats ; jaaren van hongersnood ,
te gemoete gezien maaken , dat men koornschuu-
ren aanlegt ; Noach , van Godswegen noopens den
zond-

zondvloed aangemaand, bouwt de ark! Trouwens de rechtvaardige ziet altijd het kwaad, en hij verbergt zich, daar de godlooze doorgaat, en gestraft wordt. Men kan zich van der jeugd aan met zekere vergiften, en gedrochten gemeen maaken! Bekend is het geval van Mithridates, koning van Pontus, op welken even daarom, wijl hij het van jongs af, gewoon was, het vergift, toen hij het noodig had, geen kracht deed. Hebben wij wel geduchter vijand, welëdele Heer, dan den dood? vooräl zij, die verzoopen in de ijdelheden der weereld, den kwaaden dag verre stellen, en zich, al droomende, een eeuwige inwooning op deezen aardbol toezeggen; hoewel de dood, even gelijk de oude afgod *Janus* een tweeledig aangezicht heeft. Is het dan wel buiten nut, dat wij ons deezen vijand in de volle wapenrusting vertoonen, opdat wij ons in eenen doodverwinnenden Middelaar daartegen moogen wapenen? Onder Lodewijk den XIden mogt niemand het woord *dood* aan het hof noemen, maar onze vrijheid is, in dat opzicht, in Neêrland onbepaald!

Laat ik, om dit doel te treffen, mij bepaalen bij het gezeg van Bildad de *Subiter*, JOB XVIII. vs. 14. Hij houdt zich daar onledig met Job te wederleggen, en brengt bij deeze gelegenheid eene leering uit, dat de verwoesting onvermijdblijk over den godloozen, en over zijn huis koomen moet, zonder dat alle zijne vrienden of helpers iets daartegen vermoogen. Onder die onheilen worden, vers 11. en 12. verscheidene beroeringen in zijn leeven gesteld, en eindlijk een smertlijke en schandelijke dood. Mijn oogmerk is niet, om mij alhier in veel taal-en letterkunde uittelaa-

ten;

ten; ik zoude anders wat breeder onderstaan, of men de woorden niet ruim zoowel zoude kunnen overbrengen: *de verschrikkingen zullen als een koning over hem koomen!* Wij behouden voor nu, onze vertaaling, naar welke de dood vertoond wordt als *de grootste van alle mooglijke verschrikkingen*, waaröver de dood als vorst het gebied voert. LUCIANUS noemt hem, *maximum timorum*, *de grootste van alle vreczen!* De Jooden hebben den mond vol van den *Maleach Hammaveth*, *den engel van den dood!* Paulus beschrijft den duivel, *als, het geweld van den dood hebbende*, *κράτος θανάτου*. De Hebreëen noemen alles, wat in zijne foort uitsteekt, met den naam van eenen *koning*: de *leeuw* hiet SPR: XXX. vs. 30. מֶלֶךְ אֶלְקִים, *een koning, dien men wachten moet te wederstaan.* De dood draagt in den bijbel, en alhier, den perfoon van eenen *koning*, die met eene scherpe knots gewapend gaat; gelijk ook SILIUS ITALICUS l. 2. vs. 548. deeze schilderij ophangt:

*Mors graditur vasto pendens cava guttura rictu
Casuroque inbiat populo.*

En ons hebreeuwsch heeft in kracht toezicht op het *plegtig, staatig, toegerust* treden, gelijk, aan den deftigen en staatigen tred der vorsten, die in *pompe* gaan. De dood is een koning, als de *ram*, voor wiens *aangezicht geen dier bestaan kan*, DAN: VIII. vs. 4; een adder, doof voor alle bezweering; een gebieder, op wiens gebrooken geklank we onze legers moeten opbreken, NUM: X; een flingersteen, die in het hoofd van de sterkste Goliaths zinkt; de bittere fause, welke wij uit Egypten naar Kanaän trekkende moeten eeten; een faus, welke

welke zich, zelfs in de potten van der profeeten zoonen, laat vinden. De dood is die geweldenaar, welke als een Rechob en Baena, den zorgloozen Isbozeth, zelfs op den middag verrast. Wil men echter het grondwoord *balaboot* vertaalen door *duisternissen* en *verwarringen*, 't is wél; aan den dood worden Job III. vs. 5. *duisternissen*, en *doodschaduwen* toegeschreeven: *sine sole domos, buizen zonder zon*: denk om *ἀδης*, een onzichtbaare plaats en staat. Wij ontmoeten in het 13de vers de spreekwijs van *een eerstgebooren des doods*; dat is: *de allerijlijkste soort van dood*, welke zoo uitsteekt onder de sterfwijzen, als een eerstgebooren onder de broederen. In het menschlijke leeven worden duizenden van schrikbaarende dingen gevonden: maar, dees laatste vijand, *ongewapend*, en *onverzoend* ingewacht, wint het van al wat schrik kan aanjaagen, en hij kooft in Bildads gezeg in verband vóór, als het laatste vulfel, en voltooiel van alle rampen, na dat hem te vooren alles ontnoomen is, waaröp hij zijn vertrouwen stelt.

Laat mij nu toe, welëdele Heer, de waarheid van deeze omschrijving door preuven te staaven! Men maakt, och arm, de verbeeldingkracht der kinderen op eene ongeoorloofde wijze bang, door het denkbeeld van een spook, dat van velen vleesch beroofd, met een zeisfen gewapend is, om het leeven wechtemaaien: maar veel beter zoude men eenen aardlievenden mensch geleiden, bij eenen zieken, die zieltoogt; bij een koud lijk; bij de beenderen verstrooid op het kerkhof! Dit kan, ja, voor eenige secunden, een kille schrik in hem vormen, die door het gewoel der weereld, en den dwang zijner driften wel een weinig verdoofd, maar niet geheel kan worden uitgeblusht. Want op de minste

ste herinnering van zulk een gezicht, moet iemand zich deeze denkbeelden vertegenwoordigen: Ik leef nu, ik haal adem, ik spreek, ik beschouw het zonnelicht, ik wandel in het land der leevendigen, ik neem deel in alles, wat er in de maatschappij omgaat: maar deeze spiegelbeelden herinneren mij, dat er een onvermijdblijk oogenblik, dat niet te overschreedenen is nadert, in 't welk dit bloed, 't gene nu speelt in mijne aderen, stollen zal; dat dees mond geene lucht zal inademen, noch geene klanken meêr vormen zal; dat deeze oogen zich zullen sluiten; dat deeze voeten geenên stap zullen kunnen verzetten; dat alle mijne banden van betrekking zullen verbrooken worden, en dat ik voor eeuwig vaarwêl zal moeten zeggen, al wat mij omringt, en mijne zinnen aandoet; dat men den laatsten liefdepligt aan dit mijn lijk beoeffenen, en in het de plaatse der vergeetelheid brengen zal: ras, na deeze staatsie, zal mijn naam, mijn aandenken, mijn bezigheid, zóó uitgewischt worden uit de gedachtnis van alle medeleevenden, dat er bijkans geen voetstap zal overig blijven van dat ik op aarde geweest ben. Voorwaar zóó moet niet slechts het laage gemeen, of de bekrompene zielen denken, maar de staatsman, de wijsgeer, moet op 't zien van 't stof, van 't gewormte, van doodgewaaden, van graven, dezelfde gewaarwordingen in zich ervaaren: en dit moet den wellustigen het allersterkst aandoen, indien hij de tegenwoordige gesmaakte geneugten van dit leeven, daar hij zich zoo aan overgeeft, rechtlijnig daartegen overstelt. Nu behooren zijne aangekleefde goederen hem nog in eigendom, maar in 't volgende oogenblik gaan ze tot eenen anderen over, met alle zijne tijtels en voorrechten; zoodat, al ware ik de keizer van het oosten of westen, een leevend

leevendig dier meêr gelden zal, dan deeze overblijffels van mijne ſterflijkheid. Hoe onbeſchrijflijk hard moet het vallen, van de teêrgeliefde voorwerpen geſcheurd te worden, met welken men zoo veele heuglijke dagen geſleeten, zoo veele vermaakpartijen geſmaakt heeft: 't lichaam ſtaat met alle magt de ontbinding tegen; iedere pees en zenuw, vecht tegen den onwederſtaanbaaren aanvaller, en wijkt niet, dan zeer onwillig; zoodat een mensch niet ééns, maar geduurig, als bij hervatting ter ſombere valeië inſtapt, met benaauwdheden, die oogenbliklijk vernieuwd worden. Dees koning verbreekt de kracht van de oogen, zoo, dat ze de voorwerpen buiten zich niet zien, ja, de naaſte vrienden niet aanschouwen kunnen; hij verſcheurd de dierbaarſte betrekking! Die rondôm het veege bed, ſtaan al ſnikkende: de krachtlooze tong kan geene betuigingen van liefde meêr doen, en het verdoofde gehoor laat niet toe de klaagtoon te hooren: de onverbreeklijke band tuſſchen ziel en lichaam wordt wechgerukt, en het eene deel wordt een onbeweeglijke romp, ja zwart en bruin ſtof der aarde: het goed wordt verzwind tot de erfgenaamen; de eerâmpten hadden vóór het verſcheiden, reeds eenen opvolger; het lichaam, dat lief was, wordt een walg; de man mist zijne bedgenoot, de vrouw mist de kroon van haar hoofd; de ouder zijn hartgeliefde kind, de zoon den belommerenden vader; wat zeg ik, het welgeſtoffeerde huis wordt gewiſfeld met een naauw en donker hol, daar de doodkist het bed verbeeldt, en een ſtroowisch de hoofdpeuluw; een ſlaaplaken is het dekfel, en het gezelfchap de krielende wormen, en afgeknaagde beenderen. De bijbel noemt den dood van eenen weereldling, eene *uittrekking*; JOB XXVII. vs. 8. *God zal zijne ziel uittrekken*; gelijk

gelijk de ingewanden der beesten, die met eenen haak of kraauwel worden uitgetrokken; *een hounwen van elkander in twee stukken*, MATTH: XXIV. vs. 5. zooäls in de letter aan Agag te Gilgal geschiedde, 1 SAM: XV. een *schuldëischer*, Ps: LV. die tot betaaling perst; welke onder Israël een groot vermoogen had, om bij de keel te grijpen, en te pijnigen. Verbeeld u boven dit alles nog eenen vlottenden twijfelaar, die zich nooit omtrent de sterfelijkheid van zijne ziel heeft kunnen gerust stellen, -- wat zal van dat bewuste, en zichzelf doordringende wezen worden? -- waar heenen gaat het, in welke handen valt het? -- heeft het iets boven het graf te vreezen, of moet het in den afgrond van 't schriklijke *niet* inzien? -- Ware ik slechts een vonkje van den vurigen oven, een afrukfel van de ziel van het geheel! ô dood! wie zoude op uwe koomste niet lillen en trillen, daar alle deeze stukken in weinig oogenblikken staan beslist te worden! geduchte stap!

Een Christen, die op euangelie-gronden, door godlijke genade in zijn hart tot waarheid geworden, heenengaat, die in Christus doodverwinnende opstanding, dien laatsten vijand verslagen ziet, kan deeze schouwtooneelen van droefheid in een geheel ander daglicht aanschouwen: zijne harts-togten moogen voor een' oogenblik werk krijgen, maar de reden brengt ze haast in orde; hij peinst, en zegt: Wel, mijn ziel, gij hebt uw leeven, als een weldaad van de Voorzienigheid genooten, doorzaaid van ontallijke preuven van 's Heeren goeddaadigheden, het is, als de dood koomt, voor u een uur van dankzegging voor 't genootene op deezen klood: gaat u dat zichtbaare begeeven, wel immers het behoorde aan u niet in volstrekt eigendom, maar tot wederöpzeggens toe; gij ver-

laat beminde en beminnende voorwerpen, maar, deezē zullen u op hun beurt volgen, uwe smerten gaan eindigen: uw geest heeft met geenē weêr-omslag tot zichzelfē kunnen werken, of gij hebt moeten kunnen opklimmen tot de almachtige oorzaak van uw wezen, en gij hebt in het boek der scheppinge niet kunnen inzien, zonder daarin wijsheid, goedheid en almacht, noch in het boek der openbaaring, zonder daarin barmhartigheid te ontdekken: hebt ge uw voordeel met den proeftijd gedaan, en de genade van God tot zaligheid aangelegd, dub niet, of God u eensklaps in den dood zoude ontblooten van alle die denkbeelden, die gij van God, van zijne wegen en werken, in uwen geest hebt ingeprent; want dit is een zeer vreemd denkbeeld! God uw schepper, weldoener, en vader, zoude in een oogenblik uw *vernieler* worden! Niet alzoo! de ziel valt onmiddellijk na haar verhuizen in dezelfde handen! Geen oogenblik, in het onzekere, ô ziel! gij gelooft in Hem, die het leeven en de onverderfelijkheid aan het licht gebragt, en den dood ontwapend heeft, ja verslonden! koom met zulke hartsterkende middelen alle flaauwten te boven! Het gebed, godvruchtige boeken, onderhandelingen met uwe herderen en medegeloovigen, zijn de middelwegen, om de dierlijke vreeze, voor deezē vijand te overwinnen, en dien toekomenden staat te aanvaarden met nog grooter kalmte, als men naar een gastmaal, of zooâls men van het eene vertrek in zijn 's vaders huis in het andere overgaat:

Stel nu tegen deezē verwachting van den Christen over, de schriklijke vertegenwoordiging van eenen mensch, die door de doodsmerten, als door gerichtsdienaaren aangegreepen wordt, welken hem voor den geduchtsten richterstool staan te
 fle-

fleepen, en hem te trekken tot voor deezen fchrikking onder een aandoenlijke verwarring van zijne denkbeelden, zoo, dat dees eerste dood slechts een overgang zij tot eenen tweeden, die door de geheele eeuwigheid zal duuren! Is het wel menschmooglijk, dat iemand zulks met be-
daarde aandacht aanhoore, en dan onverschrikt en onverbleekt deezen koning der verschrikkingen te gemoete gaa, zonder te besluiten tot eene schie-
lijke verandering van hart en weg, eer hij bij de onzaligste proefervaaring aanlande in deeze som-
berste valleie.

Dit schrikbeeld nu wordt niet slechts voor de godloosste gedachten opgehangen, die zich in hun leeven onzalig beijverd hebben, om dat alles te doen, hetgene een fchepfel tegen zijnen wel-
doener, fchepper, richter, en wetgeever doen kan, zonder iets, hetgene tegen deszelfen wil is, onbeproefd te laten: neen! het wordt opgehan-
gen voor elken onbekeerlijken, en onvernieuwden zondaar, die in zijne oude natuur leeft en sterft! geen wonder: dees heeft zijn leeven doorgebracht zonder zich met God te willen laten verzoenen, in eenen geduurigen oorlog tegen Gods wetten, en volkoomenheden; kan zulk een zich een aandeel be-
looven in het godlijke pardon, in het einde van een geheel wederstreevig leeven? Ontmoet hem dees felle leeuw in zulk eenen staat, hij zal op zijn sterf-
bedde de gedaante deezer weereld zien voorbijfchui-
ven, alle zijne ijdele droomen, en verwachtingen te leur gesteld zien: hij zal de eeuwigheid voor de deur, en den koning der verschrikkingen als den deurwachter zien: den proeftijd zal hij als ver-
loopen aanmerken, en zich binnen weinig oogen-
blikken bevinden in handen van eenen vijand,

die hem met éénen klop onherroeplik wechftoot; want de troon is gezet, de boeken worden geöpend, het vonnis wordt geflagen naar het gefchreevene in de boeken! Men denke eens, hoe iemand in de weereld te moede is, die in eene zaak van het uiterfte belang bedroogen uitkoomt: maar bij het intreedén van deezen koning, wordt het bedrieglijke masker aan alle dingen ontrukkt: het deksel van het aangezicht ontvalt, 't zij hij naar het verleedene te rug, of naar het toekoomende vooruit ziet, alles biedt hem fchrikbaarende voorwerpen aan: waar, zal hij hulp zoeken, de vijand, die hem bestookt, huisvest in zijnen boezem, het geweeten neemt den post van aanklaager, van richter, en van fcherprichter waar, 't brengt hem onlijdelijke verwijten voor den geest, het zweept hem met wanhoop, het is hem tot een vóórhel. Te vergeeffsch bezweert hij nu de geliefde lorrekraam der weereld, te vergeeffsch roept hij alle de voorwerpen van zijne begeerlijkheden aan, om gepaste hulp, en om hem in deezen bangften nood te fterken, hij flaat ijdele klanken, deeze Baäls zijn van huis, en hooren niet, hij klaagt zijnen nood aan verraaders, aan dooven: en, genomen, hij hadde eenen medepligtigen van zijne zonden, die hem uit alle magt de hand wilde bieden, hij kan den dood geenén ftap achterwaards doen gaan, hij kan hem uit de handen eener wraakvorderende gerechtigheid niet redden: laat hij de beste bidders, de afgerichtste godgeleerden, (welken hij in den tijd van zijne betovering, over den fchouder heeft aangezien) te viervoet doen aanfnellen, wat zullen ze hem, zoo ze getrouwe dienaars van het euangelium zijn, tot troost toedienen? zullen ze met goede hoop van eenen

eenen heilzaamen uitflag de fchatten der godlijke barmhartigheid voor hem openzetten? maar deezen hebben veertig of vijftig jaaren nutloos voor hem opengestaan! hij heeft ze verwaarloosd, de genade van God heeft hij in ontuchtigheid veranderd, het zoenbloed met de voeten getreden, de hebblijkheden van allerlei verdorvenheid hebben bij hem eene plooi gezet, door geene menschlijke hand te verplooien! zullen ze met hem fpreken over de lieflijkheden aan Gods rechtehand, daar hij geen grooter vermaak had, dan aan de afgodifche weereld te behaagen, en naar het aanfchouwen van zijne oogen te wandelen? zullen de euangelie-booden, die ook predikers van de wet zijn, zich werk geeven met de troepen van doodfchrikken, gefchaard rondom zijn legerfede, te verdringen? neen! want deezen legeren zich om hem, als verfchrikkingen van den Almagtigen, wiens arm, die zoo veele jaaren de flagen heeft opgehouden, nu nedergelaaten is, om te toonen, dat Hij den fchuldigen geenszins onfchuldig houdt: geen gebed, hoe vuurig, hoe hemelbestormende, kan nu inroepen tegen dat woord: *Gij hebt geweigerd, toen ik klopte, open te doen; ik spot in uw verderf!*

Ik beken het, menig godloos mensch heeft op zijn uiterfte zijne libertinagie gerust fttaande gehouden, en zich al fchertfende, in den afgrond van zijn ingebeelde *niet* ingeploft; maar dit ftelt ons gezeg niet buiten uitwerking, want men heeft reden om te twifelen, of zulke voorbeelden zoo menigvuldig zijn, als men ons wijs wil maaken: en 't ware eens zoo, wie weet niet wat een kwaalijk geplaatfte eerzucht vermag, hoe dezelve mag-

tig is, om iemand tegen de gevoelens van zijn hart aan te doen spreken, vooräl, wanneer hij gelooft, dat de beloften van het euangelium nu buiten zijn bereik zijn; maar, maar, wat winnenzoodanigen hiermede, dan dat ze hunne onheilen verdubbelen: de dood, welke hun in de laatste oogenblikken geen koning der verschrikking is, zal het worden in de eerste oogenblikken van het toekomstige leeven: zij gaan zóó zóó hun lot deelen met de duivelen, die het gelooven en sidderen. De schermkunde mooge dan den slag der zwaarden afweeren, de muil der leeuwen mooge gestopt zijn, de kracht van het vuur uitgebluscht, dees koning dringt door alle vastigheden heenen, als de hand aan den muur begint te schrijven, *Mene, Mene*, enz: verändert het gelaat van Bel-fazar, zijne gedachten worden verward, de banden van zijne lendenen worden los, de kniën stooten tegen elkändere!

Wat balssem is er dan in Gilead? geen beter, dan zich deeze aakelige schilderij, veel voor den geest te brengen, en bij het overdierbaar euangelium haastige hulp te zoeken, om zich dagelijks, en bij trappen los te maaken van de ongeördende liefde tot de dingen buiten God, en te leeren gekruisigd te worden aan eene weereld, die in het booze ligt. Als een mensch van zoo veele eenstemmige getuigen op een doodbed hoort, dat ze alle klaagen hunnen tijd en hunne krachten aan nietigheden gespild te hebben, en verklaaren, volgaarne, (was er maar kans op) alles te willen herroepen, gierig op den tijd, als eene voorbereiding voor de eeuwigheid, te willen worden, en uitgestrekte poogingen te willen doen, om den dood

dood in verëeniging met het recht, en den geest van den Borg, onder het oog te willen zien, moet dit de nog leevenden in gezonden lijve niet dankbaar doen zeggen: *Ik leef, ik leef nog*, ô aardslangmoedigheid! ik ben nog in de mogelijkheid, om met dien aardsvijand te kunnen bevredigd worden! ik heb den dag van mijne bezoeking nog! Wel-
 äan, mijn ziel! geen' oogenblik verzuimd, om toch niet te laat te koomen, en de deure geslooten te vinden: ik wil niet tot morgen toeven, mijne ongerechtigheid mogte mij vinden, ik moet kennis bekoomen aan den koning der heiligen, tegen deezen koning der verschrikkingen! Waaröm beguichel ik mij-zelfen met dien waan, dat er tusfchen mij en den dood zulk een groote tusfchenruimte is? Waaröm wend ik er de aandacht van af? Neen! de fchrede tusfchen u en hem is zeer klein! daar is over de vierëntwintig uren geen oogenblik in 't welk er geen overgang gefchiedt in de onzichtbaare weereld, en zonder dat er iemand verhuist; elken oogenblik wordt dus de preuve deezer waarheid vernieuwd. Wij zullen ons dan éénmaal zeker in het geval bevinden, dat wij met deezen fchuldëisfcher onmiddellijk zullen te doen hebben in eigen perfoon, en, indien God ons een ziekbed vergunt, waarïn wij zóó zullen denken over de dingen van den tijd, als ik daar opgaf: wanneer er nu in het tijdlijke een onzekere uitflag te wachten is, waarvan veel afhangt, zijn we dan niet gewoon de fpoedigfte, en zekerfte behoedmiddelen te neemen? Wanneer eens iemand met eene onbetwifelde zekerheid aan ons wiste te zeggen, op zulk eenen dag, en uure, zal een bende van roovers in uw huis inbreeken, en u van alles wat u dierbaar is, berooven, zoudt gij de middelen van tegenweer niet verdubbelen?

maar dees fchrikkoning, is bij u aan geen' oogen-
 blik gebonden, hij kan aansnellen zoowel over
 éenen dag, als over tien jaaren, en geen fchepfel
 is magtig u te vergewisfen van den bepaalden tijd
 zijner aankoomste! ô Mensch, gij die met
 God, en met de eeuwigheid niets te fchaffen wilt
 hebben, die van geene toerusting tot de groote
 reis iets hooren wilt, noem mij toch redenlijker
 wijze eenen grond, waaröp gij u-zelfen in dit be-
 langrijke ftuk gerust kunt ftellen? dan eerst, en
 niet eerder, als gij *wiskundig* verzekerd waart,
 (waartoe nimmermeer een vrijgeest gekoomen is,
 of koomen kan,) dat alles met uw lichaam ftierve,
 dan zoude ik kunnen náleiden, dat de weereld het
 hooge toppunt van uwe vergenoeging ware; maar,
 nu er een groot aantal is van wijze menfchen,
 die anders denken, die een aantal en kracht van
 bewijzen voor het tegendeel bijbrengen, welken
 in een ftuk van dat eeuwige aanbelang dienen ge-
 wikt en gewoogen te worden; nu gij uur op uur
 kunt overtuigd worden, dat gij uw berusten te
 vergeefs hier beneden zoekt, dat God een gra-
 veerfel van ontoereikendheid in het gansche fchep-
 fel gedrukt heeft, indien gij slechts aandacht gee-
 ven wilt op uwe innigfte gewaarwordingen; nu
 op elken dag de rijkfte, en magtigfte menfchen,
 zonder het verwacht te hebben, in eenen flag ont-
 zet worden van alles, wat hun opluisterde, gerukt
 uit den drom van verwarde bezigheden, zoodat
 hun naam en gedachtnis in 't kort niet meêr op de
 lippen koomt, welk een uitzinnigheid moet het
 dan hieten, den voet te willen pal zetten in vlot
 zand! Woonde een mensch van de weereld niet al-
 tijd buiten zichzelven, wilde hij bij zichzelven
 gaan nederzitten, (doch zooveel tijds gunt hem
 de

de beslommerende weereld niet) en met zichzelven kouten: Waaröp is toch mijn vleeschlijke gerustheid gebouwd? ik leef nu gezond, geëerd, gevleid, alles lacht mij derwijze toe, dat ik den toegang aan de gedachten van de eeuwigheid betwiste: ik heb evenwel gehoord, dat weereldsche, en onbekeerde menschen zich op een doodbed dus beklaagen, zoo redeneeren, en zoo spreekken: aïstel u-zelfen in deeze ontzaglijke tijdsgewrichten, zal u dan geen kille schrik bevangen? dan is het evenwel uit met alle tooifelen en blanketselen, dan vertoont zich alles in een onvernist gelaat, alle vermomming staat buiten; de grootste spotter onder de hovelingen, kan dan zijnen vorst niet meêr vermaaken, en hem daardoor van wat ernstigs afhouden; dan heb ik onmiddellijk met den Richter over allen te doen, de toekomende weereld daagt op, in al haare ontzagbaarende majesteit! SLEIDANUS verhaalt het voorbeeld van Crescentius's pausen legaat op het concilie van Trenten, dat hij wanhoopend den geest gaf, onder de ingebeelde verschrikkingen van eenen zwarten hond, die hem geduurig besprong. WOLFUS verhaalt van *Latomus* eenen wreeden inquisiteur, dat hij zich op zijn laatste beschouwde niet als een' mensch, maar als eenen duivel. MATTHIAS verhaalt van *Oliverius*, dat hij onder helsche angsten aan den kardinaal van Lotharingen verweet: *Gij zijt de oorzaak, dat wij allen verdoemd zullen worden.* Als wij eene verre reis van eenig belang zullen afleggen, draagt men wel zorg, om zich van goede vrienden en adressen te voorzien, ten einde men aldaar niet verkeere, ontbloot van alle hulp, en gij wilt met de toekomende weereld, en met de bovenhemelsche dingen u niet gemeenzaam

maaken op aarde: hoe kunt, hoe zult ge dáár verkeerén, daar de leevenstrein hemelshoogte verscheelt van deeze laage kreitsen? wat is er in u, 't gene daarvoor geschikt is?

Jobs plaats kan dus dienen tot een morgenwekker, en tot een haanengekraai, om den mensch in tijds te ontnuchteren, en wakker te maaken, ten einde door het euangelium gewaepend te worden, tegen dezen grooten tegenstander, terwijl deeze donkere kolom voor den Christen een lichtend deel bezit: hij heeft in het welgeördend en wel bewaard verbond, eenen Doodverflinder, welken hij stelt tegen de doodschriken: als hij geloovig en onderscheiden mag inzien in alle de voorrechten, welken dees laatste vijand, de spijs, die van den eeter uitgaat, hem toedient, kan hij er zich gemeenzaam mede maaken, en aan zijn leelijk gezicht zich gewennen. *Waar is zijn prikkel?* is de juichtaal van het geloove! wat vindt hij aan u! eene melaatsche hut, die in het stof moet vallen, opdat een glansrijker gebouw daaruit verrijze, een gebouw bij God! Wat doet hij u? hij is een valbrug voor den hemel! Ahimaaz die het beste nieuws brengt, Elias en Jozefs wagen, die u kooft afhaalen! hij geeft u over, aan, met u bevredigde engelen en geleigeesten; hij zet u over in de stad, door God bereid, onder het geleide van vuur en wolkkolom, die den weg wijst, van de arke, die u doet gaan, daar gij gisteren of eergisteren niet gegaan zijt; hij vertoont u een lachend wezen. *Eene* stap over Kedron, en over het veir van den Jordaan, *eene* storm zet u binnen de haven, gij hebt en onderhoudt eene goede verstandhouding met

met de eeuwige en bovenzonnige dingen , uw vleesch 't gene in de hemelen zit , heeft u daar bekend gemaakt : gij verscheidt niet , gelijk een keizer *Hadrianus* , maar als een Luther , die bij zijn sterven aan Kronberg schreef van den dood , als van een gezadeld paard ; als een Paulus , die zeker was , een gebouw bij God te hebben : daartoe verschijnt dees vriend , in godlijk bloed overwonnen , bij uw veeg bedde ! De weereldling ziet bij 't sterven een huilende woestijn , en gij een huis prachtiger als het woud van Libanon : hij ziet een verlooren , gij het herstelde paradijs !

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE ,
den 14. Aug. 1774.

TWEEDE

TWEEDE BRIEF.

AAN DEN ZELFDEN HEERE J: E: V:

Over de onzekerheid van den tijd des doods.

WELËDELE ZEER GELEERDE HEER!

LE COMTE, in zijne *Beschrijv. van China*, p. 126. 128. verhaalt, dat zeker keizer in het oosten op den voorstel van zijne gemaalinne, een paleis liet bouwen, en van binnen met lampen verlichten, opdat er geen zon of maan in schijnen mogte, en dus de verwisfelingen van dag en van nacht niet zouden worden opgemerkt, om in de vleeschlijke wellusten niet gestoord te worden. Men maakt in de geschiednissen, juist wel den grootsten staat niet op 's mans verhaalen, des echter heeft dit verhaal eene printe in zich van eenen wellustigen, die volgaarne alle gedachten van den dood uit zijne gedachten zet, en de naderende eeuwigheid niet gadeslaat! Trouwens de fatan draagt in volle recht den naam van eenen *leugenaar* JOH: XVIII. die, gelijk hij-zelf in de waarheid niet staande bleef, het eerste bewijs daarvan gaf, dat hij bij den eersten mensch, met alles wat bedrog en leugen hiet, te werk ging: hij bragt hem tot twijfelen, van twijfelen tot ontkennen, hij sprak de godlijke bedreigingen in de letter tegen; en daar God gezegd had: *Als gij van dien*

dien boom eet, zult gij sterven, sprak hij dit waarwoord tegen, zeggende: *Gij zult niet sterven*, om alle klem en indruk daaraan te beneemen. Deze helsche kunst is hij nog niet ontleerd, indien wij gadeslaan, hoe hij nog heden werkt in de kinderen der ongehoorzaamheid, wen hij, hunne zinnen verblindende, hun de eeuwigheid als verre af vertoont, en hen op allerlei droggronden te rug houdt, om zich tot dien geduchten stand in deezē proeftijd te bereiden.

Laat ons de plaats *PRED: IX. vs. 12.* tot dit einde bezien! De koninglijke menschkenner, had vers 10. getoond, dat de uitkoomsten der dingen niet altijd gelijk staan met de poogingen, zoo, dat de beste middelen niet altijd het beoogde einde bereiken: nu vertoont hij, hoe bros, hoe onzeker, hoe gevaarlijk de toestand van het menschlijk leeven zij, zoodat hij, eer hij het weet, slechts twee vingers van het graf afstaat.

Ik zal aan de boven-aangestipte woorden het noodige licht bijzetten, en daarna over het hoofdstelfel van dezelve uitvoerig redeneeren.

De prediker beduidt ons, dat de mensch in deeze weereld onweetend is, wanneer de dood hem betrappen zal, en dat hij door geenerleie middelwegen daarvan kan verzekerd worden, of hij jong, dan wel oud zal sterven, door deeze, of door gene ziekte, langzaam, of in een' oogenblik den tijd wisselen, voor de eeuwigheid; gelijk Izaäk in zulk eenen smaak zeide: *Ik weet den dag van mijnen dood niet*; Ik heb er echter niet veel teegen, zoo gij tot den tijd van den mensch, welken hij gezegd wordt niet te weten, betrekken

ken wilt, *alle die stippen in zijn leeven*, waarin hem eenige ramp en ellende, hoe genaamd, be-
 loopen kan, Ps: XXXVII. vs. 13. zijn *dag*, Joh:
 XIII. vs. 1. *zijne uure* gehieten; dus betoogt dit,
 dat de mensch aan tijd en toeval onderhavig is;
 dees *dag*, en deeze *uure* overvallen hem onbe-
 bemerkte, onverhoed, gelijk een *dief* in den nacht:
 deeze zijne stelling heldert hij door eene gepaste
 gelijknis op, waarin gevonden wordt:

I. Het voorstel,

II. De toepassing.

I. Het voorstel, bij uitheemsche schrijveren
 ook gebezigd, zooals men bij PINEDA zien kan,
 kooft hierop neder: Verbeeld u, leevendig, hoe
 vrij en blij de vischen wriemelen, en waalen, in
 ruime zeën of wateren, zonder op eenig gevaar te
 letten, of te duchten: dan zie, eer zij het merken,
 het *booze*, dat is, het voor hun verderflijke net ligt
 gespreid, en zonder achterdocht zwemmen de vis-
 schen, of vliegen de klapwiekende vogels daar-
 in, vinden zich schielijk in de klem, zonder zich
 te kunnen redden, en staan bloot voor de mesfen
 van de keelers. De tweede gelijknis kooft met
 luttel verandering op hetzelfde uit; *en gelijk de*
vogelkens *gevangen worden door den strik*, dit brengt
 hij dus over, *zoo worden de menschenkinderen ver-*
strikt ten boozen tijde: ze meenen, dat ze zoo vast
 en onwrikbaar in hunnen gelukzetel zitten, zon-
 der dat iets hen, uit hunne vastigheid stooten kan;
 lang leeven, alle vermaak, verre vooruitgezichten
 van allerlei genoeglijkheden zijn de schilderijen,
 gevormd in hunnen geest: dan, zie daar, als zulks
 het minst verwacht wordt, vertoont zich de dood
 als

als een vogelvanger, en visfcher, welke hen zonder mogelijkheid van te ontwarren, in zijn net klemt, welke dood hun fomts zoo fchielijk in den afgefcheiden ftaat brengt, als een visfcher en vogelaar hunne netten toetrekken, LUK: XII. vs. 19. en 20. 2 SAM: XIII. vs. 28. PS: LXIX. vs. 23. Hetgene dan de visfcher en vogelvanger door zijn vernuft, en vlijt omtrent die dieren uitwerkt, dat zelfde vermag de hooge God omtrent de menfchen, met hen op het onverwachtste te verkloeken, terwijl ze dansen en kwinkeleeren; 't zij met hen uit den tijd te rukken in het midden van hunnen loop, of door zulke omftandigheden op 't onverwachtste te doen infchieten, welke aan hen en hunne zaaken eenen geheel verfchillenden zwaai geeven; 't welk de prediker met dat doelwit voorftelt, deels, om den fterveling, hoe groot ook, van de godlijke opperregeering te doen afhangen, deels, om hem te noopen, dat hij geloove, dat elk mensch, hoe vast hij ftaat, enkel ijdelheid is.

Hoe was dit uit de rol der gebeurdnissen te ftaaven! men zie het *Engelfche Bijbelwerk*, h: l: ik doe er het volgende bij: Wist Farao zijnen tijd, toen hij zijnen wagen fpande en Israël najaagde? EXOD: XIV. wist Belfazar zijnen tijd, toen hij in zijne dronkenschap, de door zijnen vader ge-roofde tempelvaten, ten spot, voor het licht bragt? toen hij den dreigenden vinger aan den wand zag? DAN: V. wist Herodes zijnen tijd, toen er op de meêr dan menschlijke toejuiching een engel hem floeg? HAND: XII. hoe fchielijk viel Babel? JER: LI. vs. 8. in een uur kwam het oordeel over het nieuwe Babel! OPENB: XVIII. doe er bij 1 THESS: V. vs. 3. *Wanneer men roept vrede,*

vrede, vrede, is een haastig verderf daar! MATTH: XXIV. Het is als in Noachs dagen!

II. Uit deeze plaats moet het ons blijken, *hoe luttel voorbereiding er doorgaans voor den dood gemaakt wordt, en dat veelen daarheen sterven, zonder ooit gedacht te hebben, dat ze op den oever der eeuwigheid staan!* Voorwaar, een ontzagbaarende omstandigheid! zich te bevinden op de grenzen van het eeuwige, zonder immermeer daarop gepeinsd, noch eenige maatregelen tot dien gedachten overgang genoomen te hebben? zal ik dan wel faalen, als ik mij-zelf en mijnen medemensch volijverig opwekke, om zulk een schroomlijk gevaar vóórtekoomen, en ons te raaden aan eene hoogtijdige voorbereiding tot dien wezensstand? Om zulks wél te doen, moet de aandacht over drie stukken verkeeren.

A. Wij moeten overreed zijn, dat wij zeker sterven zullen.

B. Wij moeten tegen den dood, dien hoofdvijand, in den proeftijd betaamendlijk gewapend zijn.

C. Wij moeten beëffenender wijze verkeeren omtrent ons sterven, zoo, dat alles, wat wij bijkans doen, het sterven leere; aan deeze drie stukken zullen wij zien, dat het den meesten stervelingen hapert.

A. *Wij moeten overreed zijn, dat wij zeker zullen sterven:* hoe kan ik mij in goeden ernst op iets bevlijtigen, van welks aanwezigheid, of belang
ik

ik niet ten vollen verzekerd ben, vooräl, voegt dit in een zaak, die zulke onherstelbaare gevolgen heeft, als de dood? Denk toch niet, ô mensch, dat mijn eerste stelling nutloos en overtollig is, en zeg toch niet, van deeze stelling zijn alle sterfelingen innig overtuigd, want ik durf u wel in het aangezicht zeggen, dat er geen stuk is, waarvan men minder overreding heeft, als van even dit, dat men eens sterven zal: dit is geen *paradox*! ik ga het betoogen: Wij weten, het is waar, allen wel, dat het, volgens eene godlijke vaststelling, aan den mensch gezet is, eenmaal te sterven, maar een zondige zelfsliefde betovert ons tot dien trap van niet te zinnen, dat dit vonnis ooit aan ons in persoon zal worden uitgevoerd, en de inrichting van ons leeven toont, dat wij in waarheid, zoo denken, en, dat wij door duizende begoochelingen ons-zelfen in het bijzonder, als buiten dit geval weten te stellen, zonder dat wij immer reden aan ons-zelfen hebben kunnen geeven van deeze *donkere voorstelling*, alsöf het ons in het ondeelbaare niet raakte. Ik wil zeggen, wij stemmen wel beschouwender wijze toe dat wij sterven zullen, maar op het zelfde pas zijn er ontelbaare duistere voorstellingen in ons, dat wij althans nog, en in lange in den staat van den dood niet zullen koomen, dat onze tijd en uure nog zeer verre af is, althans wij zullen van *die* ziekte, van *dat* toeval niet sterven: en deeze beguicheling hindert ons, om het groote werk van voorbereiding ernstig ter hand te neemen: want om dit bij der hand te neemen, is de enkele bespiegeling van te moeten sterven, geenszins toereikende, maar wel de *inziende*, en toepasfende kennis daarvan, zoodat ik geloove, *mijn uur nadert*, en het zal in een van die jaaren, in welken ik mij leeven

toeschrijf, gewis voor de deur zijn, *dan* mogelijk, als ik er de minste gedachte op maak, en daarom ik moet zorgen, dat dit stip mij niet overvalle, als ik in 't midden van 's leevens zorgen ben ingewarrelt, ik moet gronden leggen, om hem intewachten, en te beiden. Onze zielevijand, de aardsleugenaar zal nog wel kunnen dulden, dat wij op de eerste, maar geenszins op de tweede wijze, die werkzaam maakt, aan den dood denken; hij zal beletsels inwerpen, dat wij zeker op *dien* tijd niet zullen sterven, welken wij ons in het hoofd mogten brengen, om onze vrede, en verzoening met God te maaken, want, als dit laatste in de ziel diepe wortelen schoot, was hij een vat kwijt; 't gene hij tot Adam zeide, zegt hij dagelijks tot ons: *Gij zult niet sterven*; hij bedient zich van het zelfde bedrog omtrent Adams nakroost, als omtrent hunnen stamvader. Men zoude denken, dat hij zulks aan Adam nog eerder, als aan ons zoude hebben kunnen wijs maaken, want Adam had nog geen voorbeeld van dood en sterven gezien, en zijne bloozende gezondheid gaf alle bedenken op den dood, den s chop, dus luidt het zoo vreemd niet, dat hij het oor daarnaar wendde: maar, hoe is het mogelijk, dat hij zulks aan ons diets maakt, wien de voorbeelden van sterven, van onverwacht sterven, rechts en links voor handen zijn, zonder een lastig zoeken; voorbeelden, die we somtijds in onze eigene waggelende lichaa men omdraagen: zulke menschen door eene verbijstering van oordeel te misleiden, is vreemd, en de kunst, welke daarin steekt, is lomp en plomp, ja verwijt ons onze uiterste domheid, die hoe schrander in het natuurlijke, in het zedenlijke, dood onkundig is, zoo, dat wij noch kunnen, noch willen wijs worden, ondanks wij de

de dingen voor onze oogen zien, zonder dat het op onze bedorvene zielen hecht. Gij zult zoo schielijk niet uit den tijd zijn, als dees of die; dit of dat toeval is zoo doodlijk niet; wij zijn nog te jong voor het sterven; niets is er, dat ons haast doet maaken; wij zullen geenen tijd te kort koomen, om op ons einde te denken: zulks waant men, op zulke dwaallichten gaan wij toe, zonder de denkbeelden klaar en onderscheiden te maaken, wat gronden er voor dit ons opvatten zijn, daar-
 op ronken wij zorgloosbuiten God, en ons-zelfen, buiten toeker tot het geducht eeuwige! gij tast de reden wel, om dat wij *met betrekking tot ons zelve*n van het sterflot niet overreed zijn, wat zeg ik? niet willen zijn: dus zijn wij het eens met deezen figuurlijken vogelvanger en vischer, want wij verwijderen en vervreemden ons van dat alles, 't welk ons tot ons eeuwig uiteinde bepaalen kan, wij zijn 'er bang voor! Hoe menig weerelddienaar vergramt zich, als men hem in zijne ziekte zelfs van verre laat kijken, dat God een einde met hem konde maaken; dat er gevaar bij de ziekte koomt! Het tergt hem dikwerf veelëer, dan dat het hem tot het bereiden van zijn huis aanspoort, zoodat doorgaans de meesten van die soort van lieden sterven, zonder te gelooven, dat ze sterven, en in eene verwaatene hoop van niet te zullen sterven. Ziet men niet, dat lieden die slechts een eindje van het leeven overig hebben, zich nog bekommeren, alsöf ze nog eene halve eeuw te leeven hadden? Als men het oog laat weiden op veelen, die met sleepende ziekten behebd, volgens het algemeen oordeel niet lang leeven zullen, zich echter met zulk een lichaamsgestel zóó inwikkel en in de dingen van de weereld, en zulk een belang neemen in het toekoomende: maaken de zul-

ken onze stelling niet tot waarheid? Ja, dat verder gaat, verbergt men doorgaans den dood niet op allerlei wijze voor aanzienlijke lieden? om dat ze het ongaarne hooren, en zulks wel in de ontzaglijkste tijdgewrichten, waarin ze het behoorden te weten! Men doet hun gelooven, dat de ziekte wél staat, zelfs dan, als ze te post naar den dood rennen! men wenscht hun geluk met de minste flikkering, die somtijds niets anders is, dan eene laatste pooging van de in duigen vallende natuur; men verheft de kracht der aangewende geneesmiddelen, en men vergeet van het groote geneesmiddel voor den zieken geest gewag te maken: moet er een geestlijke koomen, het is uit overvloedige voorzichtigheid, die nimmer schaadt. Wat dunkt u, handelde Elias zoo, toen hij de boodschap aan Jehiskia bragt: *Bereid uw huis, want gij zult sterven?* Is er niet reeds genoeg gezegd, om te bewijzen, dat de mensch den kwaaden dag verre stelt?

Wat middel is er nu, om den mensch te wapenen tegen zulk eene schroomlijke indrukloosheid op een stuk van alle aanbelang? Dit!

1) Dat hij zich met toepassing tot zichzelf eene hebbelijkheid van gedachten pooge te bezorgen: *Ik zal waarlijk eens sterven!* Deeze gedachte moet hij zich meêr dan eens op elken dag vertegenwoordigen en herhaalen. Dit is Mozes les aan 't oude Israël: *Och of ze wijs waren! ze zouden op hun einde merken.*

2) Het zoude voor hem een groote schat zijn, als hij eenen getrouwen, en heilbedoelenden vriend hadde, die hem als een morgenwekker, dit

dit denkbeeld voor den geest bragte, en aanklemde; en zulke vrienden zijn er onder de verstandige Christenen: want bij eenen weereldling vindt men geenen raad, dan in de tijdelijke aangelegenheden. Als zulk een vriend, ons de leer en den weg der verzoening daarbij, euangelisch weet vóortestellen, en hem daarin behaagen kan doen scheppen, dit kan het denkbeeld van het verschriklijke van den dood leenigen, en veröorzaaken, dat men zich dit gedrochte in den borgdood van Christus onder eene aanminniger gedaante voorstelle, gelijk men de kinderen met gedrochtelijke verschijnselen gemeen maakt; want aan hetgene men sterk vreest, gedenkt men zelden met genoegen, of men tracht het zich voortestellen op eenen zeer verren afstand, of men bant het geheel uit het geheugen: maar, als geloof, hoop, liefde en verloochening zoo van zichzelve als van de weereld eens in den geest recht post vatten, dan wordt het denkbeeld: *Zie, de bruidegom komt!* verkwiklijk, en men gevoelt zich opgespoord, om Hem te gemoet te gaan,

*B. Wij moeten tegen dien hoofdvijand betaamend-
lijk gewapend zijn:* er is een groot behoedmiddel, om door dien strik, of door dat net niet gevangen te worden; en dit bestaat in het korte en volzin-
nige woord, *waakt!* daarin is een kort opstel van alle christlijke wijsheid: het zegt in kracht: *draag zorg*, dat de eeuwigheid u niet, als een dief en schuldëischer overvalle! want in zulk een geval zoude hij u een geducht tooneel openen. De omstandigheden, welke u of mij in het graf zullen brengen, zijn wel zeer onzeker, en zeer verschillende, tijd, plaats, foort van dood schuilen in het donkere toekomstige; ook in dit opzicht is

het waar, *dat de Vader dezelve in zijne magt gesteld heeft*; maar ondanks deeze mijne onkunde, kan en moet ik telken dage zóó leeven, dat ik, op mij-zelfen de zorgvuldigste aandacht neeme: op elk stip, op alle plaatsen, in alle soorten van bezigheid kan de dood mij betrappen, en zijn garen voor mij spannen! niemand kan mij eene verklaring geeven, aan welke ziekte ik zal sterven; of ik schielijk, dan wel langzaam, zal opgeroepen worden; of ik eene zachte ontbinding, dan of ik hevige doodsängsten, en naare worstelingen lijden zal; of ik het gebruik van mijne reden, en volle verstand genieten zal, dan of ik ijle en maelende, zal heenen stappen: maar, als ik in gezonde dagen mij met den dood gemeenzaam gemaakt heb, hij valle dan aan, *wanneer*, en *zód* als hij wil, geen nood! hij vindt den schildwacht op den post! Dit was het aanmerklijke onderscheid tuschen de wijze en dwaaze maagden: de eersten hadden zulk eenen toestel gemaakt, alsóf de koomst van den bruidegom, op elken dag wierde ingewacht; maar de anderen hadden naar heure lampen niet omgezien. Beschouw nu eens, hoe goed, en hoe aanbidlijk de voorzienigheid met ons te werk gaat, dat zij ons het bepaalde stip van ons sterven niet bepaald heeft; dit strekt tot een heilzaam doelwit! De veldheer wil zijne knechten in de wapenen houden, en ons doen waaken over ons hart; ons leeren onze treden te tellen, onze gedachten, en woorden te wikken, en te weegen; onze begeerten en driften te regelen, en door zijne genade ons in zulk eenen stand te brengen, waarin wij wenschten te zijn, wen de dood ons op de hielen kwame. Wist ik in het zekere, *wanneer*, *waar*, op welk eene *wijze* ik uit den tijd zoude scheiden, en dat dit nog zeer lang op ge-

gefchooven bleeve, ik konde vervallen tot zorgloosheid; daar ik nu nergens veilig ben voor dien vogelvanger, en voor zijn net: dus roept en noopt mij elk oogenblik tot voorbereiding; invoegen, dat op zijn uitëinde niet te denken, en geene schikkingen tot dien overgang te maaken, waarlijk hieten moet te handelen, zelfs tegen alle beginselen eener verlichte reden, en de geheele eeuwigheid te waagen aan een enkel stip; ja, gun mij dit strenge gevolg te trekken, dat de meeste menschen, zelfs zulken, die *verlichte verstanden* hieten, waarlijk dwaas en blind zijn: trouwens ik spreek met den bijbel, die de weereldsche schranderdheid, afgetrokken van het geestlijke voor dwaasheid verklaart. Wat moet men toch denken, ziende, dat lieden, die in alle dingen van het gemeene leeven bekwaam, oplettende, en op hunne hoede zijn, juist zuimächtig vallen in een stuk, 't welk hunne grootste aandacht vordert?—Het geringste tijdelijke belang, maakt hen bedrijvig: en echter laten ze het grootste gewigt van hun eeuwig heil aan tijd, aan *hazard*, aan toeval over! Ze kunnen daagen en uren slijten, om de reekening met hunnen medemenssch optemaaken, en te sluiten; om hunne voordeelen uittecijfferen; zonder immermeêr te peinzen op het rentmeesterschap, 't welk ze van God ontvangen, en bij God te veräntwoorden hebben. Ze gelooven nooit genoeg zekere maatregels te kunnen neemen in hunne tijdelijke aangelegenheden; ze verdenken zich gestadig, of ze wel oplettend genoeg zijn; en echter waagen ze zich in hunne geestlijke en eeuwige belangen op eene losbandige wijze! mag ik dan met den Zaligmaaker niet vraagen: *Wie is dan de getrouwe en verstandige rentmeester?* Kan zóó-een wijs hieten die een werk,

't welk de waare reden in zich bevat, waaröm wij op de weereld zijn, tot op het laatst laat vlotten, en uit de gedachten stelt? die zich onledig houdt met schelpen aan het strand te raapen, terwijl zijn schip naar het vaderland stevent? die zich ja wel bekwaam maakt, om een eeuwig inwooner in deeze weereld te zijn, maar geheel berooid blijft van alles, wat hem bekwaamen moet, om te deelen in de erve der heiligen in het licht? Wacht men in den handel ooit met een schip te *virtualieeren*, tot dat het in volle zee is? tot dat het van winden, en baaren belooopen wordt? Versterkt men een vesting dan, wanneer de vijand dezelve berent? zal men een huis beginnen te bemeubelen, wanneer de eigenaar het zóó zóó staat te betrekken?— Nooit heeft Christus gezegd: *Ga u bereiden tegen dat ik kome*; maar wel: *Zijt bereid*; want het voorbereiden van zichzelven, tot die koomste, is een werk, dat zeer langzaam, en bij trappen toegaat, en eene geheele gemoedsvernieuwing vordert. Toen de bruidegom voor de deure stond, was het voor de dwaaze maagden te laat, om olie te gaan koopen, en de lampen toetstellen! Dit bereiden bestaat doch geenszins in eenige onbepaalde, wilde voorneemens, maar in zeer gezette werkzaamheden, in op eene bedaarde manier tot zichzelven in te keeren; in, het onderzoek van onzen zedenlijken staat, onder biddingen en smeekingen tot God te aanvaarden; Gode, om licht, om bepaaing, om ijver vuurig aanteloopen; wat anders, of immers met eene andere gesteldheid des harten te leezen, dan men te vooren geleezen heeft; andere samensprekingen te houden, dan men tot hiertoe hield; de dingen van den bijbel, of van den godsdienst met een ander oog te beschouwen; mede te werken met onze herders en

leeraars

leeraars in het waaken over onze eigene zielen. De waare wijsheid vordert, dat men elken dag zich pooge te zetten in dien stand, in welken ik wilde, dat de dood mij vinden zal; in die uitgangen, en gemoedsgefteldheden tot God in Christus, waarin ik zoude bedrijvig zijn, als mijn laatste ftip voorhanden ware, en beginnen te maaken, dat ik niet fchroomde, als het er eenmaal op aankoomt, omdat het wezenlijke werk tusfchen God en mij verricht is. Als ik aan elken eens vraagde: *Zijt gij gereed*, wanneer het laatste arrest voor de deure zal zijn? -- Wilt ge u van God uwen richter zóó laten vinden, als gij nu zijt? -- dit kan ieder aan zichzelven vraagen; -- zoude ik zulk een zielegeftel, als ik nu omdraag, wel voor Gods troon durven brengen? zoude ik de eeuwigheid durven instappen, zoo geklonken aan de aarde, aan mijne lusten, aan mijne eerezucht? met zulk eenen nijd, haat, toorn, en wraakgierigheid? zoo blind in geestlijke zaaken, zoo gekant tegen het werk der godlijke genade? zoo bitter, tegen godzaligen? -- Zegt gij, neen! Wel dan, om Gods wille, om uwer ziele wil, ô mensch, blijf geen' oogenblik *zoodanige*, want gij ftaat elke minuut veeg voor dien overftap!

Een tweede middel, om gedekt te zijn voor dien laatften vijand, is, alle zijne daaden geduurig te verrichten met uitzicht op den dood, zoo als ik zoude wenschen zulks op een doodbed verricht te hebben; dus bij elke daad, die wij met weerömflag beöeffenen, indien ik zoo fpreken mag, zich te verbeelden, als liggende op zijn krankbed en zich aftevraagen: Ziel, met welk een oog, zult gij *dan* dit of dat beschouwen? hoe zult gij *dan*

vonnissen over deeze of die daaden, en oogmerken? *ja*, over deeze of die gedachten?--zoudt gij u dan wel dit woord, deeze of die *satire* laten ontvallen? over dit, of dat stuk wel dus, of zóó redeneeren? ô ja! als deeze handelwijze door Gods genade in de ziel wortelen geschooten had, wat dachte men christlijk, wat sprake men christlijk, wat werkte men als een Christen!

Een derde middel, als men werk wilde maaken, *om zichzelven nader en beter te leeren kennen* (ik versta nu door het kennen van zichzelven bepaaldelijk, het kennen en gadeslaan van alle zijne verplichtingen naar en achtervolgens de betrekkingen, waarin wij elk staan) is, te onderzoeken of wij wel al het goede doen, hetgene wij in dien kring moesten doen? en, al het kwaadelaten, 't gene wij moeten laten, hoe verre wij in het uitwerken van ons heil vorderen, of achterwaards gaan? welke aanwinst van geheiligde deugden wij gemaakt hebben? dit oprecht zelfsönderzoek behoorde in ons leeven zekere gezette tijden, hetzij s'weeks, hetzij dagelijksch te hebben, waarin men over dit stuk al bidgende peinsde; in Gods moogendheden besluiten nam, om zich voor God over het verleedene hartgrondig te beklagen, en de ziel met eenen nieuwen heiligen ijver voor het toekomende, in Gods beloofde kracht wapende; dus zoude een heilig omzichtig vreezen, de sterkte van onze ziel worden; dit is de zoete vrucht van een bedachtzaam, en op zichzelven achtgeevend leeven hetgene het ijzeren noodlot op wél gelegde gronden met heilige onbedeesdheid afwacht! en dus koom ik tot het

III. Derde hoofdstuk, om naamlijk op eene
re-

redenlijke en christlijke wijze het leeven te maaken tot eene leerschool voor ons sterven: zal men dit gelukkig aanleeren, men moet zich bij herhaaling in hetzelfde oëffenen. Niets is er, dat men door gestadige beoëffening niet kan aanleeren: een drup kan den steen door dikwerf daaröp te vallen uithouwen; 't gene men onverhoopt niet wél aangevangen heeft, kan men door te hervatten, wederöm van vooren aan beginnen. Nu is het onmooglijk, om zulks uitteoëffenen in het sterven zelve, want men sterft maar ééns, en na het sterven is geen herdoen; dus zijn de mislagen omtrent het sterven onherroeplijk: te recht hebben dan de ouden gezegd, dat er naast de kennisfe van God geen uitgebreider weetenschap was, dan te leeren sterven in de korte leerjaaren van ons leeven, en de beoëffenaars van deeze kunst scheiden, doorgaans blijmoedig uit den tijd. Ei zie eens, welk een verdringend aantal van dwangredenen zich hier opdoet!

a. Wij sterven alle dagen; zoo sprak eens Paulus I KOR: XV. Geen secunde is er, of er scheidt zich door de onzichtbaare uitwaasfeming iets van ons geheel af, dus de ontbinding oogenbliklijk; en, men mag in dien zinne zeggen, dat de godlijke bedreiging aan Adam, onmiddellijk op het vonnis is uitgevoerd. Hij kreeg de beginsels van den dood in zijn lichaam; hij onderging leemten; zijn lichaam fleet af door de wrijving; dies dwaalen wij, en misleiden ons, wanneer wij den dood als iets toekomstig beschouwen: er is in ons leeven al veel van onzen dood voorbijgegaan. Al de tijd, welke voorbij is, is wezenlijk voor ons als een dood! Wel nu, Christen, 't gene dagelijksch in
ons

ons geschiedt, kunnen we zulks wel zoo moeilijk noemen? Moesten wij niet door eene vrijwillige keuze datgene beëffenen, waartoe de natuur ons handleiding geeft?-- Ik beken het, de zichtbaarheden betoveren onze oogen; maar wij behoorden het hulpmiddel daartegen te vinden in onzen geest. Dees moest ons onderscheidenlijk herinneren, dat het lichaam, 't welk wij omdraagen, zich oogenbliklijk ontbindt, dat wij met de gebruikte levensmiddelen te gelijk den dood inzwelgen; dat dus de waare beschrijving van het leeven ligt, in *een voortgaan om te sterven*, totdat de ontbinding op het hoogste kooft. *Vides viventem*, zeide welëer AUGUSTIJN, *cogita morientem*, *gij ziet eenen leevenden*, maar denk om eenen *stervenden*.

b. *Alle schepselen rondöm ons zijn hier vaardige leermeesters*, bijzonder die, waarvan wij ons bestaan en leeven hebben. Alle schepselen, dewelke wij nuttigen, scheiden zich door de *chymie der natuur* trapswijze van ons af, als niet langer tot ons behoorende; de vermaaken van de jeugd nemen afscheid van ons, ze zijn niet meêr voor ons, en wij niet meêr voor haar; de dag van *gisteren* houdt op *heden* te zijn; de vreugde van *gisteren*, is de vreugde van *heden* niet; en wij zijn onderling voor dezelve dood; de eer, welke men ons onlangs staatig toezwaide, is *gestorven*; het vergeeten daarvan is zelfs een soort van dood, en graf in het geheugen van onze medemenschen: indien men dus slechts aandachtig bespiegelde, alles zoude ons met eene stille stem toeroepen: *Rijken, geëerden, geleerden, jeugdigen, wellustigen, weereldpoppen! gij gaat naar het eeuwig huis*; hoe groot is dan niet de

de menschlijke verblindings, die door deeze handleidingen zich niet laat catechizeeren.

c. Het Christendom herinnert ons, *dat een Christen te zijn, gelijkluidend is met geduurig te sterven.* Paulus verstond dit geheim, wen hij aan de Kolosfers schreef: *Gij zijt gestorven, en uw leven is met Christus verborgen in God, KOLoss: III. Rom: VI. Gij met Christus begraaven door den doop in zijnen dood.* Wat is de geest van het Christendom? geheimzinnig te sterven aan alles, wat buiten God en Christus is, den geest te ontslaaken van de banden van deeze benedenwereld, van de banden der verdorvenheid, van de geliefdste tegenstrubbelende begeerlijkheden, de leden op de aarde: wel nu, is dit de dagelijksche taak van de heiligmaaking, zoo moet het sterven onze dagelijksche bezigheid zijn, de ziel, die dit eerst bij den dood beginnen wil, is der godlijke onmiddellijke nabijheid onwaardig: en wat is het, dat het denkbeeld van sterven, voor eenen mensch zoo moeilijk maakt? dit! dat hij van zijnen afgod, en gewaande hoogste goed voor altijd gaat afscheid neemen! Maar een christengeleerde in deeze kunst ziet zulk een vreeslijk denkbeeld daarin niet, dat hij eenmaal door den dood van het gebruik van zijne vijf zinnen zal beroofd worden: zijne inwendige zinnen waren, ik meen hier zijn *hart*, was, er lang te vooren van ontbonden; het was van overlang zijn hoofdtak niet meêr, om akker aan akker te trekken, en goud op goud te stapelen, de dood ontnemt hem zijne vrienden, 't is zoo: maar hij heeft in zijn hart lang een christlijk afscheid van hun genoomen, en zijne hoogste vriendschap gevestigd in eenen geloovigen en vertrouwlijken ommeegang met God in Christus, en met de
over-

overhemelsche vrienden ; hij ontnemt zich dan dagelijksch iets van het pak, 't gene hem in de laatste uure drukken kan.

Met deeze wapenen, die uit het heiligdom, en uit het genadeverbond nog grooter sterkte ontleenen, is hij gereed, om den vogelvanger rechts en links als een toegeruste te ontvangen, en hem in 'sHeeren naam met eenen waasem van genoeg te ontmoeten, en over deeze valbrug te stappen naar het rustland.

De brief wordt te lang ! filosoofen zijn voor het bekorten ! dus nog maar een woord : *Sterf, na het langste leeven, heilig, en zalig !*

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 14 September 1774.

DER

DERDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE V: P:

*Over de natuur en het gebruik van het KRUIS, bij
de oude heidenen.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Dat een Christen zijnen roem en zijne praal op het KRUIS, of, veel beter, op den gekruisten Christus draage, is hoogstbillijk, hij begluurt er Gods wijsheid, en Gods kracht in: maar is het daarom wel juist noodig met sommige al te groote ijveraars onder de oude en nieuwe geleerden, te stellen, dat de onverlichte heidenen het teeken van het KRUIS bij vooruitgezicht gekend hebben, als bevattende iets van de groote leer van de verborgenheid van het *kruis*? en, zoo neen, wat wilde dan dit *augurium salutis* bij hun te kennen geeven?

I. Er zijn geleerden geweest, die dachten dat de Egyptenaars veele eeuwen voor Christus kruisdood het kruis gebruikt hebben tot een *talisman* of geheimzinnig afweerend middel van alle kwaad. Indien men hen hoort, zouden de Egyptenaars hebben gadegeflagen, dat er geen één van Is-
raëls

raëls eerstgeboorenen gefneuveld was, dewijl hunne huizen met het teeken van het kruis gemerkt waren; te weten: met de letter T; en hieruit maakten ze op dat er iets godlijks onder die figuur lage opgeslooten: geevende het kruis tot een wapenteeken aan hunne voornaamste godheden. Naamlijk: het is oud en overbekend, dat de letter Γ , die, naar Ezech: IX. vs. 4. op de voorhoofden moest geplaatst worden, geoordeeld werd de vorm van een kruis te hebben: doch een drom van geleerden heeft te hoop opgemerkt, dat noch de letter Γ , de gedaante van een kruis heeft, noch, dat de plaats van Ezechiël te kennen geeft, dat deeze letter, als de zoodanige, aan het voorhoofd moest geplaatst worden, dewijl het woord een *teeken* aanduidt; die lust heeft kan er den grooten VITRINGA *obs. f. l. 2. C. 9.* op naaflaan. Het kruis is dus in Ezechiëls woorden even verre te zoeken, als in de *kruisling over elkändere gelegde handen van vader Jakob*, bij het zegenen van Jozefs zoonen, of, in de *kruisling gezwaaide fakkels op de feesten der nieuwe maanen*; in de *kruisling-gedraagene druiftrosfen door de verspiederer van Kanaän*; in het *kruisling-gebraaden paaschlam*; in de *kruisling-geweevene bedden der Jooden*; van welk alles men bij DEILINGIUS *Obs. f. parte 3. p. 163. seq. & t. I. p. 195.* breeder verslag zal aantreffen. De eerste Christenen, die juist zoo fijn op alles niet redeneerden, hadden meer met deeze dingen op, dan wel wij: dit gaat zeker, dat *Oziris* en *Isis*, doorgaans met het *kruisteeken* naast zich geprint werden van de Egyptenaaren. SOCRATES *Hist. Eccl. l. 5. C. 17.* verhaalt, dat men in den vernielden tempel van Serapis *hieroglyfische* karakters, ook van het *kruis* gevonden heeft, 't welk de Christenen aanstonds

oor-

bordeelden betrekking te hebben tot hunnen godsdienst, en waaruit de heidenen beslooten, dat Christus, en Serapis, onderling iets gemeen hadden; ei, zie de *Selecta Sacra* van BRAUNIUS p. 390. ja! mannen van naam, hoewel vrij wat bijgeloo-
vig, hebben met OLAUS RUDBEEKIUS de figuur van het kruis waargenoomen op de oude urnen, op tovertrommels, en ander tuig der Laplander, alsmede op de *runische beelden*, of zuilen; LAURENTIUS PIGNORIUS in *mensa Isiaca*, heeft ons een groot aantal van kruisfiguren uit die tafel ten voorschijn gebragt. Men weet, dat op de burgemeesterlijke penningen van Brutus, en van Augustus, de *trophæa*, of de zegeteekens, de gedaante van het kruis hadden, zooäls bij VAILLANT en anderen te zien is: en sommigen hebben gewild, dat de krijgsbanieren van de Romeinen voor de tijden van KONSTANTINUS deeze gedaante zouden gehad hebben, althans PAMELIUS ad C. 16. *Apolog. Terull.* heeft dit beweerd; wijders is uit OLAUS MAGNUS in *Hist: Septents.* kenlijk, dat de oude Cimbren en Noormannen voor Christus tijd, het kruis in gebruik hadden: van de oude Duitschers is dit gestaafd door CLIFFELIUS, *Antiq. Germ.* p. 396. *seq.*, en uit de overblijffselen van *Persopolis* heeft C: DE BRUIN 2de Deel zijner reizen C. 39. p. 221. hetzelfde bevestigd. Men meent, dat dit teeken hun een prent leverde van het toekomstende leeven; ei, zie HARENBERG, *Clasf. 6. Bibl. Brem.* p. 1072. *seq.* De meeste volken hebben de volstandige gewoonte, om biddende de handen naar den hemel opteheffen, kruisgewijze, alsöf ze werktuiglijk opgespoord wierden om aan het kruis van Christus hulde te doen; zie onder anderen BROUERIUS VAN NIEDEK de *Adorat. Vet.* C. 21. De Turken pleegen voormaals,

als de pest sterk woedde, het teeken van het kruis aan hunne voorhoofden te maaken; zie JAC: SPONII *Voyag*: t. I. p. 190.

De groote voorstander van het gevoelen, dat het *kruisteeken* bij de oude volken voor Christus geboorte, een teeken van *heil*, en *behoudnis* aanduidde is de kardinaal BARONIUS, *Ann: ad An.* 34. num. 12. benevens J. LIPSIUS l. I. C. 2. *de Cruce*: Edoch, hoe zeker het is, dat de heidenen veele gebeurdnissen, en veele van hunne denkingen, uit de heilige schriften, door de overlevering uit de huizen der aardsvaderen hebben aangenoomen, [HUËT, VOCKERODT in *Exerc*: en OCTAVIUS FALCONARIUS, *de Numm. Apamensi Deucal: dil: typum exhib*: hebben dit stuk buiten twist gesteld: de middenste van deeze drie meent zelfs te kunnen bewijzen, dat veelen van hun, de heilige schriften geleezen hebben, 't gene mogelijk als het tot het historishe deel bepaald wordt, waar kan zijn.] zoo zal men toch moeite hebben, om ons te doen gelooven, dat zich dit, zelfs tot *de leer van het kruis* uitgestrekt hebbe: want deeze leer *bepaaldlijk* van het kruis, was, hoewel zeker, echter zeer donker, en op eene wijze, die voor de Jooden moeilijk viel te ontwikkelen, in het oude testament te ontdekken. Mesfias dood is in de schriften der profeeten klaar gespeld, maar de manier en de soort van dood is in dezelve veel ingewikkelder te vinden; dus valt het niet gemakkelijk te denken, dat de heidenen hierin boven de Jooden hebben uitgestooken: ook zal niemand zich kunnen wijsmaaken, dat het natuur-en enkele redenlicht, hen tot de kennis van de kruisleer gebragt heeft. Wik, en weeg daar eens bij, dat, dit ondersteld zijnde, men geene reden kan *schaffen*,
waarom

waarom alle de heidenen de kruisleer zoo zeer beschimpt, en zoo vreemd of averechts voor hunne vleeschlijke ooren gevonden hebben. Paulus schrijft, I KOR: I. vs. 23. *Wij prediken Christus den gekruisten, die den heidenen een dwaasheid is.* Wat heeft een vuile spotter LUCIANUS deeze leer verguisd! FESTUS noemde het prediken van deeze leere, *een raazen*. HAND: XXVI. vs. 24. Een peruaansch koning (de spreuk is bekend) zeide dat hij liever *in de nimmer-stervende zon, dan in eenen Christus, die aan het kruis gestorven was wilde gelooven!* Hoe? Paulus zegt dat het kruis behoort tot de *verborgenheid*, die van alle eeuwen, van, en voor alle geslachten is verborgen geweest, KOL: I. vs. 26. ROM: XVI. vs. 25. EPH: III. vs. 9. en hij merkt het in die plaatsen als eene zonderlinge genade aan, dat God hun kundigheid van deeze verborgenheid gegeven heeft, terwijl deeze leer van het kruis, den ouden Jooden niet dan onder schaduwen, en voorbeelden verkondigd werd. Al kunnen we dan geene voldoende redenen schaffen van het gebruik van dit kruisteeken bij de heidenen, zoo geeft dit geen grond ter weereld, om te besluiten tot eenigen zweem van euangelische kundigheden, welken zij zouden bezeten hebben: dit kan enkel *gevallig* en buiten *toeleg* bij hun in gebruik geraakt zijn, even als de Turken gezegd worden louter toevallig, te slaapen, hunne handen kruisling geboogen hebbende; zie CASAUBONUS *Exerc: 16. Antib: num. 78. p. 444.* die ook toont, dat de kerkvaders zich hiervan wel hebben weten te bedienen, om er winst mede te doen voor de leere van het kruis, gelijk MINUTIUS FELIX C. 29. het teeken van het kruis vond *in een schip dat met volle zeilen stevende.* Moog-

lijk, dat het *kruisteeken* bij de oude volken een foort van *algemeenheid*; hetzij van magt, en van gebied, of van de overwinning teekende, om te doen zien, dat de magt der godheden, hun gebied, of de behaalde zege zich uitstreckte tot en over alle weereldöorden. † Deeze figuur sluit oost, west, zuid en noorden in, niet ongelijk aan de *beweeingen der heföfferen bij de Hebreën*, welke men de *Tenoupha*, en *Teruma* hietede, en, zóó, als de biddende Romeinen, en andere volken zich aan alle zijden omdraaiden met hunne lichaamen, of, gelijk de *globen*, die op de handen der vorsten gezet worden, en op welke de alleenheerschers leunen.

Neem deezen korten brief als een teeken van mijne hoogächting aan, en geloof, dat niemand meêr als ik Uw Welêd. Gestr. hoogächte,

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 16. Sept. 1774.

VIERDE

VIERDE BRIEF.

AAN DEN ZELFDEN WELÉDELEN GESTRENGEN
HEERE.

*Aantoonende, hoe JULIANUS den Christenen de
geleerdheid moeilijk maakte.*

WELÉDELE GESTR: HEER!

JULIAAN is sedert eenige tijden de wrijfpaal van de geletterden geweest; het mangelt hem noch aan patroonen, noch aan antagonisten! Ik meng mij wel in deezen krijg niet, maar ik helle over, om mijne volle toestemming te geven aan het karakter, dat de doorgeleerde VAN HOVEN, voor eenige weinige jaaren van hem gegeven heeft: en in die verhandeling maakt een dwaas en bespotlijk bijgeloof, 't welk hem tot in de minste kleinigheden vergezelde, de *hoofdtrek* uit. En, genoomen, hij ware de beste der vorsten geweest; dan houdik nog stijf en sterk staande, dat het den Christenen niet betaamt, om eenen gezwoorenen vijand van onzen gezegenden Heiland, eenen verwoester van hunnen godsdienst, zoo te bewierooken. Ik kan tot deeze hofflijke tolerantie nog niet wel opklimmen, die voor de leeuwen en beeren, welke zoo gewoed hebben tegen den van God gezalfden, zoo gaarne kroontjes en kransjes vlecht —. De aantekening

van den volfchranderen HOFSTEDE op dit stuk, in zijne verhandeling over Petrus bekeering en Judas berouw, fmaakt mij zeer! Hij (*Julianus*) was onder de boosfte ondermijners van het euangelium de eerfte. Het zij eens waar, dat EUTROPIUS *Brev: l. 9. C. 8.* fchrijft, hoe hij zich van vuur en zwaard tegen de Christenen onthouden hebbe; gelijk hij zich ook *Epist. 43.* beroemt, geen edict tegen hun te hebben uitgegeeven: het gaat nochtans vrij zeker, dat hij alle de fchoolen van geleerdheid, geene uitgezonderd, voor hun geflooten heeft, en dus der jeugd belet, om zich in eenige kundigheden te bevoorderen; de fchrijvers van de kerklijke gefchiednifen verzekeren zulks om ftrijd. Doch Uw Welëd: Gestr: is mogelijk met sommigen in die gedachten, dat JULIANUS zulks niet volftrekt maar, onder eenige voorwaarde, en bepaaling aan hun verbooden heeft: laat ons zien, wat hier van de waarheid is! AUGUSTINUS *de Civ. Dei l. 18. C. 52.* drukt zich vrij algemeen uit: *an ipse Julianus non est ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales literas docere ac discere vetuit: heeft Juliaan de kerk niet vervolgd, die den Christenen verbooden heeft de vrije wectenschappen te onderwijzen aan anderen of zelfs te leeren; 't welk eene tweeledige beschuldiging behelst: deels, dat ze geen meesters van dezelve moogen zijn; deels, dat ze dezelve bij geene heidensche meesters mogten leeren; het eerste getuigt AUGUSTINUS duidlijk l. 8. C. 5. confesf. en EUNAPIUS, in vitæ Proæresii, teekent aan, dat MUSONIUS, omdat hij een Christen was, door Julianus verbooden werd te leeraaren τὸν τε παίδευσιν ἐξαιργόμενος. JULIANUS zal *Epist. 42.* de beste verklaarder van zijn eigen bevel zijn, geevende voor redenen, dat het zeer onredenlijk was, dat zulke lieden, die de goden*

laster-

lasterden, de boeken van *Homerus*, *Heziodus*, *Demosthenes*, *Herodotus*, en *Thucydides* zouden uitleggen; daar deeze schrijvers de goden geëerbiedigd hadden. Ze moesten, zijnes inziens, of niet leeren, 't gene ze niet goedkeurden; of, indien ze het leerden, behoorden ze hunne leerlingen te overreeden, dat er niets godloos in deeze schrijveren te vinden was, en hunnen dienst naarte volgen: zoo ze anders oordeelden, behoorden ze zich liever naar de kerken van de Galileërs te begeeven, en daar *Mattheus* en *Lukas* te verklaren, opdat hunne ooren en tongen mogten herbooren worden: En, met opzicht op het tweede, denke Uw Welëd. Gestr: niet, dat het volgens JULIAANS bevel den Christenen vrijstond, om de heidensche Sofisten te hooren, en de vrije kunsten van hun te leeren, SOKRATES l. 2. C. 14. *H. E.* zal ons het tegendeel leeren: τὰς χριστιανὸς ἑλληνικῆς παιδείας μετέχειν ἐκώλυεν: *hij belette den Christenen, deel te hebben aan het onderwijs van de grieksche geleerdheid*: want het woord παιδεία staat op den geheelen omtrek der grieksche wetenschappen; zie A: GELLIUS Noct. Attic. l. 13. C. 15. SOZOMENUS l. 5. C. 17. bijzondert dit tot de *dichteren*, en de heidensche schrijveren; THEODORETUS l. 3. C. 7. *H. Eccl.* noemt de *dichtkunde*, de *welspreekendheid*, en de *wijsbegeerte*. AMMIANUS MARCELLINUS, welken wij weten, dat een heiden was, en als krijgsman onder *Julianus* gediend heeft, klaagt, l. 22. p. 239. over de hardheid van dit bevel, *dat de meesters in de rhetorica, en in de grammatica* geene Christenen vermogten te onderwijzen; deezen waren de *meesters*, welke doorgaans *Sofisten* hieteden. Ik weet, dat *Julianus*, *Epist.* 42. deeze *Sofisten* van de *rhe-*

tores en *grammatici* onderscheidt; doch hij neemt dan het woord *Sofisten* in eenen engen zin op, zooäls men in eenen naauwen zin, de *Sofisten* verftond van de *zedenleeraars*, en die over de kunst, om gemeenebesten te bestuuren, lesfen gaven; daar anders het woord *grammaticus*, zeer wel te schiften van *grammatista*, ('t welk hem aanduidt, *die de eerste beginsels van het leezen instampte*) alle de wetenschappen insluit; anders een *polyhistor* en *πολυμαθής* gehieten. Ik weet, dat *Origenes Plotinus* gehoord heeft, dat *Bazilius Magnus* en *Gregorius Nazianzenus*, *Libanius* gehoord hebben; maar ik breng mij te gelijk te binnen, dat dit vóór het gegeven bevel van *Julianus* geschied is. Ik weet ook wel, dat volgens *LUDOVICUS VIVES*, in not. *ad Aug. de C. D.* l. 18. C. 52. *Proæresius* de Sofist te Athenen, de vrijheid zoude bekoomen hebben, om *alleen* de Christenen te onderwijzen, 't welk hij voor een *affront* aanzien- de, zijn school liet vaaren: doch, dit wordt bij de geletterden niet algemeen erkend, neen maar van sommigen tegengesprooken, en uit het getuignis van *SUIDAS*, in *προαιρέσιον* eenigzins wederlegd, en ook daaruit, dat *Eunapius*, die het leeven van *Proæresius*, breedspreekig beschreeven heeft, geen melding hiervan maakt. En, gesteld, het zij eens aldus, dan zoude het nog maar bewijzen, dat *Julianus* de christenjeugd heeft willen verlekken op dit onderwijs, en hun listig daardoor voor het heidendom inneemen.

Wat nu de tastbaare reden voor dit bevel van *Julianus* geweest zij, is Uw: Welëd. Gestr. niet onbekend. *THEODORETUS* l. c. heeft dezelve geboekt: τοῖς εἰκείοις Φησι πτεροῖς κατὰ τὴν παροιμίαν
βαλ-

βαλλόμεθα, ἐκ γὰρ τῶν ὑμετέρων συγγραμμάτων καθο-
πλιζόμενοι τὸν καθ' ἡμῶν ἀναδέχονται πόλεμον: *Wij wor-*
den met onze eigene slagpennen geslagen: want, ge-
wapend zijnde uit onze schriften, beoorloogen ze ons.
Juliaan moet dus een kwaad vertrouwen op zijne
eigene zaak gehad hebben, en gevreesd, dat het
ongegronde van zijnen godsdienst te naakt aan
het licht zoude koomen, of hij moet in dien denk
gestaan hebben, dat de heidensche geleerdheid
ontheiligd, en geprofaneerd wierde, wanneer ze
den Christenen wierde medegedeeld. Had dan de
vorst geen doorzicht genoeg, om te kunnen on-
derscheiden, dat men de grieksche taal, en wee-
tenschappen zeer wel kan aanleeren, zonder aan
de godgeleerde en wijsgeerige gevoelens daarom
te moeten huwelijken: de grootste *literatores* van
onze en van de vorige eeuwen staan hier als waar-
borgen: trouwens de wijze Christenen wisten wel
middel, om zich vergoeding van deeze schade te
bezorgen! De twee Apollinariusen, vader en zoon,
gooten de geschiednisen van het oude testament
in grieksche heldendichten over, en maakten van
de boeken van het nieuwe testament samenspraak-
ken naar den trant van Plato, om den Christenen
te gelijk het grieksch eigen te maaken. SOKRA-
TES l. 2. C. 14. SOZOMENUS l. 6. C. 25. en
HIERONYMUS in *Cat. script. Eccl.* C. 104. cum
not. doen er breeder verflag van: van welke poo-
gingen der Apollinariï ons echter niets is overge-
bleeven, dan de *Jesus patiens*, die den naam van
Gregorius Nazianzenus, als schrijver, aan het
hoofd draagt. Het schijnt, dat de voorzienigheid
deeze schriften heeft laten verlooren gaan, om
de billijke eer alleen te hebben, van, voor de kerk
tegen *Julianus* poogingen gezorgd te hebben.

Ik denk niet, dat, daar heidenen zelfs dit doen van Juliaan afgekeurd hebben, Christenen het ons ten kwaade zullen duiden, dat wij het onder de loflijkheden van dien keizer niet plaatsfen. Immers dezelfde lieden, die over het geval van *Julianus*, gaarne een verwtje zouden willen strijken, zouden het luidkeels uitkrijten voor al wat leelijk is, dat een *Gregorius Magnus* veele uitheemsche fchrijvers vernietigd heeft; of dat een *Gratianus* den Christenen verbooden heeft de fchriften der heidenen te leezen: *twee menschen*, als zij *hetzelfde doen, doen hetzelfde niet!*

Met de gewoone pligtpleeging, neem ik hier een einde, en onderschrijf mij met alle toegeevenheid,

Ut supra,

T. T.

P. NIEUWLAND.

*Dees brief behoort tot de
dagteekening van den
voorgaanden.*

VIJFDE

VIJFDE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER GELEERDEN
HEERE J: J: B:

*Behelzende, eene korte uitlegkundige verhandeling over
HEB. I: vs. 3. als zijnde een onwrikbaar betoog
voor Christus eeuwige en waare Godheid.*

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER!

Het is overbekend, hoe de Sociniaanen zich
afflooven, om deeze schoone plaats enkel
en alleen van *Christus menschlijke natuur* te ver-
klaaren, en, van zijne voortreffelijkheid, welke
Hij als mensch op aarde, en naderhand als mensch
in den hemel bezeten heeft, en nog bezit. CREL-
LIUS en SCHLICHTING openden dit spoor, en
JOH: CLERICUS in not. ad *Hammondi* N: T: h: l:
volgde hun op dit pad. Gods Zoon zoude als mensch
de glans van 's Vaders heerlijkheid zijn, uit aan-
merking van de grootheid der wonderwerken, waarin
Hij de godlijke magt als uitdrukte, en de deugden,
die in God zijn, als in een zweemfel vertoonde!
CLERQ doet er deeze reden bij: De godlijke
schrijver moet wel spreken van de menschlijke natuur,
opdat de Hebreëen zouden kunnen weten, dat hij
waarheid sprak: want deeze (naamlijk de mensch-
lijke natuur) konden ze alleen zien: 't gene doch
van de menschen niet kan gezien worden, kan men
geen glans noemen. Wij zullen, onderaan, ge-
noegzaame gelegenheid vinden, om Crellius en de
So-

Sociniaanen na te stappen in hunne poogingen: thans zullen we deeze heerlijke en van zoo veel belang zijnde plaats tot eere van 's Middelaars Godheid in het licht poogen te stellen, waaruit vanzelfs hunne verdraaiingen in het oog van den schriftkundigen loopen zullen. Paulus legt tot eenen hoofdgrond van zijne gansche leerwijze in deezen brief, *dat Jezus van Nazareth een godlijk persoon, ja God zelf is*: is dit voor de Hebreëen be- roogd, al het overige zal dan wel vloeien. Hij schikt zich hiertoe, zoo veel de zaak kan lijden, naar den denktrant der Hebreëen, en toont, dat hunne godgeleerde begrippen zich zeerwel op den Mesias lieten toepassen. Mesias hiet in de schriften der Jooden, *Mimrah Jehovah, het Woord des Heeren*, en Paulus begint, met aantemerkten, *dat God zich aan ons door zijnen Zoon geöpenbaard heeft*. De Hebreëen noemden den waaren God, om Hem van de *niet-goden* te onderscheiden, *de Heer van de weereld! de Schepper der weerelden!* Ze hebben hunne aanmerkingen over een zeker ver- bond, dat van eeuwigheid tusfchen den Vader en den Mesias is aangegaan, noopens de her- stelling van het menschlijke geslacht: uit kracht van hetzelfde is de *Mesias* geworden *de erfgenaam van alles*; vergelijk hiermede vs. 2. En vs. 3. be- dient hij zich van een denkbeeld, bij de Hebreëen niet onbekend, en toont, *dat Hij van eeuwigheid uit 's Vaders Wezen is uitgevloed, of voortgekoomen, des Hij in alles den Vader gelijk, ja met Hem evenwezig is*; straks zal dit nader getoond worden: laat ons vooraf de woorden toelichten!

A. Het bekende ἀπαύγασμα, *afstraalsel, af- schijnsel*, wordt in 't Boek der wijsheid, HOOFDS. VII: vs. 26. gebezigd van de wijsheid, voor zoo verre

verre ze van God in de zielen wordt ingestort: zij hiet daar, ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου, een afstraalsel van het eeuwige licht, en een spiegel, waaruit wij de godlijke werkingen in den mensch doorzien enz. De uitdrukking van υἱὸς ἀπαυγασμοῦ πατρὸς de Zoon, het afstraalsel vanden verstandigen Vader, is in de schriften der kerkvaderen zeer gemeen, HEZYCHUS verklaart ons ἀπαύγασμα door ἡλὶς φέγγος de glans van de zon; zie SUICERUS t. I. Thes. Eccl. p. 425, 426; dus is afschijnsel hier te zeggen, de glans, welke uit en van eenig ander licht wordt afgeleid,

A. Welke glans noodwendig van dezelfde natuur met dat licht moet zijn,

B. Dit afschijnsel wordt omschreeven, als zijnde het afschijnsel van Gods heerlijkheid τῆς δόξης, 't welk schijnt te beantwoorden aan 't geen de Hebreëen door de *schechina* uitbeelden. De *schechina* hiet toch in 't nieuwe testament de heerlijkheid des Heeren LUK: II. vs. 9. enzonder bijvoegsel ROM: IX. vs. 4. wordt onder de voorrechten der Israëllers gesteld, de heerlijkheid, dewijl zich de *schechina* bepaaldelijk onder dat volk zien liet, als de zichtbaare leuze van Gods majesteit en tegenwoordigheid: denk om de vuur en wolkkolom, en om de wolk boven de verbondsärk: de ouden Jooden nu geeven den naam van de *schechina* ook aan den *Mesias*; zie JOH: I. vs. 14. dus wil Paulus, dat Christus zijnen glans, en majesteit ontvangen heeft van de *schechina*, of van den *Vader*, die onbetwijfeld de waare God is.

C. De derde uitdrukking is, het uitgedrukte beeld van zijne zelfstandigheid: ὑποστασις zegt de zelf-

zelfstandigheid, of het wezen van een bestaande zaak: als wij het godlijke *Wezen* noemen, of wij noemen *God*, 't kooft over een uit. Als er derhalven gezegd wordt, dat Christus het karakter χαρακτήρ van *God*, of, van het godlijke *Wezen* is, dan wordt er te gelijk gezegd, dat Hij die is, in welken de beeldnis der Godheid is ingedrukt; even als men in den eersten brief van CLEMENS ad Corinthios leest, dat God den mensch geschapen heeft χαρακτήρα τῆς ἐαυτοῦ εἰκόνης tot zoodanigen, in wien het godlijke beeld is ingedrukt: HEZYCHIUS verklaart het door ὁμοίωσις gelijkvormigheid, van een gemaakt leevenloos beeld 't welk eenen mensch volledig vertegenwoordigt, zeggen de Grieken προσωπεῖον ἄψυχον, μεμορφωμένον ἀνθρωπίνῳ χαρακτήρι. 'tis dan zeer natuurlijk, dat Paulus beduiden wil aan den Hebreëſche hoe, hetgene in God wezenlijk is, in den persoon van Christus zij uitgebeeld; des, dat Hij den Vader in alles volmaakt gelijk is, 't gene men anders door evenwezigheid uitdrukt. Mannen in de talmudifche fchriften doorkneed, leeren ons, dat de Jooden, of talmudisten, willende beduiden, hoe Abraham Izaäk gewan, als eenen zoon, die volmaakt op hem gelijkte, zeggen, dat Izaäk de glans was van Abrahams aangezicht.

D. Laat ons nu, na deeze korte en natuurlijke verklaring der woorden, den volgenden zaaklijken zin opmaaken! Paulus leert dan:

I. Dat Christus uit het *Wezen* van den Vader is, gelijk de straalen uit de zon. De famenstelling in het woord ἀπαύγασμα is niet te vergeefs, want dit ἀπὸ verönderstelt kenlijk zekeren αὐγὴ glans, van welken glans dit afstraalsel herkoomstig is; en te gelijk onderstelt het woord χαρακτήρ zeker oorsprong-

spronglijk ding, naar welks leiding iets is uitgebeeld; hebbende dat iets, de trekken van het oorspronglijke in zich. Als men elkanderen wél verstaat, en van vitlust vrij is, dan is het aangenoomen woord van emanatio of uitvloeijing daartoe zeer gepast, om aftebeelden, hoe de Zoon en de heilige Geest op eene voor ons onnadcnkelijke manier, eeuwig uit 's Vaders Wezen herkoomstig zijn, door de generatie, en door den uitgang, en in dat algemeene denkbeeld behooren wij te berusten; want al wat wij er meer bijvoegen verdonkert de zaak.

2. Dat dus de persoon van Christus, uit 's Vaders Wezen voortgevloeid, van het zelfde Wezen met den Vader is; want, *als uit den eenen glans de andere glans voortkoomt, moeten beide de glansen noodwendig het zelfde wezen hebben; en, als het karakter van zekere zelfstandigheid ingedrukt wordt, in eene andere zelfstandigheid, dan moet het karakter van die zelfstandigheid noodwendig alles hebben, wat in de andere gevonden wordt: en even dit wordt anders uitgedrukt, dat Christus het beeld van den Vader is* 2 KOR: IV. vs. 4. KOLOSS: I. vs. 15. of ἐν μορφῇ θεῶ in de gestalte van God FILIPP: II. vs. 6. Breng hier, toch zeer betaamendlijk, en voorzichtig over, 't gene GEN: V. vs. 3. te vinden is.

3. Dat de persoon van Christus onderscheiden is van den Vader: want iets anders is in het zinnebeeld de αὐγὴ de glans, en het ἀπαύγασμα, de afstraling; gelijk het aangezicht van Mozes onderscheiden was, van den daaröp afstraalenden glans. Wat anders is de zelfstandigheid, ὑπόστασις, en wat anders eene uitdrukking, of uitgedrukt beeld van de-
zelve:

zelve: de denkbeelden van deeze woorden zijn *betrekkelijk*; stelt men het ééne, men kan niet af zijn van het andere mede te stellen.

4. *Dat de persoon van Christus even eeuwig is, als de Vader*; want, indien Christus het zelfde Wezen met den Vader heeft, als een straal van die ongeschapene zon, als een afdrukfel van die onëindige zelfstandigheid, zoo moet Hij, als uit 's Vaders Wezen zijnde, *altijd* zijn, *wanneer* de Vader is: 's Vaders voortbrenging binnen in zijn Wezen, kan geen eerder of later dulden, er moet alles in Hem gevonden worden, wat in het oorspronkelijke Wezen ligt; dus ook een *onbegonnen bestaan*.

Hoe nietig is nu het inwerpsel van CRELLIUS, dat het woord, *ov* in den tekst staande, gevonden wordt in den *deelenden* en *onvolmaakten tijd*: *dewelke zijnde*. De onzen leezen met groot recht, *alzo*, *naardien*, *dewijl Hij is* enz. en men is genoot om dit te verklaaren van den *verleedenen* of *onvolmaakten tijd*. Want Paulus is hier bezig, om aan den Hebreëen eenig juist denkbeeld van Gods Zoon te leeren vormen: 't welk, *de orde der tijden zeer naauwkeurig in acht genomen zijnde*, zóódanig is: Christus uit 's Vaders Wezen van eeuwigheid geteeld zijnde, was dezelfde met den Vader; naderhand heeft Hij, de gedaante van eenen mensch aangenoomen hebbende, ons met God verzoend; en is eindlijk *daar na* wedergekeerd tot den Vader, en heeft zich aan de rechtehand van den Vader geplaatst. Dit is het volledige denkbeeld 't welk Paulus den Hebreëen van Christus wil doen vormen. De woorden roepen niet *slechts*, maar *schreeuwen om dien zin*; en *dus moest*

moest Paulus schrijven in den *deelenden tijd*, welke den zin van het *verleedene* of van het *imperfectum* heeft. Het is van geen groot belang, dat CRELLIUS hierop deeze vitterij maakt: *Als er bij gedaan wordt, dat Hij de reinigmaaking van onze zonde ten wege gebragt hebbende, gezeten is aan de rechthand der Majesteit in de hoogste hemelen, zoo mag men niet twijfelen, of Christus voortreffelijkheid is daardoor grooter geworden, dan dezelve voorheen was: want CRELLIUS, zoo redeneerende, toont, elk van de woorden niet van nabij, en met aandacht ingezien te hebben. Hadde hij dezelve gewikt en gewoogen, hij had kunnen te weeten koomen, dat er niets vollediger en heerlijker van den persoon van Christus kan gezegd worden, dan er in 't begin van het vers gezegd was; gevolglijk, dat al het volgende in het vers, Christus niet raakt, als Gods Zoon, maar wel als Middelaar, wiens stand als Middelaar bij opvolging van tijd, onbetwijfeld voortreffelijker was, na zijne verrijzenis, dan vóór dezelve. Hoe mank gaat het, dat de man door *δόξα* de heerlijkheid verstaat, die in den mensch Christus in zijne omwandeling heeft uitgeblonken, dewijl God met geene menschelijke oogen kan gezien worden; doch, dat dit de de waare meening van den apostel niet is, blijkt uit de vergelijking van Christus met de engelen, welke in dit geheele Hoofdstuk heerscht, en welke engelen ook onzichtbaar zijn. Paulus heeft iedere bijzonderheid in dit Hoofdstuk aangevoerd, opdat we den Zaligmaaker niet voor eenen engel, zelfs niet voor den éérsten der engelen houden zouden, maar voor eenen persoon, welken de engelen zelfs eerbiedigen moesten, en wél op eene hoogstgodsdienstige wijze. God kan, já met ge-*

ne lichaamsöogen gezien worden , maar een redenlijk wezen , dat aandacht geeft , kan wel bespeuren , of , hetgene Christus op aarde deed , in veele gevallen , niet het werk van een schepsel , maar wel van den Schepper was , om daaruit tot het verstand van de woorden J o h : IV. te geraaken , *die mij gezien heeft , heeft den Vader gezien ;* en men kon besluiten uit de werken , *dat de Vader in Hem was , en Hij in den Vader.*

Hiermede eindig ik , *vir theologe* , biddende , dat deeze hoogstgewichtige waarheid in Neêrlands kerk nimmer struikele op de straaten , tevens Uw Welëerw. Gode en zijner genade christlijk aanbeveelende.

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE ,
den 27 September 1774.

ZES.

ZESDE BRIEF.

AAN DEN WELÉDELEN GESTRENGEN
HEERE J: J: D: T:

*Bebelzende een letterkundig onderzoek, naar
de woorden PIPIO en APHO.*

WELÉDELE GESTR: HEER!

Ik kan het veelen, ook vergram ik er mij niet over, dat Uw Welëd. Gestr. in deszelfs laatst geëerden, zoutig den draak steekt met de *latiniteit* van sommige godgeleerden! 't Is zoo, veelen onzer zijn meêr *realisten*, dan, *stijlisten*; offchoon ik Uw: Welëd. Gestr. als het op een monsteren ging, lieden van onze orde zoude kunnen voor het licht brengen, die de proef kunnen doorstaan, tegen de besten der letterbaazen. En, als men vrienden met gelijke munt altijd moest betaalen, dan begon ik, uit weêrwraak, van de *latiniteit* der rechtsgeleerden optesnijden! Uw Welëd. Gestr. valt met groot recht op eene uitdrukking, welke ik van zekeren iemand bezige, hem noemende, *pipionem mirificum*. Uw Welëd. Gestr. vermaakt zich zeer met te plaifanteeren, dat geene der latijnsche schrijvers zulk een monster *pipio* immer gekend heeft: het is waar! doch geliefte weten, dat dit woord niet van mijne fabriek is, maar van

de fabriek van HIERONYMUS, die elders meldt, dat sommigen, der hebreeuwſche taale onkundig, den gedenknaam JEHOVAH, met hebreeuwſche letters יהוה uitgedrukt vindende, daarvan gemaakt hebben *Pipi*, πῑπῑ; leeſende de π, als een griekſche π, en de י, als een griekſche ς, en zulke leeſers noemt hij, toefpeelende op hunne leeſing, *mirificos pipiones*; zie DRUZIUS *Obſ. ſ. l. i. C. i. p. 6.* terwijl LE MOINE *diſs. ad Jerem. 23. vs. 6. p. 109.* ons meerdere voorbeelden levert van foortgelijke miſwijzingen op het taalkundige compas; de plaats van HIERONYMUS laat zich vinden, t. 3. *de decem. nomin. myſt. Dei ad Marcellum.* BRAUNIUS in *ſel. Sacr. l. 5. Exerc. 3. p. 666.* heeft eene liſt van foortgelijke miſvattingen van JOZEFUS zelfs, in het ſchrijven van hebreeuwſche naamen met griekſche letteren. Uw Welëd. Geſtr. ziet dus, hoe er zekere naam van God, *Pipio*, heeft kunnen gebooren worden, uit eene verkeerde leeſing van het woord: hoe wel ik voor mij er niet zeer vreemd van ben, dat men Jozefus, een man der taale kundig, een priester, van de bovengenoemde faalgreepen met veele redenen veröntschildigen kan, en giſfen dat, de een of andere neuswijze griek, of minkundige aſſchrijver, zijne leeſingen in dien tak bedorven, en verkeerd heeft overgeſchreeven. Zoude de hebreeuwſch-verſtaande Jozefus voor יהקל hebben kunnen zetten, Θιγλαδ, *Abal* voor *Habel*? zoude hij ῥεβηλος voor *Ruben* geſet hebben, en den naam *Simſon*, vertolken door ῑσχυρος, den naam *Benjamin*, door ὀδυνή? ik zwijg van meerdere afwijkingen! Men dulde het in eenen *Tacitus*, dat hij het woord *Judæus* van *Ida*, *Levi* van *Lysius*, *Sabbatum* van *Sabbos* afhaalt; zulke miſkijkingen kunnen in geen en Jozefus vallen. Wij
leeren

leeren althans uit dit artikel, dat de onkunde in de hebreeuwſche taal, de moeder is van verſcheidene dwaalingen. Dit deed eenen EPIPHANIUS den naam *Jeſus* verklaaren naar zijn denkbeeldig hebreeuwsch door *ιατρεὺς*, *geneesheer*; dit gaf oorzaak, dat Suetonius *Chrestus* voor *Christus* las, en dat men *Hierosolyma* verklaarde door *ιερόν Σωλομῶντος*, *den tempel van Salomo*, *Pascha* van *πάσχειν* *lijden*. Op dien trant kan Opatus Milevitanus het woord *Cephas* verklaaren door *κεφαλὴ* *het hoofd*. Uw Welëd. Geſtr. vergelijke ALEXANDRI MORI, *Axiom. Theol: Axiom.* 37. p. m. 522. en zette dit gefabriceerde woord *Pipio* niet op reekening van onkunde, maar op de lijst van aartige ſpellingen, welke HIERONYMUS al ſchertſende gemaakt heeft.

Van gelijk allooi, is de vorming van zekeren godlijken naam ΑΡΗΘ, of, gelijk men doorgaans ſchrijft, *ἀπφω*, *ἀφφω*. Men leest, 2 KON: II. vs. 14. deeze woorden, *waar is de God van Elias*, *Hij zelf*? אֵלֶּיךָ אֱלֹהֵי אֶפְרַיִם *Aph-bou*, hieruit hebben de Grieken een woord geledebraakt: *waar is de God van Elias*, *die genoemd wordt Apphe*? 't gene veelen der ouden dan verklaarden door *θεὸς ἀπόκρυφος* en *ἀποκρυβεῖς* *den verborgen*, of *zich verbergenden God*, *God den Vader*, welk woord *Vader*, de Grieken verklaaren door *ἀπφύς*: nog zeldzaamer, door *διπλασίαν* of *δίττην πνεύματος ἁγίου χάριν*, *de dubbele genade van den heiligen Geest*: alsöf men laze *ἀμφω*, *beide*: daar men had behooren te weten, dat אֵלֶּיךָ, *hetzelfde*, of liever *Hij zelf*, beteekent. De Cabbalisten, hebben echter in deeze misvattingen hun aandeel, en zij hebben de onkundige Grieken verleid: niet alleen met den naam אֵלֶּיךָ, tot eenen naam van *God* te maaken, maar ook met denzel-

ven te verklaaren door *den verborgen God*. De LXX. zijn dus voorgegaan, HEZYCHIUS is gevolgd, en SUIDAS maakte van ἀπφὰ het woord *νῦν nu* of *etiam nunc*, 't welk hij uit Hieronymus ontleende. Uw Welëd. Gestr. vergelijkte alhier SUICERUS *thes. Eccl.* t. I. p. 498. 499. alwaar hij over dit geheele stuk zeer volledig schrijft, en de glosfen van THEODORETUS en ATHANAZIUS woordlijk opgeeft; terwijl HEINZIUS, in *Proleg. ad Aristarchium*, p. 663. ad 667. breedspreekig onderstaat naar de redenen, welke de grieksche schrijvers tot deeze of die glosfe overgehaald hebben: waarin ik echter ducht, dat hij meer zijne uitgebreide geleerdheid ten toon spreidt, dan dat hij de echte redenen van zoo verschillende leezingen opgeeft. De kerkvaders waren meerendeels zulke groote *critici* niet, als hij hen daar doet voorkoomen: 's mans werk echter op dit stuk, vertoont ons de *heinziaansche oordeelkunde*! 't Beste dat ik gisfe, is, dat ze iets van de cabbalistische verklaring van 't woord **אֶפְרַיִם** bij gerucht zullen gehoord hebben, en van hunnen stokregel, *Hij is zijn naam, en zijn naam is Hij*! In 't boek *Jetzira*, schrijven ze: *Gij zijt de verborgene van alle de verborgen, en geen geest kan u begrijpen*; zie RITTANGELIUM *ad JETZIRA* p. 162. en LAMPE, *Exerc.* 8. *ad. Ps.* 45. p. 408. 409. In den tekst zelven van 2 KON: II. vs. 14. koomt het mij voor, dat die woorden *Aph Hou*, niet tot *God*, maar tot *Elias* te betrekken zijn: *Waar is Jehovab*, dus vraagt Eliza, *de God van Elias?* ook *hij?* dat is, waar is daarenboven behalven *God*, ook *Elias?* Niet dat hij *Elias* zoude aangeroepen hebben, maar hij wendt zijne reden tot de belofte, welke *God* hem door *Elias* gedaan had. Dees had hem, zoo hij hem zag heenen gaan, eene

eene dubbele maat van den geest toegezegd: *waar is ook deeze?* dat is, waar is *de belofte*, die Elias mij van Godswegen gedaan heeft? zie P: MARTYR *Comm: b. l.*

De Jooden zijn dan in het vergodlijken van de naamen HIJ en DEEZE voorgegaan. Wanneer ze in het feest der loofhutten rondöm het altaar gingen, zongen ze: IK en HIJ *behoudt nu!* MAIMONIDES meende reeds, dat met dit gezang toegespeeld wierde op JEZ: LXIII. vs. 9. en gaf er deeze omschrijving van: GIJ, *die beloofd hebt aan allen te zullen openbaar worden, dat Gij die verlosfer van Israëel zijt, behoud nu!* zie J. E. CRAMMERUS *ad Succa p. 337.* De geleerde ALTING *Exerc. gramm. 52. p. 235.* en VITRINGA *ad Apoc. 7. vs. 10.* merken aan, dat de woorden IK, GIJ, HIJ, gevoegd bij het gebed *hosanna*, kenlijke teekens van de leere der godlijke Drieëenheid draagt, en JER: XXX. vs. 21. wordt de *godlijke natuur* van Mesfias door ~~N. 17~~ kenlijk vertegenwoordigd; zie ALBERTI *in per Crit. p. 2.* en DOUTREIN t. I. *fasc. I. p. 15. ed Germ: en t. 4. p. 163. seq. in Bibl: Brem:*

Genoeg voor eenen veelweeter gezegd, die tot de bronnen kan gaan, en die niet kwaalijk zal nemen, dat ik hem door dit korte geschrift van wichtiger amptsbezigheden te rug houde. Ik was wat getroffen, door dien Uw Welëd: Gestr. van mijne orde wat te ongunstig dacht, en dit wekte mijnen ijver op: *genus irritabile vatum!* vale & vive!

P. NIEUWLAND.

Dees brief behoort tot vroegere dagteekening, en wordt hier zonder tijdörde waarteneemen ingevoegd; geschreeven den 19 Mei 1762.

ZEVENDE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER GELEERDEN
HEERE B: F:

Over de volheerlijke plaats, HEBREËN IX. vs. 14.

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER!

Ik neem eene vrijheid, welke ik weet aan Uw: Welëerw. niet onäangenaam te zijn, om een weinig nader met dezelve over de veel bevattende plaats HEBR: IX. vs. 14. te handelen; deeze was, eenen geruimen tijd geleeden, het onderwerp van ons te famenspreken. Het onderzoek, zal zich echter het meest bepaalen tot de zegwijs, *van den eeuwigen Geest, door welchen zich Christus Gode onstraflijk heeft opgeöfferd*; want over het leerstuk van de voldoening, van welke hier met gouden letteren te leezen is, laat ik mij nu geenszins uit.

A. In de leezing *διὰ πνεύματος αἰωνίου*, koomen verre de meeste *codices* tot één toe, overëen; en sommigen, zoo overzettingen, als grieksche kerkvaders, leezen, ('t gene eerder onze gedachten versterken, als verzwakken zal) *door den Geest, die in eeuwigheid is*. Oude en latere uitleggers, waartoe Uw Welëerw. den ruimen toegang heeft, wel-

welker naamen en woorden ik even daaröm spaar, hebben, HIERONYMUS en de VULGATA navolgende, deezen eeuwigen Geest, genoemd, den heiligen Geest, welke Christus zoude aangezet, en bewoogen hebben, om zich aan Gode opteöfferen. Deeze gedachte wordt van sommigen, en ook van ons bestreeden, hoewel niet met de navolgende zwaa-
righeden, omdat bij het woord *πνεῦμα*, geen *articulus demonstrativus* is; want het is door braave uitleggenen aangemerkt, dat zulks *niet algemeen* waar is, dewijl er HEBR: II. vs. 4. en HOOFDS: VI. vs. 4. *zonder den artikel*, onbetwijfeld van den heiligen Geest, gesproken wordt: maar de reden, waaröm wij alhier min gaarne door deezen eeuwigen Geest, den derden Persoon der aanbiddelijke Drieëenheid verstaan, is,

a. Omdat de heilige schrift ons nergens leert, dat Christus door den heiligen Geest is aangespoord, om zich tot eene offerande Gode opteöfferen, wel, dat Hij zulks *uit eigene beweeging*, hoogst vrijwillig gedaan heeft; lees Ps: XL. vs. 8. *Zie ik koom om uwen wil te doen, o mijn God*, enz. de *vanzelfsheid* is hier bij de godgeleerden te recht een *hoofdverëischte*, JOH: X. vs. 18. *Niemand neemt mijn leeven van mij, maar ik leg het af*, ἀπ' ἐμαυτοῦ, *van mij-zelven*; doch dit stuk behoeft geene breede uitzetting. Hoor evenwel, hoe Paulus HEBR: XII. vs. 2. hieröp staart: gebiedende te zien, *op den oversten leidsman, en volëinder van het geloove*, die voor de vreugde, welke Hem was voorgesteld, het kruis verdraagen, en de schande verächt heeft! Moeste ik mijnen brief rekken, en doen uitdijgen, ik had de wijdluftige verklaaringen van AUGUSTINUS, CYPRIANUS, en EPIPHANIUS en vooräl van JOH: DAMASCENUS

1. 3. C. 20. p. m. 258. maar aantevoeren, doch de waarheid wordt er niet krachtiger door. Uit deezen grond hebben de godgeleerden, de Saraceenen wederlegd, die de gewilligheid van Christus lijden betwisteden; zie DAMASCENUS *op. p. 589. in discept. Christiani & Saraceni*; ze drongen deeze gewilligheid zelve aan, omdat God het oude Israël onder het oude testament opspoorde *tot vrijwillige offeranden*, EXOD: XXXV. vs. 5. de milde geever, die teffens de vrijwillige is, was Gode aangenaam, 2 KOR: IX. vs. 7. en het is naar Ps: CX. vs. 3. het merkteeken van Mesfias volk.

b. Door den *eeuwigen Geest*, alhier den *heiligen Geest* te verstaan, zoude de kracht van het apostolische bewijs niet versterken, maar in tegen-deel zeer verzwakken: want Paulus wil *wat meer* zeggen, dan dit, *dat Christus zich enkel, en alleen door aanzetting van den heiligen Geest geöfferd heeft*. Hij is er hoofdzaaklijk op uit, om *de waardij*, en *het gewigt van Christus bloed te verheffen*: hiertoe vergelijkt hij Christus bloed, en deszelfs waardij boven de offeranden van het oude testament, en maakt het besluit op van het mindere tot het meerdere: had het bloed van bokken en stieren, onder het oude testament zulk eene kracht, om lichaamlijk-onreinen van hunne vuiligheden te ontheffen, hoe veel grooter kracht en hoe veel meerdere uitwerking zal het bloed van *Jezus Christus* hebben, (*om dat dit bloed, het bloed van eenen godlijken Persoon, van eenen eeuwigen Geest is,*) om *geweetens inwendig te reinigen*! Stel nu in plaats van *den eeuwigen Geest, den heiligen Geest*, als den beweeger, en aanspoorder tot dit lijden; dan vraag ik aan eenen kundigen redeneerder, of deeze aanstuwing van den heiligen Geest, wel zulk een klem
en

en kracht aan Christus bloed bijzet, als het eerste? — en echter uit dit gezichtpunt moet de plaats verklaard worden.

c. Er wordt met ronde woorden gestaafd, *dat Christus zich door den eeuwigen Geest heeft opgeofferd!* GOMARUS *b. l.* besluit daaruit gereedlijk, *dat dus de eeuwige Geest de offeraar is, en de priester:* maar kan er van den *heiligen Geest* wel gezegd worden, dat Hij de priester is, die Christus aan Gode heeft opgeofferd? want Christus is en, de priester, en het offer. Dees naam van *priester* kwam Hem reeds toe, onder het oude testament, Ps: CX. vs. 4. HEBR: V. vs. 6. HOOFDS: VII. vs. 17. ook voegt de naam van *offer* op Hem, EFEZ: V. vs. 2. HEBR: IX. vs. 11. beide deeze benaamingen van *priester* en *offer* hebben de latijnsche en grieksche kerkvaders aan Christus, met wijdluftige woorden toegekend. Nu, ik herhaal nogmaals, dat Hij, die God was, Hij, die zich uit *ongemeetene liefde* opofferde, geene aanspooring noch aandrang buiten zich behoefde.

B. Ik zie er dies voor mij alle beweeggronden in, om *door den eeuwigen Geest* geenszins den *derden Persoon* der hooggeloofde Drieëenheid te verstaan: maar wien zullen we er dan door verstaan?

a. PISCATOR dacht om *Christus redenlijken en omsterflijken geest*; en dat de zin zij, hoe Christus zich *weetens* en *willens*, dus *met zijne ziele* zeer gehoorzaam aan 's Vaders bevel, heeft opgeofferd; door welke gewilligheid van geest, hij zich aan den Vader ten uittersten veräangenaamd heeft. *Piscator* heeft *Origenes* hierin tot voorganger gehad; doch, ook dit zal niet aangaan: want onze onsterflij-

fterflijke ziel is, ja wel een geest, maar dees wordt nergens *een eeuwige geest* genoemd; nergens wordt er gezegd, *dat Christus, zich door zijne onsterflijke ziel aan Gode heeft opgeöfferd*, zoodat die *onsterflijke ziel* de *priester* zoude zijn: te minder, daar zijn *ziel* het offer zelf zoude uitmaaken; ook zoude deeze verklaring aan Paulus hoofddoel niet zeer dienstbaar zijn, om aan Christus bloed het zwaarste gewigt bijtezetten.

b. Alles, dunkt mij, dwingt ons, om door den *eeuwigen Geest* niets anders te verstaan, dan *de Godheid van Christus*, persooneel met de menschlijke natuur verëenigd: laat ons dit stukswijze bezien:

1) Behalven het reeds aangevoerde, zal niemand ontkennen, dat het woord *geest* zeer wel voegt, en werkelijk in de schriften gebezigd wordt, om *Christus godlijke natuur* uittebeelden; meest alle de uitleggers, bewijzen dit uit 1 TIM: III. vs. 10. *God is geopenbaard in het vleesch, gerechtvaardigd in den Geest*; dat is: van en door zijne godlijke natuur, welke godlijke natuur Christus somtijds tot aller verbaazing uitliet, en betoonde met zijne menschheid verëenigd te zijn, ROM: IX. en deeze zijne godlijke natuur openbaarde Hij ook in de leevendigmaaking van zichzelven: zoodat *rechtvaardigen*, hier zegt, en, de *daadlijke vrij spraak* van de aantijgingen der Jooden, welke vrij spraak hij door de *leevenwekkende kracht* der Godheid bekwam; en, de *betaamendlijke eer* of *erken nis* van de waardigheid van zijnen onvergelyklijken Persoon; zie CALVINUS, en BEZA h. I. en DANÆUS, bij POLUS in *Synopsi*: Van gelijk vermoogen is ook de plaats ROM: I. vs. 3. *die uit Davids zaad is naar het vleesch; die krachtig be-*

beweezen is te zijn Gods Zoon naar den Geest der heiligmaaking; daar de twee natuuren zoo kenlijk omfchreeven worden: daar de *Geest der beiligmaaking*, de leevendigmaakende kracht der Godheid is, waardoor Jezus zichzelven het leeven gaf, en waardoor Hij zich *ontegenzeglijk heeft afgezonderd*, om *alleen* als een volmaakt Middelaar erkend te worden, 't gene CRELLIUS zelfs niet durfde loochenen; hoewel hij die godheid in eenen *minderen zin* verstaat, als hij behoorde. Doe er een derde plaats bij, uit 1 PET: III. vs. 18. *Die welgedood is in het vleesch, maar leevendig gemaakt in den Geest*; liever, *door den Geest*, welke *het leeven in zichzelven bad*, en waardoor Hij voorzegd had, zich na drie dagen te zullen *leevendig maaken*, JOH: II. vs. 19. HOOFDS: V. vs. 26. en uit kracht van welken Geest hij het *leeven* hiet, JOH: XIV. vs. 6. Ook zoude ik denken, dat er een bijzondere reden van nadruk is, dat de *Godheid* van Christus door Paulus met den titel van *de eeuwige Geest* omfchreeven wordt, opdat Hij zijne *nimmer stervende en onverganklijke Godheid* zoude kunnen itellen tegen de *zielen der dieren*, die geöfferd werden, en welker bloed, waarin hunne ziel den zetel had, draa verging, op de aarde uitgestort werd, en de kracht verloor; het *bloed der dieren* was, en hield in zich de dierlijke ziel van het offer, maar het *bloed* van Christus had nevens, en met zich *den eeuwigen Geest*, welke aan dat bloed eene *onverganklijke*, en *onöphoudlijke* kracht bijzette: waaröm Hij dan ook eene *eeuwige verlossing vond*, en ten wege bragt, die van eenen eeuwigen Geest, als *priester* herkoomstig, nimmer ophield; zie HEBR: IX. vs. 12. (en *de eeuwige verlossing*, waarvan Paulus gesproken had, schijnt oorzaak te zijn, dat het

woord

woord *eeuwig*, bij het woord *geest* gevoegd zij) welke dus zoowel *naar vooren*, als *naar achteren* werken kan. Met één woord, *geen dier*, *geen dierenbloed*, konde in eenige vergelijking van waardij met het *bloed*, dat met den eeuwigen Geest verëenigd was, gebragt worden. *God* kocht de gemeente met *zijn bloed*, HAND: XX. vs. 28. was even hieröm vermoogend niet slechts om *vleesch*, maar om *conscientien* te reinigen, om den leevenden God te dienen. *Het bloed van Gods Zoon reinigt*, 1 JOH: I. vs. 7. De *geheele Persoon* wordt toch zeer gepast gezegd geleeden te hebben, ondanks de *Godheid* in 't afgetrokkene *onlijdelijk* is; in welke godgeleerde stukken ik mij thans niet begeeve.

2) Mij is niet onbekend, dat PISCATOR in *Schol.* h. l. deeze bedenking tegen onze gedachte inbrengt, dat het geen werk van de Godheid is te offeren, maar wel, om offeranden te ontvangen; PISCATOR spreekt de waarheid in het afgetrokkene: maar men moet de *Godheid* alhier niet op haar zelve, en *afgetrokken* beschouwen, maar wel zooäls ze in het middelaars werk bestaat, en zooäls de zelve verëenigd met de menschheid, in dat middelaars werk bedrijvig is: *in dit derde was het werk van de Godheid te offeren*, opdat men konde zeggen, dat de *geheele Christus* zichzelven geöfferd had, elke der natuuren het haare toebrenkende. Paulus zegt ook in onze plaats met veel naauwkeurigheid, dat CHRISTUS zichzelven heeft opgeöfferd door den eeuwigen Geest. *Christus* nu is een naam der twee natuuren, een naam van den *geheelen Persoon*.

3) Met

3) Met de oude en versleetene tegenwerping der Sociniaanen behoeft ik mij niet lang optehouden: *Indien Christus gezegd wordt aan Gode voldaan te hebben, zoo volgt, of, dat Christus de hoogste God niet is, of, dat de hoogste God aan zichzelven voldaan heeft; 't welk ongerijmd is.* Dit laatste ontkennen wij: wij zien daarin nog niets ongerijmds! Gods wegen zijn de onzen niet: wij spreken met de schriften, welke zeggen, *dat God de weereld met zichzelven in Christus verzoend heeft.* Daar ligt hier wel een groote verborgenheid in, waarbij wij niet kunnen reiken, en waaröver wij moeten uitroepen: *ô diepte!* maar daarom ontkennen wij het niet, en meenen, dat het zich uit het onderscheiden begrip van de godlijke Persoonen, en van hunne onderlinge verschillende *natuurlijke betrekkingen* zeer wel laat verklaren: de godheid in *de tweede maniere van bestaan*, voldoet aan de godheid *wezenlijk* aangemerkt: En wie weet niet, hoe men ouds heeft bijgebracht het voorbeeld van dien richter, die eene wet gegeven had, dat een overspeeler met verblindings van zijne oogen zoude gestraft worden, zijn eigen zoon viel in dat euvel, en hij voldeed aan de wet, door één oog aan zichzelven, en één oog aan zijn zoon te laten uitgraaven.

C. Ei zie nu, welëerw. Heer, hoe rijk deeze verklaring is in nuttige en heilvolle gevolgen; dus besluit ik:

a. Zoo is dan deeze voldoening *allervolledigst*, herkoomstig en ten uitvoer gebragt door *eenen eeuwigen Geest*, dat is, door *God-zelf!* naar den Persoon is hier het werk.

b. Zoo

b. Zoo is dezelve in staat, alle de zonden van alle tijden, en, zoo Gods wijsheid het niet belet, van alle menschen wechteneemen. Wie hoorde ooit, voor of na, van zulk een *zonderling* offer? dat in plaats van eene dierlijke ziel, vergezeld wierde van eenen eeuwigen Geest, ten naauwsten met dat bloed verëenigd, en met hetzelfde werkende. Laat een Sociniaan ons hier niet uit het spoor dringen met te zeggen, *dat men het gewigt der daaden niet kan afmeeten naar het gewigt van den daader*: want wij geeven toe, dat ja natuurlijke en zedenlijke daaden, zooäls dezelve aan elken mensch gemeen zijn, hunne waardij niet ontleenen van de waardigheid van den persoon: een keizer moet zoo wel gehoorzaam zijn aan God, als de geringste boer: en de gehoorzaamheid van den eersten heeft geen gewigt boven die van den laatsten. Dat een vorst eet en een bedelaar eet, is van gelijke waardij: maar, men mag niet besluiten van de *physike daaden*, die tot ieders last liggen, tot de zedenlijke daaden, die in de plaats van eenen anderen, en terzijner baate worden ondernoomen. Zal, bij voorbeeld: een keizer, die voor eenen gevangenen tusschen treedt, niet meêr uitwerken, dan dat een gemeen man zulks onderneeme? zal een vermoogend en schatrijk mensch met ééne handteekening niet meêr gevangenen lossen, als een arm mensch gedurende zijn geheele leven? zet in zulke gevallen de waardigheid van den persoon geen gewigt aan de zaak zelve bij? Ja, redeneert Paulus in onze plaats niet vlak tegen de stelling van Socinus aan? — Hij vergelijkt de offeranden van den ouden dag met Christus offer: die van het oude testament, waren alleen in staat om eene lichaaamlijke reiniging ten wege

te brengen: maar, omdat Christus offer uit hoofde van perfoons waardigheid, de offeranden van het oude testament overtrof, zoo was ook de waardij en het gewrochte van hetzelfde onëindig meer vermoogende, om gewetens te reinigen; want, zoodanig als de oorzaak is, zoodanig is ook het gewrocht.

c. Dus kunnen wij ook van hetzelfde ons de *reinigmaaking* onzer zonden op de volledigste wijze, geloovig te gemoete zien! Vader CHRYSOSTOMUS heeft hier aan alle zijne welspreekendheid den teugel gevierd; zie hem, want, de plaats valt wat lang, om in 't grieksch en in 't latijn uittefchrijven, *Hom: 45. in Joh. t. 2. p. 118. ed. Bas.*

En hiermede besluit ik mijnen brief, die aan godgeleerde beminnaars van het werk der voldoening, en dus ook aan Uw Welëerw. niet ongevallig zijn kan. Ik ben,

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER,

T. ex animo T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den laatsten Sept. 1774.

A G T S T E B R I E F.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER GELEERDEN
HEERE J: B: *Eccl: A:*

Over PREDIKER X. vers 20. b.

WELËERW: ZEER GELEERDE HEER!

*W*ant het gevogelte des hemels zoude de stemme wechvoeren, en het gebleugelde zoude het woord te kennen geeven. Ik dank Uw Welëerw. voor de zeer geestige, aan mij medegedeelde gedachte, dat er mogelijk gespeeld wordt op de *huisvogelen*, die men heeft aangeleerd de menschlijke stem, en menschlijke woorden na te zeggen, bij voorbeeld: de *exters* en *papegaaien*; 't welk eenige waarschijnlijkheid bekooft, om dat er even te voeren van de *binnenkameren*, waarin men deeze vogels doorgaans onderhoudt, gesproken was. Deeze gedachte is ook opgewekt door den schranderen JOH: H: MAJUS Obf. f. l. i. p. 122. die met veele getuignissen der oude schrijveren staft, dat de kinderen der ouden zich met zulke, en soortgelijke vogelen gewoon waren te vermaaken; maar, of die kunst, om de vogels te leeren spreekken, tot den leeftijd van Salomo opklimt, weet ik niet. En, genoomen dit ware zoo, dan, dunkt mij, zoude het
nog

nog niet wel ftrooken. Want deeze vogels brengen geene andere woorden uit, dan *dewelke zij aangeleerd hebben*; en alhier wordt van willekeurige woorden gesproken, van vloekwoorden, welke maar ééns, en wel in 't verborgten, tegen den koning geuit worden. Ook zal niemand, gis ik, behaagen fcheppen in de vergezochte, en zeer wankel-geftaafde gedachte van SCHLICHTER in *Decimis f. Obs.* 19. p. 175. die er, (hoe koomt er een mensch aan) den *Mesfias* door verftaat, *welke de verborgene gedachten en woorden der menschen voor het licht zal brengen*. Beter en eerder zoude het dan nog aangaan, dat men de toefpeeling maakte op de *briefduiven* der ouden, welke men oudtijds, en nu nog, in het oosten geleerd had, de brieven spoedig overtebrengen naar de plaatfen, in welken ze waren opgevoed; waar van men weet, dat ook in het beleg van Leyden gebruik gemaakt is, en van dewelke BOCHART in het Hoofdstuk over de *duiven* breedvoerig fchrijft; waar bij men KHUNIUS *ad AELIANI V: H.* l. 9. C. 2. en COTOVICUS, in *Itin: Hieros.* l. 3. C. 24. kan naarflaan. Maar, zoo BOCHART, wien men zulke foort van dingen veilig aanbetrouwt, waarheid fpreekt, dan is dit *brievendraagen der duiven* niet recht in gebruik geweest, voor in de twaalfde eeuw: want het is een joodsche fabel, dat Jozua, de vijf koningen overwonnen hebbende, daarvan kennis zoude gegee hebben aan *Eleazar*, door eenen brief gebonden aan de vleugelen der duiven. Hadde men zich van de eenvoudigheid niet te veel willen verwijderen, men hadde dra kunnen begrijpen, dat Salomo's gezeg geheel *spreekwoordlijk* te verftaan zij, om fterk afte maanen, dat men zelfs den koning in het geheim, daar geen vreeze fchijnt

te zijn, dat het ruchtbaar worden zal, niet lasteren noch vloeken moet: want de koningen hebben veele oogen en veele ooren, *κωρυναῖοι*, door welken hun, fomtszeer verhoolene dingen worden aangebragt, waaröp niemand nadenken had; gelijk men de *auriculæ* van *Midas* zoo begrijpt, en zooäls *Dionyzius* door buizen en trechters alles hooren konde wat in de gevangnis ommeging. Men hiette dit *auricula Dionysii* het oor van *Dionyzius*. Wat dunkt Uw Welëerw. gaat deeze verklaring niet ruim zoowel aan, dan dat men eenen Jood bijvalle, die door *den vogel des hemels* de *ziel* verstaat, welke eenmaal naar den hemel zal vliegen, en door *het gevleugelde* den engel, die de ziel derwaards geleiden zal; of *Raziël* den engel, die op den berg Horeb zit, en *Elias*, die als een arend de lucht klieft, om alle de geheimen op aarde te ontdekken: neen! *Salomo* wil, dat er bijna niets zoo geheim achter de tapitserijen, en de muuren kan gezegd worden, 't welk niet voor het licht zal gebragt worden; *het gezegde in het oor wordt fomts gepredikt op de daken!* ja, *Salomo* is hier zoo naauwkeurig, dat hij het *in de gedachten* niet wil gedaan hebben, om dat *ongeuitte gedachten* door zonderlinge wegen van de voorzienigheid kunnen bekend worden. Er zijn toch in Gods woord verscheidene *κρυφαὶ γνῶμαι*, *sententiæ proverbiales*, die wel niet voor *spreuken* worden opgegeeven, maar die daaröm echter de *vorm* en het gebruik van spreekwoorden hebben; waaröver men geen berouw zal hebben, als men *GLASSIUS* in *Rhet. f. tract. 1. C. 21. p. m. 1410. 1411.* zal vergelijken; en waartoe die nuttige bijbeltolk ook deeze plaats betreklijk maakt: verre zij het dan van ons, deeze plaats zoo te misbruiken, alsöf ze strekte tot bewijs, dat

dat Salomo de *vogelwichelaarij* zoude verstaan hebben, welke hem de zeggingen, en verrichtingen van sommigen, door vaste teekenen zoude hebben doen weten. Mij valt hier bij, een wonderlijke verklaring, die mede sterk in het allegorische uitloopt, over MATTH: VIII. vs. 19. en 20. *De vossen hebben holen, en de vogelen des hemels hebben nesten, maar de Zoon des menschen, enz: te weten: zeker iemand belooft aldaar, den Heiland te zullen volgen, als discipel, maar Jezus waarfchouwt hem, dat hij toch geene verkeerde reekening zoude maaken, want, dat hij het naar het uitwendige, indien hij het uit vleeschlijke inzichten deede, zoo wél bij Hem niet zoude hebben, als bij zijne oude en voorige meesteren. Deeze oude en voorige meesters zoude de Heiland alhier vossen, en vogelen des hemels noemen: vossen, want ze waren inhaalers roovers en vrijbuiters, die, even als de vossen, de prooi in hunne holen sleepten, en hunne leerlingen door valsche leer vermoorden; vogelen des hemels, vanwege hunne hoogvliegende spitsvondigheden, tellers van torens, die hunne nesten in hooge bespiegelingen maakten! Deeze glosfe is mij wat te hoog! ik kan dezelve ook niet wel plooiën met het flot van het vers, 't gene immers eenvoudig naar de letter dient gevat te worden: maar de Zoon des menschen heeft niets daar Hij het hoofd kan nederleggen. De figuurlijke zin van deeze woorden heeft echter kunnen toelachen aan FLACIUS ILLYRICUS, in *clave*, parte 1. p. 1339, aan EWALD *Emb. f. parte 2. p. 321*. Doch wat zweem van noodzaake is er, om de letter te verlaaten, die zeer natuurlijk, en ongedwongen rolt, was dan de zinneprent van *wolven* niet ruim zoo gepast geweest? De wolf*

teekent eerder de roofzucht, en de *vos* de fchrandere arglistigheid! HooGL: II. vs. 15. wat doet hier de spitsvondige hoogvliegendheid der joodfche meesteren uitgemeeten te worden, bij iemand, die van gemak en voordeelen moet afgetrokken worden? ook voorzagen de joodfche meesters hunne leerlingen *toen* niet van noodig onderhoud, 't gene echter ingewikkeld onderfteld wordt, fchoon het in oude tijden bij de profeten zich dus toedroeg: De Heer SCHARBAU heeft goed gevonden tot verdediging van den letterlijken zin een geheel Hoofdstuk aftezonderen, *Obs. t. 3. C. 16. p. 600. seq.* hij is overwaardig, om alhier vergeleeken te worden. Bijzonderheden heb ik thans niet; dus, het overtollige gaarne afknijpende, blijft er niets over, dan Uwe Welëerw. te zegenen, en vriendbroederlijk te groeten,

P. NIEUWLAND.

Dees, mede te laat ontdekte brief, behoort tot het jaar 1759. den 18. Januarij.

NE.

NEGENDE BRIEF.

AAN DEN WELĒDELEN GESTRENGEN
HEERE J: D: T.

*Over de GLOBE, en het KRUIS boven dezelve, op
de oude penningen.*

Met Uw Welĕd. Gestr. handel ik liefst over zaaken, die een of ander stuk der *letterkunde* betreffen, dewijl ik nooit anders, dan verrijkt en meêr weetende, uit uwen letterschat te rug koom: *nunquam non doctior recedo!* Ô mogte ik Uw Welĕd. Gestr. eens overhaalen, om deszelfs lettervolle brieven aan het gemeen niet te onthouden! Wij zijn voor ons zelve niet gebooren, en wat zegt ons weten, indien een ander niet weet, dat wij het weten: alle goed deelt zich gaarne mede! wat nut doet de kandelaar onder de koornmaat!— Nu, ter zaake: Vanwaar is het toch herkoomstig, dat men op de penningen dikwerf een *globe* ontmoet, boven welke een kruis geplaatst is, waaröp de vorsten, of met den arm leunen, of 't welk ze op de hand draagen? — 't Schijnt mij toe, ten zij Uw Welĕd. Gestr. mij beter leerde, dat de Christenkeizers er het *kruis* bij gedaan hebben, daar de voorigen de *globe* enkel draagden. ISIDORUS Orig. l. 18. C. 3. leert ons, dat er de keizers door wilden beduiden, *hoe de weereld aan hun, als aan alleenbeerscheren onder-*

worpen was ! *Augustus* zoude de eerste uitvinder daarvan zijn. Trouwens *MARTIANUS CAPELLA* l. i. *de nupt. Merc: & Phil:* verdicht, dat *Jupiter* in den raad der goden met zulk eene globe zat, en, de omschriften van *Rector orbis*, en *Dominus mundi*, staaven deeze gedachten: zijn de kleine kruisjes er voor de tijden van *Valentinianus* niet bijgekoomen, daar men voorheenen slechts een beeld van overwinning daarop zag, 't welk aan den vorst een lauwerkransje bragt ? *SUIDAS* in V. *Justinianus* geeft er de natuurlijke reden van, dat de keizers hun geloof in het kruis, door 't welk de keizers heeren der weereld geworden waren, hiermede openbaar maakten. *Carolus Calvus*, onder de westelingen, verschijnt met die houding op de penningen, en *Benedictus* de VIIIste heeft aan *Henricus den tweeden* eene verëering van zulk eenen gouden appel, met diamanten, en een kruis omzet, gedaan. Deeze globe werd eigenlijk *palla* genoemd, van een oud duitsch woord, *paleijen*, 't gene de weereld uitdrukt, of van het fransch *balle*. De rijngraaf van de Palts reikt dezelve bij de krooning aan den keizer toe, volgens de gouden bulle van *Karel den vierden*: ook was dit teeken den franschen, ja den jeruzalemschen koningen, in de middenëeuwen tot rijksfieraad vergund. Veel is daarvan gezegd door *DU CANGE* in *disf. de Inf. Ævi Numism.* §. 18. 19. p. m. 15. 16. en niet minder door *LIPSIUS* l. 2. C. 16. de *cruce*, en uit hem door *DILHERRUS* in *farr: rit.* p. m. 24. Ei zie eens uwen *Gothofridus Viterbiensis* in, welken ik niet bezit; ik meen dat hij er van zingt:

*Aureus ille globus Pomum vel Palla vocatur
Quando coronatur, Palla ferenda datur.*

De

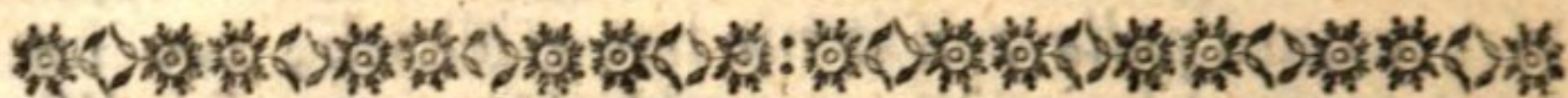
De Hoogduitschers noemen hem *reichsäpfel*. Het woord *palla* zelf is uit het grieksch, zoo het schijnt, herkoomstig, want HEZYCHIUS schrijft, *πάλλα, σφαίρα ἐκ ποικίλων νημάτων πεποιημένη*. alwaar de uitleggers eene schoone plaats uit EUSTATHIUS in *Hom. O. Z. vs. 115. p. 1554.* bijhaalen, in dewelke *πάλλα* met het romeinsche *pila* gewisfeld wordt; doe er bij SALMAZIUS *Lect: in Solin, p. 530. b.* de oude taal der Latijnen noemt het *polla*, en FESTUS heeft *pollit pro pila ludit*, die *kaatsr met den bal* hiet *pollio*, *ὁ παλλοῦράφος*. zie DACIER ad FESTUM, p. 354. of het nederduitsche *bal*, hier niet eigenaartig van afstamt, laat ik Uw Welëd. Gestr. beoordeelen. Nu, in verwachting van Uw: Welëd. Gestr. wederantwoord, waaruit ik mij eenen goeden voorraad van geleerdheid beloof te zullen opdoen, maak ik deezen brief, met pligtpleeging spoedig ten einde.

T. T.

P. NIEUWLAND.

Ook dees brief behoort
tot het jaar 1759.
den 24 Mei.

TIENDE BRIEF.

AAN DEN WELËERWAARDIGEN ZEER GELEERDEN

HEERE J: J: B:

*Bebelzende, de redenen, voor het houden, en
bijwoonen van den openbaaren godsdienst.*

WELËERW: HEER, HOOG-GEÄCHTE
MEDEEROEDER!

Naar de maat, dat het vrijgeestig denken de overhand neemt, naar die maat vervalt ook de openbaare godsdienst! Zij die op dit stuk de noodige aandacht geeven, merken op, dat in veele volkrijke steden het opkoomen tot den godsdienst niet geëvenredigd is naar het bereekend getal der ledemaaten: de openbaare kerkgebouwen, die er in de steden zijn, leveren er de preuven van; tegen ééne kerk, die gevuld is, staan er verscheidenen over, daar een stem in de woestijn roept. Indien een vierde van de ledemaaten en van de gedoopten op eenen rustdag zich laat verzamelen, zal men de proportie tot het geheel wel hebben opgemaakt, en zien, dat er voorwaar niet veel te roemen valt op het wél en talrijk, opkoomen, waarvan men in veele gemeenten zoo hoog opgeeft! Ik heb lang begreepen, dat, behalven den geest van laauwheid, en onverschilligheid, de reden hiervan gelegen is, omdat de belijders doorgaans hunnen godsdienst op geene be-

beredeneerde wijze verstaan, en dus niet onderleid zijn in *de gronden van betaamendlijkheid*, waarop het bijwoonen van den openbaaren godsdienst rust. Ik heb dezelve, veele jaaren geleeden, in eene leerrede poogen aantebinden, doch een gesproken woord wordt van weinigen gehoord, en verliest dra den indruk: mag ik des *het hoofdzaaklijke* daarvan in dezen brief, ter baate van hun, die denzelven zullen willen leezen, bevatten? --- laat ons daartoe stilstaan:

I. *Bij den aart en het innerlijke wezen van den openbaaren, en uitwendigen godsdienst*; dezelve bestaat hierin: dat de leden van de maatschappij zich met onderlinge toestemming laten vinden op bepaalde tijden in daartoe vastgestelde plaatsen, om den Regeerder van alles staatlijk te danken voor zoo veel goeds, als ze in algemeene en bijzondere betrekkingen van Hem ontvangen, om zich over zijne deugden, volkoomenheden, en werken godsdienstig en aanbiddende te bewonderen, en te roemen; Hem ootmoedig te voete te vallen om de aanhoudendheid van allen zegen, om de afweering van het kwaad, betoonende dus vertrouwen te stellen in zijne goedheid, en in zijne magt, en om vervolgens te openbaaren, dat wij onzen wil aan den zijnen door gehoorzaamheid begeeren te onderschikken, niet alleen in het verborgene, maar ook in het openbaar voor onzen naasten; waartoe men nu een aantal van bijzonderheden zoude kunnen betrekken, als bijvoorbeeld *den eed* enz: De beroemde THOMAZIUS, part. I. *Eth.* C: 3. en *Jurisp. div.* l. 2. C: 1. §. 2. heeft getwijfeld, of men uit de enkele aan zichzelf gelatene reden de noodzaaklijkheid van dezen openbaaren godsdienst zoude kunnen staaven; ei zie, wat

wat hem aan het twijfelen help! Ciceró l. 2, *de nat. Deor. C:* 21 boekt, dat de godsdienst niet in plegtigheden, maar, in het gemoed gelegen ware: *non in ritibus, sed in animo positam:* ook behooren de plegtigheden enkel tot het welvoeglijke, en de offeranden zijn stellige en willekeurige inzettingen; daarënboven, zoo houden de redenen, waaróm wij de menschen looven en prijzen, in God op; God kent ook onze nooden grondig, en zal door geen gebed tot het veranderen van zijne besluiten worden, aangezet: doch Uw. Welëerw. verlicht oordeel blaast deeze bedenkingen dra wech: de uitwendige eerdienst is niet noodzaaklijk aan de zijde van God: God heeft zoo min onze uitwendige lof- en dankzeggingen noodig, als onzen inwendigen godsdienst, zijnde Hij in zichzelven hoogst gelukzalig; 't gene in zoo verre reeds van ouds door den wijsgeer *Demonax* bij *Lucianus* is aangedrongen; maar, dit hindert niet, dat daaróm deës eerdienst *ten opzichte van ons* niet noodzaaklijk zoude zijn.

1) Immers hangen de vermoogens van onze lichaamen niet minder van God af, als die van onzen geest, en dezelve moeten ook tot Gods eer zijn ingericht.

2) Ook zoude de inwendige eerdienst zonder den uitwendigen koud en als bevroozen zijn, althans ten opzichte van den medemensch, en van de maatschappije: de mensch kan niet af zijn, om zijne inwendigen aandoeningen, en gevoelens naar buiten te openbaaren; en

3) De *eenstemmigheid* van veelen in dit stuk, zet aan hetzelfde vuur en leven bij, om elkanderen

op

optewekken, en aantespooren; het is dus zeer wel van LIVIUS l: 5. C. 51. *Hist.* aangestipt, *omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus*, dat het altijd heeft welgegaan aan volken, die de goden dienden, en kwaalijk aan hun, die dezelve niet dienden; zie BARBEIJRAK, *ad Puffend. de J. N. & G.* l: 2 C: 4. § 4. er behoort immers in de *maatschappij*, waaröver de voorzienige God zijne weldaaden uitstort, een plegtige erkentnis te zijn, dat men de goede giften en volmaakte gaaven van Hem ontvangt: en, gelijk de dankbaarheid omtrent *eenen enkelen persoon* zeer redelijk en betooglijk is, zoo moet zulks ook waar zijn in eene geheele beweldaadigde maatschappij: reden genoeg, dat de wijze Heiland aan de zoodanigen de belofte doet MATTH: XVIII. vs. 20. Trouwens, laat ons het oog eens vestigen op den aart van de apostolische uitwendige vergaderingen, in zoo verre dezelve openbaar kunnen genoemd worden.

a. Men vergaderde in Jezus naam; men beleed opendlijk de wezenlijke artikelen van het Christendom in het zelfde geloove, en in liefderijke vereëeniging met elkanderen; lees HEBR: X. vs. 23. 25. HAND: XI. vs. 26.

b. Men bediende er doop en avondmaal, als zichtbaare zegelen van deeze opendlijke belijdnis, ROM: IV. vs. 11. HOOFDS: VI. vs. 3. I KOR: XI. vs. 26.

c. Men bad en zong er, waarin het danken vervangen is, HAND: XVI. vs. 25. EFEZ: V. vs. 10. MATTH: XVIII. vs. 19. 20. men stichtede en leerde elkanderen door het leezen, en het ver-

verklaaren van Gods woord, H A N D: IX. vs. 10. vergeleeken met N E H E M: VIII. 2, 3, 8, 9.

d. Men reikte giften uit voor de behoeftige medeleden I K O R: XVI. vs. 1, 2. H A N D: XV. vs. 21. M A T T H: IV. vs. 23. en in allen deezē bragt een ieder het zijne toe, tot de voorschreevene einden.

e. En, trouwens, dit openbaar God dienen is aan geenē staat van val, of verkeerdheid verknocht, de rechte mensch had er dezelfde *onveränderlijke gronden* toe; men leere dit uit de voordaad der engelen in de hemelen, J O B XXXVIII. vs. 7. J E Z: VI. vs. 3. L U K: II. vs. 13, 14. dit behoort tot de wet, die in het hart geschreeven is, R O M: II. alle volken stemmen daarom hier gereedlijk in, als of ze de wet hadden hooren afkondigen God zegende den zevenden dag, en heiligde denzelven! hiervan leverden Kaïn en Abel, in 't ochtendkrieken van de weereld, de bewijzen: hoewel ik van het offeren als offeren, zijnde een *stellig gedeelte* van den openbaaren godsdienst, gaarne eene instelling erken: men begon 's Heeren naam aanteroepen G E N: IV. vs. 26. zoodra de reden God als den souverainen Opperheer leerde kennen vielen de volken tot een geleidelijk besluit van zijnen dienst; zie hier R O L L I N in zijne nuttige *maniere d'enfeigner & d'etudier les belles let: t. 4. p. 261.* In dit denkbeeld van God aanteroepen liggen de denkbeelden van *tijd en plaats*, dus ook van *het staatlijke en openbaare* opgewonden. Hiertoe behoorde de *schifting van rein en onrein vee*, voor den zondvloed bekend, G E N: VII. vs. 3. H O O F D S: VIII. vs. 20. 21. Wat waren toch de veelsoortige offeranden onder de *sinaitische huishouding anders*, als *lof. belij-*
nis

nis-en boeteteekens opendlijk ten toon gespreid, anders, dan goede verstandhoudingen, die er tus-
schen God en dit volk plaats hadden, Ex: XXXIV.
vs. 3-11. en Ps: L. vs. 5. 't welk in volgende
tijden ten opzichte van veele bijzonderheden ver-
fraaid en uitgebreid is, als, bij voorbeeld, de *stem* en
het muziek der instrumenten, 't welk de hartstogten
aanblies 2 CHRON: XXIX. vs. 25. 1 CHRON:
VI. vs. 31. 32, NEH: XII. vs. 46. waarbij de
staatlijke leering van de wet van zeven tot zeven
jaaren behoort, DEUT: XXXI. vs. 9-13. 't welk
tot in de tijden der apostelen duurde, HAND: V.
vs. 21 door dit alles werd de oorspronglijke eer-
dienst der aardsvaderen slechts wijder uitgezet: en
wat is er toch dat in dit stuk eenigzins naar scha-
duwen riekt? wél te verstaan, niet voor zooverre
het de stellige uitbreidingen betreft, maar zooveel
het gronddenkbeeld, slechts verscheidenlijk gebij-
zonderd, aangaat, en 't welk de Christen-gods-
dienst tot eene zeer redelijke eenvoudigheid ge-
bragt heeft.

f. Laat ons nu eens stil staan hier bij, dat het
pinksterfeest, dat de uitstorting van de geestgaa-
ven als 't ware de plegtige inwijding van den open-
baaren dienst onder het Christendom geweest zij
en denzelven voor altijd gevestigd hebben, ten be-
tooge van het woord JOH: IV. 20, 21. *De uure
komt* &c. waardoor de Heiland kenlijk gewild heeft:

1. Dat men het inwendige geloof van zijn hart,
uitwendig zoude te kennen geeven door teekens
naar buiten: die enkel inwendig in Christus gelooft
is geen volledig Christen, de belijdnis moet het
openbaar maaken, MATTH: X. vs. 32, 33.
MARK:

MARK: VIII. vs. 38 Men leeze deeze opmerkelijke plaatsen na, men redeneere uit I KOR: VI. vs. 20. Wat zegt het, *God te verheerlijken in zijnen geest?* het zegt, dat men de belangrijke waarheden, welke aan ons geöpenbaard zijn, met innerlijke vreugde ontvangt, dat men geheel doortrokken is van eerbied, en liefde tot dezelve: *God te verheerlijken in zijn lichaam* zegt, de innerlijke gevoelens van zijn hart in de weereld naar buiten openbaar te maaken door de werktuigen van zijn lichaam, door alle de vermoogens die in hetzelfde zijn om anderen te kunnen stichten, 't zij woordlijk 't zij zaaklijk, MATTH: V. vs. 16. Dus kan God niet geheel en volledig verheerlijkt worden, zonder *uiterlijken*, en *openbaaren godsdienst*: de godsdienst moet eer, en luister ontvangen van en door hun, die denzelven belijden; bij voorbeeld: hoe kan openbaar worden, wat en hoedanig de liefde tot den naasten is? die echter een hoofdgebod van het euangelium is, indien de uitwendige en openbaare beöeffening niet kenlijk maakt wat er in het hart schuilt; nu, 't gene waar is in elk ondeelbaar onderwerp, is waar van de geheele maatschappij, gevolglijk is de openbaare godsdienst noodzaaklijk; en wel:

2. *De openbaare bijeenkomsten der Christenen onder elkanderen zijn noodzaaklijk om, en vanwege deeze openbaare belijdnis; want in deeze openbaare belijdnis liggen de volgende stellingen opgewonden: dat men door Jezus Christus aan Gode den gemeenen eerendienst toezwaaiet.*

a Van al hetgene wij Hem in 't gemeen verschuldigd zijn.

b Dat

b Dat men zijne gemeenschap, en de beoëffening van die gemeenschap onder de Christenen duidlijk door teekens te kennen geeft, bewijzende daardoor naar buiten onze gemeeneinstemming in het euangelium, en doende al wat mogelijk is aan onze zijde, om ons onderling te sterken in dat geloof. Immers door middel van den openbaaren godsdienst ontvangt men eene hebbelijkheid, en eenen smaak van den godsdienst in 't algemeen, dewijl men daar grondig onderwijs bekooft; Gods woord hoort lezen en prediken; Gods genadige belofte van zijne tegenwoordigheid aldaar, bezit; en dewijl de daaden van lezen, zingen, en bidden zekere soort van *stille eerbied*, en *heilige gemoeds-aandoening* in de staatlijke beoëffenaars veroorzaaken. Nu doet het grootlijks tot staaving van onze stelling, dat de Heiland in het nieuwe testament meer dan eens gewaagt, dat er onder zijne bediening en huishouding een andere kerk zal zijn, dan die der Jooden; dat deeze kerk zoude gevestigd worden door de prediking van zijne apostelen, en dat ze voor alle de volken zoude openstaan; alomme uitgebreid worden; dat er een onderling en gemeen geloof onder alle de leden zoude stand grijpen; een broederlijke verëeniging post vatten; en een zuiverder, edeläartiger, en geestlijker dienst door Jezus Christus aan Gode worden toegebracht; zie LUK: XVI. vs. 16. MATTH: IV. vs. 13. 14. JOH: III. vs. 5, 15, 18. MATTH: XXVI. vs. 28. H: VIII. vs. 11. XXVIII. vs. 19. XXI. vs. 43. XXIII. vs. 2. JOH: IV. vs. 21. 24. op dien voet stelden het de apostelen in, MATTH: X. vs. 27. vormden gemeenten, stelden leeraars en opzieners aan, HAND: XIV. vs. 23.

3. Dit stuk wordt in het nieuwe testament als een stuk van *geweeten* aangemerkt; want in het
II. Deel. Ss for-

formeeren en doen bijwoonen van den openbaaren godsdienst moesten de apostelen hun gewee-
ten kwijten, onafhankelijk van alle tijdelijke magt,
die tegenstand bood. Christus had hun gezegd:
Vrees niet de genen, die het lichaam kunnen dooden, --
ingevolge hiervan offerden ze hun geheele leeven
daaraan op, dat ze onbedremmeld overal het
euangelium lieten hooren, zonder de bedreigin-
gen van de oppermagten te schroomen; toonen-
de dus, dat het formeeren van openbaare famen-
koomsten behoorde tot de inrichting van hun
plan.

4. Laat ik behalven dit alles nog moogen re-
denkavelen uit *de evenredigheid van alle corpora*, of
openbaare genootschappen: Er worden geene open-
baare lichaaamen in eenige maatschappij gevon-
den, of dezelve koomen op gezette tijden te
samen, om den welstand, bloei, en orde in de
maatschappij, waartoe men betrekking heeft te
handhaaven en te bevoorderen; ze bezitten alle
hunne wetten en keuren, ook betoonen zij door
de algemeene famenkoomst de zucht en poo-
gingen, om het aan hun genootschap te doen
welgaan: redeneer nu slechts van het *gelijke*, of
liever van *het mindere tot het meerdere*, -- zal dan
niet deeze maatschappij, [die een hoofd boven al-
len, die ingericht is, om haare leden tot in het
onëindige te volmaaken, om aan Gods volkoomen-
heden eenen luister bij te zetten, welken dezel-
ve door de natuur-en redenleer nimmer zouden be-
koomen hebben] zal, herzeg ik, deeze maatschap-
pij zich niet *openbaar in de weereld vertoonen*? zul-
len de leden geene eenstemmige poogingen doen,
opdat die volkoomenheden van God opendlijk,
in het midden van eene weereld, die in het boo-
ze ligt, te midden van het zich opendlijk vertoo-
nen-

nende rijk van den satan, erkend, en verluisterd worden, daar de hemelen in het natuurrijk Gods eer verkondigen, en het uitspanfel zijner handen werk? -- Moet God als Schepper, en voorzienig Opperheer meer bekend worden in de zichtbaare weereld, dan als Herschepper, en genadige Vader? - moeten er over groote tijdlijke overwinningen, of zonderlinge reddingen openbaare gedenkteekens worden opgericht, jaarlijkse gezette *gedenkdagen* worden ingesteld, waarin de geheele maatschappij deel neemt, en zal het werk van zondaars te verlossen door Christus Jezus geene blijvende gedachtnis hebben in de kerk van het nieuwe testament!

Alle deeze redenen, te hoop alhier slechts terneder gesteld, kunnen van een aandachtig gemoed haare uitbreidingen ontvangen: en die zelfde aandacht kan dezelve tot het groote oogpunt in deeze verhandeling brengen, tot overtuiging en beschaaming van laauwe, en ongodsdienstige Christenen, die het hunne, uit diepe onkunde niet schijnen te willen toebrengen, opdat God en onze zaligmaaker opendlijk met één hart, en met éénen mond verheerlijkt worden; waartoe ik uit Ps: LXXII. biddende besluit: *Geloofd zij de Heer, en geloofd zij de naam zijner heerlijkheid tot in eeuwigheid, en de aarde zij zijner heerlijkheid vol!*

Voorts zij de loop van Uw. Welëerw. bediening gezegend, en de uitkoomst van uwe wandelingen, de zaligheid! Ik ben,

*Pl: Ven: Symmista.
T. T.*

op mijnen 52sten verjaardag
den 16 Sept. 1774.

P. NIEUWLAND.
ELF.

E L F D E B R I E F.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOG-
GELEERDEN HEERE P: H:

Over EZECHIËL XXXIII. vs. 25. en 26.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Een zonderlinge uitdrukking, vooräl in verband met het vooräfsgegaane! *Gij staat op u lieder zwaard! gij eet vleesch met of γ op het bloed.* De eerste zegwijs wordt mijnes inziens, van onze randschrijvers, die anders groote mannen zijn, niet te gelukkig getroffen: ze verklaaren dezelve van een stoutmoedig vertrouwen, 't welk ze op hun zwaard of krijgskunde hadden, en doen er nog iets soortgelijk bij, dat naar uitdaaging van anderen ten strijde zweemt: immers de samenhang vergewist ons, dat er een samenloop van oude oostersche afgodische plegtigheden opgenoemd wordt; en uit dit oogpunt behoort deeze zegwijs het noodige licht te ontvangen. 't Geheugt mij, dat ik in het eerste Deel mijner *Lect. Mem.* hiervan iets ter loops, bij gelegenheid van iets anders, ter neder gezet heb: naamlijk er wordt aangespeeld op de offeranden voor de dooden, ter verzoening van de zoogenaamde Manes; deezen slurpten greetig, naar de oude denkwijze het bloed in: en, om hen hiervan te rug

rug te houden of te weeren, *hield men post met een glinsterend zwaard, waarvoor de Manes (hun gebeuzel brengt, dit mede) zeer bang waren; dus hinderden ze de zielen niet, voor wien eigenlijk het bloed geplengd werd, en die hetzelfde moesten drinken, om op de vraagen der wichelaaren te antwoorden: het hebreeuwsch מַחֲלָל zegt eigenlijk een vlam; dus hier, het schitteren van een blank zwaard, of spies, met welke men heenen en weder wapperde: de oude Magi waren toch vol van vreemde potsmaakerijen; zie DIETERICUS Ant. V T. p. 129. Men heeft bij HOMERUS in 't begin van de elfde Odyssea het verhaal, dat Ulysses bij den priester Tirezias om raad kwam, en om de waarzeggende ziel uittelokken, bereidde hij eene groeve, die van offerbloed stroomde; en uitte deeze woorden:*

Ἄντάρ ἐγὼ ξίφος ἐξὺ ἑρυσσάμενος παρὰ μηρῶ,
Ἥμην, ὅδ' εἰὼν νεκύων ἀμενηνὰ κάρηνα
Ἄιματος ἄσπον Ἥμην πρὶν Τιρεσίῃο πυθέσθαι.

Voorts ging ik, aan mijne zijde met een blank uitgetrokken zwaard, en ik liet niet toe, dat de ijdele hoofden der dooden dicht bij het bloed kwamen, eer ik Tirezias had geraadpleegd; en kort hierna volgt:

Ἡμεῖθ', ἐγὼ μὲν ἀνευθεν ἐφ' αἵματι φάσγανον ἴσχον.

Wij zaten derhalven tot of aan den maaltijd, maar ik hield mijn zwaard over, of boven het bloed; om naamlijk de overige zielen, welken ze niet noodig hadden, van het bloed te weeren, waarop ze zoo greetig waren. Toen nu de opgeroepen Ti-

rezias zich tegenwoordig vertoonde, werd Ulysses dus aangesprooken, door *Tirezias*:

Ἄλλ' ἀποχαζέο βόθρε, ἄπισχε δὲ φάσγανον ὅζυ
ἄιματος, ὅφρα πίω, καὶ τοὶ νημέρτεα εἶπω.

Gaa van den kuil af, en houd uw scherp zwaard te rug, opdat ik drinke, en u waarheden voorspelle; 't gene dan op den zang van *SILIUS ITALICUS* nederkooft:

- - - - - *contende tueri*

*Eductumque tene vagina interritus ensem
Quæcunque ante animæ tendunt potare cruorem
Disjice.*

Op dit doen der oude guichelaaren schijnt Ezechiël te mikken, verwijtende aan het volk: *Gij-lieden staat op uw zwaard!* hieröm volgt er: *gij doet grouwel*; want תענה is gewijd, om afschuwelijke afgoderij uittedrukken, tot welke, als een zeker soort, behoorde het staan op de wacht, leunende op een uitgetoogen zwaard ter afweering van de niet geroepene geesten; hieröp slaat ook hetgene er even te vooren gaat, על הדם: *gij-lieden eet*; (de onzen vullen het aan met het woord vleesch) *met het bloed*, het hebreuwsch duldt de vertaaling, *op, boven op het bloed, of nabij het bloed*. Het wordeken על heeft deeze beteekenis zeer gemeen aan zich; zie GEN: XVI. vs. 17. *De engel des Heeren vond Hagar bij, naast de waterfontein*. JOB I. vs. 14. *De ezelinne weidde naast bunne hand, aan bunne zijden*.

Mis-

Misfchien moet men de plaats 1 SAM: XIV. zoo opvatten: want als het volk de fchaapen, en de osfen *tegen den grond* geflagt hadden, en bij het nijpen van den honger, het vleesch aten על הַרם benevens of naast het bloed, in en op dezelfde plaats, daar het bloed vergooten was, vers 32. zoo zegt Saul, toen hem dit doen van het volk geboodfchapt was: *Gij hebt trouwloos gehandeld; wentel heden eenen grooten steen tot mij.* vers 33. en 34. *Breng tot mij een iegelijk zijnen os, en een iegelijk zijn fchaap, en slagt HIER, en eet, en bezondig of dan zult gij u niet bezondigen, die eetende אַל הַרם benevens, bij het bloed;* zoodat Saul begreep, dat wanneer het volk hun vee flagtede op dien steen, zij hetzelfde niet zouden eeten, boven op, of nabij het bloed: dewijl ze dan niet zouden flagten door het geheele leger heenen, maar op eene bepaalde plaats; doch even daaröm konden ze het nog wel eeten met het bloed: zie CLERICUS in *Pentat: p. 256*, die echter voor de verklaring van *te eeten met het bloed*, fchijnt te ftrijden. Vergelijk hierbij de wet, LEV: XVII. vs. 4. daar van den man, die een dier flagtede buiten het leger, zonder hetzelfde te brengen aan de deur van de tent der famenkoomfte, gezegd wordt, *bij heeft bloed vergooten, bij heeft eene afgodifche daad gedaan;* even als hier, bij Ezechiël HOOFDS: XXIII. vs. 25. *Gij vergiet bloed, eigenlijk: gij zult het vergieten;* want beiden hadden ze het offerbloed gestort in het open veld of op eenen berg, als 't ware, om de geesten uittelokken, en zoo zoude God het reekenen, en fchatten; Hij zoude het gelijk ftellen met deeze afgodifche toverdaad; en hieröp volgt dan zeer gepast bij Ezechiël: *Gij heft uwe oogen op tot uwe drekgoden, dat is, gij ziet met een zeker vertrouwen, en gij wacht*

met zekere vrijmoedigheid op de koomst van uwe goden, nadat gij u van deeze afgodische plegtigheid gekweeten hebt; omdat zich dan die goden, die geesten, aan het bloed vergast hadden, en hun hoop gaven, van het toekoomende nu te zullen voorstellen. De LXX overzetters schijnen het zoo gevat te hebben, ἐπὶ τῇ αἵματι, zoo als er is Joh: V. vs. 22. ἐπὶ, bij de schaapspoort. Mooglijk heeft Uw Hoogëerw. veel in te brengen tegen deeze verklaring, en vooräl, omdat ὅν zekerlijk ook de beteekenis heeft van *met*. Ondertusfchen is van de bovengemelde gewoonte nog verflag te vinden bij AUGUSTINUS l. 7. C. 33. de Civ. Dei met de aantekeningen; bij CLEMENS ALEXANDRINUS l. 2. C. 1. Pædag: en bij HORATIUS l. 1. satyra 8.

- - - Pullam divellere mordicus agnam
Cooperunt, cruor in fossam diffusus, ut inde
Manes elicerent animas, responsa daturas.

Vergelijk, 't gene ik bij gelegenheid, dat ik het filosoofische woord Ἀντίθεος en Ἀντίχριστός ophelderde, welëer schreef over het woord in de chald: orakelen Mnitzurim t. 1. Lect. Mem: VIIde Hoofds. §. 3. p. 165. en geloof, dat niemand meêr dan ik, Uwe Hoogëerw: geleerdheid, uitgebreide beleezenheid, en juiste oordeelkunde hoogfchat; terwijl Uwe Hoogëerw. vriendschap bij mij op eenen onbetaalbaren prijs staat,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAGE,
den 25 September 1774.

TWAALF.

TWAALFDE BRIEF.

AAN DENZELFDEN HEERE.

*Handelende over het WONDERBAARE, dat in de
menschwording van den Verlosser doorstraalt.*

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

De menschlijke natuur bezit doorgaans eene heerschende zucht, om naar geheime, verborgene zaaken, waarvan de reden niet algemeen bekend is, aandachtig te luisteren, en aan den ontdekker de ooren greetig te leenen. Zoodanig is onze natuurgesteldheid, dat wij min weetende, meêr nieuwsgierig zijn, en ons vergenoegen, wanneer wij iets weten, hetgene een ander niet weet. Hoe voldaan zoude de vraager in het euangelium niet zijn heenen gegaan, indien Jezus hem op zijne vraag gediend, en juist gezegd had, hoe veele er zouden zalig worden! veelen zouden met den bijbel onëindig meêr op hebben, als dezelve was ingericht, om op duizende neuswijze vraagen te antwoorden; uit welk alles blijkt, dat men, begeerende om iemands aandacht te bemeesteren, hem over iets *zonderlings* moet onderhouden. Over een stuk van dien aart, ben ik thans voorneemens met Uwe Hoogëerw. te onderhandelen.

Laat ons de plaats van 1 TIM: III. vs. 16. a.
ten grondslag neemen, en op eenen ongedwonge-

nen trant daaröver redenkavelen. Terwijl Paulus bezig is, om aan Timotheus de regelen van zijne bediening voorteschrijven, houdt hij hem eene voornaame grondwaarheid voor, een pilaar en vastigheid der waarheid, zoo vol van heilige bespiegeling en diepe geheimnissen, magtig, om de ziel te vullen, met al wat groot, en verheven is: *Een pilaar, en vastigheid der waarheid!* [zulks] is *buiten alle twijfel de verborgenheid der godzaligheid*, [naamlijk] *God is geöpenbaard in het vleesch*, enz. zijnde dus die grondwaarheid gelegen in drie stukken, welke alhier van Christus ontdekt worden: *dit*, deeze stukken, zijn met toestemming van allen, onbetwijfeld zoo! Het kan zijn, dat de godsmā alhier oogt op de eleuzinische verborgenheden, waarmede, als met de allerheiligste geheimnissen, de heidenen zoo bijster, veel op hadden! De groote bijbeltolk VENEMA heeft de leezing Θεός in zijne weêrgalooze disfertatien *de Deitate J. C.* zoo buiten alle bedenken gesteld, dat hij een kaars aan de zon zoude bijzetten, die zulks na hem onderneemen wilde; ik berust daarin, en het oordeelkundigste verstand zal er zich door voldaan reekenen. Ik gaa rechtdraads tot mijne zaak! Had een Griek het zoo loopende met zijne Θεοφανείας of *godverschijningen*, Paulus voegt in deeze korte woorden alles bijeen, waaröver een *nieuwsgierige, een verhevene*, en godvruchtige ziel zich taak verschaffen kan.

A. Het is een *verborgenheid*, die met heilige deksels, en donkerheid omzet is voor de *nieuwsgierigen*.

B. Het is een *verborgenheid die groot is*, voor verhevene geesten die groote waarheden beminnen,

nen; welke eene majestueuze, en boven hun begrip klimmende waarheid behelst, waarbij ze met alle poogingen van hunnen geest niet kunnen reiken.

C. Het omvat eene waarheid, welke in *godvruchtige zielen*, alle hunne bewegingen ten *tedersten* gaande maakt, want het is *een verborgenheid der godzaligheid*: Dit alles laat zich volgens Paulus vormlijk in deeze stelling vinden, DAT GOD, IN DE TWEEDE MANIERE VAN BESTAAN, KENLIJK, DUIDLIJK, MET ALLE TEEKENEN VAN MAJESTEIT VERSCHEENEN IS, IN DE VAN HEM AANGENOOME NE MENSCHLIJKE NATUUR!

A. Ik vat het eerste wederom op: de leer der menschwording van Gods Zoon is,

✱ *Een stuk*, met heilige dekfels en donkerheid omzwachteld, EEN VERBORGENHEID! een stuk, 't gene bij gevolg behoort tot de *paradoxa*, die onze menschlijke denkbeelden overschreeden! Dit woord: *God is geöpenbaard in het vleesch*, verwart, en vernietigt alle onze denkbeelden, en verwart, de geschapene wijsheid! Er is ja altijd iets verhevens, en iets bovennatuurlijks in, dat de godheid zich op eene of andere wijze aan redenmagtige schepselen ontdekt, gemerkt den onëindigen afstand, die er is tusfchen God, en ons: het wonderlijke is daarin gelegen, dat God zich in zulk een geval, als verlaagt, om hemelsche dingen voor ons verstaanbaar te maaken; maar dat een godlijk Persoon zich zóó openbaart, dat Hij zich tastbaar maakt voor onze zinnen, is iets *allergrootst*: gemerkt de Godheid zich verborgen houdt, en een ontoegankelijk licht bewoont: en die God maakt zich tot een zeker *één* met een schepsel, lijvende de mensch-

menschheid als in de Godheid; waardoor het on-
 eindige in zeker opzicht eindig wordt, en het on-
 afhankelijk, in den staat van afhankelijkheid! Nog
 hooger steigert deeze verborgenheid, dat God on-
 der het millioental van schepselen daartoe uitkiest
 eene natuur, door het zedenlijke kwaad zoo diep
 verlaagd, geteisterd, en ontädel: dit doet ons
 met David zeggen: *Wat is de mensch dat gij zij-
 ner gedenkt?* Was het in de natuur van eenen *se-
 raf* of *aardsengel*, het was te plooiën; maar, neen!
 de tekst zegt *in het vleesch*, in stof, in asche, in
 hooi, en dat nog wel, zwoegende onder het zeden-
 lijke bederf, in die natuur, zooäls dezelve in de
 kindschheid met alle gebrek omgeeven is, en onder
 alle kommer opgroeide! daarin alle de rijkdom-
 men zijner heerlijkheid te verspreiden; daarin alle
 de schatten van de godheid uittestorten, strookt
 dit met onze denkbeelden? was dit een tent voor
 deeze heerlijkheid, een troon voor deeze majes-
 teit? een paleis voor zulk eenen Monarch, die zich
 aan de menschen vertoonen wil?-- Zoude men niet
 eerder zeggen: **GOD IS VERDONKERD IN HET
 VLEESCH!** *Het Woord is vleesch geworden, en het
 heeft onder ons gewoond*, EN WIJ HEBBEN ZIJNE ZWAK-
 HEDEN AANSCHOUWD?-- behoort er niet een
 apostolische verlichting toe, om te midden van
 deeze verlaagende omstandigheden eenen GOD te
 ontdekken?

☞ Hetgene in de diepten der kabinetten schuilt,
 noemt men een *staatsgeheim* of een *staatkundige
 verborgenheid*. Paulus noemt de bekeering der Joo-
 den, en de manier, waarop wij eenmaal zullen
 verrijzen, *een verborgenheid!* maar deeze, waar-
 van wij spraake hebben, is onëindig meêr de zoo-
 danige! De twee boven opgetelden hieten slechts
 een

een verborgenschap, betrekkelijk tot die tijden, maar deeze hiet zoodanig, en, zoo lang ze in het eeuwige voorneemen van God fchulde, en, zelfs, na dat God het ontdekt heeft, om 't welk te doorgronden, noch vlijt, noch arbeid, noch overpeinzing, noch ondervinding het allerminste toebrengt; door welke hulpmiddelen men anders veele geheimen kan ontdekken. De heidenen hadden, ja, hadden er eenigen zweem van, eenige flauwe trekken, in die middenfoorten van hunne gewaande godheden, die tusfchen goden en menfchen instonden, halfslachtig god en mensch, even, alsöf ze verward iets foortgelijkste gemoet zagen: maar ze waren er hemelsbreedte af, van de rechte begrippen hiervan te maaken, en ze fchikten dit in den rang der fabelen, 't verging hun als kranken die ijlen, en in dat ijlen om zekeren geneesheer, en om zekere geneesmiddelen roepen, 't welk fomtijds eenen goeden uitflag heeft; neen! in Gods licht ziet men alleen het licht: en deeze is ook de reden, dat God, na de paradijsbelofte, zeer groote, en trapswijze voortgaande toebereidselen door fchilderijen, en fchaduwen gemaakt heeft, om, alsöf het ware, op eene ongevoelige wijze, en, als met volle fchreden tot de uitkoomst te naderen in de volheid van den tijd; gelijk een zaadje in den akker geworpen, onbemerikbaar tot eenen boom opgroeit; nadat de engelen vooräf de weereld gevuld hadden met dit geluid: *Ik verkondig u, dat u heidenen gebooren is de Christus, de Heer in Davids stad!* zoo bleef de verborgenschap nog even groot, ja werd door sommige omftandigheden nog vergroot; want, de aankondiging viel niet voor te Jeruzalem, noch te Athenen, noch te Romen, de drie groote fchouwburgen, waar van daan de kundigheid dra alömme door de geheele weereld ver-
fpreid

spread konde worden; neen! in een bekrompen Bethlehem; niet aan vorst, aan hoogenpriester, of fanhedrin; maar de eenvoudigste herders, werden bewaarders van dit pand! Al verder: koomt God in het vleesch ten voorschijn met zulke duidelijke, en onfaalbare merkteekens, dat men Hem zonder missen konde kennen? neen! men zag en hoorde een schreiend kind, en deeze moest het zijn, die hemel en aarde zoude doen beeven; een kind, 't gene met de moeder naauwlijks herberg konde vinden, en bij gunst de krebbe tot eene wieg bekwam! plooit zich dit met Hem, die boven den kloot der aarde zit, en in wiens oogen de inwooners als springhaanen zijn?-- Doch dus moest God zich en zijne geheimen onttrekken aan verwaa- tene, aan hoogmoedige verstande, en zich bekend maaken aan de nederigen; geevende aan de de eene licht genoeg, om zich te verzekeren, en te vertroosten; latende teffens duisternis genoeg over voor anderen, om zich te verblinden, of te verwarren! *ô Verborgenheid!* Ons geloof in den menschgeworden' God, moest betrekkelijk blijven tot het denkbeeld van gehoorzaamheid, en onderwerping; niet totdat van onweérleglijke klaarblijkelijkheid: *Ik dank U, Vader!* enz: MATTH: XI. is de wonder spreuk!

1 Gods woord leent ook den naam van verbor- genheid aan zulke zaaken, welke onder eene lich- chaamlijke toefschijning geestlijke, en onzichtbaa- re dingen aan ons verstand vertegenwoordigen, zijnde de stoflijke zaak ons behulpzaam tot het rech- te begrip van het onstoflijke. Paulus noemt, bij voorbeeld: het huwelijk *eene verborgenheid*, omdat de zichtbaare verëeniging van man en vrouw de on- uitspreeklijke verëeniging van Christus, en zijne ge-

gemeente teekent: brood en wijn schildert ons geest en leeven, en even zoo verschuilt onder het tastbaare vleesch de onzichtbaare Godheid; het vleesch van Christus leidt ons op tot iets anders, dat voor onze zinnen en reden ondoordringbaar was; te weten, de godlijke volkoomenheden, welken wij in den onbenevelden spiegel *Jezus Christus* zien; zoo, dat die Hem gezien heeft, ook den Vader gezien heeft! Hoe is het nu in het natuurlijke met eenen *spiegel*? dezelve bestaat uit twee deelen: één deel is lichtend en schitterend, naamlijk, het kristal, dat de gedaanten ontvangt, en een ander deel is grof en donker, 't welk de lichtstraalen weêrömkaats. 's Vaders eeuwig Woord, dat in 's Vaders schoot is, is die schitterende spiegel, welke zich niet laat zien, en in dat opzicht is het zelfstandige Woord geen kristal 't welk de straalen der godheid tot ons kan afzenden: maar, dit eeuwige Woord, en licht uit licht, vleesch geworden in Maria, neemt een donker deel aan, in het welk Hij alle de straalen der godheid vergadert, om dezelve tot ons neder te zenden, zoo, dat Hij de straalen tempert, en naar onze vatbaarheid verzacht, zoodat wij door het aanschouwen van de ééne natuur tot de kennisse van de andere geraaken: had God het nederige vleesch niet aangenoomen, wij zouden niets van God en van zijne onzichtbaare volkoomenheden hebben kunnen doorzien.

B. Maar verhevene geesten, die groote waarheden beminnen, vinden hier iets, dat GROOT is; *het is een verborgeneheid, die groot is*; en dit is ten vollen waar, aan welke zijde wij dezelve inzien; want:

✠ God verschijnt hier als in eene nieuwe majesteit en luister. ☞ De

2 De mensch bekooft hier eene waardigheid, welke hij nimmer van elders zoude bekoomen hebben.

2 Al wat in de overige verborgenheden groot is, ontleent zijnen luister van dezelve.

7 Al wat in de wereld praal en pracht hiet, of het oog naar zich trekt, wordt door den glans van deeze verborgenheid uitgedoofd!

✕ De eerste stelling is ; *God verschijnt hier als met eene nieuwe majesteit en luister in Bethlehems velden!* God vernietigt zich om aan God grootheid en eere toe te brengen! is dat niet iets groots? dat God zich daartoe vernedert en verdiept? opdat we Hem in zijne grootheid te beter zouden leeren kennen. Stel eens, dat God zich op alle troonen geplaatst had, om zijne grootheid te openbaaren, nooit zal Hij ons zoo aanbiddens waardig voorkomen, als in de vleeschwording van zijnen Zoon! Rondöm Gods troon in de hemelen kniebuigen niet dan engelen en gelukzalige menschen; als God op deeze aarde zit op den troon der voorzienigheid, knielen voor Hem menschen met de jammeren en ellenden van dit leeven omgeeven, menschen, die door de smet der zonden jammerlijk geteisterd zijn; als God op den troon van zijne gerechtigheid in de hel zit, ontmoeten wij verdoemde geesten, die, hunnes ondanks, zijne rechtvaardigheid billijken: maar bezie God in Bethlehem! hier vertoont zich een heilig en opperheerlijk Wezen, dat zich van alle glans en luister ontdoet, om een vleesch te omhangen, dat in schijn zondig was en onderhavig aan alle de laagheden

heden van een jammervol leeven; en waartoe? om God in alle zijne rechten te verheerlijken, en te verheffen; om te laten zien, hoe groot die God was, die door de zonde beleedigd, en in zijne wetgeeverlijke rechten verkort was; die God zegt daar in Bethlehem: *Slagt-en brandoffer hebt Gij niet gewild, maar Gij hebt mij het lichaam toebe-reid.* Nooit had God voor ons zoo kenlijk kunnen leeren, wie Hij was, al had Hij van alle eeuwigheid ons in de kundigheden van zijne natuur willen onderwijzen!

De tweede stelling is: *De mensch bekooft hier eene waardigheid, die hij nimmer van elders zoude be-koomen hebben.* Ik zal niet zeggen, dat die menschen, welke de naasten bij den tijd deezer openbaaring in het vleesch, leefden, gelukzalig geschat werden: *Uwe oogen zijn gelukzalig, die dit zien, en uwe ooren, die dit hooren!* De tweede tempel wordt hierom geoordeeld heerlijker te zijn, dan de eerste, omdat er de be vleeschte Mesfias in getreden is; dit maakte Johannes den dooper grooter dan allen, die voor hem uit vrouwen, gebooren zijn, niemand voor hem had kunnen zeggen: *Zie het Lam van God!* en, die na hem leeven, zijn in dat derde grooter dan hij, omdat ze uitgebreider kennis van den Godmensch bezitten. Zonder deeze groote verborgenheid is de mensch Adams-kind, stof en asfche, en al een zeer laag foort van wezen; maar, sedert dat God hem ge-waardigd heeft, zijne natuur aanteneemen, is hij naauwer met God verëenigd, bekooft eenen grooteren trap van verhevenheid, en wordt verädeld; wat zeg ik, als vergood in den perfoon van Jezus Christus! in Hem heerscht hij over de gansche natuur, en over alle de werken van Gods handen.

Nooit zijn de engelen tot die verhevenheid van natuur geklommen, dat ze vermaagschapt zijn aan Gods Zoon.

1 De derde stelling is: *Al wat in de overige verborgenheden groot is, ontleent zijne grootheid van dit.* Veel heeft men van alle eeuwen op gehad met de geheimen der staatkunde, met de geheimen van kunsten en wetenschappen, die of noodzaaklijk, of, aangenaam voor dit leeven zijn: maar deeze geheimen behooren op hun best tot de menschlijke voorzichtigheid, en veele van de staatkundige geheimen zijn droomerijen en laagheden, in vergelijking van eenen vleeschgeworden' God; alle de natuur en wiskundige geheimen schat men doorgaans hooger naar maat dat dezelve voor het gemeene begrip onnaakbaar zijn, ook zijn ze allen niet van grooten invloed op de nuttigheid van het groote leeven: 't is hierom, dat tot deeze verborgenheid die groot is, alle andere geheimen, en raadselen van den ouden dag betrekkelijk zijn, en in dezelve als rechte lijnen uitloopen; even om dit geheim werden deeze schilderijen geteekend!

a. Die menschwordende God is Abrahams zegenende zaad, Mozes groote profeet, Jakobs Schilo, Hanna's gezalfde, de Immanuël van Jezaias, de herder van Ezechiël, de heiligheid der heiligheden van Daniël, Zacharia's spruit, Malachia's engel, Mozes pascha, Aärons roede, Israëls drankleverende rotse, der vaderen manna. Al wat er verscheenen was in Juda's en Israëls rijk, al wat er overwinnend was bij hunne helden, al wat recht en billijk was in de richters, eerwaardig in de hooge priesteren, dit alles strekte slechts tot eene
voor-

voorbereiding van deeze be vleesching van den Godmensch! Al wat zeldzaam en wonderdaadig was in de uitkoomsten van de voorige eeuwen, de verlossing uit Egypten, de inneeming van Kanaän, de uitgang uit Babels gevangnis, het herstel van Zerubbabels tempel, alles was er aan ondergeschikt, en wandelde als heenen voor het aangezicht van deeze huishouding van den Godmensch, die alle de eeuwen in zich verëenigde, en dat alles in Hem, den in 't vleesch geöpenbaarden God liet zien.

b. Ook dit is te toonen in de verborgenheden van het nieuwe testament. Met recht bewonderen wij ons over de bondzegelen van het nieuwe testament, over het brood en den wijn, welke ons inlijven in Gods Zoon, en zijne gemeenschap, en over het water, dat geheimzinnig, zielen reinigt! Maar, waaröp rusten deeze verborgenheden? uit welke bron vloeien ze voort? - want deeze twee bondzegelen zijn in waarheid slechts uitbreidingen van de menschwording. Christus vleesch wordt ook geestlijk gegeten in het avondmaal, en zijn bloed vloeit geestlijk in den doop: had Hij zich in Maria het eigenlijke vleesch en bloed niet gegeven, Hij zoude het niet figuurlijk in de bondzegelen hebben kunnen leveren.

7 De vierde stelling is: *Al wat in de weereld door pracht en praal het oog naar zich trekt, wordt door den glans van deeze verborgenheid uitgedoofd*; want, bij de menschwording, hoe laag ook in omstandigheden, voegde God zulke temperingen, die te gelijk de grootmagtigheid van den geboorenen, openbaarden; deeze *glinsteringen* zijn ook te leezen in het woord *ἐφανεώθη*, Als Maria's zoon was

zijne verschijning gering, maar; als Gods Zoon, zag men eene grootheid waarmede nimmer de geboorte van eenigen aardfchen koning vergezeld ging: de hemel paarde zich met de aarde, de engelen en de duivelen waren er, fchoon op verfchillende wijze in werkzaam: de grootfte heeren met de geringften, de vrienden met de vijanden. Vóór zijne koomst was alles in beweeging, om Hem te verwachten: de engelen verlaaten er den hemel om, ze vonden thans iets op aarde, ruim zoo verwonderlijk, ze koomen aan Hem hun hof maaken, en Hem begroeten in Bethlehems ftal, 't welk nu het paleis van zijne heiligheid, en een paradijs was, 't welk den levensboom vertoonde; zij wenfchen hemel en aarde geluk met deeze ongewoone bevalling; een nieuw licht ontfteekt zich in het oosten in de lucht, om Hem aante-wijzen; groote booden vertrekken uit het oosten op dit geleide, brengen Hem het beste van hun land tot hulde, en zijn te gelijk de eerstelingen der heidenen; herders worden van vrees en verwondering doortrokken, looven God, en maaken het groote nieuws alöm bekend; terwijl de duivelen zich billijk ftom en doof houden: Herodes wordt op zijnen troon gefchud, Jeruzalem vol beweeging; dit kind baart den viervorst befommering, en rustlooze nachten: zoo heeft zich dan de Godheid, en godlijkheid van het kind zoo-wel vertoond in haare verhevenheid, als de menschheid in haare laagheid. *De verborgenheid is groot!*

¶ Maar, hoe groot ook deeze verborgenheid zijn mooge, dezelve zoude gebrekkig zijn, indien zij op de godvrucht geene betrekking had; 't is hieröm eene *verborgenheid der godzaligheid!* Wondere famenvoeging; *verborgenheid met godzalig-*

ligheid, godzaligheid bij verborgenheid; en was het zoo niet, onze godsdienst zoude een dwaaling, onze godvrucht een loutere bedriegerij zijn: Dit bijvoegfel.

α Onderfcheidt dan den Christen-godsdienst van alle de overigen.

β Het onderscheidt de waare godvrucht der Christenen van alle uitwendige fchijndienften.

α Deeze twee denkbeelden, *verborgenheid*, en *godzaligheid*, moeten zich *altijd* te famen paaren; want, bij voorbeeld: Het heidendom had verborgenheden, maar welken? — *verborgenheden der ongerechtigheid*! vol van vleeschlijke onreinheid; men offerde er menschen op; men gaf zijne dochters veil; en de goden waren of de beste voorgangers in deeze gruwelgeheimen, of fchepten er een ongemeen behaagen in: Het nieuwe *Romen* heeft verborgenheden, maar deeze strekken, om wellust, en overdaad te doen bloeien en het geestelijke oppergezag te ftaaven. Socinus heeft ja, zoo het fchijnt, *godvrucht* in zijn famenftel, maar bant er op eenmaal alle verborgenheden uit, en verhuftelt alles naar de vatbaarheid van de bedorvene reden; invoegen, dat dit zijn ftelfelzich niet verdraagen kan met de openbaaring van eenen, die *als God* fpreekt tot bekrompene en verdorvene vernuften, en, die iets openbaaren kan boven onze vatbaarheid: neen, het groote karakter van onzen godsdienst is deeze beiden te famen te voegen: *verborgenheden*, om God te verheerlijken in de majesteit der leerftukken, en in de eerwaardige donkerheid, waarin Hij woont; *god-*

zaligheid, om door die leerstukken den mensch te heiligen, en om hem nader met zich, en met zijn beeld te verëenigen; verborgenheden moeten hem nederig maaken, godvrucht moet hem werkzaam houden; ja, deeze samenvoeging schieft de valschgenaamde van de waare Christenen: Naamchristenen vergenoegen zich met de kennis van de verborgenheden, en met het bespiegelen, deel van dezelve; ze berusten, wanneer ze onderscheiden kunnen spreken van de leerstukken, die met de menschwording vergezeld gaan, maar de verborgenheid dringt niet door tot het hart, brengt hen niet nader bij God: want God is met de menschheid verëenigd om de van God gescheidene menschen nader tot God wedertebrengen, om de harten in liefde, in vertrouwen, in onderwerping, en gehoorzaamheid tot God te betrekken: indien dit het oogmerk van onze kennis niet is, het zal luttel baaten, of ik alle de onderscheidingen in het leerstuk der Drieëenheid weete, of ik over de persoonlijke verëeniging der twee natuuren fijn redenkavele, en ik blijve intusfchen verwijderd van God, en het leeven uit God: deezen invloed moet de verborgenheid op ons hart maaken: *God is in de menschlijke natuur tot mij genaderd, opdat ik tot God kan naderen*; geloof gaat toch met heiligheid, warmte met licht, de boom des leevens met den boom der kennis van het goed en het kwaad gepaard! Het moet in onzen geest de edeläartigste beweegingen van godvrucht, en neiging tot God voortbrengen, want dit leerstuk opent ons de bron van godlijke liefde, die daarin uitschittert, dat God zijnen Zoon tot heil van het vleesch, het vleesch laat aanneemen. Laat ons nu orde 's halven drie voornaame takken van godzaligheid, welke deeze verborgenheid *bijzonder* vergezellen, opnoemen:

a. Eenen

a. Een en heiligen eerbied.

b. Eene tedere liefde en vertrouwen op God.

c. Een oprecht wederkeeren tot God.

a. Moet ons niet de allerdiepste *eerbiedigheid* in alle de vermoogens en krachten van onzen geest geheel bevangen, op het beschouwen van deeze geheimen? -- Gods zoon komt ons in ons vleesch op aarde bezoeken! Abraham zag er welëer eenige flauwe voorschetsen van, en hij viel op zijn aangezicht ter aarde. Jakob riep op het laddergezicht uit: *Hoe vreeslijk is deeze plaats! het is een huis van God, en een poort van den hemel!* Mozes, eenige stralen van Gods heerlijkheid op Sinaï ziende zeide, dat hij geheel bevreesd, en beevende werd. Elias bedekte zijn aangezicht met zijnen mantel. Petrus viel op den berg in verukking, en Johannes als dood! De engelen krommen zich vooröver om er in te zien, en van verrete beschouwen: wat zullen wij aardwormen dan doen, die ons in duisternis en slijk omwentelen, die in ons-zelfven onwaardig zijn, om het zonnelicht te aanschouwen? zal alles in ons niet met de uiterste schrik en aandoening gevuld worden op het begrip, dat God tot ons nadert, om wooningen bij ons te maaken? In welke zielegestalte van aanbidding en van verwondering zullen wij dit bezoek afwachten? hoe omzichtig, en bedeesd zullen we niet van deeze verborgenheid spreken? om te nabijkoomende door deeze stralen niet verteerd te worden?

b. Maar de liefde drijft hier de slaafsche vrees geheel buiten, zoo dra wij een weinig van onze billijke bewondering bijkoomen. Wij behoeven niet luidkeels te gillen: *Wij zullen sterven, want*

wij hebben God gezien! Neen, de be vleeschte God-
 mensch is liefde, en koomt om *gescheidene partijen*
 te verëenigen, om aan Gode in onze natuur te
 geeven dat Gode's is! Hij verschijnt niet, gewa-
 pend met donder en bliksem, om ons te doen fid-
 deren, neen, Hij verschijnt, om ons van de god-
 lijke welwillendheid en barmhartigheid te verze-
 keren; Hij ligt in de kribbe; om ons nabij zich
 toetelaaten: dit kind weent, om ons te vermur-
 wen. 't Is hier geen gemeene, maar een uitstap
 van liefde, wonderen van liefde! om God nabij
 zijn zondig en bedorven scep sel te brengen, om
 onze natuur te verädelen, en den mensch naast
 bij zijnen maaker te brengen. God had in de
 schepping den mensch naar zijn beeld gevormd;
 dit was al liefde; want hierdoor konde God den
 rechten mensch beminnen, en zich van hem doen
 beminnen, maar hier veröorzaakt de liefde tot
 verlorene zondaaren, dat Hij zich laat vormen
 naar hun beeld, Hij, die de oorsprong en het
 patroon van alle volmaaktheid is! Oudtijds zeide
 Hij van Israël in Egypten: *Ik heb zeerwel gezien*
de verdrukkingen van mijn volk! Hij gevoelde dezel-
 ven, maar zeer figuurlijk, en onëigenlijk, ze kwa-
 men in de letter, niet tot Hem: maar hier ziet
 Hij met eigene oogen, hier gevoelt Hij met ei-
 gene gewaarwording onze ellende, zoo de droe-
 vige, als de schandelijke, met een oogmerk, om
 ze volmaakt te verhelpen! En wat moet dit in on-
 ze harten werken? wat anders, dan eene weërkaat-
 sing van liefde, van betrouwen van berusten in
 God? om onze harten aan Hem, als aan de aards-
 barmhartigheid te doen kleeven, naar Hem toe te
 loopen, en met deezen menschgewordenen God
 als met onzen hoogen broeder en natuurgenoot ge-
 meenzaam om te gaan, onze nooden, en belangen
 aan

aan Hem over te draagen: de gemeenschap van onze natuur lokt ons tot Hem; het gewigt van zijn werk, 't gene Hij voor ons in het vleesch verricht heeft, bindt dit áán; de algenoegzaamheid om te kunnen, de genegenheid om ons tot God te willen brengen, persfen er ons toe. Nu Hij buiten's Vaders schoot is, kennen wij Hem, en verstaan wij, wat Hij vóór zijne menschwording met die woorden, te kennen gaf: *Mijne vermaakingen zijn met de menschen kinderen; want, Hij zegt zaaklijk door deeze zijne openbaaring in het vleesch: Zóó EEN, als de Godheid met de menschheid is, zóó EEN wil God den zondigen, maar naar mijn beeld vernieuwden mensch, met God maaken! zulk eenen naauwen band van verëeniging, en van vriendschap wil hij tusfchen zich en den mensch leggen, die in eeuwigheid niet te verbreeken is! Wat dunkt u, welk een straf behoort er dan op te staan, wanneer Hij, als zoodanig tot de zijnen koomende, van de zijnen niet wordt aangenoomen?*

c. En moet dit dan onbetwijfeld niet gevolgd worden van dat stuk der godzaligheid 't gene wij noemen *het daadlijk wederkeeren tot de gehoorzaamheid aan God?* De menschengeworden Zoon van God heeft als de zichtbaare gezant van God, 's Vaders wil verklaard, en wat God uit dankbaare beginfelen van den verlostten mensch wil verricht hebben. Hij is voorgegaan, behalven met de duidlijke verklaring, met zijn eigen voorbeeld, met zijne geheele onderwerping aan den Vader: en zal er iemand van hun, die in hem gelooft, durven wederfpanning of ongehoorzaam zijn? Men heeft in zijnen Perfoon, en in zijn lijden gezien, hoe de ongehoorzaamheid, en het ongeloof aan God, is te huis gezocht, en wat belooning er op zijne gehoorzaamheid gevolgd is: zullen wij dan door zelfs-

verbeffing, en *zelfsbedoeling* naar onafhankelijkheid staan? zullen wij tegen Gods leiding murmureeren, zullen wij weigeren ons te vernederen, daar Hij de heerlijkheid van den hemel, en van 's Vaders fchoot, en van 's hemels geneugte verlaaten heeft? en zulks om te verfchijnen in een jammerdal! zal het zelfde gevoelen niet in ons zijn 't gene in Hem was? zullen we niet één zijn in oogmerken, in bedoelingen met Hem, met wien wij een *betrekkelijk één* uitmaaken? zal Hij ons model niet zijn? zal broederliefde ons niet zeer veel doen verrichten? zal lijden, kruis, zelfsverloochening ons vreemd doen? vordert de geestlijke eenheid geen lotgemeenheid? Deeze betaamendlijkheden wijzen zich zelve zonder betoog aan, en dus werkt deeze verborgenheid, door allerlei beweeggronden tot godzaligheid! Gave God dat dezelve U en mij, aan onzen Natuurgenoot, die God is te prijzen boven alles in eeuwigheid, naauw verbinden mogte, en, dat Hij, die in Maria gevormd werd, door zijnen Geest van dag tot dag grooter gefalte in ons bekwame, en door de dagelijksche heiligmaaking opgroeide tot de volle maat der grootheid van eenen man!

Met deezen heilwensch breng ik Uw. Hoogëerw: mijne groetnis, en onderschrijf mij,

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER.

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAGE,
den 8 October 1774.

DER.

DE RTIENDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE J: D: T:

*Behelzende een breed onderzoek, meest letterkundig,
of de zevende dag, de sabbath, bij de oude vol-
ken, uit hoofde van de natuurwet, zij
bekend geweest.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Uw Welëd. Gestr. was uitvoerig breed in des-
zelfs geëerden van den 15den Nov. 1755.
met de bewijzen, dat de *Saturdag* van de oudste
tijden af aan, bij de volken een werklooze rustdag
geweest zij. Men moet dit echter als met een
grein zout opvatten; want: ondanks de *Saturdag*
bij veele volken tot werkledigheid geschikt zij ge-
weest, schijnt het niet zeer betoogbaar, dat de-
zelve als *een openbaare feestdag* bij hun even als
bij de Jooden zij gehouden, en erkend: men schijnt
althans redenen te hebben, om dit te betwijfelen:
om nu te zwijgen van den menigvuldigen schimp,
welken men op der Jooden sabbath wierp, zoo
wordt in de oude en bekende *kalenders*, van dien
Saturdag, als van eenen feestdag geen gewag ge-
maakt. In den *kalender* bij GRÆVIUS t. 8. *Thes.*
en welke men reden heeft te gelooven, dat onder
Kon-

Konstantijn is opgesteld, loopen de dagen van de *eerste* tot de *tiende letter*, en keeren dan weder. JULIANUS de apostaat erkent bij CYRILLUS, l. 5. in initio, *contra Julianum*, dat alle de volken de wet der tien woorden gehouden hebben, uitgenomen in *twee dingen*: *Gij zult geene andere goden hebben*, en *Gedenk aan den sabbathdag*. Wanneer ik nu stelle, dat de heidenen eenmaal uit de overlevering, de instelling van eenen zevenden dag zijn te weeten gekoomen, zoo zullen ze het niet alleen billijk en schuldpligtig geoordeeld hebben daaraan te gehoorzaamen, maar zij zullen ook *welvoeglijkheid*, en *betaamendlijkheid* daarin hebben kunnen ontdekken; maar om nu stellig te zeggen, dat de heidenen *uit het enkele natuurlicht* tot het houden van den rustdag gekoomen zijn, daartoe vind ik geen toereikenden grond. Ik zal nu niet herhaalen, dat het nergens uit bewijsbaar is, dat ze, offchoon *werkloos*, den Saturdag *als eenen feestdag*, hebben doorgebracht: want dat de Egyptenaars den Saturdag, als eenen zwarten en ongelukkigen dag, ledig hebben doorgebracht, daarvan zal ik mischien elders handelen: en in allen gevalle, dit was een loutere bijgeloovigheid: maar de gezonde reden, aan zichzelf gelaaten, zonder openbaaring, zal nooit besluiten dat de eene dag meerder en eerder tot den godsdienst geschikt is, als de andere, dewijl God *altijd* moet gediend worden: zoodat bijzondere bepalingen van tijd, en van plegtigheden enkel van de menschlijke vinding en van bijvoegselen herkoomstig zijn, de natuur laat tijd en wijze vrij. Ik beken, hier schijnt wel iets voor intebrenge te zijn, doch het snijdt, onzes erächtens, geen hout! Men kan argwaan, dat het uit redenbeginfelen te toonen is, dat God niet alleen met ons gemoed, en inwendig, neen,

neen, maar ook *uitwendig* en *opendlijk* moet ge-
 diend worden, zoo, dat men zijne innerlijke ge-
 voelens voor anderen naar buiten openlegt; zoo,
 dat men anderen benevens ons door ons voorbeeld
 daartoe als opwekt; en, bij gevolgtrekking, dat
 men daartoe *gezette rust* van nooden heeft, de-
 wijl de mensch zich niet altijd door den arbeid af-
 flooven kan, neen, maar *verädeming* van nooden
 heeft, vooräl, indien hij zijne aandacht op afge-
 trokkene onzienlijke dingen vestigen moet, waar-
 toe hij behoort onledig te gaan, van alle andere
 bezigheden. God is daarënboven, een beminnaar
 van de *orde*: nu heeft de mensch ter taak gekree-
 gen, zich en de zijnen van lichaams-onderhoud te
 voorzien, derhalven moet hij van deeze taak ophou-
 den, zal hij, toereikende tot eene andere taak,
 kunnen bezig zijn in den godsdienst; des schijnt
 hij *bepaalde tijdperken* daartoe te moeten stellen,
 welke tijdperken niet te lang moeten verschooven
 blijven, als, bij voorbeeld: *maanden* en *jaaren*;
 want zulks zoude hem in den godsdienst traager
 maaken. Wijders, het schijnt, met de alleszinsfe
 volmaaktheid van het Opperwezen best te vleien,
 indien men dien tijd binnen den volledigen kring
 van dagen besluit; en dees is de *zevende*, of de
 Saturdag. Hieröm hebben de ouden zoo breed op-
 gesneeden van de *volmaaktheid van den zevenden*
dag, bij CLEMENS ALEX: l. 6. *strom.* p. 683. 687.
 bij AULUS GELLIUS *Noct. Attic.* l. 3. C. 10.
 bij MACROBIUS l. 1. C. 6. in *Somn: Scip:* en
 bij MEURSIUS in *Decade Pythag:* Wilt ge den
 eersten eens hooren rhetoriceeren, dat er het hart
 van verdaagt? *Het zevental heeft geene moeder,*
noch dochter, want het wordt door *multiplicatie* uit
 geen ander getal gebooren, en het brengt geen
 ander getal voort, 't welk onder het *twaalfstal* is.

Daar

Daar zijn zeven eerstgeboorene, voornaame engelen, zeven planeeten, zeven pleiades, zeven toonen op de lier, zeven werktuigen van de zinnen in het aanzicht, de veranderingen der leeftijden geschieden om de zeven jaaren; zie CENSORINUS de die natali C. 11. De maan verändert, volgens CLEMENS om den zevenden dag, van gedaante; uit het zevental der planeeten volgt de *weeklijksche cirkel*: die er meêr van begeert, kan te recht koomen bij SCALIGER l. 1. de *Emend. temp.* p. 8. *seq.* en bij VOSSIUS l. 2. C. 34. *Theol. Gent.* Doch, het zij mij geoorloofd het zwakke van deezen rede-
 neertrant aantetoonen: Ik geef ruimschoots toe, dat de uiterlijke, en openbaare godsdienst uit de redenleer betooglijk kan gemaakt worden; want wat is toch de uitwendige en openbaare eerdienst? dit, dat wij *met*, en *in* alle onze daaden toonen, en bij alle gelegenheden openbaaren, dat wij aan het Opperwezen eerbied toedraagen, gemerkt wij aan Gode den hoogsten dienst verschuldigd zijn: ik geef nog meêr toe, dat de rust, en eenige gezetheid tot het denkbeeld van den godsdienst behooren, volgens redenkundige beginselen: maar, hoe zal toch het zuivere redenlicht mij klaar maaken, *dat ik eenen geheelen dag* juist daarmede moet doorbrengen? is dit wel doenlijk, en draaglijk voor de zwakke menschlijke natuur? brengt deeze niet mede, dat men, *zoodra* men van overpeinzen moede is, tot zijn werk moet wederkeeren? zoude God daarmede geen genoegen neemen, dat wij het hart *voor eenige weinige uren*, van de liefde, en de zucht voor en tot de tijdelijke dingen uitledigden? en dit wel *op elken dag van den weekcirkel*? zoude het *geduurig*, en *bij eenige tusfchenpoozing dienen van God*, zelfs onder ons werk, en bezigbeden, aan God peinzende, verwarring baaren, of tegen

gen de *orde* zijn? Elke dag kan dan hiertoe zijnen *tijdkring* hebben: en waaruit volgt (naar de redenleer) dat hiertoe de zevende dag bepaald noodig is? Hetgene uit de volkoomenheid van het zeven-tal wordt bijgebracht, zoude te veel besluiten, en ons kunnen vervoeren tot het omhelzen van de *zeven sacramenten*! En, onderstelt men in allen deezen niet dat de dagen *van ouds her*, 24 uren gehad hebben? daar het zeker gaat, dat de Romeinen niet voor het jaar 461. na Romens opbouw, 24 uren begonnen hebben te tellen in den dag, gelijk de Grieken zulks maar kort voor den leeftijd van *Alexander* den grooten gedaan hebben; zie SALMASIUS *Lect. in Solinum* p. 651. gelijk dan ook de Jooden deeze verdeeling aan den Romeinen ontleend hebben; en SALMASIUS toont l. 6. p. 643. dat de egyptische en babylonische astrologen, de *dagen* van de *Aequinoctien*, in 12 deelen des daags, en des nachts verdeeld hebben, eer ze nog van uren, of uurwerken iets wisten.

En, om nu bij deeze gelegenheid nog iets te melden op Uw Welëd. Gestr. anderszins zeer geleerde bewijzen, die daarheenen zijn ingericht, dat de heidenen *werkelijk den zevenden dag voor heilig gehouden hebben*, zoo geloof ik nevens veele mannen van naam, dat dit enkel met veel bepaa-ling waar is, voor zooverre het een *dies ater*, een *dies Aegyptiacus*, was, een *sterrekundig ongelukkig geschatte*, en, *hieröm werklooze dag*; dewijl de astrologen hen bang gemaakt hadden, om op dien dag eenig werk te verrichten. Men noemde dit, gelijk Uw Welëd. Gestr. bekend is, of *dies ἑργάσιμοι*, *werkdagen*, of *ἡορτάσιμοι*, *dagen waaröp men moest ledig gaan*, ἀποφεύδεις, 't zij dan, om dat er op dien dag een droevig voorteecken voor-ge-

gevallen was, zooäls de *dies postriduanus*; zie MACROBIUS l. C. en AULUS GELLIUS, l. 5. C. 17. N. A. 't zij dat de onzinnigheid der astrologisten daarāan eenig onheil hadde toegespeld. Nu leert ons AULUS GELLIUS l. 4. C. 9. dat men zulke dagen noemde, *religiosi, tristi omine infames, impeditique, in quibus et res divinas facere & rem quampiam novam exordiri temperandum est*: dagen, die door een droevig voortteeken berucht, en hinderlijk waren, waaröp men zich wachten moest van iets godsdienstigs te verrichten, of iets nieuws te aanvaarden. Te weeten, elke dag werd beheerscht van zijn planeet, en er ook naar benoemd; dit was de *planeta*, *πολεῦων*, gesteld tegen de *planeet*, die afging, *διεποντι*; zie SELDENUS de *Jure nat. Hebr.* l. 3. C. 21. p. 444. die uit eenen ouden mathematicus *Petrus Alexandrinus* bewijst, dat *Saturnus* heer en bezitter van den Saturdag was, gelijk ook de ouden bepaalde uuren van den dag onder de gelukkige telden; zie GRÆVIUS, *Lect. Hesiod.* C. 17. De morgen,- en avond-uur was goed, de middag-uur deugde niet ter verrichting van eenige heldendaaden. 't Is zoo, *Saturnus* was bij de astrologisten wel geschikt tot verhevene beschouwingen en overdenkingen, maar, alleröngepast, tot eenige uiterlijke verrichtingen: hij hiet des bij de ouden *maleficus*, en *inimicus*; zie MACROBIUS l. 1. C. 19. in *somn. scip.* en COËLIUS RHODIGINUS l. 13. C. 21. *Lect. Antiq.* met LIPSII *Saturn.* ferm. l. 1. 5. *Orfeus* zong reeds, *κρόνον αἰὲ μελάιναν ἔχειν ἐπὶ τῇ γενεῇ τεύχας*, dat *Saturnus* altijd eenen zwarten baard had; doe er nog bij, OVIDIUS l. 1. *de arte am.* vs. 413.

*Quaque die redeunt REBUS MINUS APTA GERENDIS
Culta Palæstino, Septima festa viro.*

TIBULLUS neemt de reden , dat hij iets niet verricht had , onder anderen van den ongeluk- kigen Saturdag ,

*Aut ego sum causatus aves , aut omnia dira
Saturni , aut sacrum me tenuisse diem ;*

Zie aldaar SCALIGER , die de leezing eenigzins verändert , en , mijns bedunkens aldus verbetert

*Aut omnia dira
Saturni sacra me tenuisse die.*

Vergelijk mede MARSHAM *Can : Chron. ad Sæc : 9. p. m. 197.* Onder de Christenen heeft ROGERIUS BACO om dezelfde reden gewild dat men op den Saturdag niet werken moest ; zie VOSSIUS I. C. Hieruit heeft men reden , om de plaats JOB III. vs. 5. toetelichten. De onzen leezen aldaar *dat hem* (mijnen geboortedag) *verschrikken de zwarte dampen des daags* , כַּמְרִי יוֹם : maar uitneemende letterkenners geeven dit , door de zwartmaakers van den dag , de astrologisten , die sommige dagen in het jaar voor zwart verklaaren ; zie DEYLING *obs. t. 3. num. 13.* Meêr heb ik voor het tegenwoordige niet te berichten , derhalven ben ik ,

WELËDELE GESTR: HEER,

*Uw: Welëd. Gestr. zeer
gehoorzaame dienaar ,*

P. NIEUWLAND.

*Dees , mede te laat ont-
dekte brief , behoort tot
het jaar 1759. den 18.
Januarij.*

VEERTIENDE BRIEF.

AAN DEN ZELFDEN HEERE.

*Noopens de vraag, of de Roomschegezinden, goede
ingezetenen van eenen protestantschen staat,
kunnen genoemd worden.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Ik beken rondbortig, dat gij uwe zaak, als een menschlievend Christen grondig en volledig bepleit hebt. Alëer ik den uwen, of het stukje, waartoe Uw Welëd. Gestr. mij, als zeerwel geschreeven, heenen wijst, doorlezen had, stond ik volmaakt in uwe gedachten, dat er in het samenstel van de Roomschen, als zoodanigen, niets was, 't gene hen tot eenigen zweem van oproerigheid konde aanzetten, dat het ook van hunne belangen niet was, en wijders, dat de Roomschen zich altijd als goede burgers, die de bescherming der hooge overheid verdienden, gedraagen hebben. Hoe zeer wij het daarin eens zijn, zoo is er echter iets, waarin ik de vrijheid neem, om met alle zedigheid van mijnen vriend te verschillen; en dit bestaat hierin: dat Uw Welëd. Gestr. (hoe zeer het anders *onbetwijfeld* waar is, dat men de gevoelens van *sommige* godgeleerden aan de *geheele* kerk niet mag of moet toeschrijven) van oordeel zijt, dat nooit een eenig roomsch leeraar aanleiding zoude gegeven hebben, om het tegendeel van hun te argwaanen. Voorwaar ik bedrieg mij
zeer

zeer, of het tegendeel is zeer betooglijk! Heb ik het zoo mis, of heeft BELLARMIJN niet uitdrukkelijk geleerd, *dat het geoorloofd zij eenen ongeloovigen vorst van zijn rijk te ontzetten*, l. 5. de Rom: Pontif: C. 7. p. 891. geevende voor redenen, dat de eerste Christenen zulks niet gedaan hebben aan Nero, Diocletianus, of Julianus, niet omdat ze daarin geweeten of zwaarigheid stelden, maar, omdat ze geene middelen of magt hadden, om het uitvoeren. Ik zoude het geheele 4de Hoofds. van het 3de Boek van CAVE eerste Christ: moeten uitschrijven, om te toonen, dat de eerste Christenen zich in gemoede, van Godswegen verplicht bielden tot onderwerping aan de heidensche keizeren. Eene plaats van TERTULLIANUS, ad Scapulam, C. 2. is toereikende, en kan voor veelen doorgaan; ei zie hem in! En ORIGENES l. 3. c. Celsus, beroept er zich tegen Celsus op, of hij wel ooit eenen Christen gezien had, die naar oproerigheid eenig zweemfel had? en mij ligt bij, dat Julianus, die anders van de Galileërs luttel goeds zegt, hun dien lof nageeft, in zijne brieven, dat ze in der ijl den genen straften, die zich tegen den koning onordenlijk gedroeg; trouwens zoo behoorde het naar de apostolische les, Rom: XIII. vs. 5. en Marcellus een der beste rechtsgeleerden onder de Romeinen geeft het in Taciti, l. 4. C. 8. voor eenen regel op, dat het den onderdaanen geoorloofd is naar een goed vorst te verlangen, *verum telerandum eam, qualiscumque demum sit*, maar, dat men hem verdragen moet, bij zij dan, hoe hij zij. Hetgene ik zóó zóó zal schrijven, wordt van de roomsche kerk in het algemeen niet omhelsd, en moet daarom op haare reekening niet gezet worden: maar dit is echter zeker, dat het tot last ligt van allen, die aan den paus de onfaalbaarheid toekennen,

dat de pausen dikwerf onderstaan hebben, *om de onderdaanen van den band van gehoorzaamheid aan hunne vorsten te ontslaan, om de verbonden met ketters aangegaan, te moogen verbreeken*; zie HOORN-BEEK in *Exam. Bullæ Innoc.* p. 270. 280. ieder ziet, dat deeze stelling, hoewel niet algemeen omhelsd, van verre uitzichten en van gevreesde gevolgen zijn kan. Het is der moeite waardig, dat men onzen CALVINUS, *Inst. Rel. Chr.* l. 4. C. 20. §. 24--30. p. m. 541. *seq.* inzie, daar hij bewijst, hoe de bijbelleer medebrengt aan koningen, al doen ze hunnen pligt in alles niet, ja, al zijn ze dwingelanden, te gehoorzaamen; bij welken men WITSIUS *Theol. Pract.* C. 30. §. 4. voegen kan: het is overtollig, 't gene ik hier meêr zoude bijvoegen; als ik mij in gemoede onderwerp aan iemand, die recht heeft om te zeggen, *aan deezen of dien koning, vorst, heer zult ge geene schattingen betaalen, noch eenige blijken van onderwerping betoonen*, dan is die vorst, koning, heer, nimmer ten vollen verzekerd van de blijvende onderwettigheid zijner onderdaanen, en die onderdaan hangt af van eenen wenk van iemand, dien hij verplicht is boven zijnen tijdlijken opperheer te eerbiedigen. De rechtsgeleerden hebben onze stelling uit de beginselen van het gezuiverde natuurrecht grondig betoogd, waartoe dan meêr water in de zee? Eén kan slechts de wet stellen, geen tweede moet hem inspreken, of zijn gezag is gebrekkig en ten halven.

Ik groet Uw Welëd. Gestr. en hoop, dat mijne kleine aanmerking denzelven wel gevallen mooge.

T. T.

Zie bij den voorgaanden brief. Dees is gedagteekend 14 Aug. 1757.

P. NIEUWLAND.

VIJF-

VIJFTIENDE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGELEERDEN
HEERE P: H:

Over DEUTERONOMIUM XXXII. vers 34.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

*I*s dit niet bij mij opgeslooten, verzegeld in mijne
mijne schatten? DEUTER: XXXII. vs. 34. --
Een geleerd man, dien ik zoo aanstonds noemen
zal, meent, dat wij hier met onze gedachten be-
hoorden bepaald te worden tot de *archiven*! Door
de *archiven* weet Uw Hoogëerw. dat men ver-
staat de *tabularia publica*, de charterkamers der
vorsten en overheden, alwaar men oorspronkelijke
stukken, en aangelegene papieren van staat be-
waart, ten einde er zich in voorkoomende gele-
genheden van te bedienen. Men leest dus van de
archiva Smyrnæorum bij CAROLUS PATINUS in
not. ad Inscript. tres Smyrnenses, p. 228. In een oud
opschrift bij FALCONERIUS, in *not. ad Inscript.*
Athleticas, t. 8. *thes. Gronov.* Col. 2316. vindt
men een *archivarium*, onder den tijtel van *οικημα εις*
τα γραμματα een huis of gebouw voor de geschriften;
trouwens deezen waren van oudsher zeer beroemd,
en in gebruik: er schijnt reeds melding van ge-
maakt te zijn, EXOD: XVII. vs. 14. NUM: XXI.

vs. 14. JOZ: X. vs. 13. 2 SAM: I. vs. 18. 2 REG: XX. vs. 21. en op deeze gedenkboeken der koningen is de aanspeeling, MAL: III. vs. 16. *Daar is een gedenkboek voor Gods aangezicht*; zie ADAMI *obs.* §. 19. p. 45. die vrij breed op dit pas schrijft, over de *chronijkboeken* van de koningen der Perzen, EZRA IV. vs. 15. Zonderlinge aanmerkingen zal Uw Hoogëerw. vinden in de korte maar zaaklijke verhandeling van BALTHAZAR BONIFACIUS *de Archivis*, in tien korte hoofdstukken, en niet minder, met opzicht tot de Romeinen bij ALBERTUS BARISONUS, *Comm. de Archivis*, in t. I. *thes.* POLENI p. 1067--1082. en p. 1083. *seq.* het stuk schijnt door die twee schrijvers uitgeput te zijn. Men leest van de *ministers der archiven*, 2 SAM: VIII. vs. 16. onder den tijtel van *kancelier*; zie 1 KON: IV. vs. 3. vergeleeken JEZ: XXXVI. vs. 3. JOH: CLERICUS in l. *Deut:* XXXII. vs. 34. schrijft, *Metaphora desumpta à regibus, qui in tabulariis quandoque servant accusationes in suos, donec aptiore tempore rem cognoscere possint.* JOB XIV. vs. 17. *Vox תִּזְכָּר thesauri significat hic tabularia vel conclavia, in quibus chartæ regiæ, commentariique servantur, enz.* God verklaart dat de hooggaande ongerechtigheid van Israël, even zoo in zijne eeuwige alweetendheid, en onëindig geheugen is wechgelegd, gelijk iemand iets, 't gene hij wél en veilig bewaaren wil, in een schatkist wechlegt, of, gelijk koningen de *staatspapieren van belang in hunne charterkamers bergen, op dat Hij*, (menschlijk gezegd, Gode waardig te verstaan) *ten zijnen tijde dezelve ter kennisneming en ter straffe daaruit zoude hervoortbrengen, even als verdragschriften, wanneer ze te stede komen*; zie JOB XIV. vs. 17. Onze groote COCEJUS *confid. ad Ult: Mosis t. I. op.* wil daar ook hee-

heenen, en hij vat de woorden vers 35. op, als de *inhoud*, de *woordlijke inhoud van het DIPLOMA*; althans 's volks misdaden en de straffen deswegen hadden bij God eene volkoomene zekerheid, *gelijk papieren door 't koninglijke pitsier bezegeld*, die in de allergeheimste plaatsen schuilen, en voor niemand, dan voor den koning toegankelijk zijn: welke *schatten* dus Gods *eeuwige en wijze raadsbesluiten* zijn, of anders, zijn onëindig, en alle de mooglijke denkbeelden omvattend godlijk verstand; een zaak, die zoo onbetwijfeld is, dat God alle menschen, ja de engelen als tot getuigen hiervan inroept: *Is het niet opgeslooten?* enz. Uit deeze *besluiten*, die hier als Gods archiefkamer gehieten worden, voorzegt God de volgende uitkoomsten door Mozes aan Israël! de zin is volsappig. Ik zie geene zwaarigheid in het omhelzen van deeze speeling, 't en zij uwe doorzichtige oordeelkunde iets in dezelve had aftekeuren, en dan valt het in met het *gedenkboek* bij Maleachi, 't welk waarschijnlijk aanspeelt op het perzische Βίβλος ὑπονηματισμῶ, HOOFDS: IV. van *Ezra*, γραμματα μνημόσυνα ἡμερῶν, ESTHER VI. JOZEFUS noemt ze τὰ τῶν πατέρων βιβλία, *Libr. II. C. 2. Antiq. en C. 6. zie BRISSENIUS l. 1. de Regn. Pers. §. 229. p. 302 seq en §. 138. p. 194. doe er bij Ps: CII. vs. 19. dit zal* (als een *staatsarchief*) *beschreeven worden voor het navolgende geslacht*. Het deed luttel tot eer van *Mithridates*, die, volgens PLUTARCHUS t. 1. in *Pomp. p. m. 639. in zijne archiven bewaarde de naamen van hun, die hij door vergift had omgebracht, en de zedenbedervende brieven van, en aan hem geschreeven: in tegendeel verluistert het EDUARD DEN ZESDEN, die met zijne eigene hand dagelijks opteekende, al wat er binnen en buiten zijn rijk merkwaardig voorviel, en in den*

raad beslooten was, zooäls uit BURNETS geschiednis van Englands reformatie te leezen is; 't gene ook tot roem van *Johannes den tweeden*, koning van Portugal geboekt is, bij EMMANUEL TELLESIIUS SYLVIUS, *Comm. de reb. gest. Joh. p. 42.* hij had altijd een groot boek bij zich leggen, waarin hij opteekende de verdiensten, den inborst, de zeden, de deugden en ondeugden der menschen, om best te kunnen weten, door zijn eigene oogen, wien hij al of niet beloonen, of beämpfen moest.

Ik sluit met de vriendlijkste en met christlijke toebiddingen van alle heil, en van allen voorspoed, over alle uwe poogingen, ook ten nutte van kerk en geleerdheid,

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 20. October 1774.

ZESTIEN.

ZESTIENDE BRIEF.

AAN DEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE G: M:

*Over onze zeer bepaalde kennis in de godgeleerdheid
hier op aarde.*

WELËDELE GESTRENGE HEER!

Ik zal in twee of in drie brieven over een zeer gewigtig onderwerp, met Uwe Welëd. Geftr. handelen; misfchien, zoo de stoffe niet te zeer uitdijgt, zullen twee toereikende zijn.

De eerste zal verkeeren over deeze stelling, *dat onze kennis op aarde zeer onvolmaakt is.*

De tweede zal er op uit zijn, om ons te leeren, *welke nuttige beschouwingen, en beëeffeningen wij uit deeze tegenwoordige gebreklijkheid onzer godgeleerde kennis kunnen haalen.*

Het is Gods eer een zaak te verbergen, SPR: XXV. vs. 2. a. God als de opperkoning, wordt hier vergeleeken in twee verschillende gezichtpunten. Gods eer wordt bevoorderd door het verborgen houden, en een 's konings eer door het naarvorfchen van eene verborgene zaak: eigenlijk staat er,

een zaak te doen schuil houden, zoodat men het innige wezen daarvan niet ontdekken kan, zooals die zelfde zetting van het werkwoord gebezigd wordt van eenen *raad*, of *listigen aanslag*, welke zoo verborgen gehouden wordt, dat er niemand achter kan koomen, JEZ: XXIX. vs. 15. 1 SAM: XX. vs. 2. De spreukschrijver wil geenszins, *dat God in zijn woord niet klaar en duidlijk spreekt ten opzicht van de zaligende waarheden*, ook niet, *dat God de godspraaken met opzet dubbelzinnig gemaakt heeft*; maar, dat het met de onëindige en onafmeetlijke grootheid van het godlijke verstand overëenkooft, ons te doen beseffen, hoe onnadenklijk God verheven zij boven alle geschapene en bepaalde geesten, als, die ons in de natuur en in het zedenrijk zaaken kan ontdekken, waarvan wij nooit het rechte *hoe*, het naaste en het laatste zullen weten; invoegen er altijd stoffe tot onderzoek, tot aanbidding, tot verwondering, en nederige onderwerping van ons verstand overblijft, en om uitteroepen: *o Diepte! Wie zal het werk van God uitvinden van het eene einde tot het ander*. God kan tot in het onëindige ontdekkingen aan ons doen, *omdat Hij God is*: en omdat wij bepaalde schepselen zijn, tasten wij slechts de uiterste boorden, zoomen, en rand van zijne werken en wegen; welk laatste onze opgeblaazenheid aanmerkelijk fnuiken kan.

De groote Paulus legt ons den grond tot onze redeneering, 1 KOR: XIII. vs. 9. *Wij kennen ten deele*. Hij heeft voor, te toonen, dat alle de buitengewoone gaaven zonder de liefde van weinig waarde zijn: of iemand zonder liefde vreemde taalen spreekt, profeteert, 't geloof der wonderwerken oeffent, ongemeen mededeelzaam is, ja, zich

zich martelen laat, dewijl hij (indien het niet tot baat van zijnen naasten, en tot eer van God geschiedt) eeniglijk zichzelven bedoelt, vers 1--3. 't gene hem bij vervolg aanleiding geeft, om uite weiden in de menigvuldige vruchten van de liefde, vs. 4--7. welke boven alle andere gaaven dit vooruit heeft, dat ze bestendig en onafgebrooken duurzaam is, vers 8. althans zij wint het van de kennis, want de maat van kennis, dewelke wij hier bezitten, zal, gemerkt ze gebrekkig is, en stukswijze, in de eeuwigheid ophouden, en gevolgd worden van eene uitgebreidere maat, in deelen, en in trappen; zoodat de maat onzer kundigheden hier is, als *kinderkennis*, en die van onze toekomstende kundigheden, als de kennis van eenen volwasfenen man.

Het zal genoeg zijn tot eenig verstand van de letter aantemerkten, dat de *kennis* in onze woorden te bepaalen zij tot, *die van God*, en godlijke zaken handelt: en wijders, dat uit vergelijking van van 1 KOR: XIV. vs. 1-5. blijkt, hoe *profeteeren* alhier niet zegt, *toekomstende lotgevallen te voorspellen*, maar de kerk door zijne kennis te stichten, zwakken te versterken, mismoedigen te vertroosten, en in één woord, de waarheid, en de beoefening van dezelve te staaven uit de regelmaatige boeken: het eerste, *wij kennen*, ziet op onze kennis, die wij onderwerplijk voor ons-zelf bezitten; het tweede, *wij profeteeren*, op het mededeelen van die kennis aan anderen; vervolgens, als er in den tekst gezegd wordt, *wij kennen, en profeteeren ten deele*, zoo dient zulks niet zoo zeer, om te beduiden, dat het den apostelen en leeraaren onder het nieuwe testament even zoo verging, als den profeten van den ouden dag, die niet allen

dezelf-

dezelfde of even veel openbaaringen hadden, die dezelve niet altijd geheel, en ten vollen verston- den, die ook niet allen bekwaam waren, om de- zelve aan anderen te verklaaren, even bekwaam om te vermaanen, of om te vertroosten, maar, dat de maat van kennis hier beneden, in deeze huishouding, zich heeft tot die, die in de eeu- wigheid zal plaats hebben, als een gedeelte tot het geheel, waarāan zeer veel ontbreekt, en nog aangevuld moet worden, ondanks de wijdluftige beloften, welke aan het nieuwe testament houden, sprekken van eene kennis, die de aarde bedekken zoude, gelijk de wateren den zeebodem, ondanks de apostelen gezegd worden eene volle verzekerd- heid van het verstand te bezitten, en de geloovi- gen alle dingen te weten: want immers dit alles wordt *vergelijkender wijze* gezegd van de christen- met de joodsche kerk: maar hier wordt gesproo- ken van de christen-kerk, in vergelijking met de kerk in de eeuwigheid; zijnde deeze de laatste, de manlijke, en de anderen de kindsche jaaren van de kerk; in de laatste zien wij slechts de afbeeldfels van de godlijke grootheid, en in de eerste het *oorspronglijke* zelf, zeer gelijkende naar de ken- nis, welke wij van ons-zelven hebben, vers 12. Wij weten, nu dat alle dingen groot en klein hie- ten, niet *volstrekt* maar *opzigtlijk*; en in dit laat- ste gezichtpunt beschouwt Paulus de zaak, als hij beduidt, dat wij hier in deeze huishouding niet dan donkere, en min onderscheidene denkbeelden bezitten van de godlijke zaaken.

Ons werk is dan *tweeledig*:

I. Te betoogen, dat onze godgeleerde kennis op aarde zeer onvolkoomen is.

II.

II. Te onderstaan, welke nuttige en beëffende gevolgen uit de tegenwoordige gebrekkelijkheid onzer godgeleerde kennis zijn afteleiden?

I. De eerste stelling zal haar betoog ontvangen uit twee andere stellingen:

A. God heeft het naar zijne wijsheid niet noodig geoordeeld, om zich aan ons hier beneden volledig te openbaaren.

B. Datgene, 't welk God aan ons ontdekt heeft, kennen wij zeer gebrekkig, en daarom deelen wij het zeer gebrekkig mede.

I. A. De eerste stelling is dan: God heeft het niet noodig geoordeeld naar zijne wijsheid, om zich hier beneden volledig aan ons te openbaaren. God heeft ons, vooräl onder de nieuwe huishouding een veeltal van waarheden ontdekt, maar God heeft om duchtige redenen voor ons verborgen gehouden:

✱ Hoe de eene waarheid zich verbindt met de andere.

☞ God leert meêr, wat sommige dingen NIET, dan AL zijn.

☞ Godt heeft slechts de kenbeginsels doen weten, maar niet alle de gevolgen, welke uit deeze kenbeginselen voortvloeien.

☞ Noch de wijs, waaröp ze bestaan, noch de voldoende reden, waaröm ze bestaan, zijn

zijn ook duidelijk en onderscheiden bekend.

¶ Ook heeft God veele omstandigheden voor ons verborgen gehouden.

I. A. ✱ Wij kunnen volgens het licht van de reden en de openbaaring niet twijfelen aan zekere waarheden; maar, wij doorzien het verband niet, 't welk dezelve onderling hebben. De geheele natuur overtuigt mij, er is een God die oorspronkelijk heilig, wijs, goed, en magtig is: mijne innigste, en droevige bevinding leert mij, dat ik een zondaar ben; dus zijn deeze twee stellingen boven alle uitbeding: *God is heilig, en er is zonde in de weereld.* De almacht kan, maar de wijsheid wil het zedenlijke kwaad niet te sterk zijn! hoe verdraagen zich deeze twee waarheden onderling? De wijsgeer en de godgeleerde maakt, elk naar zijn doorzicht, samenstellen hieröver, maar God houdt de samenknopping van deeze twee stellingen verborgen, en wij zien er uit, welk eene onvolmaakte kennis van de godlijke volkoomenheden wij bezitten. Gij kunt om wat optehelderen, mij wel zeggen: God moest, en God heeft den mensch eindig en vrijwillig werkende gemaakt, Hij liet hem de meester van zijne daaden, Hij konde noch moest hem eenig geweld aandoen; maar, gij ziet wel, dat gij dus den mensch binnen ruimer paalen stelt, als God-zelf; de laatste wordt naauwer bepaald, en de eerste bekooft ruimer loopbaan! Men zoude zeggen, was het niet beter geweest, dat God aan den mensch deeze zoo doodlijke vrijheid benoemen had, dan dat Hij het gebruik daarvan toeliet aan hem, die zich daardoor in een eeuwig onheil zoude storten?

Gij

Gij zegt wel, dat God het menschdom in de zonden liet vallen, ten einde gelegenheid te hebben, om zijne rechtvaardigheid, heiligheid, barmhertigheid in het helderste licht te kunnen stellen; 't is goed! doch gij voldoet mij maar ten deele, en alle duisternis is nog niet opgeklaard, want gij zegt zaaklijk dit: dat een monarch toelaat, dat zich een oproer in zijn rijk verheffe, opdat hij de eer hebbe om het rijk te bevredigen, om gunst te bewijzen aan sommige weêrspannelingen, en om een gedeelte van hun te straffen: maar, konde God dan deeze deugden niet ophelderen, dan met zoo iets toetelaaten hetgene Hij haat? Wie van ons doorkijkt deeze diepte, hoe het tot eer van God verstrekt, gelijk het zeker doet, dat Hij veelen van zijne schepselen in een eeuwig ongeluk laat verzinken, en, dat Hij echter in dat alles de heilige, de wijze, de barmhartige God blijft? ei, doe hier gul belijdnis van uw bekrompen doorzicht, godgeleerden en wijsgeeren van de hoogste bank! de twee uitersten zijn aan u duidlijk geöpenbaard; maar, de band, die dezelve aanëenknoopt is voor u en voor mij verborgen! Zeg vrij het zelfde van de zekere en bepalende voorkennis, welke God van alle zijne werken heeft, als gij de vrijheid van den mensch daarbij vergelijkt: *Godt heeft alle gebeurlijke en vrije werkingen, gewild, bepaald, en voorzien: en echter de mensch werkt volkoomen vrij: op dit bepalend voorzien volgen daaden, met eene wiskundige zekerheid*, en de mensch denkt op zijn pas zoo als hij denken moet: voor deeze twee stellingen hebbe ik alle grond, maar de *middel-term* ontvlugt mij, en zal mij ontvlugten tot in de eeuwigheid! bij alle de mij bekende ontknooppingen blijft zekere gaaping over.

3 God

☞ *God leert ons meêr, wat Hij niet, dan wat Hij al is.* Jezus leert ons ja, *God is een geest*: maar ik smeek u, leer mij het innige wezen van eenen geest eens kennen; doch zijt voorzichtig, dat gij mij niet zegt, wat een geest niet is, maar, wat hij al is: hij valt niet, gelijk het lichaam, onder uwe vijf zinnen, en, al weet gij, dat hij noch vleesch, noch been heeft, zoo kent gij daarom zijn grondwezen, en zelfstandigheid niet! Gij paait u met eenige klare en onderscheidene bevattingen van de *werkzaamheden*; maar de werker houdt zich schuil voor u; gelijk een veelziend oog, dat, terwijl het ziet, zichzelven niet ziet! Is u dan die stelling klaar en onderscheiden, *Godt is een geest*? in onderscheiding van de geesten der engelen, en van de onzen? moet er geen onëindig onderscheid zijn tuschen eenen scheppenden en eenen geschapenen geest? blijkt het dus niet, dat gij God een geest noemt, omdat God op geenerlei wijze is te samen gesteld, als de stof? en, omdat wij geen voortrefflijkere wezens kennen, als een geest: uw kennis is dan ontkennende, en wel verre van stellig te zijn. Wijders: vloeit God in elke daad in, of is Hij de onëindig wijze rangschikker, en de krachtdaardige bewaarder van de *werkbeginsels*? die het één gemaakt heeft tegen over het ander? Breng dit geding eens over tot Gods *eigenschappen*: wij weten, en kunnen zoo uit de redenleer, als uit de schriftuur betoogen, God is *een allerëenvoudigst* Wezen, zonder eenige, hoe-genaamde samenstelling: al wat in God is, is God-zelf: de schrift onderscheidt alleen Gods eigenschappen, om zich naar onze bevatting te schikken; maar hoe koomt gij tot kennis van die eigenschappen? hoe anders, dan door van de godlijke volkoomenheden

te weeren al wat in de fchepfelen eene onvolmaaktheid zegt? dus bij ontkenning! Daar is ja eenige gelijknis en overëenkoomst tusfchen Gods heiligheid en onze deugden: de bijbel leert, wij zijn naar Gods beeld gefchapen, en der godlijke natuur deelächtig; maar, zegt die zelfde bijbel niet, dat niemand goed is, behalven God alleen? dat God de alleen wijze is, LUK: XVIII. vs. 19. 1 TIM: I. vs. 17? befchouwende dus die goedheid, en wijsheid in haare onëindige uitgestrektheid. Ik beken het, gij zegt wel eens ftelliger wijze: God is geheel goed, geheel wijs, geheel magt! maar, geef wel acht, dat deeze *termen* enkel ontkenkende denkbeelden influiten, alsöf wij zeiden, daar is geen merkteeken van goedheid of wijsheid, 't welk in God niet gevonden wordt: geen zaak, of Hij kan ze doen, *mids het een zaak zij*: dus begrijpt gij wederöm het onëindige niet anders, dan bij ontkenning. Ga eens voort tot de eeuwige geboorte van Gods Zoon, waardoor God de Vader, aan zijnen Zoon *gegeeven heeft het leeven te hebben in Hem-zelven, gelijk de Vader zulks heeft*; dit gelooven, en aanbidden wij: Maar ondervinden wij hier niet, dat God een ontoegankelijk licht bewoont, 't welk geen mensch ziet, of zien kan? Ik kan u wel zeggen, wat deeze generatie *niet* is, maar niet, wat zij *al* is, dat ze van alle het menschlijke onëindig verschilt; datze, zooäls de kerkvaders spraken, *gefchied is*, en *nog gefchiedt zonder verdeeling*, zonder een eerder in den Vader, en laater in den Zoon, maar voorts zink ik in dien peilloozen oceään met diepe aanbidding, en zeg: *Deeze generatie wordt alleen begreepen van den Vader, die genereert, en van den Zoon, die genereerd is, en ik moest zelf binnen het godlijke Wezen bestaan, om haar te omvatten.*

1 God heeft ons alleen eenige noodzaaklijke kenbeginsels ontdekt, maar, geenszins alle de gevolgen, welken wij uit deeze kenbeginselen afleiden. Wij gelooven dit kenbeginfel: God is een onëindig, hoogstvolmaakt Wezen; de bijbel ontdekt ons eenige van die volkoomenheden; maar, even daaröm, om dat God onëindig is, zoo volgt, dat er in God ontallijke volkoomenheden moeten gevonden worden, waarvan wij hier op aarde geene de minste denkbeelden kunnen vormen. Hoe groot zouden wij wel moeten zijn, om God volmaakt te begrijpen? of, andersöm: hoe klein zoude God wel moeten zijn? of, wij zouden meêr als menschen moeten zijn, of God, minder als God! zult gij tot de volmaaktheid toe den almachtigen vinden? JOB XI. vs. 7. Nog meêr! God heeft in zijn woord vruchtbaare beginselen gelegd, waaruit een onbegrijpelijk getal van gevolgen voortvloeit, die niet uitgedrukt staan, en voor de doorzichtigste godgeleerden alleen toegankelijk zijn: er is geen dwaaling in het stuk van den godsdienst, welke men niet kan tegengaan door een wettig afgeleid gevolg, gehaald uit den bijbel; maar, wat godgeleerde heeft dien trap van doorzicht, die aanstonds, en altijd in de geöpenbaarde beginselen bespeurt alle de gevolgen, welke een dwaalende stelling met zich brengt, vooräl, die nieuw opgeworpen wordt, alle de toepassingen van de zedenkundige beginsels, tot gevallen van het geweeten, die er plaats kunnen hebben. Die verstand in de *uitlegkunde* enz. hebben, zien dagelijksch met genoegen, dat de ijver, en vlijt van onze tijden nieuwe afleidingen maakt uit wel gevestigde beginselen, waarin de waarheden even zoo liggen opgewonden, als de planten in de kiemen, als de samenstellingen in hunne *eenheden*; het mangelt ons enkel aan het vermoogen, om

om een groot aantal denkbeelden te gelijk te be-
flaan; kenden wij de eenheden volkoomen, wij
kenden te gelijk alle de ontwikkelingen tot in het
onëindige.

7 God ontdekt ons de verborgenheid, maar niet de
wijze, waaröp ze bestaat. Te weten: het leer-
stuk der heilige Drieëenheid leert de bijbel, maar
het *hoe* verschuilt zich. Die den bijbel voor Gods
woord houdt, wordt gewaar, dat er is een ondeel-
baar godlijk Wezen; dat dit ééne Wezen toekoomt
aan den Vader, den Zoon, en den heiligen Geest; dat
de Vader die eene God is, de Zoon die eene God is,
de heilige Geest die eene God is, en dat er echter
geen drie Goden zijn; dat de eenheid der natuur geen
beletsel is voor de meerderheid der Persoonen; noch
de meerderheid der Persoonen voor de eenheid van de
natuur; maar hebt gij hiervan eene volledige voor-
stelling aan uwen geest? alle de gelijknissen, die
men gezocht heeft, in de natuur van de ziel, van
de zon, en van de straalen, verdonkeren méer,
en verwarren eerder, dan dat ze ophelderen; het
blijft dus een stuk voor de nederigste onderwer-
ping, en voor het gevangen leggen van ons oor-
deel onder de gehoorzaamheid van het geloof,
2 KOR: X. vs. 5. Van gelijken aart is de ver-
borgenschap van de menschwording: de bijbelleer
gaat zeker, dat God geöpenbaard is in het vleesch,
dat het Woord is vleesch geworden, en onder ons
gewoond heeft! Jezus is God met ons, Gods
Zoon is de zoon van eene maagd: Maar, vraagt
gij met Nikodemus, *hoe kunnen deeze dingen zijn?*
hoe kan een mensch God, en God een mensch zijn?
hoe kunnen verschillende natuuren, de ééne eindig,
veränderlijk en sterflijk, de andere onëindig, on-
veränderlijk, en onsterflijk, welke beiden afzonder-
lijk

lijk bestaan kunnen en twee personen uitmaaken , te samenloopen , om éenen en denzelfden Persoon uitte- maaken? zonder verdeeling , zonder scheiding , zonder dat de een in de andere veranderd wordt , of verward. Een nederig Christen maakt zich op honderd mooglijke vraagen , die daarop kunnen vallen , een eer van te zeggen: *Ik weet het niet!* hier moet iets overblijven , dat verwondering baart , en , dat zoo bijzonder is , dat het met geenerlei verëeniging gemeenschap heeft , en de eenigste in die soort is.

Maar ik bespeur , welëdele gestr. Heer , dat ik van voorneemen veranderen moet , en in plaatse van *twee* brieven hiermede te vullen , stoffe genoeg zal vinden , voor *vier* in getal: des ik alhier afbreek , en den volgenden tweeden brief voetstoots zal opvatten , daar ik denzelven gelaaten heb : verwacht zulks bij de naaste gelegenheid , en reeken het , alsöf deeze vier brieven Uwer Welëd. Gestr. onder ééne en dezelfde dagteekening toekoomen.

Vaar inmiddels gezegend wél.

T. T.

P. NIEUWLAND.

Z E.

ZEVENTIENDE BRIEF.

AAN DEN ZELFDEN WELËDELEN GESTRENGEN
HEERE G: M:

Behelzende het vervolg van onze bepaalde theologische kennis.

WELËDELE GESTR: HEER!

De vijfde preuve van ons kennen ten deele is betrekkelijk tot de godlijke regeering, zoo in de kerk, als in den burgerstaat. Deeze wegen zijn voor ons hoog, [de Gods-regeering is een onëindige doolhof, de vaste grondwet schijnt de spaarzaamheid te zijn, en, om uit het mindere kwaad een grooter goed te veröorzaaken] gelijk de hemelen boven de aarde! God doet in kerk-en weerdbestuur de grootste wonderen, niet alleen door de kleinste beginselen, maar, zelfs door middelen, die zijne oogmerken rechtdraads schijnen te dwarsboomen: moet Jozef den tweeden rang in Egypten bekleeden, hij moet de jongste, de gehaate onder de broederschap zijn, hij moet aan onbekende vreemdelingen verkocht worden, die hem ontzetten van zijne vrijheid, vaderland, en vaderlijk huis, en van al wat hij dierbaar had, Potifar moet hem koopen: en, zie hem, hij is een egyptisch slaaf, verschillende luttel van de beesten,

ten, naar het oordeel van die tijden: 't Is wel zoo, dat zijn meester zijn stut, en steunfel wordt, maar de dartelheid van zijne meesteres brengt hem in doodsgevaar: hij wordt een martelaar van de kuischheid, zijne voeten koomen in den stok; en deeze waren de kortste wegen, om hem tot onderkoning in Egypten te maaken. *Waarlijk Gij zijt een God, die u verborgen houdt*, riep eens Jezaias uit, toe hij in den geest beschouwde, hoe God het geliefde Israël in Babel bragt, en daaruit redde, JEZ: XLV. vs. 5. Wie kan uit de oude jaarboeken in alle de geheimvertrekken der Voorzienigheid instappen? Waarvan koomt het, dat onder menschen *gelijk* geboorenen, de een met voorrechten van het lichaam en van geest, met duizende gunstige omstandigheden boven den anderen begiftigd is? De een kruipt in het stof, de ander is een glimpworm in de hoven; de een brengt zijne dagen ten einde zwemmende tot aan den hals toe in de weelde, de andere sleept zijn lichaam achter zich met eenen drom van ellende, en zonder het goede gezien te hebben; en niet minder zijn er in de kerk dingen, waarop men zich blind kijken moet! Waarom moesten de heidenen zoo veele eeuwen in duisternis, en onkunde wandelen? daar het licht bij de Jooden zoo prijkte? en, waarom moest de verblinding der Jooden plaats maaken voor de verlichting der heidenen? waren beide die volken niet zeer bedorven? was er meêr rechtvaardigheid in het verlichten van den eenen, als van den anderen? of, om aan den eenen boven den anderen barmhartigheid te bewijzen? hoe hoog Paulus in de hemelgeheimnissen ook was opgetoogen, hij verklaart ons hier niet bij te kunnen. ROM: XI. vs. 33. 34. Waarom wordt de eene mensch gebooren in den schoot van

van het Joodendom, een ander onder de misleiding van Mahomet? en wij in de gemeenschap van gezuiverde Christenen? En, onder deezē, waarōm hebben sommigen den *naam* dat ze leeven, en anderen, dat ze werkelijk voor God en voor de gerechtigheid leeven? waarōm worden veelen in den stokōuderdom tot God in Christus bekeerd? anderen in den bloei en in de kracht van hun leeven? en wederōm anderen, nooit? Wie zal zeggen, waarōm, ô Vader, het welbehaagen zoo voor U was?

Ik gaa voort tot eene zesde preuve voor de hoofdstelling: *God heeft zich vergenoegd, met ons de gebeurdnissen te openbaaren, waarin onze zaligheid belang had, maar Hij heeft verscheidene van derzelve omstandigheden verborgen.* Het staat, vast, dat het den mensch eenmaal gezet is te sterven, en dat wij eens alle voor Gods richterstool verschijnen zullen; maar, hoe veele omstandigheden van dat gericht zijn voor ons verborgen! van den dag, en de uur weet niemand. Even zoo weinig weten we van de plaats daar het zal gehouden worden: of de Richter in het onderzoek, van elks bijzonder leeven treden zal, dan, of Hij door een onherroeplijk arrest, dat oordeel, 't welk wij dan over ons-zelfen zullen vellen, zal bevestigen? zijnde dit het oordeel, dat over ieder, na den dood geveld is: of het in eenen dag eindigen, dan lange tijden duuren zal? hoe de weereld zal ontfloopt worden? of zich dit alleen tot ons planeetgestel bepaalen zal? waar de lichaamen, geduurende deezē algemeenen brand blijven? enz. enz. Wij hoopen, en wij verwachten een eeuwig leeven, wij hebben er vaste gronden voor, maar honderde omstandigheden van dat leeven zijn voor ons een *raadsel*! Welke zal de staat en gewaarwor-

ding van onze afgescheidene ziel zijn? gaat ze alleen heenen, of is zij een kracht, die wel onstoffelijk is, maar in de stoffe gegrond is, dat is, neemt ze zekeren voerwagen met zich? Welke zijn de hoedanigheden van het verreezen lichaam? waarin zal de koornäir van de kiem verschillen? is vleesch, bloed, buik, geheel voor dezen kloot? kunnen wij ons zelfs wel eene flauwe verbeelding maaken van die verscheidenheid dier overhemelsche vermaaken? de schrift spreekt er stamelende van, als van muziekchooren, feesten, beeken van wel lusten, van scepters, kroonen, en troonen! schatten, die niet ontnoomen worden! Heeft er het oog wel iets van gezien? het oor gehoord? is er iets van in 's menschen hart opgekoomen? besluit dus veilig, *dat God onze kennis stukswijze gemaakt heeft.*

I. B. Ik moet nu koomen tot ons tweede deel, *wij profeteeren ten deele*: zij, die hun werk en hoofdbezigheid van de bijbelstudie maaken, en die kennis aan anderen mededeelen, kennen zelf op verre na niet datgene, 't welk God gelieft te openbaaren. Al wat ons ter zaligheid te weten, en te kennen noodig is, is zoo dikwerf, en zoo klaar in den bijbel uitgedrukt, dat ieder, die denzelven aanhoudend, en aandachtig leest, de wezenlijke geloof- en praktijkstukken daarin ontdekken kan; maar echter is de kennis van de heilige schriftuur bij den geleerdsten uitlegger zeer gebrekkig! Dui-zende sieraaden en fraaiheden zijn nog voor ons onbekend, onëindige trekken van de diepste, en verborgenste wijsheid van Gods Geest gaan on-gemerkt voorbij; de klem van zeer veele redeneeringen wordt niet genoeg gade geslagen: en, is zulks wel te bevreemden? als ons niets ontglippen zoude,

zoude, moesten we uitgebreider' geest bezitten, meêr meester zijn over onze driften, meêr ontdaan van vooroordeelen, losfer van tijdljke bezigheden, meêr onderleid in taalen oudheidkunde, en meêr met de borst op die studiën vallende. Laat ons dit alles bijzonderen:

✠ Die in het woord spreekt is *God!* De voorwerpen, welke God aan onze kennis aanbiedt, zijn onëindig, en hebben een zeer groot aantal van betrekkingen tot elkänder; waarbij onze bekrompen geest niet koomen kan; bij voorbeeld: als God tot ons spreekt van de wonderbaare uitwerkfelen van zijne almagt, van de verre uitzichten van zijne wijsheid, van de rijkdommen van zijne liefde, is het dan te bevreemden, dat onze enge geest deeze dingen niet in de volste ruimte beflaat, daar de kleinste zandkorrel aan onzen geest paalen zet, als men dezelve aan ons voorftelt, als zijnde deelbaar in het onëindige: en zoude dan onze geest alle de betrekkingen, welke deeze onëindige voorwerpen onderling hebben, in zoo veelerlei *ad/pecten*, en in alle haare gevolgen kunnen naargaan en uitledigen? daar geesten van eenen hooger stand waarfchijnlijk onze kerk en onzen kloot tot een fchool, en ftudeerboek gebruiken, om daarin dingen te zien, tot welker befchouwing onze vijf zinnen te grof en ftomp zijn.

☞ Wij moesten zonder hartstogten zijn: onze drift ontnemt ons deeze effenbaarheid van geest, zoo noodig in alle studiën, haar geweld maakt onze kennis onvolmaakt; wat zeg ik, de hartstogten bemaskeren ons de heilige waarheden, ja helpen ons aan het dwaalen. Men verbeeldt zich dikwerf reeds iets grondig te weten,

en tot in den grond doortast te hebben, daar de beschrijving of bepaaling zal aantoonen, dat wij ons met enkele woorden zonder zaaken verge- noegd hebben; dus zijn de denkbeelden noch klaar, noch onderscheiden: dit belet de naauwkeurige overdenking, of het raadpleegen met doorzichti- ger verstanden: onze zelfsliefde wil ons van geen gebrek in doorzicht betigt hebben, zucht voor geliefkoosde, en eens aangenoome stellingen overdwarschen ons, en maaken, dat wij de be- wijzen, en de plaatsen in Gods woord, welke ons tegen zijn, zoo lang pijnigen, totdat ze zeggen 't gene wij begeeren: ook zijn de godgeleerden meêr dan wel anderen, onderhavig aan de oor- deelen, en vooroordeelen van 't gemeen, tegen hetwelk ze het niet kunnen ophaalen: daarbij kooft, als men eens zin en smaak krijgt in het- gene men *wonder* of *wonderbaarlijk* noemt, (dat is, eene heerschende zucht om zeldzaam, en van het gemeen afwijkende te zijn) zal het tot een gevolg hebben, om alle nieuwigheden greetig te omhelzen, hoe ligt ook bekleed, overal zal men bijzonderheden ontdekken, daar het eenvoudige heerscht; de smaak voor *allegoriën* wint dan veld, de letterlijke zin wordt laf, *de eenvoudigheid in Christus*, 2 KOR: III. vs. 3. zoo hoog geroemd, gaat wech, ondanks onze gedachten dikwerf gee- nen grond hebben, als in onze vruchtbaare ver- beeldingkracht: of men wordt vernibbeld op schoolsche onderscheidingen, en spitsvondighe- den, om intedringen in dingen, die men niet ge- zien heeft, en om aan ijdele nieuwsgierigheid voedsel te geeven; waarbij dan nog kooft de geest van partijdigheid, min of meêr te vinden in alle samenstellen. Dees noopt ons ongevoelig, om sommige verklaaringen aanteneemen, of te ver-

verwerpen, naardat ze al of niet gefmaakt worden bij hun, onder de welken wij behooren! Waarom deugt deeze of die verklaring niet? partijzucht antwoordt, hij is een protestant, hij is een Lutheraan, hij is een Calvinist, die dezelve voortbragt! en door zich te sterk te willen verwijderen van deeze of gene gezindheid, verwijdert men zich te gelijk van de waarheid.

1 Wij moesten, (zal immermeer onze kennis in de godgeleerdheid volkoomener worden) minder met vooroordeelen bezet zijn! Gij leest de heilige schrift, maar hoe leest gij dezelve? met eenen geest, die reeds vooringenoomen is, van zekere gevoelens, van der jeugd afaan ingezoogen, overgenoomen van deezen of genen onderwijzer, dien wij hoogschatteden, zonder alles aan *schrift*, en aan reden te toetsen; onze uitlegkunde rust op ons samenstel, en niet ons samenstel, gelijk het behoorde, op onze uitlegkunde; dus wordt alles geplooid naar de eens aangename beginfelen: Al waren er verscheidene reizen om den aardbol gedaan, ten betooge van het aanzijn der *tegenvoeters*, en, dat onze klood *eirond* is, men zal altijd *Augustinus*, of *Lactantius* vinden, die zulks voor hersenschimmen uitventen, en veele plaatsen uit de schriftuur, schoon kwaalijk verstaan, daartegen aanvoeren; even als of God ons de heilige schriften gegeven had, om daaruit lesfen over de natuurkunde te neemen. Betooog uit alle uwe magt, dat *zijn* in het stuk der bondzegelen zegt *beteekenen*, dat er in het tegenövergestelde, *ongerijmdheid*, en *tegenzeglijkheid* is, gij zult bij hem, die zijn verstand eenmaal aan het gezag der kerk onderworpen heeft, niets uirichten; men moet eerst eene gemoedsgechiktheid

heid bezitten, om den eenigen meester *alleen* te willen hooren.

¶ Onze godgeleerde kennis zoude *volkoomener* worden, wanneer onze tijdljke bezigheden wierden ingekort. 's Heeren wet, de bijbel, is zeer wijd, het langste leeven zoude niet toereiken, om denzelven geheel, en in den grond te bestudeeren: geduurig ontdekken de beöeffenaars iets nieuws! en, als wij ons eeten, drinken, slaapen, of andere onvermijdljke betrekkingen tot de maatschappij, tot onze aanverwanten, tot welvoeglijke pligtpleegingen daar van aftrekken, om te zwijgen van onnoodig, indien al geen zondig tijdverlies, hoe weinig schiet er dan over voor gegronde bijbelkennis.

¶ Het mangelt ons aan *opzetlijken toeleg*, op de vermeerdering van onze kennis. Wilt gij eene plaats wél verstaan, gij moet u vooräf meester maaken van het oogmerk van den schrijver, en zien, of de plaats, welke gij beschouwt, een uitstap is, een voorstel, dat toevallig inschiet, dan of dezelve een wezenlijk stuk is, in het oogmerk van den schrijver, in wat verband met het vooräfgesegaane gesproken wordt, wat er op volgt, enz. enz. hiertoe wordt een aandachtige geest gevorderd, die niet ligt moede wordt, noch het draa opgeeft? maar nu! wij zijn zoo lichtvaardig van gemoedsgeftel, dat het minste ons aftrekt; onze aandacht is ras uitgeput, en laat ons niet toe, om lang bij een voorwerp stil te staan.

¶ Boven dit alles is het uitgemaakt, dat onze kennis van de taalen, van de oudheden, van de geschiednisen, zeer onvolledig is. Men verstaat
de

de hebreewfche taal niet , dan met behulp van de oude overzettingen , en van de overige oosterfche dialekten ; van 't grieksch weeten wij meêr : wij hebben meerdere hulpmiddelen : nochtans zijn er in het nieuwe testament een groot deel van aanhaalingen uit Mozes , en uit de profeeten , chaldeewfche , fyrifche zegwijzen , welke aan veele plaatfen eenen nevel geeven , die door de grootfte oordeelkundigen nog niet geheel verdreeven is. Ook is onze kennis aan de burger- en zedenwetten der Jooden , aan hunne vaderlijke overleveringen , zeer gebrekkig : wij zouden anders in veele plaatfen de nette gepastheid der gelijknisfen , en der fpreekwijzen beter kunnen naargaan. Bij voorbeeld : als de Heer zegt , OPENB : XVI. vs. 15. *Ziet ik koom als een dief ! zalig is hij , die waakt , en zijne kleederen bewaart , opdat hij niet naakt wandele , en men zijne fchaamte zie !* Wat verband is er tusfchen *het waaken* , *het bewaaren van zijne kleederen* , en de *bedreigde naakttheid* ? -- doch alles zal klaar worden , als men gadeflaat , dat er gespeeld wordt , op de Levieten , welke bij nacht in den tempel waakten , en dat de wachtmeester de ronde deed met eene flambouw in de hand , waarvan hij gebruik maakte zo ras hij eenen Leviet flaapende vond , om zijne kleederen aan brand te fteeken.

Onze tegenwoordige taak is afgeweeven ! Het volgende vertoog zal ons inleiden in de redenen van de godlijke wijsheid en goedheid , *waarom onze kennis alhier ten deele zij , en welke verpligtin- gen daaruit gebooren worden.* Thans zij het genoeg , aantemerken , dat hetgene ons van de godlijke waarheden bekend is , toereikende zij , om ons onze zaligheid met vreezen , en beeven te

te leeren uitwerken; ja, zoo overvloedig toereikende tot leer en wandel, dat de eenvoudigste Christenen meêr weten, ik zal niet zeggen, als de grootste wijsgeeren onder de heidenen, maar zelfs, in zeker opzicht, meêr, als alle de profeten van het oude testament, ja, als Johannes de dooper! Jezus heeft ons den Vader, en zijnen wil verklaard; de apostelen den geheelen raad van God! alle de artikelen van het algemeene christelijke geloof worden duidlijk in het nieuwe testament geleezen, en nimmer is dwaaling of ketterij ontstaan, waartegen in den bijbel geene wapenen gesmeed zijn; Ja! staa eens stil bij het heerschende leerstuk van de verzoening en verlossing: hoe duidlijk is deeze met opzicht op het zaligmaakende ontdekt? Hoe ze geschied zij, leest men 1 PET: I. vs. 8. 19: waarom God het euangelium door zwakke en verachte middelen heeft voortgeplant: wat gevolgen er in de stelling *dat Jezus Gods Zoon is*, liggen opgewonden: ergo moet men zijne leer met gehoorzaamheid en onderwerping hooren; ergo, heeft Hij kunnen koopen en verlossen, en is dus het voorwerp van het bijzonderste vertrouwen! Dus heeft Hij de allerbijzonderste liefde voor het menschlijke geslacht! en een oprechte ziel kan zich van 's Vaders milddaadigheid in en om Hem, alles belooven; ergo is Hij het hoofd, wij zijn de leden, de kinderen van God, erfgenaamen van God; ergo is Hij de volëinder van het geloof! ik zwijg van alle den rijkdom der volle verzekerdheid van het verstand in het euangelium aantetreffen. Wat betrekkingen heeft een Christen in het stuk van heiligmaaking, waarvan hem in den bijbel geen stukswijze onderrichting gedaan wordt? pligten te vervullen, en drangredenen, gronden tot liefde, erkentnis tot vreeze, tot hoop! Men
noeme

noeme, *ééne* ondeugd, die niet verboden, *ééne* deugd die niet geboden is! *ééne* verdrukking of benaauwdheid, die niet verzacht wordt. De stoffe en de vorm van het gebed staan vermeld; de grootste zelfsverloochening, en het weldoen aan vijanden en haateren wordt er niet in vergeeten! Alle gronden, om troost in leeven, en in sterven te genieten, zijn er geboekt; dan eens: dat God in het uitdeelen van goed en kwaad de onbetwistbaare Opperheer is, van wien men het kwaade zoowel als het goede moet ontvangen; dat er niets zonder zijn bestel gebeurt; dat de kastijdingen tot volmaking dienen, dat ze niet booven vermoogen gaan zullen; dat het *met Jezus te lijden* hand aan hand gaat, met het *met Hem verheerlijkt te worden*; dat de tegenspoeden geene evenredigheid hebben, met de heerlijkheid; dat de dood den prikkel in Christus kwijt is; dat de geest God leeft; dat dit lichaam in de heerlijkste hoedanigheden verrijzen zal, waarvan Jezus opstanding het onderpand is! Zalig is hij, die uit die goudmijn onvergangelijke schatten van licht en klaarheid opdelft!

Het tweede of beëffenende stuk zal vervat zijn in volgende brieven.

Ik ben,

WELÉDELE GESTR: HEER,

T. T.

P. NIEUWLAND.

AGT.

AGTIENDE BRIEF.

AAN DEN ZELFDEN HEERE.

*Bevattende het tweede, of praktikaale gedeelte onzer
bepaalde godgeleerde kennis.*

WELËDELE GESTR: HEER!

Het bekende gezeg van Simson koomt mij thans wel te stade: *Spijs ging uit van den eeter, en zoetigheid van den sterken!* Wij hebben in de twee voorgaande brieven beschouwd, hoe onvolkoomen onze godgeleerde kennis hier op aarde is, ofschoon het wezenlijke, en het noodige aan ons ontdekt zij. Niemand verbeelde zich echter, dat dit leerstuk dor zij, en geene stoffe tot beoëffenende overdenking uitlevert; neen! ook deeze donkere zijde van de vuur- en wolkkolom geeft ons licht! uit onze onkunde, die een doorn is, en een distel voor den hoogmoed, zijn vijgen en druiven te verzamelen! Dit is de stelling: *Er straalt wijsheid, en goedheid in door, dat God ons alle leerstellingen niet ten onbewimpeldsten ontdekt heeft.*

Om dit vatbaar en niet onäangenaam uittewerken, zullen wij een argument ontleenen van het mindere tot het meerdere, en hier eens doorloopen, hoe onvolmaakt ons natuurlijk redenlicht zij.

Moog-

Mooglijk is er geen eeuw ooit zoo verlicht geweest als de onze! kunsten en wetenschappen zijn tot dien hoogen top gevoerd, tot welken ze nimmer steigerden bij onze voorvaderen. Welke nieuwe ontdekkingen doet de wijsgeer niet, door werktuigen, door reden, door ondervinding geholpen? De geneesheer voordert bij het geleide der ontleedkunde, en bij de toelichting van het vergrootglas! De landbeschrijver breidt zich uit, middelende de scheepsvaart; de geschiedkundige, door het aanhoudend leezen van de handschriften, door het opdelven van de penningen! Men dringt door, tot de onbekendste landschappen! Geheime staatsgebeurtnissen, waarvan men het roerfel niet kende, worden ontward! De fijnste *critica*, of *oordeelkunde*, geeft ons de schrijvers op het zuiverste! De aart der metaalen, mineraalen, en planten, wordt meêr uit de diepte en uit de gronden opgedolven; de bloedlooze dieren bieden ons langs hoe meêr ondoorgrondbaare geheimen aan! En, om binnen ons-zelfen te blijven: de mensch behoeft zich met de natuur van het licht, met de eb en vloed, met den zeilsteen, met de electriciteit niet aftetobben; hij daale slechts in zichzelf, hij zal aldaar genoeg vinden, om zijnen hoogmoed te vernederen: in zijn eigen lichaam zijn verscheidene fijne vaten, welke de gescherpte aandacht der ontleedkundigen ontvlugten, en waarvan men het bepaalde nut niet weet: zijn geest is hem in den innigen aart onbekend, en hij verstaat zeer weinig van de manier en uitwerkingen der verëeniging, met, en in het lichaam! Welke is zijne *verbeeldingkracht*? hoedanig is zijn geheugen?-- hij zal u onderscheidendlijk zeggen, wat er vroegeren en lateren over gedacht hebben, maar hij zal er niets *voldoende* bijvoegen. Wat

zeg ik? gij slaapt en waakt, maar hoe boeit u de slaap? ga het *punct* daarvan na! Hoeveel is er, dat gij en ik niet weeten!

Nu klim ik van het mindere tot het meerdere op: Jezus zeide eens tot *Nikodemus*, *JOH: III. vs. 12. Indien ik u de aardsche dingen gezegd heb, en gij niet gelooft, hoe zoudt gij gelooven, indien ik u de hemelsche zoude zeggen?* Zijn de kundigheden in natuurlijke zaaken zoo bepaald, daar deezen zelfs onder onze zinnen vallen, daar dezelve ons alle dagen omringen, en zich aan ons vertoonen, en dus veele mooglijkheden, om klaar en onderscheiden gekend te worden vooruit hebben? en ontmoeten wij echter daarin ontallijke raadsels, en onlosbaarmaaklijke knopen, moet dan zulks niet veel meêr waar zijn in eenen godsdienst, die van *God* spreekt, in zijn *Wezen*, eigenschappen, en wegen; van *God*, alleen kenlijk voor zichzelf! hier zijn boorden, zoomen en randen, voor welken wij moeten blijven staan, ten zij men lust hebbe, om verzwolgen te worden. Broeder roem toch in uwe nederigheid! houd u laag bij u-zelfen! dank *God* uitbundig voor zoo eene leer en heilvolle openbaaring! deeze is u gegeven tot een leidsman in eene huilende woestijn: duizende waarheden zouden u zonder haar in het zedenlijke ontvlugten: hier bekoomen we de geestlijke vergrootglazen, om in onze ellende behoorlijk inte zien; om het groote en Gode waardige hulpmiddel te ontdekken, waardoor onze ellende met heerlijkheid wordt afgewisfeld. Zijn we zoo veel beter, dan duizenden van heidenen, welken *God* in hunne wegen liet wandelen, boven zoo veele Jooden, die tot hiertoe in het hardnekkig ongeloof volherden? wat hebben we *Gode* daartoe eerst toegebracht?

Waar.

Waarom belijden wij geen ingewikkeld geloof, in 't gene paus of koncilien gebieden te gelooven? waarom hebben we zooveele sleutels in handen, om zooveele geheimen van Gods woord nader te ontsluiten? Dank hebbe God voor deeze lichtvolle bron der fchriften, voor deeze vuurpilaar in ons omreizen! Niet ons ô Heer! al wat wij boven de reden weten, is enkele goedheid!

Maar deeze onze bepaalde kennis der godgeleerdheid geeft ons zes zeer nuttige leeringen: een les,

I. Van *geloof*.

II. Van *nederigheid*.

III. Van *onpartijdige zachtgeëartheid*.

IV. Van *onderwerping aan Gods wil*.

V. Van *naarstigheid*.

VI. En, om naar onze ontbinding uit deeze wereld te verlangen.

I. De eerste les is *die van geloof*; om naamlijk ons geloof door de onvolmaaktheid van onze godgeleerde kennis te staaven tegen de inwerpingen van de vrijgeesten, en de dubbigen zelfs van de geloovigen.

A. Iedere eeuw heeft haar eigene heerschende kwaal en verdorvenheid! de onze is vruchtbaar, boven Afrika, in gedrochten, die hun vermaak vinden, om den geest van het ongeloof alomme

te zaaien, met mond, of met geschriften; die het zich tot een feest, en tot verdiensten maaken, al wat heilig en eerbiedwaardig hiet, losbollig aanteranden, en de schriften van alle zijden te bevitten! Onze stoffe geeft ons een wapen in handen, om hunne pijlen aftekeeren; en dit wapen is: *Wij kennen, en verklaaren de heilige schriften, doch TEN DEELE!* Wij kennen God, wij verstaan zijn woord voor een gedeelte, de werken der schepping overtuigen mij met de uiterste klaarheid, dat er een wijs, goed, en magtig Wezen is, de vrijwillige oorzaak van alles wat buiten Hem is, die alles tot zijne hooge einden, langs onnavorschbaare wegen stuurt; welke God zich eerst door zijne profeeten, daarna door zijnen Zoon aan ons heeft willen openbaaren. Deeze openbaaring rust op overtuigende preuven, die magtig zijn, om eene zedenlijke klaarblijkelijkheid in het gemoed van elken belangneemer, te verwekken! neem eens: de stipte vervulling van de wijdluftigste godspraaken, de wonderdaadige grondvesting van het Christendom; de inwendige merkteekens, welken dezelve met zich voert, als: den verhevenen aart der ontdekte waarheden, de wigtige pligten, welken ze ons voorschrijft, de beloften, welken ze ons toezegt, de bedreigingen, waarmede ze ons verschrikt, het hechte en nimmer gaapende verband, van alle de evenredigheden der geöpenbaarde dingen! Verdienen nu de zwaarigheden, welken de vrijgeesten voortbrengen, in vergelijking gebragt te worden met de daartegen overgestelde beoogen? hebben ze met alle hunne reuzenpoogingen nog immermeêr tot hiertoe eenige stellige waarheid der openbaaring van waare tegenzeglijkheid kunnen overtuigen? Mag men uit Ps: CXIX. vs. 160. niet zeggen: *Het begin van uw woord,*
(of

(of anders *het voornaamste gedeelte van uw woord*) *is waarheid!* Nu, al wat zij inbrengen bewijst zaaklijk niet meêr, dan dat wij *ten deele kennen, en ten deele profeteeren*: en wij loochenen hunne hoogmoedige onderstelling, dat men in het stuk van *godsdiens*t alles volmaakt moet kunnen begrijpen. De oude zang doet bij ons zeer weinig uit: Indien God zoo heilig, en zoo goed is, dan begrijp ik niet, hoe Hij de zonde kan hebben toegelaaten, hoe de deugd zoo onderdrukt kan worden, en de godloosheid den kop kan opsteeken! Hoe kan God, God en mensch te gelijk zijn? hoe kan Hij *drie en één* zijn? waaröm ontdekt Hij zich aan het eene volk meêr, als aan het andere? hoe zal de opstanding, hoe het laatste oordeel geschieden? Dit is zaaklijk te zeggen: *Ik begrijp het niet, daaröm geloof ik het niet, en ik moet in eenen godsdiens*t alles klaar en duidlijk begrijpen. Maar, waar vond men ooit valscher onderstelling? Immers, als God zijne heilgeheimen ter baate van den ellendigen zondaar ontdekt, is God dan verplicht om aan zijne nieuwsgierigheid te voldoen, of is het genoeg, dat Hij *als God* spreekte, en den mensch leere zoo veel als hij noodig heeft te weeten van Gods menschlievende oogmerken? Stel eens, dat alles wat ons de heilige schrift leerde, ware zoo klaar en effenbaar, dat wij door alles volkoomen heenen zagen, dat wij nergens voor stil stonden, dan zoude de zelfde vrijeest de eerste zijn in te zeggen, dat de bijbel niets dan gemeene en alöm bekende zaaken behelsde, niets, of iemand van een weinig verhevener verstand, hadde het vanzelfs kunnen opspooren; dat er derhalven geen trek van Gods vingeren in te merken ware. Nu, nu men er de onuitwischbaare trekken van godlijke verhevenheid in ziet, de diepten van peillooze wijsheid,

brengt men even deeze verhevenheid tegen de godlijkheid in, die men, bij het afweezen, daarbij zoude gevorderd hebben! kan iemand kenlijker zich tegenspreken, en met zich eigen zelve overhoop liggen? Daarënboven: redenkavelt men wel ooit zoo in andere wetenschappen? houdt men niet tot eenen grondregel in de wijsbegeerte, dat men over geschillen, *die het onëindige raaken, niet moet twisten?* dat men, *om hetgene in een zaak duister is, niet moet ontkennen, 't gene klaar is;* dat men tegen waarheden, die op betoogen rusten, *onöphelijke zwaarigheden kan inbrengen;* dat men twee waarheden moet vasthouden, indien ze genoegzaam beweezen zijn, *al begrijpt men het verband niet, 't gene dezelve onderling hebben?* Neem het bekende voorbeeld van de verdeelbaarheid der stoffe tot in het onëindige; den omloop van het bloed ten opzicht van de naaste oorzaaken; het kloppen van het hart, enz. enz. Is de hooge overheid altijd verplicht de redenen van hunne plakkaaten voor ieders oog open te leggen? en zijn de onderdaanen niet verplicht tot gehoorzaamheid, vóór en alëer ze de beweegredenen tot de plakkaaten klaar, onderscheiden, en volkoomen doorzien? Als men zich toelegt, om verklaaringen te maaken over eenen ouden schrijver, *Homerus, Plato, Virgilius*, die in eene eeuw geleefd hebben, welke verre van de onze af is, of in eene taal, van de onze verschillende, en voor volken, die in lucht en landäart van de onzen zeer afsteeken; blijft men dan wel in gebreken, van aantemerkten, dat het ons niet behoort vreemd te doen, dat wij alles, wat ons in die schrijvers voorkoomt, niet ten vollen verstaan?— en waaröm weigert men dan dezelfde inschiklijkheid voor de godlijke schriften te hebben? waaröm doet men haar hetzelfde recht
niet

niet 't gene men doet aan de waarheden van den natuurlijken godsdienst, aan de wiskunde, aan de overheden, aan de uitheemsche schrijvers? of, reiken dan de godlijke waarheden, die geöpenbaard zijn, niet zoo verre aan het onëindige, als de natuurlijken? heeft de Koning der koningen zoo veel gezag niet over zijne schefpelen, als de vorsten der aarde over hunne onderzaaten? is de bijbel een minder oud boek, in een meerder bekende taal geschreeven? verschillen de volken, aan wien dezelve eerst hield, niet ten aanmerklijksten van de onzen, in aart, in zeden, in gesteldheden? Waaröm moet Plato met meêr omzichtigheid behandeld worden, als Mozes? is men meêr eer aan eenen *Seneca*, of *Petronius* verschuldigd, als wel aan Petrus en Paulus? Die dit weigert, betoont zich grof partijdig te zijn; hoe is hun onverstandig hart zoo verduisterd?

B. Nog meêr! dit zelfde beginsel kan dienen, om het geloof der oprechten tegen verscheidene dubbingsen te versterken: 't Koomt wel eens in den geest op, als een Christen zijne aandacht bepaalt bij de verschillende gedachten, die er over den godsdienst zijn, zoo veele sekten, die zich onderling verbannen, en vervloeken; hij ergert zich aan de verschillende gedachten over den éé-
nen heilweg! Men kan, ja, daar wel tegen inleggen, dat deeze verdeeldheden, allen voorzegt zijn; dat God dezelfen toelaat om zijnen dorschvloer te zuiveren van alle hoogmoedige, en ongestadige geesten, aan welken Hij eene kracht der dwaaling toezendt, om het geloof en standvastigheid van de zijnen te beproeven, en de waarheden te heerlijker te doen doorsteeken, als welke zoo gegrond zijn, dat niets hen van hunne

vastigheid kan afstooten, en om den verflaauwd
 ijver op te wekken, even zoo, als Paulus I KOR:
 X. vs. 19. de noodzaaklijkheden der ketterijen
 leeraart. Doch behalven alle deeze duchtige rede-
 nen, kan men eene hoofdreden uit onze plaats ont-
 leenen: *Wij kennen ten deele*; het zij ons dus ge-
 noeg, God te kennen naar de best mooglijke wij-
 ze, zonder ons te ergeren aan het ongeluk van de
 zulken, die Hem of niet kennen, of zich door
 vooroordeelen, en anderszins, van deeze kennis
 verwijderen. Immers zijn de wezenlijke waarhe-
 den daarom niet te minder zeker, en wij zijn er
 daarom niet minder van overreed, omdat er lie-
 den zijn, die dezelve, uit ééne of andere ver-
 keerde hartstogt niet omhelzen! De magistraat
 van Athenen had geene mindere magt over hun-
 ne stad en zeehaven, om dat er een dwaas in het
 Pyræum woonde, die waande koning te zijn, en
 het recht te hebben, om het vertrek van de sche-
 pen te regelen! Wat is er nu méér in staat, om
 den geest van eenen weldenkenden Christen in
 rust te houden, dan, dat hij weet, dat God ons
 alles, wat tot de zaligheid noodig is, zoo klaar,
 en zoo genoegzaam geöpenbaard heeft, dat ie-
 mand, Gods woord ootmoedig en leergierig na-
 spoorende, het noodige bericht volledig daaruit
 ontvangen kan: en, naardien wij slechts ten deele
 kennen, zullen wij ons niet bevreemden, dat er
 een groot aantal van menschen is, die van de een-
 voudigheid in Christus walgen, en dezelve met
 eigene gereede toofels poogen optesieren. Zou-
 de het niet veeléer bijkans een wonder zijn, dat
 iemand in deeze tegenwoordige onvolmaaktheid
 van kennis onverzetlijk verkleefd bleefe aan
 de eenvoudigheid in Christus, zonder zich rechts
 noch flinksch daarvan te verwijderen? dan moes-
 ten

ten er hier op aarde leeven, die eene volmaakte liefde voor de waarheid hadden, die volmaakt onpartijdig van geest waren, die ontledigd waren van alle vooroordeelen, en verkeerde eigenliefde; dat is: God zoude een aanhoudend wonder moeten doen, om de menschen voor alle verkeerde driften te bewaaren.

Ja maar, hervat iemand, ik ontdek in de geloofswaarheden somtijds eenige zwaarigheden, waaruit ik mij niet wikkelen kan! Ik kan noopens veele verborgenheden, bij voorbeeld, der godlijke Drieëenheid, der schepping, der menschwording van Christus dien trap van klaarheid niet bekoomen, welken ik mij-zelfen gaarne bezorgde. Doch, geen nood! Paulus zal u helpen, in onze woorden: gij kent God, maar gij kent Hem onvolkoomen; de reden daarvan is, omdat gij het verband tusschen twee aan u bekende waarheden niet ontdekt, ondanks *de uitersten* aan u zeker zijn. De openbaaring verkeert meêr omtrent het *dat*, dan omtrent het *hoe*! Gij behoort wêl te schiften tusschen hetgene *boven*, en 't gene *tegen de reden* is. Een stelling gaat dan *boven de reden*, wanneer ze verkeert omtrent een voorwerp, welks natuur, als zijnde van hooger rang, boven de onze, ons niet volledig bekend is, gelijk God een onëindige Geest is: 't gezag van dien God moet alle gedachten gevangen leggen. Een mensch, die niet meêr gelooven wil, als zijne afkeerige reden vatten kan, is reeds ongeloovig, omdat hij hoogmoedig is? Maar een stelling wordt dan eerst gezegd *tegen de reden* te zijn, wanneer ze aan een onderwerp, hetgene ons van elders reeds genoeg bekend is, zulke dingen toeschrijft, welke onze reden ons zegt, dat er zonder tegenzeglijkheid

niet aan kunnen worden toegekend. Ik geloof het leerstuk van de transsubstantiatie dááröm niet, omdat in hetzelfde gehandeld wordt van Christus lichaam, 't gene ons, uitgenoomen de zonde, in alles is gelijk geworden, en, omdat ik weet, dat het tegen de natuur van een lichaam strijdt, op meêr dan op ééne plaats gelijk te kunnen tegenwoordig zijn; maar ik geloof het leerstuk van de Drieëenheid, dááröm, omdat daarin gehandeld wordt van eenen onëindigen God, wien ik niet dan zeer onvolmaakt ken, en die zich als Vader, Zoon, en heilige Geest ontdekt heeft: geloof ik dit niet, zoo loochen ik niet slechts de grondzuil van den christlijken godsdienst, maar ik maak mijn zwak begrip tot de maate en regel van mijn geloof, dat is, ik wil de zee meeten met mijne handpalm!

Dees brief zoude nu nog vijf punten moeten afhandelen, maar ik bespaar dezelve tot eenen volgende brief, die de laatste over deeze stoffe zal bevatten.

NEGENTIENDE BRIEF.

AAN DEN ZELFDEN HEERE.

Bevattende het laatste praktikaale gedeelte van onze onvolmaakte theologische kennis.

WELËDELE GESTR: HEER!

Ik heb behalven de voorige les, nog vijf anderen briefswijze aan Uwe Welëd. Gestr. voor te houden: Ik begin aanstonds met de

II. *Tweede les.* Deeze behelst de zoo hoognoodige en gemoedversierende nederigheid. De Christen-godsdienst heeft veel, ja alles, om den hoogmoedigen mensch ten diepsten te vernederen! Ons stuk dient, om het al te meesterlijk beslissen van de moeilijkste onderwerpen tegen te gaan: de mensch bezit toch een grootsch denkbeeld van zijne vatbaarheid en van zijne vermoogens! Hier kan hij leeren, dat de onweetendheid van de meeste, en van de voortreflijkste dingen hem bijblijft tot zijnen dood toe: gelijk hij gebooren wordt, als het veulen van eenen woudëzel, moeilijk om getemd te worden, en zonder verstand, zoo wordt hij niet, dan met veele moeite, arbeid, en zeer langzaam, door dikwerf herhaalde lessen, door verdrietlijke ondervinding, tot een mensch gemaakt;

maakt; en, hoe rijp ook zijn reden worden mag, hoe uitgestrekt zijne begrippen moogen worden, hij vindt zich opgeslooten, en gekluisterd in een grof stoflijk lichaam, naauw gebonden aan de werktuigen van zijne zinnen, verblind door vooroordeelen, en driften, die, zoo ze hem niet doen dwaalen, ten minsten paal en perk aan zijne kennis zetten; dies behoeft hij zich niet te bewonderen, dat hij het grootere deel der verhevenste waarheden, noch, in haare uitgebreidheid kent, noch in haar innige natuur, zelfs *in zoo verre niet, als dezelve geöpenbaard zijn*: kan hij dan wel belachlijker preuven van zijne verwaandheid geven, dan wanneer hij voorwendt dat zijn verstand de regel van alle waarheid is, en dat hij het recht heeft, om alles, wat hij niet verstaat, voetstoots te verwerpen? dit maakt, dat hij gelijkt aan hem, *die waant het stof der aarde in eenen drieling begreepen te hebben*, JEZ: XL. vs. 12. Hoe leelijk staat het voor zoo-eenen, dat hij over alles, wat hem voorkoomt, op eenen beslissenden toon spreekt, alsöf er voor hem niets verhoolen en verborgen was, alsöf hij uit het godlijke kabinet kersversch te rug kwame. Het werd van overlang voor een teeken van eenen halfwijzen, en halfgeleerden gehouden, wanneer iemand stout en op eenen verzekerenden toon van iets sprak, en altijd, en overäl de *affirmative* staande houdt: terwijl de geöeffendste verstand, in veele stukken, zedig, twijfelächtig, en, als in bedenking geëvende spreken: want, hoe meer iemand in de kennis der waarheden doorziet, hoe meêr hij voor vast en zeker houdt, dat hij zeer weinig weet, en tot in den grond kent en doorziet, zoodat hij meêr verëerd is met den tijtel van liefhebber der wijsheid als met dien van *wijsgeer* zelven;

ter-

terwijl een ander, die niets in het rechte gezichtpunt beschouwt, maar alles in de oppervlakte overziet, meent en waant alles doorkeeken te hebben. En jong wijsgeer, zegt iemand, verbeeld zich, dat men den gemeenen zin moet verloochend hebben, als men niet van het gevoelen van zijnen meester is; en die verwaandheid volgt hem doorgaans, wanneer hij een godgeleerde wordt: dit maakt hem tot eenen liefhebber om de geringste verschillen te verëeuwigen; terwijl uit die ongemaatigde disputeerziekte het *pyrrhonismus*, of de *twijfelziekte* gebooren wordt, waardoor men, zelfs de duidlijkste waarheden gaat betwijfelen. Men kan daarom niet genoeg instampen, hoe noodzaaklijk het zij, dat men [uitgezonderd de wezenlijke, zaligmaakende, en duidlijk ontdekte waarheden, en al wat daartoe eene naauwe betrekking heeft] zich wachte voor den geest van bepaaling en van gezaglijk vaststellen. De verlichtste verstande zijn de zedigsten: ze gelooven met aanbidding, en met onderwerping Gods woord; ze gelooven de hoogstnoodige leer van de besluiten, van de voldoening, van de toepassing van het aangebragte heil, met alles, wat daarin ondersteld wordt; ze puuren, zoo veel uit de letter, uit den samenhang, uit het oogmerk van de heilige schriften, als de aart der zaaken toelaat; maar over duizende bijzonderheden, die, of, niet geöpenbaard zijn, of, uit de geöpenbaarde zaaken niet onmiddellijk worden afgeleid, spreken ze meêr *problematiek*, als *dogmatiek*: Waarom? omdat een aanhoudende, veeljarige studie, en overdenking hun een groot aantal van knopen en van zwaarigheden heeft doen opmerken, waaröver de oppervlakkige verstande luchtig heenen loopen; zwaarigheden, waarāan zij geen ontknopen weten,

ten, en die zij klaar bevroeden, dat van God wijslijk zijn ingericht, om den natuurlijken hoogmoed te fnuiken, en, om alle zedigheid van het verstand in te boezemen, ten einde *daar* geene bepalingen te maaken, *daar* God dezelve niet gemaakt heeft: zoo handelen de grootste *oordeelkundigen*, (critici). Deezen, schoon voorzien van alle noodige behulpfelen, zullen in zwaare, en moeilijke plaatfen van het oude en nieuwe testament, doorgaans voortgaan met wikken, en weegen, voor en tegen, zonder den voet pal te zetten: maar zij zullen het beflifsen overlaaten aan hem, die in de redenen van den eenen meêr grond tot overhelling vindt, dan in die van den anderen; toonende dus, dat ze zich niet fchaamen om de felling van Paulus, met hunne daaden te bevestigen: *Wij kennen ten deele!* En, wat volgt er uit een gemoed van deeze beginselen doortrokken? dit, 't gene Christus als een hoofdles in zijn fchool opgeeft: *Leer van mij, dat ik nederig en zachtmoedig ben*; die dit van harten gelooft, zal zich zelden voor eenen *vlagvoerder* van iets opgeeven.

III. Derde hoofdles: *Zóó-een kan dulden zonder gram te worden*, dat een ander van hem verschilt, en in alles juist zoo niet denkt, en doet, als hij denkt, en, als hij handelt; en hierdoor is hij genoegzaam geharnast tegen den geest van bitterheid, van onverstand, en van alle vervolgie. Men bevreemde zich niet, dat een Roomschegezinde zich belgt, zich aanhitst, zelfs tot schelden, tot gevangniften, tot doodftraffen toe, wanneer iemand weigert zijn famenftel aanteneemen, en te omhelzen; want, hij heeft eens vooräl vastgefteld, dat er aan de befluiten van de kerk een onfaal-

faalbaarheid toekomt, en dit vervangt bij hem de plaats van eene volkoomene kennis, die zonder gebrek is: dies kan hij niet dulden, dat iemand zich verzet tegen eene leer, welke hij gelooft van eene onbetwifelde zekerheid, en boven alle uitzondering te zijn, omdat de nimmer faalende, of gefaaldhebbende kerk zulks bepaald heeft; doch, hoe vreemd is het, dat Christenen, welke zich een eer maaken, om met Paulus te belijden: *Wij kennen ten deele!* dat, herzeg ik, zulken fomts over eene plaats, die geenen rechtstreekschen invloed op de zaligheid heeft, ja zelfs niet van ter zijde, met die hitte van geest zintwisten, alsöf zij daarömtrent eene bijzondere openbaaring van den hemel ontvangen hadden, en dat er even zooveel godloosheid stak in het tegenspreken van hunne gedachten, alsöf zich iemand tegen eene duidelijke godspraak verzettede. Wanneer wij grondig overtuigd waren van de onvolkoomenheid van onze eigene kennis, wij zouden ons ten minsten te binnen brengen, dat zich ook andere menschen bedriegen kunnen, en dat het niet te bevreemden is, als ze zich bedriegen, ja, dat immers niemand gewillig aan eene leugen gelooft, welke hij weet de zoodanige te zijn; dan zouden de enge paalen van hunnen geest, hunne blindheden, en vooröordeelen hen meêr tot voorwerpen van ons medelijden, als wel van onze gramscchap maaken: iederêen oordeelt toch naar den trap van klaarheid, waarmede hij van buiten wordt aangedaan, waarömtrent wij niet zelden lijdelijk zijn: wij zouden begrijpen, dat de wegen, om hen te recht te brengen, wegen van zachtmoedige overreeding moeten zijn, om hun verstand bij trappen optehelderen, en de nevels van vooröordeelen te verstrooien: wij zouden aan ons-zelfen vertegenwoordigen, dat wij-zelfs niet onfaalbaar zijn,

zijn, dat wij het een of ander stuk van de euangelieer in een verkeerd licht kunnen beschouwen, en eene dwaaling voor de waarheid omhelzen; in welken gevalle wij immers, gaarne zoude kiezen langmoedig, en bezadigd behandeld te worden. In deezen zachtmoedigen geest zouden we nog sterker bevestigd worden, als wij gade sloegen, dat de meeste verschillen, welke de Protestanten verdeelen, meer verkeeren omtrent het *hoe* en de *manier*, dan wel omtrent de leerstukken zelven, dewijl God zich dikwerf vergenoegd heeft, de *zaak*, maar niet het *hoe* te openbaaren. Wat zoude (als deeze beginsels recht waren ingedronken) Christus kerk, en waare leden, die in den grond het zelfde denken, zich altijd verëenigen omtrent de duidlijk geöpenbaarde dingen, en in de overigen meer toegeevende zijn! Wat zouden er in de praktijk der godzaligheid niet grootere stappen gedaan worden, *naar maate de disputeerziekte inkromp!*

IV. De vierde les is een les *van onderwerping aan Gods wil, tegen al het murmureerend ongeduld!* Wij kennen niet, dan zeer gebrekkig, de redenen, de inzichten, de bedoelingen van de hooge Voorzienigheid; zij is en blijft voor ons een eeuwige doolhof! God bestuurt de weereld niet altijd zóó, als wij dwaazen oordeelen, dat Hij doen moeste; wij hebben er niet zelden verwarde, ja somtijds harde gedachten van: naar maate nu dezelve voor ons donker zijn, moesten we uit kracht van deeze plaats *eerbied* aanleeren, om er ons diep nederig, en eenvoudig aan te onderwerpen. Wat! te willen vonnisen over Gods wijsheid, goedheid, en rechtvaardigheid! uit zekere afgetrokene voorbeelden van gestrengheid, welke bui-
ten

ten het waare verband beschouwd worden: dit is even zoo veel, als of ik over de schoonheid van een gedicht wilde oordeelen uit zekere losse stukken, en brokken, die geen verband hadden; of over de welluidendheid van een concert uit één of twee toonen, welke ons straf in de ooren knerften; of over de bekwaamheid van eenen schilder, die een stuk opgerold in de handen hield, en aan ons slechts eenige gedeelten der figuren zien liet — 't gene wij nu niet weten, en gronden, zullen we naderhand weten, en gronden! Er licht een dag aan, dat de wegen van de Voorzienigheid voor onze oogen zullen zijn uitgerold, dat wij alle de voorneemens van den hemelschen Vader als op eene groote vlakte zullen begluuren, en geen geest genoeg zullen hebben, om ons te bewonderen over de schoonheid, over de regelmaatigheid, en de zoete overëenstemming van alles, en, hoe God rein is in zijn spreken, rechtvaardig in al zijn richten; dat zijne barmhartigheden zijn over alle zijne werken; en hoe alles Hem tot eere, den zijnen ten goede medewerkt. De ondervinding heeft zulks aan den heiligen opmerker reeds op aarde geleerd: Hij beweent en bejammert het jonge weeskind, 't welk in zijne eerste, en kindsche jaaren verstooken was, van de hulp, de raad, de zorg van deszelfs ouders: maar hij houde op, want, wiste hij alles, zoo zoude hij ook weten, dat eene dwaaze toegeevendheid, dat in den grond zoude bedorven hebben; daar het nu wordt opgekweekt door perfoonen, welke door verkeerde liefde minder verblind worden, en deszelfs waare welzijn meêr op het oog hebben; ô stilheid, en ô vertrouwen! gij zijt des Christens sterkte!

V. De vijfde les is een *les van naarstigheid*. Kennen we maar ten deele! wel godgeleerde, wel Christen! wekt dan alle uwen ijver op, om goede voortgangen te maaken: waakt tegen luiheid, om, als een deur, altoos over dezelfde herre omte-draaien. David leefde in eene huishouding, waar-
 in veele dingen van Gods raad nog verhoolen waren; en die man zegt reeds dat *hij aan alle volmaaktheden een einde gevonden had, maar, dat Gods gebod zeer wijd was!* Paulus slaat denzelfden tocn in de nieuwe huishouding, hij spreekt EFEZ: III. vs. 14. *dat de liefde van Christus alle kennis te boven gaat.* Wanneer wij ons dag en nacht be-
 vlijtigen, geduurende eenen langen levensloop, op het bepeinzen van de verborgenheden der ver-
 losfing, zouden echter onze aanmerkingen nog niet uitgeput hebben een onderwerp, 't gene van zoo veele wonderen zwanger gaat! daar Petrus de en-
 gelen teekent, met vooröverkromming daarin ziende! Een zoo rijke stoffe biedt altijd nieuwe ont-
 dekkingen aan onzen ijver aan, en vordert, dat wij geduurig zullen opwasfen in de kennis en in de genade van den Heere Jezus Christus: waar is er een weetenschap onder de zon, die ons heer-
 lijker licht verschaft, en troostrijker waarheden aan de hand geeft? CAZAUBONUS schreef eens aan zijnen zoon, die een van de grootste oordeel-
 kundigen van de voorgaande eeuw was: *Ik zag liever, dat gij den waaren zin van ééne plaats in de heilige schriften had opgespoord, en gevonden, dan dat gij duizend moeilijke plaatsen in de uitheemsche schrijvers verklaard had:* hier zijn geen kunstig ver-
 dichte fabelen, maar waarheden, aller aanneeming waardig, die op godlijk getuignis rusten; geen onnutte nieuwsgierigheden, maar waarheden, be-
 kwaam, om onze harten met de vrede van God, die

die alle verstand te boven gaat, die ons in alle proefwegen troosten, onze uitspoorige driften be- teugelen, en den rijken ingang in het koningrijk van onzen God en zaligmaaker bezorgen kunnen; bij welke kennis zeker hooggeleerd man alles scha- de en drek gerekend heeft!

VI. De zesde of laatste les is: *Kennen wij maar ten deele!* dit leert ons *ons-zelfen van dit leeven los te maaken, en te verlangen naar het toekomende.* Geen wonder, zoo lang wij in deeze sombere val- leie zijn zullen, zal God voor mij een God zijn, die in de donkerheid woont, en zich verborgen houdt! Ik woon uit van den Heere, ik zie de god- lijke grootmagtigheden slechts door een donker en hoornglas, en, zoo lang mijn kennis onvol- koomen is, zal mijn heiligheid, mijn ijver, mijn liefde, ook zoodanig zijn; er zal altijd aan de volkoomenheid van mijn verstand, van mijnen wil, en dus ook, van mijnen gelukstaat mangle- len. ô Die dag dan, waaröp hetgene ten deele was zal te niete gedaan zijn! ô die dag dan, waarin alle de schaduwen zullen vlieden! ô die dag dan, waarin door aanschouwen gewandeld wordt! waarin het Lam, ende Opperwijsheid op alle voetstappen ge- volgd wordt, waar het ook heenen gaat! waarin God zich laat zien, zoo als Hij is! Welke opvoering voor mij, Adams-kind! Ik, weetgraage, ten naauw- sten met de lichtbron verëenigd te zijn! te leeven vlak onder haare straalen! te branden van hemel- gloed! te zwemmen in eenen algemeenen vreugde- vloed! Koom haastig, Morgenster! Volmaaker van mijne kennis!-- en Gij, mijn medgezel, merk op deeze stemme!

Hier besluit ik deeze brieven, die, hoe ge-
Zz 2
brek-

brekkig uitgewerkt, wigtig zijn, indien Uw Welëd. Gestr. op den inhoud let. Ik hoop, dat dezelve U in het leezen nuttig, in het overdenken, vermaaklijk vallen zullen; terwijl ik niet zal eindigen, zonder zeer ongeveinsd te betuigen, dat ik in alle vriendspligten omtrent Uwe Welëd. Gestr. poog uittemunten.

T. T.

P. NIEUWLAND.

's GRAAVENHAAGE,
den 22. October 1774.

TWIN-

TWINTIGSTE BRIEF.

AAN DEN HOOGËERWAARDIGEN HOOGGELEERDEN
HEERE P: H:

Over PSALM XLIII. vs. 3. a. en over een bijvoegsel achter het boek van JOB.

HOOGËERW: HOOGGELEERDE HEER!

Uw Hoogëerw. die al wat de heilige bladen kan toelichten, van wien ook, en hoe eenvoudig, gunstig aanneemt, zal het dulden, dat ik aan deszelfs bijbelliefde eene aanmerkenswaardige verklaring der Jooden, over PSALM XLIII. vs. 3. a. voorhoude: ze is daarom van belang, omdat ze ons het oude en onverbasterde geloof der Jooden leevendig voor den geest brengt. GERARDUS VELTWICK, welëer keizerlijke gezant bij de Turken, heeft, zooäls aan Uw Hoogëerw. bekend is, een werk geschreeven onder den tijtel: *Itinera deserti*; waarin hij uit oude hebreeuwſche boeken deeze aanmerklijke glosſe der Jooden opgeeft: *Op zekeren tijd ſprak de ſynagoge God aldus aan: Heer van de geheele weereld! ik zal mij in uw licht verblijden vanwege uwe wet, welke Gij aan mij gegeven hebt, en, welke een fontein is van het leeven. Wat zegt dit IN UW LICHT? Dit licht ſchijnt het licht te zijn van den Mesſias-zelven, waarvan GEN: I. gezegd wordt: God*

zag, dat het licht goed was; het leert, dat God reeds gezien heeft op den leeftijd van Christus, eer de weerd geschapen was, voor wien, en voor wiens leeftijd Hij dit licht onder den troon der heerlijkheid verborgen heeft! De Satan zeide tot God den gezegenden: *Almagtige Heer van de weerd, wiens licht is dit, 't welk verborgen is onder uwen heerlijken troon?* waarop de Heer antwoordde: *Het is het licht van Hem, die u met schaamte overdekken zal!* Daarop zeide de Satan: *Toon Hem aan mij.* De Heer zeide: *Koom, en zie Hem!* De Satan Hem gezien hebbende, is vreeslijk verschrikt; en sprak, ter aarde gevallen zijnde: *Dees is de Messias, die mij te gelijk met de vorsten deezer weerd in het Gehenna zal werpen!* DRUSIUS Obs. l. 15. C. 4. p. m. 345. heeft ook deeze plaats uit VELTWICK aangetrokken. Ik weet, een oordeelkundige zal inbrengen; dat dees Veltwijk of Veltwick een verchristende Jood is: maar de geleerde BRAUNIUS *Comm. in Ep. ad Heb. p. 634.* erkent hier met alle reden het oude joodsche geloof. Daar is in *Jalkut Simonis*, over JEZ: LX. vs. 1. *Maak u op, word verlicht!* en uit een oud boek *Pesikta* soortgelijke verklaring te haalen: Ze verklaaren onze woorden Ps: XLIII. vs. 3. *a. Zend uw licht, door den Messias: zend ons den Messias;* gelijk het mede overbekend is, dat de Cabbalisten van drie lichten in God gewag maaken; 't gene H: DE GROOT in de *Ver: Rel. Christ.* reeds heeft aangetoogen, waaruit dan JAKOBUS I. vs. 17. wordt opgehelderd, daar God hiet de *Vader der lichten.*

Daar wordt achter het slot van Jobs boek, bij de LXX overzetters, een bijvoegfel gevonden, waaromtrent ik nog alle licht niet heb, 't welk ik gaarne had. Uw Hoogëerw. oordeelkunde zal mischien mij,

mij, die het naaste daarop poog te zeggen, nader en uitvoeriger kunnen toelichten.

SUIDAS, in voce *Job*, ιωβ, heeft uit de LXX en uit *Theodotio* het volgende aanhangfel, dat *Job* tot eene laatste en aanzienlijkste belooning van zijnen strijd gehad heeft: τὸ μετὰ χριστὸ συναναστῆναι, *het mede-opstaan met Christus*, zoodat hij deeze weereld met zijn lichaam wederom gezien hebbe; toen naamlijk, wanneer de Heiland door zijne magt de hel beroofde, de dooden uit de onderäardsche plaatsen te rug bragt, en aan 's Vaders rechtheand zat, μετὰ τῷ προσλήμματι, 't welk doorgaans wordt overgezet, met zijne medegenoomene gunstelingen. SUIDAS heeft dit groote fragment van *Job* uit eenen ouden onbekenden schrijver overgenoomen, gelijk hij meermaals pleeg te doen. KUSTERUS zwijgt er geheel op: en of de latere uitgaaven van SUIDAS iets hebben, 't gene hiertoe behoort, weet ik niet. De LXX hebben: γέγραπται γὰρ αὐτὸν πάλιν ἀναστήσεσθαι μεθ' ὧν ὁ κύριος ἀνίστησεν: *er is geschreeven, dat hij weder zal opgewekt worden met hun, welken de Heer heeft opgewekt*; dus schijnt het een oude gedachte geweest te zijn, dat *Job* tot die heiligen behoord hebbe, welke te gelijk met Christus MATTH: XXVII. zijn opgewekt. Doch, hoogëerw. Heer, waar staat dit geschreeven? de glos der LXX zegt: *er is geschreeven*; van wien? waar? wanneer? Ik gis, dat de christenhand, welke oorzaak is van dit aanhangfel, zulks ontleend hebbe uit 's mans verwachting, *Job* XIX, daar voorafgegaan was: *Hij zal de laatste over het stof opstaan*, en dan volgt er de geloovige verwachting van zijne eigene verrijzenis: hierop zal een neuswijze hand aan den rand geschreeven hebben, *dat zulks met den Heere te gelijk geschied*

zal zijn; en, gelijk het gaat, dit is met den tijd van den rand in den tekst gesloopen; niet anders, als het gegaan is met het overbekende bijvoegfel van Ps: XCVI. *De Heer heeft geheerscht van het hout!* Ik heb gezien, dat SPANHEIM in *Hist. Jobi* t. 2. op. p. 43. bijkans het zelfde gist, en er alleen nog bij doet, dat mischien een Hellenist dit, *als een argument tegen de Sadduceën* er bij gezet heeft. Heeft Uw Hoogëerw. iets dat meêr voldoet, ei, breng het als een oud of nieuw stuk uit uwen schat voort; anders, *Simus hoc Catone contenti!* ten ware Uw Hoogëerw: van het oordeel van CODURCUS, in h. l. waart: die schreef, *quæ tamen intelligere operæ pretium magnum non est, cum spuria sint & adulterina.* Nog ééne vraag, hoogëerw. Heer: Hoe moet ik in het fragment van SUIDAS dat *πρόσλημμα* opvatten, in de woorden, dat Jezus aan 's Vaders rechtheand is gaan zitten, *μετὰ τῷ προσλήμματι*? zegt dit, *zijne met Hem opgewekte medegeloovigen*, of ziet het *op zijn door en bij de opstanding aangenoomen lichaam*? In den eersten zinne zoude het gelijkluidend zijn met *πρόσληψις* ROM: XI. vs. 15. 't welk aldaar *de wederdanneeming* van de groote menigte van de nu verworpene Jooden beteekent: Ik bezit, en heb nu de aanmerkingen van TOUP over Suidas niet bij der hand; mischien vindt Uw Hoogëerw. aldaar eenig nader licht.

Hier eindig ik dit Zesde Deel! Mijne *onledigheden* of *Feriæ* hoope ik, zullen aan Uw Hoogëerw. voor het grooter gedeelte niet ongevallig zijn. Ik noem dezelve *Otia*, even, als de Heeren RHOER, ENGELHARD, SALDENUS, HARENBERG, en meêr anderen gedaan hebben, omdat deeze schriften een aangenaam gevolg zijn van de *ledigheden*, welke

welke ik door *den halven dienst*, reeds federt bij na twee jaaren genooten heb; waarmede ik tefens toon, dat ik in *otio negotiosus* ben. Trouwens in de voorrede van mijne *Lectiones Exegeticæ* heb ik getoond, dat een godgeleerde zijnen tijd nergens beter dan aan de fchriktkunde befteeden kan! Ik prijs in anderen van mijne orde, dat ze hunnen geest vermeien met de godlijke Poëzij, en het oor met de edelfte klanken vergasten; of, dat zij de jaarboeken van kerk en vaderland met naauwgepaste fchreden doorkruipen; of tot de binnenfte geheimkameren van de natuur intreedden! niets van dit alles is er, of het heeft nut, en het baart lust. Terwijl dan alle de goede burgers van het gemeenebest der letteren, aan den arbeid zijn, wil ik alleen niet ledig gaan: *Introite sultis, nam & hic Dii sunt! Treed maar binnen, ook hier vindt men de goden!* Hetgene SALMUTH, in *Pancirol: parte 2. p. 94.* en 311. fchrijft, neem ik over: *Geef verlof, mijn leezet, indien ik hier of daar wat langer uitweide: door het menigvuldige verſchot van zaaken poog ik u het verdriet van het leezen te veräangenaamen, gelijk mij even daardoor de laſt van het ſchrijven draaglijker wordt.* Ik verwacht van geen eenen ſterveling eenige gunſt, uit hoofde van mijne werken: daar zijn geheele andere paden te betreeden voor zulken, die zich de menſchen tot vrienden willen maaken, en van hunne ophoopende gunſten willen overlaaden worden; paden, die gemaklijker, en menigvuldiger bewandeld worden, ook door *lieden van onze waardigheid*; maar hij zoude met reden onder de uitſpoorigſte der dwaazen plaats verdienen, die mij even om mijn ſchrijven haaten zoude: en mooglijk, (want de verbasterde natuur levert alles uit) zijn er echter de zoodanigen! doch de zulken zou-

den niet te verbeteren zijn, zelfs al stiet men hen in een mortier.

Ga dan gerust, mijn boek, ter nederlandsche weereld in! uw lot zal voortgelijk zijn met de vijf voorgaande Deelen: men begraauwe, men be-
basfe, men verbijte u: de meesten van deeze cy-
nische bijters missen snijtanden, en hebben de
les van *Apelles* aan den schoenmonarch nooit ge-
leezen! Wij, godgeleerden, vinden een borstwa-
pen in *ΜΑΤΤΗ: XI.* in het slot van vers 19:
Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς: Doch de
wijsheid is gerechtvaardigd geworden van haare kin-
deren.

'sGRAAVENHAAGE,
den laatsten Oct. 1774.

E I N D E.

AAN-

A A N H A N G S E L.

Zie hier, waarde leezzer, eenen korten, en oordeelkundigen brief, (mij toegezonden van eenen jongen, naarstigen, en van goed oordeel geenszins ontblootten godgeleerden) welken ik, om redenen, hier niet te melden, in het werk zelf, niet heb kunnen invlechten; 's mans gedachten koomen mij alleszins overweegingwaardig voor.

Ex Musæo, 25. April 1774.

WELËERW: HEER, VEELGEÄCHTE VRIEND!

Bij 't pas verloopenen paaschfeest en leezen uwer *Uitlegkundige Vermaaklijkheden*, kreeg ik aanleiding en vrijheid om van uwe mij veelwaardige vriendschap gebruik te maaken en door deeze weinige letteren raad te vraagen:

De grafvaart van Petrus en Johannes, welke ons de laatste verhaalt in zijn Euangelium, HOOFDS: XX: 3-10, is dat hetzelfde geval dat ons van Lukas wordt aangeteekend in zijn Euang., HOOFDS: XXIV: vs: 9-12? mijne *Commentatores*, welke ik in 't meervoud pas noemen durf, zoeken mij zulks wijs te maaken, maar 't verhaal der genoemde euangelieschrijveren bij elkänder vergelijkende, vond ik zulk een onderscheid en aanmerklijke bevoordingen, dat ik geene vrijheid had om zonder verder onderzoek in hunne gedachten te berusten. Alles dat ik doen konde, stelde ik aanstonds in

in 't werk, zat neder bij mij-zelfen en leidde en bepaalde mijne gedachten op dat stuk zoo gelukkig, dat ik daadlijk dat vrolijke besluit nam om de-zelve aan Uw Welëerw. doorzicht en beleezenheid ter toets te zenden!

't Verschil, dat mij bij onze euangelisten te sterk in 't oog liep, breng ik tot vier bijzonderheden.

1. Bij Lukas wordt Petrus alleen, bij Johannes ook hij-zelf als de andere leerling genoemd.

2. Bij Lukas had Petrus ook de andere vrouwen, bij Johannes zij beiden, alleen Maria Magdalena gehoord.

3. Bij Lukas, gaat Petrus niet, bij Johannes wel, binnen in 't graf.

4. Bij Lukas staat van Petrus, *hij verwonderde zich bij zichzelven*, bij Johannes, van den anderen leerling: *hij zag en hij geloofde*.

Zoude men, zoo dacht ik bij mij-zelfen, de zaak zóó niet begripen kunnen: dat Petrus tweemaal aan 't graf geweest ware, de eerste reis met den anderen leerling, zoo als Johannes meldt; de tweede reis alleen, gelijk Lukas aanteekeut, als hij ook de andere vrouwen gehoord hadde? Dan hoe veel *fontes* er ook zijn mogten, welke ik met veel nut zoude kunnen gebruiken, ik had niet anders dan mijne getrouwe euangelisten, bij welke ik mij hieröm zeer naauwkeurig bepaalde.

Bij Lukas zag ik, dat Petrus alleen opstond, terwijl de elven, en alle de anderen die de vrouwen met hem gehoord hadden, haar verhaal voor ijdel geklap hielden en 't ganschlijk niet gelooven wilden.

Hoe! dacht ik, Petrus alleen opgestaan, om zich naar 't graf te spoeden? dat is bijzonder! wegens kwel en knellend naberouw, uit hoofde van zijn
aller-

allerbitterst zielverdriet was hij 't minst van
 allen vatbaar voor dat verwonderlijke getuignis;
 immers, naar den last der engelen, moesten de
 vrouwen hem bijzonder verkwikken, met die
 streelende boodschap: *Jezus is weêr leevendig ge-*
worden! Maar mogelijk hebben de vrouwen dien
 last aan hem, zoo gelukkig omstandig en overtui-
 gend uitgevoerd, dat hij, hoe zeer 't streed met
 zijne verbijsterde wanbegrippen, al evenwel ge-
 dwongen wierd haar zeggen zoo veel geloof te
 geeven, dat hij alleen afvloog om de zaak naauw-
 keurig te onderzoeken! 't is mogelijk, maar ik kan
 't uit Lukas niet afneemen; vrij beter 't tegen-
 deel, omdat hij zoo algemeen zegt: *zij boodschap-*
ten alle deeze dingen aan de elven, en aan alle de
anderen. Behalven dat, gelooven schein bij Pe-
 trus een onmogelijkheid. Lukas zegt toen hij de
 doeken zelf in 't graf gezien had, dat hij zich toen
 meêr verwonderde, en, met een woord daar ik heel
 weinig gelooven in vinden kan. En keer ik mij hier
 tot Johannes, dan word ik in dat denkbeeld niet
 weinig gesterkt: Hij getuigt zoo verre ik zien kan,
 alleen van zichzelven (uit zedigheid van den an-
 deren leerling) hij zag en hij geloofde; dat kan
 ik in 't geheel maar niet op Petrus passen: dat
ook, 't welk in den aanvang van dat vers gevonden
 wordt, wordt hierbij niet zonder reden uitgelaat-
 ten: dat was een voorrecht, ziende te gelooven,
 alleen aan Johannes eigen; trouwens was Petrus
 toen met hem geloovig geworden, hij behoefde
 geen bijzondere verschijning om zich der waar-
 heid te kunnen verzekeren. En dat Johannes er
 zóó zóó in 't meervoud op volgen laat, *want zij*
wisten, enz. maakt bij mij geene zwaarigheid, maar
 liever mij vaster en vaster in dat denkbeeld: *Petrus*
geloofde niet! Is 't niet of Johannes zeide: Gij lie-
 den

den zult het met mijne zedigheid wat kwaalijk plooiën kunnen dat ik alleen van mij-zelfen als van eenen anderen leerling, zoo hoog opgeeven: maar bedenkt slechts deeze reden: wij waren beiden diep onkundig van 't profeetisch woord, ik geloofde alleen daarom omdat ik dat alles met mijne oogen zag, maar dat ontbrak aan Petrus, zijn ontstelde geest verblindde zijne oogen, hij durfde op zichzelve niet af, en kon maar niet anders dan door den Heere-zelf tot overtuiging gebragt worden: zoo keerden zij te samen naar huis.

Is 't dan geen geloof, dat Petrus op 't verhaal der vrouwen naar 't graf deed snellen? trouwens dan zoude hij Jezus niet meêr bij de dooden gezocht hebben, maar in Galilea, daar Hij leevendig te vinden was; wel wat mag dan de reden wezen? men kan ook niet zeggen grooter ongeloof dan in de anderen, want daar zij alle 't voor enkel raaskal hielden, stond hij alleen op om de zaak te onderzoeken: wat dan? ik kan niets beter vinden, dan dat hij toen wat meêr dan de anderen gehoord of gezien hadde, en daartoe weêr niets nader, dan dat Maria Magdalena, door haare dwaaze gissing dat 't lijk was wechgenoomen, hem met Johannes al te vooren naar 't graf getrokken hadde, op dien zelfden tijd, als de andere vrouwen bij en in 't graf van de engelen vernamen: *Jezus is hier niet, Hij is opgestaan: Koom herwaarts ziet de plaats daar de Heer gelegen heeft.* Daarop volgde de last der engelen aan de vrouwen, om die blijmaare aan de elven en aan de anderen bekend te maaken, en 't graf was alleen, als Petrus en Johannes, daar aankwamen, en 't uit en inwendig naauwkeurig bezichtigden; 't welk gedaan zijnde, zal Petrus naauwlijks t' huis kunnen geweest zijn, of hij vernam ook de andere vrouwen, dewelke hier en daar

daar rond gingen, om den last der engelen met blijdschap uittevoeren; deezē dan boodschapten hem gelijk den anderen: *Wij hebben een gezicht van engelen gezien, die ons gezegd hebben dat de Heer leeft!* Dat maakte Petrus van verlangen als brandende, hij mogte ook dat genoegē hebben, om de engelen te zien; als dat waar was, dan zoude hij zich verplicht achten voor de waarheid te buigen! ja dat hij toen bijzonder bij 't graf zijnde, naar de engelen zocht, schijnt uit dat zeggen van Lukas ook te blijken, dat hij niet binnen in 't graf ingong, daar hij van buiten de doeken ziende liggen, ook genoeg kon afneemen, dat er geen engelen te vinden waren; 't een en ander moest hem geweldig verwonderen, zijne ziel doorgrieven en folteren, geen beter tijdstip voor den ontfermenden Zaligmaaker om hem met zijne bijzondere verschijning te begunstigen, en zoo ook uit den dooden als leevendig te maaken; dit immers zoude mij veel beter behaagen, dan te stellen, dat Petrus een der Emmausgangeren, geweest is.

Dus bepaalde ik mijne eenvoudige gedachten, toets nu dezelve aan Uw Welëerw. doorzicht en oordeelkundige beleezenheid, en raad mij, bid ik, welke *fontes* ik hier met nut gebruiken kan.

Na Uw Welëerw. en alle de Uwen in de bescherming des Allerhoogsten te hebben aanbevoelen, heb ik de eer mij ootmoedig te noemen.

Ut supra

T. T.

J. G. V.

Eindelijk, waarde leezers, volgt hier nog een korte brief, door eene geächte, en aanzienlijke hand mij toegezonden; dezelve is woordlijk van deezē inhoud.

WELËERW.

WELËERWAARDIGE HEER!

O ffschoon ik gaarne wil erkennen, dat het mijn hoofdwerk nimmer is geweest, mijne zinnen te oeffenen in het onderzoeken en beöordeelen van de ontelbaare verschillen, die betrekking hebben tot den GODSDIENST, ja dat ik ook wegens de inrichting mijner *akademische studien*, en de daaröp gevolgde bezigheden van mijn beroep, waartoe ik was opgelegd, en waarin ik tot dus verre mijn leeven heb versleeten, geen' tijd of gelegenheid heb gehad (behalven dat de lust in vroegere dagen juist niet al te groot was, en waarschijnlijk ook de vermoogens niet toereikende genoeg zouden zijn geweest) om eenen grooten voorraad van geleerdheid op te doen, in alle die takken der wetenschappen, waarin hij dient bedreeven te zijn, die aan schrandere en geöeffende *Deïsten* deezer eeuw op eene bondige wijze den mond zal stoppen, en waarvan ik de eerste grondbeginfelen naauwlijks met de lippen heb aangeroerd, (tot zoo verre, dat ik ook niet kan zeggen veel te hebben geleezen van alles, wat over die verschillen, het zij voor, of tegen is geschreeven, en derhalven ook niet verwaand genoeg ben, om te willen geteld worden onder de lieden, die bij de geleerde weereld bekend staan); zoo waag ik het echter, uit hoofde van onze vriendschap, en in vertrouwen, dat mijn naam, als schrijver, zal verborgen blijven, schriftlijk aan Uwe Welëerw. zekere mijne gedachte voortedraagen, die ik

ik meen tot dus verre de mijne te moogen noemen, omdat ik met waarheid kan betuigen, dezelve niet van anderen, die op gelijke wijze mogten denken, te hebben overgenoomen, of door eenig menschlijk gezag daartoe gebragt te zijn; doch die ik ook daaröm dies te gereeder aan het doorkneed oordeel van Uwe Welëerw. wil hebben onderworpen.

Om wat nader te koomen, zoo wil ik niet ontveinzen (gelijk het ook Uwer Welëerwaardigh: niet onbekend is), dat ik in mijne *akademische* jaaren (schoon echter meêr bij toeval, dat met opzet) ben geraakt in de kennis van sommige, zoogenaamde *Deïsten*, die genoegzaam alle hunne krachten inspanden, om de gemoederen van de *jeugd*, tot haar eigen bederf, aftetrekken van den eenigen weg, die ons ter zaligheid moet leiden; waardoor ik dus veel gelegenheid heb gehad, om ten minsten eenigzins te leeren kennen de wapenen, met welke die dwaalgeesten het godlijke gezag van 't heilige bijbelwoord bestreeden, en te gelijk de wijze, waaröp die wapenen door de ijverige voorstanders van dat godlijke geschenk meestentijds werden te keer gegaan.

En dit is eigenlijk het stuk, waaröver ik in 't algemeen, naar de geringe maate mijner kennis, met mijn natuurlijke verstand (zoo groot, of zoo klein, als het mij gegeven is), van tijd tot tijd, gedurende mijne jaaren van onderscheid, heb gedacht en doorgedacht, zonder tot dus verre te kunnen gelooven, dat het juist is de beste manier, waarvan godvruchtige en ervaarene Christenen zich veeltijds bedienen, om de waarheid staande te houden.

Doch, eer ik verder gaa, zoo acht ik het alleszins onvermijdblijk, vooräf in het oog te houden

het wezenlijke onderscheid tusfchen de verfchillende foorten van alle die bijzondere voorwerpen, die ik tot hiertoe begreepen heb onder de algemeene benaaming van *Deïsten*, waardoor ik al terftond heb willen uitfluiten alle opzetlijke *Liber-tijnen*, die, zelfs het overgebleevene licht van de *reden* als met geweld uitdoovende, zich willen be-roemen te zijn *Atheïsten*, *Pantheïsten*, *Materia-listen*, of wat diergelijke meêr genoemd mag worden. Want met zulke menfchen, die de allerëerfte grondbeginfelen ontkennen, is het altoos en van ouds geächt vruchtloos te redeneeren, of te twiften.

Dus bedoel ik dan alleen die zoogenaamde *Deïsten*, die ten minften de godheid erkennen als het opperfte Wezen, of de eerfte oorzaak van alle wezens. En, offchoon ook dit geflacht in veel erhande foorten zoude kunnen worden afgedeeld, zoo wil ik mij nochtans alleen voorftellen die twee foorten, van welke de eene vervat alzulke weetnieten, lafbekken, en spottertjes, die naauwlijks weeten te geeven eenige reekenschap van 't gene zij gelooven, en die maar op losfe gronden het bijbelwoord verwerpen, niet alleen, opdat zij moogen worden geteld onder *die fraaie, fchrandere, of fterke geesten*, die zich verbeelden, boven anderen wijs te zijn, maar ook, opdat zij dies te vrijer in het leiden van een dierlijk leeven de wellustigheden van het vleesch moogen opvolgen, zonder zich te bekommeren, wat de heilige fchrift ons leert, of wat de *predikanten* aan de gemeente voordraagen. De andere foort bestaat in lieden van meêr geleerdheid en weetenshap, die, na dat zij éénmaal hadden begonnen van 't rechte fpoor aftedwaalen, het ftuk met ernst hebben onderzocht, en eindlijk ter goeder trouwe meenen te moogen berusten in die be-

beredeneerde gronden, waaröp zij weigeren hunne toestemming aan de godlijkheid van 't geöpenbaarde woord te geeven; maar die echter, als redelijke menschen, ziende, zoo wel op de belooning van het toekomstige leeven, als van den jegenswoordigen tijd, met veel ijver trachten door een goed gedrag en het oeffenen van zedenlijke deugden, volgens het *natuurlijke redenlicht*, zich-zelfen gelukkig te maaken, en waarönder ik vertrouw dat misfchien ook zijn te vinden de zulken, die, nu of dan wel eens hunne eigene gesteldheid gewikt en gewoogen hebbende, en ook even daardoor, meêr of min, overtuigd wordende, hoe zeer hunne krachten te kort schieten, wanneer het eigenlijk daaröp aenkomt, om in allen deele behoorlijk naar de wetten der *natuur* te leeven, van tijd tot tijd geraaken in zekere twijfelingen, waaruit zij gaarne zouden wenschen te worden gered, en van de rechte waarheid overreed.

Ik kan niet denken, dat deeze menschlievende verönderstelling op eenige billijke of goede gronden kwaalijk zoude kunnen worden geduid, en inzonderheid niet bij dien schranderen Leeraar, die zoo veele blijken geeft, dat hij niet gewoon is naar opgevatte vooröordeelen te redeneeren.

Wat nu de eerste soort betreft, ik meen al dikwijls te hebben kunnen begrijpen, dat Uw Welëerw. met mij is van die zelfde gedachten, dat men zulke gekjes bijnaar moet behandelen op gelijken voet, als de kleine kinderen, tegen welken men zich niet in ernst verzet, zoo lang als dezelve zich met hunne poppen, of ander speeltuig, in alle zoetigheid vervrolijken, en welken men dan eerst bestraft, of te keer gaat, wanneer zij 't in deeze of gene opzichten al te bont maaken, en zich al te stout gedraagen.

't Is derhalven alleen de tweede soort van menschen, waartoe ik mij bepaale, dat is te zeggen *redenlijke menschen*, en die gevolgtijk ook voor de *reden* vatbaar zijn, maar die echter het ongeluk hebben, op dien doolweg, dien zij éénmaal hebben ingeslagen, steeds te blijven hangen aan ontelbaare zwaarigheden (het zij van meêr, of minder gewigt), welke zij meenen met de godlijkheid der heilige schriften niet bestaanbaar te zijn, en dus te moogen strekken, tot geschikte wapenen, om het onfeilbaare woord Gods te kunnen bestrijden.

En, om dan eindlijk te koomen tot de zaak; gelijk ik die bestrijdingen maar al te dikwijls heb ontmoet in de menigvuldige verkeeringen, die ik van tijd tot tijd, niet alleen in vroegere, maar ook in latere jaaren, heb bijgewoond, zoo wil ik niet ontveinzen, dat de wijs, waaröp de stellingen en redeneeringen van deeze ongelukkige dwaalgeesten, meestentijds worden te keer gegaan, mij doorgaans is voorgekomen al te steil, en zoodanig ingericht, alsöf het onze taak ware, aan eenen *Deïst*, van voet tot voet, alles te betwisten, wat juist niet met onze denkbeelden overeenkoomt, en dus onverzetlijk staande te houden, verscheidenie soorten van stellingen en redeneeringen, welke de *Deïst* begrijpt, hoe zeer dan ook ter goeder trouwe de waarheid zoekende, nimmermeer gewonnen te kunnen geeven. En, naardien ik dikwijls heb gelet op den vruchtloozen uitslag van diergelijke twistgedingen, zoo is dan ook daaruit bij mij te meermaalen ontstaan die gedachte, dat wij mooglijk (doch vooräl met Gods hulp) meêr veld zouden winnen, indien wij den strijd van onze zijde wat edelmoediger behandel- den, en ons gereeder lieten vinden, om alles toe te

te geeven, wat behoudens die groote waarheid, daar het om te doen is, en zonder eenig nadeel aan dezelve toetebrengen, kan of mag worden toegegeeven.

Doch deeze gedachte zal ik thans niet verder uitbreiden, om niet al te zeer de paalen van eenen brief te overschreeden. Maar, indien ik mogte denken, dat dees voorlooper Uw Welëerw. niet geheel en al mishagde (waarvan ik wel eens denke te zullen worden verwittigd); zoo spaar ik de verdere uitbreiding (misfchien ook door eenige bijzonderheden opgehelderd en gestaafd) tot nadere gelegenheid; terwijl ik deezen besluit met de alleröprechtste verzekeringen mijner hoogächting, waarmede ik de eer heb te blijven,

WELËERWAARDIGE HEER,

T. Q. T. Q. N.

's GRAAVENHAAGE,
den 30 Aug. 1774.

Ook heeft een kundig Heer mij toegezonden
de volgende

V E R H A N D E L I N G.

Over de bedieninge der engelen in deeze weereld, in 't bijzonder omtrent de geloovigen.

§. I.

Dat de goede engelen bedienaars van de godlijke voorzienigheid op deezen aardbol zijn, wordt ons in verscheidene plaatsen van de heilige schrift duidlijk geleerd. Menigmaalen leezen wij, dat God zijne engelen, 't zij afzonderlijk, of onder het geleide van het Hoofd der engelen, zijnen Zoon, gebruikt heeft, om zijn welbehaagen aan de menschen bekend te maaken, dezelve in verscheidene gelegenheden te bemoedigen, en uit knellende omstandigheden en gevaaren te redden, gelijk de Heer hen ook wel aan de andere zijde tot werktuigen van zijne verbolgenheid, tot straffe der godloozen, doch ten beste van zijn volk, gebruikt heeft.

§. II.

Mijn oogmerk is de gronden, welke de heilige schrift aan de hand geeft, om zulk eene bediening der engelen op deeze aarde te kunnen en te moeten vaststellen, wat nader te overweegen.

Zonder mij vooräf optehouden, met een onderzoek van de natuur en hoedanigheden der engelen in 't gemeen, zal ik aanstonds tot het voorgestelde overgaan: en ten dien einde 1. overweegen, in wel-

welke plaatsen men van den dienst der engelen gewaagd vindt, 2. tot welke omstandigheden en gevallen, men die op gronden van het woord het waarschijnlijkste kan bepaalen. 3. welk betaamendlijk gebruik men van deeze waarheid te maaken hebbe.

§. III.

I. Zeer duidlijk en algemeen is de verklaring, hiervan te vinden bij den *schrijver* van den brief *aan den Hebreëen*, HOOFDS. I. vs. 14. alwaar hij van de engelen zegt: *dat ze alle gediens-tige geesten zijn, die tot dienst worden uitgezonden om der genen wille, die de zaligheid beërven zullen.*

Hier moet 1. opgemerkt worden, dat er gezegd wordt: Zijn ze niet *alle* gediens-tige geesten? waaruit volgt, dat er geen één van de engelen wordt uitgeslooten, maar dat dezelve *alle*, van den eersten tot den laagsten rang toe, van God en Christus ten dienste van de geloovigen worden uitgezonden: 2. Dat de uitdrukking van *dienst*, (die tot *dienst* worden uitgezonden) niet bepaald tot deezen of genen dienst, maar een algemeene benaaming zijnde, te kennen geeft, dat de erfge-naamen van de zaligheid allen dienst, allerlei behulpzaamheid, in alle lichaaamlijke zoowel als geest-lijke behoeften, van welke natuur die ook moogen zijn, van de engelen te verwachten hebben, naam-lijk dan, wanneer de Heer der engelen, die de-zelve moet uitzenden, weet, dat zij dien dienst noodig hebben.

§. IV.

Wanneer *David* in den XXXIV. PSALM den Heer loofde voor zijne behoudnis en ontkoomin-ge uit het hof van Abimelech, den koning der

Filistijnen, en bij die gelegenheid al het volk Gods opwekte, om toch in alle gevaaren gerustlijk op Jehovah te vertrouwen, wijst hij hun op den bijstand der engelen, zeggende vers 8. *De Engel des Heeren legert zig rondöm de genen, die Hem vreezen, en ruktze uit*: want offchoon de benaaming van den *Engel des Heeren*, op geenen gemeenen of geschapenen engel kan doen denken, maar op den Vorst der engelen, den Zoone Gods, welke onder de omschrijving van den *Engel des Heeren* door het gansche oude testament voorkomt als de gezant van God en de beschermmer van zijn volk, zoo worden echter daardoor de engelen niet uitgeslooten, dewijl de Engel des Heeren hier voorkomt als *een veldöverste aan het hoofd van een gansch heirleger van engelen*, waarmede Hij de gene die Hem vreezen als geheel insluit en omringt, en zijne legerplaats rondöm hen slaat, *castra metatur circum eos*, zoodat zij, als met eenen vuurigen muur omringd, gewislijk veilig zijn voor alle gevaar en alle inbreuk, zelfs van de magtigste vijanden.

Tot opheldering van deeze verklaring dient het geval van vader Jakob. Wanneer hij zijnen broeder Ezau te gemoete ging, en met reden voor hem zeer vreesde, zoodat hem bange was, had hem de Heer al in den beginne van zijnen optogt tot zijne versterking een gansch heirleger van engelen doen ontmoeten, volgens GEN: XXXII. vs. 1. en 2. vergeleeken met vs. 7. en 11. 't welk hem, niet onwaarschijnlijk, hoewel in 't vervolg onzichtbaar, geduurende dien geheelen togt vergezeld heeft: en dat *de Engel Heeren* aan 't hoofd van dat heirleger geweest is, kan men hoewel het niet uitdruklijk gemeld staat genoegzaam opmaken, uit het geval van de worstelingen des nachts daarāanvolgende op die zelfde reize voorgevallen

vs. 24. fqq., als mede dat Jakob, GENES: XLVIII. vs. 16. *zijne verlossing van alle kwaad*, (waar onder de merkwaardige bewaaring en uitrukking uit zijnes beleedigden broeders, uit Ezaus hand, geenszins van de minste te reekenen is,) aan *dien Engel* toeschrijft, wiens naam *Jehovah* is; in welke plaats wij een uitneemend gedenkstuk vinden van het geloof van de aardsvaderlijke kerk onder de belofte, aangaande de leere der heilige Drieëenheid; waartoe de drieërlei onderscheiding van DEN GOD, *voor wiens aangezichte zijne vaders, Abraham en Izaäk gewandeld hebben*, DIEN GOD, *die hem gevoed had van dat hij geweest was tot op dien dag*, DIEN ENGEL, *die hem verlost had van alle kwaad*, eene ongedwongene en natuurlijke aanleiding geeven. Ten minsten is het zeker, dat die Engel, van den God zijner vaderen, en die hem gevoed had, wel uitdruklijk onderscheiden, maar teffens ook in gelijke waardigheid en eere met God gesteld wordt, alzoo de zegen over Jakobs kindskinderen, van Hem, even gelijk van zijnen Verbondsgod wordt afgebeden, en de verlossing van het kwaade aan Hem niet maar als een werktuig wordt toegeschreeven, gelijk *de engel* voorkomt, dien Abraham aan zijnen knecht Eliëzer toezeide, dat de Heer voor zijn aangezicht zenden zoude, om zijnen weg voorspoedig te maaken, volgens GEN: XXIV. vs. 7. maar aan Hem *als den Verlosfer zelven* personeel wordt toegeëigend, die in eigen persoon door zijne eigene kracht vader Jakob van alle lichaaamlijk kwaad en het eeuwige verderf verlost had; en wel wordt *deezee verlossing* aan Hem toegekend in gelijke evenredigheid als aan den God van Abraham en Izaäk, *het wandelen voor zijn aangezichte*, en aan dien God dat Hij *Jakob gevoed had van dat hij geweest had, tot op*

dien dag: en het zaad van den geliefden Jozef, over het welk het hart van den stervende aardsvader zoo zeer was uitgebreid, zoude het van geen wezenlijken zegen verstookten blijven, moet zoo wel van *dien Engel Verlosser*, als van Jakobs en zijner vaderen God, gezegend worden.

Niet minder kan hiertoe strekken het geval van Eliza, 2 KON: VI. vs. 14. sqq. om wien te vangen de koning van Syriën een leger had uitgezonden, 't welk de stad Dothan omsingelde, waaröm de dienaar des mans Gods zeer vreesde, doch op het gebed van Eliza hem de oogen geöpend zijnde, zag hij, *dat de berg vol was van vurige paarden en wagenen RONDÖM Eliza*, vs. 17.

§. V.

In den XCI. PSALM wordt als een grond van vertrouwen voor eenen godvruchtigen, dat hem geen kwaad zoude wedervaaren, noch geen onheil zijne tente naderen, gelegd, vers 11. sqq. *Want Hij zal zijne engelen van u, of aangaande u, beveelen, datze u bewaaren in alle uwe wegen: zij zullen u op de handen, of op de vleugelen, draagen* (gelijk een moeder haar teder zoogkind, of een arend zijne jongen. DEUTER: XXXII. vs. 11.) *opdat gij uwen voet niet aan eenen steen stoot.* Het schijnt wel, dat in deezen psalm zekere bijzondere uitsteekende Persoon wordt bedoeld, welke tot zeer hooge en gewigtige einden de bewaaring des Almagtigen in 't midden van veele gevaaren boven anderen zoude ondervinden: en de gedachte van den doorgeleerden *Venema in Comment. ad h. Ps. Tom. 5. p. 190, 193, 194.* kooft niet onaanneemlijk voor, dat dees psalm als een aanhangsel van den voorgaanden XCten aantemerken, en van den

den man Gods Mozes mede zoude zijn opgesteld, dat men door dien uitmuntenden Perfoon daarin bedoeld, in de eerste plaats te verstaan hebbe den opvolger van Mozes, Jozua, en dat men dan de gezegdens ook bij accommodatie wel kan overbrengen op andere uitsteekende perfoonen, nuttige werktuigen in kerk en burgerstaat, maar dat die vervolgens in eenen tweeden, door Gods geest mede bepaaldijk bedoelden zin, op eene bijzondere wijze moeten verstaan worden, van den Mesfias, als het alleruitmuntendst tegenbeeld van Jozua en alle andere voortreffelijke mannen onder den ouden dag.

Hier uit volgt dan wel, dat de Heere God zulke perfoonen, welke Hij tot groote dingen op de weereld geschikt heeft, welke ook doorgaans aan meerdere gevaaren dan andere menschen zijn blootgesteld, op eene bijzondere wijze boven anderen door zijne engelen laat bewaaren; maar dit belet evenwel niet, dat in deezen psalm ook tefens een algemeene waarheid geleerd wordt en ligt opgeslooten, dat alle godvruchtigen en op God betrouwenden, zich in benaauwdheid en gevaaren veilig op des Heeren bijstand moogen verlaaten, in die verwachtinge, dat Hij ook zijne engelen zal beveelen om hen te bewaaren in alle hunne wegen.

§. VI.

Trouwens dat de bijstand der engelen niet voor uitsteekende personagien alleen geschikt is, maar dat zelfs de geringste geloovige daarin deelt, bevestigt het getuignis van den Heere Jezus Christus zelve MATTH: XVIII. vs. 10. *Ziet toe, dat*
gij

gij niet een van deeze kleinen verächt: want ik zeg u, dat hunne engelen altijd zien het aangezicht van mijnen Vader, die in den hemelen is.

De zaligmaaker zijnen discipelen de nederigheid en eene kinderlijke gestalte aanprijzende draagt voor dezelve de bijzondere zorg, welke Hij droeg voor de zulken, die als kindekens geworden waren en in Hem geloofden, en hoe ongelukkig het lot zoude zijn der genen, welke haar zouden ergeren of verächtten: deeze kleine, dwaaze, geringe, verächte naar de weereld en in hunne eigene oogen, werden bij Hem en zijnen Vader zoo hoog, zoo dierbaar en voortreflijk, geächt, dat Hij gekoomen was om die verloorene zalig te maaken, en dat zijn hemelsche Vader aan dezelve niet alleen in 't gemeen engelen tot bewaarders en beschermers had toegeschikt, zoo dat zij *hunne engelen*, dat is hunne bijzondere beschermengelen hadden, maar de omschrijving van die engelen gegeven, dat ze *altoos zien het aangezicht des Vaders in de hemelen*, schijnt te kennen te geven, dat dezelve geen gemeene engelen (om zoo eens te spreken) maar van den hoogsten rang en waardigheid waren: de spreekwijs is genoomen van zulke dienaars van oppervorsten, welke het naast aan den koning kwamen, zijn geheime raaden en eerste staatsministers, die de eer genooten van den vorst altoos te vergezellen, te dienen en optewachten, en dus zijn aangezicht, 't welk de oostersche vorsten voor de meeste van van hunne onderdaanen verborgen hielden, geduuriglijk te zien; hoedanige de knechten van Salomo waren, welke de koninginne van Scheba gelukzalig roemde, omdat ze geduurig voor zijn aangezichte stonden, en zijne wijsheid hoorden, **I KON: X. vs. 8.** Zoo getuigt ook de engel Gabriël,

briël, waarschijnlijk een uit den hoogsten rang der geschapene engelen, van zich, LUK: I. vs. 19. *Ik ben Gabriël, die voor God sta!* en OPENB: VIII. vs. 2. wordt gemeld van zeven engelen, die voor God stonden. In dien zin wordt het genoomen DEUTER: I. vs. 38. alwaar de Heer tot Mozes zegt: *Jozua, de zoone van Nun, die voor uw aangezichte staat, enz.* ook DANIËL I. vs. 5.

Het was dan een allersterkste drangreden, welke de zaligmaaker gebruikte om een' iegelijk afte-maanen van deeze kleinen, die waarlijk groot waren in de oogen Gods, te smaaden of te ver-ächten, dewijl hunne engelen zich altoos ophielden in de tegenwoordigheid van zijnen en hunnen hemelschen Vader, om op den minsten wenk van zijn bevel zich optemaaken ter hunner hulpe en tot straffe hunner vijanden.

§. VII.

Om nu in de tweede plaats nategaan, tot welke einden, en in welke gevallen, de engelen den geloovigen ten dienste staan, zoo kan men in 't algemeen vaststellen, dat zij het doen in lichaamlijken nooden en gevaaren, naamlijk dan, wanneer de gewoone krachten welke God aan den mensch tot zijne verzorging en behoudnis gegeven heeft, hem niet kunnen baaten; maar vooräl dat hun zorg gaat over de bevordering van ons eeuwig welzijn, dat de onëindig goedertierene God zijne goede engelen heeft gelieven te schikken om als tot een evenwigt te strekken, tegen het ontzaglijk rijk der booze geesten, welke alle hunne poogingen aanwenden om den mensch naar ziel en lichaamte schaaden, maar door de almachtige kracht Gods door

door middel van zijne goede engelen te rug gehouden en ingeteugeld worden; dat de goede engelen al hun vlijt en poogingen aanwenden om de menschen op allerlei mogelijke wijze van de zonde te rug te houden, en tot het najaagen van de gemeenschap Gods, waarvan die onbevleete geesten de uitneemende voortreffelijkheid op een volmaakte wijze kennen, aantespooren; dat zij als brandende serafijnen vol van ijver tot bevordering van de eere Gods en de behoudnis van hunne medeschepselen, zich op hunne snelle vleugelen, daar veeltijds laten vinden, daar de gelegenheid tot zondigen zich op het schoonste aanbiedt, en de sterke aantokkeling der begeerlijkheid den wankelbaaren mensch zoude doen struikelen; dat zij tot dat einde verscheidene goede gedachten inboezemen, en den mensch in het uitdooven van de vuurige pijlen des Satans de behulpzaame hand bieden, ja dat zij, met één woord, alles doen wat in hun vermoogen is om de zaligheid der menschen te bevorderen: wij hooren de engelen hunne juichstemmen paaren, bij die der gezaligde geesten der menschen in de bethlehemitische velden, over de geboorte van den zaligmaaker der weereld, Luk: II. vs. 13-19. en de Heere Jezus zegt uitdruklijk, dat er vreugde en blijdschap is in den hemel, ook voor de engelen Gods over eenen zondaar, die zich bekeert, Luk: XV. vs. 7. en 10. Indien zij nu zoo blijde zijn over de bekeering van eenen zondaar, kan men zich ligt verbeelden, hoe ijverig zij zijn om zulk een goed werk bevorderlijk te zijn: en als een zondaar eens tot bekeering gebragt is, is er dan ook geen reden om te twijfelen, of zij zijn even zeer gereed om het hunne toetebrenge tot deszelfs voortgang op den weg van heiligmaaking en godzaligheid.

§. VIII.

In 't bijzonder heeft men grond om te denken, dat de engelen tegenwoordig zijn bij onze godsdienstige verrichtingen, dat zij letten op onze afzonderingen, gebeden, geloften, en derzelver naarkooming, en ons daarin zoeken bijtestaan, en dat zij zich vooräl laten vinden in de plaatsen en op de tijden van den openbaaren staatlijken godsdienst.

Dit werd aan den Jooden genoegzaam uitgebeeld en afgeschaduwd door het weeffel der beelden van Cherubim in de gordijnen van den tabernakel, volgens EXOD: XXVI. vs. 1. en 31. en het uithouwen van gelijke beelden aan de wanden van den tempel, 1 KON: VI. vs. 23. sqq. en door de twee groote Cherubim staande boven over de arke des verbonds, en met uitgespreide vleugelen het verzoendekfel overschaduwende, terwijl hunne aangezichten nederwaards op het verzoendekfel geslagen waren (EXOD: XXXVII. vs. 9. en den *brief aan den* HEBR: IX. vs. 5.) tot een bewijs van hunne ingespannene aandacht en onverzadelijke begeerte om alle die heilgeheimen, welke onder dat verzoendekfel beslooten waren, en tot op de betere dagen van het nieuwe verbond bewaard werden, te ontwikkelen en te doorgronden; volgens 't gene wij vinden 1 PETR: I. vs. 12. *In welke dingen de engelen begeerig zijn intezien: vergel. Paulus aan den* EFEZ: III. vs. 10. *Opdat nu door de gemeente bekend gemaakt worde den overheden en den magten in den hemel de veelvuldige wijsheid Gods!* door welke overheden en magten men geene anderen dan de engelen verstaan kan. Men kan van deeze beduidnis der

der Cherubijnen nader zien de aantekening van Patrik, op de zoo even aantehaalene plaats van den Predik.

§. IX.

Tot deeze tegenwoordigheid der engelen bij den openbaaren godsdienst, kan men ook volgens de gedachten van sommige uitleggers brengen 't gene wij vinden PREDIK: V. vs. 3--5. *Wanneer gij eene gelofte aan God zult beloofd hebben, stel niet uit dezelve te betaalen; want Hij heeft geenen lust aan de zotten: wat gij zult beloofd hebben, betaal het. Het is beter, dat gij niet belooft, dan dat gij belooft, en niet betaalt. Laat uwen monde niet toe, dat hij uw vleesch zoude doen zondigen, noch zeg niet voor het aangezichte des engels, dat het een dwaaling was: waaröm zoude God grootlijks toornen om uwer stemme wille, en verderven het werk uwer handen.*

De prediker bestraft de roekeloosheid der genen, welke aan God beloften deden, welke zij niet van zins waren te betaalen, en vermaant om omzichtig te zijn, dat de mond door het doen van eene roekelooze gelofte geen oorzaak zoude zijn, dat het vleesch die belofte overtreedende even daardoor zoude koomen te zondigen, en waarschouwt van zich voor het aangezichte des engels, dat is, (volgens die verklaring) der engelen, het enkelvoudige getal voor het meervoudige genoomen, niet te behelpen met een ijdel voor-geeven, dat het een dwaaling, een onbezonnen woord, uit onkunde of misverstand gesproten, geweest was, daar de engelen, welke zich in het huis en den tempel Gods tegenwoordig bevonden,

den , getuigen waren , dat zij deeze belofte den Heere vrijwilliglijk gedaan hadden. Maar anderen , daar ik mij liefst bij zoude voegen , verstaan door den Engel te deezer plaats den Engel des verbonds , die in het heiligdom , de plaats van den openbaaren godsdienst woonde , en voor wiens aangezichte Israël zich hoeden moest. Zie hier van Lampe ad Eccles. d. l. Oper. Anecd. p. 454. volgens welke opvattinge deeze plaats tot mijn oogmerk niet dient. Hieröp doelt ook buiten twijfel de betuiging van Paulus aan TIMOTH. I. Cap. V: vs. 21. „ Ik betuig voor God , en den „ Heere Jezus Christus , en de uitverkoorene engelen , dat gij deeze dingen onderhoudt , zonder vooroordeel , niets doende naar toegeneegenheid ". Dewijl alhier vooröndersteld wordt , dat de uitverkoorene engelen , op het gedrag van Timotheus in het handhaaven van de goede orde der kerke en zich zelven rein te bewaaren , zouden acht geeven.

§. X.

Maar duidlijk dient ter zaake de plaats van Paulus 1 KORINTH. XI: vs. 10. in welk Hoofdstuk hij eenigemisbruiken in de korintische gemeente ingesloopen onder het bidden en profeteeren berispende , aantoot , dat de welvoeglijkheid medebrengt , dat man of vrouw in het openbaar , vooräl in den godsdienst om te bidden of te profeteeren , verschijnende , de man het hoofd niet moest dekken , overmids hij het beeld en de heerlijkheid Gods is , maar dat het in tegendeel schandelijk voor eene vrouwe is het hoofd niet gedekt te hebben , dewijl zij de heerlijkheid des mans is , en de man niet is geschapen om de vrouwe , maar de vrouwe om den man. Hieruit trekt de apostel dit besluit: vs. 10. Daarom moet

de vrouw een magt, dat is, een deksel, tot een teeken, dat zij onder de magt des mans staat, van onderwerping aan haaren man, *op het hoofd hebben om der engelen wille*, zij moet deezen pligt van zedigheid en welvoeglijkheid niet verzuimen, vanwege de tegenwoordigheid der heilige engelen, welke naauwkeurig letten op de houding en het gedrag der Christenen, vooräl in de openbaare bijeenkomsten, en zich bedroeven over al wat aanstootlijk is: want alhier door de engelen te verstaan *leeraars*, of ook *verspieters* van de vijanden der Christenen, koomt mij veel te onëigenlijk en te vergezocht voor.

§. XI.

Gelijk nu de engelen aan de geloovigen behulpzaam zijn in het uitwerken van hunne zaligheid den ganschen loop hunnes levens door, staan zij dezelve niet minder bij in de uure des doods, om hen in dien laatsten strijd tegen den koning der verschrikkinge, gewapend met de magt der helle, welke alsdan haar uiterste geweld en krachten inspant, om het hun bang te maaken, te ondersteunen, en gelijk ze welëer onder de gedaante van eenen *vuurigen wagen* en *vuurige paarden*, Elia met lichaam en geest ten hemel hebben ingevoerd, 2 KON: II. vs. II. alzo hunne scheidende geesten te ontvangen, dezelve *het pad des levens bekend te maaken*, Ps: XVI. vs. II. en veilig te geleiden in de gewesten der zalige onsterfelijkheid.

De Jooden hadden zulk eene overlevering, *dat de engelen de vroomen opwachteden in hun sterven*, en *hunne zielen in het paradijs geleiden*; en de zaligmaaker stelt dit zeer duidlijk voor, in de gelijknis

lijknis van den rijken man en Lazarus LUK: XVI. vs. 22. als Hij zegt: *en de bedelaar storf, en werd van de engelen gedraagen in den schoot Abrahams.*

§. XII.

Ja dat de engelen eenige toezicht en zorg hebben over de lichaaamen der godzaligen na den dood, zoude men, volgens de verklaring van sommige uitleggenen mogelijk kunnen opmaaken, uit den brief van den *apostel* JUDAS, vs. 9. alwaar men leest, dat Michaël de archangel met den duivel getwist en gehandeld heeft, *over het lichaam van Mozes.* Of dees aardsengel Michaël een geschapen engel, of de Zoone Gods zij, zal ik niet onderzoeken: ik merk maar alleen aan, dat, als men met deeze plaats vergelijkt het laatste Hoofdst. van DEUTER: vers 6. alwaar men vindt, dat God Mozes begroef, in den lande Moabs tegen over Beth Peor, en dat niemand zijn graf geweten heeft tot op dien dag, het mij boven andere uitleggingen het aanneemlijkste voorkoomt, dat men om het eigenlijke lichaam van Mozes moet denken, en dat de twist, en handeling van den aardsengel met den duivel hierin bestaan hebbe, dat God aan den aardsengel Michaël gelast hebben de om het lichaam van Mozes heimlijk te begraven, ten einde aan het volk Israël alle gelegenheid tot afgoderij daarmede aftefnijden, de duivel hem daarin heeft zoeken hinderlijk te zijn, en 't lichaam van Mozes magtig te worden, om het op eene bekende plaats en in 't openbaar te begraven, en vervolgens het volk tot het pleegen van schandelijke afgoderij met etzelve te verlokken, gelijk hij zich daartoe zelfs van de koperen slange, welke God als een middel van geneezing voor het

volk gebruikt had, in 't vervolg heeft weeten te bedienen, volgens 2 KON: XVIII. vs. 4. Men zie van deeze uitlegging breeder de *aanteekening* van de *Engelsche Godgel.* ad h. l. alwaar dezelve nog uit de joodsche schriften bevestigd wordt, en den aardsbisfchop *Tillotson*, in zijne *Predicat.* 3. D. c. 75. p. 76. fq.

Men zoude dan kunnen stellen, dat de bewaaring van de hoofdstoffe der lichaamen aan den engelen bevoolen is: gelijk het ook niet buiten waarschijnlijkheid is, dat zij eene bijzondere verkeering hebbende met de geesten der godzaligen in den staat der afgescheidenheid, (welke wel van de hindernissen van het lichaam ontslagen, maar echter eindige wezens blijvende, trapswijze, en of door onmiddellijke openbaaring van God, of middellijk het onderwijs van anderen, 't zij dan engelen, 't zij reeds vroeger afgescheidene geesten, zullen moeten vorderen) dezelve tot leermeesters verstrekken, om hen die onuitspreeklijke dingen, welke voor de hooge schoole des hemels bewaard worden, bekend te maaken.

§. XIII.

Eindelijk is het zeker, dat de engelen de groote werktuigen zijn zullen van de heerlijke opstanding van der geloovigen lichaamen, en de wedervereeniging daarvan met hunne geesten, volgens MATTH: XXIV. vs. 31. *Alsdan zal de Zoon des menschen zijne engelen uitzenden, met een bazuine van groot geluid, en zij zullen zijne uitverkoorenen bijeen vergaderen uit de vier winden, van het een uiterste der hemelen tot het ander uiterste derzelve; dat is: zij zullen dezelve uit alle vier hoeken of gewesten der weereld brengen; waar-*
bij

bij kan gevoegd worden de gelijknis van den akker, MATTH: XIII. vs. 24. sqq. alwaar de Heer aan zijnen dienstknechten belast vs. 30. *Laat beide het onkruid met de tarwe te samen opwassen tot den oogst, (de volëindinge der weereld) en in den tijd des oogsts zal ik tot de maaiers, welke volgens het 39ste vers zijn de engelen, zeggen: verga- dert eerst dat onkruid, en bindt het in busfelen, om hetzelve te verbranden, maar de tarwe brengt te sa- men in mijne schuure.*

§. XIV.

Als men nu uit zoo veele duidlijke plaatfen der heilige fchrift, en 't gene ons van den dienst der engelen in dezelve vermeld staat, bij wettigen ge- volge iets mag afleiden, gelijk zulks zekerlijk ge- oorloofd is, dunkt mij, dat men veilig dit alge- meene besluit mag opmaaken, dat de heilige en- gelen, in veel meêr gelegenheden, dan wij den meesten tijd gewoon zijn te denken, den men- fchen in 't gemeen, en in 't bijzonder den geloo- vigen, ten dienste staan.

§. XV.

Want hoewel het zeker is, dat de belofte van den bijzonderen bijstand der engelen eigenlijk maar aan den *geloovigen* gedaan is, en deezen op de engelen een veel *naauwere betrekking hebben* dan het overige menscdom, is het evenwel te den- ken, dat zij een groot bestuur en magtigen invloed hebben op deezen klood, welken wij bewoonen, en dat hun aart en inborst is in 't gemeen te zijn: *Φιλάνθρωποι, vrienden en liefhebbers der menschen;* want deeze reine geesten hebben de wet der liefde

Gods en tot alle zijne ſchepſelen volmaakt in zich, en betrachten die in alle uitgebreidheid en volkoomenheid, zij doen dus alle mogelijk nut en voordeel, en bevoorderen het heil van alle hunne medeſchepſelen zoo veel in hun is: daar het nu zeker is, dat zij van God begaafd zijn met een ontzaglijk vermoogen, en dat hun invloed en betrekking op deeze aarde buiten tegenſpraak is, zoo vloeit hieruit voort, dat hun zorg ten beſte van het ganſche menſchdom in 't gemeen, en elk' menſch meêr of min in 't bijzonder gaan moet. Behalven dat; de engelen weeten wel, welke menſchen daadlijk reeds tot God bekeerd zijn, maar, dewijl zij in Gods raadsbeſluit niet kunnen inzien, moet het hun onbekend zijn, welke in 't vervolg nog kunnen en moeten bekeerd worden: en het belang, 't welk zij er inſtellen, om tot verheerlijking van God en van hunnen Vorst en Heere Jezus Christus, veele medeburgers in den hemel en natuurgenooten in de toekomstende weereld uit het menſchdom te verkrijgen, moet hen uit dat inzicht voor het welvaaren van alle menſchen, en derzelver reddinge uit ziel-en lichaamsgevaaren alle mooglijke zorg doen dragen.

§. XVI.

Hier vandaan is het, dat de Jooden, en ook veelen onder de oude Christenen, aan elk' menſch, eenen bijzonderen beſchermengel hebben toegevoegd, waartoe zij dan het geval van Petrus, **HANDEL: XII. vs. 15.** gewoon zijn bij te brengen. *Calvinus Inſtit. L. I. c. 14. n. 7.* ſchijnt niet veel tegen dit gevoelen te hebben, hoewel hij het niet voor zeker wil bepaalen; en hij maakt op, uit **DAN: X. vs. 13. en 20.** alwaar gemeld wordt
van

van den vorst des koninkrijks der Perzen, welke tegen den engel Gabriël stond, en den vorst van Griekenland, dat er bijzondere engelen over bijzondere koninkrijken en heerschappijen, tot oversten en beschermers gesteld zijn; men zie hier van breeder de aantekening der Engelsche Godgel. in 't bijzonder van Lowth, over vers 13. Wij kunnen zeker niet twifelen, dat er in het opzicht en bestuur der engelen over deeze aarde een volmaakt schoone en verrukkende orde plaats heeft overëenkoomstig de onëindige wijsheid van den God van de orde (waar omtrent men verscheidene gisfingen zoude kunnen maaken); maar door die rangschikking naauwkeurig te bepaalen in het rijk der geesten te willen indringen zoude voor eenen bekruiper van deeze laage aarde een al te groote vermeetelheid zijn. Aan den anderen kant is dit zeker, dat de goedertierige God zijn vaderlijke zorg niet bepaald heeft tot de toefchikking van eenen enkelen beschermengel, maar dat Hij alle zijne engelen, gelijk wij gezien hebben, voor zijne kinderen tot gediensstige geesten geschikt heeft, en dat de Vorst van het heil des hemels alle zijne vuurige wagens en paarden tot beveiliging van de Elizaas gereed houdt.

§. XVII.

En in hoe menigerlei opzichten en ontelbaare omstandigheden behoeven wij den bijstand der engelen, en hoe menigmaal is te denken, dat wij denzelfden daadlijk ondervinden, hoewel wij het niet altoos bemerken.

Om mij tot lichaaamlijke omstandigheden nu maar alleen te bepaalen: in welke gevaaren is de tedere jeugd en onnozele kindschheid niet? Hoe veele zijn de rampen, welke onze personen, zoo

wel waakende, als vooräl slaapende, onze ſteden, onze wooningen, onze bezittingen, telkens over 't hoofd hangen, en waarvoor wij door eene onzichtbaare hand bewaard worden? Wat zouden wij niet te verwachten hebben van het rijk der duisterniſſe, zoo de almachtige kracht Gods hetzelve, of onmiddellijk of door zijne goede engelen niet beteugelde? Hoe dikwils wordt men uit een of ander gevaar zonder zijn toedoen, ſtruikelende opgehouden, vallende voor bezeeren bewaard? zonder dat wij het zelf begriipen kunnen? Menigmaal wordt ons een verborgen zegen toegevoegd, en iets, zonder ſamenhang met voorige overdenkingen, als onmiddellijk ingeworpen, dat wij, zonder reden daarvan te kunnen geeven, door eenen verborgen' en onbekenden aandrang volgen, en waardoor wij voor eenig onheil bewaard worden, of ons iets goeds wordt aangebragt.

§. XVIII.

Bij de aandachtige overweeging van dit alles kan men zich niet genoeg verwonderen, dat deeze groote waarheid, welke zoo klaarblyklyk in het woord van God gegrond, en zoo uitneemend troostrijk is, zoo weinig opgemerkt en aangenoomen wordt: mooglyk heeft het misbruik, 't gene men in de roomſche kerk van deeze leer tot een godsdienſtige eerbiediging der engelen gemaakt heeft, een gedeelte van de protestantſche kerk, gelijk wel in méer andere opzichten geſchied is, tot een geheel tegenövergeſteld uiterſte doen overſlaan, om geene der weldaaden, welke ons door middel van de engelen toekoomen, te erkennen.

§. XIX.

§. XIX.

Zeker is het ten uitersten vreemd, dat de magt en invloed der kwaade engelen, en derzelver veelvuldige waakzaamheid en werkzaamheid om ons tot zonden te verlokken, zoo greetig erkend wordt, dat men die ten breedsten uitmeet, en er onder de Christenen zoo veel van spreekt, en zoo veel aan toeschrijft; daar men op den bijstand der goede engelen, in 't geheel geen, of zeer weinig acht slaat: ik weet er geen andere reden van te ontdekken, dan die ik vind opgemerkt bij TILLOTSON in zijne *predikationen*. 3. D. c. 75. p. 80. *dat de menschen in 't algemeen meêr gedachtig zijn aan ontvangene beledigingen, dan aan weldaaden, en dat men zeer gereed is om zijne fouten op reekening van een' ander' te zetten, maar van het goede, dat men mogt verricht hebben, de eere liefst voor zich zelven alleen behoudt: want de heilige schrift spreekt even duidlijk van de hulp der goede engelen, als van de vijandschap der duivelen, en daar zijn geen mindere redenen om het een te gelooven als het andere: en inderdaad, het zoude eenigzins hard zijn voor het menschedom, indien zij minder grond hadden om te hoopen op den bijstand der goede engelen, dan zij reden hebben om te vreezen voor de boosheid en woede der duivelen: want de goede engelen zijn zeker alzoo magtig, en hebben zulk eene sterke begeerte om ons goed te doen, als de duivel heeft, om ons kwaad te doen: en het getal der goede engelen is waarschijnlijk veel grooter dan dat der booze geesten. Het grootste getal, dat in de schrift gebruikt wordt, vindt men op de goede engelen toegepast: DAN: VII. vs. 10. wordt van de engelen voor den troon Gods getuigd: *Duizendmaal duizenden dienden Hem,**

en tien duizendmaal tienduizenden stonden voor Hem,
 en OPENB: V. vs. II. vindt men gewaagd van
tien duizendmaal tien duizenden, en duizendmaal dui-
zenden, en in den brief aan den Hebreëen HOOFDS:
 XII. vs. 22. van *veele duizenden der engelen.*

§. XX.

Ik weet niet, wat men tegen de erkentnisse
 van den bijstand der engelen met eenigen grond
 zoude kunnen inbrengen: want dat de engelen
 voor ons onzichtbaar zijn, en wij derzelver te-
 genwoordigheid en goede diensten niet altoos be-
 merken kunnen, is geen genoegzaame reden om
 de waarheid der zaake, welke ons in de schrift
 zoo duidlijk geleerd en door de reden bevestigd
 wordt, in twijfel te trekken: anders zoude men
 om die zelfde reden het geheele bestaan en aan-
 weezen der engelen, ja zelfs het bestaan van onze
 eigene geesten, welke insgelijks geen van beiden
 onder onze zinnen vallen, met evenveel recht
 kunnen ontkennen; behalven dat men op dien
 grond redeneerende de werkingen der duivelen
 op den mensch alzoowel als die der goede engelen
 zoude moeten tegenspreken, dewijl de kwaade
 geesten voor ons niet minder onzichtbaar zijn dan
 de goede, en hunne listige aanslagen en verzoe-
 kingen ook niet altoos te onderscheiden zijn.

§. XXI.

Om nu van deeze waarheid, ten derden, een
 recht gebruik te maaken, en alle gevaar van bij-
 geloovigheid, volgens de vermaaning van Pau-
 lus KOLOSS: II. vs. 18. in deezen te vermijden,
 is het bovenäl dienstig de redenen nategaan en te
 over-

overweegen, waaröm het Gode behaagd heeft zijne almagt in het bewaaren van zijn volk liever door middel van zijne engelen, dan onmiddellijk door zijne almagt te openbaaren. Zeker doet God zulks niet uit noodzaaklijkheid, dewijl Hij zonder tusfchenkoomst van eenige tweede oorzaaken al wat Hem behaagt door eenen enkelen wenk kan dáárstellen; maar behalven dat het de gewoone weg van God is, om door ondergeschikte tweede oorzaaken te werken, is hierin een onëindige goedertierenheid Gods jegens den mensch te ontdekken: de Heer doet het om onze zwakheid te hulpe te koomen, opdat er toch niets ontbreken zoude om ons volkoomen gerust te stellen: het moest den mensch wel genoeg zijn, dat God zelf verklaart hem te zullen beschermen, maar daar wij ons van zoo veele gevaaren, zoo veele rampen, zoo veele en magtige vijanden omringd zien, is onze broosheid en zwakheid zoo groot, dat het menigmaal zoude kunnen gebeuren, dat ons de moed geheel ontzonke, en alle hoop ontnoomen wierde, zoo de Heer-zelf ons naar onze vatbaarheid met de blijken van zijne gunstige tegenwoordigheid niet wilde voorkoomen. Om deeze reden belooft Hij niet alleen, zelf voor ons te zullen zorg draagen, maar verzekert ons, dat Hij een ontelbaare menigte van zijne lijftrawanten verördend heeft, aan welke Hij de zorg voor onze behoudnis heeft aanbevoelen, en dat wij onder hunne bescherming de grootste gevaaren veilig kunnen trotseeren: opdat ik de sierlijke taal van den grooten CALVIN L. I. *Instit.* c. 14. n. 11. de mijne maake.

§. XXII.

Al wat ons derhalven van den bijstand der engelen is geöpenbaard, moet daartoe strekken, opdat wij zonder eenig mistrouwen alle onze hoop alleen op God zouden vestigen, opdat wij door de menigte der vijanden ons dat vertrouwen niet zouden laten beneemen, maar met Eliza erkennen, *dat die met ons zijn, veel méer zijn, dan die tegen ons.* Hoe verkeerd is het dan zich door de engelen, van God te laten aftrekken, die daar toe geschikt zijn, opdat we ons te zekerder op God zouden verlaten. Zij moeten ons dan als met de hand tot God leiden, dat wij onze hulp alleen bij Hem zouden zoeken, van Hem verwachten, en aan Hem dank weten; en wij moeten de engelen niet anders dan als middelen in zijne hand aanmerken, welke, zonder zijne wille, gelijk alle andere schepselen, zich noch roeren noch bewegen kunnen. Zij moeten ons in den eenigen middelaar Jezus Christus, die het Hoofd is van alle overheid en kracht, en de Heere der Heerschaaren, houden, dat wij van Hem geheel afhangen, ons op Hem nederleggen, tot Hem uitstrekken, en in Hem berusten. *Calvin. d. I. Hij is de waare ladder, die aan vader Jakob in den droom vertoond werd, GEN: XXVIII. vs. 12, langs welke de engelen Gods uit den hemel op de aarde tot de menschen nederdaalen, en van de menschen wederöm in den hemel opklimmen, volgens de verklaring van den Heere zelve Joh: I, vs. 52. tot een duidlijk bewijs, dat het alleen door de tusfchenkoomst van Christus is, dat ons de dienst der engelen gebeuren mag. Hij is het, die door het bloed zijnes kruises alle dingen verzoend heeft, hetzij de dingen, die op de*

de aarde, hetzij de dingen, die in de hemelen zijn, Koloss: I. vs. 20. zonder die verzoe-ninge konden de engelen met de menschen in 't geheel geene gemeenschap oeffenen. En 't is alleen om den naauwen band, welke er is tusfchen Christus en de geloovigen, waardoor dezelve één met Hem zijn, dat de engelen hunne dienaars geworden zijn, en daarin den Heer Jezus zelf, het Hoofd der engelen, gereekend worden te dienen, wanneer zij zijn verborgen lichaam, de geloovigen, ten dienste staan.

§. XXIII.

Maar hoe verbaazend groot is dan niet de zorg en goedertierenheid Gods over de menschenkinderen, dat Hij dezelve niet alleen de heerschappij over alle zijne fchepselen op aarde geschonken heeft, en hun die, na dat ze door eenen moedwilligen afval het recht daarvan verbeurd hadden, om des Middelaars wille nog laat genieten, maar dat Hij ook aan de allerëdelste van zijne fchepselen, die ons in enkelvoudigheid van wezen, in vlugheid en doorzicht van verstand, kracht en vermoogen van werkingen, ongemeen verre te boven gaan, maar die daaröm nog te voortreffliker zijn, om dat ze hun beginsel zuiver bewaard hebben, dat Hij aan zulke uitsteekende heerlijke wezens de zorg en toezicht over den mensch bevoolen heeft, ja die tot zijnen dienst uitzendt! Wie moet hieröver niet uitroepen, volgens Ps: VIII. vs. 4. sq. *Als ik uwen hemel aanschouw, het werk uwer vingeren, de maan, en de sterren, die Gij bereid hebt: Wat is de mensch, dat Gij zijner gedenkt?* Maar hoe groot en billijk die verwondering ook zijn mag, nog onëindig grooter is het, ja engelen- en serafijnenbegrip te boven gaande, dat de
Zoone

Zoone Gods, de eeuwigleevende God zelf, een weinig minder heeft willen worden als de engelen, ja zichzelven vernietigen, en de gestaltenis van eenen dienstknecht aanneemen, opdat zij, die van Hem moedwillig afgefallen en des duivels eigendom geworden waren, aan de engelen Gods zouden gelijk worden.

§. XXIV.

Eindelijk kan deeze overdenking ook dienen om ons omzichtig te maaken in 't waarneemen van alle onze godsdienstige verrichtingen, zoo in 't openbaar, als in 't bijzonder, en het inrichten van onzen ganschen wandel, aangezien wij daarin werkzaam zijn onder het oog van God en van zijne heilige engelen, en om ons naauwkeurig te doen zorg dragen, dat wij ook deeze zuivere geesten niet bedroeven, maar integendeel tot voorbeelden zoeken te maaken van onzen pligt en van onze gehoorzaamheid, opdat wij den wille Gods aanvankelijk op aarde beginnen te doen, met dezelfde bereidwilligheid en volvaardigheid als de engelen in den hemel, en reikhalzende verlangen, om na de ontbindinge van dit lichaam der zonde en des doods God en alle zijne werken volmaakt te kennen, Hem volmaakt te dienen, en altoos met den Heere te zijn onder de veele duizenden van engelen, en de geesten der volmaakte rechtvaardigen.

E I N D E.

ER.

E R R A T A.

Op pag. 193. regel 18. staat: *het tegenwoordige volgt op het toekomende*; lees: *het toekomende zal volgen op het tegenwoordige*.

Op pag. 278. regel 9. voeg bij, achter de woorden *wettig afgeleid*: *naar den inhoud, en in volle overëenkoomste met ons treflijk formulier van het Heilig Avondmaal, 't welk wij geheel overneemen,*

Op pag. 297. regel 32. achter de woorden *en den menschlijken geest is?* voeg hier bij: *wél te verstaan, niet, dat er tusſchen het Drieëenig bestaan van het Opperwezen, en tusſchen de vermoogens van onzen menschlijken geest een gelijkheid zoude plaats hebben, [zulks is van overlang door onze godgeleerden met recht te keer gegaan] maar zóó, dat God in het inrichten van de vermoogens van onzen geest, een flauw bewijs of eenige gisſing, heeft willen geeven, dat, maar niet hoe Hij Drieëenig is.*

By den Drukker dezes zyn de navolgen-
de Werken gedrukt; of in getaille te
bekomen.

De Advocaet der Vaderlandsche Kerk; of vry-
moedige Verdediger van derzelver
Grond - Constitutie, Herformde
Leer; Aanzienlyke Bescherm - He-
ren, Regtzinnige Leraars, en
standvastige Belyders, tegens de
beledigende Geschriften van dezen
tyd, 2 Stukken in gr. 8vo. . . f 2 - 2 - :

Bynkershoek (C. van) Verhandeling van
Staatszaken, 2 deelen gr. 8vo. f 3 - 0 - :

Bybel, met volkooime Annotatien in 4to. f

Bonnet (C.) Philosophische Navorschingen
van de Bewyzen voor het Christen-
dom, met Aantekeningen van J. C.
Lavater gr. 8vo. 1 - 12 - :

Dortsma (P.) Het Aanwezen en Bestaan der
Naam - Remonstranten, zoo als de-
zelven door den Advocaat der Va-
derlandsche Kerk beschreeven zyn;
Uit hun eigen schriften opgemaakt
en betoogd tegen de openbaare ont-
kenninge van den Heer C: Noze-
man en Anderen, met een vooraf-
gaande zeer Merkwaardigen Brief
van den Advocaat der Vaderland-
sche Kerke, enz. gr. 8vo. . . f 0 - 11 - :

———— De Rhytmus Monachicus, of
Monnikkendeun der Broederschap
van Vryheid en Tolerantie, Naauw-

keu-

keurig onderzocht; de daar in ver-
 vatte vuile laster, laffe spotterny,
 en driefte onwetenheid in taalen
 en saaken, onderscheiden aange-
 weefsen; enfoo wel ten bewyfe van
 de faamrovende ongebondenheid
 der Drukpers in deefe vrygeestige
 dagen, als ter handhaaving van
 aansienlyke en Eerwaardige Karak-
 ters, ernstig wederlegt, in 2 dee-
 len. Voor af gaat een getrouwe
 waarschouwing aan alle welmeenende
 Vaderlanders tegen seker Boek,
 uitgegeeven onder den misleidende
 titel: *Het nut der Stadhouderlyke*
Regeering, aangetoont by gelee-
 genheid der geboorte van *Willem*
Frederik Prince van Oranje en Nas-
sauw gr. 8vo. f:-16-:

Dortsma (P.) Het echt Karakter van een
 Hollandsch Tolerant, (niet tot de
 Kerkelyke, maar Burgerlyke Maat-
 schappy behoorende) opgemaakt
 uit het vermeerderde Berigt, ge-
 plaatst voor den *Tweeden Druk* van
 het *Nut der Stadhouderlyke Regee-*
ring, en bevestigd met de Onver-
 anderlyke *Sandbortsche Geloofs-be-*
lijdenis, gr. 8vo. f:-18-:

Erskine (R.) Groote Vraagen van de Euan-
 gelie-Catechismus, 8vo. Zesde
 Druk. f:-14-:

———— Pleitrede des Geloofs. f1 - :-:

Francke (Æ.) Huwelyks-Vereeniging met
 de Kerkbruid 8vo. f1 - 8-:

II. Deel. Ccc *Francke*

Francke (Æ.) Heilig Offerlam, en over de
Feeststoffen, 4 deelen in 4to.

Groe (T. van der) Toetssteen der waare en
valsche Genaden 2 Deelen 8vo. *f* 2 - 16 - :

Hulsius (P.) over beide de Brieven aan Ti-
motheus, in 4to. . . . *f* 3 - :- :

Heldhaftige ofte vorstelyke Fabelen, behel-
zende de voornaamste grondregelen
der staat en zedekunde, 2 Deelen
met platen in 8vo. . . . *f* 1 - 16 - :

Heymans (J. W.) Reizen door een gedeelte
van Europa, Klein Asien, verschei-
de Eilanden van den Archipel, Sy-
rien, Palestina of het H. Land; Æ-
gypten, den Berg Sinai enz. 2 Dee-
len, in groot in 4to. . . . *f* 6 - 12 - :

Gedenkwaardige, Verma-
kelyke, en in deze en ten allen ty-
den, zeer nodige, nuttige en leer-
zame *Deensche Brieven*, waar in op
eene aangenaame wyze de Reizen
en byzondere ontmoetingen van
een Afiatich Prins genaamt *Meno-
za*, door verscheide Landen en ge-
deeltens der Waereld gedaan, me-
de gedeelt worden, enz. 7 Deelen
in gr. 8vo. Vierde Druk 1775. *f* 21 - :- :

Konst om lang gezond, vro-
lyk, en vergenoegd te leeven,
2 Deelen in gr. 8vo. . . . *f* 1 - 16 - :

Keuren en Ordonnantien van 's Gravenhage,
gr. 4to *f* 5 - 5 - :
Low-

- Lowman (W.)* over de Openbaringe van Jo-
hannes 4to. *f* 1 - 8 - :
- Mierop, (K. Kuyk van)* Leerredenen 4to. *f* 2 - 4 - :
- Nieuwland (P.)* Letter- en Oudheidkundige
Verlustigingen, of ophelderende
Aanmerkingen over verscheide By-
belsche, Kerkelyke, Waereldlyke,
en Wysgerige Keurstoffen, 4 Dee-
len gr. 8vo. *f* 11 - 13 - :
- Uitlegkundige Vermaaklyk-
heden bevat in verscheide Brieven,
over veele Bybelplaatsen; en eenige
stukken over de Kerkgeschiedenis
2 Deelen gr. 8vo. *f* 5 - 12 - :
- Nodige Aanmerkingen op het
Beredenerend Vertoog vanden Heer
Probus enz. gr. 8vo. *f* : - 11 - :
- Velzen (C. van)* Beginzelen der waarachtige,
zekere en nuttige Philosophie, in
de Heilige Schriftuur geopenbaart,
2 Deelen gr. 8vo. *f* 4 - 6 - :
- Verschuur (J.)* Bevindelyke Godgeleertheid
4to Vyfde druk, *f* 2 - 16 - :
- Vermeer (J.)* over de Catechismus, 2 Dee-
len, 4to. 3de Druk. *f* 6 - 14 - :
- Voet van Outheusden*, Beschryving van Cuy-
lenborg, 2 Deelen met platen
gr. 8vo. *f* 3 - : - :
- Wats (J.)* Logica of Onderwys van 't Recht
Gebruik der Reden gr. 8vo. naar
den Tienden Druk uit het Engelsch
vertaald, 3de Druk. *f* 1 - 16 - :

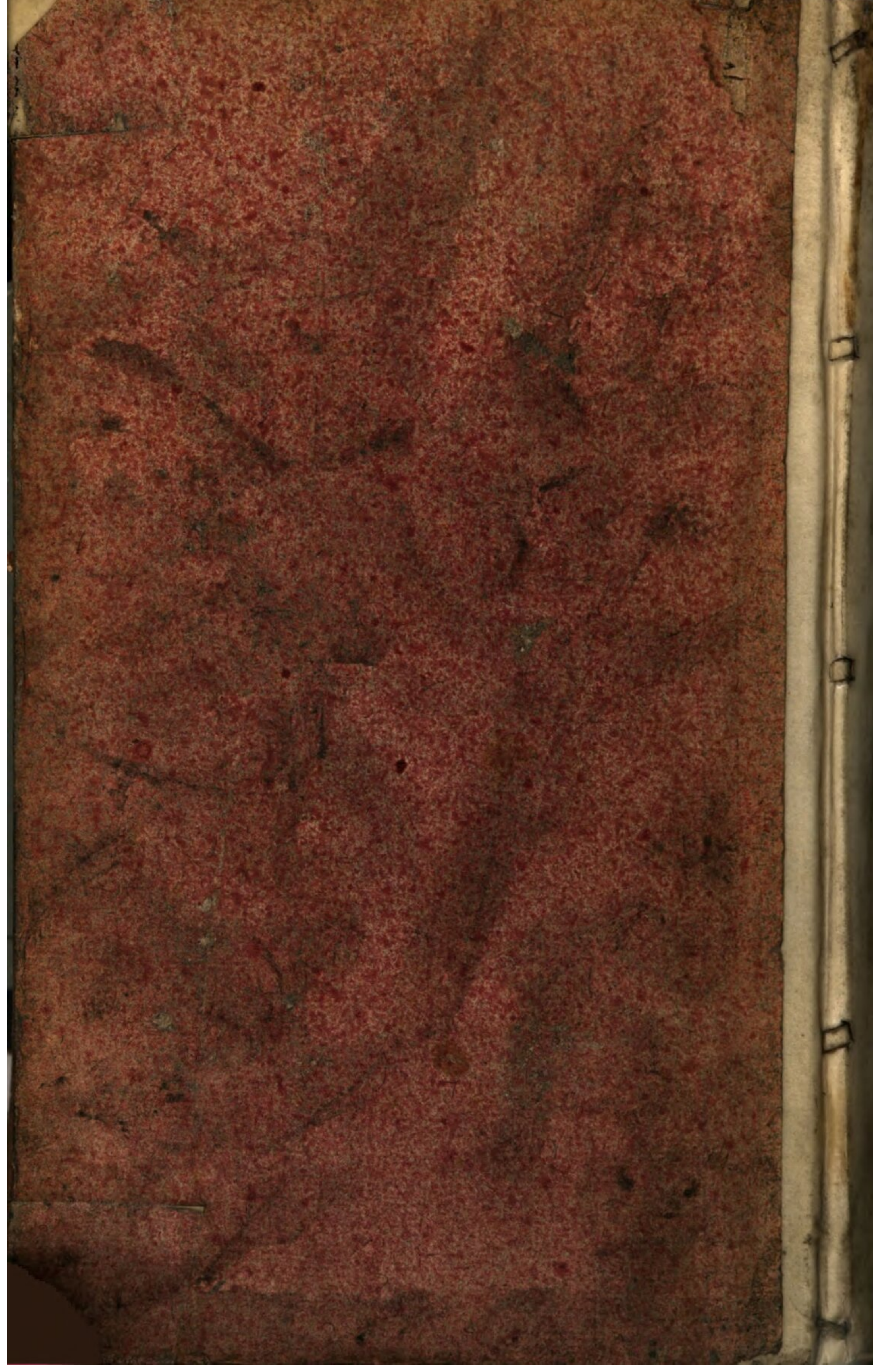
Wats (J.) Verhandelīng over de Oeffening
en Beschaving van 't Verstand, of
Aanhangzel op de Logica, gr. 8vo.
2de Druk. f2-4-:

— — — — — Waarschouwing tegen 't Onge-
loof, of Betoog wegens het Ge-
vaar des Afvals van 't Christelyk Ge-
loove, mitsgaders Vertoog over
de onbetwistbare Oprechtheid van
JESUS en zyne Apostelen, door
J. Reinolds, gr. 8vo. f1-16-:

— — — — — Nagelaten Werken, bestaande in
eene Verhandeling over de Burger-
lyke en Christelyke Opvoeding van
Zonen en Dochteren, nevens Men-
gelstoffen van Christelyke Overden-
kingen gr. 8vo. f1-16-:

Weremeus, 't Bescheiden Deel van het Heden-
daagſch Christendom 8vo. f1-:-:

Nieuwland, Petrus, 1722-1795

Lectiones exegeticae of uitlegkundige vermaakelykheden bevat in
verscheiden brieven, over veele bybelplaatsen ; en eenige stukken over de
kerkgeschiedenes

Bd.: 2. Otia exegetica. - 1775.

s'Gravenhage 1775

Exeg. 798 h-2

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10412169-3